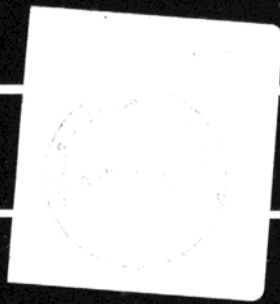
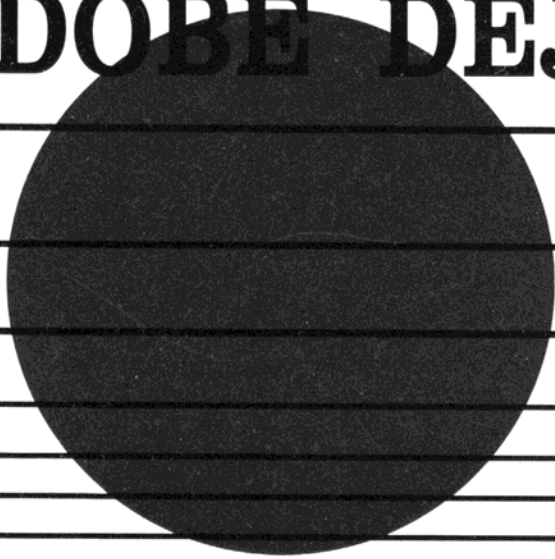

SOUDOBÉ DĚJINY

3-4/2002

Předplatné na ročník X (2003), tj. 4 čísla:

250,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,

290,- Kč (včetně poštovného) pro instituce.

Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,- Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku X (2003).

Předplatné pro zahraničí:

45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,

60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.

Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 68,- Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,

Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,

tel.: 257 531 122

257 533 036

fax: 257 531 121

E-mail: sodejiny@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.

Obálka Alena Nievaldová.

Resumé přeložil Derek Paton.

Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.

Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR

dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2002

SOUDOBÉ DĚJINY

IX / 3-4

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Drahomír Jančík, Stanislav Kokoška,
Jan Měchýř, Derek Paton, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Vilém Prečan, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)
Ela Nauschová

Autoři

Antonín Benčík (1926)

externí spolupracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, zabývá se problematikou československého odboje za druhé světové války a reformním hnutím „pražského jara“. Je autorem nebo spoluautorem řady publikací, například *Rekviem za pražské jaro* (Třebíč 1998) a *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu* (Praha 2001).

Kateřina Bláhová (1976)

odborná pracovnice oddělení současné literatury Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Zabývá se dějinami českého dějepisceví a literární vědy ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století v evropském kontextu a českými kulturními dějinami po roce 1945. Podílí se na tímovém projektu Ústavu pro českou literaturu „Dějiny české literatury 1945–1990“.

Jiří Brabec (1929)

literární historik, odborník na dějiny české literatury ve 20. století. Od roku 2000 působí v Masarykově ústavu AV ČR v Praze jako hlavní editor *Sebraných spisů T. G. Masaryka*. Měl hlavní podíl na vzniku *Slovníku zakázaných autorů* (samizdat 1978, Toronto 1982, Praha 1991), je spoluautorem čtvrtého dílu *Dějiny české literatury: Literatura od konce 19. století do roku 1945* (Praha 1995).

Věra Brožová (1957)

literární historička, od roku 2001 přednáší na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy českou literaturu druhé poloviny 19. století, která tvoří hlavní okruh jejího zájmu. Podílela se na tímovém projektu Ústavu pro českou literaturu AV ČR „Dějiny české literatury 1945–1990“.

Jarmila Cysařová (1929)

v 60. letech působila jako redaktorka a televizní recenzentka, v 70. a 80. letech pracovala v dělnických profesích. V posledních letech se věnuje historii Československé televize a FITES.

Vojtech Čelko (1946)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, věnuje se českým a slovenským dějinám od roku 1945 ve středoevropském kontextu.

Karel Hrubý (1923)

sociolog, od roku 1968 žije v Basileji. V letech 1983–1991 byl šéfredaktorem kulturně-politického čtvrtletníku Společnosti pro vědu a umění *Proměny*. Zabývá se sociologií změn politických systémů ve starší době (husitství) i v současnosti. Vydavatel studií o Masarykovi *T. G. Masaryk in Perspective: Comments and Criticism* (spolu s Milíčem Čapkem, Ann Arbor 1981).

Jiří Knapík (1975)

historik, od roku 2000 působí v Ústavu historie a muzeologie Slezské univerzity v Opavě. Zabývá se zvláště kulturní politikou v Československu v letech 1948–1953. Je autorem monografie *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše* (Přerov 2000) a slovníku *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953* (Praha 2002).

Josef Kotek (1928)

muzikolog a hudební publicista, po dlouholetém působení v Ústavu pro hudební vědu AV ČR je nyní v důchodu. Specializuje se na historii české populární hudby, publikoval mimo jiné dvoudílné *Dějiny české populární hudby a zpěvu* (Praha, 1994 a 1998).

Róbert Letz (1967)

působí na katedře slovenských a všeobecných dějin Pedagogické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě a věnuje se politickým a církevním dějinám Československa po roce 1945. Je autorem monografie *Slovensko v rokoch 1945–1948: Na ceste ku komunistickej totalite* (Bratislava 1994).

Elena Londáková (1956)

vědecká pracovnice oddělení nejnovějších dějin Historického ústavu Slovenské akademie věd v Bratislavě. Věnuje se dějinám slovenské kultury po roce 1945, zvláště vzdělávací soustavě na přelomu 50. a 60. let a kulturnímu vývoji v 60. a 70. letech. Spoluautorka monografie *Predjarie: Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967* (spolu s Miroslavem Londákem a Stanislavem Sikorou, Bratislava 2002).

Françoise Noirant (1945)

doktorandka v INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales) v Paříži pod vedením Antoina Marèse a Catherine Durandinové. Zabývá se tématem vztahu kultury a propagandy a vztahy mezi Francií a Československem v letech 1944–1956.

Jan Pešek (1949)

vědecký pracovník Historického ústavu Slovenské akademie věd v Bratislavě. Je autorem monografií a odborných studií k problematice vývoje Slovenska po druhé světové válce, s důrazem na represe komunistického režimu po roce 1948, vztah státu a církvi a působení Státní bezpečnosti.

Jiří Pešek (1954)

profesor a vedoucí katedry německých studií v Institutu mezinárodních studií při Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Je spoluautorem několika knih a autorem řady článků a studií převážně z oblasti kulturních dějin od středověku po současnost.

Václav Průcha (1931)

profesor katedry hospodářských dějin Vysoké školy ekonomické v Praze, zabývá se nejnovějšími hospodářskými dějinami. Publikoval mnoho odborných prací v řadě zemí světa, v poslední době například skripta *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století* (spolu s Josefem Faltusem, Praha 1996), v tisku je první díl jeho *Hospodářských a sociálních dějin Československa*.

Martin C. Putna (1968)

literární historik a esejista, ředitel Centra komparatistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Kromě literatury se zabývá především dějinami křesťanského myšlení. Publikoval mimo jiné ve dvou dílech *Rusko mimo Rusko: Dějiny a kultura ruské emigrace 1917–1991* (Brno 1993 a 1994) a literárněhistorickou monografií *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918* (Praha 2000).

Jaroslav Vaculík (1947)

docent Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Přednáší světové dějiny 17.–20. století, vědecky se zabývá historií českých minorit v zahraničí.

Jiří Vykoukal (1961)

vedoucí katedry ruských a východoevropských studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Zabývá se dějinami střední Evropy, zvláště Polska, a vývojem politického myšlení a ideologií. Je spoluautorem monografie *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989* (s Bohuslavem Literou a Miroslavem Tejchmanem, Praha 2000).

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

v edici Sešity

vydal

JAROSLAV CUHRA

**Československo-
-vatická
jednání
1968–1989**

SEŠITY

ÚSTAVU
PRO SOUDOBÉ
DĚJINY
AV ČR

2001 **34**

Obsah

Studie a články

- Martin C. Putna Mezi republikou, fašismem a proletariátem
*Publicistika Jaroslava Durycha ve dvacátých letech
a její souvislost s autorovým uměleckým dílem* 397
- Jiří Brabec Protektorátní kultura pod tlakem kolaborantských
projektů (1941–1945) 412
- Věra Brožová Od strážců mravních hodnot k inženýrům lidských duší
Literární život mezi květnem 1945 a únorem 1948 429
- Jiří Knapík Akční výbory a kultura na prahu nové doby 455
- Elena Londáková Nevinní vinníci – obžalovaní a ich obete
*Odras kampane proti „buržoáznym nacionalistom“
v slovenskom kultúrnom živote* 476
- Kateřina Bláhová Mezi literaturou a politikou
Souvislosti českého literárního života 1958–1969 495
- Jarmila Cysařová Československá televize a politická moc 1953–1989 521
- Josef Kotek Posrpnové písně hněvu a vzdoru (1968–1969) 538
- Horizont*
- Françoise Noirant Počátek nedorozumění
*Francouzští komunističtí intelektuálové
a mlčení okolo sovětizace Československa 1949–1950* 551

Recenze

Jiří Pešek	„1999“: Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts	570
Jaroslav Vaculík	Poválečné dějiny v polských historických časopisech roku 2001	574
Karel Hrubý	Kultura ve službě politiky <i>Sahají kořeny „pražského jara“ do počátků padesátých let?</i>	579
Jiří Vykoukal	Rusko v „druhém oběhu“ aneb Střet civilizací po polsku	593
Jiří Pešek	Poválečná cesta Bavorska k modernizaci	602
Jan Pešek	Tri pohľady na Slovensko šesťdesiatych rokov v jednej knihe	609
Václav Průcha	Příspěvek k dějinám kolektivizace československého zemědělství	614
Róbert Letz	Zablokovaná partia	617

Diskuse

Antonín Benčík	Obrazy historie z petřínského bludiště <i>Několik poznámek a úvah nad recenzí knihy o Alexandru Dubčekovi</i>	620
----------------	--	-----

Kronika

Vojtech Čelko	„Súostrovie samizdat“ v nadnárodnej perspektíve	639
Vojtech Čelko	Študentská súťaž Eustory v Českej republike	642

Anotace	644
-------------------	-----

Bibliografie k soudobým dějinám

Vybrané zahraniční monografie, sborníky a články z časopisů a sborníků vydané v letech 1999–2002	654
---	-----

Resumé	693
------------------	-----

Mezi republikou, fašismem a proletariátem

*Publicistika Jaroslava Durycha ve dvacátých letech
a její souvislost s autorovým uměleckým dílem*

Martin C. Putna

Kritický Durychův postoj k ideologii i politické praxi masarykovské republiky je všeobecně znám. Spisovatelův syn Václav Durych rád užívá pro postavení svého otce v meziválečném státě termínu „disident“.¹ Asociace spojené s takto patetickým označením jsou ovšem nemístné. Jaroslav Durych nejenže není v masarykovské republice vytlačovaným a umlčovaným, ale ani ignorovaným, ba ani nedoceňovaným autorem. Durych jako veřejně vnímaný autor se dokonce rodí současně s nezávislou republikou románem *Na horách* (dávné časopisecké pokusy i překlad svaté Terezie z Ávily jsou zapomenuty, bibliofilského *Svatého Jiřího* téměř nikdo nezaznamenal a *Jarmark života* i *Cikánčina smrt* vlastně knihu *Na horách* ohlašovaly). Kniha *Na horách* se stala okamžitě Durychovou legitimací do světa uznávané národní literatury, a cokoli Durych později napíše zuřivého a nepřijatelného, bude se to vždy číst, hodnotit a třeba i odsuzovat s vědomím, že to píše významný soudobý spisovatel. Těm, kdo by na to v horku polemik zapomínali, to roku 1923 připomněl v *Lidových novinách* sám spisovatel neoficiálnější, Karel Čapek – a to ve chvíli pro Durycha z nejtěžších, ve chvíli zevšechstranného spílání, vyvolaného článkem „Staroměstský ryňk“: „Ať se pro mne za mne provinil nejhůře, jak si lze jenom představit, zůstává vedle toho básníkem a spisovatelem, kdežto vy jste povětšinou jenom pisálkové. Odsuďte si ho, jak ostře jen umíte; ale neberte člověku zásluhu, která mu náleží, a boží dar, který je ke cti nám všem.“²

1 DURYCH, Václav: Jaroslav Durych – stručný životopis. In: ŠULC, Jan a kol. (ed.): *Jaroslav Durych: Život, ohlasy, soupis díla a literatury o něm*. Brno, Atlantis 2000, s. 13.

2 ČAPEK, Karel: *Námítky*. In: DURYCH, Jaroslav: *Polemiky a skandály*, 1. Vyd. a ed. Václav Durych. Praha, [samizdat] 1994, s. 88. Všechny dále citované sborníky publicistiky Jaroslava Durycha uspořádal a vydal Václav Durych jako samizdat; pro tuto charakteristiku volíme souhrnné označení VD.

Republika jako by se chovala přesně podle Čapkových slov. Obhájci její ortodoxie Durycha odsuzovali v tisku, jak ostře jen uměli. Dvakrát se objevil pokus Durycha odsoudit i v hmatatelnějším smyslu, to jest obžalovat ho jakožto aktivního důstojníka československé armády u vojenských úřadů za jednání neslučitelné s výkonem této služby. Poprvé se tak stalo roku 1925 za dvouřádkovou noticku v *Rozmachu* o „blbých konferencích“, na kterých „bendí“ ministr Edvard Beneš veřejné peníze, podruhé v roce 1930 za článek „Spravedlnost“ v *Akordu* z téhož roku, vyzývající Masaryka, aby oficiálně a závazně formuloval své současné názory na katolicismus. Obojí kárné řízení skončilo „písemnou výstrahou“, druhé bylo vzápětí zastaveno, zřejmě na pokyn samého Masaryka. A Durych sloužil v československé armádě dále a do výslužby byl poslán až za druhé, „protimasarykovské“ republiky.

Pokud jde pak o – čapkovským výrazem – „zásluhu a boží dar“, dostávalo se Durychově literární tvorbě postupně řady cen až po cenu nejvyšší, Státní cenu za literaturu. Tu dostal roku 1930 za *Bloudění*. Volba za člena České akademie roku 1936 je pak dalším stvrzením pevného Durychova místa v oficiální národní kultuře.

Mýtus o Durychově disidenci se dále rozplývá při pohledu na šíři jeho časopiseckých publikací. Ty najdeme mimo podniků katolických i v časopisech více či méně levicových (Rutheho *Cesta*, Neumannův *Červen*), ale rovněž, a to je zde ještě důležitější, ve veskrze „hradních“ a „středoproudých“ *Lidových novinách*.

Nejužší vztah váže Durycha s protagonistou *Lidových novin* Karlem Čapkem. Ano, s tím Karlem Čapkem, jehož jméno v juxtapozici s Durychovým asociuje konflikt na život a na smrt. Ve skutečnosti si Čapek a Durych sice vyměňují na tiskových stránkách množství nevlídností, ale současně se navzájem respektují jako partneři v pozici ideových mluvčích, jako protivníci rytířští, připravení kdykoli tomu druhému přispěchat na pomoc. Čapkově zastání Durychovy spisovatelské cti z roku 1923 jsme již citovali. Roku 1920 ověnil Čapek v „Zapomenutém článku“ Durychovy knihy množstvím superlativů a konkrétně *Tři dukáty* prohlásil za „nejspanilejší českou prózu, kterou znám“.³ Roku 1924 tlumočí Durych v listě Otokaru Březinovi Čapkovu prosbu o příspěvek do sborníku o současné češtině a v *Rozmachu* uznale cituje Čapkovu kritiku nabubřelosti tohoročních smetanovských oslav⁴ – a tak dále. Teprve roku 1937, v souvislosti se Španělskem a s rostoucí nervozitou v celé české společnosti, sestoupí vzájemná polemika kamsi dolů, na úroveň, která není hodna ani jednoho z obou mužů.

Katolický a národní program

Durych a Čapek si rozumějí nejen proto, že vzájemně respektují svůj umělecký formát. Rozumějí si proto, že se oba shodují v tom (na jisté rovině) nejpodstatnějším: Oba přijímají mladý československý stát za svůj, jako veliký dar a velikou šanci –

3 ČAPEK, Karel: Zapomenutý článek. In: TÝŽ: *O umění a kultuře*, 2. Ed. Miloš Pohorský. Praha, Československý spisovatel 1985, s. 203.

4 DURYCH, J.: Jubilejní komedie. In: TÝŽ: *Polemiky a skandály*, 1, s. 65–67.

a ovšem, každý z nich má jiné názory na to, jak by měl stát *in concretis* vypadat. Durych stíhá sarkasmy ty katolíky, kterým se stýská po Habsburcích. Prohabsburští katolíci jsou mu dokonce špatnými katolíky, ano doslova heretiky, účastníky hereze „austrokatolicismu“, to jest loajality vůči dynastii až i na úkor věrnosti církvi (viz například článek „Kritika české církevní politiky“ z *Rozmachu* roku 1923). Sám se naopak hlásí jedním dechem k absolutnímu katolicismu i k „českému nacionalismu“ jako k hodnotě hned druhé v pořadí a katolicismus doplňující, jako například v článku „Český nacionalismus“ z *Lidových listů* roku 1922: „Katolicismus jest univerzální velmoc, neochvějná a transcendentní. Směr její síly vede shora dolů. Nacionalismus jest moc konkrétní, prastará sice a posvátná, ale přece její mocenský stav se mění. (...) Směr jeho moci jde ze země vzhůru; roste z kořenů k slunci. (...) Katolicismus a nacionalismus rostou proti sobě, ale ne jako nepřátelé, jako překážky; blíží se svému styčnému niveau.“⁵

Své představy o směřování nového státu Durych rozvinul ve volném cyklu esejů, tištěných v první polovině dvacátých let v *Lidových listech* a poté v *Rozmachu*. Sám název nového časopisu *Rozmach* je toho dokladem, neboť Durych jej vykládá jako ústřední heslo národního a státního programu: „Jedinou možnou formou jest rozmach,“ píše Durych hned v prvním čísle prvního ročníku, v článku „Poslání českého státu“.⁶ Co tím míní? Bylo by málo podle něj, kdyby byl československý stát jen výsledkem rozhodnutí velmocí a kdyby jeho hranice byly hranicemi pasivními, obrannými. Má-li mít tento stát skutečné oprávnění, musí mít svou ideu – a tu naznačují právě podivuhodné hranice, natažené tak neuvěřitelně daleko na východ. Československý stát je předurčen k duchovní – nikoli vojenské! – expanzi na východ, ke znovuzaujetí „dědictví svatého Vojtěcha“, Čecha, který před deseti stoletími christianizoval široké prostory na jiho- i severovýchod od jádra českého státu (viz například článek „Idea svatovojtěšská“ z *Lidových listů* roku 1922). I proto si Durych libuje v tom, že místo „Československá republika“ říká opakovaně „Česká říše“, již je Československá republika jen relativní formou (viz například článek „Puchření – zrání“ z *Rozmachu* roku 1925).

Do Durychova snu o obnovené české misi se jistě promítl čas strávený v letech 1921 a 1922 na nejvýchodnějším východě „české říše“, v Užhorodě, kam ho poslala sloužit vojenská správa. Svě impresi z Podkarpatské Rusi se Durych chystal shrnout do samostatné knihy, nakonec však kromě časopiseckých článků vyšlo jen torzo v rámci svazku *Toulky po domově* – a ten vyšel v době, kdy už „všechno bylo jinak“, roku 1938. V raných dvacátých letech nebylo těžké propojit sen o duchovní české říši s konkrétním náboženským programem, s katolickým unionismem, usilujícím o sjednocení východních pravoslavných křesťanů s římskokatolickou církví. Unionismus byl v českých katolických kruzích populární už od Sušilových časů a právě v době, kdy Durych píše své na východ rozmáchnuté eseje, získal v osobě arcibiskupa Antonína Cyrila Stojana oficiální církevní oporu.⁷ V téže době se postavil unionistic-

5 TÝŽ: Český nacionalismus. In: TÝŽ: *Katolická cesta*. Praha, VD 1991, s. 69.

6 TÝŽ: Poslání českého státu. In: TÝŽ: *O státu a politice*, 1. Praha, VD 1993, s. 10.

7 Viz PUTNA, Martin C.: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha, Torst 1998, s. 206 nn.

kému snu do cesty – kromě všech už existujících překážek – i bolševický stát, již zřetelný vítěz občanské i intervenční války, ale Durych chce vidět v bolševickém převratu vlastně šanci pro (nejen) východní křesťanství, zbavené zásluhou bolševiků výhradní vazby na mocné a bohaté.

Celkem třikrát jsme užili pro českoříšské plány slova „sen“, neboť ničím jiným nebyly. Zůstalo z nich vlastně jen svědectví: O spojení všech Durychových pozemských nadějí s česk(oslovensk)ým státem, jemuž sloužil. O nesnadnosti přičknout Durychovu státně-národnímu programu, alternativnímu vůči masarykovské ideologii, nálepku „levicový“ nebo „pravcový“. A konečně o jeho naprostém míjení se s realitou společenského pohybu jak doma, tak v evropském, a zvláště ve východním kontextu.

Nebudíž nicméně přehlédnuto ani to, že Durychovy vize o východním rozmachu nejsou v až tak příkrém rozporu s Masarykovou politikou: I Masaryk se přece permanentně zajímal o osud Ruska, i Masaryk viděl úlohu, či přinejmenším jednu z úloh česk(oslovensk)ého státu v misi východním směrem. Jen ideje, které měli Češi na východě zvěstovat, se lišily: Pro Durycha to byl katolicismus, pro Masaryka demokracie. Paralela pokračuje dokonce i dál, ve vztahu k Rusům, kteří se vinou bolševismu ocitli v Evropě: Jaroslav Durych je chce získávat pro katolický unionismus, Masaryk pro ně organizuje Ruskou akci, umožňující zakotvit v Československu emigrantské inteligenci a mládeži a dát první zaměstnání, druhé vzdělání – a životem zde učit jednu i druhou praktické demokracii. Bohužel, paralela pokračuje ještě dál: Výsledky obou „ruských akcí“ byly sporné. Demokratický proud uvnitř ruské emigrace se postupně tenčil a pro emigrantskou mládež byl stále přitažlivější pravý extrém, rozuměj fašismus. Pokud jde pak o katolicismus mezi Rusy, nezískal až na naprosté výjimky (jako byl rusky a posléze i česky píšící publicista Valerij Vilinskij, člen katolické Družiny umělecké a literární) žádnou podporu. Největší ruský teolog Sergej Bulgakov roku 1924 odmítl jménem vůdčí skupiny ruských emigrantských intelektuálů účast na jednom z velehradských unionistických kongresů, Durych jeho list přetiskl v *Rozmachu* a doprovodil v témže osmnáctém čísle roku 1924 replikou „Odpověď Rusům“, která i nadále volá po jednotě – ale přitom trvá na katolických premisách způsobem, který skepsi ruských teologů vůči možnosti sjednocení vlastně jen potvrzuje.

Kritik a provokatér prvorepublikové demokracie

Možnosti česk(oslovensk)ého státu budí v Durychovi euforii, jeho praxe zuřivost. Nejostřeji vystupuje proti „postraničtění“ všeho veřejného života. Preludiem k tomuto „protistranickému“ boji a zároveň k veškeré publicistické činnosti je leták *Výstražné slovo k českým básníkům*, který Durych napsal, sám vydal a distribuoval jako odpověď na výzvu kritika Jindřicha Vodáka, aby se básníci dali do služeb jednotlivých politických stran. Přesně toto básníci podle Durycha nesmějí, sice své básnictví zničí!

Někdy vážně, někdy v žánru parodických grotesek (články „Maškarní ples“ a „České peklo“ v *Rozmachu* roku 1924) a někdy přecházejí nepostřehnutelně z vážna do ironie a zpět, útočí Durych na představitele česk(oslovensk)ých politických stran, na

jejich kompromisnictví a kšeftařství i na sám princip volební demokracie, který ve skutečnosti negarantuje demokracii, nýbrž oligarchii skupinek stranických bosů. Takto například ve studii nazvané prostě „Demokracie“ (opět *Rozmach* roku 1924) nejdřív zcela vážně – a velmi trefně! – vytýká, že se po roce 1918 začalo u nás věřit v pouhé slovo „demokracie“, jako by bylo samospasitelné, jenže toto slovo se dosud nestalo tělem. Záhy však přikročí k líčení groteskní utopie, křivého zrcadla nastaveného přeštraničtělému systému první republiky: „Svoboda voleb a ustavení právoplatného parlamentu bylo by možno jen za následujících podmínek: Bylo by třeba rozpustiti ústředí všech politických stran, předáky jejich internovati pod vojenským dozorem, kanceláře zapečetiti, jmění zabaviti, všechny funkcionáře dáti pod policejní dozor a jakoukoliv agitaci trestati dle stanného práva. Pak vypsatí volby. Každá kandidatura by však byla zakázána. Nikdo by se nesměl pod trestem káznice ucházeti o mandát. Lid sám by musil pátrati mezi sebou po tom, komu má věnovati svou důvěru, sám by musil pečovati o to, aby volil dobře. (...) Ale to, co se nyní nazývá volbami, to nejsou volby, nýbrž komedie.“⁸

Jaroslav Durych vystupuje proti všem stranám, nejvíce však proti těm, které by mu mohly být ideově nejbliže jako katolíkovci – tedy proti lidovcům, a jako nacionalistovi – tedy národním demokratům. Je to jen logické, cítí-li nejbolestněji chyby u těch, k nimž by se vlastně rád hlásil. Přitom to byli právě lidovci, kdo nabídl Durychovi ve svých čerstvě (roku 1922) založených *Lidových listech* první soustavnou publicistickou tribunu. Jí Durych hojně a naprosto svobodně využíval a z ní také roku 1923 odpálil svou nejtraskavější provokaci. Těšil se na ni dlouho. V listě Jakubu Demlovi z roku 1921 píše: „Bude třeba vystrojiti krásný balet 8. listopadu 1620 na Bílé hoře, utěšený banket 21. června 1621 na Staroměstském rynku a uspořádati burleskní průvody českých exulantů s Komenským v čele.“⁹ Když se dost natěšil, Jaroslav Durych to všechno vystrojil a uspořádal – v článku „Staroměstský ryňk“.

„Staroměstský ryňk“ vyšel 10. června 1923 a trefil se do nejposvátnějších model většinové české národní sebereflexe; do model nenových, již z hlubin 19. století pocházejících, ale v samostatné republice nové a závazněji přijímaných: do Husa a husitství. Ne, nejsme národ husitský, protože to by znamenalo, že jsme národ duchovně prostřední a neplodný. Zbořme odporný Husův pomník na Staroměstském náměstí a postavme tam znovu skácený mariánský sloup – tím dáme najevo, jaká je pravá podstata a cesta češství. „Staroměstský ryňk“ překypuje formulacemi bloyovské a florianovské brizance: „Hus byl kacír a jeho homilie jsou duchamorné a jalové, pravá četba pro odsouzenec, ale snad nebyl přece ve skutečnosti takovou nestvůrou, jakou z něho udělali moderní pokrokáři. Moderní husitství jest známkou nejhoršího licoměrnictví takzvané inteligence, známkou nejpustšího švindlérství, o vkusu a nevkusy vůbec už ani nemluvě. (...) Český národ katolickým jest a bude katolickým, v brzké době nikoliv z 80 procent, nýbrž z 99 procent, sto procent nežádáme, neboť známe lidskou psychologii, proto ponecháváme toto jedno procento pro odpadky.“¹⁰

8 DURYCH, J.: Demokracie. In: TÝŽ: *O státu a politice*, 1, s. 100.

9 TÝŽ: List Jakubu Demlovi. In: TÝŽ: *Březinovi, Demlovi, Florianovi*. Praha, VD 1993, s. 98.

10 TÝŽ: Staroměstský ryňk. In: TÝŽ: *Polemiky a skandály*, 1, s. 70–71.

Každá z těchto do ostra vypointovaných vět musela ve své době působit jako rozbuška a těžko si představit, že by autor s adekvátním výbuchem hněvu a rozhořčení nepočítal; že by se na něj svým způsobem masochisticky netěšil. Výbuch samozřejmě přišel a jeho ozvěny se rozléhaly od *Národních listů* až do *Rudého práva*. A jak je v Čechách zvykem, „národní hněv“ postoupil od slov k činům v tom smyslu, že se před Durychovým tehdejšími bydlištěm v proletářské kolonii Na Krejčárku srotil dav a vytloukl „zrádci národní věci“ okna. Pozoruhodná – kupodivu, tehdy nikým nezaznamenaná! – shoda mezi touto událostí a jiným sročeným davem, který přesně o třicet let dříve a o pár ulic dál na též Žižkově vytloukl okna jinému katolickému „zrádci národní věci“ a rouhači pokrokovým modlám, redaktoru *Vlasti* Tomáši Škrdlovi.¹¹ Rozdíl mezi oběma aférami nespočívá jen v literárním formátu první a druhé „oběti“, ale především v rozdílném literárním žánru zločinného textu: Církevně-moralistní kritika veršů Jana Nerudy, která odstartovala případ Škrdlův, byla totiž míněna smrtelně vážně, kdežto Durychův „Staroměstský ryňk“ byl, opakujeme, vědomou a vlastně velmi humornou (jako bychom slyšeli mezi řádky řezavý smích autorův!) provokací.

Smysl pro durychovský humor ovšem neprojevila Československá strana lidová. Jak by také mohla, když byl článek otištěn v jejím stranickém listě a většina polemik s článkem pokládala jej proto za mínění strany samé. Lidovci dali okamžitou výpověď šéfredaktorovi *Lidových listů* a jeho nástupce Bohumil Stašek se na konci června v článku „O Mistra Jana Husa“ od „Staroměstského ryňku“ i jeho autora distancoval: Poctiví čeští katolíci se snaží vždy hledat na Husovi spíše to pozitivní a spojující a oni, lidovci, jsou a zůstanou stranou státotvornou. Co říká Bohumil Stašek, není žádná oportunita. Stašek přece patří k těm lidovcům, kteří nepopírají kontinuitu s národně-emancipačními (ne s církevně-reformními!) snahami Katolické moderny, v nichž Husovo jméno vždy – byl opatrně – figurovalo. V krušném českém budoucnu pak prokáže nezápečnickost svého vlastenectví slavným kázáním na pouti na Vavříneček roku 1939, které mu vynese poukázku k trvalému pobytu v koncentračním táboře Dachau. V dané chvíli se ovšem Durychovo a Staškovo pojetí vztahu mezi katolicismem a národem nemohou nestřetnout, či spíše – neminout.

Lidové listy se Durychovi formálně neuzavřely. Pouze mu snížily na polovinu řádkový honorář, což Durych pochopil jako alternativní formu vyhazovu. Svůj vztek vtělil do sbírky jinotajné politické lyriky *Žebrácké písně* (1925), do veršů jako „Sebral jsem svých pět švestek / a šel / pes ani za mnou neštěk / měsíc bděl“ či „Básníku, básníku / jdi zpívat na hnůj / na všivém slamníku / jezdi a panuj“.¹² Aby náhodou někdo nezůstal v nejistotě, všechny konkrétní okolnosti vzniku jednotlivých básní pak rozklíčoval ve stati „Poznámky k Žebráckým písním“ v *Rozmachu* roku 1927. V onom horkém a hořkém létě 1923 však Durych dělal ještě cosi jiného: Intenzivně pracoval na přípravě nezávislého časopisu, který začal na podzim vycházet pod názvem *Rozmach*.

11 Viz PUTNA, M. C.: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*, s. 196 nn.

12 DURYCH, J.: *Žebrácké písně*. Praha, Aventinum 1925, s. 9–10.

Témata Durychových článků v *Rozmachu* i jejich styl, ani jedno se oproti *Lidovým listům* v zásadě nezměnilo: Tématy jsou chvála ultramontánního katolicismu a krajně kritické komentování českého politického, ale i církevního hemžení. Stylem je sarkasmus a provokace. Co se však změnilo, bylo sebeepochopení a sebedefinice. V *Lidových listech* mluvil Durych sám za sebe a současně, volky nevolky, platil u publika za jednoho z lidoveckých autorů. Kolem *Rozmachu* se utvořil malý autorský okruh, který vnímá sám sebe jako zvláštní, bratrskými pouty navzájem spojené společenství, vyvolené k tomu, aby celé ostatní české společnosti odleva až doprava říkalo nepřijemné věci: „Napadali jsme nejprudčeji lidi a skupiny, kteří měli jakoukoli podobnost programovou s námi. Vyhlásili jsme je za kacíře a rebely, poněvadž právo autochtonů patří pouze nám. Prohlásili jsme svou svrchovanost a všechny strany jsme dali do říšského ačtu.“¹³

Ještě k větším věcem cítí se však vyvoleno společenství *Rozmachu* – k tomu, aby se stalo impulzem ke kompletní duchovní proměně české společnosti. „Fermentem“ nazývá to Durych v článku „Akcje Rozmachu“ z počátku roku 1924: „Rozmach tedy není volebním heslem, nýbrž fermentem. (...) V každém, i v nepříteli a uštěpačnickovi, něco zanechá, v každém vzbudí nějakou reakci: hněv, radost, stud, lítost, ozvu svědomí, nebo třeba i opovržení či chuť k pomstě. Infekce se rozšíří a nelze jí zabránit. List může zaniknout, ale ferment už žije a tvoří tradici, kterou nezhubí už nic.“¹⁴

V reflexích *Rozmachu* užívá Durych i jeho sbratřenci velmi často válečnické metafory. Citovaný článek bezprostředně pokračuje: „Rozmach už má své depozitum v národě, a to v rukou spolehlivých; vychovává své vojáky, kteří čekají na signál, a to netrpělivě.“¹⁵ O něco později, v článku „Na konci roku“ (1924), Durych pokračuje: „Revoluce, i když jen nekrvavá, jest vždy ironická. Proto i náš vztah k dosavadnímu politickému životu jest ironický. A ironie bývá těžko snesitelná. Co jest to, absolutní ironie? Jest to vědomí, že musíme přinést nějakou, svrchovaně těžkou oběť, vykonati nějaké nefalšované hrdinství, ale nevíme, kdy; jsme jen zatím ve stavu mobilizace.“¹⁶

Zálibu *Rozmachu* ve vojenské terminologii je jistě možné vyložit zálibou jeho zakladatele ve svém „civilním“, to jest vojenském zaměstnání. Zároveň však není možné nevidět kontext, na jaký takováto terminologie spolu s dominantními tématy odkazuje. Vyvolené společenství novodobých rytířů, kteří volají po obrodě národního vědomí a národní tradice a kteří kritizují politický systém založený na volbách, na viditelné konkurenci politických stran a na neviditelné moci peněz; k budoucímu boji odhodlaná falanga – to je přece fenomén, jaký nacházíme v raných dvacátých letech ve většině evropských zemí a pro jaký se užívá tehdy nijak odlišného názvu „fašismus“.

Pro dobový český tisk byla věc jasná – *Rozmach* je volným spojencem českého fašistického hnutí, reprezentuje fašisty z řad katolíků a katolíky z řad fašistů. Vzhledem k tomu, že význačný autor *Rozmachu* Jan Scheinost opravdu vstoupil do Národní obce fašistické, dokonce spojencem přímým. Jaroslav Durych ovšem takové spojení

13 TÝŽ: Závěr roku. In: TÝŽ: *O státu a politice*, 2–3. Praha, VD 1993, s. 148–149.

14 TÝŽ: Akcje rozmachu. In: *Tamtéž*, s. 123.

15 *Tamtéž*.

16 TÝŽ: Na konci roku. In: *Tamtéž*, s. 141.

v podrobné studii „Rozmach a fašismus“ roku 1927 jednoznačně odmítl. Předně, fašismus je podle tohoto Durychova článku čistě italská záležitost a přenášet ho k nám je plagování, jež neprospěje ani obrodě české, ani italské – ačkoli „duch vzpoury proti poválečné demokracii a touha po diktatuře zasahuje všechny národy, a tudíž něco internacionálního či supernacionálního v sobě má“.¹⁷ Dále, dosavadní intelektuální výsledky českého fašismu (tiskoviny *Říšská stráž*, *Fronta a Lech*) jsou nicotné. Dále, český fašismus se chce stát politickou stranou – ale právě tím se včlení zpět do onoho systému, z protestu proti němuž vznikl. Ale nakonec a hlavně – Durych sám není fašista, protože je katolík, a další charakteristiky jsou zbytečné: „Moje stanovisko k fašismu jest neutrální. Mám několik přátel mezi fašisty, a nejsem a nebyl jsem fašista, jako mám i několik přátel mezi komunisty, a nejsem a nebyl jsem komunist.“¹⁸

V článku „Rozmach a fašismus“ Durych neprovokuje, nýbrž zaujímá jiný ze svých typických postojů – krčí rameny nad intelektuálními aporiemi, do kterých byl postaven, a odmítá optovat pro některou z možností, které jsou mu vnucovány či nabízeny. Sám už ovšem v tuto chvíli nemá žádný program. Velmi dobře vidí, že pokus vyvodit z jeho negativního postoje vůči praktikám stranické demokracie pozitivní východisko nutně končí ve fašismu nebo v jiném pravicovém typu politického hnutí, že tam jeho žáci a sbraťenci plnými plachtami směřují – a že on nemůže nabídnout žádnou alternativu. Jedinou alternativou je jeho pokrčení ramen a postoj „toto jsem nechtěl, než toto, tak raději nic“. A *Rozmach* téhož roku 1927 opravdu končí.

Příznačné je i to, na jak přesně stejnou rovinu je v uvedeném citátu postaven fašismus i komunismus. Durych cítí s tím i s oním jistou spřízněnost, s komunismem dokonce v tuto chvíli větší, neboť se s oběma shoduje v negaci kapitalismu a stranické demokracie. Fašisté, komunisté i on jako „katolík bez přívlastků“ (nebo, chceme-li, bloyovsko-florianovský katolík) mají společného nepřítele – „střed“, v terminologii francouzské revoluce „bahno“. Durychova vlastní kritika kapitalismu a stranické demokracie však nechce být ztotožněna ani s „pravou“, fašistickou, ani „levou“, komunistickou. Chce vycházet z ještě jiné strany – můžeme snad použít metafory „shora“ – z pozice náboženské absolutnosti. A ještě v něčem se liší: Zápas fašistů i komunistů se odehrává primárně na rovině politické. Durych je však především umělec a myslitel, a proto, byť se vyjadřuje k otázkám politickým dosti často, přece jen se cítí nejvíce doma v kritice myšlenkového konceptu onoho „středu“, jak je vtělen v jeho „středové“ literatuře. V literatuře „středové“, kterou Durych shledává i prostřední. Právě v krizovém a posledním roce *Rozmachu* se proto místo politiky věnoval obsáhlým rozborům jednotlivých představitelů „středové“ kultury – Čapka, Sovy, Langra, Vodáka a dalších. Jejich souhrn v knize *Ejhle člověk* (1928) se jeví jako to nejvýznamnější, co z éry *Rozmachu* přežilo.

Úvodní kapitola o vitalistech ústí do výkřiku: „Osvobození hmoty, osvobození hmotné energie, osvobození od nadvlády ducha, vyvrcholení rasy – toť kulturní dílo, před kterým nevolá Pilát, ani jeho tvůrce, ale které samo za sebe volá vítězně: Ejhle

17 TÝŽ: Rozmach a fašismus. In: *Tamtéž*, s. 164.

18 *Tamtéž*, s. 170.

člověk!¹⁹ Čapek „stal se vlastně osvoboditelem člověka; neosvobodil ho z mystických mrákot žádnou horečnou vzpourou, titanismem, křečí; ani mrazivou, bolestnou a krutou negací; ani spirituální askezí a řeholí; osvobodil ho tise a jemně, s dobře tlumeným úsměvem ironie. (...) Dnes by Karel Čapek tragédii na Golgotě řešil asi prakticky tím, že by tam poslal sanitní auto a dosáhl by tím mnohem více než bezradní, nepraktičtí a zuřiví nepřátelé Kristovi.“²⁰ Švejk „jest pomník české intelektuality, české morálky, českých vlastností“.²¹ Langer „nenásledoval židovských vizionářů, mystiků, blouznivců, romantiků. (...) Odložil židovské zjemnělé estétství; stal se reklamou dnešních československých živin, osvěceným odpadlíkem od Starého zákona. Stal se moudrým a dokonalým básníkem československým; byla v tom odvaha; jest v tom úspěch.“²² Chvála Vodáka pak kulminuje jeho přirovnáním k Janu Husovi, vždyť „Jan Hus, toť chrám české duše, toť prubířský kámen a kámen úhelný“.²³

Po knize *Ejhle člověk* nastalo mezi českými literáty to, co si autor bezpochyby přál, vřava. „Bravo“ křičeli pochopitelně katolíci (Aloys Skoumal a Silvestr Maria Braitto) a autoři sami s maločeským „realismem“ bojující (Viktor Dyk). Jako příslušníka čapkovské generace, který se „nevyvedl“ a právě proto stojí v tak příkré opozici, Durycha charakterizoval a většinu jeho soudů ovšem schválil i „levicový“ Antonín Matěj Píša stejně jako František Götze, který navíc použil na Durycha stejný metr – ironii: „Jak je Durych měkký a něžný člověk, jak jeho katolicismus je laskavý, vlídný a snášenlivý. Ano: Ono v něm je také kus toho typického českého středocestnictví.“²⁴ Karel Čapek se hájil, že není tak bezbožný, jak mu to Durych přičítá. Zhnusení vyjádřili Šalda, Rutte, Arne Novák, Jan Blahoslav Čapek a Josef Knap, tehdy ještě příslušník kruhu wolkrovského. A dvorní kritik ruralismu Jan V. Sedlák – vůbec nepochopil, že se jedná o ironii, a divil se, co se to s druhdy tak přísným Durychem stalo...

A Jaroslav Durych? „Strašlivý“ a „nesmiřitelný“ Durych? Ten podle všeho akceptoval námitku, která se objevila i v pozitivních kritikách, totiž že portrét Antonína Sova, založený na pouhé jedné struně jeho díla, je nezdařený a nevystižný. A že Antonín Sova mezitím zemřel, vzal si to Durych za čestnou záminku a v článku „Ke knize *Ejhle člověk*“ v prvním ročníku *Akordu* prohlásil, že ho tato událost zavazuje, aby nadále mlčel, ke knize se už nikdy nevracel, odmítal ji znovu vydat a statě podobného žánru, jakož i politické statě vůbec, už nadále nepsal.

K politice se Durych vrátil až ve druhé polovině třicátých let. Snad lze říci i „byl vrácen“, neboť tehdy si ho vyžádali za spolupracovníka mladí muži kolem časopisů *Řád a Obnova*. Jeho symbolická role „otce zakladatele“ tohoto společenství se měla zračit i v žánru, který byl svěřen výhradně jemu – v psaní úvodních článků pro každé číslo *Obnovy*. Durychova publicistika ze závěru třicátých let i s jejími krajně problematickými místy („španělské“ téma) však už je kapitolou jinou.

19 TÝŽ: *Ejhle člověk*. Praha, Ladislav Kuncíř 1928, s. 38.

20 *Tamtéž*, s. 49–51.

21 *Tamtéž*, s. 90.

22 *Tamtéž*, s. 140–141.

23 *Tamtéž*, s. 176.

24 GÖTZE, František: Jaroslav Durych soudí literární dnešek. In: DURYCH, J.: *Polemiky a skandály*, 2, s. 157.

Inklinace ke komunismu

Vraťme se proto ještě jednou k publicistice z dvacátých let. Vraťme se k ní proto, abychom v ní rekonstruovali ještě jednu linii, paralelní k linii „pravicové“: Linii, kterou můžeme nazvat „filokomunistickou“.

Pro toho, kdo je z druhé poloviny 20. století zvyklý, že na politické rovině implikuje katolicismus konzervativní a pravicové postoje, musí být některé Durychovy články, především z *Rozmachu*, šokem. Durych totiž proklamuje v mnoha člancích výrazné sympatie ke komunismu, ač ovšem nikoli totožnost s ním. Šok se rozplyne, či alespoň zmírní při pohledu zpět, do Durychova duchovního rodokmenu. Durych totiž nečiní ve své „filokomunistické“ publicistice v zásadě nic jiného, než že navazuje na ideje vlastní Josefu Florianovi, jenž je převzal od mystického anarchisty a dle některých verzí i přímého účastníka Pařížské komuny Léona Bloy, jenž je převzal od zvěstovatele křesťanského socialismu Lamennaise.²⁵ Jako u nich, i u Durycha pramení pocit blízkosti k levicovému extremismu především ze společného nepřítele katolíků i levičáků, jímž je „střední cesta“, buržoazní panekonomický liberalismus. A jako u nich (s výjimkou Lamennaise), i u Durycha mají prokomunistická prohlášení silný aspekt provokace.

Pokud šlo o úmysl provokovat, byl Durych nepochybně úspěšný. Hranice možností provokovat tímto směrem se dotkl odpovědí na anketu *Přítomnosti* „Proč nejsem komunistou“. Durych podle stejnojmenné odpovědi není komunistou jen proto, že komunismus je částí a přechodnou fází, nikoli celkem a cílem – ale jinak je mu veskrze sympatický, a to proto, že pomáhá ničit starý měšťácký svět a že svými hrůzami obnovuje ve „změklém“ lidstvu vědomí křehkosti života lidského: „Mně imponuje mnohem více její [bolševické revoluce] činnost ničivá. Miliony zabitých a umučených jsou mnohem impozantnější než obnovený export galošů se značkou SSSR. (...) Bolševická revoluce pokusila se, aby zjedнала rovnováhu mezi smrtí přirozenou a nepřirozenou, poněvadž i ve válce ještě příliš mnoho lidí umíralo přirozeně. Vykonala dílo zničení a bylo to dílo veliké. (...) Komunismus ukázal nedostatek smyslu pro sentimentalitu, a to musím uznávat s úctou. (...) Vrchol komunismu jest značně vysoký. Lidský duch sám o sobě nevytvořil dosud ničeho vyššího. Ale pro nás přece jen není vrcholem nejvyšším.“²⁶

Ferdinand Peroutka tuto odpověď po konzultaci s Čapkem v *Přítomnosti* neotiskl a Čapek o tom v prosinci téhož roku 1924 Durychovi napsal: „Máte asi chuť být zase mučedníkem své ironie a toužíte po tom, aby Vám lidé nadávali; je to věc gusta; ale bojím se, že tentokrát byste se odřízl od ostatních lidí víc, než byste mohl snést.“²⁷ Čapek tak prokázal mimořádné pochopení pro charakter Durychova psaní – i pro „pochopení“, jakého se mu musí nutně od veřejnosti dostávat.

Netištěný článek „Proč nejsem komunistou“ je arciprovokací. I do ní Durych nicméně vtělil něco z myšlenek, kterými se v této době zabýval zcela vážně, nakolik

25 Viz PUTNA, M. C.: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*, s. 49 nn., s. 359 nn.

26 DURYCH, J.: Proč nejsem komunistou. In: *TÝŽ: Polemiky a skandály*, 1, s. 196–198.

27 ČAPEK, K.: List Jaroslavu Durychovi. In: *Tamtéž*, s. 199.

můžeme u něho vůbec vážnost a provokaci rozlišovat. Nejsoustavněji je vyložil ve studii „Schod před portálem“, souvisící s dobovými úvahami o unionismu a otištěné ještě v *Lidových listech* roku 1922. Zásadní je Durychovo rozlišení mezi komunistickým hnutím a marxistickou ideologií. Durych nevěří, že „evangelium Marxovo“ je pro komunismus tak závazné, jak se zdá, a doufá v jeho překonání – samosebou, že křesťanstvím. Komunismus vykonal dobré dílo tím, že v Rusku zničil carismus a „carskou i buržoazní orientaci ruské církve“, čímž osvobodil pravoslavi k něčemu novému, tvůrčímu, a k chudým se má po východním vzoru orientovat i církev západní: „Vyvýšení světského i duchovního řádu chudých na celém světě jest tu imperativem. Jest třeba přenést království Boží z paláců a metropolí do šachet a dílen a jít za lidmi. (...) Zle slouží církvi a víře, kdo se snaží mermomocí zachovávat romantické tradice dynastií, vlád, úřadů.“²⁸ Komunismus je tedy výzvou k obratu všeho světa ke křesťanství, předstupněm k němu: „Komunismus jest schodem před portálem: schodem logickým. Nelze ho přeskociti, nutno na něj stoupnouti. Třebas jest rozpálen do žhava. (...) Cesta vede životem, od srdce k srdci; a může býti děsivá.“²⁹

Poslední věta o „cestě životem od srdce k srdci“ nemůže nepřipomenout entuziasmus mladých komunistických básníků Wolkrovy generace, který právě v těchto letech 1922 až 1924 kulminuje. Durychův entuziasmus však právě proto, že usiluje integrovat dva sny, komunistický a katolickoromantický, vyšlehuje ze základny ještě nestabilnější, než je ta jejich, a nemůže rychle nezhasnout. Již v článku „První máj“ z *Rozmachu* roku 1924 vyjadřuje Durych vůči komunismu skepsi – a to v podstatě ze stejných důvodů jako na jiném místě vůči potenciálnímu spojenci „zprava“, vůči fašismu: Protože se stává „standardní“ politickou stranou a ztrácí svůj původní čistý zápal: „Povrch komunismu jest strašně doktrinářský, kriminalistický, materialistický, šedivý, blázinecký a škaredý. Ale jen člověk, který dbá na formality, se tam udusí, ve skutečnosti se tam může dýchat jakž takž a dalo by se tam dýchat, kdyby – kdyby komunismus nebyl stranou. Kdyby si věřil. Kdyby tam bylo více lidí, kteří věří.“³⁰

Po roce 1924 se už Durych o komunismus nezajímá, vyjádří se k němu jen výjimečně a okrajově – a s opovržením, jako k ideji, která zklamala, která se stala součástí téhož buržoazního světa, proti němuž se vydala na pochod: „Kapitalista a komunista, to jest jen líc a rub téhož peníze, který jest falešný. (...) Snese se tedy s komunismem kapitalista, a třebas i kanovník, ale nikdy ne člověk chudý, nikdy ne člověk pracující. Komunismus u nás jest pro syny kapitalistů a měštláků ... jest to jen takový záchod buržoazie.“³¹ Kterýžto výrok z *Obnovy* roku 1937 vypadá na první pohled jako další z Durychových smutných omylů. Ve skutečnosti byl pravdivý, byť na jiné, netušené rovině: Právě v této době, ve třicátých letech, se přece v „komunistické zemi“ Sovětském svazu, pod komunistickými hesly a Stalinovým vedením vytvořila nová buržoazie, převzavši od buržoazie svržené všechny její nectnosti, ale žádnou z jejích ctností, a o pár desetiletí později se tento vývoj odehrál i v Čechách.

28 DURYCH, J.: Schod před portálem. In: TÝŽ: *O proletariátu a o komunismu*. Praha, VD 1994, s. 12.

29 Tamtéž, s. 13.

30 TÝŽ: První máj. In: TÝŽ: *O státu a politice*, 1, s. 62.

31 TÝŽ: V hadí sluji. In: TÝŽ: *O proletariátu a o komunismu*, s. 66.

Koncepce proletářského umění a jeho realizace

Durychova pozornost k pravému i levému extrému je paralelní také v tom smyslu, že jedna i druhá zplodila několik esejů a řadu článků. „Levicová“ či „proletářská“ orientace však měla pokračování v jeho uměleckém díle a zahrnuje jak teoretický koncept umění, tak jeho básnickou i prozaickou realizaci.

Teoretický koncept vznikl v souvislosti s rozpravami o proletářském umění, vedenými v prostředí české avantgardy, i jako odpověď na ně. V sebeironickém antiportrétu „Jaroslav Durych jako literát; jako politik; jako člověk“ (*Rozmach* 1924) na to Durych vzpomíná slovy: „Rychle se přizpůsobit a neopozdit se. (...) Přečetl si několik teoretických článků v Proletkultu a rozhodl se.“³² Ve skutečnosti je jeho koncept jedním z neoriginálnějších teoretických výtvarů autora, doby i českého písemnictví. O jeho charakteru svědčí již názvy jednotlivých statí, v nichž je vysvětlován: „Nový zdroj krásy“ (*Lidové listy* 1922), „Chudoba jako podmínka“ (*Tribuna* 1922), „Nobilizace a kultura proletariátu“ (*Lumír* 1923), „Estetika proletariátu“ (*Cesta* 1925).

V těchto a dalších statích Durych polemizuje s dosavadními koncepty „proletářského umění“, neboť lid ve skutečnosti toto umění, údajně pro něj určené, nepřijímá a dál si zpívá lidové písně o lásce – Durych tak hájí tutéž tezi jako Karel Čapek v řadě statí, které pak vešly do knihy *Marsyas* (1931). V „proletářském umění“ není skutečný *chudý* hrdina. Toho je třeba teprve objevit, nalézt, formulovat a vtělit autentickou *estetikou chudoby*: „Jedinou možnou kulturou proletářskou u nás jest kultura české domácí krásy, neboť tato jest krásou chudých, z chudých a pro chudé; a jedinou dokonalou formou české kultury může býti kultura proletářská v nejužším pojmu.“³³ Tato estetika musí vycházet z *těla*, jež těžce pracuje. Je třeba porozumět gestům a pohledům, a odtud i hlasu a řeči proletářů. Jiný tělesný postoj má žena, která pere prádlo, než ta, která hlavně drhne podlahu, a tak dále: „Rytmus pracující a zápasící chudoby jest tedy kánonem veškeré estetiky a kultury proletariátu a všeho nového umění.“³⁴

U autora, pro něhož je náboženství alfou i omegou, nepřekvapí, pokusí-li se vybudovat teorii „estetiky chudoby“ na spojení chudoby s náboženstvím. V bloyovské duchovní linii to není nic těžšího, ba téměř by jen stačilo převzít některé Zoufalcovy formulace z *Krve chudého* (česky 1911) nebo z *Brelana vyobcovaných* (česky 1905). Chudoba je stav Bohem zvláště milovaný a vyvýšený, jelikož v něm Boží Syn i Jeho Matka na světě přebývali, v každém chudém cosi výsostně kristovské i mariánské utkvívá, a tak dále. (Kupodivu, Léona Bloy ani Jaroslava Durycha nikdy nenapadne obrátit se pro inspiraci k poetice svatého Františka z Assisi, snad že je jim jeho vlídnost a poddajnost tolik proti srsti.)

U autora, pro něhož je náboženství alfou i omegou, napoprvé překvapí, připojí-li v budování své „estetiky chudoby“ k hodnotám chudoby a náboženství ještě třetí, jíž je erotika. A přece je to tak. Ve statích, jako je „Kánon sexuality“ (*Cesta* 1922) či

32 TÝŽ: Jaroslav Durych jako literát; jako politik; jako člověk. In: TÝŽ: *O svém díle a také o sobě*. Praha, VD 1989, s. 36.

33 TÝŽ: Nobilizace a kultura proletariátu. In: TÝŽ: *O proletariátu a o komunismu*, s. 32.

34 TÝŽ: Estetika proletariátu. In: *Tamtéž*, s. 56.

„Česká erotika“ (*Lidové noviny* 1925), a především v esejích „Mosty“ a „Tajemství dívčí krásy“ ze souboru *Gotická růže* (1923), slévá Durych „chudobu“, „náboženství“ a „erós“ v jediný, univerzální princip, který je podle něho ústředním zdrojem i cílem všeho umění. Tím principem je dívčí krása, a ještě přesněji *krása chudé zbožné dívky*. Proč je právě ona tak dokonalá, proč má takový význam umělecký i náboženský? V eseji „Tajemství dívčí krásy“ to Durych formuluje nejobširněji i nejpřesněji: Protože je nám stopou ráje, ideálního stavu člověka, po němž nikdy nepřestáváme toužit: „Stvořením ženy byla dokonána krása ráje, byla stvořena sama krása se všemi neměnitelnými, posvátnými vlastnostmi. Byla zahanbena od muže před svým Stvořitelem ve chvíli, kdy poznala svou nahotu. Tím byl vtisknut dívčí kráse nesmrtelný znak bolestného studu a každý pohled na dívčí krásu nám připomíná prvotní pohromu mužské cti. (...) Smrtnost spíše zvyšuje div rajskeho odkazu lidské krásy hlubším smyslem Boží bolesti. Dějiny Zjevení vyhledávají ženu, vyhledávají Pannu. (...) Dívčí krása jest nám viditelnou tradicí ztraceného ráje.“³⁵

Durych se zde projevuje jako křesťanský platonik: použitím mýtu pro filozofický a teologický výklad; „symposiakálním“ chápáním lásky ke krásnému tělu coby cesty k věčnosti; volbou trojice trvalých atributů („transcendentál“, chtělo by se téměř říci) této ideální krásy – nahoty, chudoby a bolesti; na „jeskyni“ upomínajícím výkladem o několikerém závoji mezi lidským vědomím a Bohem: „Dívčí krása byla stvořena ... jako květ první a jediné touhy a jako první předěl mezi člověkem a Bohem. Byla závojem, který chránil oči před oslepnutím při patření na Boha, odpočinkem na cestě k Bohu; ale závojem, jenž sám o sobě byl příliš skvělý a oslňující, takže, když lidské oči zeslábly, musil člověk pod závoj dívčí krásy podložiti ještě závoj krásy věci. Originální sláva jest pro nás příliš prudká a mučivá.“³⁶

„Proletářská“ – nyní tedy víme, že spíše „proletářsko-erotická“ – linie Durychova díla zahrnuje, jak řečeno, teorii i uměleckou realizaci. Její součástí jsou texty básnické – sbírka *Panenky* (1923), teologizující poema *Eva* (1928) –, mnohem relevantnějšího naplnění se však dostalo proletářsko-erotickému ideálu v Durychových prózách. Od počátků až téměř do konců jimi prochází jedna a tatáž ideální bytost, věčná Chudá dívka, krásná, čistá, slitovná, ochotná vždy k pomoci a k oběti až do sebezničení. Její aktuální podobou v hagiografii je bez pochyb svatá Terezie z Lisieux, kterou Durych převelice ctil, její klasickou podobou v literatuře je Markétka z Goethova *Fausta*, za její bezprostředně předcházející literární vtělení bychom mohli pokládat titulní hrdinku Bloyovy *Chudé ženy* (česky 1908). Tentýž naprosto stejný charakter jeví Krista v mimo čas zasazeném románu *Na horách*, hrdinky historických próz – Andělka v *Bloudění* (1929) a Judita i Eva v *Masopustu* (1938), ale dokonce i Tonka v rozmarné pohádkové hříčce *Čert a cikánka* (1927).

V ději všech zmíněných próz hrají Chudé dívky roli evovsko-mariánskou, slitovnickou a spoluvykupitelskou. Zvláštní a ústřední místo má však v Durychově díle cyklus próz ze současnosti, v nichž jsou postavy samotných těchto Chudých dívek

35 TÝŽ: Tajemství dívčí krásy. In: TÝŽ: *Gotická růže*. Praha, Aventinum 1923, s. 21–23.

36 Tamtéž, s. 29.

jediným námětem, jemuž je nemilosrdně podrobena vše ostatní – jiné postavy i sám příběh. Počátkem tohoto *dívčím cyklu* jsou *Tři dukáty* (1919), pokračováním *Tři troničky* (1923), všeobecně uznávaným vrcholem *Sedmikráska* (1925), pokusem o navázání *Píseň o růži* (1934) a epilogem *Duše a hvězda* (časopisecky 1959, knižně posmrtně 1969).

Vše, co se děje, se v Durychových prózách této řady děje nejasně, rozmlženě, jakoby skrze clonu slz či vědomí zpola zastřehného, nebo naopak zjiřehného, v jakémstí tranzu se nacházejícího. Jediné, co z této „rozmlženosti“ vystupuje, bývají jednotlivé konkrétní věci z dívčina mikrosvětá, skromné věci a okolnosti, mající za úkol dokreslit jak dívčinu někdy idylickou, někdy až drásavou chudobu, tak její pokoru, s níž svůj úděl a vše přijímá: Chatrná blůzka, kterou se bojí roztrhnout dívka v titulní povídce *Tři dukátů*, protože by jinak neměla v čem jít do továrny. Ubohé staré věci, vyprodávané v dražbě v titulní povídce *Tři troničků*. Pekařský krám, který je se svými vůněmi malým blaženým rájem v jedné z epizod *Sedmikrásky*. Scéna láskyplného šlapání zelí v *Duši a hvězdě*. I sama vrcholná „rozpoznávací“ scéna *Sedmikrásky* se odehrává, mezitímco dívka ve své chudé světničce zatápí v kamnech. Svou „estetiku chudoby“ Durych zřejmě nejvíc naplnil v citlivém zaznamenání a oslavení těchto detailů života svých zbožných a veskrze nerevolučních proletářek.

Nad Durychovým „dívčím cyklem“ se často vznáší obvinění ze sentimentality a kýče. Nedá se popřít, že děje těchto próz bývají nevěrohodné až absurdní (v *Písní o růži* epizoda, kdy jedna ze sester vystřelí na svého bývalého milence a vyšedší z vězení, bere si za muže svého prokurátora; v *Duši a hvězdě* se jeden z hochů zmrazčí na motorce, ale dívčin polibek ho dovede k uzdravení) či schematické až klišovité (ve *Třech dukátech* si boháč odvede chudou dělnici a příležitostnou prostitutku k oltáři; v *Duši a hvězdě* má dívčin milenec tuberkulózu a ona mu až k smrti doslouží). Nedá se popřít ani to, že čistota a dobrota „věčné dívky“ překračuje všechny meze psychologické pravděpodobnosti a nakonec i čtenářské únosnosti. V *Duši a hvězdě* varuje nastávající tchyně dívku: „On přece nic nemá a bez mého dovolení nic vám nemůže dát. Jen tu svou tuberkulózu.“ Dívka odpoví: „To mi stačí.“ A na stařenino zděšení klidně vypráví o svých rodičích, kteří oba na tuberkulózu zemřeli: „A oba umírali tak krásně, že dosud mám toho plné oči.“³⁷

Odpověď na obvinění vyplývá z Durychových teoretických úvah, jejichž názvy jsme o něco výše uváděli: Úmysl psát autentickou literaturu chudoby ho spolu s odmítáním „umělé“ proletářské literatury avantgardní přivedl k zájmu o lidové či, chceme-li, pokleslé žánry. Opakuje-li se tedy v „dívčím cyklu“ tolikrát schéma, „kterak hodná chudá holka ke štěstí s bohatým přišla“, není to žádné nedopatření, nýbrž vědomé použití postupu lidové kalendářové literatury pro veskrze nekalendářový účel.

Práce s pokleslými žánry a s kýčem je svůdná pro mnohé sofistickované autory „vysoké“ literatury. Svůdná a nebezpečná. Neboť intelektuální zájem o pokleslá a kýčová schémata mívají právě ti autoři, kteří v sobě sami cítí vlastní autentický sklon k nim a chtějí jej poznat, pojmenovat a tím zneškodnit. Durych je klasickým

37 TÝŽ: *Duše a hvězda*. Praha, Vyšehrad 1969, s. 35–36.

příkladem tohoto jevu, neboť hranice mezi kýčovitostí vědomou a nevědomou je v jeho „dívčích“ prózách na mnoha místech nezřetelná. Říká-li jeden z hochů dívce v *Duši a hvězdě*: „V tom je právě tvá krása. Ty jsi zjevení milosrdenství. Ty jsi modlitba lásky“³⁸ – není to už vědomá práce s kýčem, ale propadnutí původní vznešené platónské teologie v kýč. A končí-li titulní povídka *Tři troničky* objímací scénou vydražených nebožáků a větami: „Děti, moje děti! Vy jste moje tři troničky, svět by za vás za všechny tři teď nedal ani troničku, chudobky moje!“ Dvě starší děti ani neřutaly. Jen nejmladší, které ještě neumělo vyslovovat, řeklo pravdu za všechny: ‘Já nejsem chudobka, já jsem sedmikráska!’ Kdosi zaklepal. Matka šla otevřít. Byl to žebrák³⁹ – není to nic jiného než bezvýhradná identifikace s tradicí lidové zbožné sociální povídky, která je sentimentální svou podstatou a kterou pěstovali dávno před Durychem u nás Václav Kosmák nebo Jindřich Šimon Baar.

Umělecký zdar Durychova „proletářského“ cyklu může být tedy předmětem sporů. Nesporné však zůstává, že autorova „levicová“ politická inklinace byla pro jeho uměleckou tvorbu silným impulzem – kdežto jeho paralelní „pravicová“ inklinace se v jeho beletristické tvorbě prakticky vůbec neprojevila. Tradovaný obraz Durycha coby „pravicového spisovatele“ se tedy ukazuje být opět jedním z klišé, s nimiž se musí literární historie rozejít.

38 *Tamtéž*, s. 298.

39 TÝŽ: *Tři troničky*. In: TÝŽ: *Tři dukáty*. Praha, Vyšehrad 1986, s. 70.

Protektorátní kultura pod tlakem kolaborantských projektů (1941–1945)

Jiří Brabec

Od počátku okupace stál před Němci úkol nalézt české „spolupracovníky“, kteří by byli ochotni a schopni nacistická opatření obyvatelstvu protektorátu věrohodně vysvětlovat a obhajovat. Již sama skutečnost, že po 15. březnu 1939 byla do čela nejdůležitějších institucí postavena garnitura složená převážně z osob demokratické, konzervativní nebo byrokratické provenience, svědčí o rozpačitém hledání osobností, které by měly znalosti české mentality a zároveň postupovaly zcela ve shodě s nacistickou politikou. V čele vlády stál bývalý legionář Alois Eliáš, v čele Národního souručenství lidé, jejichž dřívější působení v politických stranách kladlo nad jejich spolupráci s okupanty řadu otázek. Proto se již odpočátku někteří nacističtí předáci (zejména Karl Hermann Frank) obraceli na vedení českých úřadů a institucí s varováním i výhrůžkami, které vyjadřovaly nespokojenost s lidmi „dvojí tváře“. Objevovaly se sice skupinky vlajkařů, antisemitů a fašistů, které okupantům nabízely bezvýhradnou spolupráci, ale jejich dryáčnické způsoby odpuzovaly i nacisty. Nejlépe jim slušela – jak řekl Reinhard Heydrich – role denunciantů, udavačů a pomocníků gestapa. Více slibovali jednotliví novináři, kteří se z různých důvodů jednoznačně přihlašovali k ideologii totální spolupráce.¹ Opírali se o dobře zvolený Goebbelsův

1 O „potrestání zrádců a udavačů z vlastních řad“ včetně aktivistických novinářů viz DRTINA, Prokop: *Na soudu národa: Tři projevy ministra spravedlnosti dr. Prokopa Drtiny o činnosti mimořádných lidových soudů a Národního soudu*. Praha, Melantrich 1947; viz též 2. díl Drtinových vzpomínek *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století* (Toronto, Sixty-Eight Publishers 1982; Praha, Melantrich 1992), zejména kapitola „Lidové soudnictví plní své úkoly“. O aktivistech píše v rámci komunistické propagandy Vojtěch Dolejší v knize *Noviny a novináři* (Praha, NPL 1963). O publicistech v době války a dalších „kolaborantech“ podává svědectví, někdy nepřesné, Václav Černý v pamětech *Pláč koruny české*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1977; *Paměti, 2, 1938–1945: Křik koruny české. Náš kulturní odboj za války*. Brno, Atlantis 1900). Nově dokázal interpretovat dobu protektorátu (zejména její první léta) Jan Tesař v nedokončeném seriálu *Vlastenci a bojovníci*. In: *Listy*, roč. 2, č. 11–19 (1969), vždy na s. 16

postulát – „vzájemně výhodná spolupráce obou národů“ – který měl zaštitit jejich jednoznačnou ochotu přenášet na české obyvatelstvo nacistické směrnice. Paralelně s aktivitami novinářů vznikaly „vědecké“ konstrukty budoucího nadnárodního evropského útvaru pod vedením Německa, který zahrne za určitých okolností také český národ.

Nicméně jak ochotní novináři, tak ideologové „evropské dimenze češství“ se v prvních dvou letech okupace jen obtížně uplatňovali v protektorátní struktuře a zůstávala jim k dispozici pouze denní periodika. Z jedné strany byli tísněni oficiálními institucemi včetně vlády, z druhé strany napadáni udavačskou kloakou, která je před Němci skandalizovala poukazem na jejich dřívější levicovou, demokratickou nebo křesťanskou orientaci. Během roku 1941 docházelo k postupnému obratu. Podpora nacistických představitelů, úřadu protektora i samotného K. H. Franka umožnila, aby skupina aktivistů zesílila tlak na prezidenta Emila Háchu, vládu a Národní souručenství, kteří s nimi dosud odmítali jednat. Teprve v druhé polovině roku 1941, a zejména po zájmovém nástupu zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha se stávají „aktivisté“ mocenskou skupinou a podílejí se již přímo na chodu protektorátu, do jehož čela (po zatčení a popravení Aloise Eliáše) byla postavena zcela loajální skupina kolaborantů. Pro první léta protektorátu bylo charakteristické institucionální zaštiťování rozsáhlých kulturních aktivit, včetně oficiálních podpor a obran široce vymezovaných tradic české demokratické kultury. Období od roku 1941 se vyznačuje systematickým destruováním do té doby převládajícího modelu. Česká kultura je prezentována jako zcela odvislá od německé; z tohoto hlediska se reinterpretuje česká historiografie a duchovní tvorba. Epocha moderny je oficiálně prohlašována – zcela ve shodě s estetickými a ideologickými normami nacismu – za židovsko-dekadentní. Důsledky těchto přístupů se bezprostředně projevíly v soudobém umění.

Skupina „aktivistů“, tj. třiceti, čtyřiceti novinářů, měla výhodu, že důvěrně znala české realie a nebyla zatížena extrémními dogmaty vlajkařů, kteří s nechtěnou komičností začali kopírovat ideologii a rituály nacismu. Žurnalisté ovšem mohli plnit spíše onu černou práci propagandistů, přezvykujících pro české občany politická opatření německé moci. Nacisté se však potřebovali opřít o domácí modely spolupráce, které by vyrůstaly z problematiky, jež byla v Čechách již dříve artikulována. Významnější proto byla úloha intelektuálů, kteří koncipovali vztah obou národů v rámci otázek, které se objevily jako výraz proměn české společnosti 20. století. Jen lidé, kteří vyrostli v dobách krize evropských demokracií a vyrovnávali se na různé úrovni s nástupem totalitních systémů, mohli vytvářet program pro radikální proměnu české společnosti nejen z hlediska aktuálních úkolů, ale také z hlediska budoucí Němci strukturované Evropy. Vize „Nové Evropy“, která hrála v těchto konstruktech dominantní roli, přinášela českému národu jakousi perspektivu, odůvodňující i obtíže soudobého stavu. Aktivističtí novináři pak tyto koncepty (spolu s denními opatřeními nacistické správy) měli popularizovat. Konečný cíl nacismu –

(přetištěno in: TESAR, Jan: *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a důsledky*. Praha, Prostor 2000, s. 137–229). Tomáš Pasák je autorem studie Aktivističtí novináři a postoj generála Eliáše v roce 1941. In: *Československý časopis historický*, roč. 15, č. 2 (1967), s. 173–192.

likvidace českého společenství – se transponoval do roviny stálé připomínaného reálného nebezpečí, jemuž projekty bezvýhradné spolupráce mají zabránit.

Aktivismus jako výsledek „vědeckého“ poznání

Pokusy stanovit úlohu českého národa v nových podmínkách se objevily záhy po 15. březnu 1939. Josef Kliment (1901–1978)² již čtyři dny po Háchově návratu z Berlína publikoval v *Národní politice* článek „Obnovuje se svatá říše římská“. Princip samostatných států – tvrdil tento právní historik, docent Univerzity Karlovy – potřebám nové doby již nevyhovuje. Evropa se začíná utvářet v nadstátní a nadnárodní uskupení národů. Německo se stává – tak jak tomu bylo ve „svaté říši římské národa německého“ – pořádacím centrem celé Evropy a český národ má budoucnost pouze v tomto rámci. Téma nadnárodních středověkých útvarů Klimenta přitahovalo již odedávna; jedna z jeho prvních vědeckých prací měla titul *Myšlenka jediné světovlády a její právní obsah* (1929). Ovšem tato univerzalistická představa nabývala různých podob. V obsáhlé právnícké studii *Svaz národů Jiřího z Poděbrad a idea jediné světovlády* (1935) autor klade vedle sebe dva modely: univerzální světovou křesťanskou říši a smluvní společenství státních celků, jež nazývá mezinárodní demokracií. Totalitní systém Kliment tehdy ovšem odmítal stejně jako „mystickou autoritu rasy“. Nové politické skutečnosti umožnily interpretační posun. Válečná modifikace a aktualizace bádání o suverenitě států, o středověké nadstátní organizaci a o lenním systému vyústily v politický postoj odmítající demokratický systém. V několika statích Kliment došel k závěru, že z demokracie se stal pouze formální princip, vytvářející iluzi o „hlasu lidu“. Oprávněná kritika demokracie přivedla Klimenta nejprve ke zkoumání a posléze k akceptování systému totalitárního nadnárodního útvaru.

Teze o nově se vytvářející celoevropské říši rozvíjel Kliment v řadě studií a článků (v jednom z nich se vrací na potvrzení své teze až k legendě o svatém Grálu).³ Také v záslužné edici Dantova traktátu *O jediné vládě* z roku 1942 Kliment zdůraznil

2 Viz biografické heslo v *Ottově slovníku naučném nové doby*, III/1. Praha, Nakl. J. Otto 1934, s. 554. V interview *Pohnutky a cíle veřejné činnosti* (in: *Svět*, roč. 2, č. 23 (1943), s. 3) a v článku *Malé vzpomínky z velkých dnů* (in: *Národní střed*, (15.3.1944), s. 3) shrnul Kliment své krédo. Z řady oslavných článků je nejobširnější text E. Vajtauera „Osloboditelé“. In: *Přítomnost*, roč. 18, č. 10 (1943–44), s. 147–149; dále VOCHOČ, Martin Jan: *Proti démonu negace*. In: *Tamtéž*, roč. 17, č. 1 (1942–43), s. 15. V roce 1947 byl Kliment odsouzen na doživotí, v roce 1960 amnestován. Nepřímou polemiku s jeho výkladem představuje práce Václava Vaněčka *Stát Přemyslovců a středověká „Říše“* (Praha, Melantrich 1945). V rozsáhlé Klimentově pozůstalosti (Archiv Národního muzea) jsou uloženy též jeho poválečné paměti. Kriticky je využil Michal Musil ve studii *Příběh Háchova politického sekretáře: Josef Kliment před Národním soudem roku 1947*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 2, č. 4 (1995), s. 530–544. Pro mládež napsal Kliment knížku „o skutečných příbězích posílů vypravených z Čech do Francie roku 1464“ *Sto dvacet dní s poselstvem krále Jiřího* (Praha, Dědictví Komenského 1938). Pásmo dobrodružných příběhů, opírající se o dokonalou znalost reálií, patří mezi významné pokusy o nový typ literatury pro děti.

3 KLIMENT, Josef: *Myšlenka a mythus*. In: *České slovo*, (25.12.1942).

staletou tradicí říšské myšlenky i vůdcovský princip a zároveň rozebral historicky proměnlivý vztah Čechů k říši.⁴ Klimentův projekt mohl být zpočátku interpretován jako obrana autonomie protektorátu, neboť oponoval takovému univerzalistickému pojetí, které potlačuje národní specifika. Během války však vystoupila do popředí zřetelná identifikace s nacistickou „Novou Evropou“. Alfred Rosenberg již v roce 1942 proklamoval, že s malými národy je třeba jednat „s ohledem na jejich duši a připustit je k utváření evropského kontinentu“.⁵ Stejná představa se prolíná jeho pražskou přednáškou „Německá a evropská svoboda ducha“ z roku 1944. V tomto kontextu byl Klimentův projekt velmi vítaný. Budou-li se Češi chovat během války k říši vstřícně, mají zajištěno v budoucím celoevropském útvaru významné místo. V roce 1943 byl Kliment vyznamenán čestným darem Nadace hlavního města Prahy na paměť Reinharda Heydricha⁶ a rok poté jmenován prezidentem Nejvyššího správního soudu.

Druhou významnou osobností české vědy, která se díky svým vědním orientacím ocitla v okruhu nacistické ideologie, byl Jan Mertl (1904–1978),⁷ sociolog, který plédoval pro „metodu objektivní a empirické politické vědy, která bez jakýchkoli ideologických předpokladů usiluje vždy jen a jen o poznání pravdy a skutečnosti“.⁸ Snaha vytěsnit axiologický aspekt se projevila spíše v kladném světle ve vynikajících dílech *Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě* (1931) a *Byrokracie: Studie sociologicko-politická* (1937). Iluzivnost „objektivismu“ se však záhy obnažila tváří v tvář rychle se měnícím dějinám. Analýza vnitřních rozporů demokracie se přesouvá k tolerování a posléze k přijetí politických struktur preferujících „zájem státního celku“. Tento proces je patrný již v Mertlem redigovaném sborníku *Dnešní Německo* (1939), který proti „jednostranným informacím“ měl podat „věcný obraz“ hitlerovského Německa. Mertlovy statě se týkají ideologie německého národního socialismu, poměru strany a státu, právních a organizačních základů státu a sociální politiky. „Vědecký způsob“ tu spočívá ve zprostředkování vnějších fakt (v této rovině jeho texty nezastaraly), neklade si však otázku po smyslu registrovaného dění, a proto nutně směřuje nejprve k latentnímu a později k otevřenému souhlasu s ideologickými postuláty. Totalitní stát se svou ideou národní pospolitosti je prezentován jako model,

4 O předmluvě k Dantově traktátu *O jediné vládě* viz např. BUKÁČEK, Josef: *O jediné vládě*. In: *Řád*, roč. 9, č. 2 (1943), s. 81–87.

5 Cit. podle: MERTL, Jan: *Naše národní pospolitost v Nové Evropě*. In: *Venkov*, (8.3.1942).

6 Projevy náměstka pražského primátora Josefa Pfitznera a Josefa Klimenta při slavnostním udělení daru vyšly v české i německé brožůře *Hlavní město Praha památce Reinharda Heydricha*. Praha, Orbis 1943.

7 Jeho díla z 30. let byla přijata s uznáním – např. OBRDLÍK, Antonín: *Jan Mertl: Politické strany: Jejich základy a typy v dnešním světě*. In: *Sociologická revue*, roč. 3, č. 1–2 (1932), s. 116–119; In: A. B. [BLÁHA, Inocenc Arnošt]: *Jan Mertl: Byrokracie: Studie sociologicko-politická*. In: *Tamtéž*, roč. 8, č. 1–2 (1937), s. 113–114; POTUŽIL, František: *Jan Mertl: Byrokracie: Studie sociologicko-politická*. In: *Sociologie a sociální problémy*, roč. 6, č. 1–2 (1938), s. 113–116. Současně se však proti Mertlovi „objektivismu“ ozvaly polemické hlasy – např. RÁDL, Emanuel: *Jaké sociologii potřebujeme*. In: *Čin*, roč. 4 (1932), s. 170–176; HERTL, Jan: *Český spor o sociologii objektivismu*. In: *Řád*, roč. 2, č. 4–5 (1933), s. 279–281. Souhrnně o Mertlovi viz KRÁL, Josef: *Československá filosofie*. Praha, Melantrich 1937.

8 MERTL, Jan: *Co s politickými stranami?* Praha, Jan Laichter 1938.

který vyřešil kontradikce demokracie, neboť „všecky hodnoty hospodářské, kulturní i mravní mají svůj smysl a své oprávnění pouze jako služba národu“⁹ Nacisté ovšem tento „objektivní, nezaujatý pohled“ přijali a nastartovali tak Mertla řadě přednášek o Německu, které dostávaly propagandistický ráz. Jen vlajkařům byl Mertl stále málo angažovaný; vytykali mu, že opomíjí protizidovská opatření nacistické politiky a nemůže být proto „jejím bojovníkem“.

V roce 1940 se Mertl ujal redigování Knihovny politických klasiků a vedle již zmiňovaného Danta zařadil do edice první dva díly spisu Thomase Hobbesa *Leviathan neboli O podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského* (1941) a výbor *Z politických spisů Friedricha II. Velikého, krále pruského* (1940), obsahující polemiku „Antimachiavelli“, „Politickou závěť“ a „Předmluvu k Dějinám mé doby“.¹⁰ U obou autorů Mertl shledal „úžasné historické analogie s naší dobou“, spočívající v požadavku neomezené státní moci, která sice „totálně ovládá své občany“, ale znemožňuje tím nebezpečný „privátní fanatismus“. Kapitalismus, liberalismus a parlamentní demokracie ponechávají volná pole zájmům jednotlivců a skupin, což vede k jejich „zdegenerování v úpadkový typ státu politických stran“. „Svým požadavkem *absolutní cenzury*,“ píše Mertl, „potlačování myšlenek a idejí státu nebezpečných, byl Hobbes nejen ideologem státu absolutistického, ale přímo předchůdcem dnešního totálního státu, který záměrně usměrňuje myšlení lidí a celý kulturní život.“¹¹ Tyto interpretace souvisely s Mertlovým sociologickým pojetím, které souhrnně vyjádřil v knize *Z dějin politického myšlení*.¹² Éra liberalismu je podle Mertla dobou „rozkladu všech společenských hodnot bez možnosti jednotící syntézy“, kterou však přináší fašismus a nacismus. Mertl neopomene připomenout, že kromě těchto ideologií přispěl k po-

9 TÝŽ: Ideologie současného německého socialismu. In: TÝŽ (ed.): *Dnešní Německo*. Praha, Orbis 1939, s. 3–43; cit. s. 4.

10 Mertlovy komentáře k Hobbesovi a Friedrichovi II. měly velký ohlas – např. K.: Z politických spisů Friedricha Velikého. In: *Naše doba*, roč. 48, č. 3 (1940), s. 184–185; NEUBAUER, Zdeněk: Hobbesův *Leviathan*. In: *Moderní stát*, roč. 14, č. 8–9 (1941), s. 210–219; WIERER, Rudolf: Stát a jeho zřízení. In: *Řád*, roč. 7, č. 9 (1941), s. 391–392; FAJFR, F.: Tomáš Hobbes, *Leviathan neboli o podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. In: *Česká mysl*, roč. 35, č. 4–5 (1941), s. 234–235, kde recenzent píše, že Mertlova předmluva „sorva zachrání Hobbesův silný stát před kritikou“. Pod názvem „O knihovně politických klasiků a výboru ze spisů Friedricha Velikého“ referoval Mertl o svém edičním projektu v *Nedělním Českém slově*, (19.1.1941), s. 19; měl zde být zastoupen ještě Emmanuel Joseph Sieyès, Charles-Louis Montesquieu, sv. Augustin a další myslitelé.

11 Cit. z Mertlovy předmluvy ke knize Thomase Hobbesa *Leviathan neboli O podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha, Melantrich 1941, s. 38.

12 Původně publikováno v časopise *Brázda*, roč. 4 a 5 (1941–1942). O této knize referuje obšírně anonym: Jan Mertl: Z dějin politického myšlení. In: *Moderní stát*, roč. 16, č. 5 (1943), s. 148–149; stručně FAJFR, F.: Jan Mertl: Z dějin politického myšlení. In: *Česká mysl*, roč. 40, č. 1–2 (1946–48), s. 116–117; viz též KLIMENT, J.: Z dějin politického myšlení. In: *Přítomnost*, roč. 17, č. 12 (1942–43), s. 190–191 – recenzent zdůraznil, že Mertl „řadou tiskových projevů i přednáškovou činností vykonal pro konsolidaci našeho veřejného života velké dílo“. Kritika z řad vlajkařů zaznívá v článku: jl. [LAŠ, J.]: Přednáška Místní skupiny Svazu pro spolupráci Čechů s Němci v Klatovech „O světovém názoru národně socialistickém a jeho významu“. In: *Klatovské listy*, č. 20 (1941), s. 5.

znání slabosti a neudržitelnosti demokracie „také rozvoj *objektivní politické vědy a sociologie*. (...) Čím bylo toto vědecké poznání objektivnější, empiričtější a podrobnější, tím více se v něm ukazovaly hluboké nedostatky demokratických zřízení.“¹³ Podle Mertla na dně každé politické soustavy leží mýtus, ovšem věda (zejména sociologie) vystupuje v roli jakéhosi poznávacího a korigujícího instrumentu.

Aktivismus novinářský

Sociolog Mertl a právní historik Kliment, jejichž práce mohly být využity nacistickou ideologií, patřili v české vědě (pomineme-li antisemity, jako byli například profesoři Rudolf Wierer, Rudolf Dominik či Vladimír Teyrovský) k výjimkám. O sociologické a historické zdůvodnění nacistického panství se však také pokoušel publicista a překladatel Emanuel Vajtauer (1892 – od května 1945 o něm není žádných zpráv). Před první světovou válkou začal studovat na pražské filozofické fakultě, poté pokračoval ve studiu na pařížské Sorboně a vídeňské univerzitě. V roce 1917 mu byl na Univerzitě Karlově udělen doktorát. Roku 1919 krátce pobyl v Paříži a také začal otiskovat na pokračování v Neumannově *Kmeni* přepracovanou doktorskou práci *Lidská duše* (knižně 1922). Hypotéza o „všeobecných zákonech duševního projevu“ (zejména o „mechanismu snu“) našla u odborníků jen skromný ohlas, oceněna však byla levicovými literáty.¹⁴ Již v této studii z oblasti „experimentální psychologie“ bylo zřejmé autorovo inklinování ke schematizaci a simplifikaci složitých problémů a tento rys vystoupil také do popředí ve Vajtauerově politické publicistice, dokládající jeho vývoj od anarchismu ke komunismu. Horlivé úsilí o „originální“ konstrukty socialistického systému je příznačné pro jeho tři „časové úvahy“ – *Socialistický stát* (1919), *Kališníky a českými bratry socialismu* (1920) a *Revoluce a diktatura proletariátu* (1920). Posledně jmenovaná práce byla napsána v Moskvě, kde Vajtauer pobýval s Ivanem Olbrachtem a Helenou Malířovou.¹⁵ S naivními návrhy ovšem v Komunistické internacionále (účastnil se jejího druhého sjezdu) nepochodil. Ve svých teoriích vycházel z předpokladu, který si podržel i ve svých pronacistických projevech: kapitalismus je systém rozkladu, chaosu, neekonomického plýtvání, mrhání energií, a již proto musí být nahrazen autoritativní ideologií socialistického systému.

13 MERTL, Jan: *Z dějin politického myšlení*. Praha, Orbis 1943, s. 182–183.

14 Knihu *Lidská duše* zhodnotil V. Forster v článku K teorii snění. In: *Česká mysl*, roč. 19, č. 4 (1923), s. 206–211. Mimo jiné napsal, že Vajtauerův „citlivý, jemný duch“ se hodí k sebezpozorování, a ocenil jeho „solidní vědění“, ovšem s výhradou „nesmírné subjektivnosti“ a diletantského odmítání vědeckých prací. Ivan Olbracht *Lidskou duši* pokládal za „smělý pokus a smělou knihu, jedno z nejzajímavějších děl, jaké v Čechách kdy vyšlo“ (v pozdější předmluvě k Vajtauerově reportážní knize *Ostrov slzí*).

15 O pobytu Vajtauera v Rusku jsou zmínky v Moskevském deníku I. Olbrachta. In: *Česká literatura*, roč. 23, č. 2 (1975), s. 53–63. Z řady polemik o Vajtauerových třech probolševických brožurách je nejobsáhlejší knižní práce Jaromíra Nečase *Jak kritizuje Dr. Vajtauer, teoretik vědeckého bolševismu u nás*. Praha, Josef Vetešník 1921; viz též stať Ferdinanda Peroutky Konec marxismu. In: TÝŽ: *Boje o dnešek*, Praha, Fr. Borový 1925, s. 181–185.

V roce 1923 Vajtauer odjel do Spojených států, ale kvůli aktivitám v americkém komunistickém hnutí byl po čtyřech letech ze země vypovězen. Svědectví o svém pobytu v deportační stanici na Ellis Islandu uložil do knihy reportáží *Ostrov slzí* (s předmluvou Ivana Olbrachta, 1928). Původně vycházely na pokračování v krajském newyorském listu *Obrana*. Krátké scény s postavami nejružnějších národů svědčí o autorově smyslu pro dramatickou zkratku a hutný, názorný portrét. Olbracht našel v této reportáži přítomnost nejen složky politické, ale také vědecké i básnické. S novou autorovou předmluvou vyšla kniha také v německém překladu Greta Reinerové (1931, náklad deset tisíc výtisků). Vajtauerův nesporný literární talent se projevil také v „románové reportáži“ *Likvidátor na Pankráci*,¹⁶ která tvoří jakýsi pandán k Olbrachtovu *Zamřížovanému zrcadlu*. Po návratu z USA byl Vajtauer šéfredaktorem *Rudého večerníku* a značně se angažoval ve věci amerických odborářů Sacca a Vanzettiho, odsouzených k smrti. Kvůli této kampani se ocitl ve vězení. Trest nastoupil v době, kdy byl ze strany, kterou ovládli stalinisté v čele s Klementem Gottwaldem, vyloučen. Stal se jako mnoho jeho přátel (Olbracht, Malířová, Neumann a jiní) „likvidátorem“.

Na počátku třicátých let působil jako tajemník nakladatelské organizace Kmen a pokračoval ve vydávání svých překladů z ruštiny a angličtiny (Lev Nikolajevič Tolstoj, Maxim Gorkij, Alexej Tolstoj, Herbert George Wells, John Reed, Herman Melville, Ernest Hemingway, Sinclair Lewis a jiní). Roku 1931 se stal redaktorem národněsocialistických listů (*Večerník Českého slova*, *České slovo*, *Telegraf* a dalších), kde na sebe upozornil reportážemi i politickými úvahami. Vyvrcholení jeho publicistiky představuje kniha reportáží *Španělsko v ohni* (1937). Sugestivní obraz vnitřně diferencované španělské společnosti je zcela odlišný od tehdy běžně přijímaného schématu dvou táborů – fašistů a republikánů. Toto „primitivní heslo Kominterny“ Vajtauer odmítá a na scénu přivádí v beletrizovaných partiích, úvahách a dokumentárních záznamech celou škálu politických seskupení – anarchistů, trockistů, socialistů, komunistů, demokratů, karlistů a falangistů. Kniha se opírá o autentické zážitky i o zkušenost, že za ideologickými zápasy jsou skryté mocenské zájmy (úloha Sovětského svazu, Velké Británie a dalších mocností). Úsilí emancipovat se od ideologického nazírání nemohlo ovšem zastřít autorovo odmítavé stanovisko k politice Kominterny a tlumené sympatie k anarchistům. V popředí této reportáže, opírající se o suverénní orientaci v politických otázkách, je snaha zprostředkovat konkrétní podobu dramatického dění, mířící svými důsledky do budoucích dějin.

Vajtauerova aktivistická činnost začala již v druhé republice. V únoru 1939 vydal knihu *Jak po Mnichovu*, jejíž podtitul tvoří řečnická otázka – *Můžeme jít s Němecem?*¹⁷ Již zde odůvodňuje spolupráci s nacistickou říší antiliberalistickým krédem. V nacistickém systému nachází konec libovůle a začátek „období techniků a orga-

16 Vycházela na pokračování v revui *Plán*, roč. 2 (1930) – nedokončeno.

17 O knize *Jak po Mnichovu* bylo referováno jen sporadicky – např. dr. jd. [DOLEŽAL, Josef]: *Jak po Mnichovu: Můžeme jít s Němecem?* In: *Nedělní Lidové listy*, (5.3.1939), s. 4; anonymní recenze: E. Vajtauer: *Jak po Mnichovu? Můžeme jít s Němecem?* In: *Moderní stát*, roč. 12, č. 4–5 (1939), s. 125–126.

nizátorů“, kteří skončují s hospodářskou anarchií. Do souboru *Češi v Nové Evropě* (1941) soustředil několik samostatně vydaných spisů – *Vzpouza Evropy a základy nového evropského pořádku* (předmluva Rudolf Procházka, 1940), rozhlasové projevy k americkým krajanům *Malé národy v Nové Evropě* (1941) a *Dva projevy: Čech a sověty, Poslání sjednocené Evropy* (1941). Opakují se zde teze o evropské civilizaci strojové kultury, tentokrát však v horizontu vize „Nové Evropy“, v níž se znovu navrátí „ztracená nadvláda nad věcmi“: „A jestli kdy byla chvíle, ve které máme dokázat, že jsme národem mladým a vnitřně silným, pak musíme na tento velký převratný proces odpovědětí tím, čím na velké věci odpovídá nezkažené, zdravé mládí – odvahou riskovat.“¹⁸ Češi se mohou svou kulturotvornou energií uplatnit v celoevropském kontextu, a již proto místo myšlenky státní by měli zdůrazňovat myšlenku národní a těžiště své aktivity přenést do duchovní sféry. Někdy se Vajtauerovy formulace pohybují v pásmu, které bylo v protektorátu zcela neobvyklé: „Je jediná cesta, jak zbavit Němce jejich výbušné a tím nebezpečné politické povahy. Dát jim životní prostor... A pak bude z nich opět národ Goethů a Schillerů, Bachů a Beethovenů, Kantů a Hegelů...“¹⁹

O novou interpretaci českých dějin se Vajtauer pokusil v knize *Český mythus* (1943) a ve studii *Česká politika ve věku strojovém* (separát ze sborníku *Po pěti letech*, 1944).²⁰ Ze směsice „mýtů“ (skutečných neuralgických bodů českých dějin, které český nacionalismus bagatelizoval) a tradičních tezí německého nacionalistického dějepiscevtví Vajtauer sestavil a snůškou citátů opatřil populární přehled v protektorátu aktualizovaných historiografických otázek. Pojednává o mýtu strategickém (Čechy jako pevnost nebo křižovatka), demokratickém (národ holubičí či bojovný), samostatnosti (svoboda nebo řád), slovanském (Západ či Východ), malého národa (Čechy a Evropa) a podobně. Ve stejném duchu je koncipována i druhá zmíněná polemická práce, která vysledovává různé interpretace pojmu češství (bohemismus, zemský patriotismus, romantické vlastenectví, antiněmecká ideologie, biologická jednota národa).²¹

Vajtauer patřil mezi novináře-aktivisty, jejichž okruh se zformoval během roku 1940. Přispěly k tomu zájezdy, které organizovala nacistická správa (do poraženého Polska roku 1939, na „západní val“ roku 1940; téhož roku byla vyslána početná delegace do Belgie a Německa, kterou na závěr přijal Josef Goebbels), a stále silnější podpora čelných představitelů německých úřadů (například vedoucího tiskového oddělení úřadu protektora Wolfganga Wolframa von Wolmara). Jeden z prvních novinářů, kteří horlivě usilovali o přízeň nacistů, byl Karel Lažnovský (1900–1941),

18 VAJTAUER, Emanuel: *Malé národy v Nové Evropě*. Praha, Orbis 1941, s. 11.

19 *Tamtéž*, s. 40.

20 Válečné projevy provázely uctivé parafráze. Z obsažnějších referátů viz LAŽNOVSKÝ, K.: Vajtauerova „Vzpouza Evropy“. In: *Nedělní České slovo*, (13.10.1940), s. 21; KLIMENT, J.: *Český mythus a evropská pospolitost*. In: *Přítomnost*, roč. 18, č. 3 (1943), s. 46–47; VOCHOČ, M. J.: *Mythus a dějiny*. In: *České slovo*, (10.12.1943), s. 1–2.

21 Komentáře k Vajtauerově činnosti válečně se objevovaly v zahraničí (např. STRÁNSKÝ, J.: Od Řípu po Radhošť. In: *Čechoslovák*, roč. 2, č. 44 (1940), s. 4; Nacistické falšování... In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 2 (1944), s. 5) i v tehdy nevydaných textech protektorátních (SOBOTA, Emil: *Glosy 1939–1945*. Praha, Jan Laichter 1946, s. 12–17).

typický ctižádostivý diletant (sám se představoval jako „samorostlý písmák z lidu“), který se koncem dvacátých let ocitl v řadách komunistů, odkud záhy odešel a zakotvil jako lokální redaktor melantrišských listů. Tím však nebyly jeho ambice uspokojeny. Horlivý čtenář nejrůznější literatury skládá si naivní a nabubřelý systém, v němž dominuje „vůle k činu“ a „vůle k úspěchu“. Pod pseudonymem Robert Korec vydal snůšku apelativních textů *Univerzita životního úspěchu* (1938) a *Dynamika cesty za úspěchem* (1938).²² Zhlédl se v Balzakových hrdinech (Evžen Rastignac), kteří mu poskytovali „orientaci pro vlastní ctižádost“. Jakmile se Lažnovský ocitl v roce 1939 v pražském deníku *České slovo* (později se stal šéfredaktorem), „cesta k úspěchu“ byla otevřená. Upozornil na sebe třemi brožurami – *Hovory s dějinami především z hlediska mladé generace* (1940; v témže roce vyšel německý překlad *Eine Tscheche über das Benesch-Regime* s předmlouvou Oskara Ulricha), *Revoluce na postupu* s podtitulem *Rozbor světového dění po stránce hospodářské a sociální* (1940) a *Říše a my* (1941).²³ Řečný publicista, který neváží slova, je unesen svým úkolem spolupůsobit – navzdory všem – nové evropské a národní dějiny. Pléduje pro socialismus (do června 1941 píše o „třech sociálních revolucích“, tj. v Německu, Itálii a v Sovětském svazu), válku pokládá za boj proti židovské kapitalistické protirevoluci, kritizuje slepotu české inteligence a její „bolestínské“ vlastenectví, s neskrývaným potěšením mistruje českou uměleckou tvorbu, která pro něho vždy představovala žádoucí, leč nedostupnou oblast. Napsal stovky článků, polemik, statí a poznámek, hovořil do rozhlasu a připravoval další knihy.

„Nového pořádku“, zavedeného Heydrichem, se však již nedočkal. Za nevyjasněných okolností někteří aktivističtí novináři – po pohoštění u předsedy vlády Eliáše – onemocněli. Lažnovský, tento „první mučedník nových myšlenek“, na následky otravy zemřel.²⁴ Posmrtně mu v roce 1941 vyšla s předmlouvou Františka Josefa Prokopa kniha *Na rozcestí věků: Proč padla Francie? Proč selhalo Sovětské Rusko? Proč vítězí národní socialismus?* a výbor *Od horníka k novináři* (1943), který uspo-

22 Jako Robert Korec se Lažnovský zúčastnil článkem „Jaká je mladá generace?“ též diskuse o mladé generaci v Peroutkově *Přítomnosti*, roč. 13, č. 9 (1936), s. 142–143. Odmitá zde Teigovu „směšnou generaci“, Nezvalovi vytyká, že mu chybí „filozofický fundament“, Olbracht a Vančura jsou mu „zjevy podružné“, „realismus vpravdě český“ nalézá u Karlu Čapkovi a Ferdinandu Peroutkovi.

23 Recenze Lažnovského válečných prací se omezují na pouhé parafráze textu, výjimku tvoří například následující komentáře: VAJTAUER, Emanuel: Neprospat sociální revoluci dneška. In: *Nedělní České slovo*, (12.5.1940), s. 21; TÝŽ: Karla Lažnovského *Revoluce na postupu*. In: *Tamtéž*, (25.8.1940), s. 17; ŠAFÁŘ, Bohumil: Živá knížka – Karel Lažnovský: *Říše a my*. In: *Tamtéž*, (6.4.1941), s. 19; srv. též nepodepsaný článek Německý hlas o „Hovorech s dějinami“. In: *A-Zet*, (3.10.1940), s. 4.

24 Příznačné jsou tituly nekrologů: Mladému příteli na rozloučenou: Zákeřná politická vražda vyrazila pero z ruky šéfredaktora K. Lažnovského. In: *Arijský boj*, roč. 2, č. 41 (1941), s. 1; Politická vražda, spáchaná na českém šéfredaktorovi. In: *Nedělní Polední list*, (12.10.1941), s. 1; Sprostý zločin: Šéfredaktor Českého slova Karel Lažnovský zavražděn. In: *A-Zet Pondělník*, (13.10.1941), s. 1; DEJMEK, Vladimír: Padl politický bojovník. In: *List mladých*, roč. 3, č. 42 (1941), s. 1–2. Ze strany Němců je typický komentář známého publicisty Maxe Karga v berlínském *Zeitungswissenschaft*, který v českém překladu uveřejnil i protektorátní tisk.

řádal a komentoval Emanuel Vajtauer. Pražské nábřeží Aloise Rašina bylo slavnostně přejmenováno jeho jménem, byla zřízena Nadace Karla Lažnovského pro udělování novinářských cen.

Emanuel Moravec – symbol aktivismu a kolaborace

Reinhard Heydrich udělal definitivní tečku za iluzemi, že autonomii lze udržet alespoň v oblasti kultury. Zdecimoval odbojové hnutí, systematicky dosazoval Němce do české správy, vytvořil naprosto povolnou protektorátní vládu s velmi omezenou pravomocí. Pro novou německou politiku v protektorátu však potřeboval výraznou osobnost, schopného, naprosto oddaného a iniciativního organizátora, který by se ve shodě s jeho opatřeními ujal centrální převýchovy českých občanů v duchu říše. Přes námitky Emila Háchy i dalších postavil do čela ministerstva školství a Úřadu lidové osvěty legionáře, bývalého plukovníka československé armády a docenta na pražské technice Emanuela Moravce (1893–1945).²⁵ V republice projevil tento spolupracovník Peroutkovy *Přítomnosti* a *Lidových novin* značnou novinářskou obratnost i citlivost k intelektuálnímu horizontu čtenářů, k nimž se obracel. S oblibou používal přirovnání ze všedního života, upoutávající pozornost expresivitou výrazu, barvitými epitetami a schopností vtipně trivializovat „vysoké“ či odborné téma. V republice se záhy stal vyhledávaným komentátorem vojenských otázek. V diptychu *Válka a vojáci* (1930) se snažil oslnit čtenáře svými encyklopedickými znalostmi i uměním zachytit postavu v názorné zkratce (počínaje Džingischánem a konče Aloisem Jiráskem). V druhém diptychu *Vojáci a doba* (*Důstojnický stav kdysi a dnes*, 1934; *Obrana národa*, 1935) souhrnně formuloval své krédo: „správné“ pochopení a hodnocení světa kolem nás závisí na uznání „skutečnosti“, tj. existujícího stavu, který lze ověřit. Slovo „skutečnost“ se v Moravcových projevech a textech objevuje stále častěji. „Železná mluva faktů“, tj. „přísná učitelka Skuteč-

25 Životopisné údaje obsahuje informační leták *Československo – Biografie* (série 6). Praha, Státní tiskárna v Praze 18.2.1937; dále Životopisy členů nové vlády. In: *Polední list*, (20.1.1942), s. 2; Emanuel Moravec. In: *Tamtéž*, (18.2.1942), s. 1 a 3. O sobě vypráví v interview: Emanuel Moravec o podzimu 1938 a o budoucnosti českého národa. In: *A-Zet Pondělník*, (29.1.1940), s. 2; O válce a politice: Rozhovor „Světa“ s ministrem E. Moravcem. In: *Svět*, roč. 2, č. 13 (1943), s. 3. O Moravcovi píše autoři paměti – kromě citovaných vzpomínek V. Černého a P. Drtiny např. KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ: Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. Praha, SPN 1960, s. 292–294; SACHER, Vilém: *Pod rozstříleným praporem*. Praha, Naše vojsko 1969, s. 128–130 (reedice 1991). Nové otázky si nad ním položil Jan Tesař ve stati Emanuel Moravec aneb Logika realismu. In: *Dějiny a současnost*, roč. 11, č. 1 (1969), s. 20–27 (přetištěno in: TESAŘ, J.: *Mnichovský komplex*, s. 231–247); s Tesařem polemizoval František Červinka v článku Úrazy generací. In: *Listy*, roč. 2, č. 11 (1969), s. 9; pamětnickými poznámkami Tesaře doplnil Jaroslav Hrbek v článku Emanuel Moravec aneb Konstrukce a skutečnost. In: *Dějiny a současnost*, roč. 11, č. 5 (1969), s. 39–42. Na další prameny poukázal Tomáš Pasák v článku K politickému profilu Emanuela Moravce. In: *Studentské listy*, roč. 2, č. 4,5,6 (1991), vždy s. 16. Moravcovi věnoval Jiří Pernes monografickou studii *Až na dno zrady: Emanuel Moravec*. Praha, Themis 1997.

nost“, si vyžaduje respekt, neboť fantasty, kteří na ni nehledí, přísně trestá. Zde také spočívá jeden ze zdrojů Moravcova překvapivého obratu koncem roku 1938 a začátkem roku následujícího. Vytvořila se nová konstelace evropských sil a podle Moravce ji bylo nutné vzít na vědomí. Jestliže ono zdůrazňování „toho, co jest“ bylo původně polemicky namířeno proti komunistickému vizionářství, degenerovalo u „vojenského odborníka“ do podoby, která pomáhala zastřít charakterovou labilitu osobnosti poukazem k objektivní realitě: nová skutečnost si vyžaduje nový názor. O tom, že jde o obecný problém, svědčí slova literárního kritika Antonína Matěje Piši, který tehdy apeloval na mladé, aby se nestali „modloslužebníky skutečnosti, nýbrž věrnými služebníky pravdy, jež je v souzvuku s mravním citem a řádem“, a to i tehdy, když je pravda „zrazována ‘skutečností’“.²⁶

Ovšem tak prudký obrat u Moravce, jehož popularita u čtenářů v časech ohrožení republiky prudce vzrostla, nikdo neočekával. Vždyť právě on vyšel vstříc konjunkturu vojenských témat v době válečného nebezpečí a vydával knihu za knihou – například *Příprava na těžké doby* (1935), *Úkoly naší obrany* (1936), *Válečné možnosti ve střední Evropě a tažení v Habeši* (1936), *Vojenský význam Československa v Evropě* (1936), *Obrana státu* (1937), *„Třetí říše“ nastupuje* (1937). V těchto a dalších publikacích a v desítkách článků a studií Moravec (často pod pseudonymem Stanislav Yester) vystupoval jako rozhodný stoupenec obrany republiky. Podobně jako mnoho vojáků byl proto deprimován mnichovskými událostmi a po setkání s prezidentem Benešem uveřejnil v *Lidových novinách* 5. října 1938 úvodník „Účtování a co dále“, v němž odsoudil dosavadní československou politiku, která vedla ke kapitulaci. Záhy po 15. březnu začal psát knihu o „československé tragédii“ *V úloze mouřenína* (1939).²⁷ Obširné úvahy, rozbíhající se do nejrůznějších témat a historických exkurzů, směřují ke kritice „demokratické domyšlivosti“ a „zkrachovalých humanistických ideálů“. Autor se sice dovolává Masaryka, ale vyznění knihy vyúsťuje do zcela jednoznačného závěru: je třeba nalézt smír s Němci, což předpokládá radikálně se odloučit od demokratických tradic a zavést specifickou strukturu totalitního systému v celé české společnosti. Ve stínu této „knihy velkých deziluzí a nových českých obzorů“, jak ji označil Karel Lažnovský, se ocitl další výklad pomnichovských událostí, příznačně nazvaný *Rozmluvy se skutečností* (1939), ve kterém dominuje teze (Moravec ji bude v dalších letech nesčíslněkrát opakovat), že smírem, dohodou s Němci můžeme získat vše, bojem s nimi vše ztratit. Je nutno dát přednost čestnému nepříteli před nečestným spojencem.

Díky nesmírně horlivým aktivitám se záhy z Moravce stal přímo symbol kolaborantství.²⁸ Napsal stovky článků do českých i německých periodik a sborníků, vydal řadu knih (*Děje a bludy*, 1941, 2. doplněné vydání 1942; *O český zítřek*, 1943), pra-

26 *List mladých*, roč. 1, č. 1 (1939), příloha s. 1. Článek byl otištěn bez názvu.

27 V dalších vydáních prošel text značnými změnami; německý překlad vyšel s titulem *Das Ende der Benesch-Republik* v roce 1941.

28 Moravcova protektorátní aktivita mnohé ohromila. Viz např. Plukovník Moravec oddaným pochopem nacistických vrahů. In: *New-Yorské listy*, (14.10.1939); SOBOTA, E.: Copak je to za vojáka? In: *Glosy 1939–1945*, s. 52–55; KODÍČEK, Josef: „Proctví“ Emanuela Moravce. In: *Čechoslovák*, roč. 7, č. 2 (1945), s. 3.

videlně hovořil do rozhlasu (*Ve službách Nové Evropy: Rok před mikrofonem*, 1940; *Tři roky před mikrofonem*, 1942) a řečnil při nejrůznějších příležitostech. Ve shodě s německými úřady Moravec kritizoval Eliášovu vládu za obojakost a nedůslednost. S nedůvěrou se také obracel k Vlajce,²⁹ které vytýkal, že dostatečně nedbá psychologie českého národa. Žádná ze stávajících institucí či organizací nebyla podle Moravce schopna vytvořit program „české spolupráce na přestavbě Evropy“. Již v roce 1940 prohlásil, že „český národ musí dostat nový velitelský sbor, novou kázeň, nový, tvrdší a výkonnější způsob života“.³⁰ Ihned po nástupu do ministerské funkce začal Moravec organizovat „totální převýchovu“ národa. Dosud se nacisté setkávali na české straně s požadavky, prezentovanými ovšem v devotní či diskrétní formě, znali také rozpačitou vstřícnost protektorátních představitelů. V případě Moravce se nemuseli ničeho dožadovat, sám mnohdy iniciativně předjímal německá opatření.

Projevilo se to zejména po atentátu na Reinharda Heydricha, kdy Moravec vzal do svých rukou celou kampaň „na záchranu Čechů“. V době nesmírného strachu, kdy Němci vyhrožovali nejkrutějšími opatřeními, v době zničení Lidic Moravec zorganizoval v řadě míst masová shromáždění (desetitísícové manifestace v Praze, Plzni, Táboře, Hradci Králové, Olomouci, na Moravském Slovácku, v Moravské Ostravě vyvrcholily na pražském Václavském náměstí, kde se sešlo dvě stě tisíc občanů), o jejichž průběhu vydává podrobná svědectví dobový tisk a knižní „soubor projevů státního presidenta a členů vlády Protektorátu Čechy a Morava po 27. květnu 1942“ *V hodině dvanácté*.

Emigrantský tisk byl tak početnými manifestacemi zaskočen. „Je to vůbec náš národ? Nejsou to ze všech koutů říše sehnaní statisté ... s pravicema zdviženými k počtě největšího zločince, kterého země zrodila?“ ptal se londýnský *Čechoslovák*.³¹ Ve svých projevech, které v této kampani byly nejautoritativnější, se Moravec styloval do role zachránce, který chce „šetřit krví svého lidu“: „Co to dalo za práci, aby se nám podařilo zmírnit říšská opatření proti pobloudilým Čechům. Dnes můžeme začínat znovu a kdo ví, zda se tu dá už něco zachránit...“³² Podobně jako jiní mluvčí totalitních systémů také Moravec se rád uchyloval k silným disjunkcím: buď se český národ bude aktivně účastnit budování říše, anebo bude zničen; buď cesta bezvýhradné spolupráce, anebo osud Židů; buď Evropa národněsocialistická, anebo bolševická; buď se česká kultura zbaví modernistů, anebo zanikne... Nicméně se Moravcovi podařilo do značné míry pacifikovat spontánní odpor českého obyvatelstva. Všem „rozumným“ nabízel klidný, pokojný život, jakési evropské zátiší uprostřed světových kataklyzmat. Heydrichiáda se tak skutečně stala, dle Moravcova přání, „mezníkem české sebezáchovy, sebezpytování a sebepoznání“, což lze přeložit slovy „pasivita a nevíra ve smysl přímého odboje proti nacismu“.

29 Zpočátku byl vlajkaři a českými fašisty odmítán – viz JEŽEK, Čeněk: Plukovník na lopatkách. In: *Venkov*, (23.7.1939) s. 1; DRAHOŠ, Jiří: Plukovník Moravec čili St. Yester dělá životní prostor pro českou mládež. In: *Boj národa*, roč. 1, č. 18 (1939), s. 3.

30 MORAVEC, Emanuel: *Ve službách Nové Evropy*. Praha, Orbis 1940, s. 108.

31 V.Ž.: Bolest a žal. In: *Čechoslovák*, roč. 4, č. 34 (1942), s. 4.

32 Cit. z Moravcova projevu z konce května 1942 ve sborníku: FIALA, Václav (ed.): *V hodině dvanácté*. Praha, Orbis 1942, s. 13.

V atmosféře obav o osud každého jednotlivce i o samu existenci národa se také konala dvě setkání, která jako by založila tradici „spontánních manifestací“ představitelů české kultury v totalitních režimech. V Národním divadle se shromáždili čeští herci, aby se „spontánně přihlásili k říšskému myšlení“. Na další manifestaci se sešli představitelé všech českých kulturních institucí počínaje Kulturní radou a konče Českou akademií věd a umění, aby vyloučili z národa Edvarda Beneše, který byl často prohlašován za největšího a bezohledného škůdce „české věci“. Moravcovi záleželo na tom, aby při těchto akcích účinkovali přední čeští herci (Zdeněk Štěpánek, Rudolf Deyl, Jiří Dohnal a další) a stafáž tvořili významní umělci a vědci (Miloslav Hýsek, Josef Šusta, Václav Talich a další). Tento okruh intelektuálů působil – z hlediska nacistů – často kontraproduktivně. Bylo jen obtížné si myslet, že by se tyto osobnosti identifikovaly s Moravcovou politikou. Jejich přítomnost na manifestacích je spíše symptomatická pro období krajního teroru, kdy byl téměř každý ohrožen a osud národa byl na vážkách.

Na inteligenci byl vykonáván tlak nejintenzivnější. Moravec, podobně jako nacisté, právě do těchto řad adresoval své nevybíravé invectivy, jejichž razance se stupňovala. „Vrstva rozplizlé inteligence proděravělá židovskými vlivy“ je obdařována epitety – obnošená, potrhá, degenerovaná, školometská, šmejdilská, eskamotérská, čecháčkovská, hadovitá atd. Podle Moravce je jedinou vrstvou, která brání smíru Čechů s říší. Právě v období heydrichiády Moravec prohlásil: „Máme-li volit mezi zánikem celého národa a odklizením jeho pochybné vedoucí vrstvy, je přirozené, že národ zahynouti nenecháme a pošleme k čertu nenapravitelnou inteligenci...“³³ Moravcovo vyhrožování nese pečeť dílny K. H. Franka, od něhož pochází lapidární výrok – „tato vrstva bude jednoho dne zničena“.³⁴

Heydrichiáda přivedla do Moravcova tábora řadu ustrašených, kteří ovšem nenaplnovali jeho stále zdůrazňované představy, že bude spolupracovat pouze s aktivními a iniciativními stoupenci své politiky. Aktivisté ovšem zcela ovládli všechna periodika (vyjma několika uměleckých revuí), ve kterých se snažili eliminovat vše, co bezprostředně nesouviselo s politikou „bezvýhradné spolupráce na budování říše“. Později Moravec přiznal, že v době, kdy přebíral ministerstvo školství, byla situace velmi nepříznivá. Sedmdesát procent obyvatelstva prý neporozumělo době a bylo vůči Němcům nepřátelských, deset procent již tušilo začátek přestavby evropského kontinentu a dvacet procent čekalo a nevědělo, ke komu se má přiklonit. I když tato procenta měla ukázat na Moravcovy zásluhy na převýchově obyvatelstva, blíží se skutečnému stavu. Rozpoznal tehdy, že se musí soustředit k realizaci dvou úkolů vyjadřovaných v heslech „odpolitizovat český život“ a „dokončit přestavbu celé oblasti české kultury“. V praxi to znamenalo destruovat (zrušit nebo radikálně změnit) dosavadní kulturní instituce a vytvářet nové komunikační kanály. Zejména tři okruhy kultury byly ve středu jeho pozornosti: školství a výchova mládeže, osvětová činnost a soudobá umělecká tvorba ve vztahu k českým tradicím.

33 MORAVEC, Emanuel: *Tři roky před mikrofonem*. Praha, Orbis 1942, s. 372.

34 K. H. Frank. Historický projev o práci českého národa. In: *České slovo*, (22.4.1941), s. 1.

Starší generace prý nejsou příliš disponovány k radikální názorové přeměně. Pozornost je proto třeba upnout k mládeži, která je „nezkažená“ demokratickou výchovou a již je možné nabídnout „nové využití“. Značnou pozornost proto české i německé úřady věnovaly školství a výchově mládeže. Již dříve nacisté rozhodli o radikální reformě českého školství, která pod vedením nového ministra pokračovala rychlým tempem. Moravec byl jedním z prvních, kteří ochotně souhlasili s tím, aby české vysoké školy již nebyly otevřeny. Němci sice v roce 1939 prohlášovali, že zákaz má trvat tři roky, ale v roce 1942 považovali za možné přikročit k realizaci svého cílového plánu, tedy postupné germanizaci, v jejímž rámci se ovšem už dávno s českým vysokoškolským učením nepočítalo. Pod Moravcovým dohledem pokračoval proces omezování středního školství, zejména ústavů s humanitním zaměřením. Hlavní cíl školy spatřovalo ministerstvo ve výchově mládeže „v říšském smýšlení“. Tento cíl ovšem nemohli splnit učitelé, pro něž měl Moravec expresivní pojmenování „vychovatelská chamrad“, „kazisvětí“, „sentimentální učitelský brak“ a podobně. Zesílena proto byla kontrola výuky, prováděná nacisticky orientovanými německými a českými inspektory.

Výchova mládeže ovšem nezahrnovala pouze školu. Reinhard Heydrich inicioval založení organizace, která by podchytila celou mladou populaci a systematicky ji přiváděla k nové názorové orientaci. Pod Moravcovým vedením vzniklo takzvané Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě,³⁵ které se všestranně snažilo přiblížit ideologii a rituálům Hitlerjugend. Během necelých dvou let se zformoval poměrně početný sbor vedoucích, který již v roce 1943 uspořádal okresní dny sportovních vystoupení za účasti téměř patnácti tisíc závodících. Vyvrcholením početných akcí byl velký průvod mládeže Prahou a „mohutná manifestace kázně, síly a zdraví“ na Strahovském stadionu, kam se přišlo zcela dobrovolně podívat šedesát tisíc diváků. Další náplň „Dnů mládeže“ tvořila umělecká představení (koncerty, divadelní a filmová představení). Znovu se „Dny mládeže“ opakovaly v září 1944,³⁶ kdy je ovšem již neprovázal takový zájem jako v době, kdy byl podnik uveden do světa. Kuratorium organizovalo také akce „Umění mládeži“ (zahájil je Moravec v Národním divadle 25. září 1943), do kterých se za jediný rok zapojily dva miliony účastníků (přes pět tisíc uměleckých pořadů). Početná byla také účast v soutěži „Ukaž, co umíš“ (v různých oborech umění soutěžily desetitisíce mladých lidí). Výsledky byly zveřejněny na samostatné výstavě. Masovým zájmem také překvapovala soutěž Knihovny pro mládež, kterou vydávalo od roku 1943 nakladatelství Orbis. Svazčky dobrodružné četby německých autorů tematizovaly hrdinství německé armády a zbabělost podlých nepřátel. Prvního vylosování výherců v červenci 1943 se účastnilo přes

35 Po zrušení časopisu *List mladých*, který byl pod stálým nátlakem kolaborantských sil, vzniklo několik kuratorních časopisů (*Dívčí svět*, *Náš směr*, *Správný kluk*, *Tisková služba mládeže*, *Vzorný roj*), ústředním listem se stal týdeník „list nové generace“ Zteč (od 1.10.1942). V rámci jiných témat o kuratoriu pojednávají Miloslav Moulis v knize *Mládež proti okupantům* (Praha, Svoboda 1966) a Tomáš Pasák v knize *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945* (Praha, Práh 1999).

36 Viz obrazové publikace *Den mládeže 1943* a *Den mládeže 1944*. Praha, Orbis 1943 a 1944.

tisíc čtenářů. Tisk nazval toto setkání „plebiscitem desetiletých pro Novou Evropu“. V téže roce se konalo druhé setkání, tentokrát v přeplněné pražské Lucerně. Nejvíce hlasů získal sešit *Generálův motocykl a Třicet osm mužů dobývá Vichy*. Třetí vylosování se konalo 4. června 1944 v cirkusu Apollo, kam přišlo pět tisíc dětí (zvíce než deseti tisíc soutěžících). Tentokrát nejvíce hlasů získal *Pancéřový stiháč od Albéville*. Svazky Knihovny pro mládež vycházely ve stotisícovém nákladu.

Dalším okruhem soustředěného zájmu Moravcova úřadu byla osvěta. V prvních letech protektorátu fungovaly široce rozvětvené a organizačně pevně propojené osvětové sbory a osvětové spolky (Dělnická akademie, Svobodné učeniselecké a další), které se konstituovaly po roce 1919. Od roku 1939 zajišťovaly nejen celonárodní akce (Hudební máj, Měsíc české knihy, Národ svým výtvarným umělcům, Týden osvěty), ale také systematicky umožňovaly nevídaný rozvoj kulturní a umělecké činnosti i v menších místech (knihovnictví, zakládání hudebních škol, divadelní a hudební pořady, výzkum tradic krajů a lokalit, archivní práce a popularizace české historie atd.). Protože do tohoto velmi početného sboru nepronikli, až na male výjimky, vlajkaři nebo aktivisté, Moravec zrušil dosavadní struktury osvětové práce a vytvořil novou Veřejnou osvětovou službu,³⁷ v níž vedoucí pracovníci byli jmenováni ministrem. Do čela nové instituce byl dosazen „pověřenec“ univerzitní profesor Rudolf Dominik, jeho zástupcem se stal známý antisemita Hugo Tuskány. Podle Dominika se musí všechny prostředky lidové výchovy a osvěty „s bezohlednou rozhodností postavit do služeb státu a národa“. Jisté oživení v působení Veřejné osvětové služby, která se vbrzku ukázala jako naprosto neschopná oslovit širší veřejnost, měla přinést protibolševická propaganda. Moravcova „služba“ kooperovala s Ligou proti bolševismu a ujala se organizace stovek přednášek. Jakkoli byla mnohá fakta brána z reálného života Sovětského svazu, bylo jen málo těch, kteří je pokládali za věrohodná. To byl i osud řady publikací, v nichž agitační záměr zastřelil i nesporně autentická svědectví. Mám na mysli například knihy Josefa Kličky *Žil jsem v SSSR* (1942) a *Neznámé Sověty* (1944). V této oblasti nacistická propaganda neměla téměř žádné výsledky a publikace jako *Čeští novináři na Východě* (1942), *Krev a slzy: Osud českých sedláků ve znamení srpu a kladiva* (1942), *Cesta do „ráje“: Co viděli čeští dělníci a sedláci v Sovětech* (1943) nemohly nic změnit na sympatiích, kterým se těšilo válečné tažení Rudé armády.

Další oblast, ve které nastaly značné změny, tvoří české umění, zejména literatura. Aktivističtí novináři – narozdíl od vlajkařských antisemitů – byli do Heydrichova příchodu v kritice české umělecké tvorby zdrženliví. Denunciace široké škály moderních umělců a moderní tvorby ponechávali kýčářům typu Karla Rélinka a dalším

37 Časopis *Česká osvěta* (podobně jako další periodika *Dělnická osvěta*, *Osvěta Moravy*, *Osvěta venkova* aj.), který bohatě dokumentoval činnost osvětových sborů, byl v červnu 1942 zastaven. Od ledna 1944 vycházel měsíčník *Osvěta*, jež redigoval Jiří Zavřel. Programové články Veřejné osvětové služby: MORAVEC, E.: Revoluční osvěta nevystačí s úředníky. In: TÝŽ: *O český zítřek*, Praha, Orbis 1943, s. 32–44; Ve službě národa... In: *Osvěta*, roč. 1, č. 1 (1944), s. 3–6; TUSKÁNY, Hugo: Úvodní slovo k nástupu Veřejné osvětové služby. In: *Arijská korespondence*, roč. 6, č. 9 (1943), s. 1–2.

pisatelům z *Arijského boje*. Shoda byla ovšem v názoru, že je třeba uměleckou tvorbu „usměrnit“ podle říšského vzoru, vyloučit z ní všechny nearijské i některé „nepoučitelé levičáky“. ³⁸ Také zde se Moravec pokusil určit rámec, v němž se měl boj za nové umění odehrávat. Již v roce 1937 polemizoval s Karlem Čapkem o hrdinství v literatuře. ³⁹ Představu o jednorozměrných postavách, které jsou nositeli idejí, si trvale uchoval i v protektorátu. K třicátému výročí smrti Jaroslava Vrchlického proslavil řeč (13. září 1942), ve které „vyhlásil boj všem Šaldům-Ptáčníkům, všem tlustým ponravám, které ohlodávají kořeny české zdravé kultury“. ⁴⁰ Jeho základní, nicméně nepřiliš originální teze – „tvorba se musí oplodňovat idejemi“ – se stala základním kritériem tehdejší kritiky. Na díle se hodnotí shoda s ideologickými postuláty a aktuálnost tematiky.

Na počátku protektorátu se zájem o nový vztah ideologie a umění soustředil spíše k mechanismům, jimiž se toto „řízení“ provádí. Jan Mertl ve studiích z roku 1939, otištěných ve sborníku *Dnešní Německo*, podal podrobnou informaci o nacistickém modelu. Vajtauer ještě před 15. březnem 1939 zdůraznil, že „více než kterákoli oblast patří oblast literatury a umění pod národní kontrolu“. ⁴¹ Nová garnitura protektorátní vlády radikálně zasáhla i do této oblasti. Dosavadní kritici z kulturní periferie se spolu s řadou aktivistů dostávají do čela Moravcem organizované kampaně proti českému modernímu umění. Hlavní nepřítel je stále spatřován ve „zvrhlém umění“, které je připisováno rozkladnému „židovskému jedu“, ochotně šířenému „bílymi Židy“. Zvrhlé umění se vyznačuje nesrozumitelnou formou, která je výrazem duševní zrudnosti ničící Krásu. Někteří němečtí kritici spatřovali počátek v impresionismu, jiní v expresionismu; čeští pamfletisté si ovšem pletli -ismy, ale fascinoval je dadaismus a surrealismus. Dadaistou je Emil Filla, surrealistou František Kysela. „Tvůrci“ zvrhlého umění by měli být podle českých „kritiků“ zavřeni do blázince. Odmítané moderní umění se zvrhlým uměním nevyčerpávalo. Patří do něho také psychologický román („oslava churavých jedinců“), poezie, která má „přiliš“ metafor, civilistické drama, jakýkoli experiment a individualistická „neukázněnost formy“. Jako ideál je vytyčeno umění, které má „usměrňovat duši národa“, obnovit hrdinský patos, uvést na scénu hrdiny, kteří přijali nadosobní úkol, zachytit přerod „starého v nové“. Takové umění musí být přístupné, realistické, srozumitelné, musí se soustředit k životnímu kladu a k optimistickému vyznění, musí nalézt nová témata, zejména téma dělnické práce.

Ve skupině těchto hlasatelů nového umění naprosto převládali zakomplexovaní grafomani, kteří se již dříve pokoušeli o slovesnou tvorbu. Připomenu jen několik postav, které se na „usměrňování“ v Moravcově éře bezprostředně podíleli. Předválečný fašista Antonín J. Kozíšek, autor reportáží ze španělské občanské války *Španělsko*

38 V době, kdy se Moravec snažil získat v české inteligenci větší okruh spolupracovníků, pověřil Vajtauera redigováním vzkříšené *Přítomnosti* (první číslo vyšlo 1.10.1942). Měsíčník – podle Moravcových slov – měl vykoupit hříchy Peroutkova předválečného listu, jehož vydávání bylo v září 1939 zakázáno. Vajtauerovi se podařilo získat několik příspěvků od významných autorů (J. Durych, F. Götz, F. Kubka, J. Šusta), někteří vyzvaní spolupráci odmítli (F. M. Bartoš).

39 MORAVEC, Emanuel: Spisovatelé a vojáci. In: *Důstojnické listy*, roč. 17 (1937), s. 42.

40 TÝŽ: Vrchlický a Šalda-Ptáčník. In: TÝŽ: *O český zítřek*, s. 259.

41 VAJTAUER, Emanuel: *Jak po Mnichovu: Můžeme jít s Německem?* Praha, Melantrich 1939, s. 32.

krví zbrcené (1937) a *Zakrvácené arény* (1938), se soustředil zejména proti židovským a židomilným autorům (v *Moravské orlici* a v *Poledním listu*). Jaroslav Křemen, který začínal jako komentátor a editor březinovské literatury, v době války denuncoval mladou literární generaci, zejména „Žida“ Jiřího Ortena a Kamila Bednáře. Gustav Dörfel a Karel Šourek nalézali v celé škále novodobé české literatury židovské vlivy. V této společnosti nemohl chybět Rudolf Novák, který roku 1942 inicioval soutěž o povídky, které by vyjadřovaly „ducha nového vlastenectví“. Sešlo se více než dvě stě prací, z nichž „nejlepší“ byly vydány v souboru *Nový zítřek* (1942). Grafomanství, které je ochotno vyjít vstříc jakýmkoli požadavkům, se opět mohlo prodat na oficiální scénu. Tristní výsledky nemohla utajit ani dobová, usměrněná kritika. Nicméně se začalo psát o spisovatelích „nové orientace“, kteří se již nekrčí před „levičáckými povýšenci“. Několik autorů se dále pokoušelo psát díla ve jménu „krásné budoucnosti arijského světa“, ale „technické obtíže“ – jak se tehdy eufemisticky psalo – byly pro autory „arijského zítřka“ nepřekonatelné.

Od strážců mravních hodnot k inženýrům lidských duší

Literární život mezi květnem 1945 a únorem 1948

Věra Brožová

Na prahu nové epochy

Období mezi koncem druhé světové války v květnu 1945 a komunistickým převratem v únoru 1948 nepředstavuje pro dějiny české literatury příliš přehledný úsek. Určit jeho základní rysy předpokládá (vedle samozřejmě analýzy celé dobové literární produkce) i nastínit dobové souvislosti politické či obecně kulturní a nezřídká se uchýlit i k úvahám sociálněpsychologického rázu. Právě tehdy se totiž těžiště literárního života zřetelně přesouvá z oblasti estetiky do sféry politiky – a nejen té „kulturní“.¹

Vzájemná propojenost politiky, umění a kultury v těchto letech přitom není dána pouze zvnějšíku. Tradičně privilegované postavení českého spisovatele jako mravního arbitra, u něhož se v přelomových obdobích předpokládá nadřazení „věcí veřejných“ vlastní tvorbě, způsobuje, že stejně tak jako politický zájem zasahuje život literárních struktur, umělec se často stává nástrojem, prostředníkem i nositelem politických záměrů a rozhodnutí. Pro literární život této doby tak symptomatickým a nejviditelnějším rysem zůstává množství proklamací, diskusí a polemik, zaměřených v nejobecnější rovině právě k otázkám politického vývoje. Jak k dobovému trendu v roce 1946 ironicky poznamenal Ferdinand Peroutka: „V literatuře nyní daleko nepanuje takový radostný vzruch, takové opojení tvořivostí a vynalézavostí jako po první světové válce. Netřeba být ctitelem -ismů, ale lepší jsou směry a -ismy

1 Souhrnně k politickým souvislostem kulturního vývoje v tomto období viz především: KLADIVA, Jaroslav: *Kultura a politika (1945–1948)*. Praha, Svoboda 1968; KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998, s. 143–228.

než mrtvo. Více se politizuje a reprezentuje, než tvoří.² Politizující účastníci nejrůznějších diskusních fór se přitom stále znovu snažili (na dlouhou dobu naposledy v relativně pluralitním ovzduší) vyslovit k základním otázkám, které určují samu povahu a životnost umělecké tvorby: chtěli vymezit funkci umění a pojmenovat souvislosti určující význam a poslání umělce v životě společnosti na pozadí proměny jeho postavení od tradiční role „strážce mravních hodnot“ a „burcovatele národního svědomí“³ po politickou úlohu „mistra kultury“⁴ či (s odkazem na Stalina) „inženýra lidských duší“,⁵ již zdůrazňovali sympatizanti sovětské kulturní politiky.

Konec šestileté nacistické nadvlády byl sice v obecném povědomí i očekávání opět vnímán jako pomyslný práh k jedné z nových etap národního života, v níž se znovu mohou semknout všechny síly a kde se nabízí prostor pro konstituování a rozvíjení všech základních hodnot společnosti v intencích práva, sociální spravedlnosti a humanitních ideálů. Nové geopolitické uspořádání Evropy a upevněné velmocenské postavení Sovětského svazu se sférami jeho vlivu však byly neoddiskutovatelnou skutečností. Už v květnu 1945 bylo zřetelné, že interpretace předem vymezených hodnot se budou rozcházet. V tomto ohledu literární život kopíroval politický vývoj jednoznačně.

Základní rysy i směr procesu obnovy Československé republiky v hlavních bodech formuloval už před koncem války Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků, takzvaný Košický vládní program, vypracovaný moskevským centrem zahraničního odboje.⁶ Prakticky se začaly uskutečňovat v polovině května 1945. V kultuře program jako nejobecnější úkol zdůraznil „důslednou demokratizaci“, chápanou v těsné souvislosti s centralizací klíčových oblastí kultury a s výchovným působením při formování občana nového státu; demokratizace tu znamenala nejen rovný přístup ke vzdělání a kulturním statkům, ale nepřímou i nové vymezení obsahu kultury „v ideovém směru: v zlidovění samého systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu“. Dílčí opatření ke konstituování a podpoře takto pojaté demokratické kultury vycházela z celkové politické koncepce dokumentu. Za nutnou se považovala revize celkového poměru k německé a maďar-

2 PEROUTKA, Ferdinand: Tvoř, umělče. In: *Dnešek*, roč. 1, č. 8 (1946), s. 120; též in: TÝŽ: *O věcech obecných*, 2. Praha, SPN 1991, s. 565; in: PŘIBÁŇ, Michal (ed.): *Z dějin českého myšlení o literatuře: Antologie k Dějinám české literatury 1945–1990*, 1. 1945–1948. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2001, s. 260.

3 Sr. projev Edvarda Beneše na sjezdu českých spisovatelů 16.6.1946 v Divadle 5. května v Praze. Přetištěno in: KOPECKÝ, Jan (ed.): *Účtování a výhledy: Sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*. Praha, Syndikát českých spisovatelů 1948, s. 17–27; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 96–107.

4 Pojmenování znovu oživil Václav Kopecký na sjezdu kulturních pracovníků v pražské Lucerně 29.5.1945. Viz KOPECKÝ, Václav: *Voláme mistry kultury k podpoře budovatelského programu vlády*. In: *Rudé právo*, (31.5.1945), s. 1–2.

5 Zdůrazňoval ji mj. Gustav Bareš před prvním sjezdem českých spisovatelů. Viz BAREŠ, Gustav: *Několik poznámek o úkolech naší literatury*. In: *Tvorba*, roč. 15, č. 24 (1946), s. 369–371; *Účtování a výhledy*, s. 273–279; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 87–96.

6 Zástupcům londýnského odbojového centra v čele s Benešem byl předložen v březnu 1945 v Moskvě a posléze vyhlášen 5.4.1945 v Košicích.

ské kultuře a „odhalování jejích reakčních prvků ve všech oborech“; národní kultura jako celek měla být napříště směřována na Sovětský svaz a další slovanské státy, což se mělo projevit také ve změně obsahu vzdělávacích plánů a úpravě sítě škol všech stupňů i vědeckých institucí. Příznačně byl vyzdvižen odkaz klasiků, kteří „vytvářejíce kulturu nejvyšší úrovně, vytvořili ji hluboce lidovou i národní“.⁷

Již v prvních poválečných dnech (14. a 15. května) začaly pod vedením dvou spoluautorů kulturněpolitické části programu, Zdeňka Nejedlého a Václava Kopeckého, pracovat ústřední správní úřady pro kulturu a výchovu, které si znovu rozdělily kompetence: Nejedlým řízené ministerstvo školství a národní osvěty si mimo jiné ponechalo ve své působnosti odbory lidovými, literární, hudební a divadelní, zatímco Kopeckého nově ustavené ministerstvo informací, které v poválečných podmínkách brzy reálným působením přesáhlo svůj formální statut, ovládalo celou oblast filmu, rozhlasu, periodického a neperiodického tisku, vnitřní informační služby a kulturních styků se zahraničím. Obě ministerstva podle směrnic vycházejících z košického dokumentu připravila podklady pro centralizační změny v organizaci řady uměleckých oborů včetně jejich agenturních sítí a materiálního zázemí.⁸ Naplnění litery vládního programu, mimo jiné deklarujícího, že „vláda se bude starat, aby čestné a schopné inteligenci byl otevřen přístup do veřejných i soukromých služeb bez stranické a jiné protekce a zabezpečena jejich výkonům odpovídající životní úroveň“,⁹ úsilí podchytit kulturní a uměleckou elitu pro realizaci demokratické politiky i svou odbornou způsobilost demonstrovalo ministerstvo informací zaměstnáním řady umělců v úřednickém aparátu. Přednostou publikačního odboru byl jmenován František Halas, filmového Vítězslav Nezval, rozhlasového Ivan Olbracht, výtvarník Adolf Hoffmeister vedl odbor pro kulturní styky se zahraničím; na nižších místech pracovali například spisovatelé Jiří Mařánek, Marie Majerová, František Nechvátal, Jan Noha, Václav Lacina, František Branislav, Zdeno Ančík, Josef Kostohryz, Bohumil Novák, skladatel Václav Dobiáš, jazykovědec František Oberpfalcer-Jílek i komparatista a slavista Julius Heidenreich-Dolanský.

Personální obsazování ministerstva (později ironizované i satiricky zlehčované) se v květnu 1945 mohlo ještě opřít o obecné tendence přijímat spisovatele jako nositele a morálního strážce hodnot, které národu pomáhaly překonat šest let okupace a „povstat z mrtvých“. Vysoce hodnoceno bylo přímé úsilí osobností české kultury postavit se fašistické ideologii a moci. Účast v ilegálním odbojovém hnutí a nezpochybnitelná mravní autorita přivedly do revoluční České národní rady Alberta Pražáka, Františka Halase a Václava Černého (ten posléze působil i jako vedoucí

7 Cit. dle *Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. Praha, Svoboda 1974, s. 35–36.

8 Například k postátnění rozhlasu a filmového průmyslu, včetně distribuční sítě a kin, došlo již v květnu, pod státní správou přešla Česká filharmonie a umělecké agentury, připravena byla první verze divadelního zákona a tiskového zákona, vyhláška ministerstva informací ze 4.6.1945 o prozatímní regulaci knižního trhu prostřednictvím hospodaření s papírem umožnila kontrolu a selekci nakladatelských plánů a výrazně omezila vydávání periodik atd.

9 *Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*, s. 32.

referent pro oblast školství a kultury Zemského národního výboru / Praze). Roli spisovatele jako „svědomí národa“ podtrhovala skutečnost, že řada autorů, těch uznávaných i nejmladších, byla v době války vězněna (Jaroslav Kvapil, Emil František Burian, Ferdinand Peroutka, Václav Černý, Závěš Kalandra, Karel Josef Beneš, Karel Dvořáček, Norbert Frýd, Ilja Bart, Miloš Jirko a jiní) a mnozí byli popraveni nebo zahynuli v nelidských podmínkách nacistických věznic a koncentračních táborů (Josef Čapek, Karel Poláček, Hanuš Bonn, Jaroslav Kratochvíl, Vladislav Vančura, Bedřich Václavěk, Eduard Urx, Julius Fučík, Kurt Konrad, Jan Krejčí, Jaroslav Jan Paulík, Karel Vokáč, Milena Jesenská, Ivan Javor a další). Jako přímé oběti fašistického režimu byli vnímáni i Karel Čapek a Jiří Orten. V květnu 1945 se tedy veřejnost i celá kulturní obec sjednotily v uctění jejich památky. Řečeno s Josefem Jedličkou, „příslušníci nejméně tří literárních proudů, o nichž nás poučují i oficiální dějiny národního písemnictví – tedy liberálnědemokratického, radikálněsocialistického a katolického – svorně a s vědomím osudovosti chvíle oplakali mrtvé, aby ještě naposled mimoděk demonstrovali, že hodnota zanikající politické reality je spojuje víc, než je může rozdělovat různé pojetí budoucnosti“.¹⁰

Žal nad ztrátou značné části národní elity byl vepsán i v obecně sdíleném prožitku smrti Josefa Hory, který po vleklé chorobě zemřel 21. června 1945. Vývoj básníka občanského postoje i díla umožnil stoupcům celého politického spektra přijmout Horovu osobnost mezi základní integrující hodnoty nové společnosti. „Umělá zeď, která dosud strní mezi dělníky ducha a dělníky dlaní, podpíraná z jedné strany zlým opovržením a z druhé zlou závistí, bude, cítíme to, svržena ne slovy politiků, mluvících rozumem, ale voláním básníků, hovořících srdcem pěvců, v jichž čele kráčí tento mrtvý,“¹¹ komentovaly *Svobodné noviny* Horův pohřeb z Pantheonu Národního muzea k vyšehradskému Slavínu, triumfální cestu opisující pouhý kondukt s Máchovými ostatky v roce 1939. Skon Josefa Hory se stal i příležitostí ustavit v Československu po vzoru Sovětského svazu čestný titul národního umělce (laureát byl jmenován vládou), který se poté, co byly v roce 1947 právně zakotveny jeho požitky, stal dalším z politických nástrojů v kulturní oblasti.¹²

Obavy z nadřazování obecných zájmů svobodě uměleckého projevu, které se ve vládním programu dalo mezi řádky rozpoznat, pociťovala část kulturní obce už v prvních poválečných měsících a vyjádřil je i hlavní řečník oficiální tržny na paměť padlých spisovatelů, pořádané 17. května 1945 v Národním divadle, Václav Černý. Ve svém „Pozdravu mrtvým“ oslavil padlé všech politických táborů a jako prosvítající varovnou antitezí vůči možným omezením vyzdvihl tvůrčí svobodu coby „směrodat-

10 JEDLIČKA, Josef: Dodatek k nenapsaným dějinám české literatury. In: *Rozmluvy*, roč. 7, č. 2 (1987), s. 109–110.

11 ev [Edvard Valenta]: Královský pohřeb Národního umělce. In: *Svobodné noviny*, (29.6.1945), s. 1.

12 Po Josefu Horovi, který titul obdržel *in memoriam*, jej získal Petr Bezruč. V roce 1947 bylo takto vyznamenáno na třicet zemřelých i žijících umělců různých oborů; zákon o národním umělectví přitom zabezpečoval jejich životní úroveň dorovnáním platů do výše příjmu univerzitního profesora a upravoval penzi umělci, popřípadě jeho nejbližším pozůstalým.

nou a osvobodivou“ tradici české kultury, která pro novou, „v socialismu obrozenou vlast“ představuje nejvyšší mravní závazek.¹³

Vystoupení Václava Černého předjímalo celý okruh problémů, které urychlily polarizaci umělecké obce, poté co zásady nové kulturní politiky státu začaly být komentovány v tisku a konkrétně rozebírány a vysvětlovány na shromážděních pořádaných pod patronátem komunistické strany.¹⁴ Za předsednictví Stanislava Kostky Neumanna se takto 29. května 1945 v Lucerně konal Večer kulturních pracovníků Velké Prahy, s hlavními řečníky Zdeňkem Nejedlým a Václavem Kopeckým. Účastníci setkání se manifestačně přihlásili k programu Národní fronty. Nejedlého emotivní parafráze jednotlivých bodů vládního programu a „herderovská“ teze o mravním i kulturním potenciálu Východu v kontrastu k přežilé a odumírající kultuře Západu, odsudky „estetství“, „modernismu“, „měšťácké kondelíkovštiny“, „nesovětské podoby avantgardy“, pronášené v intencích boje s „fašistickou kulturou“, doplnilo vyzdvížení některých národních klasiků (Tyla, Nerudy, Havlíčka, Jiráska, Smetany) a folklorní tvorby. V opozici k této tradici hodnotil řečník i máchovský kult.¹⁵ Následné vystoupení Václava Kopeckého, který mimo jiné deklaroval záruky tvůrčí svobody,¹⁶ nemohlo rozptýlit pochybnosti o nastoupeném směru kulturní politiky nejprůbojnější z vládnoucích stran.

Spisovatelské organizace

Komunisté si posléze počínali více takticky (o nepřímém uznání chyby při koncepci večera svědčí skutečnost, že zatímco proslov Václava Kopeckého byl otištěn již o dva dny později, Nejedlého referát vyšel ve *Varu* až v dubnu 1948) a do karet jim hrála také celkem všeobecná ochota inteligence a umělců k dílčím ústupkům ve prospěch obnovy života republiky, neboť posílila tendence k jejich vzájemnému sdružování v

13 ČERNÝ, Václav: Pozdrav mrtvým. In: *Kritický měsíčník*, roč. 6, č. 1 (1945), s. 9–15; jako samostatný tisk vydalo nakladatelství F. Borový, Praha 1945; přetištěno též in: TÝŽ: *Boje a směry socialistické kultury*. Praha, F. Borový 1946, s. 15–24; in: TÝŽ: *Skutečnost svoboda*. Ed. Jan Šulc a Jaroslav Kabíček. Praha, Český spisovatel 1995, s. 15–23; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 5–11.

14 Už 12. května svolala KSČ do Lucerny veřejný aktiv, na kterém mj. hovořil Klement Gottwald, dále se v červenci v režii Ústřední rady odborů konalo manifestační shromáždění kulturních pracovníků Pražského kraje pod heslem „Kulturu lidu“ apod.

15 „Ctíme Máchu jako časově prvního už moderního českého básníka, ale bylo by velikým omylem tvrdit, že naše národní literatura byla budována na Máchovi. Nejsme ostatně jednotní ani v názoru na Máchu samého.“ Za lidovou a národní kulturu: Projev Zdeňka Nejedlého na večeru kulturních pracovníků v Lucerně 29.5.1945. In: *Var*, roč. 1, č. 1 (1948), s. 16; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 44.

16 „Ať se nikdo neobává, že budeme jakkoli omezovat tvůrčí volnost českých umělců. Budeme jen žádat umění, čisté a pravdivé. A budeme žádat především umění české, ryze národní a původní, které by vyjádřilo duši našeho národa a dalo světu poznat výši naší národní kultury, tužby a ideje našeho lidu.“ KOPECKÝ, V.: Voláme mistry kultury k podpoře budovatelského programu vlády. In: *Rudé právo*, (31.5.1945), s. 1.

velkých, levicově orientovaných profesních „blocích“ (Blok výtvarných umělců, demokratických hudebníků a hudebních skladatelů, pokrokových architektonických spolků). Ustavit kulturní obdobu politické Národní fronty se však nepodařilo. Ambiciózní a detailně rozpracovaný projekt kulturně-propagačního oddělení ÚV KSČ z 27. června 1945 na vytvoření centrálního Svazu národní kultury,¹⁷ který v sedmi frakcích, od vědeckých přes lidovýchovnou, uměleckou a propagandistickou, hodlal na filozofickém základě dialektického materialismu soustředit sympatizující část vědců a umělců, zůstal na papíře. Další velké seskupení této doby, Sdružení kulturních organizací, ustavené 9. listopadu 1946, jehož zážeb byl obdobně široký,¹⁸ prakticky fungovalo z iniciativy Eduarda Basse od května 1945 prostřednictvím svého přípravného výboru (Eduard Bass, Jaroslav Kvapil, Albert Pražák, František Halas, Rafael Kubelík, Václav Černý, Marie Pujmanová, Jan Bělehrádek, Karel Scheinpflug, Edmond Konrád a další). Jedinou významnou činností, kterou vyvíjelo, bylo vydávání *Svobodných novin* (udržujících kontinuitu pozastavených *Lidových novin*; předválečného šéfredaktora Eduarda Basse v nich nahradil Ferdinand Peroutka) a od roku 1946 i Peroutkova *Dneška* (fakticky obnovené *Přítomnosti*). Spisovatelé dali přednost obnově svých tradičních spolků.

Obnovu i zakládání spisovatelských sdružení významně ovlivnilo regulační opatření tří levicových vládních stran, jímž vycházely vstříc tendencím k centralizaci (a kontrole) kulturního života. Součástí ujednání zástupců komunistické, národně-socialistické a sociálnědemokratické strany o vytvoření takzvaného národního (či socialistického) vládního bloku ze dne 16. června 1945 byla i dohoda o zřizování všech nestraničských organizací jako jednotných a národních.¹⁹ Pod centrální zastřešení Ústřední rady odborů²⁰ se tak z podnětu členů, respektive sympatizantů KSČ

17 Srv. *Státní ústřední archiv*, Praha (dále SÚA), Archiv ÚV KSČ, fond 100/1 (Generální sekretariát ÚV KSČ), sv. 182, arch. jedn. 1141, listy 1–4, Návrh na zřízení Svazu národní kultury. V návrhu stálo: „Svaz národní kultury je organizací soustřeďující producenty i konzumenty kulturní tvorby všech oborů a bude rozšiřovati kulturní vrstvu shora, zatímco v odborovém hnutí je plánován podobný úkol pro široké masy. Obě akce se mají vzájemně doplňovati.“ Srv. *tamtéž*, Zápis z porady o kulturní politice KSČ ze dne 27.6.1945, listy 6–11: „S. Čivrný: Je nejvyšší zapotřebí vytvořit kulturní stranické jádro a zvládnout všechny kulturní sektory tím, že na stará místa dosadíme naše soudruhy. (...) S. Čivrný navrhuje, aby se shrnul výsledek debaty, a předhazuje otázku, má-li se vycházet ve státní kulturní práci z volné soutěže či z určitého řízení. S. Kopecký: Směřujeme k tomu, aby kulturní práce byla řízena. S. K. Neumann ve své otázce k liberalismu se ptal, má-li dělat každý, co chce, nebo určíme-li my pevnou linii, podle které se každý bude řídit. My tu linii určíme a všichni se podle ní budou řídit.“

18 Sdružovalo vědecké korporace přírodovědné, lékařské a technické i kulturní spolky věnované uměleckým osobnostem a vzdělávací instituce nejrůznějšího zaměření. Viz *Literární archiv Památníku národního písemnictví*, Praha (dále LA PNP), fond Syndikát českých spisovatelů (dále SČS), nepracováno, korespondence Sdružení kulturních organizací.

19 Srv. Dohoda o společném postupu stran Národního bloku pracujících lidu měst i venkova. In: *Rudé právo*, (17.6.1945), s. 1. Za Ústřední koordinační výbor Národního bloku pracujících lidu měst i venkova ji podepsali Zdeněk Fierlinger, Klement Gottwald a Petr Zenkl.

20 Na počátku června 1945 se ÚRO prohlásila nástupcem všech odborových organizací protektorátních a předmnichovských. Ve svém programu pak mj. vyčlenila i značný prostor pro lidovýchovu, kulturu a ediční politiku. Srv. ŠV: Poslání odborového hnutí. In: *Svobodné noviny*, (6.6.1945), s. 1.

(Václav Řezáč, Jan Drda, František Halas) přihlásil i Syndikát českých spisovatelů, obnovený v podobě profesní odborové organizace, do níž mohli individuálně vstupovat i členové dalších literárních seskupení.

První předseda syndikátu František Halas spolu s místopředsedou Václavem Černým, řídícím literárněkritickou sekci,²¹ zajistili největšímu spisovatelskému sdružení vysoký společenský kredit. Jako členové Národního revolučního výboru spisovatelů z roku 1942 připravovali společně s Vladislavem Vančurou a Bedřichem Václavkem koncepci poválečného svazu spisovatelů, k níž se obnovený syndikát hlásil. V svolání vydaném na výborové revoluční schůzi už 15. května 1945 vyjádřil syndikát plnou podporu vládnímu programu a mezi své další úkoly zahrnul podíl na kontrole ediční politiky a boj proti literárnímu braku, který byl spojován s nacistickou kulturní politikou, jakož i spolupráci s pokrokovými spisovatelskými svazy, zvláště svazy východního bloku.²²

Jako jedna z prvních organizací syndikát ve svém svolání zveřejnil i seznam členů vyloučených pro spolupráci s Němci²³ a přihlásil se tak ke všeobecné denacifikaci národa. Teprve očištná komise syndikátu, s předsedou Václavem Černým a členy T. Svatoplukem, Iljou Bartem a tajemníkem Karlem Scheinpflugem, která zasedala od 17. května do 7. října 1945, však byla oprávněna jednotlivé případy přezkoumat a sdělit definitivní návrh Zemskému národnímu výboru v Praze. V souladu se zákonem Prozatímního národního shromáždění o přezkoumání činnosti uměleckých a vědeckých pracovníků v době zvýšeného ohrožení republiky a s ohledem na ustanovení takzvaného velkého a malého dekretu prezidenta republiky byli ze syndikátu na počátku roku 1946 vyloučeni Jan Grmela, Miloš Hlávka, Antonín J. Kožíšek, Josef Krýsa, Zdenka Lipanská, Vojtěch Rozner, Jan Martin Vochoč, Alois Vojkůvka, na čtyři roky distancováni František Kožík, Fedor Soldan, Vilém Werner,

21 Další sekce tehdy řídili místopředsedové T(urek) Svatopluk (sociálněpolitickou), Václav Řezáč (kulturněpolitickou), Josef Kopta (pro spolupráci s jinými svazy) a Jarmila Glazarová (hospodářskou), jednatelem byl Jan Drda. Srv. jd [Jan Drda]: Spisovatelé do služeb pracujícího lidu. In: *Lidová kultura*, roč. 1, č. 2 (1945), s. 2: „V revolučních májových dnech vzal Národní výbor spisovatelů do svých rukou vedení Syndikátu českých spisovatelů, jediné odborové organizace spisovatelské, v níž jest sdruženo kolem 700 beletristů i vědeckých spisovatelů. Byl ihned utvořen nový výbor syndikátu.“

22 V oblasti svého působení hodlal „vypnout všechny své síly k stálému zvyšování úrovně českého písemnictví, přeorganizovat všechny tvůrčí elementy k prospěchu širokého kulturního vývoje lidu, i bojovati živým slovem proti každé reakci politické, hospodářské i kulturní tak, aby se čeští spisovatelé stali opravdovými spolutvárci a spolupracovníky ve výstavbě Republiky československé“. Svolání podepsali nově zvolení předseda syndikátu František Halas spolu s Václavem Černým, Josefem Koptou, T. Svatoplukem, Václavem Řezáčem, Janem Drdou, Jarmilou Glazarovou, Jiřím Mařánkem, Jiřím Poberem, Annou Marií Tilschovou, Bohumilem Mathesiem, Iljou Bartem, Karlem Scheinpflugem, A. C. Norem, Marií Pujmanovou, Daliborem C. Faltisem a Štěpánem Ježem. Srv. Syndikát českých spisovatelů: Ve službách lidu vymýtí všechny reakční živly. In: *Rudé právo*, (17.5.1945), s. 5.

23 Pro spolupráci s Němci byli vyloučeni Otmar Gatschä, Jan Grmela, Karel Hadrbolec, Miloš Hlávka, Antonín J. Kožíšek, Vojtěch Rozner, Fedor Soldan, Martin Jan Vochoč, Alois Vojkůvka. Viz tamtéž.

na dva roky pak Václav Renč, Bedřich Slavík, Frank Tetauer, na jeden rok Rudolf I. Malý. Důtka byla udělena Mirkovi Elpovi, Miloslavu Matasovi, Janu Zahradníčkovi, Olze Srbové a Janu Šnobrovi.²⁴ Distance nabývaly účinnosti 9. květnem 1945.

Postavení odborové organizace a proces očisty značně posílily postavení syndikátu vůči dalším obnovovaným spisovatelským organizacím, Spolku českých spisovatelů-beletristů „Máj“ a Kolu moravských spisovatelů, o jejichž členskou základnu syndikát usiloval. Oba spolky fungovaly jako penzijní a podpůrné, disponovaly vlastními nakladatelskými družstvy a vlastnily nezanedbatelný nemovitý majetek.

„Máj“, v jehož čele stál v letech 1939 až 1947 Jaromír Borecký, byl založen již v roce 1888 a působil též jako literární a divadelní agentura (mimo jiné zastupoval řadu dědiců autorských práv českých klasiků). Sdružoval ponejvíce autory starší generace; jeho členy byli například Miloš Jirko, Jaroslav Kolman Cassius, Josef Kopta, František Křelina, Miloslav Novotný, Václav Renč a další. Vzhledem k údajné podpoře takzvané insigniády v roce 1934 bylo jeho sídlo již v květnu 1945 obsazeno závodní radou Ústřední rady odborů. Přestože „Máj“ akceptoval nabídku syndikátu na splynutí obou spolků, neobratná politika jeho vedení²⁵ způsobila, že byl nadále považován za nespolehlivý a pouze trpěný spolek. Přesto byl likvidován a včleněn do syndikátu až 28. února 1948, kdy tak rozhodl akční výbor, pověřený řízením „Máje“²⁶. Již předtím, na valné hromadě 8. února 1947, byl za čestného předsednictví Ivana Olbrachta ustaven Literární klub Máj, který se v souvislosti s bohatou historií spolku přihlásil k jeho „pokrokovému odkazu“.²⁷

Kolu moravských spisovatelů, působícímu od roku 1912 a v květnu 1945 vedenému Václavem Prokūpkem a Jaroslavem Marchou, se vedle syndikátu stalo soupeřem i Sdružení moravských spisovatelů, nově založené Zemskou kulturní radou v Brně. Vedle katolicky orientovaných autorů soustřeďovalo i tvůrce komunistické – jeho členem byl mimo jiné Vítězslav Nezval. Již v červnu 1945 bylo Kolu moravských spisovatelů, které disponovalo jměním ve výši osm milionů korun, doporučeno vplynout do sdružení a „postavit činnost Moravského spolku spisovatelů na širší

24 I při tomto procesu docházelo k různě motivovaným výjimkám: Fedoru Soldanovi, původně vyloučenému za publikační činnost v *Českém slově* (článek „Jasně politické slovo státního tajemníka K. H. Franka“ z 5.11.1941), se při odvolání dostalo podpory výboru a trest mu byl změněn, po dvou letech bylo zastaveno i jeho distancování; Jakub Deml ze syndikátu vystoupil, a tudíž zde přestal být prověřován. Naopak Jaroslavu Durychovi, který jeho členem nebyl, se pro „mužné doznání“ (syndikátu je v písemné formě předal 1.7.1947) k pochybení v publicistice z doby druhé republiky, za niž byl odsouzen už k veřejnému pokárání Ústředním národním výborem města Prahy, členství povolilo. Srv. *LA PNP*, fond *SČS*, nezpracováno, mj. materiály očištné komise; viz také zápis z výborové schůze *SČS* z 13.7.1947.

25 Nebylo mu povoleno svolat valnou hromadu před jednáním se syndikátem v září 1945, načež v Memorandu Spolku českých spisovatelů-beletristů „Máj“ z 25.11.1945 nařklo člena spolku a současně již očištnou komisí prověřeného člena syndikátu A. C. Nora z autorství článku v *Arijském boji*.

26 Viz *LA PNP*, fond spolku „Máj“, nezpracováno; zde i Norova odpověď ze 7.12.1945.

27 V čestném předsednictvu Literárního klubu Máj byli dále jmenováni Bohumil Mathesius, Josef Kopta, Vítězslav Nezval, Marie Pujmanová, Adolf Hoffmeister, Karel Konrád, Miloš Kratochvíl, František Götz. Viz Literární klub Máj. In: *Svobodné noviny*, (9.2.1947), s. 5.

základnu²⁸. Díky ustavení nového výboru v čele s Čestmírem Jeřábkem i jmenovitěmu zveřejnění finanční pomoci spolku rodinám spisovatelů v době okupace, v němž se objevila řada známých jmen, si kolo svou samostatnost uhájilo (včetně vydávání interního časopisu jeho nakladatelského družstva) a zamezilo tendencím zrušit je z důvodu prohřešků proti národní cti. Valná schůze 23. května 1947, jíž se účastnili i národněsocialističtí ministři Prokop Drtina a Jaroslav Stránský, Kolu moravských spisovatelů (sdružujícímu asi sto čtyřicet činných a devět tisíc přispívajících členů) definitivně zajistila svébytnost až do roku 1948.

Mezi významné moravské literární spolky se řadilo i Sdružení katolických spisovatelů a publicistů, mimo jiné vydávající měsíčník *Akord*. Také jeho zástupci, spolu s autory z obou zmíněných spolků moravských spisovatelů, kteří byli organizováni v syndikátu, se od března 1947 stávali členy Sboru důvěrníků Syndikátu českých spisovatelů, zárodku jeho pozdější pobočky v Brně. Oblastní důvěrníci působili v pěti českých a dvou moravských pobočkách,²⁹ jejichž síť výrazně přispěla po únoru 1948 k snadnému ustavení jednotného spisovatelského svazu.

Členství v syndikátu, který byl otevřen příslušníkům kteréhokoli dalšího sdružení, pokud byli autory vynikajícího díla či předložili k posouzení tři literární díla, případně se vykážali sedmi lety publikační činnosti, se pro spisovatele postupně stávalo velmi atraktivním. V duchu svého odborového statutu se syndikát staral o finanční zabezpečení, požitky (cestovní či pracovní stipendia) a pojištění svých členů, navíc jeho velkorysá podpora ze strany příslušných ministerstev (výhody v přidělovém systému potravin, přidělování pracoven, rekreačních domků ve vysídlovaném pohraničí, převedení konfiskovaného zámku Colorado-Mansfeldů v Dobříšši do majetku syndikátu v roce 1945³⁰ a finanční podpora jeho provozu, převedení ozdravovny v Budislavi z majetku PEN-klubu v roce 1948 aj.) současně demonstrovala péči státu o tvůrčí pracovníky i o zvýšení jejich společenské prestiže. Reprezentační zázemí, zvláště dobříšský zámek, umožňovalo přijímat zahraniční návštěvy literátů pozvaných nejen syndikátem, ale i vrcholnými státními institucemi³¹ (po osvobození to byli například Konstantin Simonov, Alexandr Fadějev, Ilja Erenburg, André Breton, Thomas Mann, T. S. Eliot, Paul Eluard, Tristan Tzara) a také dalším obnoveným sdružením – početně nevelkým, avšak elitním Českým centrem Mezinárodního PEN-klubu. Jeho hlavní programovou náplní bylo právě udržování kontaktů se spisovateli ostatních poboček této světové organizace (PEN přijal na Dobříšši například Martina Andersena Nexö, Doru Gabe s delegací bulharských spisovatelů či generálního tajemníka sdružení Hermona Oulda).

28 Srv. Sdružení moravských spisovatelů. In: *Tamtéž*, (20.6.1945), s. 5; ROTREKL, Zdeněk: Poválečný literární život v Brně 1945–1948. In: *Proglas*, roč. 1, č. 5–6 (1990), s. 19–37.

29 *LA PNP*, fond SČS, nezpracováno, zápis z výborové schůze SČS konané ve dnech 21.–22.6.1947.

30 Předseda vlády Fierlinger předal syndikátu dobříšský zámek do užívání již 23.7.1945, jeho majetkem se stal na podzim téhož roku. Srv. Dobříšský zámek českým spisovatelům. In: *Svobodné noviny*, (24.7.1945), s. 3.

31 Vedle ministerstev informací a školství a národní osvěty zámek užívalo i ministerstvo zahraničí pro reprezentační akce a ubytování významných hostů.

PEN-klub, znovuustavený 10. listopadu 1945³² a pracující převážně na základě osobních přátelských styků, se za vedení předsedkyně Anny Marie Tilschové pokusil navázat na svou předválečnou tradici – „pracovat pro dorozumění mezi národy a pro trvalý mír skrze spisovatele, neboť oni tvoří veřejné mínění“.³³ Během roku 1947 se snažil znovu upevnit svou bývalou prestiž mimo jiné pozváním prezidenta republiky k čestnému předsednictví a požádáním dalších významných osobností o čestné členství (Petr Bezruč, Jaroslav Kvapil, Ivan Olbracht, Albert Pražák, Fráňa Šrámek, Karel Toman; Stanislav Kostka Neumann odmítl).³⁴ V zásadnějších otázkách se však spoléhal na doporučení syndikátu – také proto, že většina jeho členů zde byla organizována.³⁵

Ideové střety a polemiky

Centrální působení odborového syndikátu, největší spisovatelské organizace (v roce 1946 měl asi tisíc dvě stě členů), zdaleka neznamenal, že by jeho členská základna či vedení byly jednotné v otázce pojetí úlohy soudobého spisovatele. Jasně to ukázal první sjezd českých spisovatelů, na němž se v programových příspěvcích i v diskusi projevila názorová pluralita a konfrontace různých postojů. Jednání sjezdu předcházely již od jara 1945 polemiky související s novou kulturní orientací země.³⁶

Přihlášením se k vládnímu programu respektovala většina kulturní obce fakt, že nový stát zaujal v poválečné Evropě místo dohodnuté vítěznými mocnostmi. Pokud Pavel Tigríd v *Obzorech* apeloval na Velkou Británii s novou socialistickou vládou, „aby se stala spolu se Sovětským svazem budovatelem evropského kontinentu a aby za tuto svoji rekonstrukční práci přijala svou jasnou a plnou odpovědnost“,³⁷ představoval jeho hlas v reálné situaci předem oslyšenou výzvu. Závěr Julia Heidenreicha-Dolanského, že „my, národ samou podstatou své kultury výrazně a povýtce západní, jsme byli uznáni z hlediska světového za součást Východu jako ostatní slovanské a středoevropské státy“,³⁸ a obdobné mínění Ferdinanda Peroutky, který v roce 1945 ještě předpokládal, že „ani humanitní zásady, ani stará česká touha po

32 Jako sdružení rozpuštěné 17.4.1942 gestapem nemusel žádat o povolení k činnosti a byl obnoven automaticky.

33 Viz ČIVRNÝ, Lumír: Časy a nečasy. In: FISCHEROVÁ, Daniela – BÍLEK, Petr A. (ed.): *Čeští spisovatelé o toleranci: Sborník původních příspěvků vydaný k příležitosti 61. světového kongresu Mezinárodního PEN klubu konaného v Praze 1994*. Praha, Nadace Readers International (Prague) ve spolupráci s Českým centrem Mezinárodního PEN klubu b.d., s. 26.

34 *LA PNP*, fond PEN-klub, nezpracováno, zápis schůze výboru PENu ze 4.9.1947.

35 Například o rozhodnutí v „choulostivé situaci“, zda v Praze přijmout maďarského autora Pasutha, byl požádán syndikát o sdělení stanoviska. *Tamtéž*, zápis 8. schůze PENu z 9.10.1947.

36 Důležité hlasy z této polemiky shrnuje sborník *Skutečnost svoboda*.

37 TIGRID, Pavel: Otevřený list Britům. In: *Obzory*, roč. 1, č. 4 (1945), s. 60; přetištěno in: DRÁPALA, Milan: *Na ztracené vartě Západu: Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha, Prostor 2000, s. 193.

38 HEIDENREICH-DOLANSKÝ, J.: Východ a západ. In: *Revue Nová Svoboda*, roč. 22, č. 4 (1945), s. 54.

svobodě a národní svébytnosti nijak neodporují potřebám vyvíjejícího se socialistického státu“,³⁹ byla v prvním poválečném roce ochotna sdílet velká část národa. Stejně tak si získala podporu přijatá denacifikační a „protireakční“, tj. převážně proti německé kultuře namířená opatření. Tažení proti německé kultuře se přitom ovšem dotýkalo i jejích klasických hodnot (absurdních rysů nabývalo například zdůvodňování absence Mozartových děl na prvním ročníku Pražského hudebního festivalu v roce 1946, pozdějším Pražském jaru,⁴⁰ či novinářské deformace Halasovy básně „Praze“, v níž byl měněn verš se jménem Johanna Sebastiana Bacha).

Jako protiváha vůči německému kulturnímu vlivu byla vyzdvižována úloha spojevnosti slovanských států; například 6. července 1945 podepsali zástupci vrcholných českých a slovenských kulturních institucí, vysokých škol a protestantských církví společný „Manifest ke dni Husovu“, jenž zdůraznil „kulturní a politické poslání Slovanů v novém světě“, a zároveň Zdeněk Nejedlý na slavnostním shromáždění uvedl, že „nejkrásnější pomník památce Husově bychom zbudovali, kdybychom zrušením německé techniky odkryli Betlémskou kapli do zdíva vestavěnou“.⁴¹ V den cyrilometodějského svátku, 5. července 1945, se uskutečnil na Děvině Všeslovanský den s účastí delegací slovanských států; ustavil se tu i Slovanský výbor v čele se Zdeňkem Nejedlým,⁴² jenž měl mimo jiné připravit jubilejní Všeslovanský sjezd v roce 1948. Cílevědomé Nejedlého úsilí o konstituování kulturních tradic v duchu jeho prvního projevu na Večeru kulturních pracovníků bylo završeno v předvolebním období, 18. února 1946, přednáškou v Socialistické akademii nazvanou „Komunisté, dědici velkých tradic českého národa“, kterou se znovu pokusil odpovědět na otázku po smyslu a směřování českých dějin (stejný problém byl otevřen i později, v říjnu 1947 na druhém sjezdu českých historiků). Deklarovanou odstředivost slovanské a germánské kultury podtrhl aktualizující závěr přednášky: „Komunismus Jana Žižky je zajisté daleko bližší českému národu než fašismus císaře Zikmunda.“⁴³

Jako sympatizanti fašistického režimu byli v nastalé situaci hodnoceni i někteří katoličtí autoři – Jaroslav Durych, Jakub Deml, Jan Čep, Jan Zahradníček a další. Tlaky na jejich vyobcování z české kultury vrcholily v roce 1946, kdy už bylo mimo jiné známo i rozhodnutí spisovatelské očistné komise. Články Václava Laciny, Václava Běhouňka, Josefa Brambory, Karla Josefa Beneše v *Kulturní politice* s příznačnými názvy „Větrat, dokud je čas“, „Co hledají v české kultuře?“, „Kolaborant před kolaboranty“ či „Také odhmyzit...“⁴⁴ podpořil i hlas Jindřicha Chalupeckého v me-

39 PEROUTKA, Ferdinand: Není návratu. In: *Svobodné noviny*, (25.11.1945), s. 1; *O věcech obecných*, 2, s. 481.

40 Sr. HAUSER, K.: Mistře Kubelíku. In: *Svobodné noviny*, (13.1.1946), s. 5; KUBELÍK, Rafael: K Mozartovu jubileu. In: *Tamtéž*, (16.1.1946), s. 3.

41 Velký příklad českých dějin: Karlova Univerzita uctila památku Husovu. In: *Tamtéž*, (7.7.1945), s. 2.

42 Viz j: Sbratření slovanských národů: Velkolepá slovanská manifestace na Děvině. In: *Tamtéž*, (6.7.1945), s. 2. Staroslovanskou a katolickou mši tu doplnila přehlídka vojsk.

43 Cit. dle NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté – dědici velkých tradic českého národa*. Praha, Kulturně-propagační oddělení ÚV KSČ b. d., s. 44.

44 Sr. např. BĚHOUNEK, Václav: Co hledají v české kultuře? In: *Kulturní politika*, roč. 1, č. 8

lantrišských *Listech*, který vystoupil proti veřejnému působení Jana Zahradníčka, Jana Čepa, Josefa Kostohryze a Václava Renče a svůj článek uzavřel slovy: „Jsou ještě jiná zaměstnání než v redakcích, divadlech, nakladatelstvích a ministerstvech. Nechceme proto, aby šli kopat uhlí. Jenom říkáme, že by nám bylo volněj, kdybychom se už nemuseli s jejich jmény setkat.“⁴⁵ Jednostranně vedený nátlak podpořily i poznámky literárního historika Karla Janského v *Kritickém měsíčníku*.⁴⁶ Odpověď Timothea Vodičky na obhajobu některých autorů vyšla pak až v době zesílených politických střetů v roce 1947.⁴⁷

Postoje většiny účastníků polemik před sjezdem spisovatelů sjednocovalo přesvědčení o nevyhnutelnosti obnovy nové republiky jako státu kulturního a lidového. Problém tkvěl v tom, jak variabilně se mohl měnit obsah slov „nová kultura“, „tradice“, „lid“ a jak se postupně vyvíjel pohled jednotlivých debatérů na pojmy socialismu a svobody tvorby. Postavení umělce jako aktivního činitele „jdoucího s lilem“, tj. hlásícího se k obecné ideji obnovy republiky, jak ho v roce 1945 viděli například Václav Řezáč i František Halas,⁴⁸ začalo brzy dostávat různé významové odstíny, v jejichž pozadí stál nejen problém vztahu osobnosti a společnosti, umělce a státu, ale hlavně estetického versus „ideologického“ přístupu k umění. První konkretizace těchto rozporů se projevy právě v přístupu k postulátu východní orientace státu.

Vedle pragmatického stanoviska Ferdinanda Peroutky, jenž ji chápal jako momentální historickou a politickou nevyhnutelnost,⁴⁹ vítali východní orientaci jako zákonitě dějinné směřování k dávným duchovním a kulturním kořenům, obrozeným komunismem, například Ladislav Štoll, Václav Řezáč, Zdeněk Nejedlý.⁵⁰ Proti přístupu Julia Heidenreicha-Dolanského, který v Dobrovského ekvivalenci „Homo sum“ a „Slavus

(1945–46), s. 1 a 4; TÝŽ: Kolaborant před kolaboranty. In: *Tamtéž*, č. 12, s. 4 (proti J. Zahradníčkovi jako redaktorovi *Akordu*); TÝŽ: Koho budeme vydávat? In: *Tamtéž*, č. 17, s. 3; BENEŠ, Karel J.: Větrat, dokud je čas. In: *Tamtéž*, č. 13, s. 1 a 4; TÝŽ: A také odhmyzit... In: *Tamtéž*, č. 14, s. 4; LACINA, Václav: Zkoušíme na známky... In: *Tamtéž*, č. 11, s. 3 (proti zastoupení katolických autorů v učebnicích literatury); J. B. [Josef Brambora]: „Nepochopitelný“ klíč. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 4 (1946–47), s. 8 (článek je polemikou se statí Jana Strakoše „Mlčení před svatým Václavem“ z *Lidové demokracie*, 28.9.1946).

45 CHALUPECKÝ, Jindřich: Básník, charakter, politika. In: *Listy: Čtvrtletník pro filosofii a umění*, roč. 1, č. 2 (1946), s. 302; *K dějinám českého myšlení o literatuře*, 1, s. 25.

46 JANSKÝ, Karel: Deml redivivus. In: *Kritický měsíčník*, roč. 8 (1947), s. 427. Článek srovnával publikační činnost J. Demla a J. Durycha v době druhé republiky a za protektorátu; druhému autorovi přiznával svědomí. S obhajobou Demla poté vystoupil Rudolf Černý (*Kritický měsíčník* a Jakub Deml. In: *Akord*, roč. 14, č. 6 (1947–48), s. 228–229).

47 VODIČKA, Timotheus: Tažení proti katolickým autorům. In: *Akord*, roč. 13, č. 3 (1946–47), s. 177–185 (*Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 25–32); T. V. [TÝŽ]: Mlčení o katolických spisovatelích. In: *Akord*, roč. 13, č. 6, (1946–47), s. 374–376; TÝŽ: Pan Brambora odpovídá. In: *Tamtéž*, roč. 14, č. 2 (1947–48), s. 71–73.

48 ŘEZÁČ, Václav: Hlásím se k vládnímu programu. In: *Rudé právo*, (24.6.1945), s. 3; HALAS, František: Hlásíme se! In: *Tamtéž*, pražské vydání, (26.6.1945), s. 3.

49 PEROUTKA, Ferdinand: 1945. In: *Svobodné noviny*, (1.1.1946), s. 1.

50 ŠTOLL, Ladislav: Východ a Západ. In: *Rudé právo*, pražské vydání, (19.8.1945), s. 1; ŘEZÁČ, Václav: O novou kulturní orientaci. In: *Práce*, (26.8.1945), s. 3.

sum“ spatřoval sebezáchovné gesto národa,⁵¹ vyzdvihoval mluvčí nejmladší komunistické inteligence Jiří Hájek metodologický potenciál Východu pro rozvoj společenských věd i umění.⁵² Řadu zásadních aspektů vyplývajících z nastoupené orientace postupně probral Václav Černý v sérii osmi článků na téma „K problematice socialistické kultury u nás“ v *Kritickém měsíčníku*. Vycházely na konci roku 1945 a v následujícím roce, kdy rezonovaly s významnými politickými a kulturně-politickými událostmi, jimiž byly zvláště parlamentní volby, volba prezidenta republiky, první jezd českých spisovatelů a jeho hodnocení.

Černého vymezení kulturních zdrojů přitom ukazovalo oběma směry a zčásti předjímaló úvahy o možné specifické, československé podobě socialismu, jak ji v modifikované podobě v parlamentních volbách takticky proklamovala i KSČ. „Východ i Západ, abychom mohli být co nejvíce a co nejlépe sami sví, samými sebou. Východ i Západ, protože se nesmíme ostýchat pokládat se za zrcadlo celého světa a jeho střed... 'Jsme lidmi a nic lidského nemá nám být cizí' – a to předpokládá širý, svobodný výhled na všechny světové strany, okna otevřená všem průvanům ducha. To je předpoklad toho, aby naše kultura, zůstávajíc českou, byla i v budoucnosti taková, jakou ji vídaly nejlepší naše doby: ne pouze západní – ne pouze východní – vskutku lidská.“⁵³ Články, které se postupně dotkly problému nového pojetí humanismu („chceme budovat kulturu socialistického humanismu českého“),⁵⁴ z pozic personalismu pojednaly vztah osobnosti a kolektivu i nadčasovosti uměleckého díla a jeho určení („literatura umělecká a užitková“),⁵⁵ lidovosti a lidu,⁵⁶ zpočátku příznačně argumentovaly slovníkem, s nímž do polemik vstupovali komunističtí diskutéři. Černý

51 HEIDENREICH-DOLANSKÝ, J.: Východ a západ, s. 54.

52 HÁJEK, Jiří: Tvář generace. In: *Generace*, roč. 1, č. 1 (1945), s. 2–6; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 357–363.

53 ČERNÝ, Václav: Mezi Východem a Západem. In: *Kritický měsíčník*, roč. 6, č. 3–5 (1945), s. 69–74 (cit. s. 73); *Boje a směry socialistické kultury*, s. 25–29; *Skutečnost svoboda*, s. 26–32.

54 TÝŽ: O naši moderní socialistické tradici a co s ní souvisí: K problematice socialistické kultury u nás, 5. In: *Kritický měsíčník*, roč. 7, č. 8–9 (1946), s. 170–179 (cit. s. 179); *Boje a směry socialistické kultury*, s. 86–97; *Skutečnost svoboda*, s. 86–96.

55 TÝŽ: Literatura umělecká a literatura užitková: K problematice socialistické kultury u nás, 3. In: *Kritický měsíčník*, roč. 7, č. 1–2 (1946), s. 2–7; *Boje a směry socialistické kultury*, s. 67–73; *Skutečnost svoboda*, s. 58–64; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, s. 82–86. Srv. *Kritický měsíčník*, s. 7: „V ideologické literatuře agitek v nižším i vyšším slova smyslu, v celé té literatuře souhlasu a vyžádané podpory není od socialismu na umělce vůbec vznášen nárok jakožto na umělce, nýbrž jako na techniky přesvědčování, jako na odborníky persuade. Je tu od nich žádána služba vlastně občanská a nedorozumění vzniká z toho, že jsou do boje vyzváni sice jako občané, ale zasazení do něho tou svojí schopností, kterou slibují v boji prokázat nejplatnější služby: schopností spisovatelskou.“

56 „Koho vlastně rozumějí tím lidem, k němuž jest literatuře putovati? Ani jediný se netrápí definicí hlavního pojmu své otázky. (...) Není synonymem národa v tom smyslu, v němž se říká 'lid československý'. ...lid je pro ně tolik co 'ne pán'.“ TÝŽ: Cesta literatury k lidu a lidu k literatuře: K problematice socialistické kultury u nás, článek osmý a poslední. In: *Kritický měsíčník*, roč. 7, č. 14–16 (1946), s. 312–324 (cit. s. 316); *Boje a směry socialistické kultury*, s. 115–129; *Účtování a výhledy*, s. 301–308; *Skutečnost svoboda*, s. 120–132; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 189–199.

se v nich například odvolával na historický a materialistický základ dialektického vývoje dobových estetických norem, citoval klasiky sovětské literatury (Maxima Gorkého). Jeho pojetí hodnot a ideálu budoucí československé socialistické kultury se však zákonitě míjelo s konkrétními cíli, k nimž postupně a cíleně směřovala kulturní politika KSČ, a tak byl Václav Černý komunistickým tiskem spolu s dalšími „individualistickými humanisty“ (Ferdinandem Peroutkou, Františkem Kovárnou) vnímán jako jeden z hlavních ideových odpůrců. Marxisticko-leninský přístup k umění zřetelně formuloval ve své polemické odpovědi Gustav Bareš, který se proti Černého „nevědeckému zplošťování problému“ zaštiťoval autoritou samotného Stalina.⁵⁷

Polarity v dobovém vnímání nové funkce kultury znovu zvýraznily také teoretické diskuse na prvním sjezdu českých spisovatelů, konaném 16. až 20. června 1946, tedy pouhé tři týdny po volbách do Ústavodárného národního shromáždění, v nichž KSČ s převahou zvítězila.⁵⁸

Čtyři hlavní tematické okruhy sjezdu (Literatura a národ, Osobnost a kolektiv, Cesta literatury k lidu, Účtování a výhledy), tedy vesměs otázky již publicisticky reflektované, pojnal ve svém úvodním slovu předseda pořádající organizace, Syndikátu českých spisovatelů, František Halas jako klíčové problémy otevřené nejširší diskusi.⁵⁹ Zásadním příspěvkem je poté rozvedl prezident Edvard Beneš, který v něm formuloval a analyzoval problém mravní integrity tvůrce a jeho odpovědnosti při cestě k „češství, evropanství a k lidství“, přičemž podtrhl autonomii literatury a její význam v usilování o neporušitelnost lidských práv, v obraně proti dogmatismu a sektářství za objektivnost a toleranci. „Stranici a lidé zaujatí a předem stranickým stanoviskem duševně spoutaní mohou si dovolit být nesnášenliví ve věci i formě. Spisovatel jím býti nemá. Spisovatel má vidět především člověka a pak teprve straníka... A není vyspělého národa, jenž by se mohl obejít bez takového svobodného literáta a filozofa,“ shrnul Edvard Beneš svou představu spisovatele jakožto „burcovatele národního svědomí“.⁶⁰

Pluralita názorů se díky organizaci sjezdu, která vždy po třech hlavních referátech umožnila obsáhlou rozpravu, aspoň zčásti projevila v základních polaritách a dotýkala se nejen uměleckého díla a osobnosti jeho tvůrce, ale i esteticko-výchovných aspektů formování čtenářské obce. Největší zastoupení měli na sjezdu příznivci radikálněsocialistického směru, kteří většinou ve vztahu osobnosti a kolektivu nespatořovali zvláštní problém, protože osobnost údajně nemá odlišné zájmy od zájmů kolektivu a „pracující lid“ v období nástupu socialismu přejímá odpovědnost za kulturní vývoj národa (mimo jiné Lumír Čivrný, Julius Dolanský, Pavel Kypr, Miroslav Hanuš, Jiří Taufer). Lidovost literatury řečníci tohoto ideového proudu viděli v po-

57 BAREŠ, Gustav: O cesty naší kultury: Otevřený dopis redaktoru Kritického měsíčníku doktoru Václavu Černému. In: *Tvorba*, roč. 15, č. 3 (1946), s. 33–35.

58 Viz DRÁPALA, Milan: Spisovatelé na rozcestí: Na okraj prvního sjezdu českých spisovatelů. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 4–5 (1994), s. 450–462.

59 Projev předsedy Syndikátu českých spisovatelů Františka Halase. In: *Účtování a výhledy*, s. 13–16.

60 Projev prezidenta republiky Edvarda Beneše. In: *Tamtéž*, s. 17–27 (cit. s. 24); *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 96–107.

zitivním, optimistickém zobrazení přítomnosti, v rozvoji nových literárních žánrů i v utváření vkusu nového čtenáře (mimo jiné Jan Drda, Bohumil Mathesius, Jan Hostáň, matematik a filozof Arnošt Kolman). Vyslovili se také k nutnosti znovu teoreticky podložit a revidovat metodologii literární kritiky v souvislosti s jejími novými, socialistickými cíli, jež předpokládají odklon od takzvané kritiky psychologické ke kritice zaměřené sociologicky (Jan Grossman, František Götz, filozof Ludvík Svoboda, Jiří Hájek), a teoreticky i na praktických příkladech demonstrovali úlohu literatury v socialistické společnosti (Jan Mukařovský, František Götz, Marie Majerová, Marie Pujmanová, Václav Řezáč). Pozornost vzbudila polemika mezi Janem Grossmanem a Jiřím Hájkem, nejmladšími představiteli komunisticky orientované kritiky, o pojem „socialistický realismus“, jíž prosvítal jejich různý přístup k politickému utilitarismu KSČ v kultuře, ke směřování umění „čistého“ a „užitkového“.⁶¹ K tvárným výbojům i kultivaci estetického citění čtenáře se na sjezdu přihlásil Karel Teige, Vítězslav Nezval se dotkl aktuální problematiky kýče a postavil jeho zplošťující obraz proti uměleckému básnickému výtvaru, jenž se může nechat inspirovat celou mnohotvárnou podobou skutečnosti.

Ze sjezdového jednání výrazně vybočovaly dva hlavní příspěvky tematického bloku „osobnost a kolektiv“. Osamocený zůstal názor Aloyse Skoumala, který ze spirituálních pozic formuloval rysy současné epochy jako „prahu nového baroka“, historické krize, jež se charakterizuje pokusem o rozbití starých a ustavení nových forem a soustřeďuje v sobě „maximum antitetických prvků, provázených maximem emocí“, a který varoval zároveň před sociální deformací tvůrčí svobody spisovatele.⁶² Všeobecného souhlasu nedošel ani příspěvek Václava Černého, opětovně zdůrazňující mravní úlohu osobnosti v socialismu a její roli ztělesnitelskou a předjímatickou.⁶³ Lumír Čivrný jako poslední z hlavních řečníků tohoto bloku shrnul názory komunistických příznivců a z pozic „vědeckého socialismu“ odmítl jak Skoumalův křesťanský personalismus, tak Černého „anarchistické pojetí svobody“.⁶⁴

Příznačný sklon k politickým, mimoliterárním vývodům při sjezdovém jednání podtrhovalo i účelové využívání díla a životního odkazu klasiků i nedávných mučedníků války (příspěvek Ivana Olbrachta). Nejvíce citován byl F. X. Šalda; jeho individualistické gesto však většinou ustupovalo před zdůrazňováním „sociální podstaty“ osobnosti kritika, kterou Šalda sám akcentoval přístupem k mladé, socialisticky orientované generaci umělců na sklonku svého života.

61 Srv. diskusní příspěvek Jiřího Hájka (in: *Účtování a výhledy*, s. 198–201) a repliku Jana Grossmana, který v ní vymezil socialistický realismus jako přípravný směr „k skutečnému umění za socialismu“ (*tamtéž*, s. 214).

62 SKOUMAL, Aloys: Diskusní vystoupení. In: *Tamtéž*, s. 47–52; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 107–113.

63 ČERNÝ, Václav: Cesta literatury k lidu. In: *Účtování a výhledy*, s. 52–60; pod názvem „Osobnost a kolektivum: K problematice socialistické kultury u nás, 7“ přetištěno in: *Kritický měsíčník*, roč. 7, č. 12–13 (1946), s. 277–287; *Boje a směry socialistické kultury*, s. 103–115; *Skutečnost svoboda*, s. 106–116.

64 ČIVRNÝ, Lumír: Cesta literatury k lidu. In: *Účtování a výhledy*, s. 60–74.

Také závěrečná rezoluce sjezdu byla vypracována jako politický dokument, který nepřihlížel k celému názorovému spektru projednávaných otázek: v jejím znění se osobnost umělce jevila v úloze vykladače převratných změn, ukazovatele nových průhledů a budovatele nových mezilidských vztahů. Rezolucí se spisovatelé přihlásili k novému, socialistickému humanismu, k nejlepším tradicím národa a k podpoře dvouletého budovatelského plánu. Způsob, jakým spisovatelský sjezd spojil některé otázky estetické a politické, vysoce ocenila řada sjezdových ohlasů v prosocialisticky orientovaném tisku.⁶⁵ Převahu politických zájmů většiny současných spisovatelů nad jejich uměleckými tvůrčími snahami a služebnost vládní politice odsoudil v *Obzorech* jako „zradu vzdělanců“ Pavel Tigrid.⁶⁶ Ferdinand Peroutka po sjezdu ironicky poznamenal, že novináři jej cení také proto, že ponechal svobodu umělecké tvorbě, což je „malíčká zásluha, asi taková, jako kdyby jakýkoliv sjezd se usnesl, že se neposadí do vzduchotěsné komory a neodfízne si přívod vzduchu, nebo jako kdyby se někdo rozhodl neprodat se do otroctví“.⁶⁷ Předjímal tak nejen reálné obavy ze změn, které vyvolalo nové rozložení politických sil v republice, ale i mocenské tažení proti svobodě tvůrčího projevu v SSSR.

Ve volbách do Ústavodárného národního shromáždění 26. května 1946 získala komunistická strana politickou převahu ve státě, a navíc v předvolební kampani podchytila řadu sympatizantů z řad umělců a inteligence. „Májové poselství kulturních pracovníků českému lidu“ – výzvu k podpoře politiky KSČ, uveřejněnou 15. května 1946 v *Rudém právu* a 17. května v *Tvorbě* – podepsalo na tisíc umělců a intelektuálů, zdaleka ne jen z řad komunistů. Na anketu kulturně-propagačního oddělení ÚV KSČ⁶⁸ před osmým sjezdem komunistů (28.–31. března 1946) odpovědělo šestašedesát významných osobností české kultury (Karel Josef Beneš, Ivan Blatný, Emil František Burian, František Halas, Ivan Olbracht, Toyen, Albert Pražák, Herberta Landová-Masaryková, Václav Černý, Václav Holzknecht, Václav Špála, Václav Rabas, Julius Heidenreich-Dolanský a jiní). Publikace *Kultura na prahu zítřka: Kulturní pracovníci k výstavbě republiky* a *Můj poměr ke KSČ: Projevy z řad pracujících inteligence*, které na podkladě ankety vyšly, značně napomohly ke zvýšení prestiže komunistické strany a iniciovaly její volební heslo „Mistři kultury jdou

- 65 „Jako klad musíme hodnotit, zejména politicky, dokonalou shodu literatury s politikou, jak ji vyznávali spisovatelé napořád, hlásící se nadšeně k linii košického programu a k jejímu pokračování až k samým cílům socializace. Také způsob, jak bylo to vyznání provedeno, odpovídá nejkrásnějším způsobům parlamentní demokracie.“ POLÁK, Karel: Po sjezdu českých spisovatelů. In: *Právo lidu*, (23.6.1946), s. 3; přetištěno in: *Účtování a výhledy*, s. 332–334, cit. s. 334.
- 66 TIGRID, Pavel: Zrada vzdělanců. In: *Obzory*, roč. 2, č. 27 (1946), s. 429; DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě Západu*, s. 214–216; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 212–213.
- 67 PEROUTKA, Ferdinand: Po sjezdu spisovatelů. In: *Dnešek*, roč. 1, č. 15 (1946–47), s. 225–226; *Účtování a výhledy*, s. 330; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 206–209.
- 68 1. Co soudíte o poslání a uplatnění kulturních pracovníků a inteligence v naší lidovládě? 2. Čím mohou podle vašeho názoru kulturní pracovníci přispět v tomto roce k budování republiky a jaké jsou vaše vlastní záměry v tomto směru? 3. Mohl byste vyjádřit své stanovisko k světovému názoru vědeckého socialismu a vyložit, jak jste k němu došel? 4. Jaký je váš poměr ke KSČ? 5. Co očekáváte od 8. sjezdu KSČ? Viz *Kultura na prahu zítřka: Kulturní pracovníci k výstavbě republiky*. Praha, ÚV KSČ b. d. (1946).

s námi“. Program kulturní politiky komunistů, který na sjezdu své strany přednesl Václav Kopecký, doznal překvapivého příklonu k vlastenectví, přihlásil se i k toleranci náboženského přesvědčení, vyzdvihl úctu komunistů k odkazu Tomáše Garrigua Masaryka a v kultuře mimo jiné zaručoval jak spolupráci se slovanskými zeměmi, tak se státy Západu.⁶⁹ Po parlamentních volbách sice KSČ přišla o důležité křeslo ministra školství a národní osvěty a ministr Jaroslav Stránský odmítl předložit zákon o jednotné škole a divadelní zákon, které vypracoval jeho předchůdce Nejedlý, avšak celkově své pozice posílila. Dvouletý, takzvaný Gottwaldův Budovatelský plán obnovy republiky se podle pozdějšího výroku Gustava Bareše i v oblasti kultury měl stále ubírat od národně-demokratické revoluce k socialismu, a dát tak „signál k celkovému nástupu strany na všech polích boje o duši národa“.⁷⁰

Pochyby o trvalosti nově nastoupeného kurzu komunistické strany vyvolávala v řadách kulturní obce zvláště konfrontace s výsledky kulturní politiky Sovětského svazu, které jasně dokazovaly nadřazenost politické direktivy tvůrčí svobodě. Jen několik týdnů po skončení sjezdu spisovatelů rozvířily hladinu veřejného mínění sovětské čistky, nápadně podobné perzekucím spisovatelů ve třicátých letech. Čtrnáctého srpna 1947 byla v Sovětském svazu přijata závazná rezoluce ÚV VKS(b) „O časopisech Zvezda a Leningrad“, kterou na aktivu leningradské stranické organizace přednesl tajemník ústředního výboru Andrej Ždanov. Na jejím základě byli ze Svazu sovětských spisovatelů vyloučeni Anna Achmatovová a Michail Zoščenko, později následovaly perzekuce dalších umělců.⁷¹

České spisovatele tento případ rozdělil do dvou jasně vymezených názorových skupin. Na postojích první skupiny se prakticky demonstroval vliv KSČ na umělce: její členové byli instruováni kulturně-propagační komisí ústředního výboru,⁷² aby uklid-

69 KOPECKÝ, Václav: O národní a státní ideologii nového Československa. In: *Rudé právo*, (31.3.1946), s. 1.

70 SÚA, A ÚV KSČ, fond 19/7 (Ústřední kulturně-propagační komise a kulturně-propagační oddělení ÚV KSČ), arch. jedn. 1, zasedání ústřední kulturně-propagační komise 11. a 12.6.1947, list 69.

71 Srv. *Případ Zoščenko Achmatovová: Referát sekretáře ÚV VKS(b) A. A. Ždanova*. Praha, Ministerstvo informací 1946; též ŽDANOV, Andrej Alexandrovič: Za vysokou ideovost literatury. In: *Týž: O umění*. Praha, Orbis 1949, s. 19–52; NOVOTNÝ, Vladimír: Causa Achmatovová – Zoščenko. In: *Tvar*, roč. 5, č. 14 (1994), příloha Edice Tvary. Publicistické ohlasy této aféry z velké části shrnuje sborník *Skutečnost svoboda*.

72 SÚA, A ÚV KSČ, fond 19/7, arch. jedn. 8, Ze schůzí sekretariátu kulturně-propagačního oddělení 1946, list 6, zápis ze schůze sekretariátu dne 28.8.1946; srv. *tamtéž*, fond 19/7, arch. jedn. 667/1, Korespondence svazu spisovatelů s oddělením ÚV KSČ 1946–1951, 1954, zde dopis Syndikátu českých spisovatelů kulturnímu a propagačnímu oddělení ÚV KSČ ze dne 31.8.1946: „Protože se má očekávat, že v české veřejnosti vzniknou v tomto případě živé diskuse a že zejména reakční tisk pokusí se z něho těžit, žádáme, aby byl svolán aktiv spisovatelů-komunistů, na němž by bylo dohodnuto, jaké stanovisko mají veřejně zaujímat spisovatelé ve straně organizovaní. Podepsáni: F. Halas, V. Řezáč, V. Závada, J. Hořec, J. Vojtěch, J. Chaloupecký, J. Kolář, L. Kundera, Z. Lorenc, J. Morák, L. Fikar, J. Grossman, J. Vladislav, Z. Istler, J. Kotalík.“ Srv. též fond 19/7, arch. jedn. 690, Aktivity svazu spisovatelů 1946, list 9, zápis z aktivu komunistických spisovatelů dne 5.11.1946: „S. Bareš: Ti soudruzi, kteří na všechno nalepují dialektický materialismus, se dnes první splášili a viděli v zásahu komunistické strany Sovětů

nili veřejné mínění poukazem na specifickou, českou cestu k socialismu v sérii článků ve stranickém tisku. Například Bohumil Mathesius, který v *Tvorbě* odborně posuzoval dílo obou vyloučených spisovatelů, potvrdil oprávněnost sovětského kroku a zdůvodnil jej jako proces permanentně pokračující revoluce v podmínkách ideologické války, které se však český spisovatel nemusí bát, neboť „zákroky à la Achmatovová pramení svými příčinami i metodou hluboko ve zvláštních podmínkách sovětské společnosti“.⁷³ Jiří Taufer v protikladu k tvorbě obou spisovatelů se odvolal na Majakovského agitační básně i jeho výrok „chci, aby mi přikazovali“.⁷⁴ Represivní metody ždanovské kulturní politiky postihující umělce za satirické „křivení skutečností“ (Zoščenkova povídka *Příběh opice*) či „dekadentní salonní básně“, interpretoval Ladislav Štoll ve shrnujícím článku „Politika a poezie“ jako pozitivní tlak společnosti, přispívající k tomu, „aby sovětský umělec žil čestně a opravdově nejživotnější problémy svého národa“.⁷⁵

Jako důsledek „specifických sovětských poměrů“ celou situaci přijímali i autoři druhé názorové skupiny, kteří v duchu Benešova vystoupení na sjezdu spisovatelů odsoudili zákrok jako neetický. Takto reagoval například Václav Černý nebo František Kovárna, který ovšem v dané souvislosti poukázal na nezajištěnost spisovatelů v Československu vůči nárokům politické moci: „Jen připomínám, že leningradský případ Zoščenka a Achmatové nemusel vzbudit žádnou domácí odezvu, kdyby se byl sjezd zachoval jako odborová organizace a vysvětlil národnímu shromáždění, jak si představuje zákonné zajištění a vymezení spisovatelova práva na svobodu svědomí.“⁷⁶ Podobně se vyjadřovali i další, jako Karel Poják, Jan Wenig, Jiří Veltruský, Miloš Dvořák, Edvard Valenta. Posledně jmenovaný rovněž vystihl příčinu pasivity části české kulturní obce: „Bylo a dosud je u nás zvykem hledět na Sovětský svaz jako na něco nadlidského, a tedy i nelidského; nikoliv na svět lidí, nýbrž na svět teorií, které nemohou podléhat omylům, a tedy ani změnám, ani kritice, na svět, kde není ani vášní lidských, ani slabostí, kde se pochoduje za jediným myšlenkovým praporem, kde vrcholnou slastí lidského života je padat pro vlast, utahovat si opasek a veskrze zapírat svou osobnost ve prospěch celku, nebo dokonce pro blaho generací ještě nenarozených.“⁷⁷

Problém vztahu „básníka a moci“ se pro komunistickou stranu objevil v nejméně vhodném období, na začátku jejího nového působení v čele státu. Jako „ideová“

cosi podivného. Vyzývám vás tedy k studiu tohoto materiálu [Ždanovova referátu] a k napsání do jednotlivých novin.“

73 MATHESIUS, Bohumil: Achmatovová, Botostroj a jiná kouzla. In: *Tvorba*, roč. 15, č. 41 (1946), s. 644; *Skutečnost svoboda*, s. 347; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 246.

74 TAUFER, Jiří: K případu leningradských literárních časopisů. In: *Tvorba*, roč. 15, č. 36 (1946), s. 572–573; *Skutečnost svoboda*, s. 374–381; TÝŽ: Nezvaní advokáti spisovatelů. In: *Tvorba*, roč. 15, č. 37 (1946), s. 582–583; *Skutečnost svoboda*, s. 381–387.

75 ŠTOLL, Ladislav: Politika a poezie. In: *Tvorba*, roč. 15, č. 38 (1946), s. 597–599 a 607, cit. s. 607; *Skutečnost svoboda*, s. 396–406; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 233–242.

76 KOVÁRNA, František: Don Quijot nebo Sancho Panza? In: *Svobodný zítřek*, roč. 2, č. 39 (1946), s. 1.

77 VALENTA, Edvard: Spisovatel na rozcestí. In: *Dnešek*, roč. 1, č. 24 (1946–47), s. 374–376, cit. s. 376; *Z dějin českého myšlení o literatuře*, 1, s. 228.

podpora vládní politiky a jejího dvouletého plánu byla proto z popudu kulturně-propagační komise ÚV KSČ ustavena nová organizace kulturních a uměleckých pracovníků, nesoucí název Kulturní obec,⁷⁸ k níž se přihlásili mimo jiné Emil František Burian, František Halas, Bohumil Havránek, Jindřich Honzl, Václav Husa, Václav Kopecký, Marie Majerová, Jan Mukařovský, Bohumil Mathesius, Zdeněk Nejedlý, S. K. Neumann, Vítězslav Nezval, Ivan Olbracht, Marie Pujmanová, Ladislav Štoll a jiní a kam se začali hlásit i komunisticky neorganizovaní umělci. Manifest obce, otištěný v *Rudém právu* 6. října 1946, zdůrazňoval potřebu „souběžného kulturního programu“ k mírovému budovatelskému úsilí, který by „vyrůstal jak z pokrokové národní tradice, tak i z nového vývoje světového“.⁷⁹ Názorová protiváha obce se zformovala o týden později: 13. října byl ustaven Kulturní svaz. Signatáři jeho programu „Kultura musí být svobodná“, mimo jiné Kamil Bednář, Jan Bělehrádek, Karel Josef Beneš, Václav Černý, Pavel Eisner, Josef Bohuslav Foerster, Emil Filla, Jaromír John, Josef Kopta, Jaroslav Kvapil, Jaroslav Seifert, Fráňa Šrámek, Jan Zrzavý a Ferdinand Peroutka, se hlásili k projevu Edvarda Beneše na sjezdu spisovatelů a zdůrazňovali, že „kultura splní své sjednocující poslání jen tehdy, zůstane-li pro politiku svéprávnou autoritou“.⁸⁰ Neudržitelnost daného stavu byla zjevná, a proto již krátce poté započala přípravná jednání k vytvoření jednotné, zastřešující organizace, přijatelné pro oba tábory umělců.⁸¹

Právě v tomto období však znovu vzplanuly nejostřejší polemiky o svobodu tvůrčího projevu, tentokrát především mezi Gustavem Barešem a Ferdinandem Peroutkou.⁸² Proti kauze sovětských spisovatelů v nich jako argument o obdobné stranické zvůli oponentů českých komunistů posloužil případ Josefa Trágra, odvolaného z kulturní rubriky *Svobodného slova* za údajné napadení cti ministra Stránského v referátu z divadelního večera Anny Iblové.⁸³ I přesto se však již v listopadu 1946 dohodli zástupci obou názorových proudů, podpoření provoláním mládeže⁸⁴ i bývalými politickými vězni,⁸⁵ na ustavení integrální organizace, jež „na pokrokové

78 SÚA, A ÚV KSČ, fond 19/7, arch. jedn. 690, list 5: „S. Bareš: Není u nás organizace, která by si kladla za svůj cíl vést celou českou kulturu. Proto tato naše organizace má být vedoucí silou kulturního života u nás.“ Srv. *tamtéž*, arch. jedn. 3, Z kulturně-propagačního byra 1946, list 6, zápis ze schůze byra ze dne 27.8.1946: „Bude ustavena ‘Kulturní obec’, organizace kulturních pracovníků ve smyslu bývalé ‘Levé fronty’ v nových poměrech, která by dávala umělecké tvorbě ideovou náplň a ducha. Prostřednictvím jednotlivých sekcí ‘Kulturní obec’ bude pak činěn nátlak a udáván směr v jednotlivých kulturních zájmových organizacích.“

79 Českým kulturním pracovníkům. In: *Rudé právo*, (6.10.1946), s. 1.

80 Ustavuje se Kulturní svaz. In: *Svobodné slovo*, (13.10.1946), s. 1.

81 Např. ŠTOLL, Ladislav: O jednotu kulturních pracovníků. In: *Rudé právo*, (27.10.1946), s. 1.

82 K tomu BAREŠ, Gustav: *Rozhovor s Ferdinandem Peroutkou o demokracii a svobodě*. Praha, Svoboda 1947; PEROUTKA, Ferdinand: Aby nebylo třeba psát satiru. In: *Dnešek*, roč. 1, č. 39–40 (1946), s. 626–627; *O věcech obecných*, 2, s. 580–584; zde na s. 667 rovněž soupis článků celé polemiky.

83 TRÁGER, Josef: Dvojitý jubileum Anny Iblové. In: *Svobodné slovo*, (14.11.1946), s. 5.

84 Kultura má sjednocovat národ. In: *Mladá fronta*, (20.11.1946), s. 1.

85 VACÍK, Miloš: Kultura a národ. In: *Hlas osvobozených politických vězňů*, roč. 2, č. 43 (1946), s. 4.

základně“, kterou bude „činnorodý humanismus ve smyslu socialistického vývoje, to jest úsilí o lidskost v cíli i prostředcích“, sjednotí opoziční strany.⁸⁶

Na ustavující valné hromadě Kulturní jednoty, konané 27. dubna 1947 pod předsednictvím Jana Blahoslava Kozáka, se proto oba hlavní řečníci, Ladislav Štoll a František Kovárna, soustředili na hledání nejobecnějších premis, které by byly přijatelné pro všechny zúčastněné a současně nevybočovaly z ideového zaměření obou protichůdných táborů. Skutečnost, že Štoll našel takový sjednocující prvek v pravdě, které je podřízena každá svoboda, a Kovárna v socialismu, který nevyklučuje ani individualistický, ani kolektivistický přístup,⁸⁷ však předznamenávala, že Kulturní jednota bude organizací reprezentující, a nikoli prakticky činnou. Jako celek nikdy nedosáhla jednotného názorového stanoviska a nevyjádřila se ani v poslední velké polemice o povaze umělecké svobody, k níž dostala příležitost již při svém ustavení.

Dvanáctého dubna 1947 byla ve výstavní síni U Topiče za účasti ministra zahraničí Jana Masaryka, ministra informací Václava Kopeckého, sovětského velvyslance Valeriana Alexandroviče Zorina a dalších celebrit otevřena reprezentativní výstava současného sovětského výtvarného umění. Díla čtyř předních ruských malířů, Alexandra Gerasimova, Arkadije Plastova, Sergeje Gerasimova a Alexandra Dejneký – akademicky pojatá rozměrná plátna, zachycující pracovní atmosféru sovětského státu, nedávné historické události (jaltská konference) i portréty politiků – vzbudila u kritiky značné rozpaky.⁸⁸ Skutečnost, že na výstavě se spíše než o svébytný umělecký projev jednalo o míru jeho služebnosti režimu, jemuž byl poplatný i projev Václava Kopeckého („nikomu se nepodaří vrazit klín do upřímného bratrství sovětských a českých výtvarníků“),⁸⁹ přezírává netaktnost čestného hosta, ředitele Tref-jakovské galerie Alexandra Ivanoviče Zamoškina, který v *Moskevské pravdě* odsoudil jako formalistické jak české moderní umění, tak způsob výuky na UMPRUM,⁹⁰

86 Společné prohlášení Kulturní obce a Kulturního svazu. In: *Svobodné noviny*, (4.11.1946), s. 3.

87 *Kulturní jednota a její program*. Praha, Orbis 1947.

88 Nejčastější argumentace, totiž že je nutno chápat sovětské malířství jako specifický umělecký produkt, odrážející odlišnou, budovatelskou tradici země, nedošla v řadách odborníků sluchu: „Abychom pochopili pravou podstatu sovětského malířství, musíme si uvědomit, že je téměř zcela malířstvím oficiálním, že stojí ve službách režimu a státní ideologie... To, co je na Západě v umění nejvíce ceněno, ono subjektivní poznávání světa, ono básnické a originální vidění a osobní sloh umělců, to vše je v SSSR prohlašováno za formalismus.“ J. K.: K výstavě sovětského umění. In: *Právo lidu*, (20.4.1946), s. 3. Ohlasy výstavy shrnuje sborník: MRKVIČKA, Otakar (ed.): *Střetnutí: Sovětské malířství a současné umění*. Praha, Vladimír Žikeš 1947.

89 Zahájena výstava sovětského umění. In: *Rudé právo*, (13.4.1947), s. 1.

90 ZAMOŠKIN, A.: Výstava sovětského malířství v Praze. In: *Střetnutí*, s. 189: „Ještě jsou však v Československu umělci, kteří zastávají buržoazní teorii 'umění pro umění'. Vstupují do uměleckého sdružení 'Mánes' i do jiných uměleckých skupin. Jejich sdružení, nesoucí jméno Josefa Mánesa, nemá nic společného s tvorbou tohoto velikého umělce, skutečného umělce národního realismu... (...) Stopou formalismu jde také Vysoká škola užitého umění (UMPRUM?) v Praze. Zřekli se nejlepších uměleckých tradic svého národa tito estétští formalisté ... a snaží se napodobit svým provinčním formalismem představitel francouzského a amerického dekadentství.“ Článek byl původně otištěn v *Moskevské Pravdě*, (6.6.1947), s. 3.

i okolnost, že díky hromadným zájezdům dělnických kolektivů měla výstava rekordní návštěvnost, to vše znovu potvrdilo obavy o autonomii umění v socialismu, které se naplnily rokem 1948.

Tažení proti Svobodným novinám

Příprava řady kulturně-politických aktivit celostátního dosahu přitom již během roku 1947 směřovala právě k následujícímu roku, který pro dějiny české kultury a politiky nabízel řadu výročí, při nichž si oba národy Československé republiky mohly uvědomit cestu svého vývoje a srovnat snahy minulých generací se svou současnou situací. V tomto ohledu pasivita Kulturní jednoty vycházela vstříc záměrům komunistické strany – byl jen tím, že nivelizující zastřešení organizace, proklamativně označované za mluvčí české kulturní obce, navenek zdařile tlumilo projevy názorových odchylek řady osobností české kultury a vědy.

Rok 1948 byl z hlediska ideologické propagandy vnímán jako zvláště citlivé období. Byly plánovány volby do národních výborů, jež dosud zůstávaly nadekretovanými sbory, Ústavodárné národní shromáždění mělo nejpozději do začátku června předložit novou ústavu a poté dát své mandáty k dispozici poslancům vzešlým z nových parlamentních voleb. Na červen byl již od roku 1946 připravován Vsesokolský slet, při němž se dala očekávat jak oslava masarykovského humanismu, tak demonstrace síly pro udržení národní svébytnosti a samostatnosti, to vše před zraky významných hostí pozvaných z celého světa. Zahraniční ohlas bylo možno předpokládat i u chystaného Vseslovanského sjezdu a oslav šestistého výročí založení Karlovy univerzity. V situaci, která v létě 1947, poté co Československo po Stalinově ultimátu odmítlo Marshallův plán, vyústila v symbolické spuštění „železné opony“, se pak v roce 1948 s napětím očekávala také bilance výsledků dvouletého plánu obnovy republiky, který zahrnoval i oblast kultury v nejširším smyslu slova.

Snahy o historické ukotvení orientace země k „pokrokovým tradicím českého lidu“ přitom komunisté pečlivě režírovali: bylo jasné, že účelový výběr výročí, která je třeba připomenout, a jejich ideologicky zaměřená interpretace se stanou politicky účinnou zbraní, rezonující v nejširších vrstvách. Již 11. února 1947 proto Ústřední kulturně-propagační komise ÚV KSČ schválila na svém zasedání závěry referátu Gustava Bareše, který podtrhl nutnost přistupovat ke každému historickému výročí prostřednictvím tří základních problémových hledisek (velké slovanské myšlenky, cesty národní a demokratické revoluce, úlohy marxismu-leninismu a KSČ) a zkoumat jeho využitelnost v ideologických intencích KSČ, neboť „všechno svědčí o tom, že to bude rok, ve kterém pracující lid a komunistická strana budou stupňovat svůj nápor a dají rozhodující ránu reakci“.⁹¹

91 SÚA, A ÚV KSČ, fond 19/7, arch. jedn. 11, Zápisy z kulturně-propagačního oddělení 1946–1949, listy 1–7, Zasedání komise pro přípravu roku 1948 při kult-propu ÚV KSČ dne 15. května 1947. Výjimečná pozornost měla být věnována stoletému výročí čtyř událostí – prvního slovanského sjezdu v Praze, pražského červnového povstání, zrušení roboty a vydání *Komu-*

Oproti zástupcům komunistické strany, jejichž politický program pro nadcházející rok zakončil v *Tvorbě* Jiří Hendrych jednoznačným heslem „V naší zemi už nikdo nezadrží vývoj k socialismu!“,⁹² kladl prezident Edvard Beneš v novoročním projevu k roku 1948 důraz na obrodívou moc kultury a vzdělání, kterou mělo umocnit právě univerzitní výročí, slibující stmelit všechny složky národa v obecně humanitním směřování.⁹³ Zvláště vleklé spory vládních stran o podobu nového školského a divadelního zákona, na něž prezident ve svém projevu narážel, však veřejnosti stále zřetelněji odkrývaly faktický rozpad dříve proklamované, pragmatické jednoty Národní fronty, jenž se projevil již v roce 1947. Obavy vzbuzovaly výrazné tendence k její „demokratizaci“, tedy její rozšiřování o zástupce organizací protifašistických bojovníků, mládeže a odborářů, sjednocených pod zjevným ideovým vedením KSČ; pokud 15. ledna 1948 Václav Kopecký na veřejné schůzi KSČ v Brně prohlásil, že národ „bude muset volat po Národní frontě poněkud nového, obrozeného vydání“,⁹⁴ vycházel z provedených změn, které předjímalý další, totalitní vývoj této instituce. Otevřené dopisy členů nových, „nepolitických“ sdružení v Národní frontě byly ostatně interpretovány jako „hlas lidu“ již při zakládání Kulturní jednoty v dubnu 1947.

Obdobně, tedy jako tlumočení názoru „lidu“ (jenž se výrazně projevil už odsudkem moderního českého výtvarného umění v návštěvních knihách expozice současných sovětských malířů), se prezentoval i úvodník předsedy Ústřední rady odborů Antonína Zápotockého, který se v deníku *Práce* 25. prosince 1947 z pozice „pracujících mas“ znovu dotkl umělecké svobody: „Nikdo mě nepřesvědčí, že se v naší kulturní produkci vyrobí méně zmetků než v naší produkci výrobní. Vyrábí-li nám kdo soustavně zmetky u stroje, můžeme jej od stroje vyhodit, a nikdo v tom nebude vidět žádné omezování osobní svobody a tvůrčí činnosti. Kdybyste chtěli odstranit toho, kdo nám vyrábí soustavně kulturní zmetky, mrzačí jimi výchovu mladého dorostu atd., bude se vám bouřit spousta lidí, že zasahujete do svobody umělecké tvorby, omezujete duševní svobodu, znásilňujete kulturního pracovníka a čert ví, co všechno.“⁹⁵

Zápotockého projev, zapadající do diskuse o kých a uměleckých hodnotách, jež se vedla od roku 1945 a nyní opět ožila, byl časovanou rétorickou přípravou na nedramatické přijetí dalších zásahů do svobody tvorby v SSSR, ke kterým docházelo od

nistického manifestu. Třicet let od založení republiky mělo být připomenuto spolu s desetiletým výročím mnichovské kapitulace. Komunisté se, s ohledem na budoucí možné spojení, měli soustředit i na oslavy sedmdesátého výročí založení strany sociálnědemokratické a přihlásit se k jejím tradicím mj. převozem urny s ostatky Bohumila Šmerala do Prahy. Řada výročí se přímému politickému využití vzpírala; největší debata zákonitě vznikla kolem událostí roku 1848, nad nimiž byli – řečeno slovy Bohuslava Havráňky – „naši oficiální historikové v rozpácích“, také kvůli Bakuninově účasti na Slovanském sjezdu a Marxově a Engelsově odsudku českého národního hnutí i Františka Palackého. Srv. *tamtéž*, arch. jedn. 1, listy 20 a 30, zápis ze zasedání ústřední kulturně-propagační komise dne 11.2.1947.

92 HENDRYCH, Jiří: Co očekáváme v roce 1948. In: *Tvorba*, roč. 17, č. 1 (1948), s. 1.

93 BENEŠ, Edvard: Rok 1948. In: *Svobodné noviny*, (2.1.1948), s. 2.

94 -re: Nové a obrozené vydání Národní fronty: Brněnský projev ministra Václava Kopeckého. In: *Tamtéž*, (17.1.1948), s. 2.

95 ZÁPOTOCKÝ, Antonín: Vánoční poučení. In: *Práce*, (25.12.1947), s. 1 a 2.

prosince 1947, i pokusů o jejich „měkčí formu“ v českých podmínkách již v polovině ledna 1948.

Časopis *Kulturnaja žizň* z popudu nejvyšších stranických míst na sklonku roku 1947 odsoudil jako „nepokrokové“ romány Konstantina Simonova *Dým domova* a Alexandra Fadějeva *Mladá garda*. Nařkl též jejich obhájce, Ilju Erenburga, Konstantina Fedina a Alexandra Makarova, že v prvním románu opomněli kritizovat malý prostor, jež autor věnoval výhodám socialistického systému ve srovnání s „moderní měšťáckou společností“ v USA, zatímco v druhém nepostřehli škodlivé lčení vlny paniky při obsazování vesnice Němci a nedostatečné zdůraznění vůdčí role starých bolševiků.⁹⁶ Třítýdenní seminář sovětských kritiků poté ústy hlavního řečníka, kajícího se Fadějeva, odsoudil „měšťácký nacionalismus“ v dílech regionálních autorů, kteří své dějiny vidí pouze jako sled osvobozeneckých bojů a „časem i nejzpátečnější nacionalisty převracejí v pokrokové, svobodymilovné činitele“.⁹⁷ V lednu 1948 následovaly v duchu ždanovovské kulturní politiky prováděné výpady proti hudebním skladatelům, mimo jiné Dmitriji Šostakovičovi, Sergeji Prokofjevovi a Aramu Chačaturjanovi, pro „naprosté popření hudebního umění“, jež „čpí duchem soudobé modernistické buržoazní hudby Evropy a Ameriky, v níž se zračí úpadek buržoazní kultury“. Usnesení Ústředního výboru Všesvazové komunistické strany (bolševiků) jako „dílo formalisticky a historicky falešné“ rovněž odsoudilo operu gruzínského skladatele Vanno Muradelliho *Veliké přátelství*.⁹⁸ Bylo více než zřetelné, že je otázkou času, kdy i v Československu zesílí tlak kulturních ideologů preferujících „internacionální“ hodnoty před „pokrokovými“ hodnotami národními – přestože ještě na podzim mohly *Svobodné noviny* zlehčovat absurdní účinek sovětských kulturních čistek slovy: „Oficiální kulturní stanoviska, která jsou nyní pronášena v Sovětském svazu, stačí totiž v zemích ležících od sovětské hranice na západ pouze přetisknout bez komentáře, aby se stala protisovětskou agitací, již nelze žádným způsobem paralyzovat.“⁹⁹

V Československu však doba pro obdobné akce ještě dostatečně nenazrála. Ministerstvo informací prozatím jen 12. ledna 1948 v rámci regulace knižního trhu přijalo opatření ke státnímu řízení distribuce knižních titulů, jehož účelem bylo ideologicky usměrňovat rozhodování knihkupců při odběru nabízených knih.¹⁰⁰ Šestnáctého ledna pak prostřednictvím svého tiskového odboru totéž ministerstvo vypracovalo pro valnou hromadu Svazu českých novinářů návrh cenzurního „výboru pro sledování informací“, jenž měl za spolupráce kulturních pracovníků „požívajících osobní důvěry“ zkoumat stížnosti osobního charakteru i zprávy „šířící ke škodě prospěchu veřejného vzájemnou nedůvěru, zášť a nesprávné informace a názory“.¹⁰¹

96 Domácí kritika sovětských spisovatelů. In: *Svobodné noviny*, (13.1.1948), s. 5.

97 B.: Konference sovětských spisovatelů. In: *Tamtéž*, (14.1.1948), s. 5.

98 ŽDANOV, A. A.: O problémech sovětské hudby: Zahajovací proslov na poradách představitelů sovětské hudby v ÚV VKS(b) r. 1948. In: TÝŽ: *O umění*, s. 53–85.

99 -cl: Je zajímavé se zamyslet... In: *Svobodné noviny*, (7.10.1947), s. 5.

100 J.: Chystá se řízená distribuce knih? Ministerstvo informací o svobodném výběru knih. In: *Tamtéž*, (13.1.1948), s. 2; P. CH.: Řízená distribuce knih? In: *Tamtéž*, (14.1.1948), s. 2.

101 Výbor pro sledování informací? In: *Tamtéž*, (17.1.1948), s. 3.

Skruté i zjevné manipulaci KSČ v oblasti kulturního života dokázalo až do únoro-
vého převratu odpovídajícím způsobem čelit pouze několik periodik. Nezanedbatel-
ný okruh působnosti si podržely *Svobodné noviny*, zaštitěné mravním kreditem svého
šéfredaktora Ferdinanda Peroutky. Nejvlivnějším členem Sdružení kulturních orga-
nizací, jež *Svobodné noviny* vydávalo, byl přitom Syndikát českých spisovatelů a jeho
výbor se od samého počátku netajil výhradami vůči polemické linii listu. Hyper-
trofované sdružení, zahrnující jak spisovatelské spolky, tak univerzitní pracoviště
i společnosti milovníků díla konkrétních spisovatelů, však paradoxně právě díky své
nefunkčnosti a pasivitě bránilo jakýmkoli změnám v personálním obsazení redakce.

Snahy o podřízení levicových, nicméně demokratické principy zdůrazňujících *Svo-
bodných novin* nové politicko-ideové orientaci se ve vedení syndikátu opakovaly již
od volební kampaně na jaře 1946. Obvykle však zůstalo u konstatování daného stavu,
totiž že téměř imaginární sdružení bylo jednou uznáno za vrcholnou kulturní organi-
zaci, a bezmocného rozhořčení nad skutečností, že v něm přece „syndikát spisovatelů,
univerzita nebo jiné vrcholové organizace nemohou mít pouze jeden hlas jako
kterýkoliv jiný krajinský spolek“.¹⁰² Přestože na valných hromadách sdružení zmoc-
něnec syndikátu Václav Řezáč přednášel výhrůžky, že „bud' Svobodné noviny přizpů-
sobí se svojí linií přání vrcholných organizací, zejména syndikátu, nebo syndikát ze
sdružení vystoupí“,¹⁰³ jeho apely zůstávaly bez odezvy. I když syndikát na počátku
roku 1947 inicioval změnu stanov sdružení,¹⁰⁴ ještě při schůzi výboru 16. prosince
1947 Václav Řezáč opakoval své námítky vůči instituci, která neumožňuje vrcholným
organizacím projevit dostatečný vliv, a vystoupil proti způsobu psaní *Svobodných
novin*, „jež neodpovídá našim intencím“. Jak poté přesně konstatovala Marie Pujma-
nová, „jde tu v prvé řadě o osobu p. šéfredaktora Peroutky, který je příliš vyhraněnou
osobností, nikoliv tak o ostatní členy redakce“ – mezi ně totiž náleželi i komunisté.
Návrh Bohumila Nováka, aby od sdružení, „orgánu neschopného jakékoli akce“,
Svobodné noviny převzala jako nadstranický orgán Kulturní jednota, byl smeten
poukazem Jiřího Pobera na „sterilitu“ jednoty, jež „neslibuje lepších výsledků“.¹⁰⁵

Novou aktivitu syndikátního vedení povzbudila vlna posledních „předúnorových“
polemik, již rozpoutal článek *Rudého práva* z 16. listopadu 1947 „Několik velkých
otazníků“, kalkuluující s politickým vlivem národních socialistů v údajně nadstranické
ideové linii *Svobodných novin*. Peroutkův deník jako list, který je zcela oproštěn od
vlivu svého bývalého majitele, současného národněsocialistického ministra Stránské-
ho, proti němu hájil rektor Karlovy univerzity, sociálnědemokratický poslanec Jan
Bělehrádek. V článku „Co chtějí Svobodné noviny?“ z 30. listopadu ocenil potřebnou
kritičnost listu, připustil však i slabší úroveň kulturní rubriky, jež dosud nezískala
„velkou osobnost ... rázu Šaldova, Arne Nováková nebo bratří Čapků“.¹⁰⁶ Jako obhájce

102 LA PNP, fond SČS, nezpracováno, zápis z jednání výboru SČS 12.10.1946 na Dobříši, s. 5.

103 Tamtéž, srv. např. nedatovaný výpis z protokolu 3. výborové schůze Sdružení kulturních
organizací.

104 Tamtéž, příloha k protokolu výborové schůze syndikátu z 3.3.1947.

105 Tamtéž, zápis z výborové schůze syndikátu z 16.12.1947.

106 BĚLEHRÁDEK, Jan: Co chtějí Svobodné noviny? In: *Svobodné noviny*, (30.11.1947), s. 5.

novin, v nichž „bráníme, pokud můžeme, tomu, aby se stranictví pokládalo za nejlepší věc mezi věcmi této země a aby vlastnosti politických agitátorů vládl nad národním duchem“, vystoupil 11. ledna 1948 i jejich šéfredaktor Ferdinand Peroutka.¹⁰⁷ Učinil tak při příležitosti posledního dne jednání ústřední konference ideových a výchovných pracovníků KSČ, konané od 9. ledna v Praze.¹⁰⁸ O tři dny později odpověděl profesoru Bělehrádkovi v *Tvorbě* s poukazem na „problematickou tradici“ *Lidových novin* Ladislav Štoll.¹⁰⁹

Situace se rychle přirostovala: další útoky na *Svobodné noviny* směřovaly z řad akademické obce. Univerzitní profesori Vladimír Haškovec a N. A. Valouch uplatnili názor na „nekonstruktivní“ kritičnost *Svobodných novin* 28. ledna v *Tvorbě*¹¹⁰ a s tím korespondovalo i jejich nařčení z liberalismu profesorem Ferdinandem Herčíkem, jemuž daly 1. února prostor samotné *Svobodné noviny*,¹¹¹ stejně jako profesoru Františku Trávníčkovi o několik dnů později. Ten v článku „Poslání Svobodných novin“ obhajoval KSČ jako proud, jenž nejvíce vyhovuje kulturním pracovníkům, a oprášil věčnou frázi o potřebě „klidu, jasné pohody, vzájemné důvěry a jistého optimismu“, kterých je v této době „svrchovaně potřebí k velké tvůrčí práci“.¹¹² Jako „vnitřní emigraci“ pak charakterizoval Peroutkův postoj další z profesorů, Bohumil Mathesius, který 15. února řadu vybraných vědeckých celebrit uzavřel.¹¹³ Peroutkův úvodník o „vnitřní emigraci“ z téhož dne¹¹⁴ byl pak tečkou za poslední svobodnou výměnou názorů na stránkách *Svobodných novin*. Jako reakce na komunisty podníčený Sjezd závodních rad, který dal povel k vytváření akčních výborů, vyšlo v den odborářského zasedání, 22. února 1948, ve *Svobodných novinách* „Předvolební provolání k československé veřejnosti“ jménem „skromných, ale svých občanských práv si vědomých činitelů politického a kulturního života“.¹¹⁵ Mezi jeho osmdesáti signatáři byli vedle Ferdinanda Peroutky politikové Vratislav Bušek, Václav Bolen, Ivan Dérer, Milada Horáková, Vojta Beneš, národohospodář Josef Macek, právník Zdeněk Peška, husitolog František Michálek Bartoš, pražský arcibiskup Josef Beran, synodní senior českobratrské církve Josef Křenek, patriarcha Československé církve František Kovář, vrchní pražský rabín Gustav Sicher a spisovatelé Jaroslav Kvapil, Josef Kopta, Karel Josef Beneš, Gustav Jaroš-Gamma, Anna Marie Tilschová, Zdeněk Urbánek, Edvard Valenta a Jiří Zhor.

107 PEROUTKA, F.: Politik a občan. In: *Tamtéž*, (11.1.1948), s. 1.

108 Za předsednictví Jiřího Hendrycha zde mimo jiné Gustav Bares řečnil o údajném maření národní cesty k socialismu „reakcí“, historickou vedoucí roli KSČ v ideologickém, kulturním a politickém životě státu podtrhl Václav Kopecký a revoluční odkaz národních dějin připomněl Zdeněk Nejedlý.

109 ŠTOLL, L.: Panu prof. dr. Janu Bělehrádkovi otevřený dopis. In: *Tvorba*, roč. 17, č. 2 (1948), s. 1.

110 Z redakčního koše *Svobodných novin*: Dr. V. Haškovec: Kam spěje naše inteligence? Dr. N. A. Valouch: Redakci *Svobodných novin*. In: *Tamtéž*, roč. 17, č. 4 (1948), s. 62–63.

111 HERČÍK, Ferdinand prof. dr.: Linie *Svobodných novin*. In: *Svobodné noviny*, (1.2.1948), s. 3.

112 TRÁVNÍČEK, František prof. dr.: Poslání *Svobodných novin*. In: *Tamtéž*, (11.2.1948), s. 3.

113 MATHESIUS, Bohumil prof. dr.: O linii *Svobodných novin*. In: *Tamtéž*, (15.2.1948), s. 3.

114 PEROUTKA, F.: Vnitřní emigrace. In: *Tamtéž*, (15.2.1948), s. 1.

115 Československé politické veřejnosti. In: *Tamtéž*, (22.2.1948), s. 1.

Události však již nezadržitelně spěly k rozuzlení podle komunistického scénáře, který počítal i s manifestací loajality intelektuálů. Pětadvacátého února podepsalo svolání na podporu nové vlády „Kupředu, zpátky ni krok!“ na sto sedmdesát kulturních činitelů, mimo jiné i nekomunisté Václav Běhounek, Karel Josef Beneš, Miroslav Disman, Jan Otokar Fischer, František Götz a prvořadě umělecké osobnosti František Halas, Vladimír Holan, Jiří Frejka, Jiří Voskovec a Jan Werich. V dalších dnech se řada podpisů rozrůstala. Téhož dne po prezidentově přijetí demise vlády „celozávodní shromáždění zaměstnanců Svobodných novin jednomyslně doporučilo Sdružení kulturních organizací, aby se šéfredaktorem stal J. Drda“.¹¹⁶ Úvodník nového šéfredaktora, okouzleného „křikem vítězné demokracie“, pak čtenáře 26. února znovu ubezpečil, že „národ v celé své suverenitě tuto novou vládu zároveň zaštiťuje, i se hlásí k oddané práci pro republiku, jejíž pokoj a rozkvět nám upřímně leží na srdci“.¹¹⁷

Zároveň byl 25. února ustaven akční výbor Syndikátu českých spisovatelů, v němž vedle šéfredaktora Drdy působili též Václav Běhounek, Karel Josef Beneš, Bohuslav Havránek, Vladimír Haškovec, Václav Lacina, Marie Majerová, Jan Mukařovský, Jiří Mařánek, Vítězslav Nezval, Karel Nový, Vojtěch Mixa, Marie Pujmanová, Josef Sekera, Václav Řezáč a Jiří Taufer. Pracovat začal bez prodlev: poté co se zvláštním prohlášením „bez výhrad“ připojil k prohlášení kulturních pracovníků, „radostně pozdravil“ novou vládu a přihlásil se k „účasti na splnění budovatelského plánu hospodářské a kulturní výstavby, jehož předpokladem je důsledná očista celého našeho národního života od zpátečnictví a posledních zbytků fašismu“, vyloučil již o den později z řad syndikátu první členy: nedávného ministra spravedlnosti Prokopa Drtinu, Ivana Herbena, Zdeňka Lederera, Ferdinanda Peroutku, Ivana Suka (Josefa Suchánka), Edvarda Valentu, Bohuslava Brouka, Jana Slavíka, Jaroslava Žáka, Jiřího Zhora (Karla Pošvu), Václava Prokūpka, Michala Mareše, Mirko Tůmu, A. C. Nora (Josefa Kavána-Nora) a Otokara Machotku.¹¹⁸

Publikovaný text vznikl v roce 1999 v rámci projektu „Dějiny české literatury 1945–1990“.

116 -od: Rozhodnutí zaměstnanců Svobodných novin. In: *Tamtéž*, (26.2.1948), s. 2.

117 DRDA, Jan: Naše politická maturita. In: *Tamtéž*, (26.2.1948), s. 1.

118 LA PNP, fond SČS, nezpracováno, prohlášení SČS z 26.2.1948; oběžník č. 199/1.

Akční výbory a kultura na prahu nové doby

Jiří Knapík

Působení akčních výborů ve stavovských uměleckých organizacích stojí nepochybně za historický výzkum, který dosud nebyl v detailech ani v potřebné souhrnné podobě proveden. Předkládaná studie¹ si neklade tak vysoké cíle, nicméně se chce alespoň pokusit o ucelenější přehled této problematiky na základě excerpce tištěných a některých archivních pramenů. Zaměřuje se na změny odehrávající se bezprostředně po komunistickém převratu ve významných vrcholových organizacích a strukturách v oblasti literatury, hudby, výtvarného umění, divadla, filmu, rozhlasu a žurnalistiky a chce zachytit v hrubých rysech širší institucionální zakotvení těchto změn a také poukázat na některá jejich specifika. Sleduje poměrně krátké (přitom však v mnohém klíčové) období únorových dnů a jara 1948, kdy stála v popředí zvláště „očistná“ role akčních výborů.

Kupředu, zpátky ni krok!

Koncem února 1948 vyjel z pražského nádraží vlak. V jednom z vagonů seděl významný český spisovatel. Vezl s sebou do Brna pověření sestavit akční výbor moravských spisovatelských organizací, jenž měl rozhodnout o budoucím osudu řady jiných literátů. Ze zpáteční cesty si však přivezl i dojem, který jej jako komunistu musel dráždit. Protože silně neladil s jeho cítěním, zapsal si jej do deníku: „Mlčící cestující.“²

Jeho postřeh kontrastuje s ještě dnes zažitou představou manifestujících davů, oslavujících posléze „vítězství pracujícího lidu“. Pětadvacátého února 1948, kdy prezident republiky přijal demisi ministrů některých nekomunistických stran a pověřil

1 Text je součástí obsáhlého rukopisu *Kulturní politika v českých zemích v letech 1948–1950*. Za poskytnutí některých materiálů pro tuto studii jsem zavázán Robertu Voráčkovi.

2 Cit. podle PEŠTA, Pavel: *Deník J. V. Plevy z let 1945–1948*. In: BARTUŠKOVÁ, Sylva (ed.): *K české literatuře 1945–1948: Sborník materiálů z vědecké konference 34. Bezručovy Opavy*. Brno 1992, s. 104.

Klementa Gottwalda sestavením nové vlády „obrozené“ Národní fronty, formálně skončil téměř tříletý mocenskopolitický zápas o demokratický charakter poválečné třetí republiky. Komunistická strana Československa, hlavní protivník demokratických sil, se na tento zápas připravila lépe: vedle příznivých zahraničněpolitických okolností dovedla efektivně učinit předmětem politického boje všechny podstatné sféry hospodářského a společenského života.³

Významnou roli v tomto zápase sehrála i kultura. Zkušeností nabytých v této oblasti během předcházejících tří let s úspěchem využili právě v rozhodujících únorových dnech a všechny podstatné rysy své kulturní politiky pak uplatňovali i v následujícím období. Pokud jde o kulturu, během vládní krize pro vedení KSČ představovalo prioritu zajištění veřejné podpory jeho aktuální politiky ze strany většiny kulturní inteligence. Již 12. února 1948 se konal v Praze Aktiv kulturních, osvětových, školských a tělovýchovných pracovníků KSČ, pořádaný kulturním a propagačním oddělením ÚV KSČ, na němž padla výzva k mobilizaci všech kulturních pracovníků proti „reakci“: „Uvědomte si, nejde jen o celkové otázky našeho národa, jde o osud kultury ... každý necht' píše i v nestranickém tisku velmi poctivě a věcně. Všichni spisovatelé, básníci se musí zamíchat do tohoto zápasu. Pište do Tvorby, chod'te mezi dělníky do závodů, na schůze... Nástup rozdrť reakční skupinu.“⁴

Snahy propagačně využít podpory uměleckých a kulturních osobností vyvrcholily 25. února 1948 zveřejněním výzvy „Kupředu, zpátky ni krok!“ – jakési magny charty prokomunistické kulturní inteligence – ve *Svobodných novinách* a poté v dalším tisku.⁵ Zmíněné prohlášení se stavělo za projekt rekonstruované Gottwaldovy vlády a hovořilo o podílu kulturních pracovníků na „československé cestě k socialismu“, jež povede k „opravdové demokratizaci kultury“ a vytváření „nových kulturních hodnot“. V první vlně se pod tuto proklamaci, rozsahem připomínající podobné předvolební manifestace umělců a intelektuálů zorganizované na podporu KSČ na jaře 1946, podepsalo sto sedmdesát činitelů.

Jednalo se o vsutku impozantní paletu kulturních osobností. Její propagační účinek ještě podtrhly následující dny, kdy se k ní připojovali další a další umělci, redaktori, publicisté i celé organizace. Mezi podepsanými se objevila například jména Jiřiny Štěpničkové, Olgy Scheinpflugové, Františka Langra, Františka Hrubína. Z organizací jmenujme Ochrané sdružení autorské, Syndikát českých skladatelů, Syndikát českých spisovatelů, odborový Svaz zaměstnanců umělecké a kulturní služ-

3 KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta 1993, s. 172–174 a 186.

4 *Státní ústřední archiv*, Praha (dále SÚA), A ÚV KSČ, fond 19/7 (Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ), arch. jedn. 71, Aktiv kulturních, osvětových, školských a tělovýchovných pracovníků KSČ, projev Gustava Bareše, 12.2.1948. Po dobu vládní krize fungovala při předsednictvu ÚV KSČ také zvláštní propagační komise (srv. KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno, Doplněk 1997, s. 320 a 381).

5 Např. Kupředu, zpátky ni krok! Kulturní pracovníci osvědčují svou věrnost národu. In: *Svobodné noviny*, (25.2.1948), s. 1; Kupředu, zpátky ni krok! In: *Rudé právo*, (25.2.1948), s. 2; Totéž. In: *Tvorba*, roč. 17, č. 8 (1948), s. 151–152. Lze se domnívat, že za stylizací výzvy stály osoby spjaté s akčním výběrem Syndikátu českých spisovatelů a inspirované patrně stranickým ústředím. Tato otázka by ovšem stála za samostatným výzkumem.

by, literární a hudební odbor Umělecké besedy, Symfonický orchestr Československého rozhlasu. Již 29. února 1948 se nová redakce *Svobodných novin* dokonce omlouvala, že nemůže otisknout pro velký počet jména všech signatářů.⁶ Nechce se věřit, že by naprosto všechny osobnosti podepsané pod tímto manifestem skutečně souhlasily s komunistickou politikou. Lze se oprávněně domnívat, že u mnohých se jejich podpis stal spíše výrazem existenčních obav. Například počátkem března 1948 tlumočil Josef Věromír Pleva revizní komisi Syndikátu českých spisovatelů souhlasné stanovisko katolického básníka Václava Renče, momentálně zaměstnaného jako režisér v Brně, který se k výzvě kulturních činitelů rovněž připojil!⁷

Hlavní smysl provolání „Kupředu, zpátky ni krok!“ byl ovšem obsažen v samotném jeho závěru a přímo souvisí s tématem tohoto článku. Text vyústil jednak v podporu vznikajícím akčním výborům „obrozené Národní fronty“, především ale vyzýval všechny kulturní pracovníky k jejich zakládání: „Místo každého kulturního pracovníka, jenž není lhostejný k osudu národa, je v těchto skutečných zastupitelstvech lidu... Vstupujte do akčních výborů Národní fronty, pomáhejte zneškodňovat síly temna...“

V podobném duchu zasáhly do únorových událostí také dvě samostatné výzvy vezele z jednotných odborů. Ústřední kulturní komise Ústřední rady odborů (ÚRO) ve svém dosti ostrém prohlášení označila kulturu za oblast, jež „se stala základnou pro osnování protilidových piklů ... [a] rejdištěm vlastizrádců“ a kterou očistí až nová Gottwaldova vláda. Současně žádala definitivně skoncovat se soukromým podnikáním v oblasti kultury v jakékoli formě.⁸ Svaz zaměstnanců umělecké a kulturní služby (SZUKS – 22. svaz Revolučního odborového hnutí) dále vyzýval 24. února 1948 k vytváření akčních výborů, zvláště v kulturních a uměleckých podnicích, aby nedovolily „poškozovat, zneklidňovat a rozvracet tyto podniky v jejich kulturním poslání a hospodářské stabilitě. Tyto živly do podniků nepatří a je úkolem akčních výborů zabránit jejich další reakční činnosti.“⁹

Akční výbory, jejichž vytváření podnítil Klement Gottwald 21. února 1948, se na několik týdnů staly určující politickou silou v zemi. S jejich pomocí KSČ prováděla

6 Kupředu, zpátky ni krok. In: *Svobodné noviny*, (29.2.1948), s. 2. Redakce tento ohlas komentovala slovy, že manifest „bude zřejmě nejvýznamnější událostí naší kultury“. Dne 2.3.1948 dokonce oznámila, že se pokusí vydat formou publikace manifest se všemi podpisy. K tomu však nedošlo.

7 BAUER, Michal: Jednání komisí a výborů Syndikátu českých spisovatelů o členství křesťansky orientovaných autorů v SČS v letech 1947–48 a jejich vylučování z této organizace. In: *Česká literatura*, roč. 46, č. 6 (1998), s. 628.

8 Cit. podle POKORNÝ, Jiří: Kulturní komise Ústřední rady odborů. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Věda v Československu v letech 1945–1953: Sborník z konference*. Praha, Karolinum 1999, s. 230. Sekretariát ÚRO však vydání tohoto provolání 11.3.1948 kritizoval jako „naprosto falešné“, neboť „nelze souhlasit s tím, aby jednotlivé složky ROH vydávaly svým jménem politická provolání“. (*Všeodborový archiv*, Praha (dále VOA), fond Schůze sekretariátu ÚRO, karton 4, inv. jedn. 114, zápis porady užšího prezidia ÚRO z 11.3.1948.)

9 VOA, fond SZUKS (Svaz zaměstnanců umělecké a kulturní služby), karton 7 (fond je uspořádán podle kartonů); též *Tvořte akční výbory!* In: *Pracovník umělecké a kulturní služby*, roč. 2, č. 5 (1948), s. 45.

čistky ve všech oborech politického, hospodářského a společenského života. Existence těchto orgánů postrádala faktickou oporu v legislativě, působily prostě jako revoluční nástroj nové politické moci.¹⁰ Zastřešující roli měl plnit Ústřední akční výbor Národní fronty (ÚAV NF), vzniklý 23. února 1948. V jeho řadách zasedli klíčoví představitelé nového režimu; kulturu zde reprezentoval zprvu Jan Drda a Zdeněk Hejzlar, krátce nato je doplnili Marie Pujmanová (za Kulturní jednotu), František Götz (za Syndikát českých spisovatelů), Jiří Sládek (za Svaz československo-sovětského přátelství), František Koktán (předseda Ústřední propagační komise ÚRO), Ivan Olbracht, Marie Majerová, Emil František Burian a Jindřich Plachta.¹¹ O pět dní později se ÚAV NF usnesl vytvořit za účelem provedení „očisty“ tři zvláštní vrcholné komise – politickou, pro očistu hospodářského života a kulturní. Zatímco prvá z nich se ustavila ihned, ostatní začaly fungovat o něco později.¹²

Kulturní komise ÚAV NF se konstitovala až začátkem března 1948.¹³ Jejím předsedou se stal podle očekávání Jan Drda, místopředsedou Jan Mukařovský a v předsednictvu zasedli také publicista Julius Dolanský, divadelní teoretik Miroslav Kcuřil, kulturní ideolog Ladislav Štoll, přírodovědec Ferdinand Herčík a malíř Arnošt Paderlík. Dále v ní figurovali především přední komunističtí kulturní činitelé: dirigent Karel Ančerl, ideolog Gustav Bareš, filmový teoretik Antonín Martin Brousil, skladatel Václav Dobiáš, malíř a předseda Svazu československých výtvarných umělců Alois Fišárek, filozof a sociolog Josef Ludvík Fischer, architekt Jaroslav Fagner, historik Jaroslav Charvát, prozaik a dramatik Čestmír Jeřábek, malíř František Kaláb, výtvarný teoretik Vincenc Kramář, architekt Jiří Kroha, ústřední ředitel Československé filmové společnosti Lubomír Linhart, dramatik Stanislav Mojžíš-Lom, choreograf Saša Machov, literární kritik a knihovník Miloslav Novotný, herec Jaroslav Průcha, spisovatelka Marie Pujmanová, hudební vědec Jan Racek, skladatel a umělecký ředitel Gramofonových závodů Jan Seidel, režisér Karel Steklý, režisér Jan Škoda, jazykovědec František Trávníček, divadelní kritik Josef Träger, spisovatel Antonín Trýb a pedagog Miloslav Valouch. Tuto sestavu doplnili nekomunisté – sociolog Inocenc Arnošt Bláha, filozof Jan Blahoslav Kozák a spisovatel František Langer. Ve funkci tajemníka kulturní komise ÚAV NF působil odborový pracovník Leopold Válka, jehož koncem března 1948 sekretariát ÚRO nahradil dvěma vedoucími představiteli Svazu zaměřenými na umělecké a kulturní služby, Josefem Smítalem a Ludomírem Kraftem.¹⁴

10 Srv. PAVLÍČEK, Václav: Konec akčních výborů Národní fronty. In: JECH, Karel (ed.): *Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993, s. 187.

11 Akční výbory Národní fronty v českých zemích a na Slovensku. In: *Svobodné noviny*, (27.2.1948), s. 1.

12 Očista našeho veřejného života. In: *Tamtéž*, (29.2.1948), s. 2.

13 Domnívám se, že je třeba rozlišovat mezi aktivním členstvím v konkrétním akčním výboru a členstvím formálním. Naplnění tohoto kritéria však zdaleka přesahuje možnosti této studie a vyžaduje zvláštní a podrobný výzkum činnosti akčních výborů jednotlivých kulturních organizací.

14 VOA, fond Schůze sekretariátu ÚRO, karton 4, inv. jedn. 117; dále fond SZUKS, karton 7.

Kulturní komise ÚAV NF plnila svou hlavní funkci jako nejvyšší odvolací orgán, u nějž mohli požádat všichni „vyakčnění“ – alespoň teoreticky – o přezkoumání svého případu. Jan Drda na ustavující schůzi komise prohlásil: „Musíme se svědomitou přísností a uváženou citlivostí zkoumat všechny takové případy, musíme kulturním pracovníkům zaručit, aby všichni ti, kdo se podílejí na vytváření a distribuci kultury, byli lidé národu věrní. Jsme povinni sřežít mravní i politickou čistotu a pokrokovou linii našeho kulturního života.“¹⁵

Skutečná praxe však nebyla tak idylická. Lidé vyloučení akčními výbory ze zaměstnání v kulturních a společenských organizacích si s sebou často odnášeli cejch nepřátel režimu, čímž se z nich stávali občané druhého řádu. Pro značnou část z nich znamenala ztráta členství ve stavovské organizaci zároveň zhroucení existenčních perspektiv, protože vylučovací akt byl chápán především jako akt *politický*, nikoli *spolkový*. V tomto smyslu se vyjádřil například právě Jan Drda.¹⁶ V rámci činnosti akčních výborů tak vznikal prostor pro vyřizování osobních účtů a starých záští; jednalo se – alespoň v počátečních dnech – o živelný a nekontrolovaný proces. Teprve počátkem března se ujímal své řídicí role aparát ÚV KSČ, jehož jednotlivé složky usměrňovaly další průběh a organizační zabezpečení první vlny čistek. Je příznačné, že pro zdůraznění legitimacy únorové „očisty“ obecně se tehdy užívalo argumentu o pouhém důsledném dokončení očisty pokvětnové. Akční výbory současně rušily některá zájmová kulturní sdružení a připravovaly tím zároveň „pročištění“ organizační struktury českého kulturního života.

Věnujme nyní pozornost konkrétní činnosti akčních výborů v organizacích kulturního a uměleckého života i specifikům, která jejich působení v různých oblastech provázela.

Spisovatelé

Syndikát českých spisovatelů sdružoval kromě spisovatelů rovněž literární vědce, překladatele umělecké literatury a autory odborné literatury. Poúnorový vývoj vnesl do této struktury značné změny. Akční výbor syndikátu se ustavil 26. února 1948, v den, na který byla původně svolána schůze jeho řádného výboru: ten napříště (po provedení čistky)¹⁷ pracoval souběžně s ním. Za KSČ se jeho členy stali Jan Drda, Bohumil Havránek, Vladislav Haškovec, Václav Lacina, Marie Majerová, Jan Mukařovský, Jiří Mařánek, Vítězslav Nezval, Marie Pujmanová, Václav Řezáč, Josef Sekera

15 Cit. podle: Kulturní pracovníci v Národní frontě. In: *Sjezd národní kultury: Sběrka dokumentů*. Praha, Orbis 1948, s. 20–21.

16 Viz BAUER, M.: *Jednání komisí a výborů Syndikátu českých spisovatelů...*, s. 629. V tomto smyslu také nemohlo být např. odvolání proti vyloučení adresováno valné hromadě konkrétní organizace.

17 Na průběh této schůze vzpomíná např. A. C. Nor v prvním dílu svých memoárů *Život nebyl sen: Záznam o životě českého spisovatele*. Brno, Atlantis 1994, s. 577–580. Srv. BAUER, M.: *Jednání komisí a výborů Syndikátu českých spisovatelů...*, s. 626. Z výboru byli na návrh Jana Drdy vyloučeni A. C. Nor, Josef Knap, Jaroslav Nečas, František Kovárna a Bedřich Fučík.

a Jiří Taufer, za sociální demokracii byli delegováni Václav Běhounek, Karel Josef Beneš a Karel Nový a za lidovou stranu Václav Mixa. Složení výboru se veřejnost dozvěděla o dva dny později.¹⁸ (Později kulturní komise ÚAV NF doporučila jeho rozšíření o Františka Nečáskaa, Pavla Bojara, Václava Pekárka, Miroslava Kouřila a Valtra Feldsteina.)¹⁹ Na svém prvním zasedání se akční výbor vyslovil pro znárodnění tiskáren a nakladatelských podniků, žádal schválení tiskových zákonů, divadelního zákona a zákona o pojištění spisovatelů a podpořil regulaci knižního trhu.

Koncem února 1948 se nové vedení syndikátu zmocnilo také *Svobodných novin*, které do té doby řídil Ferdinand Peroutka. Vydavatel deníku, Sdružení kulturních organizací, sám sebe rozpustil a jeho akční výbor „rozhodl“, aby *Svobodné noviny* přešly pod Syndikát českých spisovatelů. Funkci nového šéfredaktora vykonával od 26. února 1948 Jan Drda.²⁰ Od května 1948 změnil svůj název na *Lidové noviny*.

K vyloučení většiny spisovatelů v rámci první vlny čistek došlo už na prvních dvou schůzích ve dnech 26. února a 4. března 1948. První zbavila členství Bohuslava Brouka, Prokopa Drtinu, Ivana Herbena, Zdeňka Lederera, Otakara Machotku, Michala Mareše, A. C. Nora, Ferdinanda Peroutku, Karla Pošvu (Jiřího Zhora), Václava Prokūpka, Jana Slavíka, Ivana Suka (Josefa Suchánka), Karla Šelepou, Mirko Tůmu, Edvarda Valentu a Jaroslava Žáka.²¹

Syndikát českých spisovatelů vzápětí po vyloučení první skupiny autorů ze svých řad uvědomil o této skutečnosti Ústřední matici divadelních ochotníků českých, Ústřední osvětovou radu, Svaz českých knihkupců a nakladatelů a další instituce.²² Smysl tohoto opatření byl jasný: zabránit ve všech směrech výkonu spisovatelského povolání, ačkoli oficiální vyjádření zněla naprosto opačně.²³

Od 3. března 1948 začala působit v syndikátu zvláštní revizní komise s cílem vytvořit předpoklady pro systematické provádění čistek. Předmětem jejího zkoumání se stávala jedna sekce syndikátu za druhou. Revizní komise vyslovila domněnku, že se tato „očista“ „z kvalitativních důvodů“ dotkne sto osmnácti literátů, o dalších dvaasedmdesáti se mělo rozhodnout v pozdějším šetření.²⁴ Komise v den svého vzniku také připravila pro akční výbor podklady k okamžitému vyloučení dalších členů syndikátu. Akční výbor na své druhé schůzi 4. března její závěry potvrdil, čímž bylo

18 Zasedání Syndikátu českých spisovatelů. In: *Svobodné noviny*, (28.2.1948), s. 3; Prohlášení Syndikátu českých spisovatelů. In: *Rudé právo*, (29.2.1948), s. 2. Srv. BAUER, M.: Jednání komisí a výborů Syndikátu českých spisovatelů..., s. 627; DRÁPALA, Milan: Iluze jako osud: K vývoji politických postojů Vítězslava Nezvala. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 2–3 (1996), s. 198. Práce akčního výboru syndikátu se neúčastnili aktivně všichni členové: Drda se členství vzdal pro zaneprázdněnost, Havránek se nechal během svého dvouměsíčního pobytu v SSSR zastupovat.

19 SÚA, fond NF-ÚAV (Ústřední akční výbor Národní fronty), dopis kulturní komise ÚAV NF. Dopis je bez data, k rozšíření došlo asi v březnu 1948.

20 Nový šéfredaktor *Svobodných novin*. In: *Svobodné noviny*, (28.2.1948), s. 3.

21 Zasedání Syndikátu českých spisovatelů. In: *Tamtéž*, (28.2.1948), s. 3.

22 BAUER, M.: Jednání komisí a výborů Syndikátu českých spisovatelů..., s. 627.

23 NOR, A. C.: *Život nebyl sen*, s. 595; viz dále HOŘEC, Jaromír: *Doba ortelů*. Brno, Scholaris 1992, s. 53–54.

24 BAUER, M.: Jednání komisí a výborů Syndikátu českých spisovatelů..., s. 626.

rozhodnuto o osudu Alfréda Béma, Vratislava Buška, Otty Dubského, Pavla Finka, Adolfa Gajdoše, Jiřího Hejdy, Bohdana Chudoby, Ivana Jelínka, Svatopluka Ježka, Františka Loubala, Viléma Opatrného, Ivana Sabinova (Arnošta Brázdila) a Jana Zahradníčka. Krátce nato je následovali ještě Vilém Werner a Zdeněk Rotrekl.²⁵

Do týdne od únorového převratu tak akční výbor syndikátu vyloučil ze svých řad přes třicet spisovatelů. O dalších krocích a charakteru „očisty“ spolurozhodovala literární komise kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ. Na své schůzi 10. března 1948 stanovila zásady postupu a následné transformace stavovského syndikátu v ideový svaz: jeho zárodek měl tvořit akční výbor spolu s „očistěným“ výborem syndikátu, po čistkách v jednotlivých sekcích podle návrhů revizní komise se měla sejít valná hromada syndikátu. Výslovně se konstatovalo, že vyloučení je politickým aktem bez možnosti odvolání. Spisovatelský svaz měl pak vzniknout na další mimořádné valné hromadě jako výběrová organizace, přičemž se předpokládala redukce členstva na polovinu, to znamená z osmnácti set na devět set členů.²⁶ O časové perspektivě vytvoření svazu se porada nezmiňovala, pouze stanovila termín konání valné hromady na konec dubna 1948.²⁷ Ta se však již nekonala.²⁸

Závěry této schůze se přenesly na půdu syndikátu. O plošné revizi členstva rozhodl akční výbor na své schůzi 15. března 1948 a současně stanovil termín jejího ukončení do jednoho měsíce.²⁹ Komise zpracovala tři seznamy; první obsahoval budoucí členy syndikátu, druhý členy doporučené k vyškrtnutí a o poslední skupině se mělo ještě rozhodnout.

Nutno poznamenat, že kritéria čistek z jara 1948 nebyla tak tvrdá jako na přelomu let 1948 a 1949, kdy do nového svazu bylo přijato pouhých tři sta literátů a sto dvacet jich bylo zařazeno mezi kandidáty členství.³⁰ Ještě v květnu 1948 zůstávali členy Syndikátu českých spisovatelů například někteří katoličtí spisovatelé (Jaroslav Duřich, Jan Čep, Zdeněk Kalista, Bohuslav Reynek a jiní). Pravděpodobně v březnu 1948 také kulturní komise ÚAV NF doporučila akčnímu výboru vyčlenit ze syndikátu autory odborné literatury a zařadit je do Národní rady badatelské.³¹ Teprve počátkem roku 1949 se podobně rozhodlo o literárních vědcích (v počtu asi osmi set).³²

25 Další vyloučení členové Syndikátu českých spisovatelů. In: *Rudé právo*, (11.3.1948), s. 2; *Tamtéž*, (14.3.1948), s. 4.

26 Syndikát měl v únoru 1948 1711 členů.

27 SÚA, A ÚV KSČ, fond 19/7, arch. jedn. 10, zápis schůze z 10.3.1948. Porady se účastnili Jan Drda, Jan Fromek, Jiří Taufer, Sergej Machonin, Erik Adolf Saudek, Ladislav Fikar, Bohumil Novák, Miroslav Kouřil. V té době se ještě počítalo se setrváním literárních vědců v syndikátu.

28 NOR, A. C.: *Život nebyl sen*, s. 592.

29 BAUER, M.: *Jednání komisí a výborů Syndikátu českých spisovatelů...*, s. 628.

30 SÚA, A ÚV KSČ, fond 19/7, arch. jedn. 758, zápis ze schůze Kulturní rady ÚV KSČ ze 17.1.1949; též KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*, s. 217.

31 SÚA, fond NF-ÚAV, dopis kulturní komise ÚAV NF. Dopis je bez data, pravděpodobně vznikl v březnu 1948.

32 *Tamtéž*, A ÚV KSČ, fond 19/7, arch. jedn. 758, zápis ze schůze Kulturní rady ÚV KSČ ze 17.1.1949. Podle osobního odhadu Jana Drdy se mezi zbývajícím počtem 700–800 spisovatelů-umělců stále nalézalo „nejméně 400 diletantů“.

První březnový den se čistky mezi spisovateli rozběhly také na Moravě a ve Slezsku. V Brně se sešel za předsednictví Františka Trávníčka akční výbor moravskoslezských spisovatelů, který nejprve rozpustil obě dosavadní spisovateléské organizace, Sdružení moravských spisovatelů a Kolo moravských spisovatelů. Na jejich místo nastoupila Skupina moravskoslezských spisovatelů, v níž se začalo ihned s prováděním čistek.³³

Skladatelé a hudebníci

Nového uspořádání hudebního života se v únorových dnech chopila především dvě stavovská sdružení: Syndikát českých skladatelů a Syndikát českých výkonných hudebních umělců. V Syndikátu českých skladatelů se 26. února 1948 utvořil akční výbor ve složení Miroslav Barvík, Václav Dobiáš (předseda), Jan Kapr, Josef Stanislav, Antonín Sychra, Václav Trojan (v březnu 1948 rezignoval), Josef Urban, Václav Vačkář a Jaroslav Zich. V březnu 1948 byli do něj ještě kooptováni Ludvík Kundera, Jan Racek a Karel Reiner.³⁴ Ve svém prvním prohlášení se akční výbor postavil za přijetí zákonů týkajících se uspořádání hudebního života, požadoval hmotné zajištění skladatelů a volal po plánování umělecké práce.³⁵ Počátkem března 1948 vyslovil důvěru předsedovi syndikátu Ladislavu Vycpálkovi, jakož i čestnému předsedovi Vítu Novákovi,³⁶ krátce nato však oznámil první výsledky „očisty“. Jednalo se o vyloučení („až do konečného prověření příslušnými místy“) šesti členů syndikátu: hudebního vědce Leoše Firkušného a skladatele Karla Boleslava Jiráka (působil již od roku 1947 v zahraničí), znalce Dvořákova díla Jana Miroslava Květa, hudebního pedagoga Bořivoje Mikodu, skladatele Viléma Petrželku a muzikologa Františka Spilku.³⁷ Současně je vyzval, aby se vzdali do přešetření svých případů veškeré kulturně-politické činnosti i veřejných funkcí (ve spolcích, festivalových výborech, uměleckých porotách, učitelské činnosti a podobně).³⁸ Tento výčet jmen však je poněkud matoucí. Vyloučených bylo totiž více, ne všechna rozhodnutí však akční výbor publikoval. Akční výbor také kooptoval do ústředního výboru syndikátu nové členy, přeřadil sedmáct řádných členů do kategorie členů mimořádných a udělil několik napomenutí. Současně neomezoval svou pravomoc na členy syndikátu, nýbrž ji vztahoval na všechny potenciálně nepohodlné skladatele. Projevilo se to zvláště v případě skladatelů Antonína Modra a Jaroslava Křičky, jejichž díla se po určitou dobu nesměla provozovat. Akční výbor argumentoval tím, že bude jen

33 Akční výbor moravskoslezských spisovatelů. In: *Svobodné noviny*, (3.3.1948), s. 5; dále viz např. PEŠTA, P.: *Deník J. V. Plevy z let 1945–1948*, s. 105.

34 SÚA, fond NF-ÚAV, Zpráva o očištění v Syndikátu českých skladatelů.

35 Prohlášení akčního výboru Syndikátu českých skladatelů. In: *Rudé právo*, (27.2.1948), s. 2. Úplný text prohlášení in: *Pracovník umělecké a kulturní služby*, roč. 2, č. 5 (1948), s. 44.

36 Prohlášení akčního výboru Syndikátu českých skladatelů. In: *Rudé právo*, (2.3.1948), s. 2.

37 Syndikát českých skladatelů. In: *Tamtéž*, (14.3.1948), s. 4.

38 SÚA, fond NF-ÚAV, Zpráva o očištění v Syndikátu českých skladatelů. Tato výzva se vztahovala též na hudebního kritika a vědce Františka Palu.

spravedlivé, aby „tímto důsledkem byli postiženi i ti, kdo sice se o členství v Syndikátu českých skladatelů nehlásili, kdo by také nebyli bývali ani přijati, ale proti nimž mluví obdobné skutečnosti, jako se projeví u těch, kdo byli z členství vyloučeni“.³⁹

Ačkoli počátkem dubna 1948 akční výbor určitá rozhodnutí zmírnil (zrušil vyloučení Jana Miroslava Květa a Leoše Firkušného a rozhodl o lhůtě pro zákaz zveřejňování prací – provozování skladeb, popřípadě publikování odborných statí – některých postižených osob),⁴⁰ nezměnilo se nic na základním faktu: jeho členové se pro příštích několik let stali autoritativními představiteli české hudební kritiky a organizace skladatelského života. S tímto faktem souvisí i specifický charakter čistek mezi skladateli. Měl ráz tvrdého generačního střetu: skupina mladých hudebních skladatelů a teoretiků (kromě uvedených členů akčního výboru je nutné zmínit alespoň Jaroslava Jiráňka, Bohumila Karáska, Jaromíra Paclta, Ivana Vojtěcha, Jiřího Vysloužilá) obsadila všechny významné pozice v oboru, mezi něž patřily kromě aparátu budoucího svazu skladatelů také svazový tisk a postupně i odborná pracoviště.⁴¹ Přes některá zmíněná opatření neprobíhala čistka v Syndikátu českých skladatelů mírněji než v jiných oblastech uměleckého života. Akční výbor například zbavil lexikografa Graciána Černušáka místa hudebního kritika *Svobodných novin* (1. března rozhodnutí podepsal Václav Dobiáš), což s sebou dále neslo konec externího působení na Janáčkově akademii muzických umění a Masarykově univerzitě v Brně. Podobně byl z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy odstraněn (a později také uvězněn) hudební vědec Josef Hutter nebo zmíněný František Pala, který byl po vyloučení ze syndikátu nucen opustit Prahu.⁴²

V tisku se při hodnocení činnosti akčních výborů mezi skladateli vyzvedávala především důslednost, napravující „nedostatky“ očisty pokvětňové. Generační dělítka tak v této interpretaci vyznělo jako nezbytný prvek: Jak napsal hudební kritik a skladatel Miroslav Barvík, „není divu, že jsou to většinou mladí, kteří se nyní chápou iniciativy v akčních výborech hudebních spolků, aby spravedlivě a definitivně vyčistili cestu“.⁴³ Skladatel Jan Kapr obdobně hodnotil čistky jako proces, kdy byly „s podmíněnou dočasností vyřaděny z veřejné činnosti ony osoby, jejichž dosavadní politický postoj opravňoval k obavám, že by mohly býti brzdou“. Podle něj se jednalo o opatření „vyslovené preventivní“, která budou „definitivně prověřována“. Odmítl přitom, že by

39 SÚA, fond NF-ÚAV, dopis Antonína Sychry a Jana Kapra z 11.5.1948. V případě Antonína Modra odůvodňoval akční výbor své stanovisko tím, že během okupace učil na německé hudební škole v Praze. Modr odešel v roce 1949 do invalidního důchodu, v letech 1950–1958 učil externě na Vyšší hudební pedagogické škole.

40 Doplněné rozhodnutí Syndikátu českých skladatelů. In: *Svobodné noviny*, (3.4.1948), s. 5. Pro K. B. Jiráka platil zákaz do 30.9.1948, pro Petrželku a Kříčku do 31.12.1948, pro Modra a Spilku do 31.12.1949.

41 ČERNOHORSKÁ, Milena a kol.: Zpráva o činnosti rehabilitační a rekapitulační komise sekce hudebních vědců a kritiků Svazu čs. skladatelů. In: *Hudební věda*, roč. 6, č. 3 (1969), s. 329.

42 Tamtéž, s. 336–338.

43 BARVÍK, Miroslav: Sjednotit! In: *Tvorba*, roč. 17, č. 10 (1948), s. 199. Jako příklad nedůsledného postupu uvedl případy J. Kříčky a A. Modra, kteří spolupracovali na přípravě skladeb pro XI. všesokolský slet. „Lékem“ na tyto nedostatky měla být jednotná organizace znemožňující, aby se postižený „tam či onam schoval, vetřel, vyšplhal“.

vyloučení akčním výborem mohlo pro postižené znamenat „nějakou politickou diskvalifikaci“ – prostě byli „vystřídáni osobami v dané chvíli vhodnějšími“.⁴⁴

K radikalizaci hudebního života oproti obecným poměrům na jaře 1948 přispíval aktuální vývoj v SSSR. V únoru 1948 totiž sovětské vedení zveřejnilo kritiku některých sovětských skladatelů (mimo jiné Dmitrije Šostakoviče a Sergeje Prokofjeva), která se pak stala signálem k rozpoutání ideologické kampaně proti formalismu v hudbě. Syndikát českých skladatelů na tyto impulzy ochotně reagoval mimo jiné popularizací některých prvků ždanovovské kulturní politiky. V této souvislosti Miroslav Barvík konstatoval: „O práci není nouze: i u nás budou pro umělce komandýrovky, tj. zadávání konkrétních úkolů.“⁴⁵

Na jaře 1948 paralelně s procesem „očisty“ docházelo k redukci počtu skladatelských sdružení, která měla ze syndikátu vytvořit vrcholnou skladatelskou organizaci. Brněnský Klub moravských skladatelů již v březnu 1948 vydal prohlášení o splnutí se Syndikátem českých skladatelů, což kulturní komise ÚAV NF akceptovala; klub se počátkem roku 1949 přeměnil na řádnou odbočku syndikátu. Podobný osud čekal i pražské spolky (Přítomnost, Česká hudební společnost a další).⁴⁶

Druhá stavovská organizace – Syndikát českých výkonných hudebních umělců – sdružovala koncertní umělce a lidové hudebníky. Jeho akční výbor za předsednictví Josefa Smítala vznikl 24. února 1948 v Rudolfinu,⁴⁷ těžiště činnosti však spočívalo jinde – syndikát měl připravit vlastní likvidaci, respektive své převedení pod dvaadvacátý svaz ROH (Svaz zaměstnanců umělecké a kulturní služby) jako dílčí odborovou organizaci. Rozhodnutí o tomto kroku padlo již počátkem března 1948⁴⁸ a koncem téhož měsíce se stalo skutkem. Rušila se tím fakticky živnost kapelníků – „po zaniklých divadelních koncesionářích, licencionářích kabaretních a koncertních, po majitelích kin a zprostředkovatelských agentur poslední zřízení k vykořisťování umělců“.⁴⁹ Se zánikem syndikátu skončila i existence jeho akčního výboru, který vyloučil celkem jedenáct osob, většinou funkcionářů bývalé organizace.

44 KAPR, J.: O současné situaci našeho hudebního života. In: *Svobodné noviny*, (31.3.1948), s. 5.

45 BARVÍK, M.: Sjednotit!

46 SÚA, fond NF-ÚAV, dopis kulturní komise ÚAV NF z 9.4.1948. Spolky Přítomnost a Česká hudební společnost se na jaře 1949 rozešly a včlenily do Svazu československých skladatelů a hudebních vědců.

47 Syndikát českých výkonných umělců. In: *Svobodné noviny*, (3.3.1948), s. 3. Členy akčního výboru byli Karel Ančerl, Alois Čech, František Daniel (místopředseda), Josef Hajný, Zdeněk Jílek, Jaroslav Jiránek, Václav Holzkecht, Eliška Kleinová, Antonín Kohout, Pavel Štěpán (místopředseda), Jaroslav Vítek (jednatel).

48 Akční výbor Syndikátu českých výkonných umělců. In: *Rudé právo*, (11.3.1948), s. 2. Text prohlášení akčního výboru in: *Pracovník umělecké a kulturní služby*, roč. 2, č. 5 (1948), s. 44.

49 Nový řád v organizaci hudebního života. In: *Pracovník umělecké a kulturní služby*, roč. 2, č. 7–8 (1948), s. 73. „Očistu“ mezi artistickými umělci prováděl akční výbor odboru artistů SZUKS, jehož členy byli O. Rakošan, J. Aksamit, J. Bodnar, A. Mrlík, Emil Glaas, Vladimír Müller, Z. Podstata, L. Mukenšnábl, František Sibera a F. Harding. (Akční výbor artistů. In: *Tamtéž*, č. 6 (1948), s. 59.)

Výtvarníci

Komplikovaná situace nastala v únorových dnech v oblasti výtvarného umění. Příčinila se o to poměrně spleťtá struktura a roztržštěnost stavovských organizací výtvarníků, vyplývající i z rozdílného charakteru jejich práce; samostatně se sdružovali malíři, sochaři, grafici i architekti. Akční výbor českých výtvarníků (reprezentující Svaz československých výtvarných umělců) se proto zaměřil spíše na redukci výtvarnických spolků než na ostrakizaci konkrétních osob a usiloval o postupné prosazení svazu jako hlavního organizačního i ideového koordinátora výtvarníků.

Po květnu 1945 vznikl (ještě v ilegality plánovaný) Blok českých výtvarníků, který sdružoval tradiční spolky v Čechách (mimo jiné Jednotu umělců výtvarných, SVU Mánes a výtvarný odbor Umělecké besedy). Na půdě bloku se tehdy nově konstituoval Svaz socialistických výtvarníků. První vážné, byť neúspěšné snahy o sjednocení výtvarného života byly podniknuty na jaře 1946 na Sjezdu zemských organizací, kde se sondovaly možnosti vzniku společné platformy na půdě ROH, které mělo prosazovat společné hospodářské zájmy výtvarných umělců.⁵⁰ V hospodářských záležitostech výtvarníky ze všech sdružení zastupovala jen dvě: Odborová organizace československých výtvarníků a Syndikát výtvarníků československých, hospodářského svazu architektů, malířů a sochařů. Ve vedení tohoto syndikátu, sdružujícího několik set členů, stáli Adolf Zahel a Václav Trefil. Již v říjnu 1946 inicioval Blok českých výtvarníků vznik přípravného výboru Svazu československých výtvarných umělců (SČSVU), do nějž měly vstoupit syndikát i odborová organizace a poté se samy likvidovat. Současně však část vedení syndikátu jednala s odbory o vytvoření jiné, fakticky čtvrté organizace, nyní na půdě SZUKS. V říjnu 1947 sice SČSVU opravdu vznikl, frakce dosavadního syndikátu to však nerespektovala a na půdě SZUKS založila nový výtvarnický odbor za předsednictví Adolfa Zahela.⁵¹

Teprve únorové události vnesly zjednodušení do tohoto organizačního spleťence. Šestadvacátého února 1948 se ustavil Akční výbor českých výtvarníků (vesměs členů SČSVU), disponující podporou komunistické strany. Mezi jeho členy figurovali malíř František Gross, Adolf Hoffmeister (od února 1947 vykonával funkci předsedy výtvarné subkomise při kulturním a propagačním oddělení ÚV KSČ), architekti Daniel Knotek, Jan Zázvorka starší a J. S. Svoboda. Tento akční výbor uznal 27. února 1948 za jedinou odborovou výtvarnickou organizaci Svaz československých výtvarných umělců, což vytvořilo potřebný prostor pro likvidaci syndikátu i výtvarného odboru SZUKS.

Začátkem března 1948 vznikl *ad hoc* Akční výbor Syndikátu výtvarníků československých, sdružující zástupce svazu i syndikátu. Jeho členy se stali za KSČ architekt Josef Hřaba, Jan Zázvorka st., Daniel Knotek, za sociální demokracii malíř Václav Trefil a dále J. S. Svoboda. Tento akční výbor převzal veškerou správu syndikátu včetně

50 Projev Aloise Fišárka. In: *Sjezd národní kultury*, s. 226.

51 VOA, fond SZUKS, karton 7, dopis vedení SČSVU z 15.9.1948.

majetku (přesahoval jeden milion korun) a připravoval splnění svého jediného úkolu – vlastní likvidaci.⁵²

Koncem března 1948, když se situace zjednodušila, vydal SČSVU provolání „Úloha umění v dnešní společnosti“. Formuloval v něm základní postoj svazu, tehdy již jedině vrcholné organizace, k nové situaci a roli umělce v ní. Konstatoval, že „každá izolace umění a umělce ... je dezercí a zpronevěrou základnímu poslání umění, tj. být aktivním činitelem lidské snahy po svobodě“. V provolání dále vedení svazu nekompromisně zaútočilo proti všem podobám „formalismu“, když označilo za hlavní znak „paumění a pasivity přejímání hotových forem a jejich přizpůsobování současným potřebám. Je to metoda akademická, netvůrčí ... uspávající a reakční... Skutečné umění nezná rozpolcenosti díla na obsah a formu... Námět může býti sdělen jen formou jeho významu vlastní, rovnocennou.“⁵³

Nová situace svazu umožnila řešit také problém hospodářského zabezpečení výtvarníků, čímž současně sledoval otázku jejich nové tvorby, založené na principu společenské objednávky. Svaz se stal členem družstva Umění lidu a počátkem dubna 1948 převzal do své správy jeho přidružené družstvo Tvar. Do původního družstva Tvar (založeného v roce 1945 Socialistickou výtvarnou frontou) tím svaz vkládal mnohem větší naděje: mělo postupně soustředit veškerý nákup a prodej výtvarných děl členů svazu. Tvar se měl zároveň stát výhradním dodavatelem výtvarných děl do úřadů i pro soukromé osoby.⁵⁴

V dané situaci přestal plnit svou původní zastřešující funkci Blok českých výtvarníků. Superiorita SČSVU neměla být ničím narušována, což konstatovala také výtvarnická subkomise při kulturním a propagačním oddělení ÚV KSČ. Adolf Hoffmeister hovořil o nutnosti nalézt pro něj funkci novou (uvažoval ale i o možnosti jej likvidovat) stejně jako „nenásilně změnit náplň“ ostatních výtvarnických spolků.⁵⁵ Podobně uvažovali také představitelé Akčního výboru českých výtvarníků a v květnu 1948 zaslali Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty podrobný návrh na zrušení řady „přebytečných“ či „nežádoucích“ regionálních výtvarných spolků, včetně řešení situace v Praze, kde mělo zůstat v činnosti sedm spolků (SVU Mánes, Jednota umělců výtvarných, Kruh výtvarných umělkyně, Spolek výtvarníků Purkyně, SVU Pražský Aleš, Výtvarný odbor Umělecké besedy a SČUG Hollar), zatímco šest zbývajících navrhl akční výbor zrušit.⁵⁶ Návrh argumentoval tím, že tyto spolky nevyvíjejí činnost a nejsou členy SČSVU. V českých regionech mělo dojít k rozpuštění Karlovarské

52 *Tamtéž*, oznámení místopředsedy V. Trefila z 22.3.1948 pro předsednictvo SZUKS a ÚAV NF.

53 Provolání výtvarníkům. In: *Tvorba*, roč. 17, č. 12 (1948), s. 234; srv. *Výtvarné umění v dnešní společnosti*. In: *Rudé právo*, (31.3.1948), s. 2.

54 r.m.: Pořádek do výtvarnictví. In: *Rudé právo*, (8.4.1948), s. 2; dále DOLEŽAL, František: Vše výtvarnické družstvo skutkem. In: *Sjezd národní kultury*, s. 27–28.

55 SÚA, A ÚV KSČ, fond 19/7, arch. jedn. 613, schůze výtvarnické subkomise kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ z 10.3.1948. Miroslav Kouřil upozornil na důvěrnost jednání komise.

56 SÚA, fond NF-ÚAV, dopis Jindřicha Chaluppeckého ÚAV NF z 10.5.1948. Akční výbor navrhl zrušení Klubu výtvarných umělců, Sdružení nezávislých umělců Slovan, SVU Marold, SVU Praha, SVU Studio a Tvaru – výtvarného odboru Malostranské besedy.

besedy, Spolku výtvarných umělců pošumavských v Klatovech a dále k vytvoření nových zastřešujících regionálních spolků (Spolek východočeských výtvarných umělců, Severočeské dílo v Liberci), které akční výbor během jara 1948 předjednal.⁵⁷ Současně ostře vystoupil proti existenci Bloku výtvarných umělců země Moravsko-slezské, bránícímu údajně „sjednocovacímu úsilí“ SČSVU. Proto také navrhl, aby kulturní komise ÚAV NF toto sdružení rozpustila.⁵⁸

Únorový převrat zasáhl i do spolkového uspořádání architektů. Vznikla celostátní Unie architektů ČSR, která připravovala k realizaci projekt takzvaných národních architektonických ateliérů. Jejich registraci měla provádět Architektonická rada, vrcholný orgán architektů při Hospodářské radě. Předpokládalo se, že toto uspořádání umožní lepší součinnost architektonické práce na státním hospodářském plánování. Zmíněné změny ohlásil a na jejich realizaci se podílel Ústřední akční výbor architektů ČSR, jehož členy byli František Maria Černý, Adolf Benš, Bohumil Holý, František Kubelka, Václav Roštlapil, Jiří Štursa, Kamil Gross, Miroslav Kouřil, Martin Kusý, Jan Rott, Stanislav Semrád, Jaroslav Pokorný, Václav Hilský, Vilém Kouba, Richard Ferdinand Podzemný, Oldřich Starý a Jan Vaněk.⁵⁹

Divadelní pracovníci

V únorových dnech se téměř ve všech divadlech v českých zemích utvořily akční výbory provádějící čistky mezi herci a jinými divadelníky, ve vedení divadel a jejich technickém personálu. Na některých místech docházelo k nepřehledným situacím; například ve Slezském zemském divadle v Opavě vznikly dokonce tři akční výbory, které se navzájem vylučovaly a osočovaly jako „reakční akční výbory“,⁶⁰ což si vynucovalo ustanovení rozhodčího orgánu.

Teprve počátkem března 1948 se zformoval Ústřední akční výbor divadelníků, který koordinoval a kontroloval práci všech divadelních akčních výborů, přičemž současně potvrzoval nebo revidoval původní rozhodnutí výborů. Tento centrální akční výbor tvořili pražští herci a divadelní pracovníci delegovaní za svou mateřskou scénu. V jeho čele stál Václav Vydra mladší (Městská divadla pražská), v předsednictvu působili Božena Půlpánová a Oldřich Kozák (Národní divadlo), František Vnouček (D 48), Ota Ornest (Realistické divadlo), Nina Jirsíková (jednatelka; Velká

57 *Tamtéž*. Do východočeské organizace měla vplynout Skupina výtvarníků v Hradci Králové, Spolek východočeských umělců výtvarných v Pardubicích a Spolek podkrkonošských výtvarníků v Hořicích. Severočeské dílo měla tvořit Tvorba v Semilech, Turnovské dílo a Výtvarní umělci severu v Liberci.

58 *Tamtéž*, dopis Jana Zázvorky ÚAV NF z 10.6.1948 o usnesení Akčního výboru českých výtvarníků z 8.6.1948.

59 Prohlášení akčního výboru architektů ČSR o nové organizaci architektonické práce. In: *Architektura ČSR*, roč. 7, č. 3 (1948), s. 81; srv. is: Jaro národní kultury. In: *Rudé právo*, (3.4.1948), s. 2.

60 Viz VOA, fond SZUKS, karton 7, Zpráva o akčních výborech v českých, moravských a slezských divadlech; též Zpráva z Opavy od Jana Martince.

opera) a Jiří Balda (tajemník; delegován za SZUKS).⁶¹ Jako členové v ÚAV divadelníků pracovali František Kovář (Národní divadlo), Svatopluk Beneš (Městská divadla pražská), Václav Kašík (Velká opera), Josef Krsák (D 48), Vladimír Ráž (Realistické divadlo), Jiří Jahn (Činohra 5. května), Vladimír Dvorský (Divadlo Mladých pionýrů), Jiří Suk (Divadlo V + W), Vilém Pfeifer (Divadlo na Žižkově), Karel Fořt (Nové divadlo), František Voborský (Komická zpěvohra), Vladimír Hájek (Tylovo divadlo), Ivan Glanc (Divadlo satiry) a Josef Rak (Vesnické divadlo).⁶²

V některých pražských divadlech existovaly akční výbory jen krátce a víceméně formálně, neboť z jejich hlediska se jednalo o „politicky bezproblémový“ soubor, nevyžadující žádných nebo nepatrných zásahů. Do této kategorie patřilo Divadlo D 48, Realistické divadlo, Činohra 5. května, Divadlo Mladých pionýrů, Divadlo V + W a Divadlo satiry. V podobných případech funkci akčního výboru přebírala závodní rada.⁶³ Akční výbory v mimopražských divadlech byly na pokyn ÚAV divadelníků rozpuštěny během března a dubna 1948.

Z prostudovaných materiálů nelze stanovit přesný počet osob, o nichž jednal ÚAV divadelníků, nicméně můžeme podat alespoň hrubý přehled o jeho rozhodnutích. U patnácti osob potvrdil nejzávažnější postih, a sice trvalý zákaz práce v divadelnictví – s komentářem, že „tyto odstrašující případy nutno vítat“.⁶⁴ Šesti divadelním ředitelům akční výbor zakázal výkon této funkce, současně ale nebránil výkonu povolání herce, popřípadě režiséra.⁶⁵ Dalších pět divadelníků – byl mezi nimi například básník a režisér Václav Renč – se rozhodl potrestat jiným způsobem. V naprosté většině případů byly postihy motivovány politickým přesvědčením dotčených osob.

Výroky akčního výboru Národního divadla současně kontrolovala očistná komise Krajské odborové rady Praha. Projednávala pět významnějších „případů“ členů činohry a opery; určený postih zmírnila pouze u jediného z nich, zatímco u ostatních potvrdila stanovisko akčního výboru. Tyto osoby byly „odsouzeny akčním výborem“ za různé „delikty“ politického obsahu k finančnímu postihu. Jednalo se o Bedřicha Karna, Františka Velebného, Václava Vosku a Věru Novákovou. Karel Höger byl postižen navíc zákazem pohostinského vystupování a filmování na dva roky, protože historickou manifestaci na Staroměstském náměstí z 25. února 1948 nazval shromážděním demagogů. Očistná komise konstatovala, že jde o „případ zanedbání vlastní

61 *Tamtéž*, karton 7; členové předsednictva viz též *Rudé právo*, (9.3.1948), s. 2.

62 VOA, fond SZUKS, karton 7, souhrnná zpráva „Očista v divadlech“.

63 *Tamtéž*, karton 6, zápis ze schůze ÚAV divadelních zaměstnanců z 2.3.1948.

64 Jednalo se o tyto osoby: Stanislav Vandas (Karlovy Vary), tajemník František Lukáš (Karlovy Vary), Zdeněk Švehla (Brno), inspicient opery Dominik Beneš (Brno), krejčovská Vlasta Boháčková (Brno), člen orchestru Richard Wachtl (Brno), Jiřina Procházková (Ostrava; pak změněno na rok manuální práce a úplný zákaz činnosti ve státních divadlech a Praze), Vlasta Minaříková (Olomouc), nápověda Karel Zabloudil, tajemník Ladislav Poláček (Těšín), František Hurych (Velká opera, Praha) a čtyři osoby z Českého Těšína.

65 Jednalo se o tyto osoby: Stanislav Langer (Ostrava), Otakar Linhart (Opava; návrat k funkci ředitele závisel na postoji KAV NF či Krajské odborové rady Ostrava), Frank (Most), Stanislav Sedláček (Kladno), Hugo Kraus (Komická zpěvohra, Praha), Grabinger (Divadlo na Žižkově).

výchovy, která nemůže sloužit ke cti člena první státní scény“, vzhledem k tomu, že Höger původně pracoval jako učitel.⁶⁶

Nutno poznamenat, že více než tři desítky zmíněných případů tvořily pouhou špičku ledovce. Co se totiž týkalo mimopražských divadel, ÚAV divadelníků projednával pouze závažné případy. Postižených divadelních pracovníků, kteří například museli opustit svou domovskou scénu, bylo pravděpodobně několik desítek.

Po zániku ÚAV divadelníků se ustavila při SZUKS přešetřovací komise, která měla dále jednat o některých odvoláních postižených osob. Komisi tvořili zástupci filmového odboru a divadelního odboru SZUKS. Jejím předsedou se stal František Vlasák, členy za divadelní odbor SZUKS Soňa Škodová, Lída Plachá a Vladimír Žďárský a za odbor filmový Eduard Hofman, Josef Vondrák a Václav Huňka. Komise spolupracovala s přísedícími poradci Jaromírou Krýslovou a Miroslavem Kouřilem, ve funkci tajemníka působil Jiří Balda.

Tato komise od jara do konce roku 1948 prošetřovala mimo jiné případy herců Vlasty Buriana, Nataši Gollové, Lídy Matouškové, Soni Červené, Ruženy Šlemrové, Bedřicha Veverky, Bohumila Perlíka, Františka Hurycha, Antonína Klimeše a Hany Vítové. V drtivé většině se jednalo o zkoumání okupační minulosti jmenovaných. Proces revize byl velice komplikovaný, komise pracovala s nejrůznějšími udáními, jejichž věrohodnost byla více než sporná. U některých případů i několikrát změnila své stanovisko, je však třeba říci, že ne všechny výroky akčních výborů potvrdila (například Františku Hurychovi trest úplného zákazu vystupování na jevišti zmírnila na distanci do konce roku 1949).⁶⁷ Během šetření však na druhé straně komise zjistila obcházení či porušování trestů vynesených akčními výbory; například divadelním působením na Slovensku (Stanislav Vandas) nebo přijetím angažmá ve filmu (Hana Vítová).⁶⁸

Souběžně s divadly se ustavily akční výbory i v dalších organizacích divadelního života. Koncem února 1948 působily například ve Svazu českého herectva a Svazu provozovatelů divadel a připravovaly vlastně svou brzkou likvidaci. Inovace v organizaci loutkářů požadoval 1. března 1948 akční výbor Loutkářského soustředění při Masarykově lidovýchovném ústavu v Praze pod vedením Jana Malíka.⁶⁹ Požadavky tohoto akčního výboru adresované ÚAV NF směřovaly k posílení pozice Loutkářského soustředění jako ústřední a celostátní loutkářské organizace: kromě zastavení vydávání nových oprávnění k provozování loutkových divadel do doby přijetí diva-

66 *Tamtéž*, karton 7. Karel Höger se proti rozhodnutí odvolal. Připomeňme, že ve stejné době měl v kinech premiéru film *Krakatit*, kde Höger ztvárnil hlavní roli. Höger rovněž podepsal provolání „Kupředu, zpátky ni krok!“ (viz *Svobodné noviny*, (2.3.1948), s. 3). Dne 18.2.1948 vysílal Československý rozhlas pozdrav Högerově matce k jejím 80. narozeninám. (KOŽÍK, František: Rozhlasové vzpomínky. In: *Kapitoly z dějin Čs. rozhlasu*, 3. Praha, Čs. rozhlas 1965, s. 250.)

67 VOA, fond SZUKS, kartony 6 a 7. Zápisy z činnosti přešetřovací komise by si zasloužily podrobnější studium.

68 *Tamtéž*, karton 7.

69 SÚA, fond NF-ÚAV, zápis ze schůze akčního výboru Loutkářského soustředění z 1.3.1948. Přítomni byli Jan Malík, Jiří Lorman, Karel Vlachý, Boh. Rada, Vojtěch Cinybulk, J. M. Kosán, R. Kučera, Josef Skupa a Jan Vavřík-Rýz.

delního zákona hodlal prosadit povinný odběr svého časopisu *Loutková scéna* všemi dosavadními provozovateli, jakož i statut Loutkářského soustředění coby celostátní organizace s povinným členstvím. Akční výbor také doporučil odvolat loutkáře Antonína Kopeckého z funkce v Hospodářské skupině ambulantních podnikání a nahradit jej Janem Vavříkem-Rýzem.

Filmoví pracovníci

Také na poúnorových čistkách ve znárodněném filmu můžeme sledovat některé specifické rysy. Jedním z nich je skutečnost, že postihly pouze určitý výsek ze spektra profesí, jež znárodněný film zaměstnával. Mezi uměleckou elitou kinematografie v podstatě žádné personální změny nenastaly. Nebyly totiž ani zapotřebí – již před únorem 1948 komunistická strana tuto sféru po personální stránce zcela kontrolovala. (Připomeňme, že se komunistické straně mimo jiné podařilo v polovině roku 1947 doplnit Filmový umělecký sbor pracovníky aparátu ÚV KSČ a že v čele nově jmenovaných šesti výrobních skupin stáli již pouze režiséri-komunisté.) Čistka se tudíž týkala ostatních, neuměleckých povolání v kinematografii, technického a administrativního personálu. Propuštění zasáhlo především pracovníky Krátkého filmu, Zpravodajského filmu, Filmového ústavu, Ústřední správy kin, Státní půjčovny filmů, vedoucí pražských kin a podobně.⁷⁰ „Vodítkem“ pro akční výbor v kinematografii se – obdobně jako v jiných oblastech – stala politická příslušnost „vyakčňených“ pracovníků, tedy členství ve straně národněsocialistické a lidové, popřípadě neloajalita během vládní krize. Ministerstvo informací dále 8. března 1948 vydalo nařízení propustit z filmu všechny osoby odsouzené v minulosti podle retribučních dekretů, zvláště dekretu č. 105/1945 Sb. o činnosti veřejných zaměstnanců.⁷¹

Čistka ve filmu proběhla dosti rychle, což opět souvisí se zmíněným předchozím organizačním ovládnutím znárodněné kinematografie komunistickou stranou. Již počátkem března 1948 vydal podnikový akční výbor prohlášení, že „očista byla v hlavních rysech provedena ... [a] konečně máme ve filmu čisto“. I zde se čistka prezentovala jako „akt dějinné spravedlnosti“ a nezbytný „předpoklad k rozvinutí velkého tvůrčího budovatelského úsilí ve všech složkách filmového podnikání“.⁷²

Akční výbor československého zestátněného filmového podnikání, jak se tento orgán zprvu označoval, vznikl již 25. února 1948. Brzy však začal užívat název Akční výbor Československé filmové společnosti (ČEFIS). Jeho předsedou byl Leo Wetzler, místopředsedou Jaroslav Menčík (oba komunisté), jednatelem odborový pracovník Jaroslav Leifer. Jako řadoví členové v něm působili režisér Vojtěch Trapl (zastupoval podnikovou radu Československé filmové společnosti), režisér Eduard Hofman,

70 Podrobné svodky o propuštěných zaměstnancích viz VOA, fond SZUKS, karton 7.

71 EISMANN, Šimon: *Film a kulturní politika 1945–1952*. Praha 1999, rukopis (uložen v Národním filmovém archivu v Praze), s. 90.

72 Akční výbor československého zestátněného filmového podnikání. In: *Pracovník umělecké a kulturní služby*, roč. 2, č. 5 (1948), s. 45; zkráceně viz *Rudé právo*, (2.3.1948), s. 2.

odborový pracovník Jaroslav Lubina, Lumír Mikeš a Rudolf Zimmer.⁷³ Do konce února 1948 akční výbor rozhodl o propuštění dvou set desíti osob, a lze se domnívat, že se tento počet, vzhledem k téměř okamžitému ukončení čistky, asi už nijak dramaticky nezvýšil.⁷⁴

Zatímco dobový tisk komentoval tento počet dokonce jako „překvapivě vysoký“ a vysvětloval to tím, že Československá filmová společnost od roku 1945 „dávala mnoha lidem možnost, aby svou prací dokázali loyaltitu se znárodněným filmem a přispěli k jeho výstavbě a rozkvětu“,⁷⁵ je třeba na druhé straně vzít v úvahu, že znárodněná kinematografie zaměstnávala v té době asi tři a půl tisíce lidí.⁷⁶

Akční výbor ještě v únoru rozhodl o likvidaci Syndikátu československých filmových umělců a techniků jako samostatného subjektu k 1. březnu 1948 a o jeho převedení pod SZUKS, což zdůvodnil tím, že se prý jednalo o přežilou a nepokrokovou stavovskou organizaci. Zároveň požádal ÚAV NF o zavedení národní správy do závodů zabývajících se výrobou filmových technických potřeb.⁷⁷

Rozhlasoví pracovníci a novináři

Československý rozhlas, obdobně jako film, byl oblastí, v níž KSČ získala dominantní vliv již v letech 1945 až 1947. Rozhlasový odbor ministerstva informací vedl komunist Ivan Olbracht a významné řídicí funkce obsadili komunisté i v samotném rozhlase. Jmenujme především generálního ředitele Bohuslava Laštovičku, programového ředitele Mirko Očadlíka, šéfredaktora politického zpravodajství (Rozhlasových novin) Jiřího Hronka a vedoucího vzdělávacího odboru Československého rozhlasu Zdeňka Nováka, který od roku 1946 rovněž předsedal tamnímu celozávodnímu výboru KSČ.

Ve dnech únorové krize se komunisté přirozeně snažili tento klíčový sdělovací prostředek s pomocí bezpečnostních sil rychle ovládnout.⁷⁸ Jménem stranické organizace zde vyhlásil Zdeněk Novák již 17. února 1948 stálou pohotovost a hlídky poté znemožnily vstup do budovy Československého rozhlasu všem nepohodlným technickým i programovým zaměstnancům. Komunističtí pracovníci obsadili všechny tři vysílací směny a od 20. února se přijímaly do vysílání pouze zprávy poskytnuté přímo

73 VOA, fond SZUKS, karton 7, oznámení pro ÚAV NF z 2.3.1948; neúplně viz *Rudé právo*, (28.2.1948), s. 2.

74 Očista ve znárodněném filmu. In: *Svobodné noviny*, (29.2.1948), s. 6; též *Pracovník umělecké a kulturní služby*, roč. 2, č. 6 (1948), s. 58; HAVELKA, Jiří: *Čs. filmové hospodářství 1945–1950*. Praha, Český filmový ústav 1970, s. 28.

75 Očista ve znárodněném filmu. In: *Svobodné noviny*, (29.2.1948), s. 6; též *Pracovník umělecké a kulturní služby*, roč. 2, č. 6 (1948), s. 58.

76 EISMANN, Š.: *Film a kulturní politika 1945–1952*, s. 90.

77 POKORNÝ, J.: Odbory a znárodněný film. In: *Filmový sborník historický*, 3. Praha, Český filmový ústav 1992, s. 215.

78 K tomu JIRÁSEK, Zdeněk: Obsaďte rozhlas! Tajná akce StB v únoru 1948. In: *Moravskoslezský den*, (22.2.1992), víkendová příloha s. I.

sekretariátem ÚV KSČ. Zpravodajství o aktivitách nekomunistických stran bylo silně potlačováno a zkreslováno. Naopak rozhlas oznamoval místo a čas konání komunistických manifestací, z nichž také přenášel přímé reportáže.⁷⁹ Kromě slavného projevu Klementa Gottwalda na Staroměstském náměstí zachytil také improvizované vystoupení Václava Kopeckého a Zdeňka Nejedlého z nákladního automobilu na Můstku.⁸⁰

Akční výbor klíčového pražského rozhlasu, v jehož čele stál zmíněný Zdeněk Novák,⁸¹ hned večer 20. února 1948 odstranil několik zaměstnanců, mezi nimi i hlasatele revolučního rozhlasu z května 1945 Zdeňka Mančala a Stanislava Kozáka. Náměstek generálního ředitele a zároveň předseda akčního výboru Československého rozhlasu Kazimír Stahl ve svém projevu k zaměstnancům tento krok vysvětloval takto: „Nikdo nechce těmto hlasatelům upírat jejich zásluhy na spoluúčasti při povstání pražského lidu... Avšak selhávali a nakonec úplně selhali na frontě boje o lidovou demokracii, o zachování odkazu národní revoluce a jejího dalšího prohloubení.“⁸² Počátkem března 1948 tento akční výbor vyhotovil další seznam osmi administrativních pracovníků a redaktorů, u nichž rozhodl o rozvázání pracovního poměru. Jednalo se o pracovníci osobního oddělení Annu Prokšovou, pracovníci studijního oddělení Štěpánku Matějčkovou, pracovníky rozhlasové monitorovací služby Františka Vackeho a Jiřinu Kocmánkovou, slovenské redaktory zpravodajského oddělení (již dříve „vyakčněné“ ze Svazu slovenských novinářů) Ludvíka Šebestu a Vladimíra Ursínyho, slovenskou hlasatelku Věru Mikulášovou a Otu Hoška.⁸³

Akční výbory vznikaly samozřejmě také v regionálních stanicích v Ostravě, Českých Budějovicích, Plzni a Brně. I ony v rámci čistek rozhodly v několika případech o rozvázání pracovního poměru.⁸⁴ Současně se podílely na procesu slučování všech vysílačů na území republiky pod správu Československého rozhlasu, respektive ministerstva informací.⁸⁵

Únorové čistky se ve značné míře dotkly i novinářů a českého tisku vůbec. Záležitosti tisku obecně měla na starosti tisková komise ÚAV NF, vlastní čistky však prováděl akční výbor Svazu českých novinářů, který vyloučil na svém zasedání 25. února 1948 „jako první“ sedmáct publicistů známých svými protikomunistickými postoji, jež označil za „škůdce národního a státního celku“. Ze *Svobodného slova* se jednalo

79 VOTAVOVÁ, Jarmila: *Stručný nástin historie Českého rozhlasu: Příspěvek k 70. výročí*. Praha, Český rozhlas 1993, s. 67–68.

80 KONÍČEK, Karel: Prožil jsem život v rozhlase. In: *Kapitoly z dějin Čs. rozhlasu*, 5. Praha, Čs. rozhlas 1966, s. 45.

81 PACOVSKÝ, Jaroslav: *Na vlnách rozhlasu (1923–1993)*. Praha, Český rozhlas 1993, s. 95. Zdeněk Novák byl současně místopředsedou akčního výboru Československého rozhlasu.

82 Cit. podle KONÍČEK, K.: Prožil jsem život v rozhlase, s. 46; srv. Opatření v čs. rozhlasu. In: *Svobodné noviny*, (28.2.1948), s. 2. Mančala pracoval v letech 1949–1952 jako horník v Jáchymovských uranových dolech. Zdůvodnění akčního výboru cituje Jaroslav Běhal ve slovníku *Kdo je kdo v sedmdesátileté historii Českého rozhlasu*. Praha, Český rozhlas 1994, s. 163.

83 SÚA, fond NF-ÚAV, dopis Kazimíra Stahla a Zdeňka Nováka z 9.3.1948 s návrhem ÚAV NF na potvrzení tohoto rozhodnutí. Na přání akčního výboru ministerstva školství a osvěty dále akční výbor pražského rozhlasu pozastavil Janu Šofrovi funkci referenta školského rozhlasu.

84 Podrobněji VOA, fond SZUKS, karton 7.

85 Dík ministra informací rozhlasu. In: *Svobodné noviny*, (28.2.1948), s. 2.

o šéfredaktora Ivana Herbena, Vladimíra Minaříka, Otomara Zdenka, Vlastimila Lorence, Josefa Kučeru, Františka Klátily, Ivana Suka a Vladimíra Doležala. Vyloučení byli také žurnalisté z dalších redakcí nekomunistického tisku: Josef Drašnar (*Slovo národa*), Ivan Bambas (*Kutnohorský kraj*), Pavel Tigrid a Jiří Kovtun (*Vývoj*), Zdeněk Lederer a Karel Votava (*Československá demokracie*), Ferdinand Peroutka a Edvard Valenta (*Svobodné noviny*) a Jan J. Lorenc. Akční výbor svazu současně vyzval všechny své regionální pobočky, aby oznámily další jména s návrhem na vyloučení,⁸⁶ což se během března také dělo. V této první fázi vyloučil akční výbor z redakcí více než sto dalších novinářů a čtyřadvaceti udělil důtky; proces „očisty“ tím však zdaleka nekončil.⁸⁷ Ačkoli se vylučování novinářů veřejně nezduvodňovalo, zdá se, že se opíralo o svévolnou interpretaci zákona č. 101/1947 Sb. ze dne 28. května 1947 o postavení redaktorů a o svazech novinářů. V říjnu 1948 Václav Kopecký při hodnocení čistek na prvním sjezdu československých novinářů uvedl, že zmíněný zákon údajně na redaktorech požadoval „výslovně kladný postoj k lidovědemokratickému zřízení“.⁸⁸

Současně s čistkami zanikala řada nekomunistických periodik (například *Akord*, *Dnešek*, *Obzory*), jimž ministerstvo informací hned v únoru odebralo vydavatelské povolení. Tiskárny současně dostaly pokyn žádat ministerstvo o povolení ještě před sazbou jakékoli publikace. Tyto restriktce prohloubila faktická druhá vlna čistek mezi novináři v létě 1948, kdy v souvislosti s revizí vydavatelských oprávnění a snížením přídělů papíru došlo k redukci krajských a okresních novin a k zastavení téměř všech časopisů nekomunistických stran.⁸⁹ Třetí fáze čistek byla spojena s výstavbou nového, ideového Svazu československých novinářů v říjnu 1948.

Čistky se nevyhnuly ani publicistům a kritikům kulturních rubrik novin a časopisů. Zde byla pravděpodobně potřebná souhra i s jinými subjekty. Filmové novináře svaz prověřoval spolu s akčním výborem Československé filmové společnosti. Ten vystavil 27. února 1948 pověřovací listiny pro filmového kritika *Rudého práva* Karla Vaňka a Antonína Martina Brousila za účelem vypracování návrhu seznamu nepohodlných novinářů, který měl být podán následujícího dne. Předsednictvo tohoto akčního výboru si ovšem vymínilo, že seznam musí ještě před jeho předložením vedení Svazu českých novinářů samo schválit.⁹⁰ Vaněk s Brousilem patrně v této věci spolupracovali s akčním výborem Klubu filmových novinářů (jeho členy kromě Vaňka byli mimo jiné František Dán, Oldřich Kautský, Emil Radok a Jiří Voldán).⁹¹ Postižení

86 Novináři vylučují rozvratníky ze svých řad. In: *Rudé právo*, (27.2.1948), s. 2; Vyloučení novinářů. In: *Svobodné noviny*, (26.2.1948), s. 3.

87 KŘIVÁNKOVÁ, Alena: Několik poznámek ke struktuře českého tisku v období kolem února 1948. In: *Sešity novináře*, roč. 12, č. 1 (1978), s. 95.

88 KOPECKÝ, Václav: Nové úkoly tisku. In: *I. sjezd československých novinářů v Praze 23. a 24. října 1948*. Praha, Svaz čs. novinářů 1948, s. 45. Srv. zejména paragrafy 2 a 11 zmíněného zákona o podmínkách členství a trestech.

89 KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*, s. 216; srv. KŘIVÁNKOVÁ, A.: Několik poznámek ke struktuře českého tisku..., s. 95–96.

90 VOA, fond SZUKS, karton 7. Pod dokumentem byli podepsáni předseda akčního výboru Leo Wetzler a jednatel Jaroslav Leifer.

91 EISMANN, Š.: *Film a kulturní politika 1945–1952*, s. 90–91.

byli především ti, kteří v minulosti kritizovali znárodnění a poměry ve filmu vůbec, jako například A. Altschul.

Zamyšlení nad čistkami

Pouinorové čistky vyvrhly z českého kulturního života početnou skupinu osob, včetně významných tvůrců, jež čekal mnohdy úděl občanů „druhého řádu“. Nastupující moc s nimi dále nepočítala a – alespoň pro nejbližší období – se ocitali mimo okruh autoritativně definované „socialistické kultury“. Sotva kdo tehdy tušil, že v blízké budoucnosti se řady těchto zavržených mnohonásobně rozšíří.

Chceme-li bilancovat „výsledky“ čistek v uměleckých organizacích a institucích, je nutno předem konstatovat, že jakákoli čísla nemohou být prozatím ničím jiným než zcela hrubým odhadem. Žádné dobové statistiky neexistují, nebo alespoň nebyly dosud nalezeny.⁹² Z toho, co bylo výše uvedeno o práci akčních výborů, můžeme učinit pouze předběžný závěr o rozhodnutích *centrálních* institucí, a to pro první vlnu čistek na jaře 1948. Pokud jde o nejtvrďší postihy, bylo pro toto období bezpečně zjištěno přes čtyři sta případů vyloučení z uměleckých institucí (divadlo, film) či stavovských organizací (syndikáty), což také často vedlo ke ztrátě zaměstnání. Ve zhruba stovce případů akční výbory rozhodly o jiných formách postihu, jako například o přeložení z místa působnosti, o časově omezeném zákazu výkonu povolání nebo o sníženém platovém ohodnocení. Pokud do tohoto přehledu započteme také asi dvě stě členů spisovatelského syndikátu, s jejichž členstvím se v budoucím svazu již na jaře 1948 nepočítalo (konečný počet „neprokádrovaných“ byl ještě mnohem vyšší), pak můžeme hovořit asi o sedmi stech postižených osobnostech uměleckého a kulturního života (včetně technických a administrativních zaměstnanců této sféry). Tento hrubý odhad se však pravděpodobně pohybuje na nejnižší možné hranici vzhledem k tomu, že byla pomínuta řada dalších, zvláště regionálních institucí.

Jak již o tom byla řeč, existovala možnost odvolat se proti rozhodnutí akčních výborů u ÚAV NF a žádat jejich revizi. Obecně tuto možnost otevíral zákon č. 213 z 21. července 1948, publikovaný ve *Sbírce zákonů* 8. srpna 1948, který rušil „očistnou“ roli akčních výborů a současně legalizoval všechna jejich rozhodnutí. Vzhledem k tomu, že se jednalo o mimosoudní akty, záležela revize čistě na vůli ÚAV NF.⁹³ V kulturní oblasti jsme svědky odlišného vývoje: možnost odvolání zde existovala prakticky od března 1948, a to nejen na úrovni kulturní komise ÚAV NF, kam se postižení také obraceli,⁹⁴ ale především na nižších „instancích“ syndikátů. Podstatná část existence ÚAV divadelníků byla postavena právě na potvrzování či zmírňování

92 Srv. MAŇÁK, Jiří: Sociální aspekty politiky KSČ vůči inteligenci v letech 1947–1953. In: *Revue dějin socialismu*, roč. 9, č. 5 (1969), s. 683.

93 PAVLÍČEK, V.: Konec akčních výborů Národní fronty, s. 188–189.

94 Srv. SÚA, fond NF-ÚAV, odvolání pedagoga státní konzervatoře v Praze Jindřicha Feldy z 15.5.1948; odvolání pracovnice AMU v Praze Libuše Poupětové z 1.3.1948; viz též NOR, A. C.: *Život nebyl sen*, s. 591–592.

výroků nižších akčních výborů. Přešetřovací komise SZUKS si dokonce ještě v červnu 1948 vyžádala směrnice pro svou činnost v souvislosti s vyhlášením amnestie prezidenta republiky.⁹⁵ Nelze však tvrdit (i přes neúplnost dochovaných záznamů), že by se tato okolnost na situaci postižených nějak pozitivně projevila, neboť přešetřovací komise v pozdějším období přezkoumávala stále stejné případy. Lze se domnívat (i podle výše uvedených údajů), že počet zmírňujících verdiktů se v porovnání s obecným trendem v zásadě nijak nelišil, tedy že byl nízký. V podstatě tedy komise stále představovala nástroj akčních výborů: potvrzuje to koneckonců i poznámka jejího tajemníka Jiřího Baldy, který v září 1948 v závěru jedné ze zpráv napsal, že se komise bude „scházet častěji a bude spolupůsobit ve věci čistky [přeškrtnuto: očisty] v řadách divadelních a filmových umělců“.⁹⁶

U kulturní komise ÚAV NF se též sbíhaly požadavky na značnou redukci spolkových a stavovských organizací kulturní a umělecké inteligence s cílem systémově přizpůsobit kulturní sféru základním představám komunistické kulturní politiky. Jednalo se o další, v podstatě průvodní jev čistek a současně novou „náplň práce“ akčních výborů v následujícím období. Z hlediska komunistů se tak „zprehlednila“ oblast celé kulturní politiky, současně tím však dali najevo, že proklamovaný zájem na existenci těchto organizací a kulturní pluralitě v době předúnorové byl jen okolnostmi vynuceným taktickým manévrem, usilujícím získat si na svou stranu umělecké kruhy a nenápadně ovládnout jejich organizační struktury. V tomto procesu organizačního glajchšaltování sehrálo významnou úlohu také odborové hnutí, konkrétně Svaz zaměstnanců umělecké a kulturní služby, profilující se od léta 1948 jako jediný odborový reprezentant a ochránce zájmů kulturních pracovníků.⁹⁷ Do podzimu 1948 tak mizelo nebo bylo pohlcováno jedno sdružení za druhým. Když komunistický režim upevnil mocenské pozice, končily postupně svou činnost i akční výbory. Tvůrčí či umělecké syndikáty zanikaly přeměnou na „ideové“ svazy s výběrovým členstvím. Jistou koordinační roli si ještě do konce roku 1948 ponechával ÚAV NF při zajišťování takzvané Jiráskovské akce.

95 VOA, fond SZUKS, karton 7, zápis o jednání přešetřovací komise SZUKS z 24.6.1948.

96 *Tamtéž*, zápis o jednání přešetřovací komise SZUKS z 27.9.1948.

97 Srv. zvláště obsáhlý výňatek z referátu Valtra Feldsteina ve stati O nejbližších úkolech našeho Svazu. In: *Pracovník umělecké a kulturní služby*, roč. 2, č. 15–16 (1948), s. 116–117.

Nevinní vinníci – obžalovaní a ich obeť

*Odras kampane proti „buržoáznym nacionalistom“
v slovenskom kultúrnom živote*

Elena Londáková

Slovenská kultúra zažila vo svojej novodobej histórii neobyčajne silné obdobia „víťazstiev“, rovnako však aj prehier a strát. K tým temnejším kapitolám patrila aj neslávne známa kampaň proti „slovenským buržoáznym nacionalistom“, ktorá v päťdesiatych rokoch minulého storočia natoľko výrazne zasiahla slovenskú kultúrnu societu, že ešte ani o celé ďalšie desaťročie neskôr nestratili jej morálne a emocionálne dôsledky na svojej intenzite; skôr naopak, akoby sa ešte prehĺbili. Napokon tak, ako bola v čase svojho krátkeho, ale účinného vyvrcholenia cielene „hlučná“ a verejná a o čo nepreniknuteľnejšie ticho sa rozprestrela bezprostredne po nej, o to viac a najrozporupľnejších výkladov ju potom sprevádzalo a ešte sprevádza na jej, dúfajme, nenávratnej ceste do minulosti. Hoci tento text nemá byť ďalším príspevkom k polemikám hľadajúcim v jej genéze, prostriedkoch a cieľoch jednoznačné („išlo o jednostranný protislovenský akt“), či tradičné alibistické interpretácie („kampaň ako vnútený cudzí implantát nemala s československou národnostnou situáciou nič spoločné“), nie je zrejme dosť dobre možné oddeliť následky od ich príčin a súvislostí. Na druhej strane ani podrobný rozbor medzinárodného a vnútropolitického kontextu ťaženia komunistov proti „nacionalistom“ vo vlastných radoch neovplyvnil súdobé a logicky výsostne subjektívne názory a postoje slovenskej kultúrnej obce, ktorej sa tragická kauza priamo dotýkala a ktorá ju intenzívne, na „vlastnej koži“ prežívala.

Kampaň ako výsledok súhry viacerých faktorov

Ani najsofistikovanejšie argumenty podporujúce tézu o čiste vnútrostraníckom aspekte kampane nemohli presvedčiť nielen jej obeť, ale ani jej ostatných nedobrovoľných

protagonistov na slovenskej strane, že to nebol jednostranný akt „organizovaného násilia“ proti významným osobnostiam slovenskej politickej a kultúrnej sféry. Korene práve takéhoto „nacionálne“ profilovaného vnímania by si zaslúžili nielen samostatnú historickú, ale i sociálnu, a hlavne vecnú analýzu, očistenú od tradičných nánosov a predsudkov.

Bez ohľadu na riziko zjednodušenia však možno, podľa mňa, konštatovať negatívny vplyv ťažkopádnej a kontraproduktívnej českoslovakistickej politickej koncepcie prvej ČSR. Tak ako ju spočiatku motivovali, okrem iného, aj obavy z latentného slovenského „nacionalizmu“, a teda potenciálneho separatizmu (ktorý by mohol „mladú“ republiku rozbiť, či aspoň medzinárodne existenčne zneistiť), regenerovala sa ich pričinením mentálne opäť po skúsenosti so slovenským štátom a významne ovplyvnila formovanie novodobej podoby povojnového Československa. Charakteristickým bol rovnako známy ako neochvejný Benešov názor, že „Slováci jsou Češi...“, ešte z roku 1943, či neochota českých nekomunistických politických strán podporiť po posledných slobodných voľbách v roku 1946 na Slovensku víťaznú Demokratickú stranu (čím sa pripravili o možnosť vytvorenia širšej nekomunistickej koalície).

Ladislav Novomeský spomínal, ako krátko po vojne, keď „jeho“ poverenie školstva a osvety pripravovalo prvú školskú reformu, ktorá mala zásadným spôsobom zmeniť celý súdobý výchovno-vzdelávací systém a v mene demokratizácie ho zjednotiť, obhajoval ju ako vtedajší povereník okrem iného aj argumentom, že ide konečne o slovenskú reformu, ktorá „poslovenčuje Slovensko“. Už v tom čase bol za svoj vcelku logický výrok „na Slovensku po slovensky“ kritizovaný českými poslancami v Ústavodárnom národnom zhromaždení, ktorí ho označili za „ľudácky a protičeský“.¹ Novomeskému pritom bolo možné podobné úmysly pripisovať len v dôsledku neznalosti slovenskej reality, prameniacej v už tradičnom nezaujme o ňu. Bol jedným z tých zástupcov slovenskej kultúrnej špičky, ktorému bol akýkoľvek stupeň obmedzeného a do seba uzavretého nacionalizmu vždy cudzí. Naopak, nikdy sa netajil svojím blízkym vzťahom k českej kultúre (rovnako ako aj k umeleckému dedičstvu „Západu“ i „Východu“). Hlásil sa k tretej (strednej) ceste, ktorá by rozvíjala národnú kultúru obohatenú tvorivým dialógom s kultúrami inými, bez ohľadu na to, z ktorej svetovej strany prichádzajú. A hoci sa so svojimi, na ľavicového intelektuála dosť liberálnymi myšlienkami nikdy netajil (predniesol ich na kongrese slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach v roku 1936, rovnako ako aj na prvom Zjazde umelcov a vedeckých pracovníkov v Banskej Bystrici v roku 1946),² bol už vnímaný ako „nacionalista“.

1 1947, máj 28, Praha – Záverečné vystúpenie L. Novomeského k debate o jeho expoéz v Ústavodárnom národnom zhromaždení. In: BUBELÝNIOVÁ, Blanka a i. (ed.): *Z bojov o jednotnú školu: Dokumenty z rokov 1945–1948*. Bratislava, Ústav školských informácií 1989, s. 209.

2 Pozri CHMEL, Rudolf: *Kongres slovenských spisovateľov 1936*. Bratislava, Tatran 1986, s. 120; MRLIAN, Rudolf (ed.): *Zborník z 1. zjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov 27. a 28. augusta 1945 v Banskej Bystrici*. Bratislava, Umelecká a vedecká rada a poverenie informácií 1946, s. 47.

Ani ostatní predstavitelia inteligencie, ktorí prejavili vlastný názor na sporné otázky, sa nevyhli často jednostrannému „zatriedeniu“ (napríklad Vladimír Clementis sa ešte v roku 1939 kriticky vyjadril o sovietsko-nemeckom pakte, za čo bol už v roku 1940 vylúčený z KSČ, neskôr sa k jeho chybám pridalo i údajné uprednostňovanie slovenských adeptov diplomacie na československom ministerstve zahraničných vecí a iné). Podobné tendencie sa prejavili aj v politických rokovaniach o rovnoprávnom povojnovom postavení Slovenska v spoločnom štáte, ktoré sa krátko a neúspešne pokúšalo presadzovať Husákovo takzvané povstalecké vedenie KSS a ktoré prirodzene nevyhovovalo predstavám o silne centralistickom štáte.³ Nie náhodne bol potom atak proti takzvaným buržoáznym nacionalistom zacielený práve na silnú medzivojnovú a vojnovú generáciu slovenských intelektuálov, ako aj na povstalecké vedenie Komunistickej strany Slovenska (ktoré reprezentovali Gustáv Husák, Karol Šmidke a ďalší) a odbojárov. V epicentre obvinení sa ocitli aj osoby mentálne i skúsenosťou schopné ozbrojenej revolvy – partizáni (negatívnym precedensom bola predsa svojvôľa Titovho „partizánskeho“ vedenia a jeho nebezpečne neovládateľná sila) a interbrigadisti s priťažujúcimi zahraničnými spojeniami.

Keď si pripomenieme relevantné okolnosti kampane proti slovenským takzvaným buržoáznym nacionalistom, nemusí sa teda výber obvinených javiť až taký absurdný, akým by zákonite bol v iných, aspoň trochu štandardných podmienkach. Vladimír Clementis, Ladislav Novomeský, Ivan Horváth, Daniel Okáli, Gustáv Husák či Ladislav Holdoš patrili k ľavicovému hnutiu slovenskej inteligencie, viacerí k spoluzakladateľom predvojnového združenia ľavicových intelektuálov okolo revue *DAV*⁴ a paradoxne k dobrovoľným aktivistom komunistickej strany v časoch prvej Československej republiky. Stáli pri nej aj počas ťažkého vojnového obdobia. Po oslobodení, v dôležitých rokoch politickej kryštalizácie obnoveného spoločného štátu, zohrali výraznú úlohu pri reprezentácii tejto, svojou podstatou robotníckej strany, ktorej dali na štít svoj talent, ale aj dobré meno ešte v časoch, kedy v mnohých slovenských intelektuáloch vyvolávala skôr nedôveru ako rešpekt, čeliac vcelku realistickej kritike Demokratickej strany, podozrievajúcej ju z totalitného boľševického „politického základu“.

-
- 3 Klement Gottwald už pri príprave ústavy na jar 1948 Husáka a Novomeského „položartom“ upozornil, aby prílišným zotrúvaním na slovenských predstavách o postavení národných orgánov neskončili ako titovskí buržoázni nacionalisti! (Pozri UHER, Ján: *Zo zákulisia rehabilitácií*. Bratislava, Kalligram 2001, s. 52.)
- 4 Sympatie k staronovým ideálom sociálnych revolúcií, vedených ku kvázispravodlivejšej, lebo rovnostárskejšej spoločnosti, viera v budúcnosť mladého Slovenska spájali Eduarda Urxa, Daniela Okáliho, Petra Jilemnického, Andreja Siráckeho, Vladimíra Clementisa, Karola Svetlíka ml., Jána Poničana, Križka, Obtuloviča a ďalších vo Voľnom združení študentov-socialistov zo Slovenska (na štúdiách v Prahe na prelome 20. a 30. rokov) a najmä okolo „nepravidelného periodika“, literárno-umeleckej revue *DAV*. Podľa slov Novomeského sa usilovala naplniť predstavu „antikonenčného, neprovinciálneho a moderného umenia, ktoré malo položiť základy komunistickej kultúry na Slovensku“ (jej význam sa neskôr hodnotil v oboch krajinostiach, pozitívne a bohužiaľ i negatívne). Pozri napr. PLEVZA, Viliam – PLEVZOVÁ, Vlasta: *Slovenská inteligencia v komunistickej hnutí (1921–1938)*. Bratislava, Pravda 1979, s. 46.

Dostali jedinečnú príležitosť (ale zároveň aj tak často dvojznačnú zodpovednosť) „revolucionárov“ podieľať sa neskôr prostredníctvom vysokých štátnych funkcií na priamej realizácii proklamovaných ideí. Nešlo len o tých najznámejších, ktorí sa dostali najvyššie. Po Vladimírovi Clementisovi, československom ministrovi zahraničných vecí v rokoch 1948 až 1950, či Gustávovi Husákovi, od roku 1946 predsedovi zboru povereníkov (predsedovi „slovenskej vlády“), dostali vysoké posty aj ich ďalší ideoví, umeleckí či jednoducho politickí súputníci, predstavitelia slovenskej ľavicovo orientovanej inteligencie. Z nich hodno spomenúť prvého povojnového povereníka školstva a osvety Ladislava Novomeského. Na „jeho“ povereníctve pracoval aj Peter Jilemnický, básnik a prekladateľ Emil Boleslav Lukáč, davista Ladislav Szántoó, spoluautor koncepcie prvej komunistickej školskej reformy Ondrej Pavlík a ďalší. Známy publicista a davista Eugen Klínger pracoval ako vedúci odboru na ministerstve zahraničných vecí, Ivan Pietor bol svojho času ministrom vnútorného obchodu a dopravy (aj keď za Demokratickú stranu), Ivan Horváth prešiel od funkcie povereníka sociálnej starostlivosti a podpredsedu Slovenskej národnej rady na post veľvyslancu v Budapešti.

No nielen kultúrna oblasť sa mala stať doménou slovenských intelektuálov. Viacerým sa ušli aj výsostne politické funkcie, v ktorých sa ich „služba“ revolúcií začala najmä po roku 1948 dostávať do kontroverzejších polôh. Prominentný komunistický novinár Edo Friš bol tajomníkom ÚV KSS a šéfredaktorom *Pravdy* v najexponovanejších rokoch 1947 až 1952, literárny kritik Michal Chorváth pôsobil v tom čase vo funkcii povereníka informácií, Ladislav Holdoš sa v roku 1950 stal povereníkom pre veci cirkevné, Daniel Okáli bol vládnym splnomocnencom pre výmenu obyvateľstva s Maďarskom a po roku 1948 povereníkom vnútra...⁵ (Práve jeho účasť v tejto citlivej kauze vraj podráždila vodcu maďarských komunistov Mátyáasa Rákosiho tak, že sa naňho osobne sťažoval Gottwaldovi. Aj vďaka tomu sa zrejme Okáli dostal na maďarský zoznam vyše šesťdesiatich československých „titovských spojencov“.)

Kým niektorí ich súputníci odchádzali (či už do väzenia, emigrácie, alebo do ústrania – Milo Urban, Tido J. Gašpar, Valentín Beniák, Jozef C. Hronský a ďalší), mnohí sa aktívne zapojili do súkolia, ktoré sa malo čoskoro obrátiť proti nim. Táto krátka genéza ich cesty predchádzajúcej pádu (nielen politickému a existenčnému, ale v niektorých prípadoch možno ešte horšiemu – lebo morálnemu) nemá ukázať len jeho hĺbku, ale aj, ak máme hovoriť o dôsledkoch kampane, jej mravný a psychologický rozmer. Lebo nešlo „iba“ o tých vybraných, ktorí sa v roku 1950 dostali do epicentra kampane proti „buržoáznemu nacionalizmu“ v KSS, aby sa stali objektami jej priameho zásahu a súdnej mašinérie. Jej obeť bolo nepochybne omnoho viac. Postihla v podstate celú povojnovú „budovateľskú“ generáciu, ktorá síce neprekročila brány väzníc, no aj tak bola potrestaná mravným bremenom spoluúčasti.

5 ŠTEFANSKÝ, Michal: Politické procesy ako dôsledky juhoslovansko-sovietskej roztržky. In: TÝŽ – ZÁGORŠEKOVÁ, Marta (ed.): *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989: Historicko-politologické pohľady. [Konferencia] Donovaly, 12.11.1996–13.11.1996*. Banská Bystrica, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského 1997, s. 19–26.

Hlboká vnútorná trauma ešte dlhé roky po vynesení rozsudkov a odoznení nenávisť-
ných prejavov sprevádzala v slovenskom prostredí vnímanie tejto kampane.

Nech už jej korene siahali akokoľvek ďaleko za reálne a kultúrne hranice súdobého
Československa, rozhodujúci je, že sa tu napriek tomu (alebo práve preto?) zrazu
našli presvedčivé dôvody, ktoré po počiatočnom váhaní gottwaldovského vedenia KSČ
dovolili ju spustiť. Politická „skratka“ ekvilibristicky prekonala na prvý pohľad nepre-
konateľnú vzdialenosť a z roztržky Titovho juhoslovanského komunistického vedenia
s Moskvou, z hľadania jej „riešení“ v podobe konštruovania trestuhodných naciona-
listických úchyliet aj vo vnútri ostatných komunistických strán na druhom zasadnutí
Informbyra v júni 1948 sa stal nebezpečný nástroj.⁶ Nemusíme tu opakovať chronicky
známe historické fakty, ktoré podporujú tézu o kampani ako cudzom implantáte,
ktorý bol Československu konca štyridsiatych rokov akosi náhodne vnútený. Obeťami
kampane sa – rovnako po verbálnych útokoch na Tita – stal poľský generálny tajomník
Władysław Gomułka, ktorý bol v rokoch 1951 až 1954 väznený na Stalinov pokyn
ako „titoista“. Maďarský minister zahraničných vecí, interbrigadista László Rajk
a najvyšší činiteľ Bulharskej komunistickej strany Trajčo Kostov však už neušli po-
prave. Aj vplyv maďarskej strany, ktorá sa podujala zinternacionalizovať kampaň
a prostredníctvom nej zúčtovať, okrem iných, aj s príliš „slovenskými“ komunistami
v ČSR, je dostatočne známy; treba mať pritom na pamäti, že s podobným dôrazom
sa prejavil už koncom roku 1948, kedy sa dostalo Husákovi tvrdej kritiky zo strany
vedenia KSČ za vysídľovanie, respektíve výmenu občanov menšinovej maďarskej
národnosti. Tieto organizované migrácie obyvateľstva boli potom predčasne ukonče-
né a politika voči maďarskej menšine bola od základu prehodnotená, čo avizovalo
završenie tichej dohody medzi Gottwaldom a Rákosim. Jej plodom bol aj spomenutý
maďarský zoznam, predložený roku 1949, v ktorom si Klement Gottwald mohol
prečítať nielen meno už spomenutého Okáliho, ale aj Vladimíra Clementisa, Ivana
Horvátha, Eugena Löbla, Kolomana Moškoviča, Ladislava Holdoša, Michala Falšana,
Jána Púlla, Eda Friša, Júliusa Bránika a ďalších vyše päťdesiatich slovenských „titov-
ských agentov“, a navyše musel strpieť „urgencie“ maďarských súdruhov, dožadujú-
cich sa razantnejšieho vyvedenia príslušných dôsledkov.

Pri rozbiehaní kampane však nešlo iba o medzinárodné, či spomínané vnútro-
štátne česko-slovenské súvislosti. Vo vnútri samotnej KSS, v jej politických špičkách,
zúril silný konkurenčný boj. Vďaka kampani dostali nečakanú príležitosť vyvrieť na
povrch prezreté animozity centrom protežovanej (lebo lojálnej) generácie robotníc-
kych funkcionárov-dogmatikov, nastupujúcej do vedenia strany po vojne (Viliam
Široký, Karol Bacílek, Štefan Baššovanský, Michal Chudík a iní), voči „starému“
vedeniu (Karol Šmidke, Gustáv Husák...) a známym ľavicovým, politicky angažova-
ným (davisti...) a prirodzený rešpekt požívajúcim intelektuálom. Zrazu sa tu objavila
možnosť odstaviť celú povstaleckú garnitúru; eliminovať jej rešpektované jadro
a upevniť si vlastné mocenské postavenie naraz a naždy; a napokon sa zavďačiť
vládnucemu, o všetkom (aj o nich) rozhodujúcemu vedeniu KSČ.

6 Tamže.

Môžem teda konštatovať, že nie je až také prekvapujúce, ak sa „zahraničná“ inšpirácia kampane napokon celkom logicky a neobyčajne dôsledne využila na definitívne odstránenie „domácich“ nepohodlných súputníkov-konkurentov. Z vonka prichádzajúca kampaň si zrazu akosi sama našla svojich adresátov a zapadla do „domácich“ pomerov ako uliata. Stačilo už iba zaangažovať domáce lokálne vedenie, aby si urobilo poriadok vo vlastných radoch. Je príznačné, že jeden z prvých verejných odsudkov na účet „malomeštiackeho nacionalizmu“ vo vedení KSS vyslovil, ako inak, vysoký slovenský funkcionár, v tom čase predseda KSS Viliam Široký už v polovici roku 1948. Na tomto istom straníckom zasadnutí bolo zároveň odsúhlasené zjednotenie českých a slovenských komunistov, a tým aj dobrovoľná subordinácia KSS voči KSČ a vlastne úplná strata i posledných zvyškov jej právomocí. Ak tu Široký otázku nacionalizmu iba nadniesol, v tom čase už ŠtB v Prahe zisťovala podklady na vytipované podozrivé osoby zo slovenskej politickej špičky. Široký, už od piateho zjazdu KSČ v roku 1929 Gottwaldov verný spolupracovník a obdivovateľ, bol pre vedenie KSČ tým vhodným, konsenzuálnym kandidátom na pripravované náročné akcie, ktorý v rámci daných smerníc ochotne vyvine aj žiadanú vlastnú iniciatívu. Okrem spomenutých „generačných“ animozit ho totiž výrazne negatívne motivovali jeho osobné averzie, ktorých korene siahali až do obdobia Slovenského národného povstania. Trpel hlbokým presvedčením, že sa ho nemohol zúčastniť práve Husákovou vinou, pretože ten včas nezabezpečil jeho oslobodenie z väzenia. (Široký v ňom napokon celé povstanie aj presedel a definitívne prišiel o auru hrdinu. „Inteligentov“ v KSS proste nemal odjakživa v láske; vrátane Clementisa, proti ktorému sa postavil už pred vojnou a potom pri jeho prvom vylúčení z KSČ v roku 1940.) Osobnosti Širokého a ostatných slovenských komunistických činiteľov, ktorí sa rozhodli aktívne prispieť k „očiste“ KSS od jej najznámejších osobností, disponujúcich väčším spoločenským kreditom, aký oni kedy mohli mať, by dobre poslúžili ako námet pre rozsiahlu psychoanalytickú štúdiu o deštruktívnych podobách víťazstva neschopných nad schopnými, ale aj o tom, „čoho“ všetkého (a „ako“) sa musí jedinec vzdať na svojej ceste za mocou. (Pokúsil sa o to neskôr Ladislav Mňačko vo svojom druhom najznámejšom románe *Ako chutí moc* (1968), v ktorom mu bol podľa jeho slov predlohou vyučený knihviazač, od roku 1952 povereník spravodlivosti priamo sa podieľajúci na procese s „buržoáznymi nacionalistami“, od roku 1953 predseda zboru povereníkov, neskôr predseda Slovenskej národnej rady a od roku 1960 podpredseda československej vlády – Rudolf Strehaj.)⁷

Medzinárodné, vnútropolitické a vnútrostranícke súvislosti kampane sa tak prelínali, navzájom prispôbovali a dopĺňali, aby do seba celkovo zapadli. Je zrejmé, že z vonku prichádzajúca kampaň si našla až príliš úrodné podhubie v prezretých domácich – česko-slovenských, ale aj „slovensko-slovenských“ – animozitách. Čoskoro sa ukázalo, že v danom čase a priestore vlastne vyhovuje viacerým mocenským skupinám, ktoré ju využili na kruté účtovanie. Na druhej strane však možno konštatovať, že bez tejto súhry vonkajších okolností by k nemu v súdobom Československu

7 FULMEK, Alexej: Návrat do encyklopédií. In: *Smena*, (17.2.1990), s. 5.

pravdepodobne nikdy takýmto spôsobom a v tak radikálnej podobe neprišlo (predtým i potom sa tu zvykli používať predsa len o niečo civilizovanejšie „metódy“ odstavenia politického protivníka).

Represie a ich dôsledky

Ak začala ŠtB už v polovici roku 1948 tajne „rozpracovávať“ Husáka, Novomeského, Šmidkeho, Okáliho a ďalších pre potreby kampane, za jej oficiálne vyhlásenie je považovaný deviaty zjazd KSS v máji 1949, po ktorom už ich rekognoskácia prebiehala pod odborným a skúseným vedením sovietskych poradcov. Koncom roka 1949 Ústredný výbor KSČ na priamy podnet zasadnutia Informbyra schválil bezpečnostné opatrenia zacielené na odhaľovanie „vnútorných nepriateľov“ strany a štátu. Jedným z prvých výsledkov bolo dlhšie pripravované zaistenie slovenského partizánskeho veliteľa Viliama Žingora a niekoľkých ďalších osôb.⁸ Bezprostredným signálom rozpútania bezprecedentného honu proti najznámejším predstaviteľom slovenskej politickej a kultúrnej scény sa stalo zasadnutie ÚV KSS 14. marca 1950, na ktorom bol Vladimír Clementis obvinený z buržoázneho nacionalizmu a odvolaný z funkcie. Kampaň sa tak oficiálne začala za osobnej prítomnosti generálneho tajomníka ÚV KSČ Rudolfa Slánskeho a tajomníka ÚV KSČ pre kádrové záležitosti (onedlho vymenovaného do čela ministerstva národnej bezpečnosti) Ladislava Kopřivu. O týždeň neskôr nasledovali obvinenia a postupné odvolavania z funkcií... Husák bol začiatkom mája 1950 nútený odísť z miesta predsedu zboru povereníkov, na ktorom ho nahradil nepopulárny Karol Bacílek, a zostal mu už len post vedúceho roľníckeho oddelenia ÚV KSS. Približne v tom čase prišli o funkcie aj ostatní – Novomeský bol odvolaný z miesta povereníka školstva a osvetu (a dočasne poverený vedením Slovenskej akadémie vied a umení), Holdoš opustil kreslo povereníka pre veci cirkevné, Okáli stratil post povereníka vnútra atď.

Na začiatku roku 1951 boli slovenskí „buržoázni nacionalisti“ postupne – niektorí za dramatických okolností – pozatýkaní a uväznení. Clementisa zaistili ako prvého na prechádzke so psom koncom januára (o mesiac neskôr aj jeho manželku Lídu, ktorá bola väznená celých dvadsať dva mesiacov). Holdoša zatkli 2. februára v noci za Kolínom na ceste z Prahy do Bratislavy (odviezli ho do Ruzyni, na druhý deň už prešiel prvými výsluchmi a mučením).⁹ Husáka zaistili „Kopřivom poverené orgány“ ráno 6. februára 1951 priamo v pracovni generálneho tajomníka ÚV KSS Štefana Bašťovanského. Nasledovali výsluchy, dlho bez konkrétnych obvinení, ktorým postupne rad za radom podľahli všetci okrem Husáka, ktorý jediný vytrval a nepristúpil na hru „všetko priznaj, označ spoluvinníkov a možno si zachrániš život“. Odolával tak vytrvalo, že sa o „komplikáciách“ s ním zmieňovali aj súdové stranické správy. Jeho neústupčivosť bola údajne jednou z príčin, prečo nemohol byť proces s „bur-

8 Pozri PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava, Tatrapress 1991, s. 64.

9 *Tamže*, s. 69.

žoáznymi nacionalistami“, ktorý sa napokon konal 21. až 24. apríla 1954, prístupný pre verejnosť. Ale aj tak jeho život v istom kritickom období skutočne visel na vlásku.

Samotný Gustáv Husák sa po rokoch k tomu vyjadril slovami Arthura Koestlera: „Nikto nemôže zodpovedať na otázku o statočnosti, kým sám nebol podrobený skúške.“¹⁰ Sila, ktorú počas vyšetrovania preukázal, sa však obrátila do jeho vnútra v rovnako tvrdú zatrpknutosť. Prišiel nielen o slobodu, postavenie a majetok, ale aj o svoju rodinu – o desať rokov zo života svojich dvoch synov, o hlboký vzťah s ich matkou (režisérkou Magdou Lokvencovou, prepustenou za trest z divadla), ktorý útrapy a dlhé odlúčenie nevydržal. (Lokvencová umrela relatívne krátko po ich rozvoде, na následky ťažkej choroby v roku 1966).

V rozsudku Najvyššieho súdu ČSR v Prahe boli „buržoáznonacionalistickí zradcovia“, obvinení z velezrady, sabotáže, vyzvedačstva a rozvracania republiky, odsúdení na dlhoročné tresty: JUDr. Gustáv Husák dostal trest odňatia slobody na doživotie, JUDr. Ivan Horváth na dvadsať dva rokov, JUDr. Daniel Okáli na osemnásť rokov, Ladislav Holdoš na trinásť rokov a Ladislav Novomeský na desať rokov. Prví traja menovaní boli odsúdení aj na stratu štátneho občianstva a zákaz vykonávať funkcie v štátnych orgánoch, dvaja poslední na prepadnutie celého majetku a stratu občianskych práv v trvaní piatich rokov.¹¹ Vladimír Clementis bol odsúdený už skôr v procese s „protištátnym spikleneckým centrom Rudolfa Slánskeho“ na trest smrti a 3. decembra 1952 v skorých ranných hodinách bol popravený.

Začala sa písať jedna z najdramatickejších kapitol slovenského kultúrneho života, ktorá mala zásadne ovplyvniť a zmeniť na celé ďalšie desaťročie jeho vývoj, atmosféru a protagonistov. V jej neoficiálnej sfére sa od začiatku prelínali dva kľúčové momenty. Po prvom otrase z priamočiarosti a tvrdosti zásahu proti významným predstaviteľom slovenského politického a kultúrneho života, ktorý spočiatku spôsobil zmätok a rozpaky, nasledovala citová depresia, pretože išlo nielen o generačných druhov, ale i starých priateľov, ktorých stoličky v bratislavských kaviarňach zostali prázdne. (Za vojny niektorí dokonca istý čas aj spolu bývali: mladomanželia Husákovci, Michal Falčan a Ondrej Pavlík si na rovnakej adrese založili rodiny. Navštevovali ich Laco Novomeský, maliar Ján Mudroch, Ján Púll, Fraňo Kráľ a ďalší.) Ladislav Mňačko si ešte aj po rokoch spomínal na ťaživú atmosféru v kaviarni hotela Carlton po zatknutí Husáka a Novomeského. Dlhé deprimované ticho pri poloprázdnom stole napokon prerušil iba František Votruba nepresvedčivým hlesnutím: „...ideme ďalej...“¹² Táto momentka ilustruje atmosféru tej doby, ale zároveň sa v nej ozýva aj pocit hlbokého strachu, ktorý ochromoval a prenikal až do samotného vnútra, ako kľúčový dôsledok kampane.

Tiesnivú atmosféru doby neakumulovala iba súdobá stranícka tlač, v ktorej sa naplno rozpútala kampaň plná štvavých obvinení a opisovania nových a nových kauz;

10 Tamže, s. 71.

11 Slovenský národný archív, Bratislava (SNA), fond Predsedníctvo ÚV KSS, karton 1109, záznam zo zasadnutia 2.8.1963.

12 Podľa rozhovoru Ľuboša Juríka s Ladislavom Mňačkom: Ako chutí samota. In: *Literárny týždenník*, roč. 2, č. 51–52 (1989), s. 5.

napokon tá bola hermeticky prepojenou súčasťou masívnej propagandistickej mašinerie, plne slúžiacej záujmom absolutisticky vládnucej komunistickej strany. Omnoho depresívnejšie však pôsobili „angažované“ články významných kultúrnych činovníkov aj v periodikách v podstate spolkového, respektíve odborného charakteru, akým bol *Kultúrny život*.¹³ Na stránkach v tom čase už populárneho týždenníka slovenských spisovateľov (ktorého nedávnym spoluzakladateľom a liberálnym ideovým otcom bol paradoxne Ivan Horváth) už počiatkom roku 1950 prepukla organizovaná „verejná diskusia“ kritizujúca práve publikovanú antológiu prekladov ideologicky nevyhovujúcej poézie nevyhovujúcich západných autorov *Záhrada útechy*, ktorú zostavil Emil Boleslav Lukáč. Nešlo len o kritiku „dekadentnej“ poézie, ktorej tón sa niesol v úplnom protiklade s budovateľskými ódami socialistického realizmu a kazil ich nevhodnou nostalgiou a smútkom. Kriticizmus pramenil aj z prezieravého postoja voči zostavovateľovej náboženskej orientácii.¹⁴ Zánik časopisu *Tvorba*, ktorý redigoval, nenechal na seba dlho čakať a čoskoro tak nasledoval Novomeského *Národnú obrodu*, ktorá bola zastavená v roku 1948; Husákovo *Nové slovo* zaniklo v roku 1952.

Nielen kariéristi, dogmatici alebo mladí príslušníci budovateľskej generácie, ktorých „rýchle“ pero viedla neskúsenosť a slepá dôvera, ale aj renomované osobnosti, literárni kritici, novinári, spisovatelia, umelci v tom čase zobrali na seba aktívnu úlohu demagogického kritika a „čističa“ vo vlastných radoch, v dovtedy dosť introvertnom a komornom spoločenstve tvorcov. Svoj morálny podiel niesli okrem toho aj na pohľad pasívni súputníci tohoto dramatického obdobia, ktoré takmer úplne ovládol „démon súhlasu“.¹⁵ Medzi riadkami napospol „lojálnych“ vyhlásení, potvrdzujúcich „nekompromisnú“ vieru v režim a jeho idey, aj v takejto vypätej dobe však bolo možné často vycítiť už silnejší strach, ktorý mal svoje opodstatnenie.

Výdatne k nemu prispel aj „zlopovestný“ aktív slovenských spisovateľov-komunistov, ktorý koncom marca (30. a 31. 3.) 1951 pod vedením Júlia Šefránka, delegovaného z aparátu ÚV KSS, nielen veľmi tvrdo verbálne odsúdil davistov, ale ešte prejudikoval aj rozšírenie obvinení na ďalšie osobnosti slovenskej kultúry (jedného z najznámejších literárnych kritikov Alexandra Matušku, Vladimíra Mináča, Dominika Tatarku, Michala Chorvátha a ďalších).¹⁶ Na ich hlavy sa zosypali obvinenia z kozmopolitizmu, z prejavov buržoáznonacionálnej úchyľky, z podpory zahŕňajúcej „formalistickej“ a „estétskej“ kultúry. A nezostalo iba pri výhražne zdvihnutom prste. Všetci spomenutí prišli čoskoro o funkcie, ktoré v tom čase zastávali, a tým sa to

13 Bližšie pozri *Kultúrny život*, ročníky 1950–1952.

14 Verejná diskusia o antológii *Záhrada útechy*. In: *Kultúrny život*, roč. 5, č. 2 (1950), s. 3.

15 Satirická próza Dominika Tatarku *Démon súhlasu* bola po prvý raz časopisecky publikovaná už v roku 1957. V knižnej podobe však mohla výjsť až v roku 1963.

16 Július Šefránek, ktorý sa v roku 1951 pokúsil zohrať nepopulárnu úlohu slovenského Ždanova, rýchlo zabudol, že sám publikoval svoje príspevky v ohováranom *DAVe*. Na krátky čas sa po vojne stal šéfredaktorom *Pravdy*. V rokoch 1946 až 1953 pôsobil v aparáte ÚV KSS ako zástupca, neskôr vedúci oddelenia propagácie a agitácie. Od roku 1953, kedy ho ako príliš kompromitovaného odvolali, nastúpil ako asistent a neskôr vedúci katedry marxizmu-leninizmu na Univerzite Komenského v Bratislave.

nemuselo skončiť.¹⁷ Jeden z nich – Vladimír Mináč – aj po desiatkach rokov vnímal svoju situáciu v tých časoch ako pohyb na hrane medzi životom a smrťou, kedy išlo o všetko a stačilo celkom málo, „aby človek na dlhé roky zmizol, alebo rovno odvisol. (...) A odvtedy som si začal dávať väčší pozor,“ charakterizoval nielen svoje pocity tento kontroverzný spisovateľ v nedávno vysielanom televíznom interview. Ladislav Mňačko zase spomínal v rozhovore s Ľubošom Jurikom v *Literárnom týždenníku*, ako v istej chvíli definitívne precitol, ale z rozbehnutého vlaku sa jednoducho neodvážil vyskočiť. Spolu s ostatnými bol údajne postavený pred otázku, „ako sa zachovať, keď sa nutnosť prežiť dostala do rozporu so svedomím“. A to bola dilema, ktorá ohýbala chrbtice a pomaly ničila ľudí, ktorí ho mali.¹⁸

Nešlo teda iba o materiálnu existenciu či o „posty“, ale tiež o život a o všadeprítomný strach. A o svedomie tých, ktorí sa na kampani zúčastnili, či len prosto mlčali, keď mali prehovoriť. Kampaň tak mala mnoho ďalších obetí, okrem tých, čo skončili vo väzení alebo boli inak perzekvovaní. Väčšina síce „išla ďalej“; hoci mnohí už v tom čase cítili, že toto asi nie je cesta, ktorej na začiatku konceptu novej, spravodlivejšej a lepšej spoločnosti uverili. A práve z takýchto skúseností sa rodil pomalý a bolestný, zároveň však nezvratný proces transformácie budovateľskej generácie veľkej časti novinárov a spisovateľov, ale i robotníkov a funkcionárov, na generáciu „oklamanú a zneužitú“.

Najsilnejším katalyzátorom definitívneho rozhodnutia pre mnohých vnútorne pochybujúcich boli nesporne exekúcie významných partizánskych veliteľov Viliama Žingora a Jozefa Trojana (odsúdených a popravených koncom roku 1950), ale najmä smrť Vladimíra Clementisa (3. decembra 1952), ktorý požíval v slovenskej kultúrnej obci vysoký stupeň úcty a rešpektu. Dlhé roky známy svojou vzdelanosťou, kultivovanosťou a zároveň až nekompromisnou oddanosťou komunistickej idej, bol nepochopiteľnou obeťou. Jeho smrť otriasla slovenskou kultúrnou societou, viac ako inde vzájomne spätou silnými putami – počnúc potomkami „starých rodín“, ktoré generovali ich kultúrne poslanstvo, cez rozvetvené príbuzenské a priateľské vzťahy, či lokálpatriotizmus na spoločných štúdiách až po spojenia vyplývajúce z rovnakých politických názorov. K precitaniu prispela aj vynucovaná a ponižujúca verejná sebakritika, ktorej sa musela postupne väčšina podrobiť – a to nielen priamo obvinení, ktorí sa priznávali k absurdnostiam, ale aj ich súputníci v kultúrnej sfére: spisovatelia, niektorí hudobníci, renomovaní výtvarníci, ktorí sa ospravedlňovali za svoje staršie modernistické diela (Ladislav Guderna, Dezider Milly, Rudolf Pribiš a ďalší).

Kampaň sa však nedotkla len politického a kultúrneho života Slovenska. Významným spôsobom bola využívaná aj v súvislosti s jeho každodenne skloňovanou industrializáciou, opradenou množstvom účelových legiend. Za „buržoázných nacionalistov“ boli označení aj tí slovenskí ekonómovia, ktorí sa pokúšali o jej zrealnenie. Poukazovali na jej nedostatky a rozpornú kvalitu, vyplývajúcu z neefektívnej a jednostrannej štruktúry, nezohľadňujúcej prírodné, historické a demografické podmienky

17 Aktív slovenských spisovateľov komunistov. In: *Kultúrny život*, roč. 6, č. 14 (1951), s. 1.

18 Ako chuti samota, s. 14.

Slovenska. Žiadajúc väčšiu mieru hospodárskej samosprávy, museli niešť za svoje „nehodné“ stanoviská politickú zodpovednosť. V tomto čase sa pretriasala kauza Júliusa Bránika, v rokoch 1953 a 1954 predsedu Slovenského plánovacieho úradu vo funkcii povereníka, ktorý kritizoval nekoncepčnosť industrializácie, zavádzanie nízkoefektívnych prvovýrobných programov bez vzájomnej návaznosti a bez potrebnej finalizácie. Žiadal zvýšenie právomocí slovenských národných orgánov v riadení ďalšieho ekonomického vývoja a vytvorenie organizačných predpokladov na zefektívnenie riadenia strojárstva na Slovensku (navrhoval vytvorenie príslušného povereníctva). Bránik bol zakrátko odvolaný z funkcie a pred podstatne tvrdším postihom ho zachránilo iba úzke spojenie a príbuzenský vzťah s Viliamom Širokým. V rovnaký deň bol odvolaný aj ďalší Širokého človek, podpredseda zboru povereníkov Ján Púll, ktorý však svoje „nehodné“ stanoviská radšej odvolal. Jeden z jeho nástupcov, Štefan Šebesta, podpredseda zboru povereníkov v roku 1957, navrhol už podriadenie celého slovenského hospodárstva pod jurisdikciu zboru povereníkov, za čo bol rovnako odvolaný z funkcie.¹⁹

Napriek tomu, že osudy obvinených prechádzali peripetiami prakticky až do začiatku šesťdesiatych rokov, už v decembri 1952 prišlo k náhlemu opadnutiu najextrémnejšieho ťaženia voči nim. Akoby na nezaznamenateľný pokyn „zhora“ sa v tom čase, len niekoľko dní po Clementisovej poprave uskutočnená celoštátna konferencia KSČ už sústredila najmä na „ekonomické problémy československej spoločnosti“. Napokon sa tento spôsob, ako sa rýchlo zbaviť vlastnej degenerujúcej a neprijímnej politickej témy (náhlou zmenou „priorít“ na vďačné, pretože všeobecné a sústavné aktuálne hospodárske problémy), osvedčil niekoľkokrát aj v blízkej budúcnosti – nielen po krátkej prvej revolte roku 1956, ale i v roku 1963, kedy sa aparátu zas nechcelo ísť do dôsledných rehabilitácií, ktoré by ho definitívne skompromitovali.

Ostatne, „buržoázni nacionalisti“ v komunistickej strane neboli z hľadiska „potrieb“ medzinárodného komunistického hnutia aktuálni už v čase realizácie ich československého variantu. Ladislav Mňačko si ešte po rokoch spomínal, že jedným z momentov, ktoré rozhodli o jeho návrate na Slovensko (do roku 1948 pôsobil v pražskom *Rudom práve*), bola aj skutočnosť, že kým v Čechách sa už vtedy orientovali na protisionistické ťaženie (aj on mal ešte tri roky po návrate z reportážnej cesty do Izraela problémy so štátnou bezpečnosťou), na Slovensku ho, pôvodom Čecha, kampaň proti „buržoáznym nacionalistom“ priamo neohrozila.²⁰ Napokon, v krajine pôvodu väčšiny kampaní sa situácia, priamo úmerne s chorľavejúcim Stalinom, začínala meniť. Podľa Karla Kaplana prišlo tiež k výmene sovietskych poradcov, ktorí boli hlavnými „gestormi“ krutých čistiek. Blížil sa čas, kedy namiesto urgencií sovietskeho vedenia urýchlene uskutočniť bezohľadné represie začali do Československa prichádzať upozornenia opačného typu – opustiť bezbrehý radikalizmus a mierniť vy-päté pomery. Nebezpečná lavína, ktorá mohla zdecimovať celú generačnú vrstvu

19 LONDÁK, Miroslav: *Otázky industrializácie Slovenska (1945–1960)*. Bratislava, Veda 1999, s. 90 n., 126 n.

20 Ako chutí samota, s. 14.

slovenskej kultúry, sa akoby zastavila na polceste rovnako náhle a neprirodzene, ako začala.

Ak perzekúcia takzvaných buržoázných nacionalistov hlboko poznamenala atmosféru v slovenskom kultúrnom živote, ktorý na čas úplne sparalyzovala, ďalším nezanedbateľným následkom bol aj jej negatívny vplyv na beztak problematizujúce sa vzájomné česko-slovenské vzťahy. Už skôr totiž prichádzalo na slovenskej strane k nespokojnosti s fungovaním administratívneho riadenia kultúry, ktorého centralisticky štrukturovaný model mohol len oneskorene a ťažkopádne reagovať na takú mnohotvárnú a spontánnu oblasť, akou boli kultúrne aktivity. Nešlo samozrejme o nejaký izolovaný problém. Úzko súvisel s postupným legislatívnym zhoršovaním postavenia Slovenska v spoločnom štáte, ktoré sa odohrávalo prakticky od prvých povojnových rokovaní o jeho budúcej podobe a pokračovalo postupným okliešňovaním právomocí slovenských národných orgánov. Ani prechodné politické a spoločenské uvoľnenie v roku 1956, ktoré prinieslo isté dielčie kroky k zlepšeniu daného stavu, nemohlo byť dostatočne efektívne. Po krátkom vzopätí prejavov nespokojnosti si režim ešte viac „zabetónoval“ svoju moc. Využil všetky v tom čase použiteľné totalitné prostriedky a okrem osobných postihov neprezieravých – teda predčasných „reformátorov“ (ktorí „predbehnú svoju dobu, potom na ňu museli počkať“ – ak nie vo väzení, tak aspoň v ústraní) – opäť upevnil, ba umocnil svoju predstavu o jednotnom československom štáte v jeho novej, aj z viacerých iných aspektov kontroverzej ústave z roku 1960.

Túto dostatočne známu skutočnosť pripomínam ako jeden z relevantných faktorov, ktorý v komplexe už uvedených súvislostí ovplyvňoval súdobú kultúrnu situáciu na Slovensku a v spojení s kampaňou proti takzvaným buržoáznym nacionalistom, vyskytujúcou sa ako špecifický fenomén slovenskej politickej a kultúrnej reality, ju nepochybne radikalizoval. Na druhej strane, nemožno nespomenúť prinajmenšom dve rovnako známe skutočnosti, ktoré priebežne vplývali na zmiernenie slovenských postojev. Poprvé, na Slovensku mali výsledky komunistickej kultúrnej politiky, bez ohľadu na jej politickú a ideologickú kvalitu, viacero pozitívnych momentov v inštitucionálnom rozvoji kultúrneho života a jeho neobyčajne širokom sprístupnení. Podruhé, svoju úlohu tu zohrával už tradične blízky vzťah a zažitý slovenský rešpekt voči – vo viacerých smeroch zrelšej – českej kultúre, často ešte posilňovaný väzbami zasiatymi počas štúdií na českých školách, či jednoducho trvalo „nadanárodná“ umelecká a názorová blízkosť. Navyše treba brať na zreteľ aj mentalitu slovenskej strany, ktorá sa zvyčajne snažila vyhnúť krajným riešeniam problémov.

Tŕnistá cesta k občianskej rehabilitácii

Skutočnou výnimkou z hore uvedeného takmer už pravidla bola reakcia slovenskej kultúrnej obce na nedôsledné rehabilitácie obetí kampane proti slovenským „nacionalistom“ v druhej polovici päťdesiatych, ale najmä na začiatku šesťdesiatych rokov. Formálna, lebo vynútená hra stále kompromitovanejšieho vedenia komunistickej strany na vytváranie vyšetrovacích komisií bola kontraproduktívna. Prvý pokus

v tomto smere predstavovala Baráková komisia v rokoch 1955 až 1957, ktorej výsledky boli celkom neuspokojivé. Keď sa aj ostatná, takzvaná Kolderova komisia v rokoch 1962 a 1963 vyhlala definitívnej a dôslednej rehabilitácii slovenských „buržoáznych nacionalistov“, pohár trpezlivosti sa naplnil až po okraj.

Prirodzene, vlna nespokojnosti slovenskej kultúrnej verejnosti a jej hnutie za úplnú občiansku i stranícku očistu nespravodlivo obvinených postupne narastali. Výdatne živé vnúteným umlčovaním a osobnými postihmi kritikov režimu v druhej polovici päťdesiatych rokov, dostali v rokoch šesťdesiatych nové stimuly. K postupujúcemu morálnemu úpadku komunistického režimu v Československu sa pripojila aj vleklá hospodárska kríza, ktorá zasiahla súdobú ekonomiku prakticky vo všetkých relevantných ukazovateľoch. Akokoľvek do poslednej chvíle tajená, pôsobila negatívne stagnáciou životnej úrovne v čase, kedy západné ekonomiky mali vykročiť do obdobia všeobecného blahobytu.²¹ To nemohlo ostať bez následkov na verejnú mienku.

Slovenská strana mala aj k tejto sfére svoje zásadné výhrady. Sprevádzali traumou z nespravodlivého a bezprecedentného zásahu proti najznámejším osobnostiam slovenského života rovnako ako všeobecný kriticizmus voči vládnej moci, obmedzujúcej prostredníctvom ortodoxnej cenzúry slobodu slova, právo kultúry a umenia na slobodu prejavu. (Právo slobodného pohybu osôb sa ukázalo v tomto období ako zvlášť dôležité, keď sa zlepšili medzinárodné vzťahy a pootvorili dvere do sveta, čo vyvolalo nový záujem o cestovanie.)

Olaj do ohňa priliali aj tiché návraty postupne a akosi nenápadne prepúšťaných obetí monsterprocesov z väzníc. Obraz utrpenia, ktoré museli prežiť, silný pocit nespravodlivosti, ktorý sa stal leitmotívom ich návratu do verejného života, mnohým ich súputníkom otvorili oči a prispeli k tomu, aby sa uvoľnili stavidlá kritiky režimu, ktorý bol schopný takýchto neprávostí. Spolu so stovkami, ba tisíckami ostatných prichádzali postupne aj takzvaní buržoázni nacionalisti.

Ako prvý sa dostal na slobodu Laco Novomeský, ktorého podmienične prepustili na základe uznesenia Krajského súdu v Prahe z 18. februára 1956. Zostal v Prahe, zamestnaný v Pamätníku národného písomníctva na Strahove. Druhý bol Ladislav Holdoš, ktorého trest sa premlčal vďaka milosti prezidenta z 28. júla 1957. Ivan Horváth dostal individuálnu prezidentskú milosť 21. decembra 1959 a 6. januára 1960 bol prepustený na slobodu. Z tej sa však dlho netešil. Už 4. septembra 1960 podľahol následkom podlomeného zdravia a umrel. Daniel Okáli bol podmienične prepustený v rámci prezidentskej amnestie 10. mája 1960. Zamestnal sa ako referent v národnom podniku Tatra v Bratislave. Až do roku 1963, tak ako Gustáv Husák, písal kompetentným osobám a žiadal o prešetrenie prípadu takzvaných buržoáznych nacionalistov, pretože pocit krivdy a nespravodlivosti bol silnejší ako skutočnosť, že si nakoniec nemusel odpykať v Leopoldove, Valdiciach a na Pankráci celý svoj vysoký trest. V liste Antonínu Novotnému zo začiatku roku 1963 konštatoval, že keď už stratili takmer všetko (niektorí životy, iní zdravie a najlepšie roky vo väzniciach, ktoré im nikto nikdy nevráti, tak ako neodčiní trápenie a rozvrátený život ich rodín),

21 Pozri HOBSBAWM, Eric: *Věk extrémů: Krátké 20. století 1914–1991*. Praha, Argo 1998.

jediné, čo im ešte môže byť navrátené, je občianska a politická česť. A práve amnestie, na podklade ktorých sa dostávali postupne na slobodu, neznamenal automaticky aj občiansku a politickú rehabilitáciu. Na bezprecedentné porušovanie základných právnych noriem pri výsluchoch i procesoch upozorňoval Gustáv Husák vo svojom dopise Novotnému v decembri 1962. Najvyššie postavenému „buržoáznemu nacionalistovi“ (keď že Clementis bol nakoniec odsúdený so Slánskeho „záškodníckou“ skupinou) znížili trest na dvadsať päť rokov ešte v roku 1955. Prepustili ho tiež na základe amnestie 10. mája 1960.²² Začínal ako robotník v stavebníctve. Až po roku 1963 začal pracovať v Ústave štátu a práva Slovenskej akadémie vied, kde napísal dizertačnú prácu *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, ktorá bola publikovaná o rok neskôr.

Pôdou pre otvorené kritické vystúpenie predstaviteľov slovenskej kultúrnej obce sa stali oficiálne stretnutia slovenských spisovateľov a novinárov na jar pamätného roku 1963. Ich bezprostredným prológom a aktivátorom sa v neobyčajne krátkom časovom slede, prakticky v priebehu jediného mesiaca, stalo hneď niekoľko udalostí, ktoré mali významným spôsobom ovplyvniť ďalší vývoj v súdobej slovenskej aj českej spoločnosti.

Začalo to v dňoch 3. a 4. apríla 1963, kedy zasadal Ústredný výbor KSC, aby prerokoval výsledky vyšetrovania už spomenutej takzvanej Kolderovej komisie. Hoci sa z jej „Správy o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v rokoch 1949–1954“ zverejnilo len torzo, verejne potvrdila nezákonnosť procesov. Bezprostredne potom boli z funkcií odvolaní vysokí stranícki činitelia (Karol Bacílek, Ladislav Kopřiva, Alexej Čepička a ďalší), ako aj takmer sedemdesiat osôb z bezpečnostného aparátu a sprofanovanej justície. Správa konštatovala síce aj neopodstatnenosť súdnych procesov so slovenskými „nacionalistami“, ale nevyvrátila stranícke obviňovanie z nacionalistickej úchyľky. Naopak potvrdila v tomto smere „nedotknuteľnosť“ deviateho zjazdu KSS z roku 1950, ktorý celú kauzu vlastne oficiálne odštartoval!²³ K významným výsledkom spomenutého zasadania patrilo aj to, že 8. apríla 1963 nastúpil do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS Alexander Dubček, ktorý mal čoskoro predznamenať nielen príchod nových časov, ale aj zmenu zažitých politických prístupov.

Samotná konferencia spisovateľov, ktorá vlastne bola zjazdom pod nepravým menom, začala 22. apríla 1963. Je symptomatické, že diskusiu otvoril Dominik Tatarka tým, že oficiálne uvítal dvanásť rokov nedobrovoľne absentujúceho Laca Novomeského. Vystúpenie Michala Chorvátha, v ktorom – napriek nepriamemu varovaniu prítomného člena straníckej delegácie Vasilu Biľaka, aby slovenskí spisovatelia „neskĺzli do revizionizmu“ – otvorene a podrobne analyzoval obviňovania proti takzvaným buržoáznym nacionalistom, respektíve davistom. Odmietol tézu z deviateho zjazdu, podľa ktorej údajne DAV izoloval slovenskú ľavicovú inteligenciu od

22 SNA, fond ÚV KSS, kartón 1109, záznam zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS 2.8.1963, referát č. 8.

23 Pozri KOVÁČ, Dušan: *Kronika Slovenska, 2: Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava, Fortuna Print 1999, s. 398.

komunistické strany. Rečník, jedna z tragických postáv svojej generácie, literárny kritik a bývalý predseda slovenskej sekcie Zväzu československých spisovateľov (ktorý v inkriminovaných päťdesiatych rokoch na davistov, s ktorými kedysi spolupracoval, ostro útočil, aby o mnoho rokov neskôr, unavený a sklamaný, sám ukončil svoj život), teraz jednoznačne obhajoval davistov a ich miesto v slovenskej kultúre. Možno trýznivý pocit vlastnej spoluzodpovednosti za ich osudy, ktorý rezonoval celou jeho generáciou angažujúcich sa slovenských intelektuálov, pocit, ktorý robil zo „spoluvinníkov“ obete bez možnosti oslobodenia od vlastného svedomia, dodával jeho vystúpeniu ešte presvedčivejší tón.²⁴

Jedným z najsilnejších momentov konferencie (zjazdu) však bolo vystúpenie Laca Novomeského. Nenieslo sa v zatrpknutom tóne martýra. Nepriamo poďakoval tým, ktorí mu v časoch najhorších prejavili podporu, keď protestovali proti jeho vylúčeniu zo zväzu, ale najviac zapôsobilo vo chvíli, keď spomenul osud blízkeho priateľa a súputníka už od študentských čias – Vladimíra Clementisa. Jeho hlboko ľudská, otriasajúca obhajoba, snaha ešte aj tu a po rokoch presvedčiť prítomných o Clementisovej nevine a čistote úmyslov, o jeho úprimnej viere pretrvávajúcej takmer až do posledných hodín života prítomných neobyčajne dojala. Účinok bol umocnený tým, že pripomenul nezmazateľnosť exekúcie – nezvratnosť tohoto aktu násillia na výnimočnom, nevinnom človeku. Clementisovi venoval niekoľko reflexií aj v básnickej skladbe *Do mesta 30 minút*, ktorá mu vyšla o niekoľko mesiacov neskôr.

Konferencia obnovila Novomeskému členstvo v spisovateľskom zväze. V auguste tohoto prelomového roka vydal ešte zbierku *Vila Tereza*, za ktorú o rok neskôr dostal štátnu cenu (zo zdravotných dôvodov si ju však osobne neprevzal, argumentujúc aj tým, „že ho veľké podujatia veľmi vzrušujú a ťažko ich znáša“).²⁵ V roku 1964 mu bol udelený aj titul národného umelca za celoživotné dielo. Je paradoxné, že v tom istom období sa na ústrednom výbore slovenských komunistov musel ohradiť voči publikovanému vyjadreniu tajomníka ÚV KSČ Jiřího Hendrycha z plenárneho zasadnutia tohoto orgánu (7. mája 1964), ktorý obvinil z frakcionárstva Gustáva Husáka a spolu s ním aj tých, ktorí rozširujú opisy svojich listov adresovaných Antonínu Novotnému. (Išlo však najmä o kauzu známeho listu Husáka, popri ktorom sa obdobným spôsobom rozšíril aj dopis Novomeského, reagujúci na Novotného kritické vyjadrenia počas besedy so spisovateľmi krátko po ich spomenutej konferencii).²⁶ Nepovšimnutý však nezostal ani jeho dialóg s Jaroslavom Seifertom o situácii v českej poézii, uverejnený v máji 1964 na stránkach *Kultúrneho života*, v ktorom priamočiaro zhodnotil literárne obdobie po roku 1945 slovami, že s novým politickým zriadením prišiel „najzaostalejší kurz literárny a vôbec umelecký“; Seifert ho nazval rovno „štollovskou kanonizáciou“.²⁷

Na svoju dobu rozhodne nie zanedbateľným výsledkom konferencie (zjazdu) spisovateľov z apríla 1963 bol nielen oficiálny návrat jedného z najznámejších

24 SNA, fond ÚV KSS, kartón 1108, záznam zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS 22.7.1963.

25 *Tamže*, kartón 1130.

26 *Tamže*.

27 O avantgarde a súčasnej poézii. In: *Kultúrny život*, roč. 19, č. 18 (1964), s. 3.

davistov do slovenského kultúrneho života. Okrem volania po dôslednom prehodnotení deformácií spôsobených na literatúre v období takzvaného kultu osobnosti či po oprave učebníc v zmysle návratu prohibičných tvorcov na ich stránky zaznelo aj želanie zvýšenia autority zväzu, ktorý neplní svoju základnú funkciu a nestará sa dostatočne o potreby a záujmy svojich členov. Ako odkaz legendárneho druhého zjazdu Zväzu československých spisovateľov z roku 1956 sa tiež ozvala požiadavka na vznik nových časopisov a spisovateľských spolkov.

Hranice spisovateľskej konferencie smelo prekročil zjazd slovenských novinárov, ktorí sa zišli v Bratislave o mesiac neskôr, 27. a 28. mája 1963. Neobyčajne dynamický a otvorený priebeh ich stretnutia možno vyplýval už z ich povolania. Menej decentne ako spisovatelia, celkom otvorene a bez zábran po prvý raz nahlas pomenovali prezreté problémy, ktoré hnetli nielen ich, ale celú spoločnosť. Postarali sa prirodzene, aby mali aj dostatočnú publicitu, a priebežne otiskovali správy z rokovania v najväčších denníkoch *Práca*, *Smena* a *Pravda*, navyše pripravili podrobný záznam pre zväzový odborný časopis *Československý novinář*. Po publikácii prvých štandardných informatívnych článkov situáciu zásadne zmenili najmä dve historické vystúpenia – povstaleckého novinára a bývalého šéfredaktora *Pravdy* Mieroslava Hysku a Romana Kaliského – ktoré spôsobili zásadný zlom na zjazde slovenských novinárov. Z ich rozsiahlych, neľútostne sebakritických diskusných príspevkov zmienim najmä tie časti, ktoré pri nekompromisnej kritike ťaženia proti takzvaným buržoáznym nacionalistom zrejme najpresnejšie vyjadrili pocity slovenskej kultúrnej inteligencie z tejto kampane a prevládajúcu mienku slovenskej verejnosti, vrátane radových členov strany.

Mieroslav Hysko kampaň nazval zásterkou „buržoázneho čechoslovakizmu“, v dôsledku ktorého sa fakticky zlikvidovali posledné výdobytky Slovenského národného povstania, predovšetkým rovnoprávnosť slovenských národných orgánov.²⁸ Charakterizoval ju jednoznačne ako diskriminačný akt majoritného národa voči minorite, ako zneužitie tohoto postavenia na zastrašenie a ovládnutie menej početného národa. Dokladal to stále aktuálnymi recidívami kampane, kedy každá sebemenšia oponencia, či nedajbože kritický názor na i dieľcie či marginálne problémy vzájomného spoluzitia boli *à priori* označené za prejav buržoázneho nacionalizmu.

V tejto súvislosti upozornil na významný dôsledok (a pravdepodobne aj skutočný cieľ) kampane – zastrašenie akejkoľvek opozície voči centru, elimináciu akýchkoľvek jemu nevyhovujúcich požiadaviek zo slovenskej strany už v zárodku. Prejavovalo sa to tým, že už iba vyslovený názor bol považovaný za prejav tejto neblahej „úchyľky“. Hysko tento stav nazval občianskou diskrimináciou, ktorá už vopred zastrašuje a zaviera ústa slovenskej strane. Zdôraznil aj druhý aspekt kampane: že totiž „v dôsledku hystérie s buržoáznym nacionalizmom bola z riadenia politického života na Slovensku odstránená v podstate celá garnitúra predvojnovnej slovenskej stránickej inteligencie, ktorá v národnooslobodzovacom boji ... hrala významnú

28 I. zjazd slovenských novinárov v r. 1963: Výpis z protokolu. Bratislava, Zväz slovenských novinárov 1968, s. 53–71.

úlohu“. Ak mala kampaň zastrašovaním a umlčovaním úplne eliminovať akýkoľvek kriticismus (čo je tradičná totalitná metodika „riešenia“ problémov), podľa Hyska iba prehĺbila a skomplikovala česko-slovenské vzťahy.²⁹

Miroslav Hysko však zašiel ešte ďalej, keď otvorene označil deviaty zjazd KSČ ako spúšťajúci aktivátor represálií. To, že prešiel od konštatovania daného stavu k hľadaniu jeho príčin, znamenalo pre stranícky aparát ohrozenie, že sa týmto smerom môže dostať aj k vinníkom. Obavy, že by sa vďaka pomaly sa dvíhajúcej verejnej kritike mohli sami stať obeťami účtovania, prerastali v niektorých „pamätníkoch“ na najvyšších miestach v panický strach. Už predstava, že by prišli o svoje posty, bola tak iritujúca... A konečne, išlo o generáciu funkcionárov, ktorí skrytí za nedotknuteľným štítom autority strany neboli zvyknutí na kritiku, či dokonca ozajstný dialóg, akceptujúci iný ako oficiálne schválený názor. Reagovali aj preto veľmi precitlivo a po-dráždene.³⁰

A Hysko ako starý člen strany definitívne prekročil hranicu náznakov, keď z tribúny zjazdu verejne obvinil súdruhu Viliama Širokého, toho času predsedu československej vlády, z priamej zodpovednosti za spustenie kampane. Formálne odvolanie niekoľkých funkcionárov mesiac predtým nezastrelu nikomu zrak. Zodpovednosť mali niesť všetci hlavní protagonisti, a do dôsledkov. Hysku neuspokojilo ani taktné ticho, ktoré sa rozprestrela okolo nežijúcich, či odvolaných funkcionárov. Pripomenul, že citácie z referátov Rudolfa Slánskeho, Václava Kopeckého a Štefana Bašťovského na deviatom zjazde KSČ sa stali už vopred, bez riadneho dokazovania, súčasťou súdnej obžaloby. Na záver neobyčajne radikálneho a kritického referátu nezabudol rečník odmietnuť v roku 1962 založenú štátnu novinársku cenu Václava Kopeckého ako akt nepatričným spôsobom urážajúci novinársku obec. Kopecký, jeden z najagilnejších propagátorov „kultu osobnosti“, okrem mnohých iných výhrad, svojho času viedol vyšetrovaciu komisiu ÚV KSČ, ktorej dve správy sa podľa Hyska „líšia od stredovekej katolíckej inkvizície iba ak socialistickou terminológiou“.³¹

Vystúpenie známeho slovenského novinára Romana Kaliského poukázalo na problém „buržoáznych nacionalistov“ v širších súvislostiach česko-slovenských vzťahov. Podčiarkol – podľa jeho názoru – národný (a teda nie „nadržaný“) rozmer „kultu“ a súvisiacich javov, keď povedal, že kampaň bola zámerne cielená na vybranú skupinu obetí tak, aby ich postih účinkoval čo najefektívnejšie na slovenskú kultúrnu obec, a jej prostredníctvom na celý národ. Kaliský pripomenul dlhodobé profanovanie Slovenského národného povstania a nevoľu mocenského centra aj voči pripomínaniu ostatných slovenských národných historických medzníkov a osobností. V ďalšej časti svojho vystúpenia kritizoval nerovnoprávne postavenie Slovenska v ČSSR, znefunkčnenie slovenských národných orgánov. Zdôraznil význam reálnych – a nie fiktívnych – právomocí pre ďalší vývoj slovenskej ekonomiky, ktorá by v rámci celého štátu mala zohľadňovať vlastné prírodné a priemyselné, geografické a do-

29 Tamže, s. 63.

30 LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjarie: Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava, Veda 2002, s. 282.

31 *I. zjazd slovenských novinárov v r. 1963*, s. 69.

právne, populačné a kultúrne špecifiká, a to bez sústavného zrážania Slovenska na úroveň akéhosi príživníka, žijúceho z „obetí českej robotníckej triedy“; takouto degradujúcou argumentáciou sa podľa rečníka len prekryvali hrubé chyby v štruktúre priemyslu budovaného na Slovensku, jeho jednostranná spracovateľská orientácia bez závodov s finálnou produkciou a podobne.³²

Diskusia na zjazde dostala taký silný stimul, že aj jej ostatní účastníci neodolali príležitosti po dlhých rokoch vynúteného mlčania otvorene hovoriť o prezretých problémoch. Konštatovali napríklad, že sa uplatňujú rozdielne kritéria na hodnotenie českej a slovenskej kultúry. Richard Blech uviedol príklad slovenských filmov, z ktorých najmä *Slnko v sieti* režiséra Štefana Uhera vyvolalo obvinenia z pokusu autorov a slovenskej filmovej kritiky „o ideologickú a protistranícku diverziu“. Novinári, ktorí dielo podporili, „boli volaní na zodpovednosť“. Novinárka a filmová kritička Agneša Kalinová v súvislosti s filmom písala o opačnom extréme. Po tom, čo film zaznamenal úspech i na zahraničných festivaloch, boli k nemu vznesené pripomienky, že jeho dej sa obmedzil iba na slovenské prostredie a ignoroval české reálie, že sa na ňom nepodieľali aj českí tvorcovia.³³

O ohlase kritických vystúpení predstaviteľov slovenskej inteligencie na verejnosti, ktorá bola bezprostredne informovaná priamo zo stránok straníckej *Pravdy* (za čo bol jej šéfredaktor Ondrej Klokoč „patrične odmenený“ straníckym trestom), ale aj v najvyššom a najvzdialenejšom centre štátnej moci, sa našťastie zachoval dostatok dokumentov, vrátane spomienok pamätníkov. Z nášho pohľadu je dôležité, že kritikovia oživujúci tabuizovanú historickú pamäť nevnímali kampaň proti takzvaným slovenským buržoáznym nacionalistom iba ako izolovaný, časovo limitovaný jav, lokalizovaný výhradne do úzko (straníckou príslušnosťou) identifikovanej (a preto menej amorálnej?) skupiny, alebo – ako sa to neskôr interpretovalo – iba ako z vonku vynútený, cudzorodý implantát. Možno tu súhlasí s historikom Michalom Štefanským, že takéto jednostranné interpretácie kampane akoby automaticky vyčleňovali jej „domáce“, české i slovenské vedenie zo zodpovednosti. Na druhej strane je vysoko pravdepodobné, že bez svojho zreteľného medzinárodného pôvodu a zázemia by asi nikdy neposlúžila ani centralistickému vedeniu štátu proti potenciálnym separatistom, ani vnútrostraníckemu mocenskému boju dogmatických funkcionárov proti ich konkurencii.

Ako už som konštatovala, obeť kampane bolo v konečnom dôsledku omnoho viac ako odsúdených a inak prenasledovaných „buržoáznym nacionalistom“. Patrili k nim svojim spôsobom aj všetci tí, ktorí ju viac či menej nepriamo svojho času podporili. Mnohí sa z nej očisťovali celý život – či už tak ako Miroslav Hysko a Roman Kaliský, ktorí radikálne a bez ohľadu na následky vystúpili za nápravu krívd, alebo cestou Ladislava Mňáčku (vrátane kníh *Oneskorené reportáže, Ako chutí moc*), Juraja Špitzera či Miloša Gosiorovského,³⁴ ktorí sa snažili svojou publikačnou činnosťou

32 *Tamže*, s. 111–123.

33 KALINOVÁ, Agneša: Dobrodružstvo dozrievania. In: *Kultúrny život*, roč. 18, č. 21 (1963), s. 9.

34 Jeho legendami opradená štúdia „K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa“, v ktorej sa po prvý raz otvorene zmienil o potrebe

i osobnými intervenciami ak nie napraviť a zmazať svoj podiel, tak aspoň pomôcť očistiť obvinených, zverejniť pravdu, posunúť neriešené štátoprávne otázky smerom k federácii tak, aby už nemohlo prísť k podobnej svojvôli. Sústredeným úsilím a tlakom médií i jednotlivcov (o úsilí Gustáva Husáka, ktorý sa domáhal nápravy krívd mimo iné v listoch Antonínu Novotnému, v opisoch „ilegálne“ šírených v kruhoch zainteresovanej verejnosti, tu už bola reč) prišlo napokon k vymenovaniu takzvanej barnabitskej komisie, ktorá prešetrila prípad „slovenských buržoáznych nacionalistov“, aby boli koncom roku 1963 definitívne a dôsledne rehabilitovaní. Konečne bolo možné vyvodiť z celej kauzy konzekvencie v duchu Dominika Tatarku, ktorý na tento čas procesov odpovedal nielen spomínanou knihou *Démon súhlasu* už v roku 1957, ale ktorého skúsenosť z päťdesiatych rokov zrejme definitívne utvrdila v jeho celoživotnom postoji „byť a zostať samým sebou“, čo ho napokon doviedlo v spoločnosti, v ktorej žil, do úplnej izolácie...

Tak ako kampaň hlboko traumatizovala súdobú slovenskú spoločnosť, zároveň poznamenala svojich hlavných protagonistov, zanechajúc v ich svedomí nezmazateľné jazvy. Osud niektorých sa skončil tragicky: v osamelosti vynútenej emigrácie, ktorú si zvolil Ladislav Mňačko, dobrovoľným ukončením života, pre ktoré sa rozhodol Michal Chorváth... Iní nestratili životnú silu ani napriek prežitému, ako Laco Novomeský, ktorý to vyjadril v básni „Pošušky“ z poslednej zbierky *Stamotial' a iné* známymi veršami: „A nech aj tak sa stalo, / jak sa stalo s nami tam, / kde sme začínali, / začal by som znova a rád...“³⁵

Výsledky kampane neboli iba deštruktívne. Nepochybne prispela k posilneniu toho, čo mala definitívne zničiť. Presvedčila aj tých najváhavejších, že chronické problémy štátoprávneho usporiadania Československa je potrebné doriešiť. Zároveň spolu s ostatnými monsterprocesmi otriasla komunistickou totalitou viac ako jej úhlavní nepriatelia. Vládna moc stratila dôveru a skompromitovala sa. Napokon vo svojom vyústení predznamenal odchod jednej typickej generácie povojnových funkcionárov-dogmatikov a nástup generácie reformnej, ktorá priniesla obrodné myšlienky a bola schopná ešte raz prebudiť v ľuďoch vieru v opodstatnenosť komunistického režimu, v jeho „ľudskú“ podobu.

Štúdia bola vypracovaná v rámci grantu Historického ústavu Slovenskej akadémie vied č. 2/1120/21 „Slovensko v rokoch 1948–1989: Dejiny a osobnosti politického života“.

federatívneho riešenia česko-slovenských vzťahov, bola publikovaná až v roku 1968 v *Historickom časopise*, roč. 16, č. 3 (1968), s. 354–406.

35 Cit. podľa: NOVOMESKÝ, Laco: *Básne*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1973, s. 233.

Mezi literaturou a politikou

Souvislosti českého literárního života 1958–1969

Kateřina Bláhová

Rozmach československé kultury v období let 1958 až 1969 se odehrával paralelně s postupným, avšak přerývaným uvolňováním ve všech oblastech života. Na pozadí hospodářské a sociální krize počátku šedesátých let se dal do pohybu proces obrody společnosti, vrcholící v roce 1968 takzvaným pražským jarem. Literární život tento proces nejen sledoval, ale v důsledku historicky daného postavení spisovatelů v české společnosti také aktivně spoluvytvářel.¹

1 Na tomto místě uvádím nejdůležitější knižní publikace k tématu, na něž neodkazuji na jiných místech článku: ALAN, Josef (ed.): *Alternativní kultura*. Praha, NLN 2001; BÁRTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef – MENCL, Vojtěch: *Československo roku 1968, 2: Počátky normalizace*. Praha, Parta 1993; DENEMARKOVÁ, Radka (ed.): *Zlatá šedesátá*. Praha, ÚČL AV ČR 2000; HAMŠÍK, Dušan: *Spisovatelé a moc*. Praha, ČSS 1969; HAVELKA, Miloš: *Dějiny a smysl: Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*. Praha, NLN 2001; HORÁKOVÁ, Ljuba: *Hadřák aneb Osud karikaturisty v Čechách*. Praha, Mladá fronta 1993; JUNGSMANN, Milan: *Literárky – můj osud: Kritické návraty ke kultuře padesátých a šedesátých let s aktuálními reflexemi*. Brno, Atlantis 1999; KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*. Brno, Doplněk 2000; TÝŽ: „Všechno jste prohráli!“: *Co prozrazují archivy o IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů 1967*. Praha, Ivo Železný 1997; KOSATÍK, Pavel: *Fenomén Kohout*. Praha, Paseka 2001; KURAL, Václav – MORAVEC, Jan – JANÁČEK, František – NAVRÁTIL, Jaromír – BENČÍK, Antonín: *Československo roku 1968, 1: Obrodný proces*. Praha, Parta 1993; LIEHM, Antonín J. – ŠIK, Ota – PELIKÁN, Jiří: *Systémové změny: Sborník*. Köln/R., Index 1972; OTÁHAL, Milan – NOSKOVÁ, Alena – BOLOMSKÝ, Karel (ed.): *Svědectví o duchovním útlaku 1969–1970: Dokumenty. „Normalizace“ v kultuře, umění, vědě, školství a masových sdělovacích prostředcích, 2*. Praha, ÚSD AV ČR – Maxdorf 1993; PECKA, Jindřich (ed.): *Spontánní projevy Pražského jara 1968–1969. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, 1.)* Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1993; PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří (ed.): *Občanská společnost 1967–1970: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, II/1.)* Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1995; PECKA, Jindřich – PREČAN, Vilém (ed.): *Proměny Pražského jara 1968–1969: Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1993; PITHART, Petr:

Utuzení poměrů v kultuře (1958–1960)

Krátce po polovině padesátých let zasáhla kulturní i společenský život v Československu vlna pochybností, související s kritikou stalinismu v Sovětském svazu i v celém socialistickém bloku. Část veřejnosti, která dosud sdílela (někdy až slepou) důvěru v komunistickou stranu, byla zviklána. S určitým oslabováním represivní politiky vládnoucí moci vcelku přirozeně slábl mezi obyvateli též latentní a vsudypřítomný pocit strachu. Pro léta 1956 až 1958 bylo charakteristické mírné uvolňování poměrů; literární prostor se začal rozšiřovat a na stránkách kulturního tisku i v edičních plánech nakladatelství se projevil nepřehlédnutelné náběhy k názorové diferenciaci, patrné ostatně již krátce předtím. Pozvolný proces emancipace kulturní obce však státní a stranické instituce bedlivě sledovaly a usměrňovaly, což se projevovalo zvláště na konci padesátých let.

Svobodomyšlnější a v dobovém kontextu progresivnější proud literární publicistiky zjevně směřoval k otevřenějšímu pojetí marxismu. V kritických statích a polemikách, zveřejňovaných v kulturních časopisech (zvláště na stránkách měsíčníku *Květen*, v *Literárních novinách*, *Novém životě* a *Divadle*), se jeho přívrženci vyrovnávali především s dogmaticky formulovaným socialistickým realismem. Přehodnocování této tvůrčí metody bylo doprovázeno vydáním *Básní Františka Halase* a *Deníků Jiřího Ortena*, jež ve svazovém nakladatelství Československý spisovatel edičně připravil Jan Grossman. Reflexe těchto edičních počinů i vydání některých dalších knih (básnická sbírka *Monology* Milana Kundery, romány *Město na hranici* Karla Ptáčnicka a *Zbabělci* Josefa Škvoreckého), zřetelně překračujících svým zaměřením požadavky kladené marxistickou estetikou na soudobou tvorbu, odrážely v přímé úměře rozrůznění postojů uvnitř literární kritiky. Zároveň se však v recenzních ohlasech projevovala i nepřehlédnutelná nevěle komunistického vedení k uvolnění politicky a ideologicky stanovených mantinelů kulturního života.

Přesto dosáhlo rozšiřování literárního prostoru takového stupně, že některé skupiny i jednotlivé osobnosti stojící dosud mimo platformu Svazu československých spisovatelů (SČSS), a tedy i mimo oficiálně vymezenou kulturu, mohly uskutečnit svá první veřejná vystoupení. Například Surrealistická skupina připravila (takřka příznačně) v prostorách psychiatrické léčebny v Praze na Albertově cyklus přednášek a diskusních večerů pod názvem „Pravidla hry“. Proběhlo však pouze jediné setkání, a to u příležitosti přednášky Vratislava Effenbergra „Poklad vidění“ (5. září 1958).

Osmašedesátý. Praha, Rozmluvy 1990; *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha, Svoboda 1969; *Sedm pražských dnů: 21.–27. srpen 1968*. Sestavil Historický ústav ČSAV. Praha, Academia 1990; ŠPIRIT, Michael: *Tvář: Pokus o historickou rekonstrukci*. In: TÝŽ (ed.): *Tvář: Výbor z časopisu*. Praha, Torst 1995, s. 671–735; *Usnesení a dokumenty ÚV KSČ*, 1–4. Praha, NPL 1960–1965; *Ztráty a nálezy: 50. a 60. léta v české literatuře*. Autoři statí Vladimír Novotný a Michael Špirit. Kalendárium sestavily Růžena Hamanová a Anna Jonáková. Katalog výstavy PNP v Praze, říjen 1998 – únor 1999. Praha 1998. Kromě toho jsem čerpal z neuspořádaného fondu Svazu československých spisovatelů, uloženého v Literárním archivu Památníku národního písemnictví.

Proti dalšímu pokračování cyklu zasáhly úřady, takže se surrealisté znovu stáhli do soukromí.

Zákaz surrealistických večerů byl jedním z prvních důsledků nového utužování politických a kulturních poměrů. Poválečné Československo stanulo právě, alespoň podle názoru komunistického vedení, na prahu socialismu. V předcházejícím období komunistická strana širokou škálou prostředků změnila orientaci hospodářství, mocensky prosadila kolektivizaci zemědělství a dosáhla změn v sociální struktuře společnosti. Proces postupné emancipace kulturního života, otevírajícího se vnějšímu světu, včetně toho za „železnou oponou“, vyvolával v mocenských kruzích obavy, aby probouzející se kritické myšlení nenarušilo linii, již československý stát spolu s dalšími sovětskými satelity nadále sledoval. Protirežimní hnutí v Polsku a Maďarsku roku 1956 zůstávalo pro vedení KSČ varovným mementem. Zvláštní pozornost proto jedenáctý sjezd Komunistické strany Československa, konaný v červnu 1958, věnoval otázkám kultury. Mezi pět stěžejních úkolů, které byly předpokladem k dosažení socialismu, zařadil i „dovršení kulturní revoluce“, čímž rozuměl obnovu cesty vytyčené na počátku padesátých let.

Veškeré projevy, které se odkláněly od koncepce kulturní politiky KSČ, a tedy i od štollovsko-taufrovského vymezení socialistického realismu, považovali straničtí představitelé a s nimi spjatí teoretici i žurnalisté za revizionismus. Tímto pojmenováním souhrnně označovali všechny pokusy o přezkoumání zásad původního marxistického učení, a zvláště jeho leninské interpretace. Boj, který revizionistickému nebezpečí vyhlásily na sklonku padesátých let vrcholné stranické orgány v Sovětském svazu i v dalších lidovědemokratických státech, jen dokládal strach z důsledků ideologického uvolnění, k němuž došlo v roce 1956. Postoje mnohých československých spisovatelů, literárních kritiků a publicistů se však v dobovém kontextu ocitaly v jedné rovině spíše s myšlenkami předních polských a maďarských intelektuálů (v literární vědě a estetice především Jana Kotta, György Lukáče a jugoslávského teoretika Janka Kose), kteří se ve svých zemích přímo podíleli na dramatickém průběhu roku 1956.

Straničtí ideologové, koordinovaní nově ustavenou ideologickou komisí při Ústředním výboru KSČ (pracovala pouze v letech 1958 a 1959), nahlíželi proces emancipace kulturní obce schematickou optikou, poplatnou Leninově teorii o neustávajícím sváru mezi pokrokovými a reakčními silami. Proto hledali (mnohdy ale jen konstruovali) kontakty mezi nespokojenou částí inteligence a nekonformními marxisty, respektive československou antikomunistickou emigrací na Západě. Z této logiky pak vyrůstala jejich interpretace „úchylek“ v soudobém umění jako politicky a celospolečensky nebezpečných záležitostí, objednaných či inspirovaných zahraničními nepřátelskými kruhy. Studená válka pokračovala i v kulturní sféře.

Ačkoliv se problémům kulturního života věnoval na svých zasedáních Ústřední výbor KSČ i krajské komunistické „aktivy“, přenechaly stranické orgány obnovu pevných hranic kulturního prostoru jednotlivým takzvaným tvůrčím svazům. Stranické špičky v čele s Antonínem Novotným soustředily svou kritiku pouze na určitá díla a určité umělce se zřejmým cílem zastrašit všechny ostatní. Odmítly především filmy *Tři přání* (režiséri Ján Kadár a Elmar Klos, námět a scénář Vratislav Blažek) a *Zde jsou lvi* (režie Václav Krška, námět a scénář Oldřich Daněk). Obě díla stihla na

bilančním filmovém festivalu v Banské Bystrici cílená ostrá kritika; do kin se pak oba snímky dostaly až po několikaleté přestávce. Na literárním poli se hromosvodem ideologicky motivovaných útoků přívrženců tvrdé linie stala Škvoreckého zdržovaná knižní prvotina *Zbabělci*, polemizující zpracováním válečné a osvobozenécké tematiky i svým stylem s vývojem české pounorové prózy. Zprvu ale prudkému odmítnutí nic nenasvědčovalo. Literární kritika přijala na sklonku roku 1958 Škvoreckého knihu sice rozporuplně, leč nikoliv zcela negativně. Na počátku nového roku se však kolem *Zbabělců* (v těsné souvislosti s výpady nejvyšších státních a stranických představitelů) rozpoutala aféra. Vedle Josefa Škvoreckého si straničtí ideologové zvolili za terč svých výpadů výrazné osobnosti z oblasti literární kritiky a teorie – Jana Grossmana a Josefa Vohryzka.

Dogmatická část kritiků svalovala vinu za rozšiřování literárního prostoru na redakční a ediční rady svazových tiskových orgánů, na vedení nakladatelství Československý spisovatel i na redakce jednotlivých svazových časopisů. Soustředěnému politickému tlaku svazový tisk neodolal, zvláště když i na jeho stránkách zveřejňovali své statě striktní marxisté. A tak se do kritiky nekonformní beletrie, publicistiky i způsobu redakční práce záhy zapojily též *Literární noviny* (zejména Milan Jungmann) i personálně obměněný *Nový život* (kupříkladu Miroslav Drozda). V této situaci se vedení spisovatelské obce zřetelně přiklonilo k oficiální kulturní politice a ve stejném duchu začalo připravovat celostátní konferenci. Ta se (spolu s „aktivy“ kulturních a osvětových pracovníků i s obdobnými schůzemi některých takzvaných tvůrčích svazů) zařadila mezi předstupně Sjezdu socialistické kultury, který měl dopomoci k plánovanému dovršení kulturní revoluce v Československu.

Konference Svazu československých spisovatelů se konala ve dnech 1. a 2. března 1959. Ústý Ladislava Štolla shrnula výtky adresované komunistickým vedením literární obci.² V obecné rovině shledala konference hlavní příčinu odklonu od závazné komunistické linie v celkovém duchu druhého sjezdu Svazu československých spisovatelů z dubna 1956. Z tohoto důvodu důrazně odmítla všechny odchylky od stávajících směrnic, opírajíc se přitom o četná diskusní vystoupení. Současně zavrhl také oživené chápání spisovatelů jako „svědomí národa“. Tyto a podobné názory prohlásila za literátské elitářství, nutně ústící v odcizení od ostatních vrstev obyvatelstva. „Inženýři lidských duší“ měli napříště plnit úlohu strážců socialistické morálky, a především spolutvůrců nové společnosti i skutečnosti.

Konference, již se zúčastnili delegovaní spisovatelé, prakticky nahradila celosvazový sjezd a opětovně upevnila závislost takzvaných tvůrčích pracovníků na politické sféře. Spisovatelská obec byla znovu donucena respektovat společenskou utilitarizaci umění, vyrůstající z Leninových tezí o jeho stranickosti, ideovosti, vnitřní pravdivosti a sepětí se životem. Proklamativní závěry konference směřovaly k potlačení významu autorské osobnosti i literárních, respektive generačních skupin (tak byl pocíťován například okruh přispěvatelů *Května*), a naopak vyzdvihly činnost spisovatelské orga-

2 Komentáře a výtahy z přednesených referátů byly zveřejněny pouze časopisecky, zejména v *Literárních novinách* a v *Tvorbě*. Štollův referát vyšel samostatně pod názvem *Literatura a kulturní revoluce*. Praha, Československý spisovatel 1959.

nizace a svazové práce. V praxi to znamenalo posílení vlivu svazového aparátu. Tento trend završily doplňovací volby do Ústředního výboru Svazu československých spisovatelů, které upevnily pozici tvrdého stranického křídla (zvoleni byli, pro jistotu aklamací, kupříkladu Jarmila Glazarová, Ladislav Štoll, Ivan Skála, Zdeněk Pluhař, Jiří Taufer).

Opatření přijatá na svazové konferenci dovršila dramatický obrat v literárním životě. V jejich důsledku došlo k personální obměně aparátu spisovatelského svazu i jeho tiskových orgánů, k revizi ediční činnosti nakladatelství Československý spisovatel a k proměně struktury kulturních periodik. Volené orgány svazu si vyhradily přímý dohled nad profilem časopisů vydávaných spisovatelským sdružením a kontrolovaly ediční činnost svazového nakladatelství. Tento postup doplnily politické prověrky všech členů svazu, především jeho mladých příslušníků a kandidátů. O jejich ideové a metodické vedení se v dalších letech starala nově ustavená komise ve složení František Buriánek, Antonín Jelínek a Pavel Kohout. Obdobné prověrky se uskutečnily na všech ideově exponovaných pracovištích, včetně vysokých škol a vědeckých ústavů. V řadě případů museli jednotlivci, o jejichž politické pevnosti nebyly komise přesvědčeny, po určitý čas pracovat v dělnickém prostředí, aby si osvojili takzvané správné třídní postoje.

I když část spisovatelů vystoupila, ať už přímo na konferenci či na půdě svazu, se sebekritikou (například Jiří Brabec, Jiří Šotola, Karel Ptáčník, Josef Škvorecký), nebraly stranické orgány na tato vynucená gesta ohled. Personální přesuny, jejichž smyslem bylo dostat spisovatelskou obec pod pevnou politickou kontrolu, zasáhly veškeré příčky svazové hierarchie. Postihly nejen administraci svazu, redakce časopisů a ediční radu Československého spisovatele, ale rovněž instituce, jež pod svazovou kompetenci nespadaly. „Nespolehlivé“ literáty nahradily „kádry“, těšící se důvěře komunistického režimu.

Funkce tajemníka svazu byl zbaven Jan Noha, který po dobu tvůrčího stipendia Jana Otčenáška spisovatelskou organizaci řídil. Nohu nahradil Ivan Skála, jemuž po opětovném Otčenáškově odchodu na pracovní dovolenou (1. září 1959) připadla funkce prvního tajemníka. Ladislav Fikar, ředitel nakladatelství Československý spisovatel, uvolnil funkci Janu Pilařovi, dosavadnímu šéfredaktorovi *Literárních novin*. Vedením tohoto týdeníku pověřilo předsednictvo svazu předválečného komunistu Josefa Rybáka. *Literární noviny* opustil „jen“ Jaroslav Putík, kterému byla dávana vina za neregulovanou „filozofickou diskusi“. Nové obsazení získaly též mnohé redakční a ediční rady. Z nakladatelství Československý spisovatel museli odejít Jan Grossman, Josef Hiršal, Kamil Bednář, Vítězslav Kocourek a na vlastní žádost též šéfredaktor soudobé prózy Adolf Branald. Josef Škvorecký pak ztratil místo redaktora v revue *Světová literatura*, jejíž redakce rovněž doznala obměny.

V polovině roku 1959 byly zastaveny časopisy *Květen* a *Nový život*. Poslední čísla časopisu musela redakce *Května* předkládat ke schválení přímo vedení svazu. Ze zaměstnanců a spolupracovníků periodika byl nejvíce postižen Josef Vohryzek, propuštěný z pracovního poměru v Ústavu pro českou literaturu ČSAV a po disciplinárním řízení vyloučený z komunistické strany. Karel Ptáčník našel nové zaměstnání v aparátu svazu, Jiří Šotola v časopisu *Kultura*, Jaroslavu Janů, bývalému

šéfredaktorovi *Nového života*, bylo uděleno tvůrčí stipendium. Strukturu kulturních časopisů doplnil v září 1959 literární měsíčník *Plamen*, jehož šéfredaktorem se stal kritik Jiří Hájek.

Úpravy edičního plánu nakladatelství Československý spisovatel se uskutečnily ve shodě s výsledky analýzy produkce českých beletristických nakladatelství vypracované Hlavní správou tiskového dohledu (HSTD). Rozmetána byla mimo jiné sazba knih *Skřivánek na niti* Bohumila Hrabala, připravovaného autorova knižního debutu, *Věno* perzekvovaného Josefa Knapa i *Svět jazzu* muzikologa a hudebního redaktora časopisu *Květen* Lubomíra Dorůžky. S nástupem Jana Pilaře do funkce ředitele Československého spisovatele se celkový profil nakladatelství změnil. Jeho těžištěm zůstala sice původní tvorba románová, básnická, kritická i publicistická, ale jejím hlavním jmenovatelem nyní bylo „sepětí se životem“. V souladu s tímto požadavkem přinesla změna vydavatelského plánu vznik nových edičních řad, mimo jiné estetickou edici *Profily*, náročný a čtenářsky brzy velmi úspěšný projekt Klubu přátel poezie, prozaickou knižnici *Život kolem nás*, reflektující v povídkách, novelách i reportážích soudobou společnost. Právě tato řada původní ideologický aspekt poměrně rychle ztratila. Přetrvávající ekonomické obtíže svazu, prohloubené obratem v koncepci nakladatelství, se podařilo brzy překonat zásluhou promyšlených reedičních počínů, abonentních programů i úspěšnosti nových knižnic. Svaz československých spisovatelů tak měl ve svém nakladatelství dobré hospodářské zázemí. Spisovatelská obec nezanedbávala ani práci se čtenářem. Pomineme-li proměnu koncepce nakladatelské činnosti a náplně kulturního tisku, pak svaz zajišťoval popularizaci literatury především pořádáním debat spisovatelů s veřejností, besed ve školách i nových literárních festivalů v regionech.

„Umělecké brigády“, jichž se spisovatelé na přelomu padesátých a šedesátých let, podobně jako kolem roku 1950, organizované účastnili, tvořily součást mohutné kampaně předcházející Sjezdu socialistické kultury, který se konal 8. až 11. června 1959 v Praze.³ Tato masová akce, programově navazující na Sjezd národní kultury z roku 1948, dávala všem zúčastněným (tvůrčím uměleckým pracovníkům, vědcům, učitelům i takzvaným osvětovým činovníkům) prostor k deklarativnímu potvrzení obratu v kulturním životě. Právě v nich spatřovali komunističtí ideologové nástroj, který měl napomoci „přetvořit duchovní život lidí, jejich vědomí, jejich myšlení“⁴ a naplnit tak nutnou podmínku k vybudování socialismu.

Průběh sjezdu a jeho závěry vyzněly vcelku zákonitě jako pouhá manifestace. O konkrétní náplni kulturního života v Československu hodlalo nadále rozhodovat vedení komunistické strany. Usnesení ÚV KSČ z 1. prosince 1959 „O úkolech kulturní fronty po Sjezdu socialistické kultury“ ovšem nepřicházelo s ničím novým; znovu zdůrazňovalo význam masového působení kultury, její výchovnou funkci a ideový rozměr. V souvislosti s připravovaným novým administrativním uspořádáním státu se plánovala formální decentralizace kulturních institucí. Usnesení deklarovalo roz-

3 Knižně viz *Sjezd socialistické kultury: Sbírnka dokumentů*. Praha, Orbis 1959.

4 *Tamtéž*, s. 11.

šíření edičních možností krajských nakladatelství i podporu regionálním skupinám působícím v rámci existujících tvůrčích svazů. Veškerá kulturní sféra zůstávala ovšem i nadále pod drobnohledem komunistických ideologů.

Tento trend potvrdila též iniciativa ÚV KSČ na počátku roku 1960, kdy vznikl Výbor socialistické kultury, jehož úkolem bylo uvést do praxe jak závěry Sjezdu socialistické kultury, tak přijatého stranického dokumentu. Pod předsednictvím Ladislava Štolla sdružoval výbor zástupce tvůrčích svazů (ze spisovatelů to byli Jan Drda, Jiří Hájek, František Hrubín, Peter Karvaš, Marie Majerová a Ivan Skála), vědeckých pracovníků i státní a stranické představitele. Fakticky tak dohlížel na prosazování stranické linie ve všech uměleckých oborech, ve vědě i ve školství. O vznik podobné organizace usilovala komunistická strana po květnu 1945 několikrát, ale ani Výbor socialistické kultury představy jejího vedení nenaplnil. Jeho činnost pozvolna ztrácela na síle, až roku 1965 zcela ustala.

Zpočátku se však výbor snažil dokázat oprávněnost své existence a z přímého podnětu ÚV KSČ připravil sledovanou Konferenci o umělecké kritice, která se konala 20. až 22. února 1961 a jíž předcházela mohutná kampaň.⁵ Stav umělecké kritiky totiž pořád neodpovídal představám vysokých stranických funkcionářů. Podle jejich názoru přehlíželi kritici ve své většině ideové zaměření díla a přeceňovali jeho formální a estetické kvality, ačkoliv jejich hlavním posláním v rodící se socialistické společnosti mělo být vykládání a spoluutváření socialistického umění. Ladislav Štoll, opět pověřený hlavním referátem, příkře odmítl modernismus v umění, oživující strukturalismus v literární vědě a meziválečnou avantgardu znovu interpretoval v duchu první poloviny padesátých let. Situaci v literární oblasti zmapoval na konferenci Jan Petrmichl, který ve stejné době na základě aktuálních politických postulatů kanonizoval výklad poválečné literatury.⁶

Ještě v březnu 1963 zazněl výpad proti abstraktnímu umění a proti pasivnímu, tj. bezideovému postoji umělců ke společenskému dění z úst Nikity Sergejeviče Chruščova. Sovětský vůdce viděl, zcela v duchu instrumentálního chápání tvorby, umělce jako „kováře, kteří překovávají psychologii lidí“.⁷ Autoritativní bojová rétorika, opakovaná v československém prostředí prezidentem a současně prvním stranickým tajemníkem Antonínem Novotným,⁸ však již postrádala konkrétní dosah. Vnější zásahy smelená spisovatelská obec, i když byla stranickým tlakem a personálními zásahy oslabena a některá jména (Jan Grossman, Karel Kosík, Ivan Sviták, Josef Škvorecký) se z jejího okruhu načas vytratila, již přistupovala k diktátu politiků polemicky.

Organizace československých spisovatelů sice na všech svých stupních (tj. na členských schůzích, v jednotlivých sekcích i ve volených orgánech) formálně dekla-

5 Její průběh zachytil sborník *Umění a kritika: Sborník dokumentů z celostátní konference o současných úkolech socialistické umělecké kritiky*. Praha, SNPL 1961.

6 PETRMICHL, Jan: *Patnáct let české literatury*. Praha, Československý spisovatel 1961.

7 CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič: Vysoká ideovost a umělecké mistrovství – velká síla sovětské literatury a umění. In: *Rudé právo*, (12.3.1963), s. 3–5, zde s. 4.

8 NOVOTNÝ, Antonín: Jednotně, celá strana, všichni pracující, za uskutečnění sjezdem stanovených cílů. In: *Tamtéž*, (24.3.1963), s. 3–4, zvláště s. 4.

rovala principy stranické kulturní politiky, v jejich uskutečňování však často prokazovala liknavost. Svaz kupříkladu nikdy plně nerespektoval korekce, které Hlavní správa tiskového dohledu prováděla v edičních plánech a v obsahových náplních časopisů. Úpravy a škrty v textech chápal jako cenzurní praxi (v tomto smyslu se dokonce vyjádřil i Jiří Taufer), a proto takové zásahy odmítal. Kulturně orientovaná média mnohdy publikovala statě, jež výrazně překračovaly mantinely vymezené umění komunistickou stranou. Ani nově založené divadelní scény (především Divadlo Na zábradlí, Laterna magika a Semafor) se této úzké cesty nedržely, naopak se od ní vědomě odchylovaly. Zvláště Semafor, který se stal generačním fenoménem, záhy pocítil nelibost ze strany mocenských orgánů, jimž vadila popularita této malé scény, profilované Jiřím Suchým. Veřejnost více než jednoduché semaforické divadelní hry oslovily písničky autorské dvojice Jiří Suchý – Jiří Šlitr, vyznačující se po hudební stránce osobitým navazováním na jazzové tradice, v textech pak zjevně inspirované poetismem, dadaismem a surrealismem. Obliba Semaforu byla taková, že ji nezlomila ani administrativní opatření a pokusy o diskreditaci prostřednictvím tisku.

Utuzení kulturního života na přelomu let 1958 a 1959 nepřineslo tedy jednoznačný výsledek. Proces částečné liberalizace, zahájený v polovině padesátých let, se komunistickým představitelům podařilo poněkud zpomalit, nikoliv však zcela zastavit.

Počátky uvolňování (1961–1964)

Jubilejní rok 1960 se nesl ve znamení slavnostní proklamace vybudování socialismu. Bylo to tvrzení poněkud překvapivé i předčasné. Nově přijatá ústava a změna názvu státu na „Československá socialistická republika“ i státního znaku nezůstaly sice bez ohlasu, avšak samotné deklarování socialistického systému se do života společnosti fakticky nepromítlo. Z hlediska československé veřejnosti bylo důležité, že komunistický režim projevil v rámci uskutečněných „kosmetických“ úprav ochotu přistoupit na některé demokratizační principy ve zdánlivě stabilizované společnosti. Již v druhé polovině padesátých let polevilo tvrdé pronásledování ideových odpůrců komunistické a prosovětské orientace československého státu a v roce 1960 (následně pak i v dalších letech) byla značná část politických vězňů amnestována.

Po dvaadvacátém sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu v roce 1961 zažily státy sovětského bloku druhou vlnu kritiky stalinismu. Tentokrát se neomezila pouze na vnitrostranické diskuse, ale podnítila i zatím jen omezeně probíhající revizi dogmatických praktik, které v předchozím období prostoupily všechny sféry života společnosti. Ideologické stereotypy utrpěly trhliny, jimiž do strnulého systému pronikaly odvážnější myšlenky, které následně ovlivnily atmosféru uvnitř komunistické strany i v celé československé společnosti.

Posuny uvnitř KSČ zřetelně vyjevil její dvanáctý sjezd (4. až 8. prosince 1962), jenž zformuloval program dílčího uvolnění veřejného života. Průlomem se v tomto směru stalo připuštění omylů, jichž se komunistická moc v éře stalinismu dopustila, a následně soudní rehabilitace komunistických funkcionářů odsouzených v politických procesech. Proměna tváře vládnoucí strany, veřejně patrná od roku 1963, byla im-

pulzem k obratu v chování obyvatelstva. Zvolna pomíjelo komunikační vakuum, vzrůstal vliv stále otevřenější publicistiky a diskuse o aktuálních problémech se staly průvodním jevem obrody zájmu o věci veřejné. Kniha *Oneskorené reportáže* (1963) Ladislava Mňačka, kriticky se vyslovující k nedávné československé minulosti, dosáhla ve slovenštině a v českém překladu (*Opožděné reportáže*) více než stotisícového nákladu. Ve vládnoucích kruzích však příznačně vyvolala nelibost i obavy.

Na počínající obrodu společnosti měly výrazný vliv generační výměna a proměna sociálního složení obyvatelstva (rozšíření odborného a vyššího vzdělání, zvýšení počtu technické inteligence), ovšem nezřetelně stratifikovaného a nespokojeného s omezenými možnostmi seberealizace i s politikou mzdové nivelizace, jen nedůsledně řešené ve druhé polovině šedesátých let. K uvolňování vnitropolitických poměrů však docházelo v období opětovných hospodářských potíží, stupňujících se až do polohy krizových momentů, zjevné zvláště v zásobování obyvatelstva základními potravinami. Nesplněná očekávání halasně proklamovaného ekonomického růstu, ústící posléze v zrušení třetího pětiletého plánu, přinesla rozčarování jak běžným občanům, tak komunistickým funkcionářům, jejichž důvěra ve stávající politické praktiky ochladla. Komunistická strana proto musela přistoupit ke změnám, které ze svého pohledu považovala za zásadní. Začala připravovat ekonomickou reformu, jejímž vypracováním byl pověřen Ota Šik, a ve volených stranických orgánech dostala příležitost mladší generace komunistů, nahrazující původní dělnické a duchu stalinismu oddané „kádry“. Tento proces, byl zprvu začínal nenápadně, vedl k pozvolnému drolení stalinského systému a rychle zasáhl celou ideovou oblast. V ní se začala postupně otevírat příležitost pro prezentaci a toleranci názorů odklánějících se od striktní marxisticko-leninské linie.

Snad nejcharakterističtějším příkladem tohoto posunu bylo vydání knihy filozofa Karla Kosíka *Dialektika konkrétního*.⁹ Práce se sice terminologicky hlásila k marxismu a odvolávala se na základní díla marxistické filozofie, ve skutečnosti však jejich výměr narušovala. V souladu s tendencemi v dalších státech východního bloku (které v Polsku reprezentoval kupříkladu Adam Schaff) směřovala k obecnému tázání o člověku a jeho existenci. Ústřední problém „odcizení“ nechápal Kosík pouze v Marxově pojetí „odcizené práce“ (tedy odcizení člověka od produktu vlastní pracovní činnosti); v návaznosti na ontologické chápání „odcizení“ přesáhl k existencialistickému vnímání jedince v jeho konkrétní každodennosti, respektive v pseudokonkrétnosti odcizeného každodenního světa.

Kosíkova kniha stejně jako články a diskuse zveřejňované na stránkách kulturních periodik přispívaly k rozšiřování obzorů i stále zřetelnější názorové pluralitě. Společnost se otevírala tendencím donedávna vylučovaným z oficiální komunikace či pouze trpěným na jejím okraji. Respekt si získávalo experimentální umění, zesílily kontakty československé kultury s kulturou evropskou, podněcované aktivitou Svazu československých spisovatelů, který podporoval zahraniční návštěvy (mimo jiné Jean-Paul Sartre a Simone de Beauvoirová v roce 1963) a stáže. Zásluhu na opětov-

9 KOSÍK, Karel: *Dialektika konkrétního*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963.

ném včleňování československé kultury do širšího evropského i světového kontextu měly též statě, překlady a rozhovory publikované v časopisech kulturního zaměření, ale také překladatelské počiny knižních nakladatelství a divadelní dramaturgie. Zpřístupňovaly díla marxisty opomíjeného či kritizovaného existencialismu; vedle inscenací světového absurdního dramatu (Eugène Ionesco, Samuel Beckett) dosáhl značného ohlasu jeho český proud (Václav Havel). Toto stýkání podporované úspěchy, jichž dosáhla československá umělecká tvorba v zahraničí, popíralo možnost izolovaného vývoje socialistického umění a zpochybnilo tak i teorii permanentního zápasu ideologicky protichůdných táborů.

Rozšíření myšlenkového prostoru s sebou přinášelo toleranci k názorům doposud zavrhaných „revizionistů“ a kritizovaných autorů i další posuny v chápání socialistického realismu. Někteří spisovatelé se opět dočkali lepších publikačních možností (Vladimír Holan, Bohumil Hrabal, Josef Škvorecký a jiní). Stále více se tak otevíral problém autonomnosti literární tvorby a její společenské zakotvenosti. Ke změně ovzduší přispělo rovněž vydání prací rakouského marxistického teoretika Ernsta Fischera,¹⁰ francouzského komunisty Rogera Garaudyho¹¹ i diskuse v československém literárním tisku. Rehabilitace ještě donedávna příkře odsuzovaných myšlenek vedla k obnově debaty o meziválečné avantgardě.

Stále patrnější rozdíl mezi dvěma proudy marxistické estetiky (názorově otevřenějším a rigidním) se ostře vyhroutil na mezinárodní konferenci o díle Franze Kafky, pořádané u příležitosti osmdesátého výročí spisovatelova narození na zámku ČSAV v Liblicích u Prahy ve dnech 27. a 28. května 1963.¹² Primitivně ideologizující přístup východoněmeckých badatelů se na konferenci střetl s liberálnějším přístupem českých a západních marxistů (Eduard Goldstücker, Ivo Fleischmann, Roger Garaudy, Ernst Fischer), upozorňujících na existenciální rozměr Kafkových próz. Snad nejodvážnější referát přednesl filozof Ivan Sviták, jenž apeloval na myšlenkový a etický rozměr spisovatelovy tvorby. Ačkoliv literárněvědný význam setkání byl značný, v paměti účastníků překryl vědeckou důležitost symposia jeho dosah politický. „Kafkovská“ konference uvolnila v kultuře stavidla, takže se po určitý čas bez zábran hovořilo a diskutovalo téměř o všech palčivých problémech. Také ve zpětném pohledu komunistických politiků po roce 1969 představovalo liblické setkání zlomový moment, od něhož vedla přímá cesta k dění let 1968–1969. Ve skutečnosti však toto hodnocení bylo přejato z ideologické zbrojnice východoněmeckých stalinistů, které liblická akce vydělila již ve chvíli svého konání.

Značnou rozvolněnost literárního prostoru potvrdil třetí sjezd Svazu československých spisovatelů, konaný v květnu 1963 v Praze.¹³ Reprezentativní i pracovní setkání členů spisovatelské obce se organicky vřadilo do druhé vlny kritiky „kultu osobnosti“ a odstraňování důsledků stalinismu. Spisovatelé se snažili překonat představu sche-

10 *Odcizení, dekadence, realismus*. Praha, Československý spisovatel 1963.

11 *Realismus bez břeňů*. Praha, Československý spisovatel 1964.

12 Knižně: *Franz Kafka: Liblická konference 1963*. Praha, Československý spisovatel 1963.

13 Knižně: *III. sjezd Svazu československých spisovatelů: Protokol. Praha 22.–24. května 1963*. Praha, Československý spisovatel 1963.

matického a neživotného socialismu, pokoušeli se upozorňovat na dlouho přehlížené humanistické ideály a usilovali o jejich znovuuvedení do života. Řada z nich otevřeně odsoudila zločiny stalinismu a pojmenovala chyby, kterých se komunistická strana dopustila procesy v padesátých letech. Spisovatelská obec se vyrovnala též s rehabilitací davistů a takzvaných slovenských buržoazních nacionalistů (Laco Novomeský se stal členem svazu, Gustáv Husák nalezl uplatnění ve vědecké sféře). Období schematismu v literatuře hodnotili nyní spisovatelé s přihlédnutím k širším politickým okolnostem. Kritizovali i nedávné omyly a neadekvátní řešení problémů v kulturní oblasti v letech 1958 a 1959. Během roku 1963 se jimi zabývala členská komise Svazu československých spisovatelů, avšak výsledky jejího šetření nebyly zveřejněny. Rehabilitace postižených literátů (Jan Grossman, Josef Hiršal, Josef Vohryzek aj.) se tak odehrály pouze formálně.

Už z vystoupení na sjezdu byla ve spisovatelských řadách znát neskryvaná názorová rozrůzněnost. Tuto diferenciaci zrcadlilo také složení ústředního výboru svazu, v němž ale chyběli zástupci nejmladší generace. Na společné kandidátce do ústředního výboru se objevilo čtyřiadvacet nových jmen (voleno bylo pětadvacet spisovatelů, z toho třicet českých a patnáct slovenských). Tajemníky se stali výrazní nositelé kritických názorů (Karel Ptáčník, Vojtech Mihálik, Ivan Kříž), funkci prvního tajemníka si však udržel Ivan Skála. Poměry ve svazu dospěly do pozoruhodného stadia, když obě hlavní názorová křídla alespoň načas našla společnou platformu. Mezi proudem nesmiřujícím se s diktátem kulturní politiky a umělci, kteří se v padesátých letech podíleli na jejím uvádění do praxe, se objevila až překvapivá ochota ke spolupráci a vůle k proměně svazového života.

Klíčovými problémy, vůči nimž se oba směry vyhraňovaly, bylo hodnocení padesátých let, zvláště jejich kulturní linie, dále otázka meziválečné avantgardy a vztah k abstraktnímu umění. Sjezdové výhrady proti autoritativním textům Ladislava Štolla (kritické příspěvky Ladislava Novomeského, Ladislava Mňačka, ale také Jana Šterna, svého času militantního příspěvatele *Tvorby*, i dalších) a Jana Petrmichla (vystoupení Jana Trefulky a Milana Kundery) zmírnil poukaz na jejich dobovou zakotvenost, což ale v zásadě odmítla posjezdová diskuse v kulturním tisku. Došlo tak ke zřetelné polarizaci. Na jedné straně stáli literáti s obranářskými postoji, zamlčující vlastní podíl na deformacích kulturního života v poúnorovém období, a na druhé straně spisovatelé a publicisté, jejichž stanoviska vycházela z vnitřní sebekritiky, názorového prozření a pocitů odpovědnosti, ovšem nejednou byla motivována také konjunkturálními i osobními důvody a antipatiemi (kupříkladu značná část bývalého okruhu *Tvorby* z přelomu čtyřicátých a padesátých let zaujala po roce 1960 protištollovské, antidogmatické postoje). Vyhraňování obou směrů se však neodehrávalo pouze na poli umění, byl se projevovalo v diskusích o realismu a antirealismu, respektive společenské úloze umělecké tvorby a jejím poměru k ideologii, ale především v rovině etické a politické.

K rozrůžňování literárního života, patrnému ve sjezdové diskusi i v kulturních médiích, významně přispěl nástup mladé generace spisovatelů a kritiků, kteří se sice s dědictvím leninských norem v umění museli vyrovnávat, ovšem podíl na jejich prosazování měli buď minimální nebo žádný. Již během sjezdového jednání podpo-

řila většina diskutujících princip konstituování tvůrčích skupin pod patronací svazu a sdružených kolem literárních časopisů. Právě tento přístup byl svazovou konferencí v roce 1959 prakticky anulován. Doceněním úlohy časopisu *Květen* v literárním dění druhé poloviny padesátých let, ale také chválou časopisu *Plamen*, který v následujícím období poskytoval prostor mladým autorům (vystoupení Josefa Hanzlíka), i kritikou uzavřenosti okruhu týdeníku *Literární noviny* (příspěvek Alexeje Pludka), upozorňovali účastníci sjezdu na potřebu publikačních možností pro mladé spisovatele (proslav Jiřího Gruši a dalších). Rozšíření slovenské *Mladé tvorby* v celorepublikový časopis však členové svazu nepreferovali. Jako tribuna nastupující umělecké generace začal od počátku roku 1964 vycházet měsíčník *Tvář*, který obohatil relativně úzkou nabídku kulturních časopisů.

Otázka mladých spisovatelů nebyla jediným problémem, jež po restrikci z let 1958 až 1959 byly odsunuty do pozadí. Ze sjezdové diskuse vzešel požadavek, aby v rámci svazu mohla působit sdružení umělců spjatých nejen generačně, ale také názorově. Ve shodě s tím se časopis *Tvář* profiloval jako skupinová literární revue. Volné uskupení autorů (Jiří Brabec, Milan Kundera, Ivan Klíma, Karel Kosík a další) podalo vedení svazu žádost o vydávání časopisu, který by se zabýval filozofií, literární historií a estetikou. Úsilí o založení revue *Červen* však zůstalo ve stadiu projektu, který až roku 1966 naplnil časopis *Orientace*. Snahy dalších skupin (kupříkladu Jiří Kolář, Jan Vladislav a Josef Hiršal) se přes formální podporu svazu neuskutečnily. Bránily tomu státní a stranické orgány, nadřazené tvůrčím svazům a schvalující návrhy i profil nových časopisů, ediční plány svazového nakladatelství, přiděly papíru a v neposlední řadě svazový rozpočet.

Projekt nového dohledu nad kulturou a jejím řízením, formulovaný dvanáctým sjezdem KSČ, nalezl konkrétní výraz počátkem roku 1964 ve zřízení Československého ústředí knižní kultury – mezičlátku státních orgánů, tvůrčích svazů a polygrafického průmyslu. Při této instituci vznikl též časopis *Knižní kultura*. Současně byl připravován nový autorský zákon („O dílech literárních, vědeckých a uměleckých“), který nabyl právní účinnosti v roce 1965, zatímco zákon tiskový, schválený o rok později, měl účinnost od roku 1967.

Jak je zřejmé, vedení komunistické strany odmítalo i nadále tendence zprostit literaturu její politické, ideologické a instrumentální úlohy. V roce 1963 Ústřední výbor KSČ obnovil činnost ideologické komise a projednával situaci v kulturní oblasti. Tato debata vyústila v předjaří 1964 v rezoluci „Poslání a stav kulturních časopisů“, podrobně analyzující pokusy literátů nastolovat otázky o společenské funkci umění a kritizující šíření nemarxistických názorů v literárních časopisech. Svaz československých spisovatelů sice doporučoval redakcím i své tiskové komisi, aby těsněji spolupracovaly s ideologickým oddělením ÚV KSČ, v praxi však víceméně pouze sledoval a formálně zastřešoval spontánní vývoj.

Mnohovrstevnatost literárního procesu, signalizující sílící autonomii kulturního života, voleným svazovým orgánům v zásadě nevadila. Ivan Skála, který s tímto směřováním svazu nesouhlasil, se dokonce vzdal funkce prvního tajemníka. Pozice striktních komunistů v předsednictvu spisovatelského sdružení se tak oslabily, neboť Skálu nahradil Jiří Šotola, nakloněný spíše procesu dalšího uvolňování. Změna

na klíčovém místě jen potvrdila stávající trendy a předjala další emancipační snahy spisovatelské obce i pokračující diferenciaci kulturního života.

Pohyb v literární oblasti jako součást demokratizačního procesu (1965–1967)

V polovině šedesátých let nabyl proces politického uvolňování, označovaný tehdy i později jako demokratizace veřejného života, na dynamičnosti. Ve značné míře to byl důsledek relativní otevřenosti komunistické strany, v níž se začínala prosazovat mladší generace politiků (Čestmír Císař, Zdeněk Mlynář a jiní) a která byla donucena řešit závažné celospolečenské problémy. Zdeněk Mlynář kupříkladu psal: „Model socialismu jako nejsvobodnější společnosti ... zcela nutně vyžaduje, aby celá sféra vztahů politické demokracie byla utvářena tak, že bude plně podporovat, nikoli brzdit nebo formalizovat, iniciativu a tvůrčí a občanskou aktivitu socialistického člověka.“¹⁴ To ovšem neznamenal, že se politika vzdávala práva na regulaci kulturního a občanského života, do něhož stále zjevněji pronikaly nemarxistické názory a postoje. Ostatně vedení KSČ nemělo na otázku po dalším směřování společnosti a kultury jednotnou odpověď. Ukázalo to v roce 1965 odvolání oblíbeného ministra školství a kultury Čestmíra Císaře a jeho exemplárně výstražné přesunutí na místo velvyslance v Rumunsku. Obavy budil i způsob, jímž politická moc krotila vyhraněně kritickou publicistiku (ukončení televizního cyklu „Zvědavá kamera“) a politickou satiru (soudní proces s karikaturistou Miroslavem Lid'ákem-Had'ákem pro hanobení republiky), či represe namířené proti studentským akcím. Pokusy o kontrolu kulturní scény se tak neustále prolínaly s demokratizačními snahami, což bylo příznačné pro celý tehdejší život.

Jestliže v první polovině šedesátých let vstoupila československá kultura zpět do širšího evropského i světového kontextu, po roce 1965 dosáhli někteří tvůrci nesporného mezinárodního uznání. „Světovost“ se tak poznenáhlu stávala měřítkem úrovně umělecké práce. Mezinárodního ohlasu se dostalo zvláště takzvané nové vlně české kinematografie, reprezentované režiséry Milošem Formanem, Jiřím Menzlem, Ivanem Passerem, Věrou Chytilovou a Janem Němcem. Prestiž československého filmu zvýšilo udělení Oscara snímkům *Obchod na korze* (režie Ján Kadár – Elmar Klos, literární scénář Ladislav Grosman) roku 1966 a *Ostře sledované vlaky* (režie Jiří Menzel podle novely Bohumila Hrabala) v roce 1967. Významné evropské ceny obdržel další Menzlův film *Rozmarné léto* (podle literární předlohy Vladislava Vančury) a Lipského parodie *Limonádový Joe* (scénář a literární předloha Jiří Brdečka). Značnou odezvu vyvolaly také Formanovy *Lásky jedné plavovlásky*. Kultovním filmem mladé generace se stal muzikál *Starci na chmelu* (1964) režiséra Ladislava Rychmana a scénáristy Vratislava Blažka, kteří konfrontovali pokrytecký svět dospělých s upřímností dospívající mládeže, programově se zajímající o tabuizované či oficiálně kritizované a odsuzované myšlenkové směry. Nápadité písňové texty i vy-

14 MLYNÁŘ, Zdeněk: Tvář v tvář politice. In: *Kulturní tvorba*, roč. 3, č. 45 (1965), s. 4.

užití elektrických kytar odpovídaly citění nastupující generace, která nebyla bezprostředně zatížena válečnými zážitky, politickými poválečnými zápasy a dramatem února 1948.

Její značná část proto vnímala československou realitu vyostřeně, netajila se výhradami vůči politice KSČ i obdivem k západnímu životnímu stylu a kultuře, do níž zahrnovala též sílící oblibu rockových (bigbeatových) skupin, záhy napodobovaných v českých zemích i na Slovensku. Jestliže se na počátku šedesátých let těšila mezi mladými lidmi značnému zájmu poezie, včetně z poetismu a surrealismu vycházejících písňových textů Jiřího Suchého, kolem roku 1965 se jejich vkus změnil. Programově tvrdší projev rockové hudby vyžadoval adekvátní české texty, z nichž se však nevytratil smysl pro dadaistické hříčky a osobitá lyrika, takže řada písní složená v tomto období „zlidověla“. Pozvolný zrod kulturního stylu nejmladší generace, zřetelně zasažené západními vlivy a tvořící protiváhu oficiální kulturněpolitické linii, komunistické vedení znepokojovalo. Neklid stranických orgánů prohlubovala rovněž postupná ztráta autority mládežnických organizací, zvláště Československého svazu mládeže, který na úrovni nižších složek přestával plnit politickovychovné poslání a v němž se též projevovaly svobodomyšlné a kritické tendence, patrné především mezi středoškolskými a vysokoškolskými studenty. Ti usilovali o autentické vyjádření svých postojů a názorů. Dílčí příležitosti, kterých se jim dostalo, nemohli však plně využít. Zásahy Sboru národní bezpečnosti při studentském majále v Praze v květnu 1965, s tím spjaté vyhoštění kontroverzního amerického básníka Allena Ginsberga i rozhánění májových setkání u pomníku Karla Hynka Máchy na pražském Petříně dokládaly, jak se komunistická moc stále obává jakýchkoliv spontánních projevů veřejnosti. Generační rozdíly, podmíněné odlišnou životní zkušeností i rozdílným vnímáním skutečnosti, tak přispívaly k prohloubení názorové diferenciaci společnosti v politické i kulturní sféře.

V polovině šedesátých let nastaly lepší časy také pro experimentální umění, které opouštělo periferii zájmu (výstava *Obraz a písmo* v Praze roku 1966, antologie esejů, manifestů a uměleckých programů Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové *Slovo, písmo, akce, hlas* v roce 1967) a jehož kontakty se zahraniční avantgardou nabývaly na síle. V pořád ještě omezeném prostoru se aktivizovaly další směry – akční umění, happening či nová hudba (mimo jiné byla založena skupina Aktuální umění; 13. a 14. října 1966 se konal v Praze festival Fluxu).

Svaz československých spisovatelů byl vzrůstající pluralitě kulturního i literárního prostoru nakloněn. Podporoval setkávání i konfrontaci jednotlivých uměleckých proudů, i když se přitom takticky zaštiťoval (poněkud alibistickou a rozpornou) podmínkou ideové jednotnosti vnitřně diferencované kulturní obce. Tak ji 9. června 1965 formuloval první tajemník svazu Jiří Šotola na slavnostním plenárním zasedání u příležitosti dvacátého výročí osvobození Československa.¹⁵ V těchto mezích, daných zvolenou taktikou, podporovalo předsednictvo svazu svobodu tvorby a nezávisle na nadřazených státních a stranických institucích začalo připravovat takzvaný

15 Výťah z proslovu otiskly *Literární noviny*, roč. 14, č. 24 (1965), s. 1 a 3.

pozitivní program literatury, který měl vytvořit podmínky k práci všech umělců a zajistit jí respekt ve společnosti.

V realizaci těchto zásad však vedení Svazu československých spisovatelů nebylo důsledné. Odvolávalo se sice na jednání redaktorů svazových časopisů o sporných statích s Hlavní správou tiskového dohledu a ideologickou komisí ÚV KSČ, ale nedokázalo prosadit vznik dalších kulturních periodik. Navíc, v rozporu s proklamovanou aspirací zastřešovat a sjednocovat literární život, neakceptoval svaz takové výrazné osobnosti, jakými byli Václav Černý, Jindřich Chaloupecký, Jan Grossman, Jiří Kolář či Vladimír Justl, tedy vesměs tvůrci, jimž vládnoucí režim nedůvěřoval. Alibismus svazové i celospolečenské praxe nazval na tomtéž slavnostním svazovém zasedání Václav Havel „úhybným myšlením“.¹⁶ Podle Havlova mínění neměl svaz „smlouvat mezi literaturou a politikou“¹⁷ a „nikdy by se asi neměl stát institucí, která dává direktivy, jak psát, a vytyčuje literatuře jakékoliv umělecké úkoly. Právě naopak; musí pomáhat literatuře, aby byla skutečně a co nejlépe literaturou, spisovatelům, aby byli nejsvrchovanější sami sebou, časopisům, aby byly tím, čím být chtějí, a čím tedy jediné mohou být dobře.“¹⁸ Autor tímto příspěvkem zpochybnil jakékoliv politické řízení a usměrňování kultury tvůrčími svazy i státními a stranickými orgány.

Svůj výklad demonstroval Havel na osudu časopisu *Tvář*. Charakter *Tváře*, zvláště druhého ročníku pod šéfredaktorem Janem Nedvědem, rozhodně neodpovídal stranické představě tribuny mladé literatury, kterou měl časopis v existující struktuře kulturních časopisů plnit. K širšímu autorskému kruhu umělců a teoretiků nemarxistických estetických i politických názorů a pestrého věkového složení (Emanuel Mandler, Jindřich Chaloupecký, Jiří Kolář, Jan Beneš, Ivan Sviták, Ladislav Hejdánek, Jan Patočka) nemohly mít komunisty ovládané instituce důvěru. Další existence *Tváře* nebyla možná, aniž by se alespoň částečně přizpůsobila dobovým požadavkům. Případ časopisu zároveň dokládá limity kulturního a politického uvolnění. Zřetelný nemarxistický profil periodika provokoval a dráždil, ba popíral dosavadní taktiku, spoléhající na pozvolné rozšiřování názorového prostoru dílčími kroky i na osobní provázanost kulturní a politické sféry.

Spory o *Tvář* tak nezakrytě vyjevily nejen obecný problém touhy po autonomii umělecké i kritické tvorby ve střetu se snahou o její kontrolu, nýbrž logicky vyústily v konflikt mezi redakcí nonkonformního časopisu (a s ním sympatizujících spisovatelů) na jedné straně a ideologickou komisí ÚV KSČ i některými členy vedení Svazu československých spisovatelů na straně druhé.

Svaz se o *Tvář* kriticky zajímal už od jejího zrodu, v druhé polovině roku 1965 však začal připravovat výměnu šéfredaktora a proměnu časopisu v publikační prostor pro mladé autory. „Tvářisté“ na podporu stávajícího charakteru časopisu uspořádali pod-

16 Příspěvek vyšel příznačně neúplný v *Literárních novinách*, roč. 14, č. 25 (1965), s. 3; kompletně až v *Sešitech pro mladou literaturu*, roč. 3, č. 21 (1968), s. 35–39; citováno podle: HAVEL, Václav: Projev na konferenci Svazu československých spisovatelů. In: *TÝŽ: Spisy, 3: Eseje a jiné texty z let 1953–1969*. Praha, Torst 1999, s. 666–684.

17 Tamtéž, s. 683.

18 Tamtéž, s. 677.

pisovou akci a vytvořili Aktiv mladých, „dobrovolné pracovní společenství“ literátů do pětaticeti let věku při Svazu československých spisovatelů. Pouze třetina z nich byla ovšem kandidáty členství spisovatelské organizace. Ve vztahu ke svazu mohl aktiv působit jako svébytný subjekt a plnit roli obhájce ideové plurality v literárním životě.

Při jednání o dalším osudu časopisu došlo k názorovému rozštěpení spisovatelské obce i vrcholného orgánu svazu, jehož část opakovaně nepřijala usnesení o výměně redakce *Tváře*, iniciované ideologickou komisí ÚV KSČ. Případ *Tváře* přiměl svobodomyšlnější část spisovatelů, vesměs členů ÚV SČSS i KSČ, aby pojmenovali a shrnuli do pěti bodů nejzávažnější problémy, které hodlali předložit dalšímu celosvazovému sjezdu. Jejich výhrady se týkaly koncepce socialistické kultury, řízení kulturní oblasti komunistickou stranou, cenzury, budoucího profilu svazu a ekonomických podmínek umělecké i kritické tvorby. V této skupině byli nejen nonkonformně uvažující Milan Kundera, Karel Kosík a Ivan Klíma, ale též bývalí pouťoroví radikálové Milan Jungmann a Pavel Kohout. S nimi sympatizovali rovněž první tajemník svazu Jiří Šotola a kandidát ÚV KSČ Jan Procházka.

Současně „tvářisté“ připravili petici požadující svolání předčasného sjezdu Svazu československých spisovatelů. Protiváhou jejich žádosti se stal dopis, který z podnětu ideologické komise ÚV KSČ rozeslalo předsednictvo svazu všem členům a kandidátům spisovatelské organizace. Přiklánělo se v něm, odmítajíc administrativní zastavení *Tváře*, ke zkvalitnění její náplně a samo zahájilo přípravy k svolání spisovatelského sjezdu. Petice „tvářistů“ tedy potřebnou podporu nezískala.

Podobnou taktiku zvolilo vedení svazu vůči mladým literátům – založilo komisi pro mladou literaturu, do níž jmenovalo několik osob z okruhu *Tváře*. Sympatizanti pak začali pozvolna opouštět Aktiv mladých a navazovali těsnější spolupráci se svazovou komisí, jejíž činnost vyústila ve vydávání nového generačního časopisu *Sešity pro mladou literaturu*. „Tvářisté“ sice na své členství ve svazové koordinační komisi pro mladou literaturu postupně rezignovali, ale rapidní snížení rozpočtu časopisu i stupňující se politický tlak vedly postupně k zastavení *Tváře*, pro něž se nakonec vyslovila i samotná redakce.

Struktura svazového tisku se tak proměnila. Vedle *Sešitů pro mladou literaturu* začala na počátku roku 1966 vycházet stále odkládaná revue *Orientace* a na Slovensku se nabídka kulturního tisku rozšířila o literárněteoretický časopis *Romboid*. Jako jistá protiváha začal také vycházet konzervativnější literárně kritický časopis *Impuls*. Problémy svazového života, kritizované Václavem Havlem a dalšími, tedy nedůslednost v plnění sjezdových usnesení (zejména pokud šlo o literární skupiny a „falešnou reprezentaci“ svazu, zdráhajícího se přijmout do svých řad některé tvůrce), však zůstávaly nedořešeny či vůbec neřešeny.

Okruh *Tváře* zvolil za této situace taktiku neúčasti na svazovém životě a využívaje pravomocí formulovaných ve sjezdových rezolucích požadoval obnovení skupinového časopisu. Výsledkem jeho snah bylo vydání sborníků *Podoby* a *Podoby II*,¹⁹

19 DOLEŽAL, Bohumil (ed.): *Podoby*. Praha, Československý spisovatel 1967; HAVEL, Václav (ed.): *Podoby II*. Praha, Československý spisovatel 1969.

programově rozšiřujících literární scénu o „její bohatší a různorodější zákulisí“²⁰ (mimo jiné texty Jana Zahradníčka, Bohuslava Reynka, Stanislava Zedníčka, Mikuláše Medka, Jiřího Koláře a dalších).

Svaz československých spisovatelů, včetně svého předsednictva a ústředního výboru, pozbyl během diskusí o *Tváři* celistvost. Emancipační snahy spisovatelské organizace již dospěly do stadia, kdy nebyla ochotna plnit diktát ideologické komise ÚV KSČ. Bez větší odezvy přijala „Rezoluci XIII. sjezdu KSČ k naléhavým otázkám dalšího rozvoje socialistické kultury“,²¹ v níž komunistická strana stereotypně obhajovala a zdůrazňovala svou úlohu při řízení kulturní sféry a opakovaně vystoupila s programem politicky angažovaného umění. Toto přitvrzení však v československé veřejnosti jen zvyšovalo rozpaky z protichůdných kroků komunistického vedení. To na jedné straně lpělo, ve shodě s textem platné ústavy, na své moci a na udržení kontroly nad všemi oblastmi života, na druhé straně ale víceméně ignorovalo pronikavou politickou změnu v Sovětském svazu, kde v říjnu 1964 Nikitu Sergejeviče Chruščova, krátce předtím okázale přivítaného v Československu, vyměnil v čele komunistické strany Leonid Iljič Brežněv a s ním spjatá skupina neostalinistů. Snaha o vlastní politiku, jak ji praktikoval Antonín Novotný, poprávala kulturní a vědecké sféře i po roce 1964 poměrně značné možnosti, zvláště v porovnání se sousední Německou demokratickou republikou i některými dalšími státy sovětského bloku. Novotného vedení se ovšem ocitlo ve dvojitým tlaku; sovětským neostalinistům a jejich přívržencům, včetně českých i slovenských, se zdálo příliš měkké a nedůvěryhodné, pro reformně smýšlející komunisty i početnou část nekomunistické veřejnosti zase málo liberální.

V daných poměrech se proto spisovatelé mohli (v souladu s českou tradicí) profilovat jako svědomí společnosti i mravní protiváha moci. Odtud už byl jen krůček k aktivitám, které, byť motivovány tužbami po maximální míře tvůrčí svobody, stále zjevněji směřovaly do politické oblasti. Byla v tom přísná logika. Bez dalšího politického uvolnění zůstávala přirozená touha tvůrčí inteligence po svobodném konání, a zvláště svobodě slova v půli cesty; navíc, jak potvrzovala dosavadní zkušenost, byla permanentně ohrožována recidivami necitlivých mocenských zásahů. Ačkoliv se napětí mezi spisovatelem a politickou mocí neustále stupňovalo, nebylo možné, aby se vedení svazu ocitlo na vysloveně protikomunistických a protisocialistických pozicích. V předsednictvu spisovatelské organizace i mezi jejími reformně naladěnými členy si uchovávali značný vliv lidé, kteří považovali původní komunistické a socialistické ideály za nezpochybnitelnou hodnotu. V jejich přesvědčení je upevňovalo jak opětovné docenění meziválečné avantgardy, zastávající v prvorepublikovém Československu i ve světě levicové postoje, tak celková politická atmosféra v západní Evropě, v níž právě slavily úspěch socialistické strany a kde se veřejné mínění, také zásluhou mladých radikálů, posunulo výrazně doleva. Mezi většinou kriticky smýšlejících spisovatelů převládalo mínění, že socialismus, zbavený deformací a chyb, je v zásadě správná věc, již patří budoucnost. Někteří z nich tímto způsobem vyřešili dilema své dřívější víry ve stalinskou podobu socialismu a krutým vystřízlivěním roku 1956,

20 Viz předmluva editora B. Doležala k prvnímu sborníku *Podoby*, s. 7.

21 Uveřejněna v časopise *Nová mysl*, roč. 20, č. 12 (1966), s. 3–8.

ústicím v případě řady tvůrců ve výčitky svědomí i (leckdy oprávněné) pocity spoluzodpovědnosti a mravní viny (literárním vyjádřením deziluze z poválečného vývoje a vyrovnáním se s idealistickou minulostí svou i generace svých otců byly romány *Žert* Milana Kundery a *Sekyra* Ludvíka Vaculíka). Ostatně značná část československé společnosti, jejíž nálady umělci vyjadřovali i spoluutvářeli, sdílela shodné či podobné názory.

Všechny tyto protichůdné tendence vyvrcholily roku 1967 příznačně na půdě Svazu československých spisovatelů. Svazový týdeník *Literární noviny* se v roce 1966 a na počátku roku následujícího stále zřetelněji orientoval na kulturně-politickou publicistiku a vyjadřoval se k aktuálním problémům současnosti, včetně devastace kulturního dědictví. Kromě beletrie, literárněkritických statí a polemik otevíral závažná ekonomická i sociologická témata, čímž fakticky suploval úlohu neexistujícího kriticky zaměřeného politického týdeníku. Zásahy Hlavní správy tiskového dohledu, ač četné, nemohly profil *Literárních novin* změnit. Ideologická komise ÚV KSČ se při jednáních s vedením svazu i redakcí *Literárních novin* snažila dosáhnout zúžení jejich záběru a obrátit jejich pozornost k literární problematice, pojímané v duchu oficiální stranické linie. Svaz na všechny výtky reagoval pouze personálními obměnami redakční rady a formálním zrušením funkce šéfredaktora; na místě odpovědného redaktora však nadále setrval Milan Jungmann. Další vydávání časopisu posléze Ústřední výbor KSČ podmínil odchodem Ludvíka Vaculíka, Antonína J. Liehma a Ludvíka Veselého z redakce *Literárních novin*. Opustili ji však pouze Vaculík a Jungmann, který počátkem roku 1967 odešel na tvůrčí dovolenou. Řízení *Literárních novin* se ujal tehdy Jiří Šotola, jehož povinnosti prvního tajemníka svazu v podstatě převzali nově zvolení tajemníci Karel Ptáčník a Juraj Špitzer. Komunistické vedení tak sobě i veřejnosti dokazovalo, že se kontroly nad kulturou a médií nevzdává.

Permanentní napětí mezi spisovatelskou obcí a stranickými představiteli umocnil nový tiskový zákon, který nabyl účinnosti 1. ledna 1967. Cenzurní praxi, již ustavením Ústřední publikační správy (ÚPS) legalizoval, spisovatelé odmítali jako popírání svobody tvorby i svobody slova. Své politické názory a postoje již navíc nehodlali skrývat. Výrazně to ukázala reakce na šestidenní válku mezi Izraelem a arabskými státy Sýrií, Jordánskem a Egyptem v červnu 1967. Československá vláda a nejvyšší stranické orgány označily ve shodě se stanoviskem Sovětského svazu za agresora i viníka krize na Blízkém východě Izrael. Naproti tomu spisovatel Arnošt Lustig (novinářský zpravodaj a svědek události v první izraelsko-arabské válce v roce 1948) i publicista Luděk Pachman adresovali přímo Ústřednímu výboru KSČ protest proti jednostrannému hodnocení události. Oficiálně šířenou antisemitskou atmosféru se pokusily rozptýlit *Literární noviny* článkem „Spisovatelé a Střední východ“, jenž ovšem byl Ústřední publikační správou zastaven. Spisovatel Ladislav Mňačko dokonce na protest proti vládní politice emigroval do Izraele. Reakce spisovatelů a některých vlivných novinářů (Luděk Pachman, proslulý též jako mezinárodní šachový velmistr) souzněly v této otázce s míněním nezanedbatelné části veřejnosti, která si ještě pamatovala mimořádnou podporu komunistického Československa Izraeli v roce 1948 a proarabský postoj vlády vnímala jako politický obrat učiněný pod tlakem Sovětského svazu.

V takto vypjatém ovzduší končily přípravy čtvrtého sjezdu Svazu československých spisovatelů.²² Komunističtí ideologové se zcela oprávněně obávali narušení pracovního charakteru sjezdového jednání otázkami politickými a etickými, o nichž se rokovalo i na předchozích dvou sjezdech. Kritická vystoupení očekávali především ze strany autorského okruhu bývalé *Tváře*, v jejímž pozadí se domnívali vidět osobnost Václava Černého, spojeného údajně s antikomunistickou emigrací na Západě, konkrétně se *Svědectvím* Pavla Tigrida. Černý se s ním setkal při dvouměsíční návštěvě Francie na jaře 1966, jeho cestu však sledovala Státní bezpečnost. Významnou roli prostředníka přisuzovalo komunistické vedení spisovateli Janu Benešovi, s nímž chystalo soudní proces. Znepokojení stranických předáků pramenilo rovněž z mimoliterárních aktivit spisovatelů-komunistů v okruhu *Literárních novin* a *Hosta do domu* i z konfliktních jednání mezi vedením svazu a ideologickou komisí ÚV KSČ v době příprav sjezdu.

Třídenní sjezdové jednání, zahájené 27. června 1967, otevřel Milan Kundera doplněním dokumentu „Návrh stanoviska ÚV SČSS k některým otázkám československé literatury“,²³ který nahrazoval obvyklý hlavní referát a byl zároveň i návrhem závěrečné rezoluce. Kunderovo vystoupení zhodnotilo literární tvorbu posledních let a označilo ji za dobu nebývalého rozmachu. Jeho výklad vycházel z obecných úvah o vztahu národa, jeho kultury i svobody a neskrýval inspiraci v provokativních myšlenkách Huberta Gordona Schauera a Tomáše Garrigua Masaryka: „Spisovatelé čeští mají odpovědnost za samo bytí českého národa a mají ji dodnes, protože od úrovně českého písemnictví, od jeho velikosti či malosti, odvahy či zbabělosti, provinciálnosti či všelidskosti, závisí do značné míry odpověď na životní otázku národa: Stojí jeho existence vůbec za to?“²⁴

Nároky, jež na spisovatele kladl vstupní proslov, naplnili Pavel Kohout a Alexandr Kliment, kteří se dotkli problému svobody a nesvobody v životě literárním i veřejném a s ní související duchovní krize společnosti. Po jejich vystoupení sjezd demonstrativně opustil vedoucí delegace ÚV KSČ Jiří Hendrych. Hrozící rozvrat sjezdového jednání odvrátil Eduard Goldstücker, účastníci sněmování se však názorově rozštěpili. Spisovatelé loajální komunistickému vedení (Ivan Skála, Jiří Hájek a další) protestovali proti nesocialistickému charakteru některých projevů, jejichž sled považovali za předem připravený a záměrný. Kritiku stávající kulturní politiky (příspěvky A. J. Liehma, Ivana Klímy, Václava Havla a jiných) i historický exkurz o poměru intelektuála k moci a k vlastnímu svědomí (Karel Kosík) předčilo vystoupení Ludvíka Vaculíka. Projev, v němž svébytnost kultury a umění i občanskou svobodu chápal jako pouhou proklamaci a ve kterém kritizoval nejen stanovy Svazu československých spisovatelů, ale také zákonodárství a ústavu, se stal nejostřejší kritikou existujícího politického systému. Delegace ÚV KSČ příspěvek razantně odmítla a někteří autoři věrně oddaní stranické linii opustili sál i sjezd.

22 Knižně: *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů: Protokol. Praha 27.–29. června 1967*. Praha, Československý spisovatel 1967.

23 *Tamtéž*, s. 7–13.

24 *Tamtéž*, s. 22–28; zde s. 28.

Tím ale konfrontace neskončila. Z kandidátky do ústředního výboru svazu byli na nátlak ÚV KSČ vyškrtnuti Pavel Kohout, Ivan Klíma, Ludvík Vaculík a Václav Havel. Sjezdová rezoluce byla posléze výsledkem určitého kompromisu. Deklarovala účast svazu na vytváření nového modelu socialistické kultury. Mezi úkoly nového ústředního výboru spisovatelské organizace zařadila úsilí o novelizaci tiskového zákona, péči o svazový tisk, revizi vztahu k československým spisovatelům v emigraci i k tvůrcům stojícím z jakýchkoliv důvodů mimo. Ačkoliv bylo zvoleno svazové předsednictvo, nedořešeno zůstalo obsazení funkce předsedy, jenž měl nahradit prvního tajemníka svazu. V postavení svazu vůči politické moci se ale nic podstatného nezměnilo – i nadále zůstávalo závislé na stranických institucích.

Ústřední výbor KSČ reagoval na sjezdové události, ve kterých spatřoval předem připravenou a ze zahraničí řízenou provokaci, mimořádně tvrdě. S Milanem Kundrou, označeným za hlavního ideového viníka, zahájil stranické disciplinární řízení a Pavlu Kohoutovi udělil důtku. Z KSČ byli vyloučeni Ivan Klíma, Antonín J. Liehm a Ludvík Vaculík; Jan Procházka byl uvolněn z funkce předsedy stranické organizace Svazu československých spisovatelů a jeho kandidatura do ÚV KSČ byla zastavena. Emigrant Ladislav Mňačko byl vyloučen ze strany a zbaven československého občanství. Napjatý vztah Svazu československých spisovatelů a představitelů komunistického režimu ještě znásobil ostře kritický „Manifest československých spisovatelů“, uveřejněný v *Sunday Times* 3. září 1967; údajní signatáři (především z řad „tvářistů“) se od něj ovšem distancovali a prohlášení bylo označeno za dílo jednotlivce (Ivana Pfaffa).

Ve snaze předejít zformování spisovatelské obce v názorovou opozici začal Ústřední výbor KSČ připravovat vznik Výboru pro kulturu a informace (obdobu Výboru socialistické kultury) a zároveň narušovat ekonomické i publikační zázemí Svazu československých spisovatelů. Faktický monopol Československého spisovatele na vydávání českých beletristických novinek měla omezit reorganizace edičních plánů nakladatelství Práce, Mladá fronta (ředitelem se stal Ivan Skála) a Svoboda, kde redakci beletrie vedl Jiří Hájek. Od 1. října 1967 byl svazu spisovatelů odebrán jeho hlavní tiskový orgán *Literární noviny* a převeden přímo pod ministerstvo kultury a informací. Mocenský diktát vyvolal odpor spisovatelské obce, nové *Literární noviny*, nazývané lidově „erárky“, nenalezly mezi spisovateli autorské zázemí a široký čtenářský okruh původních *Literárních novin* je bojkotoval. Informační embargo vyvolalo v život legendu o revoltě literátů; tisk poměrně rychle nahradily spontánně pořádané besedy občanů se spisovateli.

Zásah proti *Literárním novinám* se po problémech *Tváře* a výměně redakční rady oblíbené kulturně-historické revue *Dějiny a současnost* stal dalším dokladem, že vládnoucí moc v žádném případě nevzdává snahu o kontrolu nad ideovým životem společnosti. Byl to ale jeden z posledních jejích rázných činů. Společnost již byla v pohybu a ztrácela strach z konfrontace. Doložilo to na podzim 1967 protestní vystoupení studentů z pražských strahovských kolejí, rozehnané brutálním policejním zákrokem, i dříve nemyslitelné uspořádání prvního beatového festivalu v pražské Lucerně v prosinci téhož roku. V této atmosféře v pokročilém adventu řešilo zasedání ÚV KSČ stěžejní problém odvolání svého prvního tajemníka. Pouze na několik dnů oddálily toto řešení Vánoce.

V období vrcholu a doznívání „pražského jara“ (1968–1969)

Vnitrostranickou krizi z podzimu 1967 vyřešilo lednové zasedání ÚV KSČ, které opětovně rozdělilo nejvyšší státní a stranickou funkci mezi dva nositele. Z postu prvního tajemníka ÚV KSČ byl odvolán Antonín Novotný a nahradil jej Alexander Dubček. Na sklonku března, po Novotného abdikaci, byl československým prezidentem zvolen Ludvík Svoboda. To již byl „obrodný proces“ v plném proudu. V souladu s překotným tempem veřejného života, orientovaného na demokratizaci společnosti, naplňování programu ekonomické reformy a rehabilitaci závažných křivd, kterých se v poválečném Československu mocenské orgány dopustily, vznikal politický program „socialismu s lidskou tváří“. Začínalo takzvané pražské jaro. V dubnu přijala komunistická strana svůj „Akční program“, brzy poté byla dokončena příprava federalizace československého státu a v červnu parlament schválil zákon o rehabilitacích i novelu tiskového zákona.

Probuzená občanská společnost se poměrně rychle vnitřně diferencovala a během jarních měsíců začala vystupovat s konkrétními návrhy a připomínkami. V zjitřené, leč nadějemi prosycené atmosféře vznikl Klub angažovaných nestraníků (KAN), společenství bývalých politických vězňů Klub 231 (K 231) i Společnost pro lidská práva, sledující dodržování Všeobecné deklarace lidských práv a svobod OSN. Postoje veřejnosti ve značné míře ovlivňovaly úvahy předních intelektuálů, známých z nedávné minulosti kritickými postoji vůči oficiální politice (Václav Havel, Karel Kosík, Milan Kundera, Ivan Sviták a jiní). V tomto směru nevnímala československá, zvláště pak česká společnost rozdíl mezi komunisty a nestraníky; rozhodující pro ni byla podpora celospolečenské reformy. Její čelní stoupenci publikovali své názory v denním a kulturním tisku a účastnili se, často spolu s reformními politiky, četných mítinků, diskusních večerů a besed s občany. Spisovatelé vytvořili Klub kritického myšlení, jehož smyslem bylo zajišťovat svobodnou výměnu názorů na základní problémy soudobého kulturního a politického dění. Poté co Svaz československých spisovatelů obnovil 29. února 1968 pod názvem *Literární listy* svůj týdeník, začal připravovat obnovení *Lidových novin* jako nezávislého deníku, jehož přílohou měly být stávající *Literární listy*. S vydáváním deníku se počítalo od října 1968.

Zrušením stranického dohledu nad periodickým tiskem se vytvořily podmínky pro další liberalizaci literárního prostoru. Literární periodika se začala věnovat dříve spíše opomíjeným tématům – experimentu v umění, happeningu, akčnímu umění, pop-artu, populární literatuře, naivismu, ale i erotice či drogám a jejich vztahu k tvorbě a umění –, jež byla v předchozích letech tabu. Nabídka literárních periodik se stále rozrůstala o specializované časopisy (například populární literatuře, a zvláště detektivnímu žánru věnovaný *Smaragd*), generační i skupinové revue. Obnoven byl časopis *Tvář*. Spirituálně orientovaní autoři našli svou tribunu v českobudějovické revui *Arch*. Časopisem *Analogon* získala veřejnou platformu skupina surrealistů, věnujících se literatuře i výtvarnému umění. Svou tvorbu představila také sborníkem *Surrealistické východisko*.²⁵

25 DVORSKÝ, Stanislav – EFFENBERGER, Vratislav – KRÁL, Petr (ed.): *Surrealistické východisko: 1938–1968*. Praha 1969.

Spisovatelská organizace jako celek neusilovala o to, aby se stala politickým subjektem. Spíše plnila úlohu inspirátora a usměrňovatele společenské obrody, jejíž průběh kriticky komentovala. Vrcholící obrat k veřejným záležitostem, patrný již v předcházejících letech, neznamenal v případě spisovatelské obce úplný odklon od literatury. Přesto se spisovatelé hodlali nejprve vyrovnat s deformacemi a perzekucemi ve společnosti i v kulturním životě. Na podnět svazu udělil odstupující prezident Antonín Novotný milost spisovateli Janu Benešovi, odsouzenému za spolupráci s exilovým časopisem *Svědectví*. Ladislavu Mňáčkovi bylo navráceno československé občanství a v květnu se vrátil do vlasti. Stranické tresty uložené pěti spisovatelům po jejich vystoupení na čtvrtém sjezdu Svazu československých spisovatelů byly anulovány a kompetence řešit problémy literární obce se vrátily do rukou svazu.

Právě tato organizace zřídila rehabilitační komisi, která do června 1969 projednala sto šedesát osm žádostí spisovatelů odsouzených v politických procesech, nespravedlivě vězňených či těch, jimž bylo upřeno nebo odebráno svazové členství (A. C. Nor, Václav Černý, Jan Patočka, Jan Vladislav, Jiří Kolář, Zdeněk Urbánek a další), respektive kterým bylo z politických důvodů zakázáno publikovat (kupříkladu Jaroslav Foglar). Ke zdárnému konci dovedla též případy tvůrců postižených pracovní, publikační či stranickou diskriminací v letech 1958 a 1959 (například Ladislav Fikar se stal po devíti letech opět ředitelem svazového nakladatelství). Svaz rovněž intervenoval v záležitostech spisovatelů-politických vězňů, kteří čekali na soudní revizi svých protiprávních procesů (Jiří Mucha, Josef Kostohryz, Václav Renč, Karel Pecka, Petr Kopta, Josef Palivec, Rudolf Mertlík, Jan Beneš). Zvláště se zasazoval o plnou rehabilitaci popraveného Závaše Kalandry. Spisovatelům, u nichž se právní narovnání již uskutečnilo (například Bedřich Fučík, Josef Knap, František Křelina, Zdeněk Kalista, Václav Prokůpek, Jan Zahradníček), bylo třeba dopomoci k rehabilitaci morální, podobně jako u všech neprávem přehlížených autorů. Podmínkou začlenění těchto osobností do obecného povědomí i vřazení do nedeformovaných dějin české a slovenské literatury bylo zveřejnění jejich osudů, včetně okolností jejich perzekuce, stejně jako nabídka publikačních možností. Proskribované autory, jejichž jména se sporadicky objevovala v literárních časopisech již od počátku šedesátých let, včleňovaly do kontextu československého literárního vývoje časopisecké rozhovory, statě i ukázky z jejich tvorby, beletristická nakladatelství zařadila jejich díla do svých edičních plánů.

V březnu 1968 se konalo plenární zasedání českých spisovatelů, které volalo k „morální inventuře“ (slovy Josefa Hiršala) všechny autory podílející se na devastaci veřejného i literárního života v stěžejních momentech poúnorového vývoje (od přeměny Syndikátu českých spisovatelů v redukovaný Svaz československých spisovatelů přes spisovatelskou konferenci v roce 1959 a likvidaci *Tváře* až po události kolem čtvrtého spisovatelského sjezdu). Působení Ladislava Štolla v oblasti české literatury shledala rehabilitační komise škodlivým; ostatně ve stejné době byl Štoll penzionován v rámci Československé akademie věd. Spisovatelé, kteří se ke svým někdejšími postojům a činům vyjádřili, je zdůvodňovali důvěrou v ideály komunismu i v politiku KSČ, připomínali však rovněž nátlak stranických představitelů, jako v případě „vynucené“ publicistiky Jarmily Glazarové v období politických procesů.

Na březnovém spisovatelském plénu se zřetelně vyjevily názorové neshody mezi spisovateli-komunisty, aktivně ovlivňujícími literární život v předchozích dvou desetiletích, dále skupinou, jež zhruba od poloviny šedesátých let, a zejména kolem čtvrtého sjezdu vystupovala jako opozice nadřazených stranických orgánů, a konečně těmi autory, kteří nepatřili do řad KSČ a z oficiálního literárního života byli vylučováni nebo se pohybovali v jiném komunikačním prostoru. Tyto literáty, pokud se hodlali v budoucnu podílet na práci svazu, sdružil Kruh nezávislých spisovatelů (KNS), založený 29. března 1968 (program zveřejněn 4. července 1968). V jeho čele stanul Václav Havel. Deklarovaným cílem činnosti kruhu byla péče o nezávislost kultury, její pluralitu i rovnoprávnost tvůrců, spočívající na odborných schopnostech a mravních zásadách. Podobně jako Koordinační výbor tvůrčích svazů, zřízený v květnu 1968, se KNS přihlásil k povinnosti mravně bdít nad společenským vývojem.

Stanoviska Ústředního výboru KSČ (včetně „Akčního programu“) ani práce zákonodárných orgánů v takzvaném polednovém období neodpovídaly ovšem představám radikálnějších reformátorů, zejména z okruhu tvůrčí inteligence. Vyjádřením jejich obav o další osud obrody veřejného života v Československu se stala výzva „Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem“.²⁶ Její text, který připravil Ludvík Vaculík, zveřejnily 27. června 1968 *Literární listy* a některé deníky (*Mladá fronta*, *Práce*, *Zemědělské noviny*, o dva dny později i ostravská *Nová svoboda*). Výzva se zřetelně lomila ve dvě části; v první byla ostrým kritickým tónem analyzována minulost poúnorového Československa, druhá sledovala dosavadní nejednoznačný průběh a nedůslednosti reformního hnutí. Prvními signatáři textu se staly známé osobnosti, vědci, sportovci a umělci (mimo jiné Jiří Hanzelka, Karel Kosík, Otomar Krejča, Alfréd Radok, Jaroslav Seifert, Jan Švankmajer, Jan Werich, Otto Wichterle, Emil Zátopek). V několika dnech od publikování dokumentu se k jeho myšlenkám přihlásilo značné množství občanů; počet těch, kteří se pod prohlášení podepsali, překročil posléze sto dvacet tisíc.

Zatímco obyvatelé českých zemí výzvu spíše podporovali, na Slovensku, jež „obrodný proces“ spojovalo především s touhou po politickém vyrovnání českého a slovenského národa formou federalizace, tomu bylo jinak. Komunistická strana Slovenska jako celek akci odmítla. Také vedení KSČ hodnotilo „Dva tisíce slov“ jako útok proti základům socialistického zřízení a výzvu k občanské neposlušnosti, která svým radikalismem postupnou obrodu společnosti fakticky ohrožuje. V tomto smyslu se vyslovilo též Národní shromáždění a Národní fronta. Obavy vládních a stranických představitelů budila především možná reakce států Varšavské smlouvy, které již od února 1968 reformní proces v Československu ostře kritizovaly a na československé vedení vyvíjely téměř soustavný nátlak. Jejich tušení se naplnilo, když svolání „Dva tisíce slov“ rozhodně odmítl Sovětský svaz i většina zemí takzvaného východního bloku.

26 Přetištěno in: PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří (ed.): *Občanská společnost 1967–1970: Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, II/2.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1998, s. 382–385.

Širokou podporu občanů získalo stanovisko předsednictva ÚV KSČ odmítající obvinění z napomáhání kontrarevoluci, formulované v polovině července na setkání vedoucích činitelů pěti socialistických zemí ve Varšavě; dopisem, datovaným 19. července 1968, svou podporu vyjádřil též Svaz československých spisovatelů a ostatní tvůrčí svazy. Spisovatelská organizace pozvala do Československa pětičlenné delegace literátů ze Sovětského svazu, Polska, Bulharska, Maďarska, NDR, Rumunska, Jugoslávie a Kuby i několik významných tvůrců ze západních států (Louise Aragona, Elsu Trioletovou, Heinricha Bölla, Ernsta Fischera, Jean-Paula Sartra, Clauda Lévi-Strausse i další), aby se přesvědčili, že demokratizační proces se rozvíjí v poklidu a při dodržování všech závazků, které Československo k socialistickému bloku má. Setkání členů politbyra ÚV KSSS a předsednictva ÚV KSČ na přelomu července a srpna 1968 v Čierné nad Tisou provázelo opětné vzednutí občanských aktivit s cílem podpořit československé představitele ve snaze o suverénní státní politiku. V Praze se kupříkladu konaly spontánní podvečerní diskuse u pomníku Jana Husa na Staroměstském náměstí. Tyto postoje podnítilo také „Poselství československým účastníkům jednání“, jehož autorem byl Pavel Kohout a v němž se pravilo: „Vše, oč usilujeme, dá se shrnout do čtyř slov: Socialismus! Spojenectví! Suverenita! Svoboda!“²⁷

Ani v dramatickém období následujícím po intervenci pěti států Varšavské smlouvy nestáli spisovatelé na okraji dění. Svůj nesouhlas s intervencí vyjádřili rezolucemi přijatými 6. a 17. září 1968, přičemž postup koordinovali s ostatními tvůrčími svazy. Již 31. srpna vydal Koordinační výbor tvůrčích svazů (v té době významná síla, jednající s vládou i nejvyššími stranickými orgány) protestní „Prohlášení vědců, novinářů a umělců“. Svaz československých spisovatelů kromě toho zastavil vydávání *Literárních listů* a připravil koncepci kulturního týdeníku *Listy*. O činnosti svazu informoval jeho členy interní bulletin, uveřejňující usnesení a prohlášení volených orgánů spisovatelské organizace, ale také kupříkladu dopisy autorů pobývajících v zahraničí. Zvěsti o emigraci některých spisovatelů (Milan Kundera, Milan Jungmann a jiní) svaz přešetřoval a své členy také zaštiťoval před útoky v tisku pěti intervenčních států. Znovu přitom bylo nutné svádět boj s cenzurou, která několik měsíců poté, co byla zrušena, se opět stala, byť v pozmeněné podobě, realitou. Už 3. září vydal totiž Úřad pro tisk a informace první pokyny omezující svobodu slova a 12. září byl zřízen Vládní výbor pro tisk a informace.

Po odchodu Eduarda Goldstückerera na neplacenou dovolenou (na jeho odstoupení měly vliv články v moskevském časopise *Litěraturnaja gazeta* i jinde) se svazového vedení ujal 4. října 1968 Jaroslav Seifert spolu s Jiřím Brabcem, Ladislavem Fikarem, Milanem Uhdem a Františkem Vrbou. Nové vedení Svazu československých spisovatelů nerespektovalo počínající „normalizaci“, jak ji dle sovětského diktátu uváděli do života přívrženci Moskvy ve vrcholných orgánech komunistické strany, kde se stále více prosazoval Gustáv Husák. Na konci října se konaly spisovatelské aktivity v Praze, Brně a Ostravě, na nichž svazoví představitelé přijali dohodu o solidaritě mezi vědci,

27 *Tamtéž*, s. 393–395; původně otištěno v *Literárních listech*, roč. 1, zvláštní vydání, (26.7.1968), s. 1.

umělci, novináři a všemi pracujícími. Spisovatelé projednali přípravu federalizace a nových stanov svazu, chystaných pro celosvazovou konferenci či sjezd, případně ustavující konference obou národních spisovatelských organizací. Protest vůči posrpnovému vývoji vyjádřili pražští spisovatelé 31. října v „Prohlášení aktivu českých spisovatelů k politické situaci v zemi“: „Pokud jde o nás, spisovatele, jsme rozhodnutí učinit vše na podporu politiky, která povede nikoli k zdánlivému, ale skutečnému překonání dnešní situace a tím i k dalšímu rozvoji toho, čemu jsme si zvykli říkat socialismus s lidskou tvář. Nejsme však a nikdy nebudeme ochotni přiznávat zločiny, kterých jsme se nedopustili, či děkovat za pomoc, která není než křivdou. Nejsme a nebudeme nikdy ochotni nazývat lež pravdou a nespravedlnost nutností. Mocí lze likvidovat lidi, nikoli jejich myšlenky.“²⁸

Nastupující „normalizace“ postihla tvrdě především svobodně se vyjadřující tisk. Přes protesty zaslané vládním orgánům byly zastaveny vlivné časopisy *Reportér*, *Politika* a *Kultúrny život*, otevřeně se vyjadřující k politickým poměrům i aktuálním otázkám. Atmosféru ve společnosti vyostřilo v závěru roku 1968 listopadové plénum ÚV KSČ, které pod diktátem Moskvy fakticky rezignovalo na obhajobu polednové politiky. Po říjnovém souhlasu parlamentu se smlouvou o takzvaném dočasném pobytu sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky bylo zklamání z listopadové rezoluce tím větší, že ji přijali též „mužové ledna“. S tímto posunem se nehodlali smířit představitelé tvůrčích svazů, jejichž zástupci se sešli 22. a 26. listopadu na shromážděních v Praze. Podobně jako stávkující vysokoškolští a částečně i středoškolští studenti vyzvali rovněž umělci, vědci a novináři státní i stranické vedení k pokračování v demokratizačním programu (Bohumil Hrabal, Jiří Lederer), požadovali podíl na tvorbě kulturní politiky a zrušení nátlaku na tisk, rozhlas a televizi. Činnost tvůrčích svazů, v čele se spisovatelským, se nesla právě v tomto duchu.

Politické pnutí oživilo úvahy intelektuálů, spisovatelů i filozofů o obecných problémech českého národa v jeho historii i nedávné současnosti. Přemýšlení o vrcholech a zákonitých propadech v dějinách malého národa tak kompenzovalo posrpnovou frustraci. Polemiky o „českém údělu“²⁹ shrnovaly úzkosti a obavy poslední doby a vyrovnávaly se také s ideou socialistického internacionalismu, jež byla na sklonku léta 1968 zcela zpochybněna. Zvažovaly možnosti dalšího vývoje Československa v mezích socialismu a znovu přemítaly nad postavením a úlohou intelektuála v soudobé společnosti.

Milan Kundera své názory, že malý národ musí neustále řešit dilema své ne zcela samozřejmé existence ve vztahu k národům velkým a svůj význam potvrzovat v neustávající hospodářské, a především kulturní tvorbě, uzavřel tezí, že český národ potvrdil svou velikost právě v těžké zkoušce srpnové okupace, kterou idea započaté socialistické reformy přečkala. Kunderovy schauerovské úvahy odmítl Václav Havel,

28 Viz *Listy*, roč. 1, č. 1 (7.11.1968) s. 9 (zpráva o aktivu a vydávání *Listů* viz *Rudé právo*, (1.11.1968), s. 2); přetištěno in: PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (ed.): *Občanská společnost 1967–1970*, II/2, s. 350–352, zde s. 352.

29 KUNDERA, Milan: Český úděl. In: *Listy*, roč. 1, č. 7–8 (19.12.1968), s. 1 a 5.

který již pociťoval odklon od reformní politiky i limity socialismu.³⁰ Diskuse intelektuálů v kulturním tisku však už neměly takovou odezvu ve společnosti jako v předchozím období. Aktivní úlohu iniciátorů a morálních arbitřů v politickém životě spisovatelé, filozofové a publicisté pomalu ztráceli.

Nástup nekompromisní „normalizace“, odstartovaný zasedáním ÚV KSČ v dubnu 1969, na němž byl prvním mužem strany zvolen Gustáv Husák, v první řadě opět postihl kulturní časopisy. Již v květnu 1969 byly zastaveny *Listy*, poté *Plamen*, v kvasu obrody obnovená *Tvář* i *Dějiny a současnost*. V květnu se také naposledy sešel Koordináční výbor tvůrčích svazů. Mezi 10. a 12. červnem 1969 se konaly ustavující sjezdy Svazu českých spisovatelů (SČS) a Svazu slovenských spisovatelů (ZSS), což odpovídalo novému federativnímu uspořádání československého státu, v podstatě jedinému trvalejšímu výsledku „obrodného procesu“. Předsedou Svazu českých spisovatelů se stal Jaroslav Seifert, výkonným místopředsedou Jiří Brabec a druhým místopředsedou Karel Ptáčník.

Ačkoliv se spisovatelé zřekli veřejných aktivit mimo vlastní sféru jejich působení, i nadále odmítali jakékoliv zásahy státních a stranických orgánů do literatury, jak to vyjádřil ve svém sjezdovém vystoupení Jaroslav Seifert: „Svou práci nemůžeme ani nechceme suplovat politikou. Toužíme však samozřejmě po tom, abychom nacházeli pozorně a vnímavě naslouchající... Neboť jsme si vědomi, že každé řízení, které by rozhodlo neposlouchat a nevnímat naše signály, nebo chcete-li, tyto informace a výpovědi o společnosti, pracovalo by naslepo a nedosahovalo by svých předsevzatých cílů.“³¹ V porovnání s ostatními tvůrčími svazy vzdorovala spisovatelská obec proměněné politické situaci nejdéle.

Studie vznikla v souvislosti s grantovým projektem č. 405/97/S017 Grantové agentury České republiky „Dějiny české literatury po roce 1945“.

Za konzultace a redakční úpravu textu srdečně děkuji Petru Čornejovi.

30 HAVEL, Václav: Český úděl? In: *Tvář*, roč. 4, č. 2 (1969), s. 30–33.

31 Z projevu Jaroslava Seiferta na ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů. In: *Bulletin SČS*, č. 1 (1969), s. 9 (uložen např. v knihovně Ústavu pro českou literaturu AV ČR).

Československá televize a politická moc 1953–1989

Jarmila Cysařová

Televize je jediným médiem, které vzniklo v Československu po uchopení moci komunistickou stranou. Infiltrace mechanismů, s jejichž pomocí činila z médií nástroje politicko-ideologického ovládnutí společnosti, proto vývoj Československé televize zásadně ovlivňovala nejen v jejím programovém spektru, ale i v institucionálním a technickém vývoji.

Datem zahájení televizního vysílání z pražského studia pro veřejnost je 1. květen 1953. Koncesionáři, kteří vlastnili rozhlasový přijímač s miniaturní obrazovkou velikosti pohlednice, byli po Sovětském svazu a východním Německu třetí v zemích tehdejšího socialistického tábora. Ze západních zemí vysílaly pouze Spojené státy, Velká Británie, Francie a Spolková republika Německo. Zatímco jinde vytvořil stát pro vysílání podmínky výstavbou příslušné budovy a základním technickým vybavením, naše televize dostala do vínku provizorní studio, vybavené dvěma prototypovými kamerami a pětatřicetimilimetrovým filmovým snímačem, ve staroslavné Měšťanské besedě. První vysílač instalovali technici na Petřínské rozhledně z roku 1891. Vládní komise pro rozvoj televize byla na základě usnesení politického byra ÚV KSČ z 3. října 1955 ustavena až 9. listopadu téhož roku. Technická nedostatečnost provázela i zprovoznění ostravského, bratislavského, brněnského a košického studia v letech 1955 až 1962.

Urychlené zahájení televizního vysílání nebylo motivováno snahou po získání dalšího propagandistického prostředku. Oproti milionům rozhlasových posluchačů i statisícovým nákladům denního tisku byla televize ještě v pětapadesátém roce se svými třiceti tisíci koncesionáři popelkou. Heslem doby však bylo „dohnat a předehnat“ kapitalistické státy. Dostupnost vlastního programu pro diváky zároveň moc považovala za obranu proti vysílání z Rakouska a Spolkové republiky Německo, a proto dostala zelenou v dalších letech výstavba tras televizního signálu. Při maďarském protirežimním povstání v roce 1956 si již slovenští diváci přeladňovali antény na Vídeň a sledovali aktuální reportáže. V roce 1958 kolegium ministerstva

vnitřně zhodnotilo pronikání televizního a rozhlasového VKV signálu z vysílačů umístěných u československých hranic ve Spolkové republice a v Rakousku a odhadlo jejich dosah na dvacet až sto kilometrů do hloubky československého území.¹ Politické byro ÚV KSČ proto 3. ledna 1959 rozhodlo o urychlené výstavbě televizních vysílačů do konce roku 1960, aby tak neutralizovalo vliv vysílání z Rakouska a SRN.²

V padesátých letech umožňovalo televizní vysílání nadšení techniků i tvůrců pro nové médium, které nebralo ohled na vyčerpávající práci ohrožující zdraví v tristních podmínkách. Nicméně obětavost uměleckých a technických pracovníků i spojařů umožnila od konce roku 1958 zavést denní televizní vysílání a prodloužit vysílací dobu z původních 132 hodin ročně na 1922, do roku 1968 pak na 3264 hodin. Zájem pro tvorbu programu se však opožďovalo i v šedesátých letech. Průběžně stanovované termíny výstavby televizního areálu se chronicky neplnily, výstavba vysílače a studia na Kavčích horách byla v roce 1963 pro „rozestavenost“ na dva roky zakonzervována. Teprve rokem 1970 se datuje postupné přebírání pražského televizního areálu a bratislavské Mlýnské doliny. Rovněž druhý program, který měl startovat v roce 1965, se opozdil o pět let. Po nástupu „normalizačního“ režimu se výstavba a technická vybavenost staly prioritou a kromě dalšího rozšiřování vysílacího času došlo k zavedení barevného vysílání.

Institucionální vývoj ČST

Otázka „kam s ní“, jak televizi zakotvit, byla vyřešena podobně jako jinde ve světě: ocitla se pod jednou střechou s rozhlasem (na prvním razítku stálo „Československý rozhlas – televizní studio Praha“). Jejím prvním ředitelem byl od 1. února 1953 jmenován dosavadní ředitel studia uměleckých filmů na Barrandově Karel Kohout. Do června 1952 samostatný rozhlas byl po konzultaci se sovětskými experty podřízen Československému rozhlasovému výboru a od března 1954 ministerstvu kultury. Pražské televizní studio však rozhlasu podléhalo pouze programově, studiovou a přenosovou techniku měl v kompetenci rezort spojů. Televize neměla zpočátku vlastní zpravodajství; pod titulkem „Posloucháte rozhlasové noviny“ je přebírala z rozhlasu, doplňovala vlastními šoty a postupně i aktualitami, jednou týdně kromě toho vysílala filmový týdeník. Program se soustřeďoval na promítání kinematografických filmů, na divadelní představení, přenesená do studia, a po získání prvního přenosového vozu v roce 1955 na přímé přenosy z divadel, ze sportovních utkání a jiných událostí. Tlak na politizaci televize se však stupňoval úměrně s tím, jak

1 *Archiv Ministerstva vnitra ČR, Praha (dále AMV ČR), mikrofiš A2/1-1197: Pronikání západo-německé a rakouské televize a UKV vysílačů na území ČSR, zpráva projednaná kolegiem ministerstva vnitra 9.10.1958.*

2 *Státní ústřední archiv, Praha (dále SÚA), Archiv ÚV KSČ, fond 02/2 (Politické byro ÚV KSČ), sv. 201, arch. jedn. 275, bod 5: Zpráva o pronikání zahraničního televizního vysílání na území ČSR a o současném stavu rozvoje ČST, předložená politickému byru ÚV KSČ Vládní komisí pro výstavbu televize a ministerstvem vnitra 3.1.1959.*

vzrůstal počet koncesionářů: v roce 1957 přesáhl 172 tisíc, o dva roky později půl milionu a v roce 1961 milion.

Dvoukolejnost v řízení televize rozhlasem a rezortem spojů byla neúnosná. Navíc vedení komunistické strany usoudilo, že se řízení rozhlasu ministerstvem kultury neosvědčilo, protože politické směrnice určuje Ústřední výbor KSČ a ministerstvo je zbytečným mezičlánkem, brzdou operativní práce. Proto rozhodlo – podobně jako v Sovětském svazu, kde byl ustaven Státní výbor pro rozhlas a televizi – o zřízení ústředního orgánu státní správy se samostatnou rozpočtovou kapitolou, Československého výboru pro rozhlas a televizi (ČVRT), a totožného orgánu na Slovensku (SVRT).³ Vládním nařízením pak byly s účinností od 1. prosince 1957 „vzhledem ke stále vzrůstajícímu významu rozhlasu a televize jako informačního prostředku a jako nástroje k mobilizaci pracujících k řešení úkolů socialistické výstavby“ oba orgány ustaveny.⁴

Předsedou ČVRT byl jmenován ředitel rozhlasu František Nečásek, do funkce ředitele televize nastoupil Milan Krejčí, dosud zástupce vedoucího odboru tisku, rozhlasu a televize ÚV KSČ. Ve dvacetičlenném výboru figurovali vedle rozhlasových a televizních pracovníků zástupci aparátu KSČ a ministerstev spojů, zahraničí a kultury. Hlavním úkolem výboru, který rozhodoval o celém spektru mediální problematiky, mělo být zvýšení „stranickosti a ideovosti“ programu v boji proti „buržoazní ideologii“. V duchu instrukce jedenáctého sjezdu KSČ v červnu 1958 o „rozšíření účasti lidu na řízení“ expandoval ČVRT i do krajů zřizováním poradních sborů, složených nejen z odborníků, ale i ze zaměstnanců závodů, zemědělských družstev a žen z domácnosti.

Do dvouleté působnosti ČVRT spadá třídněpolitická prověrka nestraníků roku 1958. Při urychleném zavádění a rozšiřování televizního vysílání nebylo v prvních letech pro přijímání pracovníků do úvazku podmínkou členství v KSČ ani takzvané třídní původ. Při projednávání „Zprávy o současném stavu a rozvoji ČST“ v dubnu 1957 však sekretariát ÚV KSČ považoval složení tvůrčích pracovníků za neuspokojivé, neboť „v televizi pracuje řada lidí, kteří se rozešli se stranou, nebo pracovníci, kteří mají vysoké stranické tresty, což neprospívá ke kádrové konsolidaci“.⁵ Ze sto třiatřiceti tvůrčích pracovníků bylo pouze padesát čtyři členů strany. Sekretariát přijal usnesení o kádrovém posílení televize, které upřesnil o necelý rok později v informační zprávě,⁶ na jejímž základě byla v rozhlasu a televizi zahájena prověrka dle zásad uplatněných na ministerstvech a v ústředních úřadech; odbornost a charakter byly při ní upozaděny ve prospěch třídního původu, politické spolehlivosti a aktivity. Ve třech

3 *Tamtéž*, sv. 144, arch. jedn. 190–191, bod 9: Zřízení Československého výboru pro rozhlas a televizi, předložené politickému byru ÚV KSČ ministrem školství a kultury Kahudou a tajemníkem ÚV KSČ J. Hendrychem 1.7.1957.

4 *Archivní programové fondy České televize*, Praha (dále *APF ČT*), fond VE (vedení) 1, arch. jedn. 15/61, vládní nařízení č. 62 ze dne 29.11.1957 o nové organizaci rozhlasu a televize.

5 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/4 (Sekretariát ÚV KSČ), sv. 120, arch. jedn. 171, bod 1: Zpráva o současném stavu a rozvoji ČST, 24.4.1957.

6 *Tamtéž*, sv. 139, arch. jedn. 209, bod 21: Informační zpráva pro jednání sekretariátu ÚV KSČ, 25.2.1958.

etapách prověrka postihla pouze v pražském studiu devadesát devět pracovníků z různých úseků, z nichž mnozí museli z televize odejít. V komplexním hodnocení za rok 1958 mohl ČVRT konstatovat, že byli propuštěni lidé, kteří údajně nestačili na své úkoly odborně ani politicky. Za podstatný nedostatek přitom výbor považoval, že programová samostatnost televize při hospodářském a administrativním řízení přes rozhlas komplikuje práci i ekonomickou odpovědnost.⁷

S koncem padesátých let již rovněž vyčichalo heslo o kolektivním řízení. Politické byro ÚV KSČ 15. září 1959 rozhodlo ČVRT a SVRT zrušit s tím, „že se strana plně ujímá řízení těchto nástrojů ideologické práce a že všechny programové otázky rozhlasu a televize jsou projednávány výhradně na Ústředním výboru KSČ“.⁸ Vládním nařízením z 30. září oba orgány zanikly.⁹ Československý rozhlas a Československá televize se tak staly samostatnými rozpočtovými organizacemi, podřízenými vládě a v ideových a personálních otázkách přímo Ústřednímu výboru KSČ. Ve funkci ústředního ředitele ČST vystřídal Milana Krejčího Adolf Hradecký, dosud ředitel Československé tiskové kanceláře. Komunistická strana svou vedoucí úlohu deklarovala v roce 1960 v obsáhlém hodnotícím a kritickém usnesení. Její ústřední výbor docenil úlohu televize ve společnosti, zároveň však kritizoval program, který „ještě nedostatečně vyjadřuje úkoly budování socialistické společnosti, slabě odpovídá na problémy, kterými žije naše společnost“.¹⁰

Projednávání statutu ČST i zákona o Československé televizi se protahovalo v mnoha verzích. Statut schválila vláda ČSSR 15. listopadu 1963 a zákon přijalo Národní shromáždění 31. ledna 1964. Přímou podřízenost komunistické straně bez jakéhokoli mezičlánku deklaroval první paragraf zákona: „Československá televize svou činností, založenou na politice Komunistické strany Československa, provádí masově politickou a výchovnou práci, podporuje tvůrčí iniciativu lidu a přispívá k dovršení kulturní revoluce.“¹¹ Institucionální vývoj televize byl tímto zákonem v podstatě završen a daný stav platil – s výjimkou několika měsíců v osmašedesátém roce – až do listopadu 1989.

Kádrování a cenzura

Obsazování funkcí podléhalo „Kádrovému pořádku ČST“, který určoval pravidla pro navrhování a schvalování téměř šedesáti různých pracovních míst. Ústředního ředitele schvalovalo na návrh předsedy vlády politické byro ÚV KSČ, dalších deset

7 APF ČT, fond VE 1, arch. jedn. 22/120, Komplexní hodnocení činnosti ČVRT za rok 1958.

8 SÚA, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 230, arch. jedn. 312, bod 10: Nová organizace na úseku Čsl. rozhlasu a ČST, usnesení a návrh, předložený PB ÚV KSČ tajemníkem V. Kouckým, 15.9.1959.

9 APF ČT, fond VE 1, arch. jedn. 15/61, vládní nařízení č. 63 ze *Sbírky zákonů*, částka 28 ze dne 30.9.1959 o změnách v organizaci rozhlasu a televize.

10 *Tamtéž*, arch. jedn. 212, Usnesení Ústředního výboru KSČ o stavu a nových úkolech Československé televize k ostatním kulturním institucím.

11 Zákon ze dne 31.1.1964 o Československé televizi. In: *Sbírka zákonů*, č. 17 a 18/1964; APF ČT, fond VE 1, arch. jedn. 15/61.

vrcholných funkcí sekretariát nebo příslušné oddělení ústředního výboru, další pak televizní celozávodní výbor nebo základní organizace KSČ. Bez jejich souhlasu nemohli do televize nastoupit například vedoucí ekonomického odboru, filmové výroby, výtvarných složek, zvuku, střihu, loutkové skupiny, účtáren, umělecký maskér, hlavní energetik nebo tajemník programu.¹²

Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD) byla ustavena v roce 1953. Podléhala náměstkovi ministra vnitra, jejího náčelníka schvaloval ministr. Úřad se při průběžných konzultacích se sovětskými experty z moskevské centrály Glavlitu formoval bez jakéhokoli zákonného podkladu. Počty cenzorů, dle slovníku vnitra „plnomocníků“, se postupně zvýšily na dvě stě sedmdesát stálých pracovníků a dvě stě padesát externistů v okresech z členů tamních aparátů KSČ. Rozhlas a televize patřily pod třetí oddělení prvního odboru ministerstva vnitra. První následný cenzurní zásah v pražském studiu má datum 26. ledna 1954. Televize vysílala starší dokument Krátkého filmu o výrobě *Rudého práva*. Figurovaly v něm však osoby, které musely z *Rudého práva* odejít, a lámání novin nebylo prezentováno aktuálně, ale ještě dle západního vzoru. Po této zkušenosti bylo urychleně posíleno obsazení „plnomocníků“ v televizi a vytvořeny předpoklady pro předběžnou cenzuru. Před uvedením klasických divadelních her na obrazovky kontroloval cenzor text i kulisy, u původních inscenací vše od námětu, scénáře, pracovní kopie až k hotovému dílu. Potíže působily zvláště v prvních televizních letech přímé přenosy, programové změny, besedy bez generální zkoušky, herecká extempore. Při živém vysílání proto seděl cenzor vedle režiséra, a pokud nedal na odvysílanou stranu scénáře razítko, vypukl malér. Součástí HSTD bylo oddělení zvláštních úkolů (ZÚ), které průběžně prověřovalo a doplňovalo kartotéku údajů spadajících pod státní tajemství i pokyny ve věcech obecného zájmu, zasahovalo však i do personalistiky. Po provedených politických prověrkách roku 1958 například upozornil pracovník ZÚ vedení televize na externí spolupráci zaměstnanců ČST, s nimiž byl ukončen pracovní poměr, a žádal, aby jim bylo zabráněno ve vstupu do televize. Dle jiného přípisu považoval z kádrových důvodů za nežádoucí externí spolupráci Jiřiny Bohdalové a R. A. Dvorského.¹³

Kromě politických a ideových deliktů byly nejčastější příčinou cenzorských zásahů zábavné pořady, estrády, extempore herců. (Například když v estrádě *Se srdcem divno hrát* prohlásil herec Štuchal, že by se měl zřídit ústav pro zkoumání psychických abnormalit se zřetelem na plánované hospodářství.) Za necelý rok 1959 se v rozhlase a televizi týkalo zábavy jedenáct zásahů, politického vysílání sedmnáct. Nepřípustné byly informace o umístění vojenských posádek, o epidemii chřipky, grafy, mapy, rozsah výroby velkých závodů, dopravní infrastruktura, ale i některé tváře, takže mazání osob z fotografií se stalo běžnou praxí.¹⁴

12 *Tamtéž*, arch. jedn. 70/574, Rozhodnutí ústředního ředitele Čs. televize z 19.5.1961 s přiloženým Kádrovým pořádkem.

13 *Tamtéž*, arch. jedn. 147/1260, interní přípisy oddělení ZÚ ústřednímu řediteli M. Krejčímu ze 16.3.1959 a ústřednímu řediteli A. Hradeckému z 11.11.1959.

14 Údaje o zásazích cenzury čerpány z fondu Denní zprávy HSTD, uloženého v Archivu Ministerstva vnitra ČR.

Do roku 1964 byl tedy ukončen institucionální vývoj Československé televize, personalistika omezena zásadami kádrové práce, vybudována síť HSTD ve všech redakcích ČST a usnesením ÚV KSČ z roku 1960, statutem i zákonem televize označena za jeden z nejdůležitějších nástrojů realizace politiky vládnoucí strany. Navzdory těmto omezujícím podmínkám však v televizi za prvních osm let vyrostli tvůrci, kteří v oscilaci mezi ultimativními požadavky moci a ideálem moderního informačního a kulturního audiovizuálního média přispěli v šesté dekádě minulého století k liberalizačnímu společenskému trendu. Paušální označení šedesátých let jako období tání nevystihuje skutečnost, že se občanský tlak na liberalizaci společnosti odehrával v neustálých konfliktech s konzervativními zastánci bezvýhradné poslušnosti komunistické straně a jejím instrukcím.

Konflikty let šedesátých

Tiskový dohled byl pouhou součástí rozsáhlé předběžné i následné cenzurní praxe. O médiích a kulturních aktivitách jednala průběžně ideologická komise ÚV KSČ, ustavená v roce 1958 jako poradní orgán komunistické strany pro boj proti narůstajícím liberálním tendencím. Cenzoři některé zásahy s pracovníky aparátu strany předem konzultovali, ti po upozornění sporná díla schvalovali na předpremiérových projekcích, nařizovali úpravy, škrty či uvedení zakazovali.

Pro podporu kultivovaného televizního programu bylo v roce 1963 po odchodu ústředního ředitele Adolfa Hradeckého do ČTK podstatně jmenování jeho nástupce. Na doporučení ideologické komise ÚV KSČ, jejímž předsedou byl tajemník ÚV KSČ Čestmír Císař, schválilo předsednictvo strany do funkce Jiřího Pelikána. Jmenování bylo úspěchem liberálních komunistů, překvapivým vzhledem k jeho účasti ve skupině Klementa Lukeše „Slepec“, za kterou byla Jiřímu Pelikánovi v roce 1961 udělena stranická důtka.

Spory s mocí o prosazení nezávislého názoru se tehdy odehrávaly především v publicistice (například *Spor a Porota* týmu mládežnické „Zvědavé kamery“, dokumenty Jindřicha Fairaizla, polemika *Věc veřejná* Jiřího Kantůrka a Karla Pecha) a v literárně-dramatické tvorbě (například hra Jiřího Hubače *Tloušťák*, Zdeňka Bláhy *Byla jednou jedna budoucnost*, Jindřišky Smetanové *Konec velké epochy*). Kolotoč jednání se roztočil i kolem příběhu Marie Kubátové *Stávkující* z cyklu reportážních her „Advokátní poradna“, který dle cenzorů znevažoval Veřejnou bezpečnost. Jiří Pelikán zákaz uvedení na obrazovky nerespektoval. Po dvojím předpremiérovém promítání – pro vedoucí pracovníky HSTD a poté pro vedoucí tiskového a ideologického oddělení ÚV KSČ – byl však zákaz potvrzen, a premiéra se nekonala.

Největší a nejvleklejší průšvih začal 31. března 1964. Cenzoři nebyli dostatečně ostražití a „Zvědavá kamera“ uvedla reportáž Otty Bednářové (na scénáři externě spolupracoval Jaroslav Patera z *Rudého práva*) *Volba povolání* – případ dívky z Vysokého Mýta, která měla být vyloučena ze studia na střední škole kvůli „nevhodnému třídnímu původu“ rodičů. Vedoucím školského odboru ÚV KSČ byl Jiří Pelikán poučen, že se sice připravuje materiál o upuštění od „třídních kritérií“, ale televize nemůže

usnesení strany předbíhat, pouze je vysvětlovat. Otta Bednářová a vedoucí vysílání pro děti a mládež Miloš Volf měli být vyloučeni ze strany a propuštěni z televize. Jiří Pelikán své lidi nakonec uhájil, pouze Otta Bednářová byla na rok přeřazena do jiné redakce. Touto štvanicí však aféra neskončila, jelikož *Volba povolání* se stala jednou z kapek přetékajícího poháru nespokojenosti moci s uvolňující se atmosférou v kultuře. Oddělení stranických orgánů ÚV KSČ vypracovalo pro sekretariát strany interní stanovisko k vysílání rozhlasu a televize, podle kterého obě média věnují nedostatečnou pozornost nebezpečí liberalismu a útočí na základní principy socialismu.¹⁵ Vedení televize a celozávodnímu výboru KSČ bylo uloženo vypracovat pod dohledem ideologického oddělení strany zprávu o stavu ČST. Několikrát přepracovávaná zpráva byla průběžně na programu jednání ideologické komise ÚV KSČ a 18. ledna 1965 se probírala na společné schůzi komise s kulturním výborem Národního shromáždění. Přítomní funkcionáři televizi přiznali, že se potýká s nedostatečným technickým zajištěním, pochvalu sklídila například za přímé přenosy a za naučné cykly. Neminula ji však kritika za publicistiku i některá díla umělecké tvorby, stejně jako za subjektivní přístup k hospodářským a ideovým problémům. Jiří Pelikán ve své obhajobě argumentoval, že se výsledná zpráva liší od původních podkladů televize; předseda ideologické komise Vladimír Koucký však uzavřel jednání konstatováním, že se porce kritiky ve zprávě pro předsednictvo ÚV KSČ měnit nebudou.¹⁶

Mezitím 4. prosince 1964 přijali komunističtí funkcionáři v okrese Ústí nad Orlicí, kde se *Volba povolání* odehrávala, stanovisko k celému případu. Citovanou reportáž i další kritická televizní díla a jiné kulturní aktivity odsoudili jako pokusy o proti-stranické útoky a žádali, aby „ti, jimž není jasná linie a politika strany, nebo ji nejsou s to zajišťovat a prosazovat, byli nahrazeni ideově a politicky pevnými, organizačně schopnými a straně oddanými kádry“.¹⁷ Výhrady i projevy odporu k ústeckému usnesení (například základní organizace KSČ Svazu československých spisovatelů nebo pražského Státního divadelního studia) odložil ústřední sekretariát strany mezi tajné materiály. Předsednictvo ÚV KSČ svou okresní organizaci podpořilo usnesením z 2. února 1965, v němž kritizovalo televizi za subjektivní přístup k politickým a hospodářským problémům a za celkově neuspokojivou úroveň ideově-politické práce.¹⁸ V rozšířeném znění pak bylo v květnu přijato nové, oproti roku 1960 mnohem kritičtější usnesení ÚV KSČ.¹⁹ Do televize byli z aparátu ústředního výboru strany dosazeni dva náměstci ústředního ředitele, jeden pro „Televizní noviny“ a publicistiku, druhý pro umělecký program.

15 SÚA, A ÚV KSČ, fond 02/4, sv. 23, arch. jedn. 43, bod 2: Stanovisko ÚV KSČ k politické účinnosti vysílání rozhlasu a televize, 25.4.1964.

16 *Tamtéž*, fond 10/5 (Ideologická komise ÚV KSČ), sv. 4, arch. jedn. 18, záznam 12. schůze ideologické komise ÚV KSČ s kulturním výborem Národního shromáždění z 18.1.1965.

17 Stranickost kultury a umění: Stanovisko stranické organizace okresu Ústí nad Orlicí k současné situaci na kulturní a umělecké frontě. In: *Život strany*, č. 1 (1965), s. 12–14, cit. s. 14.

18 *APF ČT*, fond VE 1, arch. jedn. 28/219, usnesení 97. schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 2.2.1965.

19 Usnesení Ústředního výboru KSČ O stavu, činnosti a úkolech Československé televize z května 1965. In: *Život strany*, č. 5 (1965), s. 287–291.

V šedesátém čtvrtém roce zneužilo televizi ministerstvo vnitra. Tým „Zvědavé kamery“ točil reportáž *Tajemství Černého jezera na Šumavě*, v níž zkoumal oprávněnost zkazek o jeho zázračné vodě, která uchová vše nedotčené. Natáčení se neobešlo bez potápěčů. Jedním z nich byl pracovník odboru aktivních opatření ministerstva vnitra Ladislav Bittman. Po vylovení kovových beden se vnitro, které potřebovalo oživit kampaň proti Spolkové republice Německo a USA, rozhodlo pro akci „Neptun“. Bez vědomí televizního štábu byla z Moskvy do Československa dopravena kolekce nacistických písemností a tajně uložena do beden. Po senzačním „odhalení“ se konala velká mezinárodní tisková konference. O podvodu věděli kromě zaangażovaných příslušníků Státní bezpečnosti pouze prezident Antonín Novotný a ministr vnitra Lubomír Štrougal.²⁰ Na festivalu v Lipsku získala reportáž Cenu Egona Erwina Kische. Štvanice pro pravdu a ocenění podvodu patří k paradoxům šedesátých let, k období vzrůstajícího napětí mezi reformními komunisty a jejich odpůrci. Vedení televize se nejednou ocitlo v protichůdných tlacích konzervativních sil a netrpělivých tvůrců, kteří chtěli vynášet na světlo rozpory mezi ideologickými proklamacemi a skutečností.

Bez kontroverzí se neobešla ani mezinárodní spolupráce, otevírání televizních oken za naše západní hranice. Od jednašedesátého roku získávala ČST ocenění na prestižních festivalech v západních zemích. V roce 1964 založila tradici prvního mezinárodního televizního festivalu v zemích tehdejšího socialistického bloku, Zlaté Prahy. Úspěch festivalu poznamenala roztržka s delegací televize Německé demokratické republiky, které udělila mezinárodní porota za její pořad „pouze“ čestné uznání. V téže roce musely být zastaveny telemosty po dialogu „Praha–Vídeň“ a „Vídeň–Praha“ mezi rakouskými sociálními a křesťanskými demokraty a našimi intelektuály. V televizní diskusi se názory českých účastníků (A. J. Liehma, Miroslava Galušky, Eduarda Goldstücker a dalších) diametrálně lišily od slovníku konzervativních sil ve straně, jejíž předsednictvo označilo diskusi za neodpovědně připravenou.

Nespokojenost moci s programem médií i v dalších letech šedesátých dokládá šestašedesátistránkové usnesení předsednictva ÚV KSČ k aktuálním otázkám vedení sdělovacích prostředků ze srpna 1966. Dokument charakterizuje novináře jako informátora, který je „především aktivním činitelem prosazování cílů a realizace politiky strany, přičemž strana a její orgány (a nikoliv každý člen strany jednotlivě!) určují pro komunisty závazně, které závazné otázky celospolečenského rozvoje učinit předmětem diskuse a polemiky ve smyslu vytváření veřejného mínění“.²¹ V souladu s tímto usnesením a podle dalších direktiv, tlumočených mnohdy telefonicky nebo osobně bez písemného záznamu, byla nadále některá díla po cenzurních zásazích oklešťována nebo odsouvána do trezoru.

V roce 1966 Hlavní správa tiskového dozoru zanikla. Cenzura byla legalizována zřízením Ústřední publikační správy (ÚPS), v jejíž pravomoci bylo pouze pozastavení

20 Podvod podrobně popsal Ladislav Bittman v publikaci *Špionážní oprátky*. Toronto, Sixty-Eight publishers 1981, s. 125–149.

21 Usnesení předsednictva Ústředního výboru KSČ k aktuálním otázkám stranického vedení tisku a ostatních masových prostředků ideového působení, srpen 1966. Dokument z osobního archivu publicisty Jana Neulse.

tajných informací. Počet těchto zásahů rapidně poklesl jednak vzhledem ke snížení množství utajených informací po novelizaci příslušného zákona roku 1966, jednak proto, že při pozastavení informace mělo vedení redakcí možnost požádat o přezkoumání soud. Obava cenzorů ze soudního řízení jejich iniciativu ovšem brzdila. Na informace utajované v obecném zájmu cenzor pouze upozorňoval. V případě nesouhlasu hlavního redaktora programu postoupilo jednání na úroveň náměstka ústředního ředitele a vedoucího příslušného odboru ÚPS, v další fázi pak ústředního ředitele ČST a předsedy ÚPS; finále sporu se po předložení obou stanovisek odehrávalo na půdě ideologického oddělení ÚV KSČ.²² Z dnešního pohledu jde o komediální absurditu, tehdy byla možnost odvolání pokrokem. Vývoj k větší svobodě informací a názorů však nebyl jednoznačný. Nejtužším utahováním cenzurních opatření bylo totiž poznamenáno druhé pololetí roku 1967; po červnovém čtvrtém sjezdu Svazu československých spisovatelů byla publicistika takřka paralyzována.

Rok šedesátý osmý

Od února 1968 redaktori i vedení médií již cenzuru ignorovali. Zrušení Ústřední publikační správy předsednictvem ÚV KSČ 4. března a legislativní zrušení cenzury Národním shromážděním koncem června bylo pouze potvrzením *statu quo*. Na jaře přestala pracovat ideologická komise strany, kádrová práce byla eliminována, 31. března odvolal Jiří Pelikán oba dosazené náměstky. Jednadvacátého června schválila vláda usnesení, jímž byla úloha komunistické strany v řízení médií podstatně oslabena – oddělení oficiálních informací od stanovisek publicistů bylo převratným posvěcením přípustnosti veřejné prezentace osobitých názorů.²³

Prvním výrazným signálem změny společenské atmosféry po nástupu Alexandra Dubčeka do vrcholné funkce v komunistické straně byl v televizním programu 4. února rozhovor šéfredaktora „Televizních novin“ Kamila Wintra s předsedou Svazu československých spisovatelů Eduardem Goldstückerem, v němž zazněla otevřená slova o nezbytnosti svobody názorů v demokracii, o průběhu červnového sjezdu spisovatelů i o podzimních demonstracích studentů ze strahovských kolejí. V dalších měsících ovládla obrazovku exploze zpravodajství a publicistiky. Televize vysílala trezorovaná díla, v pohotově vytvořených nových dokumentech publicisté odhalovali zkreslování nedávné historie, poměry ve vězeňství, nezákonné politické procesy; mimo jiné tak zpochybnili oficiální verzi o sebevraždě Jana Masaryka. Svou aktivitu přitom koordinovali s televizními zpravodaji. Diskuse z terénu i různých studií stíhaly jedna druhou; otevřeně se mluvilo o tabuizovaných tématech, jako neregulérnosti voleb v předešlém období a souvisejícím poklesu občanské aktivity,

22 AMV ČR, fond Denní zprávy, inv. jedn. 318-9-16, Návrh pracovního postupu v případě nesouhlasu s upozorněním v ČST, nesignováno, nedatováno.

23 APF ČT, fond VE 1, arch. jedn. 1478, Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 21. června 1968 č. 211 o opatřeních v činnosti Československé tiskové kanceláře, Československého rozhlasu a Československé televize.

o funkci médií ve svobodné společnosti, rovnoprávnosti občanů (tj. členů KSČ a nestraníků), nezbytnosti reformy ekonomiky a podobně. Televize podpořila manifest „Dva tisíce slov“, před schůzkou československé a sovětské reprezentace v Čierné nad Tisou na přelomu července a srpna Pavel Kohout a Jiří Hanzelka přečetli z obrazovky „Poselství občanů předsednictvu KSČ“. Kamery byly s občany v ulicích, když se dožadovali pravdy o jednání v Čierné, zaznamenaly jejich odpor proti ústupkům na bratislavském jednání s delegacemi dalších komunistických stran, provázely občanské vzepětí po okupaci až po návrat československých představitelů z Moskvy. Po 21. srpnu byl sice dominantním médiem technicky pohotovější rozhlas, díky televizi se však dostal do Vídně i obraz, takže invazi do Československa mohli sledovat diváci na celém světě.

Jednou z priorit takzvaného moskevského protokolu bylo ovládnutí médií, aby „plně sloužily věci socialismu; zastavení antisocialistických, antisovětských opatření v tisku, rozhlasu a televizi“.²⁴ Již 30. srpna 1968 vláda usnesením č. 292 rozhodla o zřízení Úřadu pro tisk a informace; první pokyny z 3. září se týkaly zákazu kritizovat země Varšavské smlouvy i přítomnost cizích vojsk v republice. Další restrikce následovaly v rychlém sledu: 12. září byl ustaven Vládní výbor pro tisk a informace, který sledoval média; o den později přijalo Národní shromáždění zákon č. 127/1968 *Sbírký* o některých přechodných opatřeních ve sdělovacích prostředcích, aby nebyly narušeny důležité zájmy vnitřní a zahraniční politiky státu. Televizní publicisté nicméně nadále hledali možnosti, jak proniknout k divákům s objektivními informacemi, přestože jejich pořady byly jeden za druhým zakazovány. V „kádrových opatřeních“ byli v médiích první na řadě ředitelé rozhlasu a televize. Na základě usnesení předsednictva ÚV KSČ ze 17. září vláda 25. září odvolala z funkcí Zdeňka Hejzlara a Jiřího Pelikána. Do ČST jmenovala vládního zmocněnce Bohumila Švece z Dubčekova kabinetu a od prosince 1968 ústředního ředitele Josefa Šmídmajera z Černíkova kabinetu.

Normalizace nenormálního

Cenzoři se již do redakcí nevrátili. Moc zvolila jiné, skryté, avšak neméně efektivní formy řízení médií. Od počátku roku 1969 se prostor mediální svobody dále zužoval. Šestého ledna předložil tajemník ÚV KSČ Josef Kempný návrh opatření k řízení médií. Poté Útvar svodné informace plánu a řízení ÚV KSČ podával týden co týden členům Byra pro řízení stranické práce v českých zemích *Informační zprávy*, v nichž hodnotil tisk, rozhlas a televizi.

Ještě jednou televize s národem sdílela a zprostředkovala jeho pohnuté city. Ve vzrušené atmosféře po nejvyšší oběti Jana Palacha progresivní televizní publicisté

24 Z Protokolu o rozhovorech delegací Svazu sovětských socialistických republik a Československé socialistické republiky. In: KURAL, Václav – MORAVEC, Jan – JANÁČEK, František – NAVRÁTIL, Jaromír – BENČÍK, Antonín: *Československo roku 1968, 1: Obrodný proces*. Praha, Parta 1993, s. 202.

v živém vstupu 22. ledna z obrazovky varovali před dalšími živými pochodněmi, pronášeli osobní kréda, s tušením věci příštích se loučili s diváky. Bezprostředně poté, na základě usnesení federální vlády a předsednictva ÚV KSČ, následovala v televizi první masivní personální čistka – jmenování ideového sboru ředitele Šmídmajera „z politicky pevných zástupců aparátu ÚV KSČ, vlád a Národní fronty“, zákaz pro svobodomyšlné publicisty a hlasatelku Kamilu Moučkovou vystupovat na obrazovce, výměny na některých vedoucích postech.²⁵ Po dubnovém plénu ÚV KSČ uložila vláda ministrům provést rozbor „kádrového“ obsazení vedoucích míst v redakcích a zajistit další změny. V květnu byla znovu ustavena ideologická komise ÚV KSČ. V červnu přijala vláda usnesení stanovující zásady politiky vůči médiím. Ústřednímu řediteli ČST uložila dokončit organizační a personální změny a zabezpečit soulad programu s vládními záměry.²⁶

Josef Šmídmajer vydal nejeden proklamativní doklad o příspěvku televize ke konsolidaci nového režimu. Pracovníky však pouze přerazoval mimo obrazovku, především do přípravy druhého programu, a pracovní poměry rozvázal jen s těmi, kteří byli v zahraničí nebo sami z televize odešli. Za jeho působení však televize neuvedla žádný vlastní propagandistický pořad v intencích režimu ani neodsoudila svou reformní linii v osmašedesátém roce. Podstatný zlom v televizním programu nastal po jeho odvolání a nástupu ústředního ředitele Jana Zelenky 6. srpna 1969.

Den poté již Zelenka vystoupil v diskusi s předsedou vlády Oldřichem Černíkem a od září vedl besedy „Pět u číše vína“ se zastánci současné politiky. Před výročím vojenské intervence uvedla televize první pořad kritizující „pražské jaro“ – *A léta běží, vážení*. Jednadvacátého srpna 1969 čelilo vedení televize stávce, hlasatelé odmítali vystoupit na obrazovku. „Televizní noviny“, uváděné neznámou hlasatelkou, byly poprvé vysílány ze záznamu a ústřední ředitel osobně hlídal studio. V televizi zavládla pasivní rezistence. Lživé propagandistické pořady točil jediný štáb Miroslava Hladkého. Vedení Jana Zelenky podporovaly pouze televizní Lidové milice. Pomocí celozávodního výboru KSČ se dočkal teprve po abdikaci předsedkyně Jarmily Roháčové a šestnácti z jednadvaceti členů výboru v druhé polovině října 1969. Do konce roku nově jmenovaný ředitel pražského studia Karel Kohout dal přes odpor odborové organizace první výpovědi, přičemž provedl třiadacet změn ve vedoucích funkcích.

V listopadu 1969 Svaz československých filmových a televizních umělců (FITES) udělil prestižní ocenění Trilobit za rok 1968 rovněž Vlastimilu Vávrovi za cyklus *Na pomoc generální prokuratuře*, jímž zpochybnil sebevraždu ministra Jana Masaryka. Vedení ČST se kvůli tomu od svazu ostře distancovalo. Tento udělený Trilobit byl na prahu roku 1970 jednou z příčin vyloučení FITES z Národní fronty a tím jeho zániku podle zákona č. 128/68 *Sbírky* z 13. října 1968, který existenci společenských

25 Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Sběrka KV ČSFR, C IV/102, Okamžitá opatření v Čs. televizi, v Čs. rozhlasu a v tisku, rozhodnutí Federálního úřadu pro tisk a informace z 29.1.1969 na základě usnesení vlády z 24.1.1969 a předsednictva ÚV KSČ z 27.1.1969.

26 Tamtéž, C III/432, Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 12.6.1969 č. 133 k další politice vlády vůči sdělovacím prostředkům.

organizací podmiňoval právě členstvím v Národní frontě (zákon byl jednoznačným vzkazem občanské společnosti – konec libovolného sdružování, koho Národní fronta nepřijme, působí ilegálně).

Šestého ledna 1970 schválil sekretariát ÚV KSČ stálou komisi pro koordinaci boje proti antikomunismu, složenou z pracovníků ideologického a dalších oddělení strany, ministerstev vnitra, obrany a zahraničí, Úřadu pro tisk a informace a ze zástupců sdělovacích prostředků.²⁷ Od téhož roku byl obnoven „Kádrový pořádek ČST“. V květnu 1971 byl dle usnesení předsednictva ÚV KSČ ze 6. listopadu 1970 znovu ustaven kádrový odbor ČST, který měl na starosti nomenklaturní hodnocení osob; opakovalo se vždy po dvou letech a jeho výsledky byly připisovány do kádrových materiálů. Nový pracovník nesměl bez posudku stranického výboru nastoupit ani na termínovaný úvazek, prověřováni byli i externisté, přísnému dohledu podléhaly nejen všechny osoby, které se objevily na obrazovce, ale i fotografie a hlas dabérů.

V květnu 1970 rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ na návrh Vasilu Biľaka o korupci redaktorů v podobě nového platového řádu a honorářových fondů tiskových periodik, rozhlasu a televize: vyčlenilo deset milionů korun ze státního rozpočtu a sedmáct milionů z hospodaření vydavatelství, aby tak zvýšilo motivaci novinářů a redaktorů k politické angažovanosti. Dalších téměř dvacet let se toto opatření v televizi týkalo i scénáristů a režisérů.²⁸

Sedmého prosince 1970 předložili Jan Zelenka a jeho náměstek Vladimír Diviš sekretariátu ÚV KSČ závěrečnou zprávu o průběhu pohovorů za účelem výměny členských legitimací KSČ. Prověřkové komise zrušily členství sto jednapadesáti pracovníků, sedmdesát čtyři z KSČ vyloučily; před zahájením pohovorů odevzdalo legitimace nebo emigrovalo pětasedmdesát komunistů. V televizní organizaci ubylo 56,1 procento programových a technických pracovníků a sto třicet sedm osob v důsledku prověrek z ČST odešlo.²⁹ Zcela zlikvidována byla kritická publicistika. Zmíněné údaje navíc nezahrnují všechny personální změny. Dosud se nepodařilo z dokumentů zjistit, jaké byly důsledky politického hodnocení příslušníků nekomunistických stran, které po usnesení federální vlády z 27. srpna nařídil Jan Zelenka svým rozhodnutím z 30. září 1970. V souhrnu nejsou rovněž zaznamenány změny z vyškrtnutí na vyloučení z KSČ a naopak při nomenklaturních hodnoceních následujících let.

Průběžně bylo kontrolováno usnesení předsednictva ÚV KSČ z ledna 1972 o výběru a výchově „kádrů“ ve sdělovacích prostředcích. Stálá komise ÚV KSČ pro záležitosti novinářů, kteří se dopustili „činů neslučitelných s posláním socialistického novináře“, rozhodovala o dalším působení v médiích či o výpovědi vyškrtnutých a vyloučených, pokud neopustili televizi hned po výměně stranických legitimací a angažovali se pro politiku komunistické strany. Koncem roku 1972 projednala komise případy sto sedmnácti osob, z toho devětadvaceti z ČST. Pokud se za ně zaručilo vedení a celo-

27 SÚA, A ÚV KSČ, fond 02/4, sv. 41, arch. jedn. 70, bod 1: Složení stálé komise pro otázky boje proti antikomunismu při ideologickém oddělení ÚV KSČ, 6.1.1970.

28 Tamtéž, fond 02/1, sv. 217, arch. jedn. 203, Mzdověpolitické opatření k posílení angažovanosti redaktorů-novinářů, 22.5.1970.

29 Tamtéž, fond 02/4, sv. 59, arch. jedn. 106, Závěrečná zpráva řídicí komise o průběhu a výsledcích pohovorů k výměně stranických legitimací v Československé televizi.

závodní výbor televize, rozhodl o jejich další činnosti či výpovědi tajemník ÚV KSČ Oldřich Švestka.³⁰

Televizní dramatická tvorba byla postižena zákazem jedenácti natočených původních inscenací československých i světových autorů, které byly uloženy do trezoru. Stav v oblasti dramatické tvorby a dramaturgie včetně osobních postihů popsal její tehdejší vedoucí Antonín Dvořák ve zprávě pro sekretariát ÚV KSČ počátkem roku 1971. Ze sedmdesáti osmi zaměstnanců tohoto vysílání zůstali pouze čtyři členy KSČ.³¹

V sedmdesátých a osmdesátých letech byly pro všechny oblasti tvorby zpracovávány ideově-tematické plány, schvalované v konečné verzi vedením KSČ. Preferovaly takzvanou společenskou objednávku, tj. pořady k různým oficiálním výročím, které měly za úkol ilustrovat politickou linii strany a falšovat současnost i historii, zvláště takzvaných krizových let 1968 a 1969. Někteří dramaturgové však zařazovali do jednotlivých kolonek ideově-tematických plánů i klasické hry a ze současné tvorby náměty z oblasti mezilidských vztahů. Publicisté, kteří se vyhýbali preferované angažované tvorbě, se uchylovali k takzvaně nezávadným tématům. Oproti prorežimně avansujícím kolegům měli ovšem kultivovaní autoři dramatické tvorby i publicisté mnohem horší pracovní i platové podmínky.

Mocenské mechanismy nastolené na prahu sedmdesátých let přetrvaly v televizi až po listopad 1989. Interní klima se diametrálně lišilo nejen od období „pražského jara“, ale i od dřívějších let šedesátých. Jeho typickým znakem se stala autocenzura, která předčila dříve zavedenou cenzorskou praxi. Federální úřad pro tisk a informace vydával závazné pokyny a měl v rukou nástroje pro osobní postihy, od upozornění nebo důtky přes pokutu, odejmutí vydavatelského oprávnění až po soudní řízení. Bylo utuženo průběžné kádrování nejen v závislosti na „Kádrovém pořádku ČST“, který schvalovalo vedení strany, ale i na základě obširných „Zásad předkládání kádrových návrhů stranickým orgánům v ČST“, jež určovaly zásady pro přijímání osob do pracovního poměru, jejich přeřazování, komplexní hodnocení, udílení uměleckých, vědeckých a pedagogických titulů i státních a rezortních vyznamenání, schvalování zahraničních cest.³² Konflikty s mocí let šedesátých nahradila služebnost vedení ČST instrukcím komunistické strany a zostřený dohled jejího aparátu. V míře dříve nebývalé televizi infiltrovali pracovníci ministerstev národní obrany a vnitra.

Ve službách režimní propagandy

V roce 1958 uzavřela televize smlouvu s Hlavní politickou správou Ministerstva národní obrany (HPS MNO), která ukládala armádní a branné redakci seznamovat

30 *Tamtéž*, fond 02/1, sv. 66, arch. jedn. 64, Kontrolní zpráva o plnění usnesení předsednictva ÚV KSČ, 14.1.1972.

31 *APF ČT*, fond VE 2, arch. jedn. 742, Materiál pro jednání sekretariátu ÚV KSČ předložený Janem Zelenkou 15.3.1971.

32 *Tamtéž*, fond PK 602, arch. jedn. 1329, Zásady předkládání kádrových návrhů stranickým orgánům v ČST Praha, 1988.

diváky s úspěchy armády, pomáhat posilovat obranyschopnost vlasti či uvádět vystoupení armádních uměleckých těles v programu ČST. Náčelníkem redakce byl důstojník, přijetí civilních pracovníků podléhalo schválení HPS MNO.³³ Uzavření nové smlouvy mezi ČST a HPS Československé lidové armády s platností od 1. ledna 1971 bylo zdůvodněno tím, že dřívější vedení televize považovalo armádní a brannou problematiku za okrajovou. Smlouva uložila armádnímu vysílání například spolupracovat s armádami Varšavské smlouvy či informovat o jednotkách ministerstva vnitra, Střední skupiny sovětských vojsk na našem území a Lidových milicích. Do pražského a bratislavského vysílání bylo přiděleno kromě šéfredaktora sedm důstojníků ČSLA a další z ministerstva vnitra.³⁴

Rovněž pracovníci Federálního ministerstva vnitra konstatovali, že před rokem 1969 nebyly vytvořeny předpoklady pro paralyzování útoků „pravicových sil“ na podstatu politiky KSČ. Pro informování médií byl určen čtvrtý odbor deváté správy FMV. Televize využívala pro režimní propagandistické pořady bezplatně tajné materiály ministerstva vnitra již od přelomu let 1969 a 1970 (například třídílná *Causa Jan Masaryk* nebo *Svědectví od Seiny*, namířené proti Pavlu Tigridovi a jeho *Svědectví*). Třiadvacátého července 1975 pak signovala smlouvu s ministerstvy obrany a vnitra „o součinnosti při vysvětlování a pomoci při realizaci vojenské, bezpečnostní a branné politiky strany“.³⁵ Zapojení „vnitřákových“ metod do tvorby televizního programu jasně vyplývalo ze čtvrtého článku smlouvy: „Československá televize po dohodě s Federálním ministerstvem vnitra může také bezplatně využívat filmové materiály vyrobené za jeho finanční prostředky“ – tedy falzifikáty skutečnosti včetně tajných odposlechů. Jako nástroj k realizaci cílů uvedených ve smlouvě byla ustavena Ústřední redakce armády, bezpečnosti a brannosti (ÚRABB), vedená plukovníkem Broumským. Kromě osmi vojáků z povolání v ní působilo pět příslušníků Sboru národní bezpečnosti a jeden zaměstnanec vojsk FMV, v případě potřeby i další pod vedením šéfredaktora, který byl buď vojákem z povolání nebo příslušníkem SNB. Nejznámějším „artefaktem“ z dílny ÚRABB je seriál *Třicet případů majora Zemana*, z dalších „děl“ připomeňme například *Skandál v Římě*, *Atentát na kulturu*, *Vysokou hru* nebo *Past v éteru*, které zástupce náčelníka deváté správy FMV major Antonín Král hodnotil jako dobré výsledky v odhalování „ideologické diverze“, špionáže „nepřátelských centrál“ a „štvavých vysílaček“.³⁶ Působnost ÚRABB expandovala do celého spektra tvorby, především do „Televizních novin“. V dokumentaristice byl pro účely „kontrapropagandy“ vyčleněn zvláštní tým. V osmdesátých letech byly smlouvy ČST s represivními ministerstvy obnovovány a upřesňovány.

33 *Vojenský historický archiv*, Praha, fond 1/5-3, arch. jedn. 4733 HPS/1958, Smlouva uzavřená mezi MNO-Hlavní politickou správou a Čs. televizí o postavení armádní a branné redakce v politickém vysílání Čs. televize, 24.10.1958.

34 AMV ČR, fond V-1985, inv. jedn. 189, Smlouva o spolupráci uzavřená mezi Hlavní politickou správou Čs. lidové armády (dále HPS ČSLA) a Československou televizí s platností od 1.1.1971.

35 *Tamtéž*, Smlouva mezi Československou televizí a Federálním ministerstvem národní obrany a Federálním ministerstvem vnitra o součinnosti při vysvětlování a pomoci při realizaci vojenské, bezpečnostní a branné politiky strany, 23.7.1975.

36 *Tamtéž*, fond V-1990, inv. jedn. 42/79, Zpráva o současném stavu bezpečnostního vysílání v Čs. rozhlasu a Čs. televizí a návrhy na jeho zdokonalení, 27.6.1979.

Bdělost mocenského aparátu nepolevovala ani v dalších letech, i když jeho představitelé konstatovali, že po „kádrových opatřeních“ a dalších změnách je obsah médií „v ostrém kontrastu se situací šedesátých let, kdy sdělovací prostředky byly výspou pravice, nástupišťem k destrukci strany a hodnot socialismu, ke kontrarevoluci... Po očistě od elementů, které neobstály v zatěžkávací zkoušce krizového období, byly redakce doplněny mladými novináři, kteří se vcelku osvědčují.“³⁷

Hra na perestrojku a pád totalitního režimu

Oficiálně hlásaná demokratizace a přestavba podle vzoru reformy Michaila Gorbačova v Československu druhé poloviny osmdesátých let kontrastovala s autoritativním rozhodováním úzké skupiny komunistických funkcionářů. Program televize byl stále ovlivňován pokyny aparátu KSČ na různých úrovních. Oslavné pořady k ideologicky zabarveným výročím se až do podzimu 1989 střídaly na obrazovce s pokusy o diskreditaci „pražského jara“, Charty 77 a podobně. Názorová diferenciací odehrávající se mezi vědeckou a uměleckou inteligencí pronikla občas v omezené míře na stránky tisku, avšak ani náznakem na obrazovku. Po „Iniciativě kulturních pracovníků“ z 26. ledna 1989, kteří protestovali proti zatčení Václava Havla a žádali dialog s mocí, následoval pro signatáře zákaz vystupování v televizi, jenž trval až do pádu režimu. Ideologická komise ÚV KSČ označila požadavky iniciativy za destruktivní a v typicky protimluvnych frázích se přihlásila k „leninské zásadě otevřené politiky“ při prohlubování úlohy sdělovacích prostředků jako nástrojů veřejné stranické kontroly a propagandy.³⁸

Pokus o kritiku byl v televizním programu i v devětaosmdesátém roce zadušen v zárodku. Pořad publicistického štábu o špatném zacházení s hospodářskými zvířaty z cyklu „Sondy“ narazil na nelibost stranického aparátu. „Sondy“ byly poté odsunuty mimo hlavní vysílací čas. Krotké prvky ekonomické přestavby a demokratizace bylo lze vystopovat v některých diskusích a v „Hospodářském zápisníku“, ovšem v závěsu za instrukcemi příslušných složek KSČ. „Kontrapropagandistické“ pořady a zmanipulované zpravodajství byly až do podzimu 1989 doménou redakce ÚRABB a „Televizních novin“ (dvoudílní *Zháři*, *Kamelot*).

Výsadní postavení, jež režim připisoval televizi, je patrné z návrhu smlouvy mezi ČST a ministerstvem obrany z roku 1987. Podle článku šest smlouvy „vojáci z povolání pracují v Československé televizi podle zásad pro přidělování vojáků z povolání ČSLA a vojsk ministerstva vnitra k civilním orgánům a organizacím, obsažených v usnesení vlády ČSSR č. 247/1978, a jejich počty schvaluje Rada obrany státu podle paragrafu 30 zákona 76/1959 Sb.“³⁹

37 SÚA, A ÚV KSČ, fond 02/1, sv. 135, arch. jedn. 131, bod 1: Návrh zprávy předsednictva ÚV KSČ pro zasedání ústředního výboru k otázkám ideologické práce, 11.3.1980.

38 *Tamtéž*, fond 10/10 (Ideologická komise ÚV KSČ), sv. 6, Návrh obsahového zaměření propagandistické kampaně k 18. sjezdu KSČ, 31.1.1989.

39 APF ČT, fond VE 2, arch. jedn. 1187, Smlouva mezi Československou televizí a Federálním

Abdikací ústředního ředitele Jana Zelenky, kterou ze zdravotních důvodů schválilo předsednictvo strany 26. května 1989, se nic nezměnilo. Do čela televize byl jmenován Zelenkův náměstek Libor Batrla. V podkladech, které ředitel Batrla předložil v říjnu 1989 společné schůzi komisí ideologické a pro otázky kultury a umění ÚV KSČ, je sice zmínka o zúženém seznamu funkcí při projednávání kádrových návrhů v organizacích strany, podstata nomenklaturního systému v ČST však zůstala nedotčena.⁴⁰ Ve směrnicích ideově-tematického plánu ČST na roky 1989 a 1990 je deklarována přestavba ekonomiky, avšak při zachování vedoucí úlohy dělnické třídy a společenského vlastnictví výrobních prostředků a s odkazy na zkušenosti bratrských stran i na úkoly uložené televizi posledním sjezdem a orgány KSČ.⁴¹ Návrh „Konkurzního řádu ČST“, projednáváný 10. října 1989 v kolegiu ústředního ředitele, stále omezoval „Kádrový pořádek ČST“;⁴² rozsah „kádrové evidence“ byl vzhledem k důležitosti ČST natolik široký, že zahrnoval i dělnické pracovníky, které v jiných organizacích vedla pouze personální evidence.⁴³

Odpor mlčící většiny se v televizi projevil po 17. listopadu 1989. Rozhodující roli sehrála odborová organizace přenosových techniků, která na 21. listopad svolala do garáží studia na Kavčích horách mítink pod transparentem s nápisem „Kdy uslyšíme pravdu ve vysílání ČST?“ Shromáždění se poté scházela v garážích denně a pracovníci ČST odepřeli poslušnost Batrlovu vedení. Podstatný zlom v objektivitě informací zprostředkovaných divákům nastal 24. listopadu, kdy byl do večerního programu zařazen záznam z policejního násilí na Národní třídě 17. listopadu i první dokument publicistického štábu „Sond“ o současných událostech. Vliv televize na veřejnost a její podíl na kolapsu režimu dokládají stenografické záznamy z obou listopadových mimořádných zasedání Ústředního výboru KSČ i vnitrostranické informace z terénu. Sedmadvacátého listopadu Adamcova vláda odvolala Libora Batrlu z funkce.⁴⁴ Započal obtížný, vleklý, i rozporný proces personální, organizační a ekonomické transformace totalitní televize ve veřejnoprávní médium.

Shrnutí

Souhrnně lze historii Československé televize ve vztahu ke komunistickému režimu od jejich počátků v květnu 1953 do listopadu 1989 rozčlenit do několika etap:

ministerstvem národní obrany o součinnosti při realizaci vojenské a branné politiky KSČ z roku 1987.

40 SÚA, A ÚV KSČ, fond 10/10, sv. 6, Společná schůze ideologické komise s komisí pro otázky kultury a umění ÚV KSČ, 17.10.1989.

41 APF ČT, fond VE 2, arch. jedn. 1357, Směrnice k přípravě Ideově-tematického plánu ČST na léta 1989–1990.

42 *Tamtéž*, arch. jedn. 1356, Konkurzní řád Čs. televize, předložený kolegiu ústředního ředitele 10.10.1989.

43 *Tamtéž*, Materiál pro kolegium ústředního ředitele ČST, 10.10.1989, zpracovaný kádrovými a personálními útvary v Praze a v Bratislavě.

44 Podrobný popis událostí v ČST viz CYSAŘOVÁ, Jarmila: Čas přelomu – Garáž OF ČST: 21. listopadu 1989 – 11. ledna 1990. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 2–3 (1999), s. 297–307.

V padesátých letech, za absolutně nedostatečných technických podmínek, hledali televizní tvůrci její specifický jazyk a v kompromisech s oficiálními požadavky formovali televizi jako kultivované médium. Po různých peripetiích bylo usnesením ÚV KSČ v roce 1960 a statutem i zákonem o ČST z roku 1964 završeno institucionální postavení ČST jejím přímým podřízením Ústřednímu výboru KSČ bez jakéhokoli mezičlánku. V letech šedesátých však televize jako rovnocenný partner ostatních, tradičních médií přispěla ve sporech s konzervativní částí KSČ k liberalizaci společnosti. V období „pražského jara“ se spolu s tiskem a rozhlasem vymkla z řízení aparátem komunistické strany a poprvé za dobu své existence zažila několik měsíců svobody slova. Šíří audiovizuálního působení se stala do okupace země 21. srpna 1968 nejučinnějším médiem.

Od září 1968 byly postupně likvidovány progresivní publicistické pořady, objektivní zpravodajství i původní dramatická tvorba a lidé, kteří pozvedli televizi ze služební role ke svéprávnému postavení, byli vyhazováni. Rozdíl v postavení médií oproti prvním patnácti letům existence Československé televize charakterizoval Gustáv Husák na zasedání Ústředního výboru KSČ v červnu 1970: „Zkušenosti z let 1968–1969 byly pro nás tvrdou školou o tom, že na hromadné sdělovací prostředky se nelze dívat jen jako na nástroj pouhé propagandy, nýbrž že jsou mimořádně významným politicko-mocenským nástrojem.“⁴⁵ Komunistická strana proto nebývale utužila – v období „pražského jara“ odepsané – mechanismy uplatňování moci nad médii v domnění, že si tím zajistí „vedoucí úlohu“ ve společnosti. Trvalo téměř dvacet let, než listopadové události roku 1989 prokázaly, že působení médií na společnost selže, pokud nemapují realitu objektivně, kriticky a v souladu se společenským klimatem.

Období takzvané normalizace mělo a podnes má neblahé důsledky. Pojmy jako mravnost, kulturnost, svoboda názoru upadaly po dvacet let do zapomnění a jejich rehabilitace po nástupu demokratického režimu nebyla automatická. V osmdesátých letech se v západních zemích rozmáhala komerční vysílání, postupně se utvářela jeho legislativa a kultivovala se pravidla koexistence veřejnorávních a komerčních médií. V Československu a poté v České republice se od devadesátých let minulého století legislativa tvořila a neustále měnila ve spěchu a bez kontinuity. Obhajoba veřejnorávních vysílání proti trhu a jeho nezávislost na politických a ekonomických tlacích zůstává na počátku třetího tisíciletí neobyčejně aktuálním úkolem.

45 Výňatek ze zprávy předsednictva ÚV KSČ, přednesené G. Husákem na zasedání Ústředního výboru KSČ. In: *Rudé právo*, (27.6.1970), s. 3.

Posrpnové písně hněvu a vzdoru (1968–1969)

Josef Kotek

Dychtivě vítaný nástup „pražského jara“ 1968 a zrušení dosavadní cenzury – to především se odráželo nejen v horečnatém rozvoji dobového tisku, rozhlasu a televize, ale též v celé umělecké produkci, a tedy i v její rychle využitelné písňové složce. Účinnou přesvědčivost aktuálních písní a šansonů nám takto dodnes zachovávají gramofonové nahrávky z let 1968 a 1969. Samostatný jejich textový přepis bez notového záznamu pro nás i tak ovšem zůstává pouze neúplným svědectvím. Navíc vzhledem k omezenému rozsahu statě je možno zde zkráceně připomenout jen šansony a písně dobově nejcharakterističtější a také umělecky nejpozoruhodnější. Citované texty musíme tedy vnímat s vědomím, že tvoří součást celku, k němuž patří jak podstatná a jinak nepostradatelná hudební složka, tak emocionální angažovanost zpěváků, kteří tehdy zvlášť prudce reagovali na urážlivý vstup sovětských okupantů, a také širší kontext písňové tvorby vycházející z dobového společenského citění. Samotné texty nelze posuzovat jako nějaká básnická díla. Jsouce svázány s hudebním podkladem, musely se s ním výrazově i rytmicky úzce propojovat. I tak ovšem mnohé z nich naznačují hluboký, leckdy až vskutku básnický prožitek jejich tvůrců a stejně tak i pocity, jaké se vzápětí odrážely v těžce zraněných srdcích a myslích posluchačů.

Souběžně přitom nutno upozornit i na notové edice vydavatelstev Supraphon a Panton, až do poloviny roku 1969 stále ještě paralelně publikované. Ani tento notový a současně i textový záznam brzy nato ovšem už neunikl pozornosti domácích kolaborantů. Svědčí o tom například okamžitě zabavené supraphonské zpěvníčky *Zpíváme s kytarou* číslo 120 a 121 (léto 1969), jež se snažily představit úplné znění protestních písní z festivalu Bratislavská lyra 1969. V povinných dokumentačních fondech postrádá tyto zpěvníčky dokonce i Národní knihovna České republiky v pražském Klementinu. Veškerá veřejně publikovaná písňová produkce s politickým podtextem byla tak novým husákovským režimem od poloviny roku 1969 postupně odbourávána a nezbývalo jí než se přesouvat do samizdatové ilegality. Jisté je, že podobné konfiskace brzy nato dopadly i na mnohé níže uváděné desky, které aspoň na zmíněné Bratislavské lyře bylo možno ještě volně zakoupit.

Už před srpnovým vpádem se ovšem nové písně a šansony snažily ohlédnout i za tehdy dvacetiletým údobím komunistické moci. Hned v jarních měsících roku 1968 se do paměti veřejnosti takto vepsala píseň „Zlej sen“ autorů Angelo Michajlova a Karla Černocho. Druhý z nich píseň s hudební skupinou Michajlova i nazpíval (SP deska Supraphon 0433 0570). Skladba jako by svým textem tvrdě připomínala a soudila to, co „pražskému jaru“ 1968 po celá dvě desetiletí předcházelo:

Zlej sen

Anděl smrti zpíval se svým chórem,
bílě ráno zakryl černým flórem,
strach se do mě vpíjel každým pórem,
snad to všechno byl jen zlej sen.
Já doufám, já doufám,
že to všechno byl jen zlej sen.

Noc nad námi rozprostřela vládu,
zdálo se mi o zradě a pádu,
zemdlený mrak pad na promenádu,
snad to všechno byl jen zlej sen.
Já doufám, já doufám,
že to všechno byl jen zlej sen.

Další ráno vrátilo mi víru,
konec nočních můr a netopýrů,
víru v světla nadějí a míru.
Snad to všechno byl jen zlej sen.
Já doufám, já doufám,
že to všechno byl
jen zlej sen!

Nejen popravy obětí režimu a poměry v komunistických věznicích a koncentračních táborech, ale celou trpkou atmosféru poúnorových let připomněla krátce nato „Píseň za padlé“ skladatele Zdeňka Marata a textaře Zdeňka Borovce. S orchestrem Karla Vlacha ji sugestivně zazpívali Marta Kubišová, Waldemar Matuška a sbor Lubomíra Pánka (SP Supraphon 043 0585).

Píseň za padlé

Zníš, písni má,
se svou nejsmutnější loutnou,
je to tím, že břízy žloutnou
na lukách.

Smutně zníš, písni má,
neboť zníš svou notou chladnou
za padlé i ty, co padnou
ve válkách...

Proč sténáš v dojetí
nad marnou obětí
a žal proč ti dal
černý plášť?

Zniš, písni má,
hlavu v klíně teskně kloníc.
Za ty zniš, co padli pro nic,
za ty zvlášť, za ty zvlášť!

V červnu 1968, tedy ještě před sovětskou okupací, zazněl na festivalu Bratislavská lyra šanson Jindřicha Brabce a Petra Rady „Cesta“. V podání Marty Kubišové, Pánkovců a Krautgartnerova orchestru byla tehdy posmutnělá vzpomínka na prostře-
nou harmoniku ruských vojáků festivalovým publikem velmi srdečně přijata. Získala
nadto i první cenu celé písničkové soutěže (SP Supraphon 043 0521). K překvapení
došlo teprve o tři měsíce později – a to z nečekané strany...

Cesta

Dneska už nám žádný nepoví,
kdopak ji tam dal,
harmoniku kdo dal do křoví
a kdo na ni hrál.

Už nikdo neví, kdo ji hýčkal na rukou,
chlubil se její perletí;
k přečtení není ani nápis azbukou,
kdopak ví, kdo písně na ni hrával?

O hloubce tůní v očích dívky copaté,
o křídlech bílých jak sníh,
o cestě, která končí v louce zaváté,
o cestě v stepích na koních...

O jarních vodách, které cestu zaplaví,
o lidech dobrých i zlých,
o duši, která věčným steskem bolaví,
o bílých křížích na polích.

Harmonika v křoví dožívá,
ztratila už dech,
už se jenom větrem zachvívá
prostřelený měch...

Brzy po sovětské okupaci na tento šanson překvapivě zareagovali dva hudební
ideologové tehdejšího východního Německa, a to dokonce hned v centrálním orgá-
nu tamní komunistické strany *Neues Deutschland*. Obsáhla stať Petera Czernyho
a H. P. Hofmanna z 30. října 1968 nesla příznačný název „Wo die Tanzmusik miß-
braucht wird“ (Kde se zneužívá taneční hudby). Kromě útoku na západoněmeckou
šlágrovou produkci si oba pisatelé vzali na mušku i vítězný titul červnové Bratislavské
lyry 1968. A z veršů „Harmonika v křoví dožívá, ztratila už dech“ vyvodili Czerny
a Hofmann závěry skoro až neuvěřitelné.

Dekadentní a reakční proudy západní šlágrové produkce prý již plně zaplavily
českou písničkovou tvorbu. Ta pak tedy jako zdroj ideologické diverze nebezpečně
ovlivňuje apolitičnost české mládeže, demoralizuje ji, odcizuje ideám socialismu, ba
dokonce i podněcuje zástupy těch, kdo se přímo dopouštějí jednání a odporu vůči

socialistické moci. Oba východoněmečtí „kulturtrégři“ měli přitom zřejmě na mysli aktivní protesty české veřejnosti a mládeže proti vpádu sovětských a východoněmeckých tanků. Zcela nevinnou, vůči ruským lidem přátelskou a na festivalu takto i srdečně přijatou píseň postihlo tak ve jménu socialistického tábora prokletí...

Hned po vstupu východních vojsk oné černé středy začal mráz z Kremlu postupně spalovat všechny sotva se zazelenavší ratolesti „pražského jara“ 1968. Narazil však na protivníky, s nimiž nepočítal. Spolu s celou českou veřejností se do spontánního odporu zapojila i populární hudba, a to nemálo účinně. Český rozhlas, načas ještě nekontrolovaný, se nevalně zdařilému úsilí Sovětů stačil dokonce ještě vysmát kupletovým perem i hlasem skladatele Jaroslava Vomáčky (1923–1978) spolu s kapelou Slávy Kunsta. Jejich „Dobře míněná rada“ se k okupantům obracela takřka jmenovitě (Supraphon 11 0415-7311, reedice 1990):

Dobře míněná rada

Běž domů, Ivane,
čeká tě Nataša,
běž domů, Ivane,
tady tě holky nemilujou.
Běž domů, Ivane,
a už se nevracej!

No tak, Ivane, co je s tebou?
Děláš, jako že neslyšíš!
Přece nenecháš Natašu,
aby si ti vzala Volod'u!

Běž domů, Ivane,
čeká tě Nataša,
běž domů, Ivane,
a už se nevracej – nikdy !

Komickou pseudoruštinou zparodoval další Vomáčkův kuplet „Vojna veselá“ sovětské velikášství a současně též naivní poslušnost vojáků, neváhajících střilet i do dosavadních spojenců. Odtud i trpké závěrečné poznání písně, vydané na téže desce:

Vojna veselá

Vpřed, vzad, vpravo vbok,
držet hubu, držet krok!
Voják stojí před přítelem,
střílí puškou, střílí dělem,
z lásky si nic nedělá:
vojna veselá!

Zvlášť bolestnou hořkost s sebou už krátce po vpádu přinášel repertoár mladičkého zpěváka a zároveň kytaristy Karla Kryla (1944–1994). Jen máloco dokázalo vyjádřit nenávisť vůči okupantům a hrstce domácích přísluhovačů přesvědčivěji než vzdorný gejzír Krylových písní, kulometná palba jeho slov a takřka bubnující doprovod zpěvákovy kytary. Volný šanson „Bratříčku, zavírej vrátka!“ takto také dodnes zůstává

patrně jedním z nejsmutnějších svědectví krutého podzimu 1968 (LP deska Panton 010 201):

Bratříčku, zavírej vrátka!

Bratříčku, nevzlykej, to nejsou bubáci,
vždyť už jsi velikej, to jsou jen vojáci,
přijeli v hranatých železných maringotkách...
Se slzou na víčku hledíme na sebe.
Buď se mnou, bratříčku, bojím se o tebe
na cestách klikatých, bratříčku v polobotkách.

Prší a venku se setmělo.
Tato noc nebude krátká,
beránka vlku se zachtělo!
Bratříčku, zavřel jsi vrátka?

Bratříčku, nevzlykej, neplýtvej slzami,
nadávky polykej a šetři silami;
nesmíš mi vyčítat, jestliže nedojdeme...
Nauč se písničku, není tak složitá.
Opři se, bratříčku, cesta je rozbitá,
budeme klopýtat – zpátky už nemůžeme!

Prší a venku se setmělo.
Tato noc nebude krátká:
beránka vlku se zachtělo!
Bratříčku, zavírej vrátka!
Zavírej vrátka!

Až do odvolání Alexandra Dubčeka a do nástupu Husákova režimu v dubnu 1969 fungovala obnovená cenzura celkem jen mírně. Nepřípustné byly hlavně jakékoli zmínky o okupaci. Sovětský zásah se směl vykládat jen jako „bratrská internacionální pomoc“ Československu, ohroženému imperialistickým Západem. Domácí kulturní scéna mohla tak načas ještě pracovat s náznaky, symboly a metaforami, cenzurně víceméně nepostižitelnými, obecenstvu však dokonale srozumitelnými. Ve svátečním pořadu Československé televize o Vánocích 1968 se tak s velkým ohlasem setkala například „Píseň Herodesova“. Autorskou dvojici Zdeňka Marata a textaře Zdeňka Borovce zde drsnou barytonovou přesvědčivostí znamenitě doplnil zpěvák Karel Hála. Paralela židovského krále Heroda, pověstného vražděním betlémských nemluvnátek, se sovětským vůdcem Brežněvem, odpovědným za srpnový vpád, byla tu nasnadě – včetně výhrušného zadunění tympánu na samý závěr skladby (SP Supraphon 043 0622).

Píseň Herodesova

Jsem ohrožen, cítím se ohrožen
skupinou lidí, která chystá zvrát.
Jsem ohrožen, náš stát je ohrožen,
nepřítel nespí, nedejme mu vstát!

A proto najděte je, jak vám bdělost káže,
vejděte do domů, nevěřte nikomu,
zkoumejte podzemí a vstupte do pasáže,
užijte vpádů a průlomů.

Obsad'te budovy a rozestavte stráže,
ten, kdo je uloví, se dočká mého vděku;
a proto najděte je, jak vám bdělost káže
ode dneška až na věky věků!

A proto donuťte je k spolupráci s námi
a hosté-nehosté, slibte i pohrozte;
chcem' vědět podrobnosti, které jsou jim známy,
chcem' jejich doznání naprosté.

Pak ať jdou do světa a šíří lživé fámy;
i práce tahleta je hodna mého vděku –
a proto donuťte je k spolupráci s námi
ode dneška až na věky věků!

A jdouce, vypátrejte cest
k děťátku tomu královskému
a pak mi šťastni zvěstujte, kde jest,
ať i já přijda, pokloním se jemu...
(hrozivý dozvuk tympánu)

A brzy poté i další jakoby historická připomínka. Pověstný středověký krysař nosíval prý za pasem kříž a snář. Podle našich srpnových zkušeností však bylo snadné zaměnit obojí za srp, kladivo a rudou hvězdu; zavěšený nůž pak přímo už za samopal. Francouzský šanson Hughese Aufraye aktualizoval textař Ivo Fischer a za doprovodu pronikavé krysařovy píšťalky zčásti nazpíval, zčásti vzdorně zarecitoval Waldemar Matuška. Věru jeden z nejdrastičtějších uměleckých protestů, reagujících na pošlapané „pražské jaro“ 1968 (SP Supraphon 043 0698)!

Krysař

Měl šedej plášť, kočičí krok, smutnou tvář,
za pasem nůž a vedle něj kříž a snář;
ten piják hvězd na stovkách cest
polykal prach...

Tisíce mil! Krysař to byl a já ho znal.
Píšťalku měl, šel, kudy chtěl, dál a dál –
tisíce mil. Krysař to byl
a šel z něj strach.

Šel – a kam stoup', vyrostl sloup, k nebi dým
na tisíc mil. Krysař to byl, já to vím:

šedivej plášť, kočičí krok,
podivnej hráč.
Píšťalku měl, šel, kudy chtěl, dál a dál
a každěj tón, každičkej tón, kterej hrál,
znamenal smrt, znamenal žal,
znamenal pláč.

Hrál slova „my“ a „naše vlast, mír a čest“
 a myslel „vy“ a „vaše krev, válka, pěst“.
 Co musel znát, co uměl hrát
 bludnejch not...!
 Co divnejch slok, co divnejch slok z nouze hrál –
 a z každé z nich hořící vích horce řval:
 Nastoupit v řad, na rámě zbraň,
 pochodem vchod!

Ted' je tu zas! Kočičí krok, smutná tvář,
 za pasem nůž a vedle něj kříž a snář...
 Slyším ho hrát. Je to ten tón
 tenčí než vlas.
 To v kostech měst začíná kvést bílej prach.
 Píšťalka zní a všichni z ní máme strach,
 že přijde čas, kdy se ten hlas
 ozve i v nás.

Vím, chodí dál tak jako dřív prachem cest.
 Já jsem ho znal! Krysař to byl, piják hvězd,
 píšťalku má, křížek a snář,
 šedivej šat.
 A mně se zdá, a mně se zdá, že už je čas
 říct mu: už dost! Říct mu: už dost, vem' tě d'as!
 To je náš svět! A krysí jed
 nechcem už brát!

Do svého programu v květnu 1969, švejkovsky nazvaného *S úsměvem idiota*, zařadili dva mladí písničkáři Jan Vodňanský a Petr Skoumal i šanson s takřka aktuálním názvem „Maršálové“. Šlo o jakoby malebnou vzpomínku na ruské vojevůdce z doby Evžena Oněgina a na jejich účast při slavnostním carském plesu. Vodňanský však tuto píseň přesto vždy zpíval s nepohnutě kamennou tváří. Věděl proč. Nevinný refrén nabízel totiž publiku hned dva důvody k smíchu, nadšenému potlesku a žádostem o opakování. Stačí připomenout alespoň závěr „Maršálů“ (deska Pantonu nezjištěna):

Vcházejí maršálové, maršálové, maršálové,
 přicházejí maršálové, jdou dámy k tanci zvat.
 Přicházejí maršálové, maršálové, maršálové,
 přicházejí, odcházejí,
 jen blázen šel by spát!

V pomalém valčíkovém refrénu se samo slovo „maršálové“ opakuje neméně než sedmkrát, podtrhováno nadto i melodickým zdvihem a ruskou přízvukností druhé slabiky. Nadnesená sláva obtloustlých maršálských figur se tak proměňovala v parodii. Vrcholem se přesto stával až sám závěr a v něm i jediné, jakoby jen letmo zazpívané slůvko, následované konečnou výstrahou: „Maršálové přicházejí, odcházejí, jen blázen šel by spát!“ Ohlas takové nápovědi býval v publiku samozřejmě bouřlivý...

A ještě jeden šanson, který zjara 1969 sáhnul pro historické ponaučení, ba přímo i po jiráskovském názvu, znovu až příliš aktuálním: „Temno“. Autorský základ Pavla Žáka a Karla Černocho se násobil i Černochovým zpěvním podáním a doprovodem hudební skupiny Rudolfa Rokla (SP Supraphon 043 0681):

Temno

Byl kdysi dávno mistr Jan
před svatý koncil předvolán:
že kázal, že byl Kristus chudý,
což samozřejmě byly bludy.
A koncil řval: To odvoláš,
anebo záhy dokonáš.
Důkazy nechtěj, jistě chápeš,
že stačí, když to říká papež!

Po letech jakýs Koperník
zas církvi chodil na perník.
Když vydal jeden útlej spisek,
kde z náboženství díru vysek,
tu řekli mu: Buď odvoláš,
nebo záhy dokonáš.
Důkazy chceš? Tak začni, kate!
Jen jedna pravda: Písmo Svaté.

Pak přešly doby různých temen:
Koniáš, Hitler, radši nemen-
nejmenovat! – to není nutný
a byli bychom možná smutný,
že bohužel i v této době
má pravda občas strany obě.

Když někdo trochu více umí
a druhý tomu nerozumí,
vždycky se najde Koniáš,
co štve: Tak tohle odvoláš!
Důkazy nechtěj, nejsme cvoci,
musí ti stačit odznak moci!

Na závěr stačí posláni:
snad trochu více – vzdělání...!

S mimořádným ohlasem se v první polovině roku 1969 setkávala vystoupení Karla Kryla a jím zpívané protestsongy. Vydavatelství Panton stačilo jich čtrnáct ještě i vydat na velké LP desce s centrálním a již dříve citovaným názvem *Bratříčku, zavírej vrátka!* (Panton 010 201). Poněkud zkráceně si odtud připomeňme ještě alespoň jeden z ohlasů neblahého srpna. Věru nikoli náhodou končí totiž Krylova „Podivná ruleta“ a všechny její sloky příkazem „Pamatuji!“...

Podivná ruleta

V studené paradě kožených křesel
sešli se k poradě výrobci hesel.
Mnohé, co hrozilo, pozbylo punce,
za okny mrazilo srpnové slunce
a křičelo na lidi: Pamatuj!

Pod hnědí sieny sežehých trámů
hleděly hyeny na věže chrámů.
V ulici trpěly pahýly stromů,
hleděly na střely v průčelích domů
a křičely na lidi: Pamatuj!

V zelené zahradě slyšel jsem trávu:
mluvila o zradě, o pěstním právu,
mluvila o mužích s tvářemi šelem,
mluvila o růžích nad dívčím čelem,
jež křičely na lidi: Pamatuj!
Pamatuj!

Veřejně, takto však také naposledy zazněly protestující písně ještě i na dalším ročníku Bratislavské lry v červnu 1969. Atmosféra festivalu byla velmi napjatá. Vzhledem k obrovské popularitě nebylo možno festival zrušit. Stranické, nově nastoupivší husákovské garnituře bylo ovšem jasné, že obecnost i účinkující využijí každé možnosti, aby spontánně vyjádřili svůj odpor vůči obnovené totalitě. Před choulostivý text jedné ze soutěžících písní s názvem „Musím dál zpívat“ bylo proto po dlouhých tahanicích nutno připojit kamuflážní hlášení, že jde o píseň věnovanou „vězným řeckým vlastencům“. Jen tak se v ní také směly ozvat verše „o zavražděné růži, o úzkosti, co hrdla újí, o touze po dnu vzkříšení“. Přítomné publikum vědělo pochopitelně své. A také novináři odměnili píseň autorů Karla Kopeckého, Ladislava Pikarta a textaře Jana Schneidera (z vlastní soutěže nakonec přece jen vyřazenou) alespoň cenou kritiky. Plné její znění, tlumočené Waldemarem Matuškou a orchestrem Karla Vlacha, stačila nadto ještě zaznamenat SP deska (Supraphon 043 0794):

Musím dál zpívat

O čem, o čem mám zpívat,
o čem, o čem mám hrát,
když poraněná slova
(jediná pýcha básníkova)
učí ke kumštu mlčení?
Chtěl, chtěl bych se dívat,
chtěl, chtěl bych při tom být,
až oči ze tmy znova
přečtou si píseň, která schová
myšlenku před zlem zničení.

Až ze všech uvězněných úst
písničky dál nám budou růst,
pak naše píseň bude znít –
pro kterou bude mít
dál smysl žít!

Nemám, nemám co skrývat,
 nemám, nemám co skrýt:
 v mé poraněné duši
 je síla, kterou nenaruší
 ani strach z mříží vězení.
 A proto musím, musím, musím dál zpívat,
 musím, musím, musím dál hrát
 o zavražděné růži,
 o úzkosti, co hrdla újí,
 o touze po dnu vzkříšení!

S patrně nejožehavější protestní písní vystoupila na festivalovém, ale už jen mimo-soutěžním koncertu Marta Kubišová. Šlo o dramaticky vypjaté „Tajga blues 1969“ autorů Bohuslava Ondráčka a Zdeňka Rytíře. Znamé Solženicynovo svědectví o transporthtech do sibiřských gulagů se tu příznačně mísilo se vzpomínkami těch, kdo ještě před několika lety prožívali podobné pochody vězňů kdesi na Jáchymovsku či Příbramsku. Také o nich tedy mluvily sloky songu, v jehož zvukové nahrávce je zoufalý závěrečný výkřik trubky vystřídán dunivě hlubokým basem, jakoby stroze potlačujícím jakákoli další slova (SP Supraphon 043 0646):

Tajga blues 1969

Spí tajga, něžná tajga,
 sníh bílý v závějích;
 sní tajga, vlídná tajga
 svůj první těžký hřích.
 Ten žalář z korun stromů
 a pár pout z modrých hor
 jen hlídá, chceš-li domů...
 Tajga blues, tajga blues
 zpívá dál tichý chór,
 nemá slov, má jen strach
 z krátkých dní a dlouhých nocí.

Jdou tajgou, tichou tajgou,
 jdou stranou půlnoční,
 jdou tajgou, vlčí tajgou
 pod stráží sluneční.
 Na mapách místa bílá
 a prázdné stránky knih,
 však v očích divná síla:
 tajga blues, tajga blues
 ozvěnou zvučí v nich,
 hukot řek, větru šum, bouře smích
 za dlouhých nocí...

A tajga, ta nic netušící vlídná tajga
 celý svět zakrývá
 a naši cestu sněhem a houštím
 před nic netušícím světem ukrývá.

Kam půjdem, půjdem slepí
 tím lesem plným krás;
 na patách se nám lepí
 tajga blues, tajga blues,
 která nás vězní v nás,
 tajga blues, křáplý hlas:
 vyhnanství –
 za dlouhých nocí...!

Na závěr své písně zvedla Marta Kubišová před bratislavským festivalovým obecnstvem ruce, jakoby svázané ocelovými pouty. Krátce poté si už nesměla zazpívat. Po celých dvacet let nezazněl tedy hlas jedné z nejsobitějších zpěvaček, jaké kdy naše populární hudba měla.

Ani vítězný titul Bratislavské lyry 1969, bouřlivě uvítaná „Píseň o mé zemi“ autorů Pavla Žáka a Karla Černocho, neušel podivným zákulisním machinacím. Ty vyvrcholily příkazem, že jádro písně s výzvou „Jsme lidé, lidé, mějme lidskou tvář!“ musí být oslabeno na pouhé „mějme svoji tvář“. Směšný spor o jediné slovíčko? Nikoli. Právě na ně doplatil zpěvák a spoluautor písně Karel Černoch, který při závěrečném koncertu přece jen tuto ozvěnu potlačeného dubčekovského „socialismu s lidskou tvář“ odzpíval a načas si tím vysloužil zákaz umělecké činnosti. Přesto ještě před festivalem stačila nahrávka písně – se zpívajícím spoluautorem, Pánkovou skupinou a orchestrem Karla Vlacha – takto našťestí vyjít (SP Supraphon 043 0790).

Píseň o mé zemi

Za vrchy bez moří leží má zem:
 překročte pohoří a dělte stem
 rozlohy velmocí a délky prašných cest
 a jděte půlnocí až tam,
 kde růže začínají kvést.

Za vrchy bez moří leží ta zem,
 svět o ní hovoří v dobrém i zlém.
 Tam zvony vyzvání
 a v očích plane zář:
 když loď se naklání,
 tak lidé, lidé najdou lidskou tvář!

Doufej a zpívej: člověk tolik síly má,
 aby moh' žít.
 Dobře se dívej, abys věděl, co se má
 a kam chceš jít.
 To je tvá zem, to je tvůj chléb,
 člověče, zpívej!
 pro dětskou dlaň, pro dívčí smích
 budeš žít...

Za vrchy bez moří leží ta zem,
 nikdo ji nezboří ohněm ni zlem.

Ať zvony vyzvání, ať v očích plane zář
 a v srdcích ať nám zní:
 jsme lidé, lidé,
 mějme lidskou tvář!

Doufej a zpívej: národ tolik síly má,
 aby moh' žít.
 Dobře se dívej, abys věděl, co se má
 a kam chceš jít.
 To je tvá zem, to je tvůj hlas,
 jdi za svým snem, který je v nás.
 Človče, zpívej! Svět se dívá,
 pravda bývá štít!

Bratislavskou lyrou 1969 období písničkových protestů načas skončilo. Čerstvě prokádrované stranické vedení v čele s Gustávem Husákem si totiž právě při této příležitosti naplno uvědomilo, jaká kacířství lze vyslovit i jen pouhým zpěvem. A populární hudba se znovu tedy měla chtít nechtít vrátit do postavení nepostradatelné sice, jinak však zcela podřízené propagandistické služky. Příkaz k tomu padl hned následujícího roku, v prosinci 1970 v rámci stranicky závazného *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. K zásadnímu kroku pak přistoupil v srpnu 1974 sekretariát Ústředního výboru KSČ, když schválil „Zprávu o situaci a návrh opatření v oblasti zábavné hudby v ČSSR“, která se stala závazným pokynem i pro vládu a východiskem pro následné její směrnice podřízeným složkám (vládní usnesení č. 63/1975).

Ani tomuto rozsudku a několika jeho dalším doplňkům se naštěstí nepodařilo zcela podvázat vzdornou životaschopnost domácí populární hudby. Neustávající konflikty mezi nápověďmi písničkářů malých scén, folku nebo leckdy až provokativními projevy mladých rockerů na straně jedné a mezi poznovu nastoleným dozorem komunistické vrchnosti na straně druhé se v sedmdesátých a osmdesátých letech evšem dále stupňovaly. Následovaly zákazy, vyřazování nepohodlných titulů a nahrávek, odebrání kvalifikačních licencí, ale také věznění nebo odchody do emigrace. Zhodnocení téhle přesmutné kapitoly naší kultury ponechme nicméně až mladší generaci kulturních historiků.

Na závěr se však znovu vrátme ke konci šedesátých let. Ještě před srpnovým sovětským vpádem, ale už ve dnech plných nejistoty a neklidu, napsal Jindřich Brabec a textař Pavel Rada zvláštní píseň; vlastně přímo hudební modlitbu, postavenou na citaci Jana Ámose Komenského a jeho předsmrtného „kšaftu“. Svou skladbu věnovali oba autoři Martě Kubišové, která ji s orchestrem Václava Hybše vroucím způsobem nazpívala. Nahrávka přišla ovšem do prodeje až po neblahých srpnových událostech. Tím více však jako by oživila dávné Komenského přesvědčení, že po přejití vichřice hněvu se vláda našich věcí znovu zas konečně navrátí do našich vlastních rukou. „Modlitba pro Martu“ připomíná toto poselství a trnitou cestu k jeho naplnění ještě i dnes. Nechť tedy alespoň její tiskový záznam uzavře celou naši předešlou výpravu do protestní tvorby let 1968 a 1969. A to se stejnou přesvědčivostí, s jakou byl sám tento písňový odraz nezapomenutelného „pražského jara“ 1968 napsán, nazpíván

a tehdy – jako poselství nadějně budoucnosti – i vřele přijat (SP Supraphon 043 0570):

Modlitba pro Martu

Ať mír dál zůstává s touto krajinou.
 Zloba, závist, zášť, strach a svár,
 ty ať pomínou, ať už pomínou!
 Teď když tvá ztracená vláda věcí tvých
 zpět se k tobě navrátí,
 ó lide, navrátí!

Z oblohy mrak zvolna odplouvá
 a každý sklízí setbu svou.
 Modlitba má, ta ať promlouvá
 k srdcím, která zloby čas
 nespálil jak květy mráz...

Ať mír dál zůstává...

(Adagio)

(Závěr) Ať mír dál zů-stá - vá s tou-to kra-ji-nou. — Zlo-ba, zá-vist,
 zášť, strach a svár, ty ať po - mi - nou, ať už po - mi - nou. — Teď, když
 tvá ztracená vlá-da vě-ci tvých zpět se k tobě na-vrá - tí, li-de, na-vrá-tí! —

Počátek nedorozumění

*Francouzští komunističtí intelektuálové
a mlčení okolo sovětizace Československa 1949–1950¹*

Françoise Noirant

„Češi se hodně změnili ... odtahují se od všeho francouzského bez ohledu na to, zda je to pokrokové nebo ne,“ prohlásí na pražském letišti během krátkého mezipřistání v srpnu 1949 zcela opuštěný Paul Eluard. Vrací se z Maďarska, a byť cestuje jako normální občan, byl vpředvečer jeho příjezdu kvapně sestaven uvítací výbor ze spisovatelů a zástupců ministerstva informací, který tu však chybí.² O příčinách tohoto incidentu se archivy nezmiňují, a proto nelze s určitostí tvrdit, zda se jednalo o prosté nedopatření nebo provokaci. Eluard má ale pravdu. Čechoslováci se změnili. Tlak ze strany Sovětů v letech 1949 a 1950 narůstá a vnucuje jim totalitní způsob myšlení a uniformitu projevu. Pro významné komunistické funkcionáře, kteří mají na starosti vztahy s Francií, to znamená skutečnou změnu režimu a velké nedorozumění s pokrokovými francouzskými intelektuály, kteří se v Československu stanou nežádoucími osobami, třebaže oficiální stranický diskurz hlásá opak. Frankofilství československých komunistů je od nynějška rovněž podezřelé.

Sovětizace je v plném proudu a po dobu několika přelomových měsíců inspiruje k sepisování úředních zpráv a komentářů, určených pro vnitřní potřebu různých ministerských odborů. Budeme se zabývat zejména těmito reakcemi. Z větší části pocházejí z fondu pražského ministerstva informací a týkají se omezeného počtu osob, neshod mezi československými a francouzskými komunisty a obratu kurzu na

1 Článek byl původně publikován pod názvem „1949–1950: La naissance d'un malentendu. Les intellectuels communistes français et les non-dits de la soviétisation tchécoslovaque“ v „českém čísle“ čtvrtletníku *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, č. 59 (červenec – září 2000), s. 33–42. Otiskujeme jej bez podstatných změn.

2 *Státní ústřední archiv*, Praha (dále *SÚA*), fond MI-d (Ministerstvo informací – dodatky), karton 190, Paul Eluard Paříž: Dojmy z Prahy, 10.10.1949.

přelomu let 1949 a 1950. Podobné analýzy nabízí i skrovný, rituály a jednotvárností navíc okleštěný styk československých a francouzských komunistických intelektuálů v rámci Informačního byra komunistických a dělnických stran (Informbyra) z téže doby. Těchto analýz není mnoho, a navíc jsou zastíněny rázem projevů, jež nikdy nesmějí vybočit z očividné jednomyslnosti sovětské umělé řeči (*langue de bois*).

Pokusíme se tedy ozřejmit důležitou kulturní proměnu, která se uskutečnila v Československu po příjezdu početných, ovšem skrytých působících sovětských poradců v říjnu 1949; proměnu, již dlouho obestíralo mlčení a jež pro francouzské komunistické intelektuály nadále zůstává velkou neznámou. Nejdříve však musíme připomenout politický kontext doby a představit aktéry a zprostředkovatele československé kultury ve Francii po druhé světové válce.

Československo, mizerný sovětský učen

Studená válka vstupuje do další fáze a nabírá na intenzitě. Podle názorů Moskvy však Československo od „Vítězného února“ 1948 zjevně nepokročilo v budování socialismu.

Uprostřed roku 1949 se Sovětský svaz cítí ohrožen: v dubnu spatří světlo světa Spolková republika Německo, v červenci je ustaven Severoatlantický pakt. Není proto vyloučena eventualita vojenské invaze, od níž si Stalin sliboval upevnění sovětských pozic v Evropě.³ Ze strategických důvodů Sověti energicky posilují jednotu socialistického bloku a usilují o jeho totální ovládnutí. Odtud pramení onen spěch se zaváděním jednotné podoby myšlení, s vnucováním bezvýhradného přijetí socialistického realismu umělcům. Současní čeští historikové označují zimu 1949–1950 za období militarizace společnosti.⁴ Sovětská propaganda, řízená Michailem Suslovem, prosazuje své formy i obsahy. Zpřítomňováním nepřítele dociluje potřebné sociální soudržnosti, nutné ke zdůvodnění individuálního souhlasu s kolektivní represí. Do posledního písmena jsou v praxi uplatňovány i směrnice Informbyra z listopadu 1949: „revoluční bdělost“, „boj proti vnitřnímu nepříteli“, „zostřování třídního boje v době přechodu k socialismu“. V daleko větším rozsahu než kdykoli dříve je systematickým dublováním všech řídicích složek zároveň ztížena možnost přesného určení, kde se generuje a jakými způsoby se vykonává moc. Sovětská přítomnost se umně skrývá, jak to vyžaduje obsedantní praxe utajování.⁵

Mimo to je Československo Moskvou vnímáno jako nespolehlivý člen právě vzniklého východního bloku. Sovětští pozorovatelé pochybují o ideologické schopnosti

3 Viz KAPLAN, Karel: *Dans les archives du Comité central*. Paris, Albin Michel 1978, s. 164–165.

4 Kromě prací Karla Kaplana viz např. KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998.

5 V tomto směru by bylo zajímavé srovnání analýz Paula Bartona v knize *Prague à l'heure de Moscou* (Paris, Pierre Horay 1954) s nedávnou prací Clauda Leforta *La Complication* (Paris, Fayard 1999). Sovětská moc vládne oportunistickým, pragmatickým, strategickým a militaristickým způsobem. Ideologické a propagandistické projevy slouží k zastírání reality i ve velké části samotného komunistického aparátu.

Komunistické strany Československa úspěšně přeměnit vlastní společnost na společnost sovětského typu.⁶ Nadto sovětizaci nadšeně nepřijímají ani významné a zasloužilé osobnosti KSČ, jako třeba Gottwald, neboť si uvědomují, že je fakticky zbavuje části moci a ve jménu „proletarizace strany“ staví před konkurenci v podobě nové generace chvatně zformovaných partajních aktivistů, přicházejících z dělnických řad.⁷

Počátkem roku 1950 (těsně po „invazi“ houfu sovětských poradců) proto přechází kontrola vztahů s cizinou zcela pod sovětskou kuratelou. Byť zatím neexistují žádné důkazy o činnosti poradců na ministerstvech informací a zahraničních věcí, je naprosto jasné, že od tohoto okamžiku se všechna důležitá rozhodnutí rodí na úrovni politického sekretariátu Ústředního výboru KSČ, který je přímo napojen na vedení VKS(b). V otázkách propagandy dokonce osobně zasahuje Suslov.⁸ Vládní komise pro vztahy s cizinou, fungující od roku 1950 do roku 1953, přitom prezentuje nařízení politického sekretariátu ÚV KSČ jako osobní rozhodnutí předsedy vlády Antonína Zápotockého. Zdání normálnosti je tak zachováno: předseda vlády budí dojem, že vládne.⁹ Ustavení této vládní komise pro vztahy s cizinou, složené ze zástupců vlády, ministerstev financí, národní bezpečnosti a Státního úřadu plánovacího, v podstatě dovoluje centrálně projektovat, řídit a sledovat oběh deviz, cirkulaci informací a pohyb osob. Na druhou stranu všechny směrnice závazné pro pracovníky působící v zahraničí vydává pouze sovětský odbor ministerstva zahraničních věcí a Moskvě nejoddanější jednotlivci. Mezinárodnímu oddělení ÚV KSČ je v tomto směru odňata jakákoli iniciativa.¹⁰ V roce 1950 je jeho role omezena na pouhé vítání a zajišťování

6 Tato poúnorová ideologická vlačnost je analyzována v disertaci Stanislase Kirschbauma *Le stalinisme et la Tchécoslovaquie*. Paris, Fondation Nationale des Sciences Politiques (FNSP) 1970, s. 218. Zmiňuje se o ní rovněž zpráva I. N. Medveděva, tajemníka Všeslovanského výboru při Ústředním výboru Vsesvazové komunistické strany (bolševiků), z 29.3.1948, otištěná Galinou P. Muraškovou jako příloha k článku Únorová politická krize roku 1948 v Československu a „sovětský faktor“. In: *Soudobé dějiny*, roč. 4, č. 3–4 (1997), s. 477.

7 Viz SÚA, A ÚV KSČ, fond 100/3 (Mezinárodní oddělení ÚV KSČ), sv. 1, arch. jedn. 4, záznam schůze z 24.1.1952. Gottwald zde odmítá politiku nábory a formování „kádřů“ z řad dělníků. Domnívá se, že ústřední výbor musí věnovat polovinu své činnosti zajištění úkolu, aby „na zodpovědná místa přicházeli pouze soudruzi s předválečnou, válečnou a raně poválečnou stranickou zkušeností“. Dělnickým kádřím vyčítá neschopnost zvládnout byrokracii svého rezortu a nedostatek politického citu.

8 *Tamtéž*, fond 100/24 (Klement Gottwald), sv. 91, arch. jedn. 1087. Suslov v telegramu z 20.12.1950 požaduje na československém vedení organizovanou kampaň v československém tisku k soudnímu procesu mezi Davidem Roussetem a *Les Lettres Françaises*. David Rousset (1912–1997), trockista, partyzán a bývalý vězeň koncentračního tábora, vyzval 12.11.1949 v *Le Figaro Littéraire* někdejší koncentračníky k vytvoření vyšetřovací komise, která by se zabývala sovětským gulagem. *Les Lettres Françaises* ho poté obvinily z pomluvy. Soudní proces se konal od 25.11.1949 do 12.1.1950 a vyvolal širokou diskusi v tisku. Mnoho komunistických intelektuálů při té příležitosti prohlásilo, že gulag neexistuje.

9 SÚA, fond Úřad předsednictva vlády, karton 618, arch. jedn. 322/7, dopis ministra financí Jaroslava Kabeše Antonínu Zápotockému z 26.2.1953; dopis předsedy vlády Zápotockého místopředsedovi vlády Viliamu Širokému ze 4.3.1953.

10 *Tamtéž*, A ÚV KSČ, fond 100/3, sv. 1, arch. jedn. 4, již citovaná schůze mezinárodního oddělení ÚV KSČ, kde si stěžuje soudružka Baramová, že veškerou významnou práci v zahraničních otázkách provádí bezpečnostní aparát.

„nezapomenutelného pobytu“ (samozřejmě pod dozorem a na základě pečlivě připraveného scénáře) vybraných zástupců „bratrských stran“ v Praze.¹¹

Francie jako obětní beránek československého zaostávání?

V Československu roku 1950 je stále ještě přítomná francouzská kultura, na jejíž poválečné renesanci v této zemi se podílejí pokrokoví francouzští intelektuálové, komunisté nebo jejich spolupracovníci. Mezi oběma státy byly uzavřeny nové kulturní dohody a obnovena „Deklarace o školských, literárních a vědeckých stycích“ z roku 1922, aktualizovaná o „Dodatkový protokol“, jenž na konci roku 1945 podepsal náměstek ministra zahraničních věcí, komunist Vladimír Clementis (smlouvu nicméně připravila už v dubnu 1945 československá exilová vláda v Londýně). V Praze navíc působí Ústav Ernesta Denise, od roku 1920 odnož Sorbonny, a Francouzské gymnázium (*Lycée français*). Se souhlasem komunistického ministra informací byl v roce 1946 otevřen Francouzský dům (*Maison de France*) v Bratislavě a o rok později v Brně. Československá federace *Alliances Françaises*, která v roce 1947 sdružuje třicet místních poboček, je však pod ostražitým dohledem. Její předseda, generál Heliodor Píka bude později obviněn ze špionáže a velezrady, ve vykonstruovaném procesu odsouzen k trestu smrti a popraven (21. června 1949). V čase usilovné sovětizace v letech 1949 a 1950 ovšem organické svazky s Francií s sebou nesou nebezpečí kulturního odporu. Tento fakt přesně pojmenovává tehdejší francouzský velvyslanec v Praze Jean Rivièrè v předvečer uzavření Denisova ústavu:¹² „Myšlenka tíhnutí k Západu se v této zemi svým způsobem krystalizuje kolem Francie. Místní režim, podezíraný Sověty z tendencí k úchylným pod vlivem Západu, se proto snaží zdiskreditovat a pošpinit toto naše přátelství. Moskvě tím dává drahocennou záruku věrnosti a stalinské ortodoxie.“¹³

Sovětům především vadí, že nebezpečí kulturního odporu existuje v samotné Komunistické straně Československa. Z toho důvodu jsou francouzští komunističtí intelektuálové pobývající v Praze nadále vnímáni jako sice strategicky užiteční, avšak politicky nebezpeční, poněvadž pocházejí ze Západu: strategicky jsou užiteční jakožto šířitelé sovětské propagandy ve Francii i v Československu; politicky jsou nebezpeční kvůli své neznalosti režimu a politické naivitě, která jim dovoluje kritizovat útlak v komunistických zemích – a to jak mezi sebou, tak i před svými československými přáteli, byť v duchu zásad železné stranické disciplíny na veřejnosti předpisově mlčí.

11 *Tamtéž*, Zásady stykové služby: Instrukce pro členy ústředního výboru pověřené stykem s cizinci.

12 Stalo se tak 26.4.1951. Rozhodnutí o uzavření francouzských zařízení v Československu bylo připraveno od června 1950.

13 *Archives du ministère des Affaires étrangères*, Paris (dále AMAE), série Europe 1949–55, Tchecoslovaquie, č. 161. Telegram velvyslance pro francouzské ministerstvo zahraničí z 3.5.1951 je citován podle vystoupení Antoina Marèse v rámci konference „Mnichov ve francouzsko-československých vztazích 1938–1968“, pořádané v Paříži v září 1999.

V květnu 1949 se „velmi rozladěn“ vrátil z přednáškového turné po Československu francouzský básník a nakladatel Pierre Seghers,¹⁴ čerstvý člen Francouzské komunistické strany: „Stěžoval si na kulturní poměry u nás a varoval francouzské spisovatele, aby ve Francii nevznikly stejné potíže básníkům, jaké prý dnes existují v Československu.“¹⁵ Na téma „lidových demokracií“ se v souvislosti s jeho svědectvím rozhoří obsáhlá polemika mezi některými spolupracovníky *Lettres Françaises* a revue *Arts-de-France*. Nové poměry na Východě komunistické intelektuály ve Francii přirozeně znepokojují, poněvadž jejich pozice v zemích východního bloku pro ně znamená záruku morální podpory tváří v tvář antikomunismu, který je doma obklopuje a izoluje.¹⁶

V září 1949 novinářka *l'Humanité* a autorka nadšených reportáží o „lidovědemokratických státech“ Simone Téryová nedokáže pochopit, že v Československu již neplatí svoboda jednání a vyjadřování. Během měsíčního pobytu na zámku Svazu československých spisovatelů v Dobříšši, kam byla pozvána ministrem informací, nerealizuje ani jeden rozhovor a neobdrží žádný dokument ani příslib oficiální schůzky: „Bez jakýchkoli informací, co se v zemi děje, jsem si připadala po celou dobu svého pobytu v Československu, jako bych byla na Měsíci.“¹⁷ Po návratu do Francie ji v *l'Humanité* vyzvou, aby už nepsala o „lidových demokraciích“. V prosinci 1949 pak sekretariát Ústředního výboru FKS přijme neodvolatelné rozhodnutí: „Bez souhlasu stranického vedení se Simone Téryová v žádném případě nesmí stýkat s cizinci.“¹⁸

Nespokojenost a zklamání komunistických intelektuálů po návštěvách Prahy v roce 1949 dokumentují konec otevřené politiky, kterou v poválečných letech provádělo ministerstvo informací, a zároveň vrhají podezření na muže, kteří se na této politice nejvíce podíleli – Adolfa Hoffmeistra, Ivo Fleischmanna a Artura Londona. Mimo to se tím uzavřela éra spontánních a svobodných vztahů, jejichž vrchol lze umístit do poloviny třicátých let, kdy českoslovenští umělci a spisovatelé, jako například básník Vítězslav Nezval, se vášnivě zajímali o francouzskou kulturu a čerpali inspiraci z pramenů avantgardního myšlení a hledání uměleckých forem, zejména surrealismu. Zrodilo se tak nejedno pevné přátelství a osobní vazby, zvláště na Bretona, Aragona, Eluarda, Tzaru, Soupaulta, Picassa, Légera a Matisse.

- 14 Seghers přijel do Prahy už v roce 1945. V roce 1946 vydal ve Francii knihu novináře Julia Fučíka *Reportáž, psaná na oprátce*.
- 15 SÚA, fond MI-d, karton 190, zpráva Ivo Fleischmanna náměstkovi ministra informací Lumíru Čivrnému z 19.5.1949.
- 16 Viz *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha (dále AMZV), fond Odb-A Kabinet, karton 150, arch. jedn. 3816, zpráva Adolfa Hoffmeistra Vladimíru Clementisovi ze 7.12.1948. Pokrokoví francouzští intelektuálové Tristan Tzaru, René Maublanc a Jean Cassou protestovali proti československému rozhodnutí nadále nevysílat studenty do gymnázií s českými třídami v Dijonu, Nîmes a Saint-Germain-en-Laye, a také proti přerušování kulturních styků Rumunska s Francií, neboť toto opatření prý vážně poškozuje rozvoj pokrokové kultury ve Francii.
- 17 SÚA, fond MI-d, karton 190, dopis Simone Téryové z 13.1.1950 Rudolfu Polákovu na ministerstvo informací.
- 18 *Archives du PCF Secrétariat* (Paris), záznam ze schůze sekretariátu 27.12.1949, bod 33. Archiv FKS není uspořádán.

Československé ministerstvo informací ve Francii

Na konci roku 1949 ve Francii pracuje kulturněpolitický aparát, jenž uvedl v činnost ministr informací Václav Kopecký v období mezi dubnem a červencem 1946. Jeho součástí je kulturní přidělenec v postavení diplomata a informační kancelář, která vydává zpravodajský věstník a týdeník *Parallèle 50*, sloužící k propagaci „lidovědemokratických“ zemí. Funkce kulturního přidělence, definovaná po jednáních mezi ministry informací a zahraničních věcí v prosinci 1945,¹⁹ umožňuje ministerstvu informací nenápadně, avšak promyšleně utvářet idealizovaný obraz Československa v cizině. Kulturní přidělenec figuruje na výplatních listinách tohoto ministerstva a přímo podléhá Václavu Kopeckému, jenž jako první dostává jeho zprávy. Diplomate československého zastupitelského úřadu v Paříži jsou naopak nuceni informovat své představené o aktivitách kulturního přidělence, jako by byl jedním z nich.²⁰

O zřízení československé informační kanceláře v Paříži bylo rozhodnuto na konci dubna 1946 z iniciativy KSČ. Jako taková patrně tvoří jeden z mnoha článků sovětské reakce na Churchillův projev ve Fultonu. Zrodila se totiž vzápětí po sérii zasedání oddělení agitace a propagandy ÚV VKS(b). Na doporučení Stalina, Ždanova a Suslova se tím posílil propagandistický aparát „bratrských stran“ v cizině.²¹ Návrh vládního usnesení přijatý Ústředním výborem KSČ (stanovené datum zde má symbolický význam) zjevně vypovídá o tom, že se zde zavádí jistá forma paralelní diplomacie: „Ministerstvo informací zřídí ke dni 1. května 1946 informační kancelář v Paříži pod svou pravomocí bez ingerence tiskového přidělence nebo velvyslance v Paříži. Úkolem této kanceláře bude zejména sledovati tisk a politické události ve Francii, informovati cizinu o politických událostech v Československu, dále vydávati týdeník (čtrnáctideník) „Paris – Prague“ a v dohodě s ministerstvem zahraničního obchodu týdenní hospodářský bulletin.“²²

Funkci kulturního přidělence zastává od dubna 1946 do května 1950 Ivo Fleischmann. Československá informační kancelář v Paříži se otevírá v červenci 1946, v době konání mezinárodní mírové konference.²³ A časopis *Paris – Prague* (od ledna 1947

19 AMZV, fond Generální sekretariát, Žourek, karton 6, záznam ze schůze konané 14.10.1946 v Kolowratském paláci a řízené Adolfem Hoffmeisterem. Za nepřítomnosti ministra zahraničí Jana Masaryka a jeho náměstka Clementise byla definována striktně prosovětská kulturněpolitická linie. Schůzi poznamenala rivalita během přidělování důležitých postů.

20 *Tamtéž*, fond Zastupitelské úřady – Paříž, karton 6, Prozatímní instrukce o kulturních přidělcích, 24.6.1946.

21 Viz MARJINOVÁ, Valentina: Od důvěry k podezřavosti: Sověští a českoslovenští komunisté v letech 1945–1948. In: *Soudobé dějiny*, roč. 4, č. 3–4 (1997), s. 451–467.

22 SÚA, fond MI-d, karton 193. Text návrhu znění vládního usnesení schválil 24.4.1946 Lumír Čivrný, vedoucí odboru kultury kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ. Ve stejnou dobu se z Moskvy vrací Bedřich Geminder s úkoly pro Československo v oblasti propagandy a stává se vedoucím mezinárodního oddělení ÚV KSČ.

23 Prvním ředitelem informační kanceláře se stal František Löbl-Landa, narozený v roce 1910. Tento bývalý španělský interbrigadista byl nejdříve vězňem ve Francii (Saint-Cyprien) a poté až do roku 1941 v Anglii. Jako člen londýnského výboru KSČ pracoval v britském leteckém průmyslu a pro sovětskou tiskovou agenturu TASS. V Paříži působil od roku 1944 v Misi československé poválečné repatriace (*Mission de Repatriement tchécoslovaque*) i v místním výboru KSČ.

Parallèle 50), vydávaný až do léta 1948 pod hlavičkou *Association France-Tchécoslovaquie*, přejde pod přímou československou kontrolu 7. října 1946. Toto periodikum, orientované spíše na kultivované čtenáře než na širokou veřejnost, řídí Artur London, který je v prosinci 1946 oficiálně jmenován jeho šéfredaktorem. *Parallèle 50* sídlí v Československém kulturním centru v Masarykově domě, kde rovněž působí *Association France-Tchécoslovaquie* a spolky Čechoslováků žijících ve Francii, nyní pod přísnou kontrolou Prahy. Celé toto společenství spravuje šesté oddělení ministerstva informací pod vedením Adolfa Hoffmeistera, jenž disponuje velkou samostatností i možnostmi. Cílovou skupinou jeho snažení jsou pokrokové intelektuální a univerzitní elity, jeho největší trumf spočívá ve frankofilství Čechů a Slováků.

Adolf Hoffmeister (1902–1973) je autoritativní, nicméně brilantní a přitažlivý světák. Tento novinář, spisovatel, výtvarník, ilustrátor a karikaturista dokáže aktivně pracovat, organizovat i agitovat. Jako spoluzakladatel avantgardního hnutí Devětsil v roce 1920 se čínorodě podílel na životě československé literární a umělecké avantgardy mezi světovými válkami, silně ovlivňované novými francouzskými uměleckými podněty. V roce 1938 prchá před nacisty do Francie, kde je internován. Po sedmi-měsíčním pobytu v pařížské věznici La Santé a v různých internačních táborech na francouzském jihu západě a v Maroku dorazí do Spojených států, kde od října 1941 do listopadu 1945 pracuje jako vedoucí československého vysílání Hlasu Ameriky. V roce 1948 opouští své zodpovědné funkce na pražském ministerstvu informací, aby se stal československým velvyslancem ve Francii. Zároveň je i stálým zástupcem své země v UNESCO, což mu mimo jiné dovoluje udržovat přátelské styky s intelektuály a umělci z celého světa. Za dramatických okolností je v roce 1951 povolán zpět do Prahy. Ve službách režimu a pod dohledem nadále vykonává reprezentativní funkce profesora a později rektora Vysoké školy uměleckoprůmyslové, aniž by zdánlivě utrpěl újmu jeho neúnavný optimismus a nadšení.

Ivo Fleischmann (1921–1997), básník a velký obdivovatel Louise Aragona, se podílel na založení novin a nakladatelství *Mladá fronta*, kolem nichž se sdružili mladí pokrovní intelektuálové, kteří se zúčastnili protifašistického odboje. V pětadvaceti letech ho přítel Hoffmeister jmenuje kulturním přidělcem v Paříži, kde v letech 1945 až 1950 vykonává funkci kulturního rady velký malíř a francouzský státní příslušník Josef Šíma (1891–1971), jenž ve Francii žije od roku 1921. Fleischmann je mladým literárním nadšencem. Dokonalá znalost francouzštiny a vášeň pro francouzskou literaturu (přeložil už Aragona, Tzaru, Anouilha) mu usnadňují navazování a prohlubování kontaktů. Navíc ochotně a dobře provádí jakékoli nové úkoly, které jsou mu svěřovány. Po návratu z Paříže od roku 1950 pracuje na ministerstvu informací a po jeho zániku v roce 1953 přejde do služeb ministerstva kultury. Z titulu této funkce v Praze přijímá francouzské umělce a spisovatele, mezi jinými Paula Eluarda, Louise Aragona a Rogera Vaillanda, s nimiž se spřátelí. Do Paříže se vrací v roce 1964 opět jako kulturní přidělelec. Ve francouzské metropoli nakonec zůstane natrvalo, neboť v roce 1969 opustí československé diplomatické služby a odejde do exilu.

Viz BOUČEK, Jaroslav (ed.): *Českoslovenští interbrigadisté jako zdroj politických elit po roce 1945*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 20.) Praha, ÚSD AV ČR 1994.

Artur London (1915–1986) je „profesionálním revolucionářem“ československo-francouzských poválečných vztahů. Jeho aktivita je mnohotvárná, trvalá a nenápadná až do zatčení v lednu 1951. Víme, že hrál roli jak během roztržky mezi KSČ a FKS ohledně československé sekce v MOI,²⁴ tak při převzetí kontroly nad komunisty z československé kolonie v Paříži či v omezování vlivu československých odbojářů, kteří za války pracovali pro francouzské nebo anglosaské zpravodajské služby.²⁵ Od roku 1946 řídí vydávání revue *Paris – Prague*, respektive *Parallèle 50* a informační kancelář v Paříži. Po krátkém zdravotním pobytu ve Švýcarsku mu francouzské úřady v prosinci 1948, když byl jmenován radou na velvyslanectví v Paříži, odmítnou vystavit diplomatické vízum. V únoru 1949 je proto jmenován náměstkem ministra zahraničních věcí. Zodpovídá za „kádry“ neboli správu a dohled nad zaměstnanci ministerstva. Ve Francii je London velmi dobře známý jako bývalý dobrovolník ze španělských brigád v občanské válce, francouzský partyzán, vězeň v Mauthausenu a posléze v Praze (kde byl v listopadu 1952 odsouzen na doživotí a o tři roky později propuštěn), a především jako autor knihy *Doznání*, jež v roce 1968 francouzské veřejnosti – hlavně její levicové části – ozřejmila mechanismy velkých stalinských procesů v Československu.

Osobní vlastnosti a způsoby jednání každého z těchto tří mužů jsou velmi rozdílné a zároveň se vhodně doplňují. Hoffmeister vystupuje jako nadaný diplomat a budí dojem inteligentního, zábavného, elegantního a vytříbeného komunisty. Fleischmann pečlivě sleduje každodenní francouzský kulturní život, organizuje setkání věnovaná československé kultuře, zintenzivňuje vzájemné přátelské styky a sepisuje dlouhé a podrobné zprávy. Londonovou doménou je informace v plném slova smyslu. Jejich společná aktivita má dva hlavní cíle: nejprve vytvořit síť vlivných známostí v pokrokových diplomatických, univerzitních a intelektuálních kruzích, kde lze pěstovat

24 Imigrační pracovní síla (*Main-d'Œuvre Immigrée*) byla prokomunistická odbojová organizace za druhé světové války, která spojovala do jazykových skupin zahraniční partyzány. Viz SÚA, A ÚV KSČ, fond 101/1 (Ústřední výbor KSČ), sv. 59; také BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archívech: Praha – Paříž (1948–1968)*. Praha, Paseka 2000, s. 55–56. Podle Eduarda Goldstückerera (rozhovor autorky článku z 22.4.1996), jenž se podílel na činnosti Mise poválečné repatriace, se FKS nechtěla vzdát pravomoci nad českými komunisty z řad bývalých odbojářů žijících ve Francii, kteří se osvědčili v ilegálním boji. Odtud pramenil konflikt KSČ s Londonem, podporujícím francouzské stanovisko.

25 Svědectví Josefa Fišery potvrzuje, co lze zjistit ze stránek knihy Karla Bartoška *Zpráva o putování v komunistických archívech*, s. 57. Od roku 1946 v očích komunistů aktivních kolem pařížské informační kanceláře a Mise poválečné repatriace, tedy zejména Londona a Löbla-Landy, padlo podezření na československé sociální demokraty působící ve Francii. Nedůvěřivé sledování se zvláště vztahovalo na Centrum československé pomoci v Marseille a členy YMCA Josefa Fišeru, a především Oldřicha Dubinu. Oba byli komunisty obviňováni, že se chtěli „infiltrovat“ do spolků československých občanů ve Francii a do struktur konzulátu. Centrum československé pomoci v Marseille bylo během odboje v přímém spojení s britskou i francouzskou výzvědnou službou, což dokládá zpráva ministerstva vnitra z roku 1950, kdy si centrum pomoci znovu zažádalo o povolení působit jako zahraniční asociace (viz *Archives nationales de Fontainebleau*, 840083/0024/1005). Stejným způsobem sledovala pařížská informační kancelář v zájmu KSČ i některé osobnosti, jako například Huberta Ripku (SÚA, A ÚV KSČ, fond 100/24, sv. 94, arch. jedn. 1111).

kulturní vztahy v duchu bilaterálních smluv uzavřených mezi oběma vládami; prostřednictvím této struktury pak na Západě šířit obraz prosperující a světu otevřené československé demokracie.

Z politického pohledu jde zprvu o snahu pozdržet pomocí připomínaného německého nebezpečí vstup Francie do západního bloku. V létě 1947, po československém odmítnutí Marshallova plánu, však získává prioritu boj s ofenzivní protikomunistickou západní propagandou, k jehož prostředkům patří i zvýšený počet kongresů a mezinárodních setkání pořádaných v Praze. V tomto kontextu je vskutku pozoruhodnou událostí Světový festival mládeže. V červenci a srpnu 1947 Československo takto objeví více než pětasedmdesát tisíc mládežníků z celého světa, z toho pět tisíc Francouzů.²⁶ Smysl akce spočívá v tom, že pro většinu mladých delegátů festival představuje první kontakt s komunismem. Československo jakožto nástroj propagandy tak plní funkci výkladní skříně demokratické Evropy pod sovětským vlivem: „K tomu je vhodné Československo, kde vládne Národní fronta, kde je prezident Beneš, kde i podle nejhorších odpůrců sovětů dosud vládne demokracie, kde podle nich ještě nespada železná opona.“²⁷

Francouzští komunisté na špatné straně barikády?

Únor 1948 pro ministerstvo informací v Praze ještě železnou oponu nespouští. V *Parallèle 50* se tato událost ani příliš nekomentuje. Opravdová změna nastane až v zimě 1949–1950 a je daleko spíše kulturní než politická.

Právě tento aspekt se pokouší vysvětlit vedoucí sekretariátu ministra průmyslu Vladimír Meissner, když zdůvodňuje svůj nesouhlas s přijetím francouzského specialisty na plánované hospodářství Charlese Bettelheima, oficiálního hosta ministra informací na konci listopadu 1949.²⁸ Zvláště přitom upozorňuje na obtížnou kontrolu dalšího užití sdělených informací a na nemožnost demonstrovat ekonomické výsledky, které by odpovídaly tvrzením propagandy: „Je nutno otevřeně říci, že nemáme

26 Viz WELLAN-CASSIDY, Sally: L'été 1947 à Prague. In: *Études*, č. 3 (1947), s. 101–109.

27 Tato slova pronesl Václav Kopecký k novináři Stanislavu Budínovi, který na jaře 1947 se souhlasem vedení KSČ i Bedřicha Gemindera, zajišťujícího spojení mezi KSČ a VKS(b), měl za úkol připravit koncepci nové informační kanceláře ve službách společenství „lidových demokracií“. Výběr Prahy k tomuto záměru Kopecký v rozhovoru odůvodňoval tvrzením, že pouze Československo může obnovit důvěru západní veřejnosti. Citováno podle nevydaných Budínových pamětí (3. díl, s. 27–30), uložených v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze.

28 SÚA, fond MI-d, karton 190. Návštěva Charlese Bettelheima byla především úspěšnou propagandistickou operací. Bettelheim, tehdy ředitel Ecole Pratique des Hautes Etudes, se zajímá o Československo, jež platí za průmyslový a se světovou ekonomikou dobře propojený stát. Pozornost Čechoslováků naopak přitahují jeho kontakty s konzervativními kruhy a záměr zformovat neuniverzitní typ semináře, jenž by se zabýval hospodářstvím „lidovědemokratických“ zemí. Tento projekt chce finančně podpořit i československý ministr informací. Při jeho návštěvě se proto pečlivě dbá, aby nepřišel do styku s nespolehlivými osobami. Bettelheim tak na konci pobytu konstatuje, co bylo přáním, aby konstatoval: udržování tradice českého frankofilství, nadbytek spotřebního zboží, úspěch zemědělských družstev.

zájem na tom, abychom takovýmto cizincům sdělovali víc, než je jim stejně dostupné z novin a publikací. (...) Cizinci, kteří k nám přijíždějí, budou si musiti zvyknouti na to, že není u nás možné, jak tomu bylo snad dříve, kdy panovala v těchto otázkách určitá lehkomyšlnost, aby poznatky o našem národním hospodářství sbírali dle vlastního uvážení a podle svých zvyků.“²⁹

Koncem prosince 1949 ministr informací Václav Kopecký žádá československou ambasádu v Paříži, aby její diplomaté pomohli rozptýlit neoprávněně pochybnosti a falešné názory ohledně Československa, jimž by mohli podléhat pokrokoví francouzští intelektuálové. K nespokojenému Eluardovi a Seghersovi se totiž přidala i Aragonova manželka Elsa Trioletová: oproti ujištěním a slibům v Praze nevydali nic z jejího díla. Adolf Hoffmeister a Ivo Fleischmann však už chápou, jak rozdíl mezi oběma režimy deformuje vzájemné styky: „Tento bod je těžko řešitelný, pro Francouze je bolestivý. Vztah je rušen často prostě danou růzností obsahu politického boje. (...) Ale i jinak jeví se různost názorů, zejména v posuzování kulturních a uměleckých projevů francouzských, z hlediska socialistického realismu, eventuálně i z francouzského výkladu pojmu formalismus.“³⁰

Měsíc nato se Adolf Hoffmeister ještě snaží zdůvodnit sympatie Francouzské komunistické strany k Henri Matissovi a Pablo Picassovi, byť jsou oba tvůrci proslulí svými přezíravými postoji k socialistickému realismu. Vyhýbá se přitom otázkám estetickým a obezřetně se odvolává na Eluardova slova o finančním úspěchu slavných umělců: „A tu je zajímavá jedna okolnost, o které se v důvěrné schůzce nedávno rozhovořil básník Paul Eluard, řka přibližně toto: ‘Brutálně vyjádřeno je nutno připustit, že veliké osobnosti mají pro stranu význam především svou velikostí. Velikost osobností na Západě je měřena jejich cenou. Dokud jsou Matissovy nebo Picassovy obrazy placeny miliony dolarů, dotud jsou hospodářskými i uměleckými veličinami. V tom okamžiku je jejich projev pro stranu nesmírně cenný...’“³¹

Hoffmeister pak připomíná Picassovu významnou pomoc při financování levice za občanské války ve Španělsku a jeho podporu hornické stávkce. Důmyslně rovněž naznačuje nevoli, kterou by pocítila velká část pokrokových intelektuálů, kdyby se tento malíř podrobil požadavkům socialistického realismu a stal se konvenčním umělcem. Ústupky pravidlům oficiálního ideologického projevu, což je novinka ve stylu Hoffmeisterova psaní, špatně maskují zlost tohoto milovníka umění, jenž ale na druhou stranu velmi dobře ví, že svobodnější způsob vyjadřování by ho vystavil nebezpečí.³²

29 *Tamtéž*, dopis Vladimíra Meissnera, vedoucího sekretariátu ministra průmyslu, ministerstvu informací z 28.11.1949. Návštěva Charlese Bettelheima byla rovněž nežádoucí ve Státním úřadu plánovacím.

30 *Tamtéž*, karton 189, nedatovaná odpověď Hoffmeistera a Fleischmanna na šifrovaný dotazník náměstka ministra informací Lumíra Čivrného, zaslaný do Paříže 21.12.1949.

31 *Tamtéž*, kopie politické zprávy č. 12 „Politická situace na kulturní frontě“, kterou vypracoval Hoffmeister pro ministerstvo zahraničních věcí v Praze 3.2.1950.

32 Viz AMZV, fond Generální sekretariát, karton 138, zpráva pracovníka československého velvyslanectví v Paříži z 29.12.1949 Arturu Londonovi, náměstkoví ministra zahraničí a vrchnímu „kádrovákovi“ jeho pracovníků v zahraničí. Pisatel vyčítá Hoffmeisterovi pohrdání nevýznamnými osobami, nechotu nechat se oslovovat titulem „soudruh“ a špatnou organizaci oslavy

Nedlouho poté se zástupci ministerstev informací a zahraničních věcí dohodnou na nezbytném ohledu k přecitlivělosti francouzské komunistické strany v otázce uměleckého formalismu.³³ Jsou také nakloněni tomu, aby se uzavření pražského Denisova ústavu alespoň projednalo s francouzskými komunisty. Vysloví se i pro zachování minimální úrovně oficiálních kulturních vztahů s Francií, nutné k organizování výstav. Už ale vědí, že svobodná tvorba francouzských komunistických umělců by v Československu byla nepřijatelná: „Nesmí se zapomínat, že Francie je stále buržoazní demokracií, kde mají pozitivní vliv i kruhy, které by v dnešním našem státě byly na druhé straně barikády. Naopak zase není možno zamlčovat kritéria kulturní tvorby, která jsou u nás dnes podporována, i když vzbudí ve Francii bezesporu odpor větší části pokrokových intelektuálů.“³⁴

Nahrazení ministra zahraničních věcí Vlado Clementise v březnu 1950 Viliamem Širokým ohlašuje brzký konec veškeré francouzské kulturní přítomnosti v Československu a potvrzuje marnost výše zmíněných diskusí.³⁵ Argument, který měl francouzské komunisty omluvit, zároveň zdůvodňuje nedůvěru vůči nim: stále se ještě nacházejí ve frontové strategii dobývání moci a žijí v buržoazní demokracii, kdežto Československo už buduje socialismus a žije ve vyšším typu demokracie, v demokracii sovětské. Toto zhlížení se v nadřazenosti a přilnutí k dokonalejší formě sovětizace zatěžuje veškerou svou vahou nevyřčeného vztahu mezi českými a francouzskými komunistickými intelektuály. Je výrazem zřejmého ideologického ztuhnutí a neprodleně vede k přepsání vývoje česko-francouzských kulturních styků. Ministerstvo informací sestaví bilanci, která odsuzuje ideologický „chaos“ předcházejícího období a falzifikuje průběh událostí posledních pěti let. Po celé zemi se dotvářejí a „zdokonalují“ struktury, které českoslovenští komunisté zavedli podle sovětského vzoru.³⁶ Při přepisování minulosti se zamlčuje aktivní účast komunistů na česko-francouzských poválečných kulturních výměnách. Politika pronikání ministerstva informací do Francie z let 1946 a 1947 je zapomenuta.

sedmdesátých narozenin J. V. Stalina: „Projev soudruha Hoffmeistra byl velmi krátký a patřičně neocenil dílo soudruha Stalina. Místo toho se omezil na čtení básně Vítězslava Nezvala. V sále, kde se vzpomínková oslava konala, nebyla ani československá, ani sovětská vlajka, natož portrét či bysta...“ Ivo Fleischmann je ve zprávě ministerstva vnitra z prosince 1949 naopak označen za trockistu (*Archiv ministerstva vnitra ČR, Praha (dále AMV), inv. jedn. 305-737-4, sv. 11*).

33 AMZV, fond TO-T (Teritoriální odbor – Tajné), karton 10, zápis ze schůze mezi zástupci ministerstva informací (dr. Polák a Ivo Fleischmann) a ministerstva zahraničních věcí (dr. L. Benda a V. Kratochvílová) 24.1.1950.

34 SÚA, fond MI-d, karton 190, Fleischmannova zpráva Lumíru Čivrnému z 19.5.1949.

35 Viz mj. depeše francouzské tiskové agentury AFP z 23.3.1950, která oznamuje, že výměna ministra zahraničí bude mít za následek útoky proti západním novinářům. Také Paul Barton ukazuje, jak v tomto okamžiku českoslovenští diplomaté definitivně ztratili svou nezávislost na stranickém aparátě (*Prague à l'heure de Moscou*, s. 151–152).

36 Sovětizace aparátů je dobře patrná ve většině administrativních dokumentů, a to jak na úrovni organizace způsobů práce, tak i užívaným pojmoslovím. Sovětské poradci přepracují školský zákon z roku 1948, jenž do určité míry respektoval národní kulturu (píše o tom Stanislas Kirschbaum v práci *Le Stalinisme et la Tchécoslovaquie*, s. 285). „Zdokonalují“ i systém pracovních táborů, které zavedli sami Čechoslováci v roce 1948.

V duchu zavrženého „období chaosu“ je zhodnocena i výstava „Třicet let československé malby a sochařství“, uspořádaná v prosinci 1946 v Paříži a „sestavená z děl téměř výlučně formalistických, napodobujících francouzskou abstraktní malbu“. O kulturních smlouvách s Francií se tvrdí, že je podepsal v červnu 1946 Jan Masaryk,³⁷ třebaže tak ve skutečnosti učinil 8. prosince 1945 Clementis. O tuto čest se rovněž urputně ucházel ministr školství Zdeněk Nejedlý,³⁸ který chtěl smlouvy podepsat sám, ačkoli byl známý jako protifrancouzský ideolog. Navíc „doznání“ učiněná při velkých politických procesech, které se pečlivě připravovaly od příjezdu sovětských poradců, vymazávala z paměti skutečnou náplň kulturněpolitických misí československých komunistů v letech 1945 až 1950, tím že je interpretovala jako špionážní aktivity ve prospěch Západu.³⁹ Obvinění jsou veřejně osočování z trockistických, sionistických a kosmopolitních hříchů, prosazuje se mínění, že je nezbytné ukončit veškeré vztahy se Západem. Od seznamu úhlavních nepřátel budování socialismu, který se také objeví v přelomové zimě 1949–1950, se odvíjí systém dozoru a denunacií, do nějž Státní bezpečnost vtáhne velkou část obyvatelstva.⁴⁰ Trockisté jsou nařčeni z pokusů proniknout do řad Francouzské komunistické strany, přičemž mezi jejich jmény jsou přimíchány dvě osobnosti, které na začátku roku 1950 veřejně obhajovaly Československo a „lidové demokracie“: Charles Bettelheim, představený jako „starý trockista a člen někdejšího časopisu Internationale, národohospodář a autor práce o ‘sovětském plánování’“, a Pierre Cot, „nezávislý francouzský poslanec, bývalý poslanec za radikální socialisty, předválečný ministr letectví a poté ministr obchodu, spolupracovník KSF, kterého se trockisté snaží získat pro své cíle“.⁴¹

V rozporu se skutečností jsou Čechoslováci nuceni všem těmto mystifikacím věřit. V důsledku strachu nebo únavy mnozí z nich alespoň na chvíli podlehnou vynucenému konformismu, jehož logiku vyjadřuje následující zásada: raději (pohodlně) přijmout jednotnou mluvu a projev podle sovětských norem, ostatně od nynějška všude závazných, než se vystavit rozporům mezi (individuálním) hlasem svého svědomí a (kolektivním, nicméně zvnitřněným) hlasem své komunistické víry.⁴² Stalinismus

37 Viz SÚA, fond MI-d, karton 189, Vývoj kulturních styků mezi ČSR a Francií, 1945–1949. Čtrnáctistránková nedatovaná a bezejmenná zpráva, z níž zde čerpám, byla pravděpodobně sepsána v březnu nebo dubnu 1950, po vynucené demisi Vladimíra Clementise.

38 AMAE, série Relations culturelles, 1945–47, karton 92, telegramy č. 175 a 176 od *chargé d'affaires* v Praze Louise Kellera francouzskému ministerstvu zahraničních věcí z 29.10.1945: „Podepsání kulturních smluv je záminkou prudkého konfliktu mezi Nejedlým a Clementisem.“

39 Paul Barton zastává myšlenku o likvidaci sovětské špionážní sítě založené v Praze (*Prague à l'heure de Moscou*, s. 267). Karel Kaplan se o tomto pramenu nezmiňuje, upozorňuje však na smlouvy projednávané mezi Sověty a Českoslováky v květnu 1950 o špionáži na Západě, a také na zánik špionážní sítě v zimě 1949–1950, jejímž členem údajně byl Artur London (KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*. Brno, Doplněk 1999, s. 64–65).

40 Kritická bilance československého teroru viz BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha, Prostor 2001.

41 AMV, inv. jedn. 305-534-1, Trockisté, přehled poznatků a úkoly. Zpráva není datovaná, s největší pravděpodobností pochází z roku 1951. Pierre Cot po návratu z cesty po „lidovědemokratických“ státech přednese v pařížském Pleyelově sále 16.6.1950 velmi důležitou přednášku, kde vyzývá k francouzské ekonomické spolupráci s Východem.

42 Slovenský spisovateľ Dominik Tatarka v autobiograficky inšpirovaných novelách *Démon souhlasu* z roku 1956 analyzuje tyto mechanismy „duševního věznění“ za stalinismu (francouzské vydání:

tak k policejnímu útlaku připojuje specifické formy „duševního věznění“, jež neznají ani ti nejfanatičtější západní komunisté.

Nenapravitelný individualismus francouzských soudruhů

Neúspěch kulturních jednání z roku 1950 mezi KSČ a FKS je tedy nutné zasadit do tehdejšího napjatého ideologického kontextu.⁴³ Boj proti všem formám západního kulturního výrazu v zimě 1949–1950 se odehrává se stejnou intenzitou ve všech zemích sovětského bloku. Bez rozdílu míří na odpůrce tamního režimu i na komunisty, kteří si uchovali spojení se Západem, zejména pak na ty z nich, již druhou světovou válku prožili v anglosaském exilu.⁴⁴

Koncem září 1950 vyšle Laurent Casanova⁴⁵ šéfredaktora časopisu *Nouvelle Critique* Jeana Kanapa a malíře Borise Taslitského do Prahy, aby zde projednali nové způsoby kulturní výměny; významní českoslovenští politici tuto otázku prozatím zarputile odmítají i při oficiálních diskusích s francouzským velvyslancem v Praze.⁴⁶ Čechoslováci nešetří kritikou vůči francouzským soudruhům, když jim vytknou improvizaci a ideologickou nezodpovědnost. Především však vyžadují přísnou kontrolu kulturních styků, jež jsou údajně příliš spontánní, bohaté a různorodé. Dávají také najevo obavy z odmítání socialistického realismu u mladých francouzských intelektuálů, kteří se přiklonili ke komunismu během války, ale i z jejich bojovného zánícení, s nímž chtějí vysvětlovat Čechoslovákům roli umění při budování socialismu.⁴⁷ Francouzská delegace si nedokáže představit nedůvěru, která se okolo ní vznáší, a už vůbec ne nebezpečí, jež pro československé soudruhy představují jakékoli spontánní styky se západními návštěvníky, třebaže jsou to komunisté.⁴⁸

Le Démon du Consentement. Le Roelux, Le Talus d'Approche 1986).

43 SÚA, fond MI-d, karton 190, Memorandum jednání s delegáty s. L. Casanovy, delegáta ÚV a politbyra KSČ, 4.10.1950.

44 Viz GUÉNARD, Annie: De la reconstruction à l'éviction: Entre 1944 et 1949, une politique culturelle française en Europe centrale et orientale confrontée à l'organisation du Bloc communiste. In: *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, č. 36 (říjen–prosinec 1994), s. 21–26.

45 Laurent Casanova (1906–1972), člen Ústředního výboru a politbyra FKS, je od roku 1947 pověřen úkolem bdít nad pravověrností komunistických intelektuálů (viz CASANOVA, Laurent: *Responsabilités de l'Intellectuel Communiste: Rapport aux Intellectuels Communistes du 28 février 1949 salle Wagram*. Paris, Editions de la Nouvelle Critique 1949). Laurent Casanova má v popisu práce i Světový výbor obránců míru se sídlem v Praze.

46 AMAE, série Europe 1949–55, Tchecoslovaquie, č. 161. Nový francouzský velvyslanec Jean Rivière se v tomto směru několikrát pokoušel angažovat. Při předávání svých pověřovacích listin 1.2.1950 narazí na Gottwaldův naprostý nezájem. S odporem se setká i u předsedy vlády Antonína Zápotockého 27.4.1950. V listopadu téhož roku si stěžuje, že o otázkách kultury nebylo možné hovořit ani s ministrem informací. Viz MARÈS, Antoine: Franco-Czechoslovak relation to the Munich syndrom. In: CALANDRI, Elena – VARSORI, Antonio (ed.): *The Failure of Peace in Europe, 1943–48*. London, Palgrave 2001, s. 104–122. Dle svědectví Borise Taslitského zpráva o návštěvě delegátů FKS v československém tisku údajně vzbudila živou reakci na francouzské ambasádě v Praze (rozhovor autorky z 9.7.1999).

47 SÚA, fond MI-d, karton 190, memorandum ze 4.10.1950.

48 Pro porozumění, jak se mladé generaci francouzských komunistických intelektuálů nezdála

Mezinárodní komunistické hnutí však stále počítá s Francouzskou komunistickou stranou při zprostředkování angažmá nekomunistických sympatizantů, zvláště křesťanů, ve Světovém výboru obránců míru. Po intelektuálech z FKS se tak vyžaduje militantní činnost zaměřená na francouzskou nekomunistickou inteligenci a přísná pracovní disciplína – čtvrtletní plány spojené s pravidelnou měsíční kontrolou aktivity. Od tohoto opatření se očekává posílení jejich ideologické důslednosti a shromažďování požadovaných informací; informační výměna musí zahrnovat zprávy počínaje ideologickými analýzami kulturněpolitických problémů v různých oblastech kulturní tvorby až po úkoly klasických zpravodajských služeb.

Vyslanci FKS v Praze jsou hluboce zklamáni: doufali, že ve jménu proletářské solidarity bude oceněna jejich politická aktivita a obdrží okamžitou materiální pomoc. Namísto toho se s nimi jedná jako s druhořadými komunisty, což nesou nelibě. Nakonec nezískají vůbec nic⁴⁹ – dokonce ani příslib výstavy francouzského pokrokového malířství, kterou navrhuji během pražského pobytu a jejíž koncepce počítá vedle Fernanda Légera a Pablo Picassa i s realisty André Fougeronem a Borisem Taslitským. Francouzským komunistům zkrátka pořád nedochází, že pojetí socialistického realismu na Východě je neslučitelné s veškerým svobodným projevem. Čechoslováci proto na jejich adresu oprávněně konstatují, že kulturní konverze francouzských soudruhů nemůže nastat, pokud nebudou vystaveni dostatečnému vnějšímu tlaku: „1. Musíme počítat s malou akceschopností v organizačních záležitostech u našich francouzských soudruhů. 2. Musíme počítat s ne ještě překonaným individualismem francouzských kulturních pracovníků.“ Z nemohoucnosti podrobit Francouze disciplíně Čechoslováci vzápětí vyvodí tyto důsledky: „Kontrolou, které zejména z důvodů prudké diferenciacce mezi franc[ouzskými] kult[urními] pracovníky je naprosto třeba, dosáhneme toho, že napříště nebude do Československa uděleno pozvání žádnému, byť komunistickému kulturnímu pracovníku, bez schválení s. Casanovy.“⁵⁰

Větší důslednost Francouzské komunistické strany v otázce socialistického realismu tak nepřinese významnější změnu situace ani na konci roku 1950. Všechna nedorozumění nahromaděná během minulých měsíců i nadále přetrvávají. V září 1951 proto členovi FKS Victoru Leducovi nezbyvá než konstatovat podstatně menší rozsah kulturní výměny s Československem než s ostatními „lidovědemokratickými“ státy, jakož i zamítnutí některých žádostí francouzských intelektuálů o pobyt v Československu.⁵¹ Hlavní důvod tohoto ochlazení spočívá v tom, že v Československu již pevně zakořeněný totalitní režim jednotného projevu a myšlení je v tomto směru nezkušeným Francouzům cizí. To lze v prosinci 1951 vyčíst i z kritických rozpaků

věrnost Moskvě neslučitelná s odmítáním ždanovovské kultury, viz DAIX, Pierre: *Les hérétiques du PCF*. Paris, Robert Laffont 1980, s. 184; DESANTI, Dominique: *Ce que le siècle m'a dit*. Paris, Plon 1997, s. 460: „Za revoluční malbu jsme v padesátém roce považovali Picassa. (...) Říkali jsme si to mezi sebou, nikdy na schůzi, nikdy písemně, nikdy před soudruhy, kteří podávali zprávy.“ Viz také *Autocritique* Edgara Morina (citováno Pierrem Daixem, s. 186).

49 Rozhovor autorky s Borisem Taslitským z 9.7.1999.

50 SÚA, fond MI-d, karton 190, Memorandum jednání s delegáty s. L. Casanovy, delegáta ÚV a politbyra FKS, 4.10.1950.

51 AMZV, fond Tiskové oddělení, karton 14, Rozhovor Victora Leduca s Fedorem Ballo z 24.9.1951. Tajné.

člena vedení FKS Jacquesa Duclose nad rozhlasovým pořadem *Ce soir en France*, pravidelně vysílaným z Československa ve francouzštině: „Poukázal na to, že by se pro tato vysílání nemělo používat marxistické terminologie. Posлуhači jsou z velké části lidé, kteří jsou proti francouzské vládě, které bychom však odpudili, kdyby měli dojem, že jim dáváme ‘propagandu’.“⁵²

Tyto rozhlasové pořady se natáčejí částečně v Paříži a částečně v Praze, kde jsou kompletovány československou rozhlasovou službou a pečlivě střeženými francouzskými spolupracovníky, kteří se mnohdy setkávají s nedůvěrou a šikanováním kvůli své „nedisciplinovanosti“.⁵³ Přípomínka Jacquesa Duclose v kontextu pražského zatýkání a procesů hraničí s podvrtnou činností a zjevně dokládá ideologický zmatek, jež nelze tolerovat. Ihned je o všem zpraven prezident Gottwald. Z pohledu Prahy celá aféra dokazuje, že francouzský komunistický předák se neřídí požadavky sovětské propagandy na ideologické a jazykové normy, kterým neporozuměl. Jedná se o charakteristický příklad nedorozumění mezi FKS a KSČ v kulturněpolitických otázkách, které na dlouhou dobu zůstane nepřekročitelné.⁵⁴

Toto nedorozumění znamená definitivní konec ještě nedávno oboustranně bohatých kulturních vztahů, založených na obrazu sesterských republik s podobnými osudy, jenž platil až do května 1947, kdy byli z francouzské vlády vypuzeni komunisté. Ve Francii tak představu Československa jakožto bohaté kulturní země, ostatně sdílenou pouze nevelkým okruhem osob, nahradí šedivý obraz vlastní všem „lidovým demokraciím“. Přesto existuje společný česko-francouzský komunismus, jak ho popsal Pierre Gremion.⁵⁵ Rozvíjí se v letech 1950 až 1952 v rámci mezinárodních organizací se sídlem v Praze a na základě prostého politicko-ekonomického partnerství, v němž absentovala ideologie.⁵⁶

Na jaře 1951 zanikají poslední ostrůvky francouzské kulturní přítomnosti v Československu. Dvanáctého dubna požádá československá vláda francouzskou vládu o ukončení činnosti všech francouzských kulturních zařízení: Ústavu Ernesta Denise v Praze a *Maison de France* v Brně a Bratislavě. Masarykův dům v Paříži je uzavřen

52 SÚA, A ÚV KSČ, fond 100/24, sv. 94, arch. jedn. 1111; fond 100/3, sv. 20, arch. jedn. 72. Jistá soudružka Jizbová tvrdě odmítá Duclosův názor a píše v tomto smyslu zprávu pro ministerstvo informací, která je ve zkráceném znění zaslána také prezidentu Gottwaldovi. Jacques Duclos tehdy ve vedení FKS zastupoval momentálně nemocného Maurice Thoreze.

53 Viz *Tamtéž*, fond 100/3, sv. 20, arch. jedn. 72. Konformita relace *Dnes večer ve Francii* i jiných pořadů na krátkých vlnách ve francouzštině se vzhledem k sovětským normám pečlivě kontroluje a hodnotí. Lise Londonová, která řídí francouzské rozhlasové vysílání z Prahy od jeho zahájení, je 11.5.1951 donucena práci přerušit a odejít na dlouhodobou dovolenou. *Tamtéž*, fond 19/7 (Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ), sv. 600, arch. jedn. 1.

54 Platí to i dnes? Komunistické hnutí ve Francii nepoznalo „duševní věznění“ na sovětský způsob v 50. letech ani každodenní důsledky strachu, jenž byl o to více ničující, že bylo životně nutné jej potlačovat a zapírat. Sovětská ideologie v umění, a zejména socialistický realismus jsou myslitelné pouze za předpokladu zrušení vnitřních i vnějších svobod, se všemi důsledky takového jednání. Ve Francii běžně užívané metody analýzy komunismu tuto skutečnost stále neberou dostatečně na vědomí.

55 Viz GREMION, Pierre: *Aperçus du communisme franco-tchécoslovaque*. In: *Esprit*, č. 230–231 (1997/3–4), s. 92–108.

56 Kulturní statky (knihy, desky, filmy atd.) se staly součástí komplexních jednání jako jiné zboží.

7. června 1951. *Parallèle 50*, z pohledu zákona francouzský časopis, přestane vycházet 17. července 1952.

Je nutno číst komunistické archivy jiným způsobem?

Naše pátrání se odehrávalo v omezeném prostoru a čase: jeho tématem byly vztahy československých a francouzských intelektuálů mezi lety 1949 a 1951, viděné především očima pražského ministerstva informací. Připomenuté události – návštěvy francouzských spisovatelů v Praze, neúspěšná jednání mezi KSČ a FKS – nejsou samy o sobě natolik významné jako jejich následná vysvětlení a zdůvodnění v dobových úředních dokumentech. Ideologický diskurz, jímž jsou prostoupeny, se naléhavě odvrací od minulosti – která už nepředstavuje nic jiného než období přechodu k intenzivnímu budování socialismu – zamlčuje všudypřítomnost Sovětů a jimi ovládané policie a rezonuje neklidem, jež vyvolává zostřená sovětizace kultury v zimě 1949–1950. Otázkou zůstává, jak dalece tehdy českoslovenští komunisté vnímali, že jsou zbavováni vlastních ambicí a že jsou v administrativní, politické a umělecké rovině podrobováni kultuře, která je jim cizí.

Mimo tuto otázku náš příběh o nedorozuměních mezi československými a francouzskými komunisty upozorňuje na tři důležité aspekty dosud neukončeného výzkumu, pokud jde o jeho další vyhlídky i aktuální hranice: na omezený přístup k archivům, nedostatečnou interpretaci komunismu a vzdor ponížené paměti svědků padesátých let.

Zaprve: Sovětizace Československa byla promyšlená v duchu zákonitostí celosvětového komunistického systému⁵⁷ jako jednotný proces, sledující dva posloupné, leč odlišné modely, které však podle konkrétní situace mohly být uplatňovány současně: přechod k socialismu „československou cestou“ a „budování socialismu“ skrze totalitní společnost. Kroky ministerstva informací ve Francii v období 1945 až 1950 se řídí prvním vzorem. Kompletně zhodnotit tuto československou kulturněpolitickou aktivitu bude však možné až po úplném zpřístupnění francouzských archivů, tedy v letech 2005 až 2010.

Sovětizace Československa trvala více než deset let. Její počátek lze datovat nasazením sovětských politruků v zimních měsících 1941–1942 do řad Československého armádního sboru, bojujícího na ruské frontě. Završena byla po Stalinově smrti počátkem roku 1954 poslední popravou jednoho z členů strany,⁵⁸ kteří sloužili věci relativně autonomního československého komunismu, ačkoli se tehdy již začaly objevovat signály uvolnění v sovětských vztazích se Západem.

Celý tento proces byl zpomalován, případně modifikován dle potřeb (a někdy i v důsledku nerozhodnosti) sovětské zahraniční politiky, v níž Československo před-

57 Viz KRIEGEL, Annie: Le système communiste mondial: Mythe ou réalité? In: *Pouvoirs*, č. 21 (1982), s. 6–9.

58 Byl jím Osvald Závodský, šéf Státní bezpečnosti z počátku 50. let, který byl odsouzen k smrti v prosinci 1953 a popraven na jaře 1954.

stavovalo důležitý nástroj. Je proto nutné znovu prostudovat československou poválečnou historii a možná i přezkoumat pohled na únorový převrat 1948.

Zadruhé: Způsob kontroly československé občanské společnosti podrobené sovětizaci se neomezuje jen na policejní teror, který je ovšem podmínkou *sine qua non* a z hlediska západního chápání se jeví jako prvek nejsrozumitelnější. Hrozba reálného i pomyslného násilí v mnoha podobách propůjčuje věrohodnost systému reprezentací, který „formuje chování“, jak píše Claude Lefort.⁵⁹ Tyto reprezentace přitom fungují přinejmenším ve dvou rovinách. Na úrovni mytické a symbolické vítězství „řádu“ nad „chaosem“ představuje zrození nové éry v protikladu k době předešlé. Na úrovni ideologické, ve shodě s postulátem Informbyra z roku 1949, představa boje, destrukce starého řádu provází vstup do etapy budování socialismu. Tato představa přesvědčivě a zdánlivě racionálně ospravedlňuje rozbití a atomizaci všech struktur dřívější občanské společnosti:⁶⁰ komunistický systém, to je také logokracie, umělý jazyk, fabrikování řádu a chaosu s pojmy dobra, zla, pravdy a lži, praktikování klatby a přepisování historie dle vlastních potřeb.

Zatřetí: Jednohlasý diskurz i koherence v udílení i ospravedlňování příkazů všeho druhu způsobují, že komunistický systém funguje ve znamení duality a konfliktu: opozice komunistická a nekomunistická, strana a stát, před a po únoru 1948. K tomu navíc přistupuje všeobecné a systematické zdvojování aparátu politického a administrativního, které kryje přímé zasahování Moskvy a nedovoluje přesně rozpoznat centra a mechanismy politické moci. Je to živná půda všemožných způsobů rozhodování, vyvolávání sporů a podezírání. Ministr národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva na schůzi vysokých stranických funkcionářů takto vysvětluje existenci „zrádců“ v lůně strany a ospravedlňuje jejich zatčení: „I po únoru aparát ÚV strany zasahoval do centrálních úřadů a ministerstev, chodil tam zadními dveřmi a pokoutně machluje v různých otázkách s různými lidmi otázky kádrů aj., bez vědomí odpovědných funkcionářů tohoto orgánu. Domnívali se, že jsou řídicím orgánem. A praxe vyvolala otázku, kdo vlastně vládne. Velká část zaměstnanců ministerstev nevěděla, koho má poslouchat. Zda ministra, velitele nebo aparát strany.“⁶¹

Tento „nový pořádek“, zaváděný v sovětské režii, skončuje se „starým chaosem“ tím, že označené politické aktéry zbaví jakékoli moci, svobody nebo i života. Zmatek se tím však neodstraní.⁶² Podvojnost struktur a složitost situací podněcují k dvojnáznačnosti projevu, s níž je nutno počítat při čtení archivů. Vyžaduje to, jak jsou zvyklí etnologové, proniknout do sovětského systému reprezentací, dříve než proti sobě

59 Viz LEFORT, Claude: *La Complication*, s. 185–186.

60 Viz KRIEGEL, A.: *Le système communiste mondial*.

61 AMV, inv. jedn. 310-33-8, nedatovaný záznam ze schůze vysokých důstojníků StB. Výjimečnost tohoto dokumentu, zachycujícího ideologické přesvědčování a sebekritiku, spočívá v tom, že promlouvá k účastníkům schůze bez užití oficiálního jazyka, což je řídkým jevem. Záznam byl archivován díky „prospěšnosti“ řečeného z pedagogických důvodů v září 1953. Z obsahu plyne, že jednání lze datovat počátkem roku 1952.

62 Přemysl Maydl, referent pro kulturní vztahy s Francií na ministerstvu zahraničních věcí a v druhé polovině 50. a počátkem 60. let kulturní rada československého velvyslanectví v Paříži, přirovnává československou administrativu 50. let ke guláši.

postavíme příliš strohé kategorie pravdy a lži, než ukvapeně oddělíme skutečné od zdánlivého. Při takovém čtení je třeba věnovat zvláštní pozornost zápisům z donucení, jež charakterizuje rozpolcené užití jazyka: dvě zcela odlišná podání jednoho zážitku přednesená toutéž osobou, avšak za rozdílných okolností, demonstrují existenci dvojího jazyka v rámci jedné řeči. Tento jev lze doložit následující historikou, která rovněž ukončí naše vyprávění o vztazích mezi československými a francouzskými komunistickými intelektuály v přelomovém roce 1950.

O tři roky později, 29. prosince 1953, je v Praze uspořádána večeře na počest dvou proslulých francouzských literátů.⁶³ Během ní propukne několikahodinová prudká hádka v ruštině mezi Louisem Aragonem a Elsou Trioletovou, kteří se vracejí z Moskvy, a náměstkem ministra kultury Jiřím Taufrem.⁶⁴ Francouzští spisovatelé prohlašují, že „loňská diskuse o Majakovském byla naprosto falešná a že byla vedena v nacionalistickém, ba fašistickém duchu“. Zaníceně také vyprávějí, co slyšeli o prvních návratech z vězeňských lágrů, a zdůrazňují, že teprve nyní, po Stalinově smrti a Berijově zatčení, lidé v Sovětském svazu začínají volně dýchat.⁶⁵ Tato svědectví⁶⁶ navozují představu, že večeře skončila v uvolněném ovzduší svobodné výměny názorů, okořeněném o Nezvalovy vtipy a černý humor ohledně odsouzců na smrt z listopadu 1952. Jednotlivé zprávy o setkání, zaslané ministrovi informací Václavu Kopeckému, však dokládají hned tři podoby vynucené mluvy v souvislosti se zapovězeným tématem – svobodou projevu v sovětském režimu.

Náměstek ministra Jiří Taufer se pevně drží svých zásad i role „muže Moskvy“. Nenechal by se unést k negativnímu smýšlení o tak známých a protežovaných přátelích Sovětského svazu, jakými jsou Aragon a Trioletová. Přesto poznamená, že *politicky škodlivá* prohlášení francouzských spisovatelů svědčí o jejich nedokonalém přilnutí ke komunismu: „...styl a náplň ‘zaručených informací’ Aragona a Triolet mně připomínaly dobu před válkou ... styl různých věčně debatujících intelektuálů, kteří navenek přiznávali sice pojem ‘sovětské demokracie’, ale v duši dávali přednost té formální měšťácké.“

V tomto směru vyžaduje potvrzení svých závěrů od Fleischmanna a Hoffmeistra, kteří něco takového nemohou odmítnout; jsou totiž už delší dobu v podezření jako stoupenci Západu. Oba se pokoušejí zůstat věrni sami sobě, a zároveň vyhovět po-

63 SÚA, fond 100/45 (Václav Kopecký), sv. 6, arch. jedn. 159, odkud pocházejí všechny následující citace ze zpráv Jiřího Taura, Adolfa Hoffmeistra a Ivo Fleischmanna pro Václava Kopeckého. Chtěla bych poděkovat Milanu Drápalovi z Ústavu pro soudobé dějiny, který mě na tento dokument upozornil hned na začátku mého pátrání v archivech KSČ.

64 Večeře se zúčastnili Ivo Fleischmann, Adolf Hoffmeister, Vítězslav Nezval, Marie Pujmanová a literární kritik Josef Stejskal. Podle Fleischmannovy ženy s nápadem na večeři přišel její manžel, se záměrem pobavit se na účet dogmatika Taura, jenž měl vyslechnout pravdu o sovětském režimu.

65 Citováno z přípisu Jiřího Taura Kopeckému.

66 Vyprávění často připomínal Ivo Fleischmann, který si přál, aby slova manželů Aragonových dolehla až k nejvyšším místům režimu. Viz Fleischmannův článek o Aragonovi (*Le Monde*, 11.1.1983); také COURRIÈRES, Yves: *Roger Vailland ou le libertin au regard froid*. Paris, Plon 1991, s. 656 a 657. Zde citované dokumenty rovněž použil Karel Bartošek ve *Zprávě o putování v komunistických archivech*, s. 183.

žadavkům ministerského náměstka. Fleischmann v „Záznamu o průletu Louis Aragona“ je výřečný v detailech a bez patřičné distance od reprodukováných názorů si hraje na naivního, aby byla pravda vyřčena, byť v absurdní podobě: „V diskusi se Elsa Tr[iioletová] dotázala, zda u nás spisovatelé otevřeně bojují za své názory, konkrétně se zeptala, zda Nezval či Fleischmann veřejně deklarují, co si myslí. S[oudruh] Taufer řekl, že ne, leda mezi čtyřma očima. S tím Nezval a já také jsme nesouhlasili.“ Hoffmeister je skoupý na přesné údaje, několikrát zdůrazňuje svou nedostatečnou znalost ruštiny a pokouší se upozornit na tlak, jemuž je vystaven, i na pravděpodobnou přítomnost donašečů okolo hodovní tabule, což vynikne v dvojsmyslném závěru jeho sdělení: „Politicky jsem pokládal za nesprávné nejen to, co [Aragon] říkal, ale i to, že tak mluvil ve společnosti, kde všechny lidi neznal a kde důvěrnost (číšník) nebyla zaručena.“

Francouzští komunističtí intelektuálové věří, že sdílejí s československými frankofilními soudruhy stejné vyznání věrnosti Moskvě, svobodně přijaté, někdy idealistické, jindy cynické či jasnozřivé, živěné různými materiálními nebo symbolickými odměnami. Uniká jim však servilnost československých soudruhů, ona otrocká poslušnost vyvolaná strachem a dvojakostí, jež marně hledá východisko z nouze ve fanatismu nebo ve výsměchu. Kdyby si přiznali, jak se věci opravdu mají, jejich komunistická identita by tím byla ponížena. Odtud plynou jejich téměř nepřekonatelné problémy pochopit komunismus sovětského typu v praxi, s jeho trýznivými formami „duševního věznění“ a hledáním nejmenších skulin v kulturním provozu k rezistenci vůči vnucované stalinské uniformitě. Jsou to však ponížení komunisté, kteří přivedou na dějinnou scénu „pražské jaro“ 1968.

Ani dnes komunistická paměť ve Francii nedoceňuje realitu sovětizace na Východě, charakteristickou různými formami vnucené či trpně snášené servility. Počítá oběti komunismu, ale s nostalgií současně oprašuje odbojovou solidaritu – *philia* antického Řecka podle Jean-Pierra Vernanta⁶⁷ – a angažovanost v boji za lepší svět. Naopak v Československu, ale i v dalších bývalých „lidových demokraciích“, mnozí z těch, kteří se považovali za oddané služebníky Prométhea, zůstali osamoceni, bez satisfakce za své podrobení, oklamání ve víře a se vzpomínkou na vlastní kompromisy.⁶⁸

Z francouzštiny přeložil Jaroslav Formánek.

67 Poznámka učiněná během konference o angažovanosti uspořádané Národní francouzskou knihovnou v Paříži 26.11.1996. Jean-Pierre Vernant a Jorge Semprun tam připomněli své komunistické osudy, aniž by padla slova „revoluce“ a „moc“. Nikdo z posluchačů přítom nepoložil otázku: „Proč jste se vlastně angažovali?“ Debata se točila okolo morálního problému zbaveného jakéhokoli politického významu.

68 Vůbec zde nejde o nějakou efektní závěrečnou formulaci. Rozhovory, které jsem vedla s československými svědky „temných let“, potvrzují, jak živé je toto utrpení z paměti, v němž se mísí zklamaná naděje a pokus – formou svědectví psaného či mluveného – uniknout pocitu kolektivní viny, pocitu zpackaného života.

„1999“: Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts

Jiří Pešek

Časopis pro více než široce chápané sociální dějiny 20. a 21. století začal vycházet v severoněmeckých Brémách roku 1986.¹ Nápaditý mecenáš německého výzkumu soudobých dějin Jan Philip Reemtsma inicioval jeho založení v kontextu s vytvořením „svého“ hamburského Ústavu pro sociální výzkum (*Institut für Sozialforschung*) – stal se světoznámým jako iniciátor a organizátor putovní výstavy o zločinech wehrmachtu *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*, poprvé otevřená v Hamburku roku 1995 – a Nadace pro sociální dějiny 20. a 21. století (*Stiftung für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts*), která čtvrtletník „1999“ financovala v prvních letech jeho existence. Dnes vychází „1999“ ve dvou svazcích ročně v bernském nakladatelství Peter Lang AG: Europäischer Verlag der Wissenschaften.²

Časopis se měl (články, diskusemi a drobnými edicemi) přednostně věnovat dvěma tématům, která byla v očích redakčního týmu určující pro charakter 20. století: tím prvním byl nacismus a jeho zločiny, druhým ústředním tématem měly být následky revoluce roku 1917. Časopis ovšem nevznikl jen proto, aby rozhojnil již tak úctyhodnou masu německých dějepisných periodik. Jeho tížadostí bylo spojovat zájem o moderní, a ještě spíše soudobé dějiny s aktuální sociálněkritickou angažovaností. V časopise se proto pravidelně objevují úvodníky a komentáře, které s (kriticky levicovým) nadhledem glosují sociální, kulturní a ekonomické procesy současnosti.³

1 Většinu základních informací, zejména o prvním desetiletí působení časopisu, jsem čerpal z článku jeho spoluvydavatelky: EBBINGHAUS, Angelika: Zum zehnten Jahrgang: Ein Rückblick. In: „1999“, roč. 10, č. 1 (1995), s. 7–14.

2 Redakce zůstává ovšem v Brémách s adresou: Zeitschrift 1999, Postfach 101 205, D-28213 Bremen, e-mail: Z1999@gmx.de.

3 Jako vhodný příklad uvedme informovaný, upřímně nazlobený úvodník: DÜWELL, Franck: Einwanderungsdebatte und Green Card: Neue Kleider für die Selektionspraxis. In: *Tamtéž*, roč. 16, č. 1 (2001), s. 7–13.

Stejně tak patří k profilu „1999“ soustavné referování o projektech a konferencích, respektive recenzování časopisu tematicky blízké literatury.

Prvé číslo „1999“ vyšlo v říjnu 1986, tedy jen něco víc než čtvrt roku po začátku *Historikerstreit*, velké německé kontroverze o tezích Ernsta Nolteho, podle nichž nacistické vyvraždění evropských Židů kauzálně souviselo s masovými vraždami spáchanými ruskými bolševiky, tj. nebylo jedinečným zločinem evropských dějin, nýbrž pouhou součástí „evropské občanské války 20. století“, jak to pak Nolte sumárně formuloval v devadesátých letech.⁴ Redakce „1999“ pochopila Nolteho teze i celý spor jako výraz širších, od počátku osmdesátých let patrných „restaurativních tendencí“ v německém (zejména „neopravicovém“) dějepisectví i politice a pustila se s nimi do křížku. Přímo do *Historikerstreit* se na stránkách „1999“ zapojili Walter Grab a Kurt Pätzold, s mírným odstupem se zde počátkem roku 1989 k hledání nové německé nacionální identity, respektive ke znovuzrození německého nacionalismu znepokojeně vyjádřil i přední britský odborník na moderní německé dějiny Richard Evans.

Intenzivní zájem o široce pojatou problematiku nacismu a jeho důsledků zůstává dodnes těžištěm časopisu. Pro českého čtenáře je zajímavé, že redakce velmi brzy našla cestu k Miroslavu Kárnému, který v časopise publikoval závažnou komparativní studii o terezínském ghettu a vyhlazovacím koncentračním táboře v Osvětimi, v níž ukázal nepřipadnost přežívajících nacistických mýtů o Terezíně jako „příkladném“ a humánním ghettu. Na příkladu litoměřického koncentračního tábora pak doložil nacisty systematicky plánované a prováděné „vyvražďování cestou upracování k smrti“.⁵ Jeho článek patří v „1999“ do širšího kontextu studií o hospodářských dějinách a historii významných podniků v období a službách nacismu. Obdobně trvale patří do okruhu zájmu časopisu problematika kolaborace v okupovaných státech, téma obětí nacistické „zdravotní a sociální“ politiky, respektive euthanasie, z kulturní problematiky pak nacifikace vědy, plnění archivů a sbírek okupovaných zemí a ovšem i aktivity německých historiků za nacismu.

Ve srovnání s takto široce reprezentovaným zájmem redakce o epochu nacismu vyšlo druhé, původně profilově pojaté téma – bolševická revoluce z roku 1917 a její důsledky až po „reálný socialismus“ – takřka úplně zkrátka. Nepřičítal bych to ovšem nějakým levicovým resentimentům redakce, spíše je to odraz katastrofální fragmentarizace německé historiografie. Dějiny sovětského Ruska a posléze „impéria míru a socialismu“ patří do agendy specializovaných *Osteuropahistoriker*, kteří zas minimálně zasahují do výzkumu dějin vlastního Německa. Dělná práce jde tak daleko, že badatelé jednotlivých oborů většinou ani nesledují, co se v jiném segmentu publikuje s přesahem na jejich vlastní záhonek. Absurdní je to právě u dějin nacismu, kde sepětí německého tématu s dějinami všech zemí navštívených wehrmachtem přímo volá po „vnitrooborové interdisciplinaritě“. Tak daleko však zatím není ani většina německého dějepisectví, ani okruh „1999“.

4 Stručnou a přehlednou informaci o této celospolečensky významné kontroverzi viz: PEŠEK, Jifí: Byli jsme to my? *Historikerstreit 1986–1987*. In: *Dějiny a současnost*, roč. 13, č. 6 (1991), s. 2–6.

5 KÁRNÝ, Miroslav: „Vernichtung durch Arbeit“ in Leitmeritz: Die SS-Führungsstäbe in der deutschen Kriegswirtschaft. In: „1999“, roč. 8, č. 1 (1993), s. 37–61.

Jako doklad může posloužit rozsáhlá a závažná studie jednoho z vydavatelů „1999“ v loňském ročníku časopisu. Karl Heinz Roth tu na základě hamburské konference a připraveného sborníku o „mírové“ úvodní fázi druhé světové války porovnal ekonomické motivy i způsob provedení nacistické anexe a „vylopuení“ Rakouska a rozbití, respektive – v hospodářském ohledu opět dokonalého – anektování Československa v letech 1938 a 1939.⁶ Roth ukazuje, jak dramaticky tíživá ekonomická situace finanční, surovinovou i agrární krizí zasažené, hystericky a nezastavitelně zbrojící říše hnala nacistické elity (Hermann Göring a lidé jeho okruhu byli nesrovnatelně aktivnější, agresivnější a v úspěšném kořistění vynalézavější než příliš ideologický Adolf Hitler) do vojensky zatím zdaleka nepřipravené expanze. Motivy rakouského dobrodružství byly podle Rotha vyloženy ekonomické, v případě mnichovské krize hrála sice politika a ideologie prim, hospodářský výtěžek anexe Sudet a následně vyděračské „vytěžení“ druhé československé republiky však přece opět pomohly stabilizovat říšský rozpočet na další rok. Již od října 1938 se však – opět s důrazem na nutnost řešení hospodářské situace říše – připravovala anexe hospodářsky i zbrojařsky „tučného“ zbytkového Československa. Podle Rotha hnala především hospodářská nouze říši i do polské kampaně. Až do léta 1941 pak říšskou ekonomiku stabilizovaly gigantické sovětské dodávky.

Rothova studie je solidně podložena bohatou literaturou k hospodářským otázkám dějin třetí říše a nacistické expanze, edicemi i pramenným materiálem ze spolkových archivů. To, co v ní však bezesbytku chybí, je jakýkoliv odkaz na závažnou produkci německých bohemistů (zejména práce z okruhu Collegia Carolina) a ovšem na jakékoliv (tj. česky, německy, anglicky publikované) práce českých badatelů k tomuto tématu. A jedná se přitom o problematiku, která se zejména (ale nejen) v poslední době těší velkému a publikačně prezentovanému zájmu českých historiků. Autor přitom nezůstává na úrovni hospodářské politiky nejvyšších nacistických kruhů, obírá se i konkrétními akvizicemi jednotlivých německých bank a jejich spoluprací s českou reprezentací druhé republiky, respektive opakovaně mluví například o ochotné kolaboraci českých hospodářských elit, a to již od října 1938. To jsou opět témata, k nimž v posledním desetiletí čeští historikové i němečtí bohemisté velmi mnoho publikovali. Zmiňuji se tu o Rothově studii takto podrobně nejen proto, že je to jeden z mála bohemikálních příspěvků za šestnáct, respektive vlastně již takřka sedmáct ročníků časopisu, ale také z toho důvodu, že nevnímání specializované produkce k dějinám východních sousedů je jednak jev se širší platností, jednak se s ním v tomto případě setkáváme u jednoho z vydavatelů časopisu, jehož redakce jinak proklamuje odbourávání podobných intelektuálních a oborových překlad.

„1999“ se po převratu z let 1989 a 1990 – s ne zcela uspokojivým výsledkem – pokusil rozšířit svůj záběr též o sociální dějiny mimoevropských oblastí, o dějiny žen a moderní dějiny dělnictva. Aktuálně zaměřené komentáře ovšem reflektovaly spíše

6 ROTH, Karl Heinz: Krieg vor dem Krieg: Die Annexion Österreichs und die Zerschlagung der Tschechoslowakei 1938/39. In: *Tamtéž*, roč. 16, č. 1 (2001), s. 14–48; s oporou v knize: BERLEKAMP, Brigitte – RÖHR, Werner – ROTH, Karl Heinz (ed.): *Der Krieg vor dem Krieg: Ökonomik und Politik der „friedlichen“ Aggressionen Deutschlands 1938/39*. Hamburg 2001.

zánik socialistického tábora a dramatický proces vnitřní proměny zemí, jež se osvobodily z ruského impéria. Specifický „anšlus“ bývalé NDR do rámce SRN a mnohostranné důsledky tohoto procesu stály pochopitelně v centru pozornosti redakce. Ta dala prostor zejména kritickým analýzám a komentářům k likvidaci dosavadní východoněmecké historiografie, komentovala její specifickou evaluaci, převrstvení východoněmeckých pracovišť západoněmeckými historiky a nakonec vybudování prakticky zcela nové sítě dějepisných pracovišť. „1999“ dal také jako jeden z mála časopisů prostor i „exkomunikovaným“ východoněmeckým historikům k vyjádření jejich (redakcí nesdílených) názorů na tuto hlubinnou restrukturalizaci jejich oboru.

„1999“, vedený Angelikou Ebbinghausovou, Marcelem van den Linden a Karlem Heinzem Rothem, se chápe jako kritický a (přes patrné levicové sympatie) nezávislý, aktuálně angažovaný časopis, stojící na poli etablované, ovšem na alternativní území se zájmem hledící historiografie.⁷

7 Vynikajícím dokladem této pozice je v ročníku 2001 nápaditý a kompetentně kritický souhrnný referát z pera Christopa Jünkeho: Den Ursprung historisieren? Ein Literaturbericht zum 30. Jubiläum der Revolte von 1968. In: „1999“, roč. 16, č. 2 (2001), s. 159–184.

Recenze

Poválečné dějiny v polských historických časopisech roku 2001

Jaroslav Vaculík

Polská historiografie věnuje rovnoměrnou pozornost všem obdobím národních i obecných dějin. Na poválečné období se soustřeďuje především čtvrtletník věnovaný dějinám 20. století *Dzieje Najnowsze*, který vydává Historický ústav Polské akademie věd. V jeho prvním čísle za rok 2001 najdeme zajímavé studie, které zachycují například činnost komise pro sledování „neamerické činnosti“ ve Spojených státech v letech 1947 až 1951, formování zahraniční a bezpečnostní politiky USA v letech 1969 až 1976 či osudy kanadských indiánů. Českého čtenáře nejvíce zaujmou články věnované problematice Polska.

Jakub Tyszkiewicz z Vratislavi si položil otázku, zda USA plánovaly vojenskou pomoc Polsku v případě sovětské intervence v roce 1957. Uvádí, že vojenské potlačení maďarské revoluce v listopadu 1956 způsobilo v amerických vládních kruzích značný šok. Eisenhowerova administrativa se poté začala připravovat na eventualitu sovětského vpádu do Polska. Nově odtajněné materiály z amerických archivů přinášejí nesmírně zajímavé a dosud neznámé informace svědčící o tom, že již v první polovině roku 1957 se na nejvyšších místech vedla závažná jednání o možnostech USA podpořit za takových okolností polské národní snahy. Cílem článku je přiblížit genezi a změny americké politiky vůči Polsku v tomto období. Nejúplnější výraz našly v dokumentu Národní bezpečnostní rady podepsaném prezidentem Eisenhowerem 25. února 1957, podle nějž Spojené státy měly poskytnout podporu každé akci OSN včetně použití síly.

Ve druhém čísle časopisu *Dzieje Najnowsze* Wanda Jarzabeková z Varšavy sleduje německou otázku v polské zahraniční politice od října 1956 do listopadu 1958. Pro Polsko hrála německá otázka v poválečném období důležitou roli jak ve vnitřní, tak i zahraniční politice. Polsko sice jako součást sovětského bloku nemohlo vyvíjet vlastní zahraniční politiku, nicméně po smrti Stalina a říjnu 1956 nové polské vedení

projevilo vůli k alespoň částečně samostatným zahraničněpolitickým projevům. Také na Západě se po revolučních událostech v Polsku a Maďarsku v roce 1956 přestali dívat na východní blok jako na monolit. Gomulko Polsko získalo na Západě určitý kredit, což umožnilo zvýšení jeho aktivity na mezinárodní scéně. Důležitou úlohou polské zahraniční politiky bylo potvrzení západní hranice, kterou oficiálně uznávaly do té doby jen státy komunistického bloku. Polsko se snažilo získat západní členy protihitlerovské koalice, aby na mírové konferenci s Německem podpořili stávající demarkační čáru stanovenou v Postupimi. Případné navázání diplomatických styků se Spolkovou republikou Německo by posílilo pozice režimu v polské společnosti a uznání hranice na Odře a Lužické Nise by zmenšilo polskou závislost na SSSR. Autorka ve své studii přibližuje aktivity polské diplomacie v německé otázce, a to především ve vztahu k západním mocnostem a SRN. Opírá se o prameny z polských archivů, ve značné míře dosud nevyužité. Ukazuje, že zejména za ministra Adama Rapackého zahraniční rezort získal určitý prostor pro formování zahraničněpolitické linie, i když rozhodující roli vždy sehrávalo stranické vedení. Prameny ke kontaktům mezi ministerstvem a vedením strany jsou dosti skoupé, neboť závažnější záležitosti projednával Rapacki přímo s Gomulkou.

Třetí číslo časopisu přináší vedle článku Dariusze Jarosze a Marie Pasztorové o polsko-francouzské studené válce v letech 1949 a 1950 dvě studie k církevním dějinám, a to Ryszarda Michalaka o protestantských církvích v politice polského státu v letech 1945 až 1956 a Jana Czaji o vztahu římskokatolické církve v době pontifikátu Pia XII. k evropské integraci. Autor posledně jmenované práce uvádí, že Svatá stolice sledovala počátky evropské integrace s nadějí. Papež Pius XII. se bezprostředně angažoval ve formulování myšlenky sjednocené Evropy, neboť tento kontinent byl ohrožen expanzí ateistické moci v podobě SSSR a částečně také amerikanizací, která by vedla ke ztrátě jeho duchovní identity a materiální nezávislosti. Svatá stolice nerezignovala na diskrétní, avšak pevné prosazování vlastních koncepcí integrace, což vyplývalo jak ze silné osobnosti Pia XII., tak i ze svazku církve s křesťanskodemokratickými hnutími, která dominovala při hlásání myšlenek integrace. Po československém převratu v roce 1948 se Pius XII. začal vyslovovat k tématu společné obrany a nutnosti sjednocení západní Evropy, aby tato část kontinentu se nedostala pod vliv expanzionistické komunistické velmoci. Papež byl horlivým stoupencem nezávislosti evropského kontinentu, a to jak na ateistickém SSSR, tak i krajně liberální Americe. Svatá stolice uvítala podepsání římských protokolů v roce 1957, které vytvořily evropská společenství – EHS a Euratom. Papež je označil za pokrok v realizaci evropské ideje, cílem však mělo být vytvoření evropské politické struktury, která bude mít skutečnou pravomoc.

Čtvrté číslo čtvrtletníku *Dzieje Najnowsze* v loňském roce přineslo studii, která se bezprostředně dotýká našich dějin. Piotr M. Majewski z Varšavy se zabývá plány britské diplomacie za druhé světové války na budoucnost Sudet a vysídlení německé menšiny z Československa. Autor uvádí, že britské stanovisko k Sudetám a sudetským Němcům vyplývalo z jejich spoluzodpovědnosti za Mnichov. Ani po 15. březnu 1939 se britská vláda nepovažovala za zproštěnou svých mnichovských závazků; neuznala sice nový protektorátní *status quo*, požádala však o *exequatur* pro konzulát v Praze,

a tedy uznala nové poměry *de facto*. Ještě před březnem 1939 udělila azyl skupině sudetských antifašistů, zejména sociálních demokratů, vedených Wenzlem Jakschem. Britská vláda tolerovala činnost československého vyslanectví v Londýně, které nebylo předáno říší. Na počátku druhé světové války Británie považovala Sudety za německé území. Vysídlení německého obyvatelstva jako způsob řešení sudetského problému se stalo předmětem úvah britské diplomacie teprve v roce 1940. Tragické důsledky atentátu na Heydricha přispěly k urychlení československo-britských jednání ve věci odvolání britských závazků z Mnichova. Všeobecné rozhořčení vyvolalo zejména vypálení Lidic 10. června 1942. Jednání o Mnichovu urychlila také návštěva Molotova v Londýně, během které šéf sovětské diplomacie uznal předmnichovské hranice ČSR. V červenci 1942 britský ministr zahraničí Eden předložil projekt anulování Mnichova, založený na argumentu, že jelikož Němci porušili dohody z roku 1938, britská vláda se považuje za zbavenou jakýchkoliv závazků v této věci. Konstatoval, že precedens pro nucené přesídlování obyvatelstva vytvořil sám Hitler a že po válce bude nutno uskutečnit transfer tří až šesti milionů osmi set tisíc Němců ze střední a jihovýchodní Evropy. Souhlas s poválečným transferem německých menšin do Německa neměl být spojen se změnami hranic.

Poválečných dějin se dotkly i některé studie publikované v časopise *Zeszyty Historyczne*, který sice vydává Literární ústav v Paříži, tištěn je však nyní již v Polsku. Tak v čísle 137 najdeme stať Tadeusze Wyrwy o návštěvě generála de Gaulle v Polsku v září 1967. K této události bylo v poslední době zpřístupněno velké množství materiálu v archivech francouzského ministerstva zahraničí. Nóty předcházející příjezdu generála de Gaulle si všimaly především tradičních vazeb spojujících Polsko a Francii v kulturní oblasti. Podle názoru francouzského velvyslance v Polsku bylo v zájmu Francie také oživení politických vztahů. V deníku *Le Monde* se o cestě psalo jako o součásti realizace prezidentovy vize Evropy od Atlantiku po Ural. Pojítkem rozdělené Evropy měla být opozice vůči USA. De Gaulle měl, podobně jako generál La Fayette v roce 1831, vyjádřit solidaritu Francie s Polskem. Jeho politická koncepce přitom spočívala na třech postupných fázích: uvolnění – sblížení – spolupráce. Uznával hranice na Odře a Nise, a zároveň byl stoupencem sjednocení Německa. Polákům dal na vědomí, že by očekával větší distanci jejich země vůči SSSR.

Przegląd Historyczny, který vydává Společnost přátel historie spolu s Historickým ústavem Varšavské univerzity, publikoval v roce 2001 mimo jiné studii Ryszarda Michalaka ze Zelenohorské univerzity o organizaci evangelické reformované církve v Polsku po druhé světové válce (1945–1956). Jde o početně nevelkou protestantskou církev, ke které se v roce 1963 hlásilo 4450 věřících. Farnosti této církve před válkou podléhaly dvěma konzistoriím: varšavské a vilenské. Pod varšavskou spadali také potomci českých vystěhovalců z 18. století, kteří se počátkem 19. století usadili v Zelově u Lodže, pod vilenskou čeští evangelíci na Volyni. Podle poválečného varšavského probošta Jana Nevečeřala (Niewiczierzal) bylo nutno v roce 1945 seskupit rozprášené věřící kolem existujících farností, zorganizovat náboženský život, obnovit zničené církevní budovy a zabezpečit dostatek kněží. Vzhledem k nízkému počtu duchovních a věřících rezignovala reformovaná církev na převzetí objektů po zrušených německých evangelických církvích, tento majetek získala

evangelická církev augšpurského vyznání. Reformovaní evangelíci také uvažovali o spojení s církví metodistickou nebo augšpurskou. Nejvíce věřících bylo v roce 1950 v místech, kde žili Češi – ve Střelíně ve Slezsku (800), v Zelově a Kucové (celkem 865) a ve Varšavě (700). Posilou polským reformovaným evangelíkům byla v roce 1952 návštěva děkana Evangelické bohoslovecké fakulty v Praze, profesora Josefa Lukla Hromádky, viceprezidenta Aliance reformovaných církví, jako delegáta Církve československé evangelické.

Poválečnou církevní problematikou se v roce 2001 zabývala i *Studia Historyczne*, vydávaná krakovským oddělením Polské akademie věd. Antoni Dudek zde publikoval studii o normalizaci vztahů mezi polským státem a římskokatolickou církví v letech 1970 až 1972. Jedním z výsledků výměny vládnoucí skupiny v Polsku v prosinci 1970 byla částečná korektura dosavadní církevní politiky. K největším změnám došlo v prvních dvou letech vlády Edwarda Gierka. Byla přijata řada rozhodnutí vycházejících vstřícně požadavkům církve, což umožnilo úřadům zformulovat tezi o počátku procesu normalizace ve vztazích mezi státem a církví. V prosinci 1970 polský episkopát zaujal vstřícný postoj vůči režimu, neboť se obával eskalace konfliktu. Na žádost vlády primas Stefan Wyszyński nenechal číst pastýřský list obsahující kritiku sociální politiky a zákona o potrachech. Biskupové naopak apelovali k věřícím o klid. Duchovenstvo, podobně jako většina Poláků, vkládalo své naděje do nové vlády, zejména do prvního tajemníka ústředního výboru komunistické strany Gierka. Vládní prohlášení nového premiéra Piotra Jaroszewicze hovořilo o směřování k plné normalizaci vztahů mezi státem a církví. Úpravou vztahů byl pověřen tajemník ústředního výboru komunistické strany Mieczysław Moczar. V roce 1971 vedení komunistické strany a Úřad pro církevní záležitosti vypracovaly řadu dokumentů formulujících zásady normalizace vztahů s církví. Nejvýznamnější bylo vyřešení otázky církevního majetku na západních územích, přivtělených k Polsku po válce, když vláda uznala právo církve na bývalý německý církevní majetek.

Ve svém druhém loňském čísle *Studia Historyczne* publikovala stať Anny Siwikové o poválečné polské politické emigraci a její spolupráci se západními zpravodajskými službami. Po uznání Prozatímní vlády národní jednoty (Lublinského výboru) USA a Velkou Británií v červnu 1945 se londýnská polská vláda Tomasze Arciszewského ocitla v novém postavení. Vyzvala národ, aby zůstal věrný legální koalici vládě v Londýně, tvořené představiteli demokratických politických stran, které stály na pozici květnové ústavy, legality exilových vlád a uznání prezidenta Władysława Rackiewicze. Pokus menšiny reprezentované Stanisławem Mikołajczykiem, která se chtěla postavit sovětizaci Polska přímo na místě, skončil fiaskem v říjnu 1947. Po smrti Rackiewicze se prezidentem stal dosavadní ministr zahraničí August Zaleski, přestože před třemi lety (7. srpna 1944) byl jako nástupce tehdejšího prezidenta označen člen Polské socialistické strany (PPS) Tomasz Arciszewski. Strana proto přešla do opozice a její členové se odmítli podílet na vládě, kterou sestavil generál Tadeusz Bor-Komorowski. V roce 1949 PPS, Národní strana a hnutí Nezávislost a demokracie vytvořily Politickou radu, jejímž cílem bylo vybudování nezávislého polského státu v hranicích před 17. zářím 1939 na východě, podél Odry a Nisy na západě a s Východním Pruskem na severu. Prezident Zaleski měl být zbaven úřadu

a jeho skupina takzvaného zámku i vláda měly být odsunuty od moci. V další části studie autorka sleduje spolupráci Politické rady se západními rozvědkami.

Poválečnými dějinami se zabývají i regionální historické časopisy. *Zapiski Historyczne*, věnované historii Pomorí a pobaltských zemí a vycházející v Toruni, publikovaly studii toruňského historika Marcina Czyżniewského o obrazu sovětské společnosti v polském tisku v Pomorí v letech 1945 až 1953. Ten samozřejmě posiloval pozitivní vidění SSSR jako spřáteleného státu dbajícího polských zájmů a jediného garanta polské nezávislosti. Většina textů ovšem byla zasílána z Varšavy. Nezávislý tisk byl postupně likvidován, zejména po sloučení PPS s Polskou dělnickou stranou v roce 1948, kdy došlo k marginalizaci tisku ostatních stran bloku. Po roce 1948 měla vedoucí úlohu *Gazeta Pomorska*, vydávaná Polskou sjednocenou dělnickou stranou. Poválečnými dějinami se zabýval v roce 2001 i slezský historický čtvrtletník *Sobótka*, vydávaný Společností přátel historie ve Vratislavi.

Tento neúplný přehled polského odborného tisku ukazuje široký záběr témat z polské i obecné poválečné historie, kterými se polská historiografie zabývá. Její poznatky mohou být přínosné a inspirativní i pro českého historika.

Recenze

Kultura ve službě politiky

Sahají kořeny „pražského jara“ do počátků padesátých let?

Karel Hrubý

KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998, 663 stran.

Procesům v české kultuře a politice v první polovině padesátých let se dosud věnuje méně pozornosti než pozdějším letům, kdy zejména pod dojmem odhalení stalinských metod se kultura začala odvažovat samostatnějšího myšlení a kdy si také začala nově klást otázky po smyslu své funkce ve společnosti. I s určitým časovým odstupem je proto namístě uvítat práci, která se pokouší v neobvykle širokém záběru zachytit vývoj a rivalitu v kultuře a politice po druhé světové válce, zejména pak v prvních letech po únoru 1948.

Alexej Kusák napsal tuto práci v podstatě už v první polovině sedmdesátých let ve svém mnichovském exilu; její první verzi pod názvem *Studie temna* vysílala rozhlasová stanice Svobodná Evropa během roku 1971. Před čtyřmi lety ji s četnými dodatky, s čerstvým úvodem a s přihlédnutím k novější literatuře o tématu vydal knižně pod titulem *Kultura a politika v Československu 1945–1956*.¹ Je tu sneseno úctyhodné množství dokladů o politických i kulturních událostech a o postojích především komunistické části české inteligence v poválečných a pounorových letech. Pro poznání ideologické problematiky tehdejší doby a zápasu o poslání, formy i organizování umělecké tvorby i její kritiky je to vydatný pramen. A je to i podnět k zamyšlení nad rolí, již ve složitých poměrech komunistické diktatury hrály kulturní osobnosti, které se více či méně identifikovaly s tehdejší leninsko-stalinskou ideologií. Nejobjasněji je tady zachycena oblast literatury a výtvarného umění; společenské vědy – včetně historiografie – jsou zmíněny jen okrajově.

1 Publikace má 140 stránek poznámek, 38 stránek je věnováno bibliografii, jmenný rejstřík má rozsah 15 stránek. V knize je 65 vyobrazení, většinou kreseb Adolfa Hoffmeistera, Františka Bidla, Antonína Pelce a Lva Haase.

Autor, který léta a procesy, o nichž tu píše, sám spoluprožíval,² doznává v úvodu, že už v době studií patřil k těm, kteří se domnívali, že myšlenky komunismu a umělecké avantgardy jsou vnitřně spřízněné,³ což se tehdy odráželo i v jeho práci. Šoky z politických vražd padesátých let a z antikulturních kampaní ho vedly k poznání, že se v komunismu mýlil. Tezi o spřízněnosti avantgardy s komunismem časem sice podrobil jisté diferenciaci, ponechal jí však funkci nosného pilíře své knihy, již prezentuje čtenáři „jako svědectví o hledání celé naší generace“, tj. generace těch, které desetiletí po válce zastihlo ještě jako mladé lidi.⁴

Velkou předností knihy je podrobný přehled událostí poválečného desetiletí, které se dotýkaly nejen politiky, ale především kultury. Jsou tu zachyceny sjezdy, konference, usnesení, prohlášení či významné články z tohoto období, mnohé z nich navíc autor podrobněji analyzuje a komentuje. Tuto obsáhlou dokumentaci, a zejména autorův pokus o ucelené podání turbulentních proměn naší kultury v období, které rozhodujícím způsobem podřídilo myšlení a tvorbu politické vůli a ideologickému dogmatu, je třeba ocenit. Naproti tomu interpretace tohoto vývoje vybízí ke kritickému zamyšlení.

Umírnění a levičáci

Základní tezí Kusákovy práce je přesvědčení, že obrodný proces komunismu, který vyvrcholil v „pražském jaru“ 1968, měl kořeny vlastně už v letech 1951 a 1952, kdy se systém ocitl v krizi. Už tehdy „v dílčím vakuu moci se takřka nepozorovaně započal proces, v němž byly etablované politické struktury diskreditovány a zatlačovány strukturami, které mohly lépe vyjádřit citění lidí“ (s. 12). Hybnou silou tohoto kulturního oteplení byli dle autora lidé, kteří prosazovali návaznost české kultury na některé hodnoty minulosti, zejména na dědictví předválečné generace avantgardy.

-
- 2 Narozen v roce 1929, studoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde promoval roku 1958, poté postgraduálně pokračoval ve studiu estetiky a dějin umění. Byl postupně redaktorem časopisů *Květy*, *Československý voják*, *Kultura*, *Výtvarná práce* a v roce 1968 se stal šéfredaktorem týdeníku *Student*, který silně podporoval reformní proces. Po vpádu vojsk Varšavské smlouvy odešel do exilu. V letech 1969 až 1976 byl vědeckým pracovníkem univerzity v Mnichově, externím spolupracovníkem Svobodné Evropy, poté kurátorem několika soukromých galerií v SRN a redaktorem hamburského časopisu *Art*. Po roce 1989 žije v Praze a v Kolíně nad Rýnem.
 - 3 Viz s. 9 úvodu. Autor zřejmě chápe spřízněnost myšlenky komunismu a umělecké avantgardy dost těsně. Avantgarda však byla ve skutečnosti politicky heterogenní: někteří z jejích příslušníků tíhli k liberálně-sociální a demokratické politické ideologii, i když většina projevovala sympatie k autoritativním režimům – a to jak ke stalinismu, tak fašismu (italský futurismus). Upozorňuje na to práce Huberta van den Berga *Avantgarde und Anarchismus*. Heidelberg, Univ. Verlag 1999, s. 470–472.
 - 4 Toto hledání cesty ze zajetí byrokratické diktatury a ideologického dogmatu se ovšem netýkalo celé generace, nýbrž jen její komunistické části, a to ještě ne všech jejích příslušníků. Tuto tendenci „procitlých“ komunistů vydávat se za mluvčí celé generace, místo aby mluvili jen za její „svazáckou část“, kriticky připomněl např. Václav Havel v *Dálkovém výslechu: Rozhovory s Karlem Hvízďalou*. Purley, Rozmluvy 1989, s. 92.

Tito takzvaně umírnění se úspěšně postavili proti ultradogmatickým snahám „levice“ seskupené kolem Gustava Bareše.

Tento konflikt měl podle autora několik stadií. *Po druhé světové válce*, kdy KSČ razila tezi o národně-demokratické revoluci, byla nejdříve příznivější situace pro nacionalistickou linii raženou zejména Zdeňkem Nejedlým a Václavem Kopeckým. Jejím cílem bylo přesvědčit obyvatelstvo Československa, že komunistická strana se stala legitimní dědičkou a pokračovatelkou národněobrozeneckých tradic. K tomu bylo třeba alespoň navenek společného úsilí, jemuž se podřizovali i levicoví dogmatici.

Radikalizace politiky KSČ *po únoru 1948* nahrávala naopak levému křídlu, vedenému především Gustavem Barešem a Pavlem Reimanem, které se soustředilo v kulturně-propagačním oddělení ÚV KSČ a kolem časopisu *Tvorba*, jehož šéfredaktorem byl právě Bareš. Tito levičáci žádali nekompromisní rozchod se starým uměním včetně avantgardy a vytvoření nové socialistické kultury. Zejména v letech 1949 až 1951 se kulturní politika KSČ dostávala do jejich stále většího vleku. V obraně proti této agresi se „umírněným“ zastáncům kulturní kontinuity podařilo zabránit tomu, aby kulturní orientace byla obrácena beze zbytku na východ. Bylo tak možné aspoň zčásti zachovat *estetické* výrazové prostředky avantgardy, což vytvořilo významný rezervoár, z nějž později čerpal osvobozovací zápas proti stalinskému dogmatu. Doslova autor říká: „Svoboda, která byla tak zachována, ať jakkoli nepatrná a stísněná, měla explozivní charakter: jakmile pominul nejbrutálnější vnější tlak, začala působit jako emancipační princip nejen už ve smyslu svobody výrazových prostředků, ale také ve smyslu myšlenkového uvolňování, ve smyslu ideové liberalizace, ve smyslu osvobozování se ze strnulých dogmat komunistické kulturní politiky, jak ji formoval Stalin a Ždanov.“ (s. 292)

Tyto „liberalizující“ tendence se podle Kusáka mohly uplatnit teprve po zatlačení vlivu levičáků, k němuž došlo *po politických procesech* s Rudolfem Slánským a jinými vysokými funkcionáři v letech 1951 a 1952. Barešova levičácká skupina, obviňovaná z toho, že se stala „prodlouženou rukou Slánského“, ztratila své dominantní postavení. „Umírnění“ toho okamžitě využili k oslabení svých odpůrců – přičemž se neváhali uchýlit k podobným metodám, jakých užívali předtím levičáci.

Ve složité konstelaci mocenských bojů uvnitř KSČ nastalo poté přeskupování sil, obě skupiny korigovaly poněkud svá stanoviska, a to umožnilo vytvořit novou koalici stranické kultury. Ladislav Štoll s Jiřím Tafrem se jako by posunuli doleva a ocitli se tak v jedné řadě s dosavadními ideology „levice“ Jiřím Hendrychem a Jiřím Hájkem, donucenými vzdát se svých „sektářských“ názorů; z nejvyšších pater moci pak deklarovanou ideologickou jednotu zaštiťovali Kopecký s Nejedlým.⁵ I když napětí v této

5 O jejich tažení proti nekomunistickým odpůrcům v řadách spisovatelů po odsouzení Slánského píše ve svých memoárech Milan Jungmann: „Neunikl jim prostě nikdo, kdo byl nespravedlivě soudně postižen. Svým kritickým sekyrářstvím posvětili výrok soudu.“ (JUNGMANN, Milan: *Literárky – můj osud*. Brno, Atlantis 1999, s. 13.) I Kusák přiznává, že jejich odsudky měly pro autory a jejich dílo zničující následky. Štoll např. vytkl Halasovi, Horovi a Seifertovi, že nenašli slova verše pro Stalina. A dodává: „V době, kdy Štoll tuto větu pronesl, znamenalo to definitivně zpečetění rozsudku nad osudy těchto básnických děl.“ (s. 310)

heterogenní koalici přetrvávalo, navenek vystupovala komunistická kultura jednotně, na proslulých kampaních se oficiálně podíleli i mnozí „liberálové“.⁶ Kusák nakonec dochází k závěru, že „rozdíl mezi sektáři a ‘liberály’ byl pouze v akcentaci nebo potlačení některých prvků stalinismu“, žádná vyhraněná „liberální“ ideologie tedy vlastně neexistovala. Skupinka takzvaných liberálů se „jevila a také ve skutečnosti z větší části byla skupinou dogmatických stalinistů, jejichž kulturněpolitická ideologie byl slepenec několika pouček, silně poznamenaných vulgárním marxismem“ (s. 294). Přesto je autor prezentuje jako ochránce a uchovatele svobody v temném období dogmatismu,⁷ kteří pootvírali dveře k světlejší budoucnosti. Hned v předmluvě totiž avizuje: „To, co následovalo v letech 1956–1968, bylo pouze rozvíjením tendencí z předešlé doby.“ (s. 13)

Podivný zápas o dědictví avantgardy

Uvedenou tezi autor podkládá přesvědčením o významné funkci *avantgardy* (zejména její literární složky), jejíž komunističtí příslušníci si i v letech stalinského dogmatismu zachovali základní hodnotové i myšlenkové postoje z meziválečné doby. Politickými patrony tohoto proudu byli Václav Kopecký a v omezené míře Zdeněk Nejedlý, uměleckým symbolem Vítězslav Nezval. Duchovní odkaz meziválečné, zejména literární avantgardy se podle autora aktualizoval zvláště po oslabení dogmatismu v letech 1951 a 1952, kdy vše, co z ní zbylo živého, začínalo nabývat na významu (s. 398). Důvod vidí autor hlavně v tom, že „do historie meziválečné avantgardy byla vtělena zkušenost dvacetiletého zápasu s dogmatickým komunismem, a zadruhé proto, že avantgarda ztělesňovala pozitivní program humanistického socialismu, zbaveného sektářsko-asketických rysů“. Její vliv se ovšem mohl uplatnit teprve po pádu Rudolfa Slánského v účelovém spojení „umírněných“ s poválečnými radikály. Kusák tak dospívá k smělému závěru: „V tomto sblížení stanovisek avantgardy a radikálů, pravice a levice, je skryto tajemství vývoje, vrcholícího posléze Pražským jarem.“ (*Tamtéž.*) Nedošlo sice podle jeho mínění ke skutečné syntéze těchto proudů, sváděly

6 Kusák jejich počínání ospravedlňuje: „...tato nepřilíš početná skupina si mohla udržet vliv na českou a slovenskou kulturu pouze tehdy, když se sama podřídila zlému duchu této doby, když se ztotožnila s některými sektářskými názory a používala stejných metod jako jejich protivníci.“ (s. 293) Patřilo k tomu i napadání těch, které by měla v duchu své – v knize blíže nespecifikované – doktríny hájit.

7 Kusák rozumí pod pojmem „svoboda“ jednou svobodu umělecké tvorby, jindy svobodu občanskou, tj. politickou; stejně tak pojem dogmatismu je dvojnásobný – jednou je míněn jako přikázaný esteričský kánon, jindy jako dogma ideologické. Dochází tak často k záměně smyslu užitého slova. Pojmovou nejasnost a také nefunkční nebo zavádějící citování vytkl autorovi ve své recenzi už Michael Špirit (Jak „kultura“ do ještě větší nouze přišla. In: *Lidové noviny*, 15.7.1999, s. 20). Nepřesné citace a nevyjasněnost východisek zmiňuje i recenze Jiřího Brabce (*Diletantismus při práci: Historická práce Alexeje Kusáka ze second handu*. In: *Respekt*, roč. 10, č. 39 (1999), s. 18–19), která význam Kusákova pokusu o ucelené zachycení jednoho období nediferencovaně snižuje.

však společný zápas proti strnulému byrokratickému systému, proměňujícím se v režim osobní moci. Oba proudy spojovalo spíše hledání způsobů, „jak pomocí dosaženého stupně kulturní emancipace uvádět do pohybu procesy směřující k emancipaci filozofické, ekonomické a politické, to je k letům 1956, 1963 a 1968. V těchto bojích se aktualizoval duchovní odkaz meziválečné avantgardy...“ (Tamtéž.)⁸

Z významných osobností literární avantgardy žil a veřejně působil vlastně už jen Vítězslav Nezval. Teige, Halas, Kalandra, Biebl byli mrtví, Novomeský ve vězení, Seifert umlčován. Proto právě Nezvalovi připadla úloha zápasit o dědictví avantgardy a o rehabilitaci moderního uměleckého názoru v této zatuchlé době. Kusák o jeho cestě píše na mnoha místech, souvisleji se nad jeho významem zamýšlí na stránkách 398–410, kde si klade otázku: „Kdo však byl vlastně Nezval?“⁹

Vedle jeho lidské a básnické podstaty sleduje také jeho vývoj politicko-ideologický. Připomíná, že Nezval přijal marxistickou víru už ve dvacátých letech, avšak komunismus pro něho nebyl určující – tím mu bylo literární dílo jako univerzální prostředek dorozumění s lidstvem. Na jedné straně odmítal marxismus jako metodu definující básnický výraz, na druhé straně byl fascinován jeho sociálním vizionářstvím, takže se pokoušel syntetizovat komunistickou ideologii s avantgardní estetikou. Nezvalovo chápání svobody a humanity se rozcházelo s povahou nejen stalinismu, ale vůbec těch učení, která člověka a kulturu instrumentalizují. Dokud byl komunismus pouze politickou možností, znamenal pro Nezvala také součást jeho poetického rituálu, básnické utopie, jeho života mezi snem a skutečností. Po roce 1948 byl tento sen dosněn, možnost se stala realitou, konflikt byl nevyhnutelný. Jeho existence básníka byla ohrožena, názory jeho nepřátel získávaly oficiální punc, proti jeho osobě a dílu bylo dokonce rozpoutáno ideologické tažení. Nezval se přesto pokusil přenést odkaz

8 Zcela jiný aspekt působení meziválečné avantgardy na vývoj v Československu po únoru 1948 vyzvedl svého času v exilovém *Svědectví* Petr Příhoda (pod pseudonymem Vojtěch Kořán): „Únor 1948 vyslovil své anathema nad trockismem, surrealismem, kosmopolitismem a jinými hříchy, z nichž obviňovali někdejší avantgardisty straničtí exekutoři už v třicátých letech. Z. Kalandra skončil na popravišti a K. Teige se stal ještě zaživa ‘unperson’ české kultury. Avantgardní levice mohla a musela odejít, protože služba mouřenína byla už vykonána. – Přímého řízení české kultury se ujal aparát strany, aby jí pověřil novou společenskou funkcí. Z tvůrců kultury se stali kulturní činitelé a z kultury – kulturní úsek či fronta. Nezhroutila se: ukázalo se totiž, že činitelé jsou na své nové fungování dobře připraveni, neboť cestu, již bylo nyní nutno se ubírat, prošlapala česká kulturní levice již v meziválečném dvacetiletí. S avantgardou v čele vytvořila mytický manichejský světonázor a přiučila českou kulturní veřejnost jazyku, který mu odpovídal: své příslušníky vyučila umění nevidět, umění sebeklamu a jiným způsobům sebeztrouky a dala jim zvyknout si na odvozenost kulturní tvorby od politické moci.“ (KOŘÁN, Vojtěch: *Promarněná příležitost*. In: *Svědectví*, roč. 18, č. 70–71 (1983), s. 405–440; zde citováno ze s. 422, kurzivou zdůraznil K. H.)

9 Pozoruhodné je, že si autor podobnou otázku nepoložil u osoby Nezvalova protihráče Gustava Bareše. Třebaže ho líčí jako vlivného vůdce dogmatického tábora, o jeho osobě, názorovém vývoji a motivech jeho jednání se téměř nic nedozvídáme. Jen na straně 155 je zmínka, že v něm normativní estetika socialistického realismu našla svého interpreta a že to byl on, kdo k nám přenášel sovětské, tj. ždanovské pojetí socialistického realismu. Podrobně sleduje Barešovu činnost po roce 1945 Jiří Knapík v monografii *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše*. Přerov, Šárka 2000.

avantgard nebezpečnými lety 1948 až 1952 a pozdějšími obdobími recidiv dogmatismu. Přitom se ovšem musel přizpůsobit a vyrovnat s panujícími estetickými normami. Kusák tento jeho výkon formuluje tak, že „Nezvalova estetika je interpretací socialistického realismu ve smyslu avantgardního kánonu“ pomocí sémantických posunů (s. 408). Touto formulací je ovšem Nezvalův postoj k socialistickému realismu spíše zamlžen než vysvětlen. Ne všechny Nezvalovy oslavné ódy byly jen sémantickým posunem.

Kusák připomíná, že Nezval vystoupil jako obhájce názorů meziválečné avantgardy proti dogmatikům už na prvním poválečném sjezdu českých spisovatelů v roce 1946. Vzepřel se v něm snahám o instrumentalizaci umění a návrhům některých radikálů podřídit uměleckou tvorbu politickému plánu. Nezvalův projev se tak „stal programatickým vyznáním té skupiny komunistických umělců, kteří hájili kontinuitu emancipovaného moderního umění, jak je tvořila zejména levá avantgarda“ (s. 159–160).¹⁰ O Nezvalových zakolísáních, o jeho aktivním podílu na propagaci systému, na selekci a vylučování „nesprávně orientovaných“ umělců, na zamlžování podstaty komunismu kadidlem poezie se tu a tam v textu, roztroušeně a často jen v poznámce, čtenář leccos dovídá, nemá to však vliv na autorovo celkové hodnocení básníkovy klíčového významu pro zápasy o kulturu v prvním poválečném desetiletí.¹¹

Také Nezvalovi *politictí* protektoři Nejedlý a Kopecký jsou v Kusákově knize vykresleni shovívavě. U Nejedlého autor oceňuje jeho úsilí o respektování tradic (lidových, pokrokových, národních či slovanských) a o zachování kontinuity nové, komunisticky orientované kultury s těmi proudy, osobnostmi a hodnotami minulosti, které v jeho pojetí bylo možno považovat za blízké socialismu. Naproti tomu jeho podíl na rozbití demokracie a nastolení „diktatury proletariátu“ či na sovětizaci československé vědy, deformaci školství a oktrojování dialektickomaterialistické metody společenským vědám ponechává stranou. Dokonce i Václav Kopecký, jeden z nejagresivnějších vůdců tažení proti nekomunistické kultuře a politice, je tu hodnocen spíše sympaticky než kriticky jako obratný bojovník proti ultradogmatikům, ačkoli jako bezohledný politik přispěl k uplatnění teroru nejen proti ideologickým odpůrcům, ale i proti svým stranicím rivalům.¹²

10 Milan Drápala ve své studii o prvním sjezdu českých spisovatelů cituje z Nezvalova projevu větu charakteristickou pro jeho tehdejší postoj: „Demokratické je, aby většina národa rozhodovala o správě svých věcí. O zrození básně však rozhodne toliko básník...“ Hodnotu jeho slov však relativizuje poukazem na jiné básníkovy aktivity: „Pokud se Nezval ve své poválečné tvorbě neřídil vkusem lidu, sotva lze říci třeba o ódách na KSČ a na Stalina, že by nechtěly vyhovět vkusu mocných, těch mocných, na jejichž adresu poznamenává, že téměř nikdy neměli pravdu a opravdoví umělci proti nim vždy revoltovali.“ Drápala ovšem hodnotí pozitivně, že o necelé čtyři roky později statečně hájil Františka Halase, Jiřího Koláře a také Karla Teigehe, „které Ladislav Štoll právě vylučoval z české literatury“. (DRÁPALA, Milan: Spisovatelé na rozcestí: Na okraj prvního sjezdu českých spisovatelů. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 4–5 (1994), s. 461.)

11 Nezvalovu účast v samozvaném akčním výboru v Syndikátu českých spisovatelů, který sesazoval a vylučoval komunistům nevyhovující umělce a funkcionáře, připomíná Drápala ve stati Iluze jako osud: K vývoji politických postojů Vítězslava Nezvala. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 2–3 (1996), s. 198.

12 Kopeckého a jeho spor s Barešem „o českou kulturu“ hodnotí střízlivěji Jiří Knapík, který napsal,

Nejspornější osobou Kusákovy knihy – a to nejen svým problematickým vztahem k dědictví avantgardy – je bezesporu Ladislav Štoll. Typ partajního funkcionáře s aspiracemi stát se hlavním mluvčím strany v otázkách kultury a spolu s Jiřím Tafrem nejostřejší kádrovák „umělecké a ideologické fronty“. Zpočátku podle autora spolu s Nejedlým, Kopeckým a Nezvalem hájí kulturní kontinuitu, aby zachránil před likvidací „straně věrné křídlo“ české moderní kultury, s nímž se cítil svázán (s. 306). Záhy však ve složitých poměrech vnitrostranického boje se přiblíží svým někdejšími dogmatickým odpůrcům a neúprosně odsuzuje Františka Halase, Jaroslava Seiferta, Josefa Horu a jiné tvůrce. Z „umírněného“ Štolla se v krátké době stává neodogmatik, který ve spojení s Tafrem zahajuje tažení proti „liberalismu“. Jeho metody se neliší příliš od těch, kterých používali „sektáři“ a levičáci. Teprve s nástupem nové generace, a zejména s odhalením „kultu osobnosti“, kdy dochází ke změně klimatu ve společnosti, Štoll i Tafer ztrácejí svůj soudcovský monopol. Za Štollovým jménem a jeho proměnami zůstává v Kusákově knize nezodpovězená otázka. Co v jeho působení na českou kulturu mělo větší váhu: obhajoba dílčí kulturní kontinuity, či ostří kádrovácké sekery?

Portréty postav, které vedly zápas proti dogmatikům Barešova směru, spíše zpochybňují Kusákovu klíčovou tezi: kořeny zápasu o liberálnější způsob vlády a větší volnost v myšlení i tvorbě, který vyústil v odvážný – a po potlačení náběhu z roku 1956 i překvapivý – pokus „pražského jara“, nelze klást do let 1951 až 1953, jak nás k tomu přemlouvá jeho kniha. Semena hodnot, o které šlo v osmašedesátém roce, nebyla zasetá rukou Nejedlého, Kopeckého – nebo dokonce Ladislava Štolla! Z té skupiny „protidogmatiků“, kteří stáli ve frontě proti Barešovi, Reimanovi a jejich bojovnému houfu, jen Nezval byl natolik bytostně spjat s duchem předválečné avantgardy, že přes všechny oportunistické přemety zachoval ke svým někdejšími uměleckým druhům alespoň ohled a dovedl se jich proti běsnění dogmatiků zastat. Vahou svého dřívějšího díla a své umělecké autority nepochybně přispěl i k rozvolnění tvořivého prostoru a estetických pout. Ale ani jeho nelze označit za protagonistu zápasu o hodnoty, které charakterizovaly „pražské jaro“. Mezi politickými, občanskými, mravními postoji reformního proudu v roce 1968 a postoji „umírněných“ i jejich „svobodami“ v raných padesátých letech byl propastný rozdíl. Uvažovat a vyjadřovat se kritičtěji se učila teprve mladší generace, rekrutující se převážně z řad těch, kteří se na vnitrostranických mocenských i kulturněpolitických konfliktech raných padesátých let nijak významně nepodíleli. Teprve tito mladí byli senzitivnější ke konfliktu mezi vyznávaným ideálem a drastickou skutečností pounorového systému, a brzy začali svou kritiku také publicisticky artikulovat.

Kritické myšlenkové proudění v oblasti ideologie, které zpochybnilo neomylnost strany, její politický koncept a policejní metody, ale i její úzce dogmatické pojetí kultury, bylo ve skutečnosti uvedeno do pohybu teprve o léta později, když sovětské

že „cíle Václava Kopeckého a Gustava Bareše – podrobí českou kulturu komunistickému monopolu – byly v podstatě stejné a rozdíly mezi oběma liniemi měly z tohoto pohledu pouze kosmetickou povahu“. (KNAPÍK, Jirí: Verše v nemilosti: Ke vzniku a souvislostem kritiky Jaroslava Seiferta v roce 1950. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 1 (1998), s. 44.)

vedení odhalilo Stalinovy zločiny a omyly¹³ (a když umlčovaní básníci Seifert a Hrubín vyřkli na druhém sjezdu československých spisovatelů v roce 1956 osvobozující slova, která dodala odvahu i mladším). To, co tomuto vývoji *předcházelo*, byl spíše jen zápas špiček o vliv na kulturní politiku strany v *mezích dosud platného dogmatu*.¹⁴ Základní Kusákova teze, kladoucí počátek obrodného procesu československého komunismu již do let 1951 a 1952, je očividně konstrukcí hodně vzdálenou skutečnosti.

Jaká služebnost a jaká levicovost

Zatímco do let 1951 a 1952 promítá autor zpětně hodnoty, o které se opravdově zápasilo teprve v šedesátých letech, využívá naopak minulosti k tomu, aby odtud vytěžil tendence, které se – dle jeho mínění – promítaly i do let 1945 až 1956. Časový záběr Kusákovy práce je opravdu pozoruhodný. Začíná studiem kultury 19. století, sleduje její vývoj od národního obrození až po rok 1945, od něž pak odvíjí vlastní téma své knihy. Toto široké panoráma mu umožnilo formulovat dvě teze, jejichž platnost pak rozšiřuje i na první poválečné desetiletí: a) že české kultuře byla už obrozením a biedermaierem dána do vínku *služebnost politickým cílům*; b) že celý vývoj naší kultury byl poznamenán *levicovou tendencí*, takže komunistická kultura se jeví jako organické pokračování či vyústění těchto tendencí.¹⁵

Převahu utilitární funkce české kultury po velkou část 19. století nelze jistě popřít, avšak lze toto zjištění rozšířit i na konec století, na období moderny, na léta před první světovou válkou či dvacetiletí první republiky? I když část kultury tehdy plnila *také* funkci politicko-výchovnou, věda a umění se vyvíjely autonomně, z jim vlastních potřeb a kritérií, a tedy z jiných motivů než politických či ideologických. Teprve komunistická moc *přikázala* kultuře služebnou roli v plném smyslu toho označení, instrumentalizovala ji, podřídila si ji a využívala ji pro své politické cíle.

Služebnost sama není ještě kategorie zavrženíhodná. Její kvalita je dána tím, *čemu slouží a z jakých pohnutek*: zda slouží pozvednutí kultury a společnosti – anebo zda přispívá k jejímu zúžení, k jejímu podřízení ideologii a vládnoucí moci. A tady je nepřehlédnutelný rozdíl. Kultura obrozenská a poobrozenská byla *loajální k národu*, jemuž pomáhala k novému sebevědomí, k vyšší kulturní úrovni, její motivy byly vlastenecké (ve smyslu, jak tomuto termínu rozuměla doba). I ona ovšem byla zasažena ideologií nacionalismu, ale tato ideologie neměla *monopolní* postavení, její

13 O letech před dvacátým sjezdem KSSS, kdy v Praze byl postaven Stalinovi monumentální pomník, píše Jiří Pernes: „Stalin tedy v této době zůstával pro československé komunisty nezpochybnitelnou autoritou, k jejímuž odkazu se stále hlásili.“ (PERNES, Jiří: Československý rok 1956: K dějinám destalinizace v Československu. In: *Tamtéž*, roč. 7, č. 4 (2000), s. 595.)

14 Sám autor přiznává: „Liberalizace postihovala jen úzký kulturní okruh a mimo něj se přijímala s nedůvěrou jako cosi přechodného, jako hra intelektuálů a politiků v centru moci, kterou není radno rozšiřovat mezi lid.“ (s. 429)

15 V podstatě stejnou tezi v perspektivě celospolečenského vývoje razil Zdeněk Nejedlý, jak dokládá název jeho proslulé brožury *Komunisté – dědici velkých tradic českého národa*.

platnost nebyla vynucována *perzekučními* prostředky. Po únoru 1948 však „kultura“ (ochuzená o ty, kteří se nehodlali ztotožnit s ideologickými kritérii komunistické strany) projevovala *loajalitu k vládnoucí diktatuře*, sloužila jejím politickým cílům, šířila její ideologii, pomáhala jí v „převýchově“ poddaných. Kusákův hluboký časový regres k národnímu obrození, z něž vypreparoval onu služebnou tradici české kultury, nemůže zastírat skutečnost, že služebnost kultury v období komunistické vlády byla fenoménem naprosto *odlišným*, politicky tvrdě *vynucovaným*, či naopak *korumpujícím* blahovolně přidělovanými prerogativy.

Obrozené počátky jsou východiskem i druhé autorovy teze, která vyjadřuje přesvědčení, že komunistická kultura byla přirozeným vyústěním dosavadního kulturního vývoje českého národa, že byla do značné míry reprezentativní.¹⁶ I tato teze je sporná. Lze jistě souhlasit s autorovým názorem, že socialistické principy byly u nás po válce populární.¹⁷ Sotva však lze přijmout bez výhrady tvrzení, že „komunistická a radikální kultura“ už v tříletém poválečném období omezené demokracie jednoznačně převažovala. Iluzi, jako by většina naší kultury tihla ke komunismu, vyvolává účelově přizpůsobený pojem, který obdařuje *levou kulturu* velmi širokým významem: každý, kdo se nechal vést vidinou socialismu (ať v jakékoli podobě), ba každý, kdo projevil větší senzibilitu pro sociální spravedlnost, byl zařazen takřkajíc na levou stranu barikády – i když to byli často principiální, anebo alespoň intuitivní odpůrci radikální komunistické doktríny a jejích metod.¹⁸ Setřením rozdílu mezi humanistickým, demokratickým socialismem – jak mu například rozuměla řada nekomunistických osobností – a leninsko-stalinským modelem „socialismu“ se tak neprávem zahrnují do „komunistické kultury“ i mnozí umělci a intelektuálové, kteří s ní měli reálně jen máloco společného.¹⁹

16 „Pouze to, že komunistická a radikálně levicová kultura byla pocíťována, přijímána a prožívána jako organické vyústění národních a demokratických tradic, jako jejich aktualizace a modernizace, jako nové vyjádření národní etiky a jako uzavření vývojového cyklu, způsobilo, že se komunistická kultura mohla stát kulturou do značné míry reprezentativní,“ praví Kusák (s. 71).

17 „Mnohé marxisticko-leninské, či spíše stalinské ideje příznivě rezonovaly v prostředí české inteligence již v předválečné době. Iluze o Sovětském svazu hrála velkou roli.“ (KŘEŠŤAN, Jiří: Nejedlého projev „Slovo o české filosofii“ v historickém kontextu. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Věda v Československu 1945–1953: Sborník z konference*. Praha, Karolinum 1999, s. 316.)

18 Drápala ve zmíněné studii „Spisovatelé na rozcestí“ rozděluje účastníky prvního sjezdu českých spisovatelů na tři skupiny: vedle bezvýhradných stoupců „vědeckého socialismu“ a vedle komunistů, kteří si v otázkách umění zachovávali své názory (Halas, Nezval, Teige, Řezáč), uvádí také skupinu literátů, „pro něž byl socialismus spojen pouze s obecnou perspektivou spravedlivějšího uspořádání společnosti a kteří odmítali dogmatismus v ideologii i v umění (V. Černý, J. Grossman)“ (viz s. 452–453). Také antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948, kterou Drápala se zasvěceným úvodem nedávno vydal, svědčí o tom, že řada vlivných publicistů té doby socialismus jako ideologický koncept odmítala. (DRÁPALA, Milan: *Na ztracené vartě Západu: Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha, Prostor 2000.)

19 Na straně 175 jsou uvedena jména některých z 843 signatářů „Májového poselství kulturních pracovníků českému lidu“ z května 1946; šlo z největší části o příslušníky KSČ a její sympatizanty. Naproti tomu tábor těch, kteří měli ke komunismu vážné výhrady, se dosud jednotně neprojevil. Teprve o rok později došlo k zřetelné diferenciaci (viz následující poznámku).

Proti Kusákovu tvrzení o dobové „reprezentativnosti“ komunistické kultury svědčí například i neúspěšný pokus komunistů integrovat celou kulturu ve své Kulturní obci v září 1946; proti ní vzápětí vystoupila řada kulturních osobností, která se sdružila v nekomunistickém Kulturním svazu.²⁰ Také perzekuce a umlčování nepohodlných umělců, vědců a jiných příslušníků inteligence po únoru 1948 mluví proti tvrzení, že tehdy kultura šla s komunisty.²¹ Byla to jen část kultury – i když zejména po volebním vítězství KSČ v roce 1946 jistě značná a motivačně rozrůzněná – která pak po „vítězném únoru“ svým postojem a často z mocenských pozic vnucovala své normy i ostatním.

Takové významové posuny a záměny nejsou v knize nikterak vzácné. Je to dáno nepřesností Kusákovy metody, v níž se často prolínají různé časové roviny bez zřetelného ohraničení, takže není vždy zřejmé, ke které z těchto rovin se vztahuje jeho komentář nebo závěr. Pojmy jako „generace“, „levice“, „svoboda“, „dogma“ a podobně jsou užívány v nestejném, mnohoznačném významu a šíří, což umožňuje vyslovovat i soudy, které ne vždy nutně vyplývají z premis.

Tak například tvrdí autor, že *ideologický* pohyb bylo u nás možno pozorovat už v letech 1951 a 1952, a zejména pak s nástupem nové generace v letech 1953 až 1956. Kusák tuto generaci označuje jako protidogmatickou.²² Co však je tu míněno pojmem „dogma“? Za dogma se obvykle pokládá základní teze nepřipouštějící námítky, tedy jakási evidentní pravda předkládaná k víře nebo „poučka“ vyslovená autoritou požívající nekritické úcty. Objevily se snad u nás v letech 1951 až 1955 (před odhalením takzvaného kultu osobnosti) v komunistických kruzích nějaké pochybnosti, nebo dokonce kritika základních *dogmat* marx-leninské ideologie?²³ To, co uvádí Kusák jako zásluhu nové generace, je spíše jen změna některých *estetických* norem, naoktrojovaných kultuře stranickými ideology v letech 1948 až 1950, a snaha o větší snesitelnost ideologického chomoutu. Tehdy se požadovalo, aby umělecká tvorba byla stranicky angažovaná, vnucovaly se jí tematické okruhy, typy hrdinů bojujících za pokrok, spravedlnost a socialismus, citová sympatie s utiskovanými a nenávisť k nepřítelům nebo jen jinak smýšlejícím, stylově se trvalo na socialistickém realismu a hlavní funkce umění měla spočívat ve výchově širokých vrstev obyvatelstva k politickému a sociálnímu uvědomění v duchu komunistické ideologie. Nová generace se odvracela od této oficiálnosti a emfatičnosti k civilnosti a prostotě, k zachycení „všedního dne“, chtěla navazovat kontakty s příbuznými

20 Autor sám uvádí, že proti 41 osobnostem, které podepsaly provolání Kulturní obce, stálo 63 osobností – většinou prvořadého formátu – které se podílely na založení Kulturního svazu (s. 223).

21 Výmluvný – i když interpretačně nejednoznačný – je i počet spisovatelů, kteří byli při založení nového Svazu československých spisovatelů v březnu 1949 odmítnuti. Jak uvádí Kusák, „ze 1711 členů starého syndikátu bylo do nového svazu převedeno přibližně 220 členů“ (s. 281).

22 „Nová generace nastupující v letech 1953–1956 byla politicky i esteticky jednotná; přiznávala se sice ke komunismu, současně však byla protidogmatická.“ (s. 424)

23 I dogma o „závislosti nadstavby na základně“ doznalo korektury jen z nejvyšších míst, když Stalin sám v tezích o jazykovědě poukázal na to, že jazyk nelze bezvýhradně počítat k „nadstavbě“.

proudy světové kultury, s italským neorealismem, americkým behaviorismem, se sovětskou deheroizovanou prózou (s. 424). Měnila tedy některé prvky estetiky rané poúnorové fáze, nikoli však *ideologická* dogmata. Rozhodnější snahy o vymanění kultury z mimoestetických funkcí, o její oproštění od politické služebnosti stejně jako o vyvázání myšlení ze strnulosti dogmatických kadlubů se projevíly ve skutečnosti až po šoku z dvacátého, a zejména dvaadvacátého sjezdu KSSS.

Nezodpovězené otázky

Jak obstála celkově česká kultura – intelektuálně, odborně (umělecky i vědecky), ale především také morálně a občansky – pod náporom mocensky zaštitěné ideologie v letech 1948 až 1956, která se stala pro velikou část národa obdobím nesvobody, utrpení a lži? Tato otázka zůstává v Kusákově knize otevřená.²⁴ Autor setrvává při svém hodnocení v *uzavřeném rámci komunistické kulturní elity*, jejíž polemiky o hranici dovoleného a zápasy o moc se pak jeví důležitější, než bylo jejich skutečné působení na život společnosti.

Pokouší se sice vysvětlit okolnosti a faktory, které vedly k tomu, že i lidé spjatí s dědictvím minulosti, jimž pluralita názorů i uměleckých forem nebyla ničím cizím, se nakonec více či méně ochotně zapřáhli do chomoutu politiky komunistické státostrany, včetně čistek ve vlastních řadách, a nechali se zaplést i do mocenských pŭtek vedených v horních patrech stranických elit. Objasňuje to však zjednodušeně obvyklým argumentem o rozporu mezi vírou v čisté ideály socialismu u většiny umělců či intelektuálů a drsnou skutečností aparátnického komunistického režimu.²⁵ Ve svém líčení konfliktu mezi „umírněnými“ a „dogmatiky“ není také zcela nestranný. Dopřává „umírněnému“ křídlu komunistické kultury (a jejímu básnickému představiteli Vítězslavu Nezvalovi) v boji proti zlu ultradogmatismu, podřizujícímu se ochotně sovětské linii, více světla než jeho odpůrcům. U těch naopak

24 Karel Kaplan, který se seznámil s doklady o pronásledování odpůrců komunismu snad nejdůkladněji, napsal o tomto období: „Léta 1948–1955 patří k nejhrušnější a nejtragičtější úsekům poválečné historie Československa. Komunistická strana upevňovala svou moc, svou totální a totalitní nadvládu nad společností. Důležitým prostředkem v tomto úsilí jí byla masová nezákonnost a nezákonné politické procesy. Jejimi oběťmi se staly statisíce nevinných, do jejichž osudů tragicky zasáhly, způsobily jim utrpení, vystavily fyzickému i psychickému násilí, změnily život, postihly přátele, rodiny, nejbližší příbuzné. Nezákonnost a politické procesy byly symbolem komunistické moci a jejich druhou stránkou byla bezprávnost a bezmocnost postižených. Tato hrůza visela nad celou společností, nezákonnost si nevybírala a fakticky téměř nikdo nebyl před ní chráněn. Obávali se jí nejen bezmocní, ale nakonec i mocní, kteří stáli u její kolébky.“ (KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta 1993, s. 177.)

25 Postoje lidí, kteří měli slovo v kultuře poúnorového pětiletí, neovlivňovalo jen zaujetí pro „pravdu a světlé zítřky komunismu“. Také *lež* tu měla svou nesmazatelnou roli. *Lež*, která byla někdy zahalena a jindy zcela bezostyšně nahá – a které se přesto sloužilo; přinejmenším tím, že skutečnost, která se nehodila politice a ideologii, se nechtěla vidět. I dobří básníci té doby jí sloužili, jak to výstižně vyjádřil Milan Kundera v rozhovoru s Antonínem J. Liehmem v knize *Generace* (Praha, Čs. spisovatel 1990, s. 61).

zdůrazňuje jejich stíny. Tak mluví například s despektem o (leninské) morálce dogmatiků a přehlíží, že i morálka „umírněných“ byla v podstatě stejná.²⁶

Kusákův pokus o ucelenou interpretaci kultury prvního poválečného desetiletí v její závislosti na politice a ideologii je rozhodně závažným přínosem k poznání rozporuplnosti tohoto vztahu v uvedeném období. Avšak podobně jako řada jiných autorů z řad komunistů, kteří se angažovali v padesátých letech, i on problémy a zápasy těchto let nazírá optikou výchozí víry, že komunistický systém je nutnou a zákonitě vzestupnou cestou k lepší budoucnosti lidstva. Pod tímto zorným úhlem posuzuje i umělecký, intelektuální a politický pohyb pozdějších padesátých (i šedesátých) let jako pokrok, směřující k vyšší kvalitě systému – stále řízeného jedinou stranou –, který je ve své podstatě oprávněný. Naproti tomu příčinám přechodu české kultury do otrocké závislosti na moci a ideologii po únoru 1948 věnuje autor mnohem méně místa. V kapitole interpretující cestu k únoru sice na mnoha stranách popisuje *faktory*, jejichž působení byla česká kultura tehdy vystavena,²⁷ a o něco dále pak shrnuje *důvody* radikalizace inteligence v Československu v jakémsi Desateru (některé z těchto důvodů se kryjí s dříve vyjmenovanými faktory). Pokusu o vysvětlení *osobních motivů*, které vedly kulturní osobnosti k tomu, že podlehly těmto faktorům a že přešly na novou (mocí vyžadovanou) pozici, se autor vyhnul.

Když píše dále o krizi v kultuře vyvolané procesy proti „záškodnickému centru Rudolfa Slánského a spol.“, zmiňuje zhoubné působení „primitivní metody cukru a biče“, která se vůči těmto lidem uplatňovala. „Místo možnosti orientovat se v proměněné společnosti a nalézt k ní vztah dostávalo se jim příkazů, co mají a co nesmějí tvořit. Místo spolurozhodování jim bylo nabídnuto přísluhovačství.“ A dodává, že jistá část z nich to vše dělala ráda (s. 264). Tuto ochotu ovšem vykládá tím, že mnozí komunisté i nekomunisté při tomto obratu aktivně spolupůsobili v dobré víře, že je

26 „Pro levičácké komunisty bylo závazné Leninovo pojetí stroze utilitární morálky, které jim jedině zaručovalo vnitřní integritu revoluce.“ tvrdí Kusák a na podporu cituje na tomto místě Lenina: „Morálka je to, co pomáhá zničit starou vykořisťovatelskou společnost... Naše mravnost je plně podřízena zájmům třídního boje proletariátu.“ (s. 267) Morálku skupiny Nejedlého, Kopeckého, Štolla a jiných však nerozebírá. Byla jiná než leninská? Je těžké představit si takovou odchylku. V podstatě mohlo jít jen o to, co z této morálky se zdůrazňovalo a nakolik se leninská morálka přejímala v duchu tehdy všemocného Stalina. Jen Halas, později Štollem a stranou odsouzený, si dovolil mít jinou morálku. V jeho projevech k mládeži vidí i Kusák, jak „výrazně vybočují z mezí komunistické ideologie“ (s. 314). Halas v nich kladl důraz na svobodu, na důstojenství člověka, na lidství, které je třeba rozlišovat od stranictví, a apeloval na vlastní svědomí jako nepodplatitelnou instanci. V protikladu k militantní nenávisti vůči nepřátelům radil: „Neplivejte na protivníka, má-li jiný názor.“ (s. 316) Halas byl ovšem čestná výjimka.

27 Uvádí mezi nimi spojení komunismu s nacionalismem a radikálním demokraticismem (s. 144), posun národního vědomí doleva (tamtéž), poválečnou orientaci zahraniční politiky na Sovětský svaz (147), výrazné vítězství KSČ v prvních poválečných volbách v roce 1946 (tamtéž), oživení ideologie slovanství, husitství a národního obrození (147–149), představy levých liberálů – Beneše a hradní skupiny – o vnitřní přestavbě Sovětského svazu na svobodný stát (151 a 167), malou informovanost o realitě Sovětského svazu (152), všeobecné nacionalistické nálady (155), skepsi ke „starému světu“ (166) a k demokracii (179), ideologii specifické cesty k socialismu v Československu (192) a jiné faktory.

to jediný způsob, jak se mohou podílet na budování nové kultury, dokonce snad i na největším historickém procesu, na proměně světa a člověka. Nepokouší se však posoudit tento kooperativní postoj ve světle skutečnosti, že jiná část kultury se k takovému cukrem i bičem vymáhanému postoji nedala zlákat ani donutit, důvody ke své radikalizaci nenacházela, a proto také nabídnuté „přisluhovačství“ nepřijala. Nedostatek individuální racionální kritiky, nedostatek intelektuálních i morálních brzd, který způsobil deformaci myšlení i tvorby prorežimní části kultury, zakrývá autor fenoménem masového oslepnutí.²⁸ Neanalyzuje *odpovědnost* kultury, jmenovitě komunistických umělců a intelektuálů, za čistky prováděné akčními výbory, za prověrky na vysokých školách a akademických pracovištích, za likvidaci časopisů a jiné destruktivní zásahy do české kultury – včetně likvidace tvorby a někdy i osobností umělců a vědců.²⁹ Odpovědnost za tyto skutky přenáší plně na mocenské a ideologické *faktory* a *orgány*, působící ve ztížené mezinárodní situaci, přičemž „umírnění“ v kultuře z toho vycházejí celkem s čistým štítem. Odpověď, proč česká kultura v raných padesátých letech projevovala ochotu předstírat ve své tvorbě něco, co bylo vzdáleno skutečnému životu i cítění velké části společnosti, proč se nechala nutit do sebeklamu i do klamání svého publika, a zejména proč měla tak nízké morální zábrany, že dovolovaly bez velkých těžkostí uvolnit cestu přívalu vulgarity, násilí, bezohlednosti a nenávistné likvidace nesterpně smýšlejících kolegů, zůstává Alexej Kusák dlužen. Závěrem se sice dozvíme na dvou stránkách (374–375) některá jména *obětí* policejní represe, avšak jména *podněcovatelů* z řad komunistické kultury zůstávají neodhalena.³⁰ A tak ještě nejzřetelněji jsou jako původci tohoto drastického sestupu a znevolnění české kultury označeni „levičáci“ (zejména Bareš a spol.), zatímco křídlo „umírněných“ je z této destrukce téměř exkulповáno.

Kusák píše o období, jehož byl sám svědkem a účastníkem. Snesl ohromné množství materiálu roztroušeného po časopisech, protokolech, literárních i historických dílech. Postavil některé problémy do nevšedních souvislostí a vyslovil teze, které vybízejí k diskusi a dalšímu objasnění. Ke komplexnosti jeho obrazu patří i pozornost, kterou věnoval některým levicovým – marxistickým i nemarxistickým – kritikům kulturního života a umění (F. X. Šalda, S. K. Neumann, Karel Teige, Bedřich Václavek, Kurt Konrad, Eduard Urx, Ladislav Štoll, Václav Černý, Jindřich Chalupecký, Jan Grossman

28 Když mluví o konferenci mladých spisovatelů v Dobříši v březnu 1948, používá autor pro toto oslepnutí eufemistické vysvětlení: „Socialismus se mladým spisovatelům jevil v této chvíli ještě ve své zmytologizované podobě: jako organizace společnosti, která může kombinací státního řízení a samosprávy vytvořit optimální podmínky pro lidskou tvořivost. Tato iluze byla podporována mladistvým idealismem a entuziasmem.“ (s. 244)

29 Jen stručně se Kusák zmiňuje také o negativních pohnutkách, které je k tomu vedly. Vedle slepého opojení prací a absurdní víry uvádí i „osobní cynismus, uvolnění temných stránek jejich bytosti a probuzení perzekuční manie, která vedla k pronásledování vlastních soudruhů“ (s. 203). Tyto charakteristiky však uvádí spíše jen jako symptomy krize, do níž upadli někteří komunisté po procesu proti Slánskému a jeho (fiktivním či skutečným) druhům, zůstává u obecného zjištění, blíže a adresněji tyto pohnutky nevysvětluje.

30 Některá uvedl Jaromír Hořec v knize *Doba ortelů: Dokumenty – vzpomínky – iluze a skutečnosti* (Brno, Scholaris 1992). Kusák jí sice uvádí v seznamu literatury, ale k jejím argumentům nepřihlíží.

a jiní). Od svědka doby bychom však očekávali, že zachytí i něco z toho, co bylo živé, a často až bolestně živé, i v širším, nekomunistickém okruhu české kultury a společnosti. Že zachytí, anebo alespoň ve svých soudech zohlední kus „nedějin“, jak to výstižně nazval Josef Petráň.³¹ Nedozevíme se tu také, čím se vyznačovala kultura těch, kteří nepodlehli mýtu „humanistické perspektivy komunismu“ a zachovávali ve svém myšlení, ve své hodnotové orientaci i způsobu života kontinuitu s kulturním dědictvím předúnorovým, respektive předválečným. Tato kapitola kultury mimo politiku či proti politice v prvním poúnorovém desetiletí je zatím naší historiografií málo zpracována. Ani Kusákova kniha (psaná ovšem v exilu, kde dokumentační základna byla značně omezená, a v době, kdy ještě víra v oprávněnost koncepce a reformovatelnost praxe komunismu zcela nevyhasla) tuto mezeru v historii padesátých let nezmenšuje.

Přes uvedené výhrady je Kusákova kniha rozhodně vážným pokusem o diferenciaci mezi jednotlivými proudy a koncepcemi *komunistické kultury*. Zásluhou bohatosti dokumentace a bibliografických odkazů, které spolu s rejstříkem zabírají téměř třetinu knihy, znamená vítanou pomoc při studiu tohoto období.³² Snaží se předesíť půl století staré boje o kulturu v Československu v jejich politickém (či přesněji: stranickém) rámci analýzou jejich ideového obsahu i skupinových zájmů. V tom je bezesporu její přínos. Zaměřena především na literární a výtvarnou tvorbu a publicistiku, vyvolává maně stesk po zpracování a hodnocení podobného pohybu v širší oblasti ideologie padesátých let, zejména také na půdě filozofie i historiografie.

31 Petráň tu má na mysli „dosažitelnými prameny nereflektované skutečnosti“. Viz PETRÁŇ, Josef: Meze historické reflexe období 1945–1953. In: ZILYNSKÁ, B. – SVOBODNÝ, P. (ed.): *Věda v Československu 1945–1953*, s. 365–372; cit. s. 366.

32 Na to, že přes všechny výhrady je Kusákova kniha „kusem poctivé práce“, poukázal Jiří Knapík ve své recenzi O kultuře a politice 1945–1956. In: *Proglas*, roč. 10, č. 7 (1999), s. 39–41.

Rusko v „druhém oběhu“ aneb Střet civilizací po polsku

Jiří Vykoukal

JANUSZ, Kazimierz: *Konfrontacje Rosja – Zachód: Zderzenie dwóch cywilizacji*. Komorów, Wydawnictwo Antyk 1997, 251 stran.

Kniha o civilizačním rozporu mezi Ruskem a Západem (Polskem), kterou Kazimierz Janusz napsal v polovině sedmdesátých let a která vyšla na jejich konci pod příznačným názvem *Konfrontacje*, patří dnes již ke klasice polského „druhého oběhu“ (označení pro literaturu vydávanou ilegálně od poloviny sedmdesátých let).¹ V době svého vzniku byla tato kniha jedním z charakteristických projevů historizace debat o dalších osudech Polska v sovětském bloku, a je tedy možné jejím prostřednictvím poukázat na jejich typické rysy a nahlédnout širší komplex problémů, spadajících zejména do oblasti dějin idejí či ideologií (ale také protikomunistické opozice) moderního Polska. Zmíněné debaty souvisely jak s jistou liberalizací vnitřních polských poměrů za vlády „raného“ Gierka, tak s i pohybem polského státu v souřadnicích helsinské Evropy. Rusko jako historický fenomén se do středu pozornosti dostávalo do značné míry úměrně tomu, jak se v Polsku hledala odpověď na jednu klíčovou otázku: kam až tu mohou jít vnitřní změny, aniž by Moskva reagovala způsobem stejným jako v Československu v srpnu 1968? Definování této otázky jako klíčové však neznamená, že by problém Ruska v Polsku sedmdesátých let bylo možné redukovat jen na tuto jednu příčinu – šlo spíše o kombinaci nejprve časově následných a pak i souběžných situací umožňujících takovou interpretaci ruského tématu, která historii potřebovala pro jeho uchopení, poznání a výklad, ale i šíření ve společnosti.²

1 Kniha byla poprvé vydána v samizdatovém nakladatelství Wydawnictwo im. Konstytucji 3 Maja v roce 1979. Poslední vydání s novým názvem, o které se zde opírám, je z roku 1997.

2 K zařazení Januszovy práce do kontextu historizujících debat v polské opozici druhé poloviny 70. let viz FRISZKE, Andrzej: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*. Londyn, Aneks 1994, s. 469–470.

Historizující schéma polského komunismu se začalo formovat na základě několika impulzů. Jedním z nich bylo v letech takzvané malé stabilizace (1959–1966) vyčerpání naděje a důvěry v kreativní schopnosti a perspektivy modelu takzvané polské cesty k socialismu, tehdy zosobněné v postavě prvního tajemníka polské komunistické strany Władysława Gomułky. Události roku 1968, ubíhající rychlým tempem od zákazu divadelní inscenace Mickiewiczova eposu *Dziady* přes bouře na varšavské univerzitě, antisemitskou kampaň a čistky až k polské účasti na intervenci do Československa, ničily gomułkovský mýtus, na jehož konci zůstalo to, co lapidárně shrnul filozof Leszek Kołakowski slovy: „Komunismus přestal být obecně intelektuálním problémem, zůstal záležitostí moci a represe.“³ V době mezi srpnem 1968 a prosincem 1970 se tato výchozí situace rozšířila o další prvky, z nichž zjevná nechuť Moskvy angažovat se při pacifikaci dělnické revolty na konci roku 1970 perspektivně kladla další otázky o mezích sovětské trpělivosti a tolerance vůči ne zcela konformnímu vývoji uvnitř bloku, který se pak v polském případě začal zvyrazňovat hlavně ve druhé polovině sedmdesátých let.

Svou roli sehrálo také vystoupení sovětských disidentů proti intervenci v Československu. Informace o existenci sovětského disentu pronikaly do Polska sporadicky již od druhé poloviny šedesátých let a poněkud tu narušovaly rozšířenou představu, že v Sovětském svazu jsou všichni konformní, ale také a hlavně evokovaly staré spory mezi ruskou inteligencí a samoděržavím, jakož i starší diskuse o souběžnosti či mimo-
běžnosti těchto sporů s postavením polské otázky v ruském impériu.⁴ S velkým ohlasem se pak setkávaly takové úvahy, které konvenovaly některým tradičním polským představám o ruském historickém procesu jako beznadějně záporné kontinuitě – velkou událostí v tomto smyslu byla slavná kniha Andreje Amalrika *Přežije Sovětský svaz rok 1984?*, kterou promptně vydal polský exil ve Francii, a stejnou roli sehrálo Solženicynovo *Souostroví Gulag*, které souznělo s martyriem statisíců Poláků deportovaných v letech 1939 až 1941 do Sovětského svazu, jeho věznic a táborů.⁵

Obraz Ruska se v sedmdesátých letech stával diferencovanějším také z hlediska jednotlivých skupin uvnitř formující se opozice. Sklon k historizaci sovětského problému, který vycházel z pocitu zkažení komunismu jako kdysi akceptovatelné kom-

3 KOŁAKOWSKI, Leszek: *Glównie nurty marksizmu: Powstanie – rozwój – rozkład*. Londyn, Aneks 1988, s. 1161.

4 Zajímavé úvahy na toto téma nabízí kniha nedávno zesnulého polského rusisty Andrzeje Drawicze *Pocahunek na mrozie*. Londyn, Aneks 1989.

5 Amalrikovu knihu, otištěnou poprvé v roce 1969 v Amsterdamu, vydal zakrátko v polském překladu exilový Instytut Literacki v Paříži (AMALRIK, Andrej: *Czy Związek Sowiecki przetrwa do roku 1984?* Paryž 1970). Vydavatel si neodpustil překlad názvu státu jako *związek sowiecki* namísto jinak běžně užívaného *związek radziecki* (od slova „rada“ neboli „sovět“), což je sice totéž, avšak pojem *sowiecki* má v polštině – narodil od pojmu *radziecki* – v politickém smyslu pejorativní nádech. Neodpustil si samozřejmě ani přetištění původní (prvním vydavatelem byla Gercenova nadace) vydavatelské poznámky: „Do tisku odevzdáno 7. listopadu 1969, v souladu s ústavou Nizozemského království a ústavou Svazu sovětských socialistických republik vydáno bez předchozí cenzury.“ Solženicynova kniha vyšla v polském exilu poprvé v 70. letech (SOL-ŽENICYN, Aleksander Iwanowicz: *Archipelag GULAG*. Paryž, Instytut Literacki 1974–1977), první domácí vydání pochází až z roku 1990.

binace národní a obecně emancipační politiky, byl nyní doplňován a posilován dalšími prvky. Svou roli sehrálo již řečené uvolnění poměrů v první polovině sedmdesátých let a souběžná Gierkova snaha prezentovat vlastní strategii technologické modernizace Polska („stavíme druhé Polsko“) jako další, opět nově historicky podloženou kladnou kulminaci národních dějin: v jednom směru to znamenalo například jisté uvolnění diskusí ne-li přímo o sovětském fenoménu, pak alespoň o ruských dějinách jako celku, ve druhém směru hodil režim rukavici národním dějinám a následná disputace o jejich povaze ukázala, jak málo jej s nimi spojuje.

Spektrum promýšlení ruského tématu, provázené jeho stupňující se historizací, se rozšiřovalo také pod vlivem opozičního hnutí v nové mezinárodní konstelaci. Helsinská konference a vydání nové polské ústavy (verbalizace vedoucí role komunistické strany a Sovětského svazu) vytvořily další mezník, od něhož můžeme pozorovat snahu stylizovat evropské uspořádání v době *détente* jako analogii se systémem, který zavedl Vídeňský kongres. Analogie spočívala v tom, že podobně jako v roce 1815 byl i nyní vytvořen evropský systém založený na určitých závazcích a garancích („třetí koš“) vytvářejících prostor, jehož rozsah opoziční hnutí může a musí prozkoumat. Podobně jako v roce 1815 i nyní mělo jít, byť v zrcadlově obrácené podobě, o vyzkoušení trpělivosti nové „Svaté aliance“ čili o průzkum potenciálu sovětské tolerance, který bylo možné a nutné vyčerpat po určitou hranici v rámci pravidel stanovených závazky z Helsink.

Připodobnění helsinské konstelace systému Svaté aliance i snaha koncipovat různé proudy a směry uvnitř opozice podle historických vzorů prokazovaly, že polská opoziční politika se v sedmdesátých letech velmi podstatnou měrou formovala na bázi historie, že historie vytvářela možnost orientovat se v politickém prostoru; respektive že bylo nutné orientovat se historicky v poměrech, které velké možnosti pro autentickou politiku neposkytovaly. Jak se zvyrazňovalo tříštění opozice na kompromisní a radikální směry, sílila také snaha prokázat větší oprávněnost toho či onoho proudu na bázi historie. V opozici tak vznikalo dvojí a paralelní vnímání Ruska. Na jedné straně stál od roku 1976 největší a nejsilnější oponent režimu – Výbor na obranu dělníků (*Komitet obrony robotników* – KOR), který se vyhýbal jednoduchému známkování Ruska nacionálními předsudky, jelikož hodnotil Sovětský svaz spíše „průřezově“ jako totalitárního než historicky jako „dědičného“ nepřítele. Za příčinu polských problémů považoval aktuální režim v Sovětském svazu, ne Rusko jako historický fenomén. Na druhé straně stály různé typy „independentních“ reakcí vyvíjejících se podle orientace v rámci schématu „aktivismus“ versus „pasivismus“ (čili Józef Piłsudski versus Roman Dmowski). Souběžně s rozpadem opozice na množství menších skupin však přestávalo být jasné, kdo je tím skutečným dědicem jedné či druhé orientace a také která z nich je ta pravá a legitimní nejen historicky, ale i jako „aplikace“ na současné možnosti a postoje vůči Rusku.

Polští autoři této situaci zdatně sekundovali od počátku sedmdesátých let, někteří z nich dokonce i na oficiální scéně. Objevila se řada prací, které alegorickým a cenzurou často mrzačeným a osekávaným textem formulovaly vztah polských a ruských dějin, s implicitním dovětkem pro současnost. K výrazným příkladům tohoto postupu patřila například dnes již klasická kniha Bohdana Cywińskiego o generaci tvůrců

polské druhé republiky, obsahující ve svém názvu ne náhodou slovo *nepokorní*,⁶ nebo práce autorské dvojice Wojciech Karpiński a Marcin Król o dominantních postavách polské politiky 19. a počátku 20. století, která vyšla v roce 1974.⁷ Právě osudy této knihy lze zmínit jako velmi příznačné pro dobu jejího vzniku i oficiálního vydání. Portréty významných polských politiků vycházely v letech 1971 a 1972 na stránkách katolické revue *Tygodnik Powszechny*, cenzura však tehdy zakázala publikovat i touto formou medailony Romana Dmowského a Józefa Piłsudského. Z knižního vydání pak vypustila další osobnosti (Adam Gurowski, Henryk Rzewuski, Bolesław Limanowski) a zasáhla dokonce i do již předtím publikovaných kapitol. Touto cestou zmizela asi čtvrtina textu. Podobně příznačné byly také osudy knihy *Wojna polska*, kterou napsal a v roce 1972 vydal Leszek Moczulski, jen o několik let později zakladatel první otevřeně antikomunistické opoziční organizace Konfederace nezávislého Polska (*Konfederacja Polski Niepodległej* – KPN). Kniha se „navenek“ měla zabývat německým útokem na Polsko 1. září 1939, jaksi „mimoděk“ však zahrнула i otázku následného sovětského vpádu do Polska 17. září 1939, a to způsobem, který ne zcela odpovídal oficiálnímu výkladu. Cenzura nicméně brzy pochopila svůj omyl a kniha se v knižkupectvích příliš dlouho neohřála.

V publikacích vydávaných v rámci druhého oběhu se samozřejmě také projevoval historicky formulovaný spor o politické orientace opozičního hnutí. Jednu z klíčových prací, která svým obsahem a vyzněním navazovala na politický proud kolem Piłsudského, napsal pod pseudonymem Łukasz Jodko historik Jerzy Łojek a dal jí název *Ruská orientace v polském boji o nezávislost*. V této práci zdůvodňoval, proč jakákoliv opoziční orientace, která má za cíl svobodu a demokracii, musí vést svůj historický boj proti Rusku, respektive že rovnocenné vztahy a partnerství s Ruskem nebyly, nejsou a nikdy nebudou možné. Za nezbytně nutné považuje zbavit se předsudku, který Rusko vždy Polákům vnucovalo, aby je v jejich politických snahách znehybnilo: „...většina polské společnosti po celé 19. století a priori přijímala tezi, že získání nezávislosti je nemožné. A tak jí tedy dosaženo nebylo.“⁸ Také v této knize nacházíme uplatnění paralely se systémem Vídeňského kongresu, i když Łojek ji neomezuje jen na éru *détente*, ale vztahuje na celé poválečné období od Teheránu a Jalty, které hodnotí jako opakování praxe Vídeňského kongresu.⁹ Druhým takovým zásadním dílem pak byla Januszova kniha *Konfrontacje*.

6 CYWIŃSKI, Bohdan: *Rodowody niepokornych*. Warszawa, Świat Książki 1996 (první vydání 1971), viz autorův doslov k vydání z roku 1996 na s. 540–550.

7 KARPIŃSKI, Wojciech – KRÓL, Marcin: *Sylwetki polityczne XIX wieku*. Kraków, Znak 1974. V úplné podobě kniha vyšla pod názvem *Od Mochnackiego do Piłsudskiego: Sylwetki polityczne XIX wieku*. Warszawa, Świat Książki 1997.

8 JODKO, Łukasz [ŁOJEK, Jerzy]: *Orientacja rosyjska w polskiej walce niepodległościowej*. Warszawa, Biblioteka Historyczna i Literacka 1979, s. 48. Pseudonym byl zvolen zřejmě podle Witolda Jodka, jednoho ze zakladatelů tzv. Revoluční frakce v Polské socialistické straně v roce 1906 a jednoho z blízkých spolupracovníků Józefa Piłsudského. Autorův zájem na tématu byl více než osobní – jeho otec byl mezi oběti zločinu, pro který se vžil souhrnný název Katyn.

9 *Tamtéž*, s. 63–64.

Důvody vzniku své knihy vysvětluje Janusz jednak v předmluvách k jejím jednotlivým vydáním (s. 5–11), jednak v rozhovoru s Emilem Morgiewiczem (s. 12–17), přetištěném z časopisu *Opinia* (Názor) z roku 1979, který byl tribunou Hnutí na obranu lidských a občanských práv (*Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela* – ROPCiO). Aktuální předmluva (z roku 1996) konstatuje, že kniha může být užitečná nejen pro pochopení fenoménu ruských dějin, ale i otázky, proč západní sovětologie zcela selhala při analýze sovětského systému a nebyla schopna předvídat zánik Sovětského svazu i jeho bloku. Janusz se tu zvláště „navází“ do knihy *After Brezhnev*,¹⁰ v níž výkvět západní sovětologie dva roky před Gorbačovovým nástupem k moci dospěl k závěru, že pozice sovětského režimu a s ním i stabilita sovětského bloku jsou neotřesitelné.

Z hlediska výchozích zdrojů (kniha neobsahuje žádnou bibliografii) je primárním autorem bezpochyby Feliks Koneczny (1862–1949).¹¹ Janusz jej považuje jednoznačně za předchůdce (a lepšího, jak sám uvádí na straně 10) dnes tak populárního Samuela Huntingtona, jehož objevné koncepce o střetu civilizací tudíž už za tolik objevné nepovažuje: „Objev fenoménu ‘střetu civilizací’ se odehrál v době, kdy – jak soudím – Huntington ještě nebyl na světě.“ (s. 11) Vzhledem k tomu, že Koneczny byl vpravdě syntetický, obecně zaměřený autor, Janusz jej v případě ruských dějin poněkud ironicky doplnil konkrétními komentáři a citáty z oficiální syntézy ruských dějin z pera Ludwika Bazyłowa, jenž platil za vzor schopnosti „dát císaři, co je císařovo“, a tak psát věci, které by jinak neprošly cenzurou (s. 79, 112).¹² Na ose Koneczny–Bazyłow pak rozvíjí své úvahy, doplněné další literaturou podle okolností: jsou tu Artur Górski, Antoni Chołoniewski (čili autoři polské neoromantické formace, kteří podobně jako Koneczny rozvíjeli více či méně rafinované koncepce historiozofie polských dějin), na doplnění reálií a konkrét z ruských a sovětských dějin jsou k dispozici Alexandr Solženicyn, Ivan Soloněvič, Andrej Amalrik, Světlana Alilujeva a takzvaná *Tajná kronika Mongolů*.

Januszovu knihu lze rozdělit do několika úseků. První z nich (s. 18–39) zahrnuje kapitoly, v nichž autor vysvětluje cosi jako metodologii svého díla, tedy problematiku civilizace a její souvislosti s dalšími stavebními prvky života společnosti (kultura, morálka, náboženství, rasa, vývoj). Civilizací je pro něj styl kolektivního života, vtištěný do psychiky určité společnosti a vyjadřující se historicky vytvořeným systémem norem a hodnot, kterým odpovídá určitý způsob chování, příznačný pro tuto společnost jako celek (s. 26). V tomto duchu pak definuje a charakterizuje základní civilizační typy, které souvisejí s tématem knihy: byzantská civilizace (s. 40–43), západní civilizace, a to její řecko-římsko-křesťanská raná fáze (s. 44–48), normativní

10 BYRNES, Robert F. (ed.): *After Brezhnev: Sources of Soviet Conduct in the 1980s*. Bloomington, Indiana University Press 1983.

11 Feliks Koneczny patřil ke klíčovým autorům i stoupcům národnědemokratické formace v meziválečném Polsku, známé jsou především jeho práce o historiozofii polských dějin, dále pak pokusy o syntézy byzantské, židovské či křesťanské civilizace. Jedna z jeho knih, pojednávající o civilizační pluralitě v dějinách, vyšla krátce po druhé světové válce ve Velké Británii, předmluvu k ní napsal Arnold Toynbee.

12 BAZYŁOW, Ludwik: *Historia Rosji*. Wrocław, Ossolineum 1969.

systém (s. 49–52) a vztah pojmů západní civilizace a Západu (s. 53–54), aby poté přešel k výkladu fenoménu polské kultury jako jedné ze skladebných součástí západní civilizace (s. 55–97).

V úvodu k této kapitole Janusz píše, že se u předchozího vydání setkal ze strany čtenářů s tvrzením, že polský portrét „vylepšil“ a zanedbal popis nelichotivých stránek polských dějin. Kontruje tím, že jde o omyl, neboť jeho záměrem nebyly dějiny Polska, nýbrž obraz hlavních prvků polské kultury (zřejmě v jakémsi kvazistrukturálním smyslu, s. 56). Do kontaktu se západní civilizací se Polsko dostalo až v 10. století, již tehdy však měla místní společnost určité rysy něčeho jako demokracie, a to natolik zakořeněné, že nemusela od Západu všechno pasivně přijímat, ale zpětně jej obohacovala (*nie byliśmy więc papugą Zachodu*, s. 57). Vnitřní síla polské kultury vedla k tomu, že nepřebrała ze západní civilizace takové „zvrhlosti“ jako feudalismus (natož později absolutismus) a kultivovala svůj vlastní demokraticko-parlamentní model.¹³ Z tohoto důvodu pak někdy stála vůči Západu dokonce i v opozici, ale rozhodně ne proto, že by na něj zapomínala, nýbrž proto, že Západ zapomínal na Polsko (s. 59).¹⁴

Vnitřně sevřený a originální polský historický model byl dále typický výraznou schopností vstřebávat jiné kulturní typy, a to ne silou, nýbrž vlastní přitažlivostí (svobodní se svobodnými, rovní s rovnými, s. 61). Základním znakem této polské přitažlivosti byla všestranná tolerance (politická, náboženská, etnická, sociální), jejím reprezentantem a kvintesencí pak šlechta (s. 77), která však na svou výsadní pozici doplatila a s ní i Polsko. Měšťanstvo bylo slabé vlastní vinou (sic!, s. 78; není však vysvětleno, jak se to stalo), sedláci utlačováni (ale v okolních zemích mnohem hůř, takže utíkali do Polska). Ovšem z Polska, což však autor již nezmiňuje, utíkali zase na „Ukrajinu“, kde v době kozáckých válek tvořili jednu z hlavních složek vojenského odporu proti snaze polského státu tuto situaci pacifikovat.

Příčinou všech dalších potíží bylo hlavně to, že během 16. a 17. století se Polsko kvůli skupině nezodpovědných dobrodruhů (s. 78) zamíchalo do ruských sporů a problémů, poté si chtiví magnáti na východě proti sobě postavili místní populaci, za což prý do značné míry mohl jejich ruský původ (*ich pochodzenie było zrestą przeważnie ruskie*, s. 80). Polsko se tak střetlo s prostředím, jehož vlastnosti a dynamika převyšovaly jeho integrační schopnosti: rozšířil se sice stát a jeho teritorium, avšak již ne civilizace (s. 84), nevýhodný kontakt pak zkazil samotnou podstatu polské kultury, protože jako rakovinný nádor „disponoval vražednou schopností degenerovat v Polsku již existující struktury západní civilizace“ (s. 85). Janusz tu v podstatě velmi přesně reprodukuje klasickou národnědemokratickou argumentaci z let ustavování

13 Je tu patrný dozvuk starší romantické koncepce Joachima Lelewela o tzv. civilizační mladosti polských dějin – podle ní mělo Polsko doplatit na to, že předčasně generovalo model demokratické politiky, o který přišlo částečně vlastní vinou, částečně kvůli vnější agresi.

14 Jde opět o jednu z velmi tradičních tezí polského politického myšlení, jejíž počátky se kládou do doby pozdního baroka. Podle této teze Evropa v Polsku kulminuje a současně geograficky i duchovně končí, Polsko pak reprezentuje „Evropu“ více než ona sebe sama. Tento „evropský“ motiv polské geopolitiky je přitom starší než vlastní národní „polská“ sebereflexe. Viz SKOT-NICKA-ILLASIEWICZ, Elżbieta: *Powrót czy droga w nieznaną? Europejskie dylematy Polaków*. Warszawa, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego – Instytut Kultury 1997, s. 46.

polského státu za první světové války: na východě postoupit jen tak daleko, abychom nenabrali víc východních problémů (tehdy tím byly míněny hlavně menšiny), než kolik jsme schopni unést. Polsko na špatný odhad situace doplatilo, stalo se obětí střetu civilizací (s. 92).

Tou, kterou Janusz činil za úpadek Polska přímo zodpovědnou, byla takzvaná turanská civilizace, respektive Rusko, které z jejích kořenů vyrostlo. Vlastní turanský element odvozuje Janusz ze stepních etnik, hlavně Mongolů, a přisuzuje mu jako hlavní prvky vládu individuální despotie, vojenskou organizaci a expanzi, spojenou s ničením podrobených kultur (s. 111). Druhým konstitutivním elementem Ruska byla byzantská civilizace (nezná rozdíl veřejného a soukromého práva, vládne v ní tradice autokracie, orientální formalismus a uniformita). Spojením těchto dvou prvků vzniká ruský fenomén, jehož vztah k Západu vyznačuje na jedné straně negace a na druhé straně účelové kulturní a civilizační výpůjčky (s. 140). Během staletí si tato civilizace také vytvořila určitou trvalou strukturální kostru, kterou charakterizuje absence etiky, nadřazenost materiálního elementu (spotřeba toho, co se ukořistilo od porobených civilizací), absence partnerství, dominance státu, potřeba autokrata, teror jako stav společnosti, absence rozdílu soukromého a veřejného práva, uniformita, instrumentální postoj k poznání, kolektivismus, nadřazenost, formalismus (s. 152–180). Když se tyto znaky propojily se svébytnou recepcí marxismu, byl položen základ sovětského fenoménu (s. 187): pro skomírající turansko-byzantskou civilizaci znamenal na přelomu 19. a 20. století marxismus obrovský impulz, díky kterému oživila a znovu expandovala (s. 197), současně však impulz, který povede k její zásadní krizi (s. 203) a v jehož důsledku se plně prosadí západní kulturní vzorec (s. 206–207).¹⁵

V závěru své práce Janusz logicky věnuje pozornost západní civilizaci a způsobu, kterým komunikovala, respektive kterým se v polském případě konfrontovala se sovětským systémem. Řadou konkrétních příkladů ze západoevropských či severoamerických reálií dokládá jejich odlišnost od poměrů sovětských; současně konstatuje výskyt řady potíží a záporných rysů (masová a spotřební společnost), které však i při své sociopatologii mají opět výrazně evropské rysy. Za jádro Evropy považuje její identitu v duchovním slova smyslu, toto vymezení však současně vidí jako velmi problematické až ohrožené, zvláště v souvislosti s evropským integračním procesem. Janusz uvádí, že tento proces je již druhým v pořadí – prvním byla polsko-litevská unie (s. 218, habsburskou monarchii nezmiňuje), rozbitá v letech 1772 až 1795, jejíž osud může být inspirací a rozhodně musí být varováním pro současný evropský integrační proces, který jádro evropské civilizace obchází. Rezignace na duchovní (ve smyslu latinského křesťanství) rozměr evropské integrace ji odsuzuje k neúspěchu, redukce Evropy na „obchodní sféru“ ji vystavuje ohrožení z toho východu, který pokus o její sjednocení (v jeho polské, respektive jagellonské verzi) zničil již jednou. Ztráta duchovní identity vystavuje Evropu napospas turanské vychytralosti, protože redukce Evropy na spotřební a obchodní element ji přibližuje identitě turanské.

15 V tomto smyslu Janusz jaksi doplnil Felikse Koneczného, který turanskou civilizaci považoval za klíčovou a stejně významnou jako křesťanskou či židovskou, avšak syntetické dílo o ní již nestihl napsat.

Evropa bez vlastní identity vstupuje do zkázonosného kontaktu se silnou identitou svého rivala. Tato situace pak s sebou přináší také zúžení možnosti reflexe Ruska, když namísto výkladu a pochopení fundamentálního rozdílu mezi ním a Evropou se v něm nacházejí podobnosti, které jsou však jen výsledkem sebeprojekce. „Evropské“ prvky turanské civilizace plavou pouze po jejím povrchu, nejsou její součástí. Kvůli nim se Rusko Západem nestane, spíše jej zničí svou rafinovaností.

Prolnutí evropské civilizace s turanským světem v jeho předsovětské i sovětské poloze (respektive jakoukoliv jejich syntézu) považuje Janusz za nemožné a úvahy o jeho uskutečnění (například kdysi oblíbené teorie konvergence) spíše za nežádoucí. Identity obou civilizací jsou nekompatibilní, takže při dodržení potřebné distance může být výsledkem jejich kontaktu udržení dosavadního stavu s občasnými výkyvy ve prospěch jedné či druhé strany, zatímco v případě přílišného sblížení hrozí zlomení páteře jednoho či druhého typu a prosazení pouze jediné identity. Sovětsko-turanská civilizace začala postupovat na západ, respektive proti Západu tehdy, když na konci 18. století zničila polský stát jako nejvýchodnější výspu západní civilizace. Tento postup pokračoval a dosáhl další kulminace po roce 1945, kdy nedošlo jen k záboru zemí střední a jihovýchodní Evropy, ale poprvé celé západní civilizace, zdůrazňuje Janusz (s. 240).

Tím se znovu zvýraznilo staré dilema neslučitelnosti obou civilizací, které Janusz ilustruje na příkladu „pražského jara“. Podle jeho názoru nešlo o žádnou originální třetí cestu, ale o proces, jehož evoluce by v případě, že by nebylo potlačeno vojenským zásahem, mohla probíhat dvojím způsobem: pokud by převážil komunistický náboj, šlo by jen o jednu z nejprogresivnějších (protože maximálně evropeizovaných) forem sovětské kultury – nebo naopak o jednu z nejregresivnějších forem evropské kultury (protože vyplněné sovětským obsahem). Československé reformy by tak skončily nakonec u toho, co chtěly reformovat, čili u sovětského komunismu. Pokud by v nich naopak převážil evropský prvek, pak by se „pražské jaro“ reformního komunismu změnilo v „léto“ západní civilizace (s. 244).

Tuto knihu – jak je snad zřejmé – nelze chápat, natož recenzovat jako vědecké dílo, ale spíše jako doklad vývoje a stavu nálad a názorů v polské opozici druhé poloviny sedmdesátých let. Autor je původním vzděláním stavební inženýr, impulzem k zájmu o Rusko bylo v padesátých letech společné sdílení vězeňské cely s Janem Hoppe (1902–1969), katolicky orientovaným politikem, který část svého poválečného života strávil v trestnicích Sovětského svazu a komunistického Polska a který Janusze také v této tematice začínal vzdělávat. Odtud je také odvozen ideový *mainstream*, v jehož rámci Janusz své úvahy o Rusku rozvíjí: tvoří jej koncepce navazující na ideologii národní demokracie, i když nejde tolik o původní odkaz jejího zakladatele Romana Dmowského, ale spíše o nástupnické organizace z meziválečného, válečného a bezprostředně poválečného období, kombinující národní a katolické vlivy; například výše zmíněný Jan Hoppe patřil k protagonistům křesťanskodemokratické Strany práce (ne náhodou se toto vydání Januszovy knihy objevilo v nakladatelství Antyk, spojeném s konzervativní klerikální skupinou kolem Marcina Dybowského).

Posun od zakladatelské národnědemokratické vrstvy k jejím odnožím z pozdních třicátých let je znatelný právě tam, kde Janusz vidí největší sílu své koncepce a kde

také spočívá důvod jeho ostré kritiky západních autorů za naivní přístup k sovětskému problému. Národnědemokratická politika neslyňala obdivem k Rusku, avšak na druhé straně Rusko respektovala jako mocnost i jako oporu proti mnohem hroznějšímu nepříteli, za který považovala Německo. Jako reprezentanti etnické polské střední vrstvy pokládali národní demokraté Rusko za vhodný prostor vlastního hospodářského pronikání (Januszem citovaný Feliks Koneczny dokonce uvažoval o možnosti jakési ekonomicko-civilizační kolonizace ruského prostoru) a jejich negativní postoj k Rusku se vyznačoval značnou dávkou účelovosti a instrumentalismu.¹⁶

Mnoho věcí se však změnilo. Počínaje rokem 1939 se Poláci stali obětí zvučle dvou velkých totalitních diktatur 20. století a po porážce nacismu zůstali v sovětském objetí. Zánik německého vlivu znamenal také zánik národními demokraty citlivě reflektovaného postavení Polska mezi Německem a Ruskem – zkolabovala jedna strana dřívější rovnováhy, zatímco druhá strana expandovala jako naprostá dominanta, a tak zanikla možnost vyvažovat jednoznačně černé rysy obrazu Ruska nějakým instrumentálně pojatým kladem. Vývoj událostí od roku 1939 vytvářel rámec, v němž se spojovaly negativní vrstvy starého předsudku s drastickou zkušeností s působením bolševického režimu v jednolitě a hodnotově zcela jednoznačné vizi Ruska, která svou nesmiřitelností mnohem více připomínala představy politických kruhů kolem Piłsudského. Z hlediska této vize pak samozřejmě uvažování o bolševismu jako specifickém a diskontinuitním útvaru v rámci ruských dějin nemá smysl – jde totiž jen o další patologický projev fundamentů ruského historického procesu. Podle Januszovy argumentace vyplývaly mylné závěry západní sovětologie právě z toho, že se její zájem soustřeďoval převážně na bolševismus, zatímco měl spíše analyzovat Rusko.

16 Na toto téma viz můj pokus o analýzu ruského fenoménu v díle Felixe Koneczného: VYKOUKAL, Jiří: Polské vidění Ruska: Příklad negativního stereotypu, 4: Syntézy kanonické i nekanonické. In: *Slovenský přehled*, roč. 86, č. 2 (2000), s. 215–238.

Poválečná cesta Bavorska k modernizaci

Jiří Pešek

SCHLEMMER, Thomas – WOLLER, Hans (ed.): *Bayern im Bund*, 1. sv.: *Die Erschließung des Landes 1949 bis 1973*. München, Oldenbourg Verlag 2001, 458 stran.

Jako dvaapadesáté pokračování řady „Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte“ mnichovského Ústavu pro soudobé dějiny vyšel první ze sedmi svazků rozsáhlého projektu sledujícího pro padesátá až sedmdesátá léta hlubokou strukturální proměnu bavorské zemské politiky směrem do nitra katastrofálně zaostalé, agrární (roku 1950 pracovalo v zemědělství jednatřicet procent obyvatelstva) a tradičně jakémukoliv pokroku otevřeně nepřátelské spolkové země, jakož i podstatné změny ve vztahu ke spolkové vládě v Bonnu, zásadní proměny společnosti, jejích specifických sociálních prostředí, hospodářských podmínek, voličských reakcí, a konečně společenské reflexe těchto změn.¹ Projekt „Společnost a politika v Bavorsku 1949–1973“ devadesátých let navazuje na slavný projekt Martina Broszata „Bavorsko za nacismu“ ze sedmdesátých let a na pozdější výzkum „Politika a společnost v americké okupační zóně 1945–1949“.² Časové vymezení je dáno založením Spolkové republiky Německo, respektive počátkem bavorské modernizace, a koncem ekonomického boomu za první světové ropné krize roku 1973. Bavorsko bylo za téma výzkumu vybráno jednak proto, že tu socioekonomická restrukturalizace proběhla mimořádně rychle a bouř-

-
- 1 Projekt podrobně představil Thomas Schlemmer v článku *Gesellschaft und Politik in Bayern 1949–1973: Ein neues Projekt des Instituts für Zeitgeschichte*. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 46, č. 2 (1998), s. 312–325.
 - 2 Srv. BROSZAT, Martin ad. (ed.): *Bayern in der NS-Zeit*, 6 svazků, München 1977–1983; zde: *TÝŽ: Resistenz und Widerstand: Eine Zwischenbilanz des Forschungsprojekts*. In: *TÝŽ* (ed.): *Bayern in der NS-Zeit*, sv. 4, s. 691–709; *TÝŽ – FRÖHLICH, Elke: Alltag und Widerstand: Bayern im Nationalsozialismus*. München 1987; BROSZAT, Martin – HENKE, Klaus-Dietmar – WOLLER, Hans (ed.): *Von Stalingrad zur Währungsreform: Zur Sozialgeschichte des Umbruchs in Deutschland*. München 1988; LANZINNER, Maximilian: *Zwischen Sternenbanner und Bundesadler: Bayern im Wiederaufbau 1945–1958*. Regensburg 1996.

livě, a také proto, že se bavorská zemská vláda velmi výrazně snažila tento proces řídit. Bavorsko je dále výborným příkladem pro to, jak rychle v procesu industriální modernizace, zasahujícím původně velmi konzervativní společnost, ztrácejí tradiční regionalismy i stabilně zažitě společenské „kasty“ dosavadní význam. Konečně hrála podstatnou roli i zkušenost a tradiční kooperace mnichovského ústavu s bavorskými archivy. Přesto vedoucí projektu deklarují, že jim jde o pohled na proměny celé Spolkové republiky, pouze sledované optikou „bavorské sondy“.

V rámci projektu byly zpracovány čtyři monografie pracovníků ústavu a tři sborníky s širší autorskou účastí. Všechny publikace by měly vyjít v dohledné době. Na úvod celé série jsou připraveny tři sborníky *Bayern im Bund*, sestavené vedoucími celého projektu, Thomasem Schlemmerem a Hansem Wollerem. Po svazku, který je hlavním předmětem zájmu této recenze, se objeví sborník *Gesellschaft im Wandel*, který se zabývá otázkou, jak se poválečná bavorská společnost (od špičkových politiků až po industrializaci zaskočené lokální řemeslníky) vyvíjela pod tlakem modernizace a nutnosti přizpůsobovat se rychle se měnícím životním podmínkám. Příspěvky třetího sborníku *Politik und Kultur im föderativen Staat* sledují jednak bavorskou pozici ve Spolkové republice a roli zemské Křesťansko-sociální unie (CSU) jako nátlakové skupiny, jednak se zabývají strategiemi zvládnutí ekonomických krizí, policií a otázkami vnitřní bezpečnosti, zemskou kulturní a vědeckou politikou, respektive podporou výzkumu. Závěr sborníku je věnován historicko-politickým konceptům poválečného čtvrtstoletí, otázkám symboliky, rituálů vlády bavorského „svobodného státu“, jakož i historicko-vlastivědným hnutím (*Heimatsbewegung*) a společensko-politické roli spolků tohoto zaměření.

Stefan Grüner svou monografií *Vom Wiederaufbau zum Wirtschaftswunder? Industrie- und Strukturpolitik in Bayern 1949 bis 1973* vytváří svého druhu politicko-institucionální rámec celému projektu. Klíčová otázka, kterou řeší, zní: Jaký skutečný podíl měla bavorská zemská vláda, ale také politické strany, odbory, banky, koncerny a středostavovské průmyslové svazy, na ekonomickém vzestupu Bavorska poválečné epochy? Autor se ovšem také ptá, jak významný byl podíl bonnské celostátní finanční a hospodářské politiky a do jaké míry se na bavorském vzestupu postupně začala podílet i společná evropská hospodářská politika.

Monografie Thomase Schlemmera *Eine Entwicklung amerikanischen Maßstabes: Politik, Wirtschaft und Gesellschaft in der Region Ingolstadt 1948 bis 1975* se v rámci výzkumu hospodářské strukturální proměny na konkrétním příkladě obírá dosud málo prozkoumanou sociální bází průmyslové modernizace, sleduje proměnu životní úrovně a prostředí, také ale dobové společenské a politické ideální představy kariér a životních uplatnění. Oblast Ingolstadtu patřila ještě po válce k běžným zemědělským regionům, prodělala však mimořádný průmyslový vzestup, který řádně otřásl životním stylem jejích obyvatel.

Studie Jaromíra Balcara *Politik auf dem Land: Studien zur bayerischen Provinz 1945 bis 1972* představuje svého druhu protějšek Schlemmerovy práce. Na příkladě jedenácti ukázkově zaostalých agrárních okresů těch částí Bavorska, kterých se modernizace zdánlivě nedotkla, snaží se autor v detailních sondách ukázat, že závažné proměny nebyly v Bavorsku nutně bezprostředně vázány jen na zprůměrnění. Sleduje

proto proměny místní a regionální politiky, roli profilových funkcionářů samosprávy i státní správy, zpočátku takřka nulovou, v šedesátých letech však již významnou roli politických stran, a především postupnou sociální proměnu, která nevycházela z lokálních, ale celozemských a celostátních podnětů.

Poslední z monografií projektu napsal Dietmar Süß pod názvem *Kumpel und Genossen: Arbeiterschaft, Betrieb und Sozialdemokratie in der Bayerischen Montanindustrie 1945 bis 1976*. Na příkladu bavorského hnědouhelného revíru Sulzbach-Rosenberg a Burgenfeld sleduje proměny sociální situace, pracovních podmínek a každodennosti dělnictva hornických a hutnických profesí. Autor, který se zabývá i vztahem odborů, závodních rad a vedení podniků a jejich konflikty, zjistil, že rok 1968 znamenal závažnou cézuru nejen pro intelektuální vrstvy velkoměst, ale i v odlehle proletářské provincii.

Recenzovaný sborník, jehož název lze do češtiny přeložit snad jako „otevření“, „infrastrukturní vybavení“ nebo „zprovoznění země“, obsahuje úvod vydavatelů a vedoucích projektu Schlemmera a Wollera, v němž je jednak podán celkový nárys projektu, jednak načrtnuta situace a proměny Bavorska v poválečných desetiletích. Následuje pět obsažných, na bezpečné pramenné základně zbudovaných studií.

Stephan Deutinger ve studii „Eine Lebensfrage für bayerische Industrie: Energiepolitik und regionale Energieversorgung 1945 bis 1980“ sleduje ohromující expanzi výroby a spotřeby elektrické energie v Bavorsku, zemi chudé na energetické zdroje. Spuštění studenoválečné železné opony napříč Evropou mělo pro Bavorsko fatální důsledky: jeho dosavadní hospodářské kontakty směřovaly především do Saska, Durynska a částečně i do Čech, odkud se mimo jiné dováželo uhlí. To vše rázem skončilo a zemská vláda nadto neměla jasnou představu o příští energetické politice. Řešení se nejprve hledalo v rozvoji vodní energetiky a ve stavbě elektráren na bázi domácího hnědého uhlí, výsledkem však byl trvale napjatý stav energetické nouze. Spotřeba elektřiny totiž rostla daleko rychleji než kapacita její výroby. Objem spotřebovaného energetického uhlí vzrostl mezi lety 1950 a 1973 třiapůlkrát. S velkým nadšením byl proto v polovině padesátých let – především pod vlivem SPD a jejich snah o levný proud jako prostředek sociální modernizace – přijat program jaderné energetiky. Již koncem padesátých let ovšem CSU – nebo spíše hospodářská seskupení jí blízká – prosadila posun těžiště energetiky do spalování importované ropy. Trvalým výsledkem této strategie je ingolstadtský ropovod. Teprve ropný šok roku 1973 vrátil politické strany Bavorska i vládu Spolkové republiky na cestu absolutních priorit pro jadernou energii. Deutinger ukazuje, jak významnou podmínkou technizace každodenního života, rozvoje elektronických médií, vyrovnání životní úrovně mezi městy a venkovem byl dostatek finančně dostupné energie. Připomíná však také, že cenou za energetickou modernizaci Bavorska bylo gigantické poškození životního prostředí – které ale dlouho nikomu nevadilo.

Alexander Gall ve studii „Gute Straßen bis ins kleine Dorf! Verkehrspolitik und Landesplanung 1945 bis 1976“ se obírá rozvojem zpočátku katastrofálně zaostalé a řídké, válkou i studenoválečným zpřetrháním dosud hlavních, na sever jdoucích tepen poznamenané bavorské silniční a železniční sítě. Nutnost zbudovat nové hlavní dálniční a železniční tahy směrem do Porýní se pojila s potřebou vybudování

regionální dopravní infrastruktury, nutné to podmínky pro rozvoj industrializace země. K průlomů došlo v polovině padesátých let z iniciativy centrální vlády, která rezervovala veškeré výnosy zdanění minerálních olejů a dopravních prostředků na rozvoj silniční sítě. Již v polovině šedesátých let byl ovšem nárůst automobilismu tak rychlý, že v příměstských oblastech podstatně předstihoval kapacitu nově budované sítě. Bavorsko ovšem – mimo jiné v souvislosti s úsilím o rozvoj turismu jako slibného ekonomického odvětví – důsledně podporovalo i stavbu regionální silniční sítě. A opět i Gall připomíná, jak velké ekologické škody byly v rámci této silniční ofenzivy napáchány v celém Bavorsku.

Poněkud kratší než ostatní, nicméně obdobně solidní a nesmírně zajímavá je studie Ulrike Lindnerové „Wir unterhalten uns ständig über den Milchpfennig, aber auf die Gesundheit wird sehr wenig geachtet: Gesundheitspolitik und medizinische Versorgung 1945 bis 1972“. Autorka otevírá svůj příspěvek líčením katastrofálních zdravotních poměrů poválečné doby a soudí, že jejich překonání nebylo ani tak projevem úspěchu finančně nevybaveného (byť i americkými okupačními úřady finančně podporovaného) bavorského zdravotnictví jako jednoznačným výrazem relativního zlepšení životních podmínek obyvatelstva. Například poválečnou bezmála sedmnáctiprocentní úmrtnost kojenců (v dolnorakouských a hornofalckých okresech jednadvacet procent) se do roku 1950 spolu s radikálním poklesem porodnosti podařilo snížit na 6,3 procenta, ještě roku 1960 dosahovala však v Horní Falci 4,2 procent. Díky americkému penicilinu se podařilo zvládnout i poválečné epidemie syfilidy (21 392 případů v roce 1947) a kapavky (54 392 případů v roce 1946).

Legislativní svrchovanost v oblasti zdravotnictví patřila ovšem po roce 1949 spolkové, nikoliv zemské vládě.³ Ta ostatně po roce 1945 vsadila na nezávislé lékaře a řekněme „svobodnou ruku zdravotního trhu“, takže pak v šedesátých letech musela velmi svízelně jednat se zdravotními pojišťovnami o financování nemocnic, a především při zřizování veřejné zdravotní služby obtížně lámat odpor lékařských svazů, které tvrdě odmítaly státní vměšování do své autonomie.⁴ Venkovské obyvatelstvo nebylo až do sedmdesátých let zdravotně pojištěno a vyhledávalo tedy lékařskou péči jen v nejnutnějších případech. I když autorka popisuje, jak podstatně se kvalita a dostupnost lékařské péče zlepšily zejména v šedesátých letech, kdy stát masivně investoval do rozvoje dosud přetížené a katastrofálně zastaralé sítě nemocnic (roku 1957 vléval stát do nemocnic devět milionů marek ročně, 1967 již sto milionů) a provedl reformu zdravotního pojištění, přece přičítá podstatné zlepšení zdravotní péče spíše obecnému socioekonomickému vzestupu společnosti než úspěchu státní zdravotní politiky.

3 Srv. LABISCH, Alfons: Entwicklungslinien des öffentlichen Gesundheitsdienstes in Deutschland. In: TÝŽ: *Gesellschaftliche Bedingungen öffentlicher Gesundheitsvorsorge*. Frankfurt/M. 1990, s. 25–62; FRERICH, Johannes – FREY, Martin: *Handbuch der Geschichte der Sozialpolitik in Deutschland*, sv. 3: *Sozialpolitik in der Bundesrepublik Deutschland bis zur Herstellung der deutschen Einheit*. München 1996; SÜß, Winfried: *Gesundheitspolitik*. In: HOCKERTS, Hans Günter (ed.): *Drei Wege deutscher Sozialstaatlichkeit: NS-Diktatur, Bundesrepublik und DDR im Vergleich*. München 1998, s. 55–100.

4 Srv. JÜTTE, Robert (ed.): *Geschichte der deutschen Ärzteschaft: Organisierte Berufs- und Gesundheitspolitik im 19. und 20. Jahrhundert*. Köln/R. 1997.

Pro recenzenta subjektivně nejzajímavější byla studie Winfrieda Müllera, spoluautorsky podpořeného Ingo Schröderem a Markusem Mößlangem, „Vor uns liegt ein Bildungszeitalter: Umbau und Expansion – das Bayerische Bildungssystem 1950 bis 1975“.⁵ Autoři opět poukazují na velice podstatnou roli tlaku amerických okupačních úřadů na zásadní reformu nevykonného, nekvalitního, názorově konzervativního, sociálně kastovního a ovšem i tvrdě konfesijního bavorského školství. Ukazují však též, jak úspěšně a dlouho (přínejmenším do konce padesátých let) se bavorská politika i společenská reprezentace bránily podstatnější modernizaci, sekularizaci a sociálnímu otevření – zejména vyššího a akademického – školství. Autoři říkají, že ve srovnání se školskou politikou bavorské SPD se „CSU po dlouhý čas nacházela ve specifické konfesijní a agrárně-romantické strategické defenzivě“. (Až v šedesátých letech vzrostl na gymnáziích podíl dětí z dělnických rodin z asi šesti na šestnáct procent.) Totéž platí o dlouho úspěšně blokovaném rozvoji vzdělávání dívek. Tlak široké společnosti na otevření vzdělávacích šancí mládeži byl přitom stejně ohromný jako dramaticky silící zoufalé volání průmyslových kruhů po početně naprosto nedostačujících mladých, středoškolsky, a zejména vysokoškolsky kvalifikovaných silách. Rozhodující kvantitativní změna ve středoškolské oblasti se však odehrála až okolo roku 1970. V roce 1964 studovalo v Bavorsku na vyšších gymnáziích 145 tisíc žáků (pouhý dvojnásobek předválečného stavu), v roce 1975 jich bylo již 296 tisíc. V téže době stoupl též podíl dívek mezi gymnazisty z tradičních poválečných pětatřiceti procent na 44,4 procenta.

Mimořádně zdařilá a inspirativní je část studie věnovaná vysokým školám. Nejde pouze o porovnání bavorských a celorepublikových trendů v rozvoji univerzitního školství (stará, po válce spíše provizorně znovuzprovozněná síť univerzit, a zejména technik se dočkala zahlcení masou studentů již koncem padesátých let, když se mezi lety 1949 a 1959 počet západoněmeckých vysokoškolských studentů zdvojnásobil; v Bavorsku vzrostl počet studentů z 18 361 na 27 140, z nichž dvě třetiny studovaly na mnichovské univerzitě). Jediným možným řešením – na spolkové i zemské úrovni – byla masivní investice: rozpočet bavorského vysokého školství se mezi lety 1955 a 1965 více než zečtyřnásobil. To, co je ale na studii zvláště zajímavé, je sledování dobové diskuse o vysokých školách, jejich účelu, o parametrech nadměrné koncen-

5 Roli profesora Winfrieda Müllera jako hlavního autora studie vyzvedávám s ohledem na jeho již dříve publikované závažné práce. Z nich se k pojednávání problematice vztahují následující: *Schulpolitik in Bayern im Spannungsfeld von Kultusbürokratie und Besatzungsmacht 1945–1949*. München 1995; *Schließung und Wiedereröffnung der Universität Erlangen nach 1945*. In: FRIEDRICH, Christoph (ed.): *Die Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg 1743–1993: Geschichte einer deutschen Hochschule*. Erlangen 1993, s. 127–138; *Die Universitäten München, Erlangen und Würzburg nach 1945: Zur Hochschulpolitik in der amerikanischen Besatzungszone*. In: LANZINNER, Maximilian – HENKER, Michael (ed.): *Landesgeschichte und Zeitgeschichte: Forschungsperspektiven zur Geschichte Bayerns nach 1945*. Augsburg 1997, s. 53–87. K tématu srovnaj z nové produkce dále: HEINEMANN, Manfred (ed.): *Hochschuloffiziere und Wiederaufbau des Hochschulwesens in Westdeutschland 1945–1952*, sv. 2: *Die US-Zone*. Hildesheim 1990; LIEDTKE, Max (ed.): *Handbuch der Geschichte des bayerischen Bildungswesens*, sv. 3: *Geschichte der Schule in Bayern von 1918 bis 1990*. Bad Heilbrunn 1997.

trace studentů na mnichovské univerzitě, respektive o podmínkách a sociálních i ekonomických důsledcích akademické regionalizace v rámci vlny zakládání nových bavorských univerzit v šedesátých a sedmdesátých letech. Obdobně inspirativní je popis naprostého krachu bavorského plánování potřebné kapacity vysokých škol a úřednického nepochopení či podcenění studijních, respektive kariérních motivací mládeže nově „akademizovaných“ regionů. Podstatné je ovšem vylíčení procesu, v němž v rámci rostoucí finanční angažovanosti spolkové vlády začala od roku 1964 a ještě podstatněji od sedmdesátých let přecházet velká – otázkou zůstává, do jaké míry klíčová – část rozhodovacích pravomocí ve vysokoškolské oblasti na ústřední vládu. S tím byl spojen i podstatný tlak na reformu tradiční ordinářské univerzity v modernější organismus akademické výuky a výzkumu. Bavorská reforma z roku 1978 na jedné straně flexibilizovala vnitřní strukturu univerzit zrušením fakult a přenesením těžiště na oborovou úroveň (*Fachbereiche*), na druhé straně odstranila volené rektory a podřídila školy státem jmenovaným prezidentům a kancléřům.

Co mi v této zajímavé studii poněkud chybí, je pohled dovnitř škol a univerzit: jednak na předpoklady a důsledky poválečné – jen pozvolné? – proměny skladby a lidských i odborných kvalit učitelských a profesorských sborů, jednak na společenské konsekvence modernizačního vývoje obsahu výuky. Takový nárok by však zřejmě jednak přesahoval výzkumnou kapacitu autorského týmu, jednak by se poněkud vymykal společensko-politickému konceptu celého projektu.

Poslední studie – „Eine Garnison wäre eine feine Sache: Die Bundeswehr als Standortfaktor 1955 bis 1975“ z pera Wolfganga Schmidta – je věnována vlivu nově rozmísťovaných posádek bundeswehru na rozvoj lokální ekonomiky a zaměstnanosti.⁶ O posádky se velmi intenzivně ucházela řada zejména infrastrukturně slabých měst a oblastí. Slibovala si od nich impulzy pro místní ekonomiku a zaměstnanost. O alokaci ovšem rozhodovalo armádní velení a NATO s ohledem na vojenské, a nikoliv regionálněinfrastrukturní zájmy. Došlo dokonce ke střetu zájmových postojů: oproti pohledu obcí, které vítaly bundeswehr jako nositele modernizace, stál pohled velení armády, která dávala přednost umístování posádek do oblastí infrastrukturně příznivých, nebo alespoň slibných v tom směru, že budou rychle reagovat a vytvoří jednotkám nutné zázemí. Prosperující okresy tedy z nových garnizonů profitovaly daleko více než ty infrastrukturně slabé. Posádky nepřinášely ovšem jen nesporné pozitivní impulzy v rámci rozvoje místní infrastruktury: garnizonní města a obce velmi rychle měnily svůj tradiční charakter (od náporu nekatolické konfesionality přes inovace v oblasti sexuálních vztahů až po změnu místního koloritu výstavbou rozsáhlých – pro místní obyvatele uzavřených – kasáren, vojenských sídlišť, skladíšť a cvičišť). Přes vytvoření nových, z velké části nekvalifikovaných pracovních míst nebyly nakonec zakázky pro místní ekonomiku většinou zdaleka tak velké, jak se očekávalo. Ohromné byly naopak škody na životním prostředí.

Projekt o Bavorsku ve Spolkové republice je – zejména v kontextu s předešlými projekty – nesmírně cenný. Osvědčená a nově potvrzená důkladnost práce autorů

6 Autor tu mohl koncepčně navázat na svou knihu *Eine Stadt und ihr Militär: Regensburg als bayerische Garnisonsstadt im 19., und frühen 20. Jahrhundert*. Regensburg 1993.

dává tušit, že tu veřejnost dostává do rukou dílo skutečně velké ceny. Přesto je třeba položit několik otázek k problémům, o nichž – pokud vím – představitelé projektu dostatečně nehovořili. Především je to otázka po shrnutí výsledků projektu. Publikovaný svazek a pravděpodobně i zmíněné další monografie i sborníkové studie, které – přinejmenším v předběžných verzích – již leží na redakčním stole, mají analyticko-deskriptivní charakter. Ten si ponechávají i jejich shrnující bilance. Bylo by třeba – po publikování všech sedmi svazků nebo již dříve, paralelně s touto řadou – shrnout ne fakticitu, ale interpretační výsledky práce autorů. Tento pohled by přitom měl sahat podstatně za hranice Bavorska, tj. k otázce postavení, zapojení, profitování a vzájemného ovlivnění „Bavorska a Bundu“.

Předložený sborník i Schlemmerovy a Wollerovy anotace připravených svazků mnoho naznačují o tom, že bez rozsáhlé finanční, infrastrukturní, ale i legislativní pomoci spolkové exekutivy i legislativy by zaostalé, agrární, chudé, zarytě antimoderní, až na samou hranici západního světa vystrčené Bavorsko nikdy nedokázalo z vlastních – materiálních ani duchovních – zdrojů nastartovat svůj vzestup, vedoucí posléze koncem století na první příčky žebříčků ekonomické i široce chápané sociální úspěšnosti v celé SRN. S aktualizací nadsázkou lze hledat paralely v nových spolkových zemích po roce 1990 a poukazovat na Braniborsko nebo Meklenbursko-Pomořansko. Bylo by tedy třeba sledovat též „bonnské“ koncepty „obrody Bavorska“ od nástupu Adenauerových vlád až po Helmuta Schmidta. Bylo by ale také prospěšné zamyslet se hlouběji nad rolí krystalizačních center poválečné modernizace samého Bavorska. Mnoho momentů publikovaných studií ukazuje na klíčovou roli velkoměst jako zdrojů impulzů pro infrastrukturní, vzdělanostní i „civilizační“ modernizaci země. V projektu však – přestože vysoce rozvinuté německé dějiny měst tyto funkce velkoměst tradičně identifikují – není klíčovým velkoměstům (zejména Mnichovu a Norimberku, pro šedesátá a pozdější léta však již celé škále dalších významných měst) věnována speciální pozornost.

Ze všech uvedených důvodů by bylo třeba podstatně důkladněji přezkoumat, zda je bavorský příklad opravdu reprezentativní pro celou Spolkovou republiku prvního čtvrtstoletí její existence, jak mívá autoři projektu. Nejde tu spíše o krajní případ? Publikované studie tomu nasvědčují. Co tedy vlastně lze – bez provedení komparací s Porýním nebo s chudými zeměmi německého severu – z bavorského projektu zobecnit? Takové otázky nejsou znevažováním nesporně velké a důležité – pro české badatele v oboru soudobých dějin v mnoha ohledech příkladné a inspirativní – práce, ale spíše připomenutím toho, že podobné námitky se ozývaly a ozývají i vůči univerzálnosti výsledků již klasického Broszatova „bavorského projektu“.

Recenze

Tri pohľady na Slovensko šesťdesiatych rokov v jednej knihe

Jan Pešek

LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjarie: Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava, Veda 2002, 392 strán.

Slovenská historiografia zaznamenala po roku 1989, keď sa bádateľom sprístupnili dovtedy utajované archívne fondy, výrazný pokrok vo výskume dejín Slovenska po druhej svetovej vojne. Stupeň spracovania jednotlivých období povojnového vývoja je však značne rozdielny. V centre pozornosti historikov bola predovšetkým druhá polovica štyridsiatych a viac-menej celé päťdesiate roky, ako aj rok 1968 s pokusom o spoločenskú reformu a následným potlačením obrodného a reformného procesu po auguste 1968. Spoločenský vývoj Slovenska v šesťdesiatych rokoch (do roku 1967) stál akoby v pozadí záujmu a jeho poznaniu je slovenská historiografia ešte dosť dlhá; k dispozícii sú len niektoré čiastkové práce, najmä z politickej a politickomocenskej problematiky. Už z tohto hľadiska treba prácu Miroslava Londáka, Stanislava Sikoru a Eleny Londákovej len privítať.

Práca je výsledkom viacročného bádateľského úsilia autorov. Jej heuristický základ tvoria archívne fondy, uložené v Slovenskom národnom archíve v Bratislave (najmä materiály Predsedníctva a Sekretariátu ÚV KSS), doplnené o niektoré fondy Štátneho ústredného archívu v Prahe a zbierky Ústavu pre súdobé dejiny AV ČR v Prahe. Ďalším zdrojom poznatkov je doterajšia odborná literatúra (súdobá i súčasná), súdobá tlač a iné publikované pramene. Široké využitie týchto materiálov umožnilo vznik fundovanej práce, prinášajúcej množstvo nových informácií; niekedy je však až preťažená faktografiou. Historická obec, ale aj širší okruh záujemcov tak dostali možnosť hlbšie sa oboznámiť s predmetným úsekom najnovších dejín Slovenska. Škoda len, že už nezostal priestor (alebo sily autorov) aj na postihnutie sociálneho aspektu vývoja Slovenska v tom čase; to je však skôr vyjadrením ďalších potrieb a nie výčitkou voči autorom.

Práca je členená na tri základné časti, ktoré autori nazývajú „knihy“. Prvú časť „Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967“ napísal Stanislav Sikora. Autor sa najprv sústreďuje na problematiku rehabilitácií v roku 1963 a ich politické dôsledky. Nezačína, pochopiteľne, samotnými rehabilitáciami, ale sleduje „cestu k rehabilitáciám“, to, ako zložito a komplikovane sa presadzovala ich potreba tak v rámci vedenia KSC, ako aj KSS. Pozornosť pritom venuje zmenám vo vedení a členskej základni slovenskej komunistickej strany. Veľmi zaujímavo je spracovaný politický a osobnostný profil Gustáva Husáka a jeho úsilie v tomto období opäť sa „predať do politiky“. Ďalej prechádza autor k skúmaniu národnostnej problematiky. Jej jadrom bolo predovšetkým stretávanie sa predstáv o „rozvoji“ a „zblížovaní“ národov a národností v kontexte celoštátneho vývoja i kompetencií slovenských národných orgánov (otázka štátoprávneho postavenia Slovenska) vrátane pozícií vedenia KSS. Je prínosné, že autor sa neobmedzil len na tradičnú „slovenskú dimenziu“, ale sleduje aj národnostné menšiny (Maďari, Rusíni/Ukrajinci, Rómovia). Vyústením prvej „knihy“ je výklad čiastkovej a postupnej liberalizácie režimu po roku 1963 (vrátane vzťahu Prahy a Bratislavy) a súvislosti gradujúceho konfliktu medzi Antonínom Novotným a Alexandrom Dubčekom.

K časti práce, ktorej autorom je Stanislav Sikora, možno vzniesť určité čiastkové pripomienky. Na škodu veci je už skutočnosť, že autor využil len fondy zo Slovenského národného archívu v Bratislave (kladom pritom je, že sa neobmedzil len na „tradičné“ Predsedníctvo a Sekretariát ÚV KSS, ale čerpal aj z fondu „Tajomníci ÚV KSS“) a celkom absentuje fond ÚV KSC zo Štátneho ústredného archívu v Prahe. Na strane 16 dosť zjednodušene objasňuje dobové predstavy z prelomu päťdesiatych a šesťdesiatych rokov o budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti. Uvedený pojem sa vtedy nepoužíval (to je „vymoženosť“ až sedemdesiatych rokov), hovorilo sa o završení socialistickej výstavby; tejto problematike by bolo zrejme žiaduce venovať širší priestor. Nemožno súhlasiť s tézou na strane 18, že v dôsledku zmeneného kurzu Vatikánu po Druhom vatikánskom koncile vedúce orgány KSC a štátu „katolícku cirkev už nepovažovali za nezmieriteľného nepriateľa, čo viedlo neskôr k zvýšenej aktivite katolíckej cirkvi“; dôvody jej zvýšenej aktivity boli niekde celkom inde. Domnievam sa, že tabuľky zaradené na stranách 26–32 do značnej miery zaťažujú text. Možno by bolo vhodnejšie len okomentovať ich podstatu a vlastné tabuľky (eventuálne aj s údajmi ekonomického charakteru) zaradiť ako prílohu práce. Na strane 35 sa autor zmieňuje o „obálkovej metóde“ Antonína Novotného, no ani stručne, napríklad v poznámke, neobjasnil, o čo ide; to, čo je známe odborníkom, nemusí byť a zrejme nie je známe bežnému čitateľovi. Autor si je určite vedomý tohto tradičného „neduhu“ (ako sám píše v recenzii v *Soudobých dějinách*, roč. 5, č. 4 (1998), s. 570), zrejme mu to však v návale práce uniklo. Nesúhlasím s jeho konštatovaním na strane 41, že dodnes nie je jasné, prečo boli ľudia zo skupiny „Oskar Valášek a spol.“ v roku 1958 znovu súdení; je celkom evidentné, že zodpovední funkcionári chceli za každú cenu udržať konštrukcie zo začiatku päťdesiatych rokov, tým skôr, že niektorí obžalovaní z tejto skupiny boli súdení ako spolupracovníci „preukázane vinných buržoázných nacionalistov“. Len pripomínam, že členom skupiny, ktorá v roku 1963 prešetrovala túto záležitosť, nebol Jich, ale Karel Jech.

Autorom druhej časti práce „Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967“ je Miroslav Londák. Začína problematikou vývoja slovenskej ekonomiky na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov a prejavmi ekonomickej krízy na Slovensku začiatkom šesťdesiatych rokov. Nasleduje hľadanie ciest z krízy vo sfére ekonomickej teórie vrátane takzvanej oblastnej problematiky. Veľkú pozornosť venuje autor príprave ekonomickej reformy v rokoch 1963–1965, takzvanej novej sústavy riadenia národného hospodárstva (ako sa vtedy bežne nazývala), predstavujúcej pokus zblížiť plán a trh na báze „socialistického spoločenského vlastníctva“. Miroslav Londák okrem iného argumentuje, že práve táto sústava napriek viacerým pozitívnym trendom obsahovala v sebe aj určitý negatívny náboj voči ekonomike Slovenska (pokiaľ v tom čase o nej vôbec možno hovoriť), ktorej štruktúra neumožňovala pozitívne trendy plne akceptovať. Záver druhej časti práce tvorí kapitola o počiatkoch realizácie ekonomickej reformy v rokoch 1965–1967.

K tejto časti práce nemám konkrétne pripomienky, skôr evokuje otázky koncepčného charakteru. Miroslav Londák sleduje ekonomické problémy Slovenska a ekonomickú reformu prevažne zo zorného uhla česko-slovenských vzťahov, respektíve vzťahov centra a oblastí. V záujme vyváženosti textu by zrejme bolo vhodné z tohto aspektu trochu ubrať a niečo pridať k problematike väzby politiky a ekonomiky. Možno je to len môj dojem, ale zdá sa mi, že autor akoby do určitej miery podliehal súdobým materiálom, najmä vtedy, keď preberá argumentáciu Slovenského plánovacieho úradu, respektíve konkrétnych slovenských ekonómov, pri „handrkovaní sa“ so Štátnou plánovacou komisiou. V tejto časti práce by tiež bolo žiaduce viac priestoru venovať poľnohospodárskej výrobe (autor sa venuje predovšetkým priemyslu) a životnej úrovni obyvateľstva Slovenska.

Tretia časť práce nesie názov „Nástup slovenskej kultúry v 60. rokoch“ a jej autorkou je Elena Londáková. Najskôr sleduje slovenský kultúrny pohyb na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov v podstate do roku 1963, hoci názov kapitoly hovorí o šesťdesiatych rokoch. Zjazdy aktivizujúcich sa slovenských spisovateľov a novinárov, ktoré sa uskutočnili v roku 1963, vyústili do konfrontácie predstaviteľov moci a kultúrnej elity. Zaujímavá je „kauza Gosiorovský“, ide však skôr o záležitosť politickú ako kultúrnu. Nasleduje kapitola o polarizácii reformného hnutia v kultúrnej sfére; zatiaľ čo spočiatku bolo ťažisko tohto hnutia skôr na Slovensku, od polovice šesťdesiatych rokov sa presúvalo na českú pôdu. V prvých dvoch kapitolách autorka postupuje viac-menej v rovine kultúrnej sféry ako celku, hoci z pochopiteľných dôvodov na seba najväčšiu pozornosť sústreďujú spisovatelia a novinári, no tretia, záverečná kapitola je postavená iným spôsobom. Je to akási sonda do jednotlivých sfér slovenského umenia a kultúry počas šesťdesiatych rokov (literatúra, divadlo, film, výtvarné umenie, hudba). Výnimkou je len pasáž s názvom „Mladá generácia – staré problémy“, prechádzajúca z hudobnej do generačnej roviny tých čias.

Na margo tejto časti možno vzniesť, podobne ako voči prvej časti, niektoré konkrétne pripomienky. Za príliš široký (takmer dvadsať strán) pokladám vstup do problematiky, keď sa autorka vracia až do predvojnového obdobia a podrobne prechádza štyridsiate a päťdesiate roky; v tom sa výrazne odlišuje od spoluautorov, ktorí priamo začínajú svoj výklad na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov. V súvis-

losti s takzvanou Kolderovou komisiou (1962–1963) autorka na strane 276 hovorí o odvolaní Karola Bacílka, Ladislava Kopřivu, Bruna Köhlera (nie Kohlera) a Alexeja Čepičku (zo Slovenska by sa patrilo spomenúť aj Viliama Širokého a Pavla Davida), čo je mätúce; mieša sa tu odvolanie zo stranických a štátnych funkcií v roku 1956 (Čepička) a v roku 1963 (Bacílek, Köhler) a vylúčenie z KSČ v roku 1963 (Čepička, Kopřiva). Nevie, čo si autorka predstavuje pod pojmom „originálne názory“ Františka Vnuka (s. 315); bolo by žiaduce to objasniť, napríklad v poznámke. Za nevhodné považujem zaradenie pasáže o tom, že Štb špehovala Alexandra Dubčeka a Gustáva Husáka (s. 325–326), pretože to jednoznačne patrí do časti práce, ktorá sa zaoberá politickou problematikou. Na strane 343 sa hovorí o slovenských filmoch a medzi ne autorka radí aj *Lásky jednej plavovlásky* režiséra Miloša Formana a *Obchod na korze*; to, že ho spolurežiroval s Elmarom Klosom aj Ján Kadár a jednu z dvoch hlavných rolí hral Jozef Króner, neznamená, že ide o slovenský film. V šesťdesiatych rokoch je podľa môjho názoru ťažko hovoriť o vládnucej gerontokracii ortodoxných aparátikov (s. 368), pretože rozhodujúca nebola otázka veku, ale názorov; pojem „gerontokracia“ sa skôr vzťahuje na neskoršie obdobie, napríklad osemdesiate roky. V rámci tejto časti práce by bolo žiaduce venovať sa aj školstvu, respektíve učiteľom.

Uvedené pripomienky, a to nielen voči poslednej časti práce, sú pochopiteľne len čiastkové, menej dôležité a možno aj diskutabilné. Za hlavný problém práce Miroslava Londáka, Stanislava Sikoru a Eleny Londákovskej považujem jej celkovú koncepciu. Autori v úvode (s. 10) píšú o dôvodoch, ktoré ich viedli k rozčleneniu práce na tri samostatné časti; rozhodli sa tak vraj preto, že skúmali obdobie, „v ktorom politický, ekonomický i kultúrny vývoj na Slovensku prechádzal imanentným vývojom, no zároveň boli tieto oblasti prepojené mnohými súvislosťami“. Za pozornosť stojí aj tamže uvedená veta o hodnotení tej ktorej udalosti „výlučne z hľadiska skúmanej problematiky“. Podľa môjho názoru, ktorý nechcem a nemôžem nikomu vnucovať, však skôr ide o spätné zdôvodnenie skutočnosti, že práca je *de facto* súhrnom troch celkom samostatných štúdií bez akýchkoľvek vnútorných väzieb, pravda, ak za také nepovažujem ojedinelé odkazy na problematiku, ktorú rieši spoluautor (v prvej a druhej knihe je ich niekoľko, v tretej knihe ani jeden). Paradoxné je, akoby samotní autori naznačovali, že ide o tri samostatné časti, a to tým, že ich nazvali „knihy“. Myslím, že môj názor o tom, že autori postupovali samostatne (to znamená, že išli „ľahšou cestou“, čo je limitujúcim faktorom práce), potvrdzuje aj maličkosť vyskytujúca sa na strane 159. Miroslav Londák pri prvom odkazovaní na archívy (SNA, SÚA) najskôr uvádza celý názov archívu a následne skratku, to znamená postupuje tak, ako je to bežné v samostatnej práci alebo štúdiu, no pred ním to už v prvej knihe urobil Stanislav Sikora. Nepochybňujem prístup autorov ako jeden z možných, tým skôr, že som si vedomý dosiahnutého stupňa spracovanosti danej problematiky a obdobia, do budúcnosti však bude potrebné pokročiť aj v tomto smere. Cestou by zrejme mohla byť skutočnosť, že v sledovanom období rokov 1960–1967 sú dva evidentne odlišné úseky; v rokoch 1960–1962 doznieva v politike neostalinský „tvrdý kurz“, nastolený po takzvaných maďarských udalostiach koncom roka 1956, zatiaľ čo roky 1963–1967 sú v znamení určitej liberalizácie.

Ku kladom práce jednoznačne patrí rešpektovanie slovenskej technickej normy (STN CSO 690) o bibliografických odkazoch a citáciách, čo ešte stále predstavuje skôr výnimku ako pravidlo; je to zásluha autorov i vydavateľa. Na adresu vydavateľa si však nemôžem odpustiť výčitku za nekvalitne urobenú jazykovú a obsahovú korektúru textu, oslabujúcu pozitívne stránky práce. Publikáciu bolo možné „odľahčiť“ od materiálového preťaženia širším využitím odkazového aparátu; autori ho až na výnimky využívajú len na odkazy na literatúru a archívne pramene, no mohli sem zaradiť aj vysvetlivky a doplnenie údajov v texte. Za nedostatok práce považujem tiež skutočnosť, že absentuje prinajmenšom menný register, čo by pri tak závažnej práci malo byť samozrejmosťou. Rovnako by bolo žiaduce dodržiavať jednotnosť v odkazovaní na archívy; v prvej a druhej knihe sa uvádza SNA a SÚA, v tretej knihe však SNA SR a SÚA ČR, čo nie je správne. Pri prácach tohto druhu sa pre lepšiu orientáciu väčšinou uvádza nielen zoznam knižných publikácií, ale aj väčších štúdií v odborných časopisoch. Keď už ich autori nechali stranou, mohli prinajmenšom pripojiť zoznam využívaných časopisov a periodík. Taktiež by zrejme bolo žiaduce urobiť zoznam využívaných archívnych fondov. Mohlo by sa to chápať aj ako určitá kolegiálna pomoc tým, ktorí budú raz pokračovať v započatej práci.

Každé dielo z obdobia a problematiky doposiaľ málo spracovanej vyvoláva mnoho otázok, pripomienok a niekedy aj výhrad, a to aj vtedy (alebo práve vtedy), keď ide o dielo kvalitné, materiálovo fundované a prínosné. Knihu autorov Miroslava Londáka, Stanislava Sikoru a Eleny Londákovovej za také rozhodne považujem a som rád, že uzrela svetlo sveta. Predpokladám, že autori sa budú tejto problematike aj naďalej venovať a možno im moje pripomienky, hoci s nimi vonkoncom nemusia súhlasiť, budú určitým spôsobom užitočné. Ich práca je potrebným krokom správnym smerom a na tejto ceste im prajem veľa úspechov.

Recenze

Příspěvek k dějinám kolektivizace československého zemědělství

Václav Průcha

JECH, Karel: *Soumrak selského stavu 1945–1960*. (Sešity ÚSD AV ČR, sv. 35.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001, 252 stran + 63 stran příloh.

Jako pětatřicátý svazek edice „Sešity“ vydal Ústav pro soudobé dějiny knihu historika Karla Jecha *Soumrak selského stavu 1945–1960*. Je cenným přínosem nejen pro nejnovější obecné dějiny Československa, ale i pro takové disciplíny, jako jsou hospodářské dějiny, historická sociologie nebo dějiny práva.

Autor sleduje osudy selského stavu v Československu během patnácti poválečných let, s důrazem na hlavní vlnu jeho potlačování za první etapy kolektivizace zemědělství na začátku padesátých let. Za selská hospodářství pokládá Karel Jech zemědělské usedlosti zhruba od patnácti do padesáti hektarů, které vedle práce hospodářovy rodiny zaměstnávaly zčásti trvale a zčásti sezonně několik námezdních sil. Šlo z hlediska vlastní spotřeby potravin o soběstačná hospodářství, která značnou část produkce dodávala na trh. Podle odhadů existovalo v ČSR v roce 1949 kolem pětaticeti tisíc těchto zemědělských závodů s výměrou něco málo přes milion hektarů půdy; z celkového objemu dodávek na trh na ně připadalo přibližně osmnáct až devatenáct procent pšenice, žita a brambor a patnáct procent ječmene.

Pro selský stav byly charakteristické takové atributy jako dobrá vzdělanostní příprava a nadprůměrná úroveň hospodaření, aktivní činnost v národních výborech, kempeličkách a jiných družstevních organizacích, v zájmových sdruženích a spolcích. Tato sociální skupina zaujímalá vstřícný poměr k počátečním společenským reformám po druhé světové válce, pokud respektovaly princip soukromého hospodaření na půdě. Mnozí sedláci měli ve svém okolí přirozenou autoritu, jiní nebyli oblíbeni pro asociální chování a někteří si nesli zátěž příliš horlivé agrárnícké či ľudácké minulosti nebo byli vystaveni kritice za chování v době protektorátu a slovenského státu.

Po stručném nástinu přeměn během poválečné pozemkové reformy věnuje autor pozornost změně zemědělské politiky KSČ v roce 1948, kdy krystalizovala orientace na socializaci vesnice. Po likvidaci soukromých velkostatků začala kampaň za „omezování kapitalistických živlů na vsi“ a „postupné přebudování individuální zemědělské malovýroby v socialistické velkovýrobní hospodářství“. Hledalo se i nové pojmenování pro vlastníky selských hospodářství – nejprve „vesnický boháč“ a později ze Sovětského svazu převzatý a již od předrevoluční Stolypinovy reformy používaný název „kulak“.

Autor podrobně sleduje formování „antikulacké“ politiky a její nástroje: sankce za neplnění přemrštěných dodávkových povinností, postihy za prodej výrobků na černém trhu, odnímání námezdních pracovních sil a strojů, diferencovanou daňovou, úvěrovou a cenovou politiku, odstraňování z funkcí v národních výborech a společenských organizacích, přísné rozsudky za projevy odporu proti státnímu zřízení a kolektivizační politice, v případě vstupu do JZD následné vylučování, soupisy a konfiskace majetku, nucené vystěhování z usedlostí a mnohdy z obcí, zařazování na práci mimo zemědělství (někdy i do pracovních táborů), znemožňování studia dětí na odborných zemědělských i jiných školách a vylučování již studující mládeže ze škol. Publikace odkrývá propojení stranického, policejního a justičního aparátu při perzekuci „kulaků“, její zostření po případu Babice, přípravu a provádění před veřejností utajované „akce K“ (kulak) v letech 1951 až 1953, vypracovávání „kulackých seznamů“ aj. Četné soudní procesy proti „kulakům“ měly šířením strachu zároveň přimět drobné a střední rolníky ke vstupu do JZD.

Po zastavení první vlny kolektivizace a v souvislosti s celkovou změnou zemědělské politiky KSČ v letech 1953 a 1954 si autor všímá i odklonu od nejostřejší fáze protikulacké kampaně a částečné sebekritiky za předchozí akce. Po nástupu druhé vzestupné vlny kolektivizace koncem roku 1955 se tlak na zbývající „kulaky“ obnovil, i když v méně drastické podobě ve srovnání s počátkem padesátých let. V letech 1958 a 1959 bylo povoleno individuální přijímání „kulaků“ do ekonomicky a politicky konsolidovaných JZD, ale jen při splnění přísných podmínek, počínaje schválením vyššími stranickými a státními orgány, zařazením na manuální práci a konče převedením nejméně padesáti procent vneseného živého a mrtvého inventáře do nedělitelného fondu JZD.

Docent Jech zpracoval text s využitím až překvapivě bohatých a dosud neznámých archivních pramenů. Vedle 351 textových odkazů je připojeno dvaadvacet příloh, které jsou cenným doplňkem publikace a rovněž zvyšují její důvěryhodnost. Autorovi se podařilo celostátní zobecnění vývoje oživit velkým počtem příkladů z regionů. Značnou pozornost věnuje Slovensku, kde vedle ústředních archivů čerpal poznatky z okresních archivů v Levoči, Spišské Nové Vsi a z Archivu Sboru vězeňské a justiční stráže v Leopoldově. V České republice využil vedle Státního ústředního archivu také archivy ministerstev vnitra a spravedlnosti, Kanceláře prezidenta republiky, z několika okresů a také archiválie z Ústřední evidence spisů Sboru nápravné výchovy ČR v Praze-Ruzyni.

Chtl bych upozornit i na dvě otázky, které by si zasloužily větší pozornost. Jednak je to propojení třetí etapy pozemkové reformy, limitující soukromou držbu půdy pa-

desáti hektary, s problematikou „kulaků“. Konkrétně mi jde o osud menších statkářů, kteří se zábořem půdy nad touto hranicí nebo i pod ní dostali načas výměrou půdy do „kulacké“ kategorie, případně do ní profilem půdy v méně úrodných oblastech, způsobem hospodaření a jinými rysy patřili i dříve při výměře půdy nad padesát hektarů.

Zadruhé mám na mysli vliv „antikulackých“ opatření na vývoj zemědělské výroby, která po značném růstu v letech 1949 a 1950 a po překonání následků katastrofálního sucha z roku 1947 v roce 1951 stagnovala na úrovni pětáosmdesáti procent oproti roku 1936 a v dalších třech letech dosahovala jen jednaosmdesáti až třiaosmdesáti procent. Tím vznikla jedna z nejživějších makroekonomických disproporcí v československé ekonomice, na niž musela reagovat hospodářská politika v letech 1953 a 1954 přeskupením priorit. Je nesporné, že likvidace velkostatků a destrukce „kulackých“ hospodářství přispěly v době první pětiletky ke stagnaci zemědělské výroby a k nesplnění vytyčených úkolů, i když nelze opomenout ani další faktory: organizační chaos při zakládání JZD, nekvalifikované vedení mnoha JZD a státních statků, ekonomický a politický tlak na samostatně hospodařící drobné a střední rolníky, skokový úbytek pracovních sil, destimulační zatížení výrobců povinnými dodávkami při nízkých výkupních cenách a nedostatečnou účast průmyslu při mechanizaci a chemizaci zemědělství.

V závěru publikace se Karel Jech zabývá i možnostmi obnovení selského stavu v České republice po roce 1989. Tuto otázku spíše klade, než na ni odpovídá. Mé stanovisko je ve srovnání s docentem Jechem ještě pesimističtější, protože pokud za selský stav pokládáme nejen roztroušené jednotlivce, ale početnou skupinu lidí, pak vývoj v posledních letech naznačuje, že se tento sociologicky definovatelný stav na venkově stěží může znovu vytvořit. I v jiných vyspělých zemích vedl enormní úbytek zemědělského obyvatelstva v minulých desetiletích k rozkladu tohoto kdysi početného stavu, takže dnes dožívají jen jeho rezidua.

Kladem Jechovy knihy je čtivé, slohově a jazykově dokonalé podání problematiky, navíc zbavené dnes rozšířené povrchní ideologizace. Text je „zabydlen“ bezpočtem konkrétních osob, a to nejen tehdejších vrcholných politiků, ale i funkcionářů na nižších stupních mocenské pyramidy, a zejména obětí „antikulackých“ opatření z padesátých let.

Autor systematicky sleduje svůj základní cíl a jen okrajově naráží na problémy spojené se zapojováním drobných a středních rolníků, a v menší míře i bezzemků a vesnických řemeslníků, do JZD. Ačkoliv k tomuto tématu lze najít v české a slovenské historiografické produkci hojně tituly, bylo by užitečné připravit i z této oblasti další dílo, zpracované podobnou metodou jako Jechova kniha. Pokud se autor bude nadále orientovat na kolektivizační problematiku, otevřela by se mu v této oblasti perspektiva výzkumu do dalších let. Čtenáři na takové zpracování čekají.

Recenze

Zablokovaná partia

Róbert Letz

CUHRA, Jaroslav: *Československo-vatikánská jednání 1968–1989*. (Sešity ÚSD AV ČR, sv. 34.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001, 270 stran.

Problematika vzťahu cirkví a štátu v Československu po roku 1948 patrí v českej a v slovenskej historiografii rozhodne medzi tie vďačné. Svedčí o tom pestrosť tém, ale aj zvýšený záujem historikov a verejnosti. Skutočne fundovaných základných diel je však stále nedostatok. Prácu Jaroslava Cuhru k nim možno rozhodne zaradiť. Serióznou predprípravou autora k napísaniu recenzovaného diela bola jeho monografia *Církevní politika KSČ a štátu v letech 1969–1972* (Praha, ÚSD AV ČR 1999).

Treba vyzdvihnúť, že autor vychádzal zo široko koncipovaného archívneho výskumu, z odbornej historickej i memoárovej literatúry, z dobovej periodickej tlače i z rozhovorov s priamymi aktérmi skúmaných dejov. Tak sa mu podarilo podať pomerne komplexný obraz rokovania Vatikánu s Československom, ohraničených rokom 1968 – nástupom obrodného politického procesu – a rokom 1989 – pádom komunistického režimu. Iste si možno postaviť námietku, že práca zabieha do našej súčasnosti, že ide o živé dejiny. Časové ohraničenie problematiky je však logické, pretože zahŕňa celé obdobie takzvanej normalizácie, ktoré nepochybne tvorí uzavretý celok.

Dielo Jaroslava Cuhru vyšlo v tom istom roku ako kniha Karla Kaplana *Těžká cesta: Spor Československa s Vatikánem 1963–1973* (Brno, CDK 2001). Kaplan vychádza z rovnakých (aj keď užších) archívnych zdrojov ako Cuhra, no ich diela sa prelínajú iba v opise piatich rokov 1968 až 1973. Kaplanova práca je neporovnateľne stručnejšia (jej významnú časť tvoria dokumentačné prílohy), pričom takmer výlučne čerpá z archívnych fondov a nepokúša sa analyzovať vatikánsku východnú politiku. Cuhra sa naproti tomu opiera o širšiu pramennú bázu a práve pokus o analýzu vatikánskej východnej politiky s reláciami k iným krajinám východného bloku, spolu s úsilím o rekonštrukciu miery závislosti československých postojov od politiky Sovietskeho zväzu, nesporne zvyšuje kvalitu jeho práce. Ak je práve Československo vnímané ako príklad zlej vatikánskej východnej politiky, nie je to iba chyba vatikánskej diplomacie,

ale – ako naznačuje autor – svedčí to o strnulom dogmatizme československého komunistického vedenia, ktoré kládlo akejkol'vek dohode s Vatikánom umelé prekážky, a to aj v čase, keď v iných krajinách východného bloku už boli takéto dohody uzavreté. Autor na viacerých miestach naráža na tvrdý dogmatizmus československého komunistického vedenia v ideologickej oblasti, za čo si vyslúžilo pochvalu od svojho patróna, Sovietskeho zväzu. Správne pritom hľadá dôvod tvrdosti jeho postupu v ochromení rímskokatolíckej cirkvi v dôsledku krutých perzekúcií päťdesiatych rokov a v následnej neschopnosti jej vedenia dostatočne čeliť ateizačnej politike. Na tomto mieste však mohol poukázať na ďalšie príčiny. Sebavedomý postoj vedenia KSCĽ nepochybne vyplýval aj z kontinuity stalinského režimu z päťdesiatych rokov. Pevné ukotvenie ateistickej ideológie umožnilo aj dedičstvo starších protikatolíckych a protiklerikálne orientovaných prúdov, zakorenených najmä v českom prostredí.

Postoj Vatikánu k politickému uvoľneniu v roku 1968 hodnotí autor ako premeškanú príležitosť. Aj tu je ťažké dospieť k jednoznačnému záveru, čo si autor uvedomuje, no nazdáva sa, že Vatikán sa mohol v tomto období viac angažovať. Na jednej strane zachovával neutrálny postoj k obrodnému procesu v Československu, pretože neveril v jeho trvácnosť, čo sa aj potvrdilo. Počas ôsmich slobodnejších mesiacov sa vôbec formálne nerokovalo (vzájomné rozhovory by ale sotva viedli ku konkrétnejším výsledkom). Tým si Vatikán otváral možnosť dohody s budúcim „normalizačným“ režimom. Bola to politika racionálnej kalkulácie, pripravená urobiť veľké ústupky. Rokovať sa začalo až v októbri 1970, kedy sa pomery v Československu dostatočne stabilizovali v zmysle „obnovenia poriadku“.

Významným prínosom práce Jaroslava Cuhru je priblíženie série rokovaní československých a vatikánskych delegácií. Autor však neopisuje iba priebeh rokovaní a ich predmet, ale – pokiaľ mu to dovoľia pramene – pokúša sa vykresliť aj ich atmosféru, zákulisie a analyzovať taktiku obidvoch zúčastnených strán. Pri československej strane rozoberá podiel a úlohu všetkých zložiek, ktoré do rokovaní zasahovali a vyjadrovali sa k nim. Zatiaľ čo Vatikán prejavoval záujem rokovať o celom komplexe nevyriešených otázok, ich partneri zaujímali prevažne zdržanlivý postoj. Československá delegácia plnila vôľu predsedníctva ÚV KSCĽ, ktoré vychádzalo zo zásady neposilňovať pozície cirkvi v štáte a dohodnúť sa iba na dielčích problémoch. Každý výraznejší posun v rokovaní preto podmieňovala zásahmi Vatikánu proti cirkevnej emigrácii a „tajnej cirkvi“. Dohodu sa tak podarilo dosiahnuť iba v málo záležitostiach, ako bolo obsadenie biskupských stolcov v roku 1973. Biskupmi sa však stávali ľudia, ktorí boli loajálni ku komunistickému režimu a často pracovali v ním usmerňovanej organizácii Združení katolíckeho duchovenstva *Pacem in terris*. Práve v týchto ťažkých rokoch vynikli tie osobnosti z radov episkopátu, ktoré napriek obrovským tlakom dokázali vyjadriť verejne i súkromne svoj skutočný postoj (pražský arcibiskup František Tomášek, trnavský biskup Július Gáabriš).

Prielom v taktike vatikánskych delegácií pri rokovaní nastal s pontifikátom pápeža Jána Pavla II. v roku 1978 (autor zachytáva isté signály obratu už krátko pred tým). Mnohé iniciatívy vychádzali priamo od pápeža, ktorý sa pomerne často osobne angažoval. Veriaci v Československu prestávali byť pasívni a odvážili sa viac riskovať. Ich verejné vystúpenia – cyrilometodská púť vo Velehrade roku 1985, sviečková ma-

nifestácia v Bratislave roku 1988, svätorečenie blahoslavenej Anežky Českej a rôzne petičné akcie – znamenali prielom, ktorý mal nielen vplyv na rokovania s Vatikánom, ale ukázal na celkovú neudržateľnosť politických pomerov v socialistickom Československu. Posledné československo-vatikánske rokovania sa konali v Ríme 14.–17. novembra 1989. Autor uvádza, že z československej strany už chýbajú záznamy. Ich vyhodnoteniu zabránila zmena politického systému v Československu, ktorá priniesla aj nové obdobie vzťahov s Vatikánom.

Práca Jaroslava Cuhru je nepochybne významným príspevkom do diskusie o vzťahu štátu a rímskokatolíckej cirkvi v období „normalizačného“ režimu v Československu a vôbec do diskusie o vatikánskej východnej politike. Osobitný prínos má aj pre slovenských čitateľov, pretože približuje mnohé doteraz menej známe aspekty niektorých tém (slovenská cirkevná provincia, menovania slovenských biskupov).

Obrazy historie z petřínského bludiště

*Několik poznámek a úvah nad recenzí knihy
o Alexandru Dubčekovi*

Antonín Benčík

Hned v úvodu považuji za nutné poznamenat, že jsem si vědom toho, že publikace, o níž v tomto sporu jde,¹ nepředstavuje žádné geniální dílo, které snese všechna náročná kritéria vědeckosti. Takový cíl jsem si v daném čase a podmínkách nekladl. A již vůbec jsem neměl v úmyslu psát historické dílo o období takzvané normalizace (1969–1989). Mým cílem bylo napsat seriózní publikaci k nedožitým osmdesátinám Alexandra Dubčeka, a hlavně dát přitom argumentovanou odpověď Dubčekovým kritikům, kteří se mimo jiné snažili milionům diváků televize a tisícům čtenářů různých tiskovin namluvit, že po celé dvacetileté období „normalizace“ mlčel a choval se nestatečně. Při čtení recenze Jiřího Suka v tomto časopise² jsem však pocítil až příliš silný závan atmosféry počátků devadesátých let.³

1 BENČÍK, Antonín: *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu*. Praha, Ostrov 2001.

2 SUK, Jiří: Alexander Dubček – velký státník, nebo politický symbol? In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1 (2002), s. 92–103.

3 Je nad možností této repliky uvést všechny základní prameny potvrzující opodstatněnost závěrů uvedených v mé knize. Kromě obecného odkazu na domácí tisk z let 1990–1992 a na Archiv Federálního shromáždění připomínám: JIČÍNSKÝ, Zdeněk: *Československý parlament v polistopadovém vývoji*. Praha, Nadas – AFGH s. r. o. 1993; MAXA, Hubert: *Alexander Dubček: Člověk v politice (1990–1992)*. Bratislava – Brno, Kalligram – Doplněk 1998; CIGÁNEK, František a kol.: *Kronika demokratického parlamentu 1989–1992*. Praha, Cesty 1992; PITHART, Petr: *Osmadesátý*. Praha, Rozmluvy 1990; PODIVEN [OTÁHAL, Milan – PITHART, Petr – PŘÍHODA, Petr]: *Češi v dějinách nové doby: Pokus o zrcadlo*. Praha, Rozmluvy 1991; TIGRID, Pavel: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha, Odeon 1990; REIMAN, Michal: Rok 1968, co s ním? In: *Literární noviny*, roč. 9, č. 27, (8.7.1998), s. 2 n.; PELIKÁN, Jiří: Druhá smrt pražského jara. In: *Rudé právo*, (21.8.1993), s. 3; JAROŠOVÁ, Věra: Vysvětlení poslanci Kroupovi a dalším: Na Dubčekovu obranu. In: *Právo lidu*, (28.6.1991), s. 6; *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha, z pozůstalosti Oldřicha Jaroše, protokol výpovědi A. Dubčeka z 5.2.1992;

Jiří Suk se k podepření svých názorů dovolává různých vědeckých kapacit. Proto si dovolím v této souvislosti dovolat se názoru jedné z největších kapacit polského disentu, které je problematika reformního procesu roku 1968 – narozdíl od kapacit jmenovaných recenzentem – důvěrně známá. Adam Michnik v článku „Nepohodlná výročí“ v rámci ankety *Listů* k pětadvacátému výročí těchto událostí mimo jiné napsal: „Alexander Dubček, vůdce československých komunistů a symbol Pražského jara, zosobňoval naděje na demokratický vývoj, na reálný pluralismus, na pokojnou cestu k právnímu státu a občanským svobodám.“ Na adresu kritiků, které nazval „neušpiněnými opatrníky“, uvedl: „...je třeba dnes posuzovat nejen někdejší komunisty, kteří se s komunismem rozešli, ale i všechny ty ‘neušpiněné opatrníky’, kteří dnes nazývají Pražské jaro vnitropartajním sporem. Je třeba se zeptat, zda jejich ‘čistota’ nespočívala náhodou v oportunistu, ve zbabělém vyhýbání se konfliktním situacím. Zda právě oni, tito ‘neušpinění opatrníci’, byli v letech komunistické diktatury předměty nejrůznějších útoků a represálií.“ Svůj článek pak uzavřel slovy: „Tvrdit, že to [Pražské jaro] byl jen zápas komunistů o moc, znamená nejen se zříkat významné části vlastního národního dědictví, ale rovněž obelhávat paměť mas.“⁵

V druhém odstavci recenze se autorovi povedlo kouzlo nechtěného. Jednak tvrzení, že zveřejněním své knihy jsem vyvrátil utajovanost, o níž mluvím v jejím názvu, notně zavání demagogií či jakousi středověkou scholastikou. Ignoruje mé vysvětlení v úvodu knihy. Nenamáhá se dokázat své tvrzení výčtem titulů publikací či odborných článků k danému tématu (jak to dělá v jiné souvislosti), které by měl mít (ale nemá) český čtenář – narozdíl od slovenského – k dispozici. A fakticky sám dokazuje opodstatněnost názvu tvrzením o malém zájmu českých čtenářů o osudy Alexandra Dubčeka. S jedinou větou autora zde souhlasím: že mě opravdu zlobí tendence vygumovat Dubčeka z historie Československa – s tím, že Sukův „argument“ o zapomínání svědčí o jeho ztotožnění se s oněmi kritiky, „neušpiněnými opatrníky“ z počátků devadesátých let.

Apriorní podjatost, neznalost nebo ignorance jiných pramenů přímo číší z tvrzení autora, že při výkladu okolností podpisu takzvaného pendrekového zákona ze srpna 1969 jsem se spolehl na Dubčekou interpretaci, aniž bych citoval zdroj, tj. jeho publikaci *Naděje umírá poslední*. Jiří Suk tím okatě ignoruje skutečnost, že již v úvodu své publikace jsem zřetelně vyložil, proč u prvních dvou kapitol neuvádím prameny. Jeho předpojatost mu tak zřejmě nedovoluje „uvěřit“, že bych mohl znát nejen Dubčekův výklad, ale i autentické prameny a literaturu, včetně edice dokumentů *Srpen '69*,⁶ zápisu z deváté schůze předsednictva Federálního shromáždění,⁷ zápisu ze 139. schůze Ústředního výboru KSČ z 22. srpna 1969⁸ nebo článku Oldřicha Jaroše

5 MICHNIK, A.: Nepohodlné výročí, s. 32.

6 TŮMA, Oldřich a kol. (ed.): *Srpen '69: Edice dokumentů*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf 1996.

7 *Archiv Federálního shromáždění*, Praha, zápis z 9. schůze předsednictva Federálního shromáždění z 21.–22.8.1969.

8 *Státní ústřední archiv*, Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 02/1 (Ústřední výbor KSČ), sv. 101, arch. jedn. 169, zápis ze 139. schůze ÚV KSČ z 22.8.1969.

o „pendrekovém zákonu“,⁹ a hlavně výkladu Jindřicha Madryho k této otázce v publikaci,¹⁰ která v Sukově výčtu vzorových historických prací chybí, zatímco já ji považuji za dosud nejlepší zpracování daného tématu vůbec. Stejně tak ignoruje fakt, že jsem autorem dvou publikací k vojenskopolitické problematice „pražského jara“,¹¹ ale také spoluautorem dvoudílné publikace historiků bývalé Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 *Československo roku 1968*¹² – a to přesto (či snad právě proto), že mezi nimi je autor jedné z jím doporučených „vzorových“ publikací, Jaromír Navrátil.

Nepovažuji za nutné polemizovat s recenzentem na téma, co je to pravda, a stejně tak nemám v úmyslu reagovat na každý jeho kritický odsudek. Omezím se jen na základní skutečnosti. Nejprve alespoň stručně k oněm „vzorovým“ publikacím, a tím zprostředkovaně i k charakteru Sukovy recenze.

Autor knihy *Osmádesátý Petr* Pithart jako radikální předseda fakultní svazácké organizace z počátku šedesátých let, člen KSČ a obhájce stávající politické linie v roce 1968 změnil směr svého radikalismu o sto osmdesát stupňů. Tato změna je po mém soudu zřejmá již z jeho prvního radikálního článku, v němž vystoupil s kritikou nedostatečné revolučnosti „Akčního programu KSČ“ z dubna 1968 a fakticky požadoval zrušení instituce Národní fronty i okamžité prosazení plurality politických stran.¹³ Tento článek jednostranně reflektuje jak dějinnou kauzalitu politického stranictví v Československu za první republiky, v protektorátě a slovenském státu v čase války, a poté v období národní a demokratické revoluce let 1945 až 1947, tak ekonomicko-sociální a vlastnické strukturální proměny i společenský vývoj v údobí 1945 až 1968, a ignoruje reálnou aktuální vnitropolitickou i zahraničněpolitickou situaci, a tudíž podmínky a možnosti reformního vedení. Když v roce 1978 Pithartův *Osmádesátý* vyšel jako publicistická práce, jako dílo výhradně pamětnické, bez minimální dokumentace (což bylo v té době pochopitelné), vyvolal rozporuplný, většinou kriticky odmítavý ohlas.

Když po „sametové revoluci“, u kulatého stolu k pětadvacátému výročí události roku 1968 Pithart odpovídal na kritické výtky na adresu své knihy a vysvětloval motivy jejího sepsání, s polemickým ostnem mimo jiné uvedl, že mnozí osmašede-

9 JAROŠ, Oldřich: K historii zákonného opatření ze srpna 1969. In: *Telegraf*, (27.8.1994), nedělní příloha, s. V.

10 MADRY, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 16.) Praha, ÚSD AV ČR 1994, s. 116 n.

11 BENČÍK, Antonín: *Operace „Dunaj“: Vojáci a Pražské jaro 1968*. (Sešity ÚSD AV ČR, sv. 18.) Praha, ÚSD AV ČR 1994; TÝŽ: *Rekviem za Pražské jaro: Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968*. Třebíč, Tempo 1998. Četné recenze těchto publikací byly vesměs pozitivní, za *Rekviem...* jsem obdržel výroční cenu Egona Erwina Kische.

12 Kolektiv autorů: *Československo roku 1968*, 1. díl: KURAL, Václav – MORAVEC, Jan – JANÁČEK, František – NAVRÁTIL, Jaromír – BENČÍK, Antonín: *Obrodný proces*; 2. díl: BÁRTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef – MENCL, Vojtěch: *Počátky normalizace*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů – Parta 1993.

13 PITHART, Petr: Národní fronta nebo parlament? In: *Literární listy*, roč. 1, č. 8 (1968), s. 1.

sátníci podle něj nebyli schopni překročit horizont svých osobních prožitků. Mluvil tu ovšem i – dokonce především – o sobě, o své frustraci jako motivačním impulzu: „Proto jsem měl pocit, že musím mnohé až přehnat, abych tohleto překřičel, neboť jsem byl přesvědčen, že velmi ubližujeme sobě i jiným, a tak jsem raději občas zašel až do druhého extrému.“¹⁴

Autorovi recenze zřejmě žádné přehánění a extrémy nevadí. Je to pro něj „vzorová publikace“, aniž by v ní objevil seriózní dokumenty k potvrzení svých soudů, aniž by je konfrontoval s dostupnými prameny. Opomenul tak jednu ze základních zásad historikova řemesla, jak o ní pojednává Marc Bloch v knize *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, v úvodu třetí kapitoly „Kritika“, kde čteme: „I nejnaivnější policisté dobře vědí, že svědkům se nesmí věřit zrovna na slovo. (...) Právě tak historici už dávno přišli na to, že nemohou slepě důvěřovat všem historickým svědectvím.“¹⁵

Pithartova kniha *Osmášedesátý* je více dojmem než svědectvím o době a lidech z let 1968 a 1969, namnoze věcně nevěrohodným a nepodloženým. Jeden z příkladů pro porozumění. Autor zde rozvíjí různé úvahy o obraně proti hrozbě intervence, o návrzích či plánech generála Václava Prchlíka, které jí mohly zabránit a které prý reformní vedení nikdy neprojednávalo.¹⁶ Ani po dvanácti letech bádání se mi nepodařilo objevit byť jen náznak nějakého konkrétního Prchlíkova plánu obrany. To se nepodařilo ani československé vojenské kontrarozvědce, která po srpnu 1968 slídila po všech protiintervenčních aktivitách vojáků, ani sovětským zpravodajským orgánům.¹⁷ Brežněv by jistě neopomenul přičíst tento „hřích“ na konto reformnímu vedení. Pokud Pithart cosi tvrdí o Prchlíkově projevu na květnovém zasedání Ústředního výboru KSČ, o jeho návrzích, „jak reagovat na hrozící nebezpečí invaze“, a o jejich ignoranci reformním vedením, pak se kdokoli může přesvědčit na zveřejněném projevu generála Prchlíka,¹⁸ že neobsahuje ani náznak úvah o takovýchto opatřeních. A také o tom, že otázkami státněbezpečnostní politiky se předsednictvo ÚV KSČ zabývalo 30. dubna a 28. května 1968. Také další tvrzení Petra Pitharta, že ani „dokumenty vojáků-teoretiků“ – tj. „Memorandum“ třiceti vědeckých pracovníků Vojenské politické akademie a Vojenské technické akademie s návrhem československé vojenské doktríny – se nikdy neprojednaly, je jen jeho fabulace. Neboť toto „Memorandum“ ze 4. června 1968 bylo adresováno všem vrcholným stranickým, státním i armádním orgánům. A ministr obrany Martin Dzúr v děkovném dopise plukovníkovi Vojtěchu Menclovi, náčelníkovi Vojenské politické akademie, uvedl, že

14 TÝŽ: Rok 1968 dnes: Beseda k živým otázkám Pražského jara. In: *Listy*, roč. 23, č. 4 (1993), s. 27 n.

15 BLOCH, Marc: *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*. Praha, Svoboda 1967, s. 73.

16 PITHART, P.: *Osmášedesátý*, s. 195–199.

17 BENČÍK, Antonín – PAULÍK, Jan – PECKA, Jindřich (ed.): *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970: Srpen 1968 – květen 1971*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, VI/2.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1999.

18 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace (květen–srpen 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, IX/2.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 2000, s. 80 n.

„celá řada závěrů Memoranda byla využita již při zpracování Akčního programu MNO“.¹⁹

Serióznost mi velí, abych uvedl jedinou zmínku o návrhu generála Prchlíka předneseném při jednání s Alexandrem Dubčekem někdy v červenci 1968. František Kaucký, v roce 1968 generální tajemník federálního ústředí Svazu československých novinářů, cituje ve své vzpomínce Prchlíkovo odpověď při náhodném setkání na otázku, proč je tak otrávený: „Rusové nás obsadí, uvidíš. Jdu od Dubčka, přes hodinu jsem do něj mluvil. Navrhoval jsem mu mobilizovat dva ročníky záložáků a udělat na hranicích záchytné kordony – násilím by je neproráželi, vím to jistě (sic!). Ale Saša tomu nechce věřit.“²⁰

Toť vše... K tomu poznamenávám, že to bylo pravděpodobně nedlouho po tiskové konferenci Václava Prchlíka (15. července), kdy Dubček obdržel od maršála Jakubovského, vrchního velitele vojsk Varšavské smlouvy, ostře kritický dopis právě na adresu Prchlíka a jeho tiskové konference (18. července) a kdy (ve dnech 20. až 25. července) vydávali sovětsí maršálové a generálové velitelům jednotek Varšavské smlouvy, které byly určeny k plánované intervenci, příkazy k bojové pohotovosti s tím, že postaví-li se československé jednotky na odpor, „je třeba je rozdrtit“.²¹

A ještě jedna poznámka: Pozornější čtenář po přečtení „Memoranda“ snadno zjistí,²² že i další Pithartovo tvrzení, jako by autoři tohoto dokumentu uvažovali o zajištění bezpečnosti Československa mimo svazek s Varšavskou smlouvou, „v rámci neutralizace země nebo neutrální politiky“,²³ je nesmyslné. To také jednoznačně potvrdil i Pithartem zmiňovaný generál Prchlík v polemice s Vilémem Novým na listopadovém zasedání ÚV KSČ.²⁴

Uvedené ukázky „serióznosti“ Pithartových úvah a závěrů pochopitelně silně zpochybňují i jeho následující značně přehnané tvrzení o roli vojáků v zahraniční politice stejně jako za vlasy přitažené tvrzení, že českoslovenští vojáci „se přece vyznačují tím, že za českou nebo československou věc už nebojovali doma několik století“.²⁵

Dovolím si nyní konstatovat, že Pithartův výklad, úvahy, soudy a odsudky vztahující se k mocenskopolitickým a vojenskopolitickým skutečnostem let 1968 a 1969 se vyznačují amatérismem a naivitou na straně jedné a fanfaronským hrdinstvím, jakoby inspirovaným biblickým příběhem o Davidovi a Goliáši, na straně druhé. Jejich výrazem je i nepochopení či ignorance faktu, že rozhodujícím faktorem ovlivňujícím

19 BENCÍK, Antonín – NAVRÁTIL, Jaromír – PAULÍK, Jan (ed.): *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970: Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, VI/1.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1996.

20 Šedesátý osmý: *Byli jsme při tom. Vzpomínky novinářů a publicistů*. Praha, Klub novinářů pražského jara 68 1993, s. 32.

21 BENCÍK, A.: *Rekviem za Pražské jaro*, s. 99–103.

22 BENCÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J. (ed.): *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*, s. 137 n.

23 PITHART, P.: *Osmašedesátý*, s. 193.

24 VONDRŮVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulační (srpen–listopad 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, IX/3.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 2001, s. 620.

25 PITHART, P.: *Osmašedesátý*, s. 193.

posrpnový vývoj reformního hnutí byla srpnová intervence. Že to byla například přítomnost a aktivita několikasettisícové intervenční armády, které zapůsobily jako živá voda na konzervativce všech odstínů, že to byl mocenský nátlak varšavské pětky a intervenční armády, které silně ovlivnily narůstající diferenciaci československé společnosti i samotného reformního vedení. Že to byly tyto skutečnosti, které spolu s permanentní hrozbou ozbrojeného zásahu intervenční armády či takzvané Střední skupiny sovětských vojsk v Československu podvazovaly možnosti reformního vedení, ochromovaly jeho rozhodování a nutily je ke kompromisním ústupkům.

A opět si dovolím odvolat se na názor vědecké kapacity s problematikou událostí let 1968 a 1969 důvěrně seznámené. Michal Reiman v článku pro *Literární noviny* v roce 1998 mimo jiné uvedl: „Možnost předejít intervenci – zde nerozhodovaly taktické chyby a neobratnosti – poskytovaly pouze dalekosáhlé ústupky Sovětům. Znamenaly ovšem konflikt s čs. společností a konec reformního vývoje. ‘Opatrný’ a ‘neobratný’ Dubček projevil pozoruhodnou houževnatost v tom, jak se bránil jít touto cestou. (...) Na některých věcech by se přesto bylo dobré dohodnout: rozhodujícím zlomem v situaci byla sovětská intervence. (...) Vojenská obrana v srpnu by bývala přivodila velké oběti na životech a na materiálních statcích. Měla by snad bezprostřední pozitivní morální účín, nemohla však odvrátit porážku a její důsledky. Základní situaci nemohl zvrátit ani odvážnější a rozhodnější posrpnový politický postup – modifikoval by pouze jednotlivosti ... hlavním zdrojem demoralizace byla však okupace a její důsledky.“²⁶

Tolik ke knize Petra Pitharta, protože vyjádřit se argumentovaně ke všem základním problémům a názorům autora by vyžadovalo napsat novou a daleko rozsáhlejší publikaci.

Obdobné nepochopení či ignoranci důsledků intervence, přítomnosti a aktivity intervenční armády projevují i obdivovatelé Pithartovy publikace a autoři citovaného již dalšího „vzorového“ svazku dokumentů Jitka Vondrová a Jaromír Navrátil.²⁷ Byla to Jitka Vondrová, z titulu pracovnice Ústavu pro soudobé dějiny odpovědné za pokračování této edice, a Jaromír Navrátil, z titulu lektora druhého svazku *Vojenských otázek československé reformy 1967–1970*, kteří vnucovali autorům tohoto svazku Navrátilovo pojetí, omezené v podstatě na dějiny československé armády, ačkoli rozhodující roli právě v posrpnovém vývoji sehrála intervenční armáda. Projevilo se to i ve svévolném vypuštění asi třiceti dokumentů, z nichž po dalším jednání byla do svazku vrácena necelá polovina. K tomu dodávám, že Navrátilovo pojetí bylo odmítnuto již u prvního svazku *Vojenských otázek československé reformy 1967–1970*, a to jak spoluautory, tak tehdejším vedoucím celého projektu Jindřichem Peckou a oběma lektory Václavem Kuralem a Josefem Beldou.

Pokud jde o „serióznost“ a „vzorovost“ edice dokumentů *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, mám za to, že hodnocení recenzenta vychází především z historického úvodu editorů, neboť dokumenty ve svazku publikované se s tímto

26 REIMAN, M.: Rok 1968, co s ním?, s. 2.

27 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*.

úvodem podstatně rozcházejí. Tento úvod jsem již dříve charakterizoval jako vědomý návod čtenářům na antireformní, antidubčekovskou interpretaci dokumentů. A ne jsem ani zdaleka sám. Obdobný názor sdílí mimo jiné skupina členů redakční rady edice „Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970“, která si vynutila jednání o tomto svazku: Václav Kural, Miloš Bárta, Vojtěch Mencl, s nimiž souhlasil i Karel Kaplan. Obdobné názory zastávají i další historici.

Jitka Vondrová již na osmém sjezdu českých historiků v Hradci Králové v září 1999 vysoce ocenila práci Petra Pitharta *Osmadesátý*, která prý „dodnes patří k tomu nejlepšímu, co bylo o dějinách *pražského jara 1968* napsáno“.²⁸ A jestliže Jiří Suk s tímto názorem souhlasí, dovolím si ocitovat názor profesionálního historika (což je v souladu s jeho metodou recenze), stoupence nejradikálnějšího křídla reformního hnutí, kolegy Jana Moravce. Ten ve svých připomínkách k návrhu tezí publikace *Československo roku 1968* odmítl Pithartovy názory z knihy *Osmadesátý*, že reformní vedení nemělo brát zřetel na názory Moskvy a mělo se proti ní postavit i za cenu ozbrojeného odporu, a označil je za nerealistické, neboť nepřihlížejí k tehdy existujícím mezinárodním podmínkám a vztahům, zvláště mezi Sovětským svazem a Spojenými státy, a ani nezohledňují vnitřní poměry v KSČ a v republice: „Nejen v této otázce nepřihlížel právník, pedagog, politik P. Pithart v roce 1977, kdy psal svou knihu, ke konkrétní situaci a řadu dobrých, podnětných myšlenek znehodnocuje, kazí ‘kapkou dehtu’. Např. správnou kritiku progresivních členů předsednictva ÚV KSČ a reformních komunistů vůbec (i vlastní sebekritiku jako člena KSČ tehdy), na cestě k poznání pravdy, k sebezpytování svědomí, znehodnocuje ‘popravou’ A. Dubčeka a všech reformních představitelů KSČ (a naopak ‘přeháněním’ úlohy V. Prchlíka a F. Kriegla). Současně ponechává stranou a podceňuje sílu neokonzervativců v r. 1968 – D. Koldera a ostatních. Tím podává obraz o r. 1968 jako v bludišti na Petříně.“²⁹

Jitka Vondrová jako archivářka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 měla jistě možnost se s touto charakteristikou seznámit. Avšak jí je zřejmě vlastní zvláštní logika, pro profesionálního historika velice problematická. Ve svém hradeckém vystoupení – v němž se postavila na obranu Jana Měchýře proti kritice jeho tvrzení, že reformní proces nebyl nic jiného než spor dvou frakcí uvnitř KSČ – prohlásila: „J. Měchýř svá tvrzení sice nedoložil dokumenty, ale má pravdu, zatímco oponenti [Josef Belda, Antonín Benčík, Václav Kural, Lubomír Brokl a Jiří Vančura] svá tvrzení sice dokládají dokumenty, ale pravdu nemají.“³⁰ Podle ní bylo chybou, že jsme se jako Měchýřovi oponenti zaštiťovali faktografií, shromážděnou mimo jiné zmíněnou historickou komisí vlády ČSFR, jelikož to prý zavinilo, že se diskuse točila v jakémsi bludném kruhu! A neváhala ani s určitým zkreslováním faktů, když tvrdila,

28 VONDROVÁ, Jitka: Pražské jaro 1968. In: TŮMA, Oldřich – KOCIAN, Jiří (ed.): *Deset let soudobých dějin: Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků*. Praha, ÚSD AV ČR 2001, s. 110–116; cit. s. 110.

29 MORAVEC, Jan: Poznámky k návrhu tezí k souhrnné Zprávě komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970. Osobní archiv autora.

30 VONDROVÁ, J.: Pražské jaro 1968, s. 114 n.

že vedle článků odmítajících Měchyřův názor vznikla i série článků Měchyřovi přitakávajících, ačkoli na jeho obranu přispěchal toliko Emanuel Mandler.³¹ Tuto svou podivuhodnou metodu uplatnila Jitka Vondrová spolu s Jaromírem Navrátilem i ve zmíněném historickém úvodu k edici dokumentů *Komunistická strana Československa: Konsolidace (květen–srpen 1968)*. Již v prvních větách tohoto úvodu sugestivními otázkami předkládali čtenářům k uvěření, že Petr Pithart a Jan Měchyř mají zřejmě pravdu, když tvrdí, že reformní proces „pražského jara“ by stejně i bez srpnové intervence skončil tak, jak skončil. Neboť „pražské jaro“ nebylo prý nic jiného než boj dvou frakcí uvnitř KSČ. A pak již následuje jeden odsudek za druhým, fakticky popírající obsah dokumentů celé edice.

Jitka Vondrová již v hradeckém vystoupení tvrdila, že reformní proces „pražského jara“ skončil v podstatě po březnové schůzce vedoucích představitelů států Varšavské smlouvy v Drážďanech – tedy ještě dříve, než byl v dubnu přijat „Akční program“. Tento absurdní názor autoři historického úvodu opakují, mimo jiné i v tvrzení, že Dubčekovo vedení „tak snadno po schůzce v Drážďanech provedlo obrat ve své politice a na dubnovém zasedání ÚV KSČ svůj reformní proces přehodnotilo a v podstatě s ním skoncovalo“.³²

Opět tady máme co do činění s prazvláštní logikou spoluautorů. Jaký pokus byl na dubnové schůzi přehodnocován, když se zde teprve přijímal „Akční program“ – jako program nejvýznamnějšího z dosavadních pokusů o uskutečnění demokratického a humánního pojetí socialismu v zemích východního bloku? K vyvrácení tvrzení Vondrové a Navrátila stačí odkázat na chronologii Karla Urianka a Marie Micháلكové *Československo 1966–1971*, vydanou v listopadu 1991, jako na jeden z výsledků práce Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970. Klidně si mohu také odpustit odkaz na naši kolektivní dvoudílnou publikaci *Československo roku 1968*, jejímuž hodnocení se zde autoři úvodu vyhýbají. Stačí tak odkázat na zběžné prolístování seznamu dokumentů jednotlivých svazků edice. Čtenář zde nalezne spoustu dokumentů dokazujících, že i během tohoto krátkého, necelé čtyři měsíce trvajícího období (od května do srpna 1968) se reformní proces rozvíjel – byť s různými výkyvy a peripetiemi ve všech oblastech života československé společnosti. Jiří Suk však zřejmě natolik důvěřuje autorům úvodu, že jej ani nenapadlo, aby si jejich tvrzení ověřil. Proto uvedu alespoň několik faktů pro osvěžení paměti.

Vláda, v jejímž čele stál člen předsednictva ÚV KSČ Oldřich Černík, přijímá 24. dubna „Programové prohlášení vlády“ a harmonogram plnění jednotlivých úkolů. Patnáctého května 1968 se usnáší na zřízení výborů a komisí k vypracování návrhu zákona o novém státoprávním uspořádání. Dvaadvacátého května vláda jedná a 6. června schvaluje návrh zákona o soudní rehabilitaci. Pětadvacátého července přijímá návrh zásad zákona o mimosoudní rehabilitaci atd.

31 Připomenutá polemika se odehrála na stránkách *Soudobých dějin* před osmi lety: MÉCHYŘ, Jan: Na okraj legendy roku 1968. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 1 (1993), s. 11–23; BELDA, Josef – BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav: Místo tzv. legendy? In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 2–3 (1994), s. 338–359; MANDLER, Emanuel: Poločas Pražského jara 1968. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 4–5 (1994), s. 603–622.

32 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, s. 9 n.

Národní shromáždění, v jehož čele stál člen předsednictva ÚV KSČ Josef Smrkovský, začíná plnit svou zákonodárnou, ústavodárnou a kontrolní funkci jako orgán reprezentující a chránící zájmy lidu: Třetího května schvaluje „Programové prohlášení vlády“. Sedmáctého května se koná ustavující schůze branného a bezpečnostního výboru. Ve dnech 24.–28. června přijímá zákon o přípravě federativního uspořádání republiky, zákon o soudních rehabilitacích, zakotvuje zákaz cenzury v novele tiskového zákona, volí šedesátičlennou komisi pro přípravu práce na nové ústavě ČSSR atd.

Ústřední výbor Národní fronty, do jehož čela byl zvolen člen předsednictva ÚV KSČ František Kriegel, začíná 8. dubna plnit svou funkci koordinátora činnosti všech politických stran a hlavních společenských organizací k realizaci „Akčního programu KSČ“. Osmnáctého května předkládá Kriegel předsednictvu ÚV KSČ v tezích návrh poslání a úkolů Národní fronty (předsednictvo jej projednává na svém zasedání 21.–25. května). Patnáctého června 1968 ÚV NF vydává „Prohlášení hlavních politických organizací Národní fronty“ k novému pojetí politického systému, v němž si žádná politická strana nemůže monopolizovat mocenské postavení! V tomto prohlášení si můžeme mimo jiné přečíst: „Pluralistickým pojetím politického systému, vyjádřeným v Národní frontě, bude před celou veřejností potvrzen důsledný rozchod s monopolem politické moci i s tímto starým pojetím Národní fronty. (...) Národní fronta vychází ze zásady, že socialistickou státní moc si nemůže monopolizovat ani jedna strana, ani koalice politických stran.“³³

Zasedání ÚV KSČ v době od 29. května do 1. června 1968 mimo jiné posuzuje a přijímá usnesení k současné politické situaci, rozhoduje o svolání mimořádného, čtrnáctého sjezdu strany a přijímá usnesení o státoprávním uspořádání na základě federalizace. Devatenáctého července plenární schůze ÚV KSČ schvaluje návrh předsednictva na zamítavou odpověď k dopisu představitelů varšavské pětky, což jednoznačně dokládá rozhodnutí pokračovat v reformním procesu. Totéž potvrzuje i vystoupení Dubčeka, Černíka a Smrkovského na československo-sovětské schůzce v Čierné nad Tisou ve dnech 29. července až 1. srpna. Pokračují přípravy mimořádného sjezdu KSČ a projednávání tezí jeho hlavního referátu ještě 20. srpna 1968 demonstruje odhodlání rozvíjet nadále reformní proces, stejně jako to činí protiintervenční prohlášení většiny dubčekovského předsednictva strany z 21. srpna 1968, a tak by se dalo pokračovat.

Nepovažuji za nutné předkládat další důkazy o rozvoji reformního hnutí ve všech oblastech života společnosti, důkazy o neserióznosti citovaného tvrzení autorů úvodu svazku *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, že Dubčekovo vedení „tak snadno po schůzce v Drážďanech provedlo obrat ve své politice ... svůj reformní pokus přehodnotilo a v podstatě s ním skoncovalo“. Toto tvrzení není tudíž nic jiného než ono pověstné „popírání nosu mezi očima“.

33 Prohlášení kulturních politických organizací Národní fronty. In: *Vládní prohlášení: Základní dokumenty vlád ČSSR, ČSR, SSR a Národní fronty*. Praha, [vládní tisk] 1969, s. 108 n.; otištěno také in: PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří (ed.): *Občanská společnost 1967–1970: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, II/1.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplňek 1995, s. 50–53.

Stejnou hodnotu mají i další soudy autorů úvodu, jako například že Moskva a představitelé varšavské pětky nepřikládali „Akčnímu programu“ žádnou větší váhu. Svůj závěr opírají o zprávy velvyslanců SSSR a NDR v Československu (Čarvoněnka a Florina) a „dokazují“ i nepřípustně upravenou citací z těchto zpráv. Vůbec jim nevádí, že řada dokumentů z tohoto a dalších svazků edice svědčí o pravém opaku. Dokládá to i Rudolf G. Pichoja v časopise *Novaja i novejšaja istorija*, kde popisuje jednání politbyra ÚV KSSS v roce 1968, zvláště ve vztahu k Československu.³⁴

Z faktu, že Dubček používal dobový „partajnický“ jazyk, vyvozují autoři úvodu, že neměl zájem na pokračování reformního procesu. Ani je nenapadlo konfrontovat jeho pojetí termínů „konsolidace“ nebo „normalizace“ s konkrétním obsahem jeho projevů. Pro Dubčeka tyto pojmy znamenaly především prosazování, realizaci „Akčního programu KSC“.

K potvrzení neopodstatněnosti uvedených vývodů Vondrové a Navrátila stačí položit si otázku: to kvůli zanedbatelnému významu „Akčního programu“, navzdory tomu, že reformní vedení Alexandra Dubčeka „v podstatě skončilo již po dubnu s reformním procesem“, zorganizovala varšavská pětka v čele s Moskvou srpnovou intervenci?

Dalším příkladem neserióznosti autorů historického úvodu je jejich interpretace nezveřejněného květnového návrhu Oldřicha Černíka a Josefa Smrkovského, který se týkal politického stanoviska k rehabilitacím. Z dobové frazeologie vyvozují a čtenářům předkládají k uvěření, že dubčekovské vedení se verbálně i fakticky přihlásilo k před- i poúnorové taktice Gottwaldova vedení, včetně administrativně-technického, tj. represivního postupu proti takzvaným pravicovým silám; nutilo prý „ovládané klanět se modlám bolševizace a vítězného února“ a tento jeho postoj nimo jiné vytvořil nepřekročitelný limit v procesu rehabilitací.³⁵

K procesu rehabilitací jsem již uvedl řadu důkazů. A nyní se ptám spoluautora úvodu, kolegy Jaromíra Navrátila, kdo a jaký nepřekročitelný limit nám oběma, jako znalcům z oboru historie, stanovil v obnoveném procesu v kauze generála Heliodora Píky? Jaké limity kdo komu stanovil v rehabilitačních procesech v případech generála Kutlvašra, plukovníka Skokana, Rudolfa Baráka a řady dalších? A ptám se obou autorů, jaký limit byl stanoven odbornému kolektivu Pillerovy rehabilitační komise, jehož jsem byl také členem? Jaký limit kdo stanovil četným rezortním rehabilitačním komisím, které „rostly“ po dubnu 1968 jako houby po dešti, včetně vojenské rehabilitační komise? Jaký limit byl stanoven Ústřední rehabilitační komisi, Ústřední rehabilitační poradně a jejich pobočkám? A proč v tomto svazku není ani jediný z řady

34 PICHJOJA, Rudolf G.: Čechoslovakija, 1968 god: Vzgljad iz Moskvy. Po dokumentam C/KKP SS. In: *Novaja i novejšaja istorija*, roč. 38, č. 6 (1994), s. 13; VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Prosinec 1967 – červenec 1968*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, IV/1.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk, s. 197, 203, 208, 294; VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Září 1968 – květen 1970*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, IV/3.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk, s. 116–117, 133; TÍŽ (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, s. 133

35 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, s. 11.

základních dokumentů ústředních orgánů k rehabilitačnímu procesu, ba ani jediný titul v seznamu literatury a pramenů? A proč kolega Navrátil se nenamáhá vysvětlit radikální změnu svého původního pozitivního hodnocení rehabilitačního procesu, jež vtělil do své kapitoly v prvním dílu publikace *Československo roku 1968* (s. 95)?

Vrcholem antireformní, antidubčekovské podjatosti autorů úvodu je pokus podsunout Janu Kašparovi, autorovi *Zprávy o současné politické situaci...* ze srpna 1968, že ve své úvaze o „silách vědomých si složitosti situace, které by s povděkem přijaly, kdyby SSSR svým zákrokem u nás z nich sňal odpovědnost za praktickou realizaci jejich politiky“, měl na mysli právě Alexandra Dubčeka.³⁶ Ani novinářští šmokové osmdesátých let, Jaroslav Kojzar s Milanem Matoušem, by nedokázali vymyslet záladnější pomluvu. Skutečnost je však taková, že zpráva Jana Kašpara, na niž se Vondrová a Navrátil odvolávají, je definitivní verzí *Zprávy o současné politické situaci...*, dopracované až po zasedání předsednictva ÚV KSČ z 20. srpna 1968. Kašpar ji v konečné podobě stylizoval s ohledem na průběh tohoto zasedání, na němž byl materiál Drahomíra Koldera a Aloise Indry, odvolávající se právě na jeho původní zprávu, odmítnut. A poté dubčekovská většina odhlasovala protiintervenční prohlášení. To si autoři úvodu mohli ověřit i z poznámek Jana Kašpara na třiatřicáté straně jeho zprávy. Je tudíž zřejmé, že Jan Kašpar měl na mysli skupinu konzervativců Koldera, Biřáka, Indru, Sojáka a další. To mi také v telefonickém rozhovoru 11. října 2000 jednoznačně potvrdil.

Pokud jde o práci Michaila V. Latyše, omezím se na konstatování, že jeho velkoruské názory, připomínající obhajobu lupiče, že napadený se nedostatečně bránil, jsem poznal již v Komisi vlády ČSFR pro analýzu let 1967–1970 a nepovažoval jsem za nutné se jimi opět zabývat. A knihu Jana Pauera, jemuž jsem zapůjčil rukopis mé práce *Operace Dunaj*, jsem rovněž nepovažoval za potřebné přečíst.

Co ještě dodat?

Každý člověk má jistě právo na vlastní úsudek o čemkoli. Je však na pováženu, pokud historik přistupuje k posuzování práce jiného historika z pozice neomylného vykladače zásad historického řemesla (či v daném případě spíše z pozice jakéhosi školometského šprta à la: utajenost je když..., pravda je když..., elementární fakta jsou když..., velikost politika je když..., drama je když... atd., atd.). A pokud vnucuje čtenářům i autorovi jako vzor historického řemesla a návod na hodnocení jeho práce publikace, jež připomínají „petřínské bludiště“, či názory, které svou podjatostí ignorují fakta a záměrně zkreslují skutečnost.

Základní omyl Jiřího Suka je obsažen ve výtce, že jsem „nevzal v potaz závěry historiků a politologů, kteří výrazně zpochybnili – většinou na základě důkladného

36 KAŠPAR, Jan: *Zpráva o současné politické situaci ČSSR a podmínky činnosti KSČ (srpen 1968)*. Publikováno jako studijní text Útvaru svodné informace, plánu a řízení ÚV KSČ v říjnu 1968. Vondrová s Navrátilem ze zprávy citují na s. 18 svého úvodu.

archivního výzkumu – takový výklad, který lze typologizovat jako reformněsocialistický a jehož nejvýraznějším představitelem je dnes právě Benčík³⁷.

Jednak není pravda, že neberu v potaz závěry jím obdivovaných historiků, o čemž svědčí nejen tato odpověď, ale i mé práce a různá vystoupení na seminářích a konferencích. Jednak přehlíží či ignoruje skutečnost, že všech jedenáct autorů dvoudílné publikace *Československo roku 1968* patří ke stoupencům reformněsocialistického výkladu, k němuž dospěli – narozdíl od Petra Pitharta či Emanuela Mandlera a dalších – na základě důkladného archivního výzkumu, svých zkušeností a vzpomínek desítek významných účastníků popisovaného děje. K nim je možné připočítat dlouhou řadu dalších historiků, filozofů a sociologů, kteří vyznávají stejný výklad, i když s různými nuancemi a odlišnostmi: profesor Michal Reiman, docent Karel Kaplan, docent Josef Domaňský, profesor Jindřich Pecka, docent Lubomír Brokl, doktor František Cigánek, doktor Václav Vrabec, doktor Jindřich Madry, profesor Pavel Machonin, profesor František Šamalík, profesor Karel Kosík, profesor Milan Machovec, profesor Zdeněk Jičínský, profesor Ivan Sviták a mnozí další. V této souvislosti si dovoluji připomenout, že k demokratickému socialismu se před srpnem 1968 hlásil i Václav Havel v článku na téma opozice, v němž rozvíjel nerealistické úvahy o vytvoření opoziční strany jako záruky k dosažení „ideálů demokratického socialismu“³⁸.

Namísto je nyní několik otázek:

- Může snad Jiří Suk dokázat, že někdo, nějaká skupina nebo organizace vypracovala a prosazovala v roce 1968 nějaký jiný než reformněsocialistický program? A bylo vůbec reálné – za daných podmínek vnitřních i vnějších – být jenom uvažovat o jiném než reformněsocialistickém řešení, zastávaném Dubčekem a „jeho“ částí vedení?

- Nepotvrdila snad tezi, že Československo s Dubčekem v čele směřovalo k syntéze socialismu s politickou demokracií, sama historie – sovětskou vojenskou intervencí? A nebyla jejím důvodem obava Kremlu a představitelů varšavské pětky, že „pražské jaro“ zabrání zacementování „jejich“ komunismu a že otevře cestu k demokratickému socialismu, od něhož povede cesta k demokratismu nesovětskému?

- Jiří Suk ve své recenzi poučuje o zásadách historikova řemesla. A nepatří snad do této abecedy na první místo zásada, že historickou událost musíme zkoumat a hodnotit z doby samé, v níž se udála, a ne z podmínek jiné doby (či dokonce z hlediska politických zájmů a potřeb nové vládnoucí garnitury)? A co jiného byla a je antireformní, antidubčekovská dehonestující kampaň z počátku devadesátých let, jejímž hlavním cílem bylo vytěsnit představitele reformního hnutí z politického života? Recidiva této kampaně přežívá dosud. Recenze Jiřího Suka je toho dokladem.

Uznávám, že svou zaujatost při obraně reformního hnutí a jeho představitelů mohu někdy přehnat. Suk mě ovšem obviňuje z apologetiky. Ale nemohu snad já říci nyní přesně totéž na jeho adresu? Cožpak to není apologetika, když bez nejmenší konfrontace s dokumenty patnácti svazků edice k událostem let 1967 až 1970 přejímá

37 SUK, J.: Alexander Dubček..., s. 94.

38 HAVEL, Václav: Na téma opozice. In: *Literární listy*, roč. 1, č. 6 (1968), s. 4; také in: *Eseje a jiné texty z let 1953–1969*. (Spisy, sv. 3.) Ed. Jan Šulc. Praha, Torst 1999, s. 830–843.

a opakuje názory kritiků a účastníků kampaně z devadesátých let a z této pozice přistupuje k recenzi mé práce? Uvedu zde jen několik charakteristických příkladů.

Kdyby se alespoň letmo namáhal prolistovat denní tisk či nejznámější a nejčtenější týdeníky z oné doby, jako byly *Literární listy*, *Listy* a *Reportér*, snadno by i podle titulků zjistil, že posrpnová cenzurní praxe, kterou uvádí na důkaz opuštění cesty reformem po okupaci, byla skutečně značně děravá a nijak zvlášť neomezovala zveřejňování kritických článků na adresu domácích i zahraničních odpůrců reformního hnutí ani článků na jeho obhajobu. Podat zde o tom důkaz by vyžadovalo otisknout desítky stran přehledu tisku, který jsem zpracoval jako podklad pro toto své tvrzení. Bagatelizováním v této věci recenzent jen potvrzuje neznalost problému, o němž vynáší soud.³⁹

Obdobné je to i s jeho tvrzením, že sovětští politici po srpnové intervenci „osvědčili taktickou zdrženlivost a naoko se do vnitropolitických záležitostí Československa nevměšovali“.⁴⁰ Světe div se, neboť pravý opak je pravdou. Nejen sovětští politici spolu s dalšími představiteli varšavské pětky, ale i velitelé intervenční armády se zcela otevřeně a bezohledně, a to na všech stupních od okresů až po celostátní orgány, vměšovali do vnitřních záležitostí Československa. Důkazy o tomto vměšování, jehož základním cílem bylo prosazení Brežněvova pojetí normalizace, vydají na objemnou knihu. Připomenu alespoň několik základních faktů:⁴¹

- vysílání okupantské rozhlasové stanice Vltava, vydávání a vnucování obdobného časopisu *Zprávy* a dalšího antireformního tisku ve statisícových, ba milionových nákladech, jakož i marné diplomatické i osobní protesty Dubčeka a žádosti o jejich zastavení;
- uskutečňování propagandistických plánů náčelníka Hlavní politické správy Sovětské armády generála Jepiševa i speciální propagandistické skupiny schválené politbyrem ÚV KSSS, jejichž cílem bylo prosazení sovětského pojetí normalizace do života československé společnosti;
- aktivita desítek sovětských vojenských komandatur a jejich zasahování do pravomocí stranických a státních orgánů v duchu jejich pojetí socialismu a normalizace;
- schůze představitelů varšavské pětky v Moskvě v září 1968, na níž byl dohodnut plán postupu proti československému reformnímu vedení a konkrétně i podoba smlouvy o pobytu sovětských vojsk v Československu;
- permanentní stížnosti představitelů intervenční armády na pomalý postup „normalizace“, ale také ustavičné vyhrožování opětným vojenským zásahem, jako například před podpisem smlouvy o dočasném pobytu sovětských vojsk v Československu, v době politické krize kolem volby předsedy Federálního shromáždění či ve dnech takzvané hokejové krize na přelomu března a dubna 1969.

39 SUK, J.: Alexander Dubček..., s. 95.

40 Tamtéž.

41 Více než dostatek důkazů mohl recenzent „objevit“ i při zběžném prolistování jednotlivých svazků edice dokumentů „Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970.“

Bez uznání a respektování těchto faktů nelze pochopit a správně hodnotit politiku Alexandra Dubčeka, respektive „rozpadávajícího se“ reformního vedení, ani ústupky a kompromisy vynucené obrovským mocenskopolitickým tlakem a hrozbami Moskvy i „domácích“ konzervativců. Ano, jistě je možné uvažovat o tom, zda nebylo za dané situace „rozumnější“ z reformního vedení odstoupit a přenechat volné pole nastupujícím konzervativcům všech odstínů. To však nebylo v houževnaté povaze Dubčeka. Zda to byla chyba či přednost, je věcí názoru.

V kapitole „Dlouhé intermezzo“ se snaží recenzent za každou cenu bagatelizovat význam aktivit Alexandra Dubčeka za „normalizace“ stejně jako podmínky, za nichž se odehrávaly – nepřetržité pronásledování celou brigádou příslušníků Státní bezpečnosti i politickým vedením Gustáva Husáka. Nepovažuji za nutné s ním polemizovat. Jen musím poznamenat, že na svých názorech a argumentech nemám co měnit. Pokud jsem něco opomenul blíže vysvětlit, je to několikaleté odmlčení po jeho odchodu do důchodu. K tomu se mi ovšem nepodařilo získat věrohodné podklady.

Ve svém apriorním odmítání role Dubčeka a vlivu reformního hnutí a reformistů „pražského jara“ v opozičním hnutí osmdesátých let se recenzent nezřídka uchyluje k bagatelizování s určitou dávkou škodolibosti. Tak například píše, že „marně usiloval Alexander Dubček a jeho bližší i vzdálenější příznivci o úplnou rehabilitaci reformní politiky z roku 1968 a její uznání jako rovnoprávné starší sestry ‘perestrojky’“.⁴² A skutečnost? Koncem osmdesátých let koloval v Československu tento vtíp: Otázka: „Jaký je rozdíl mezi pražským jarem a perestrojkou?“ Odpověď: „Dvacet let, jenom Gorbačov to zatím neví.“ Ale vážně. Pravdivost této lidové moudrosti potvrzují i názory autorit nejpopovolanějších. Akademik Andrej Sacharov v blahopřání Dubčekovi k udělení ceny za obhajobu lidských práv v prosinci 1989 mimo jiné napsal: „Jsem přesvědčen, že ‘doušek svobody’, kterého se Češi a Slováci nadechli v době, kdy byl jejich vůdcem Alexander Dubček, se stal prologem nynějších nekrvavých revolucí v zemích východní Evropy a v samotném Československu.“⁴³

Michail Gorbačov v rozhovoru pro časopis *Národní obroda* na otázku dopisovatele o jeho vztahu k Dubčekovi a k „pražskému jaru“ mimo jiné odpověděl: „Československé jaro bylo počátkem konce totalitního systému, bez něj by nebyla možná ani ‘perestrojka’, československé reformy byly její předzvěstí.“⁴⁴

A do třetice: Miroslav Kusý ve svém článku „Inštitucionálna revolúcia po dvadsiatich rokoch“ při hodnocení charakteru „pražského jara“ došel k závěru, že „keď si vezme-me ich súčasnú ‘perestrojku’ v celku, je to priam učebnicová aplikácia základných charakteristických črt nášho modelu inštitucionálnej revolúcie z roku 1968“.⁴⁵

Nad některými úvahami a „argumenty“ recenzenta zůstává opravdu rozum stát a s údivem zjišťuji, kolik demagogie se vejde do pár řádků jednoho odstavce. V ka-

42 SUK, J.: Alexander Dubček..., s. 100.

43 Viz BENČÍK, A.: *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi*, s. 210 n.

44 GORBAČOV, Michail: Reformy Alexandra Dubčeka boli predzvestou „perestrojky“. In: *Národní obroda*, (15.8.1998).

45 KUSÝ, Miroslav: Inštitucionálna revolúcia po dvadsiatich rokoch. In: TÝŽ: *Eseje*. Bratislava, Archa 1991, s. 225. Článek pochází z května 1988.

pitole „Drama 'listopadu '89“ mimo jiné tvrdí, že při obhajobě opodstatněnosti kandidatury Alexandra Dubčeka na funkci prezidenta jsem vycházel z prostého předpokladu, „že lidé na náměstích skandovali unisono Dubčekovo jméno“.⁴⁶ Kalkuluje snad s tím, že čtenáři *Soudobých dějin* nečetli moji knihu a že tudíž nevědí, že jsem ke svému závěru o kandidatuře Dubčeka dospěl na základě dlouhé řady faktů a důkazů?! Uvádím zde proto jejich stručnou rekapitulaci, s odkazy na příslušné stránky knihy v závorce:

- na základě výsledků sovětského průzkumu o možném počtu a vlivu stoupců reformního hnutí roku 1968 (s. 158);
- na základě prohlášení a návrhů Klubu Obroda a Československé demokratické iniciativy (s. 160–161, 180);
- na základě různých průzkumů veřejného mínění (s. 162, 192);
- na základě návrhů a diskusí představitelů Občanského fóra, ale i představitelů občanů Slovenska (s. 184, 188–189, 195);
- na základě návrhu historické komise Občanského fóra (s. 195);
- a pochopitelně i na základě „skandování“ Dubčekova jména „dětmi srpna“ na demonstracích v letech 1988 a 1989 i na několikasettisícových shromážděních občanů na Letné během „sametové revoluce“ (s. 191).

Navíc, aby recenzent dodal váhy své argumentaci, snižuje se k bagatelizování role veřejného mínění v aktivní politice a argumentuje ohlasem na vyhlášení kandidatury Václava Havla. Dovolím si k tomu však poznamenat, že narozdíl od Havla, který měl kolem sebe v Občanském fóru početný štáb lidí, disponujících již rozhlasem a televizí, kteří mu organizovali popularitu, Alexander Dubček neměl a nepotřeboval ke své popularitě žádný štáb, žádnou klaku, protože to již v lidech bylo! A popírá-li Jiří Suk mé argumenty o animozitě vůči Dubčekovi a odporu k jeho kandidatuře ze strany Veřejnosti proti násilí i řady členů Občanského fóra včetně Václava Havla, zřejmě utrpěl náhlou ztrátu paměti, neboť důkazy o tom jsou obsaženy mimo jiné v dokumentech, které sám publikoval a na něž se odvolávám. Pro jistotu dodám ještě jeden důkaz této animozity, a to z úst jím obdivovaného autora „vzorové“ publikace Petra Pitharta: „Dubček nikdy pro nás ani na chvíli nebyl přijatelným kandidátem na prezidenta. Chovali jsme se k němu šetrně, se směsicí despektu a lítosti.“⁴⁷

Tvrdí-li Jiří Suk, že to byl Dubček, kdo neměl zájem na spolupráci s VPN, a dokazuje-li to ze souvislostí vytrženým citátem názoru Petera Zajace z téže publikace, z níž je zaznamenán i výše uvedený názor Pitharta, pak si dovoluji otázku: Neměl snad Dubček více než dostatek důvodů k rezervovanosti při spolupráci s VPN, jejižmuž vedení příliš dlouho trvalo, než pochopilo, že Dubček je „politická mohutnost“, jak byl Ján Budaj nucen přiznat na poradě Občanského fóra? Navíc považuji za mnohem věrohodnější názor jednoho z nejvýznamnějších aktivních disidentů od počátku Husákova „normalizačního“ režimu (než názor „disidenta“ z hodiny dvanácté), signatáře Charty 77 a představitele VPN Miroslava Kusého (také jednoho z po-

46 SUK, J.: Alexander Dubček..., s. 100.

47 ANTALOVÁ, Ingrid (ed.): *Veřejnost proti násilí – Občianske fórum: Svedectvá*. Bratislava, Nadácia M. Šimečku 1999, s. 42.

tenciálních kandidátů na funkci prezidenta), který k tomuto problému mimo jiné napsal, že Dubček si byl „vedomý svojej hodnoty, svojho významu pre slovenský a český národ v roku 1968 a po ňom. Poniectorí sme si aj priznali, že sa stala chyba, keď iniciátori chartistického hnutia neoslovili Dubčeka pri jeho zakladaní. Mal na to právo prvého a najvýznamnejšieho z exkomunistov, ktorí na iniciovaní vzniku Charty 77 participovali. ...sám bol tiež iniciátorom pokusu o dialóg s normalizačným režimom, kritizoval jeho dvojtvárnosť... Alexander Dubček sa aktívne podieľal aj na počiatkoch otvoreného protirežimistického masového vystúpenia v r. 1989 v Bratislave.“⁴⁸ Kusý má zde na mysli účasť a vystoupení Dubčeka na shromáždění občanů demonstrujících 14. listopadu před Justičním palácem za osvobozující rozsudek pro obviněné slovenské disidenty Jána Čarnogurského, Miroslava Kusého, Jiřího Maňáka, Hanu Ponickou a Radoslava Seluckého. (K tomu dodávám, že podpis Alexandra Dubčeka nalezneme i pod dopisem opoziční skupiny prezidentu Husákovi ze dne 30. srpna 1989 požadujícím zastavení jejich trestního stíhání.)⁴⁹ „A bol to vlastne aj prvý politický prejav na verejnej manifestácii, znamenajúcej vlastný počiatok Nežnej revolúcie 1989 na Slovensku. Od bratislavského Justičného paláca viedla totiž cesta týchto nespokojných, revolučne naladených zástupov priamo pred Umeleckú besedu, kde sa zrodila Verejnosť proti násiliu, a na Námestie SNP v Bratislave, na ktorom tieto zástupy podporili požiadavky Programového vyhlásenia VPN a Koordinačného výboru slovenských vysokoškolských študentov, smerujúce k likvidácii komunistickej totality u nás. Nikto doteraz nevyzdvihol skutočnosť, že Dubček bol pri tom od samého začiatku. Že aj v tomto prípade – podobne ako v prípade Charty 77 – platí, že mal byť oslovený zakladateľmi občianskej iniciatívy VPN, hneď keď vznikala.“

Dubček bol jedinou všeobecne – t. j. v Čechách i na Slovensku – známou charizmatickou politickou osobnosťou Nežnej revolúcie 1989. Osobnosti českého disentu, na čele s Václavom Havlom, ktoré v Prahe vytvorili OF, si vtedy ešte len začínali získavať celonárodnú popularitu, osobnosti slovenskej VPN ešte len prechádzali prvým politickým krstom.⁵⁰

Zdá sa mi totiž, že recenzentova neskrývaná podjatost a apologetické papouškování autorů „petřínských bludišť“, „neušpiněných opatrníků“ a převlékačů politických kabátů jej vede až k náhlé „ztrátě paměti“ a popírání svědectví jím publikovaných dokumentů, jen aby dokázal nesprávnost odlišných názorů autora recenzované knihy od těch, které zastává on či jeho idoly. To se týká i závěrečné části jeho recenze.

Je jistě jeho právo obdivovat umění politika udržet si získané postavení a moc za každou cenu, i za cenu krveprolití. Má jistě právo argumentovat uměním kardinála Richelieu nebo Machiavelliho. Jako vzor úspěšného politika mu může posloužit i Joseph Fouché. Podle jím vyznávaných kritérií byl nesporně úspěšným politikem i Gustáv Husák či jeho stín Vasil Biľak. Neměl by ovšem zapomínat, že každá doba

48 KUSÝ, Miroslav: Stretnutia s Alexandrom Dubčekom. In: OS: Fórum občianskej spoločnosti. Mesečník o prítomnosti s minulosťou pre budúcnosť, roč. 2, č. 8 (1998), s. 71.

49 Viz Cesty k novemburu 1989: Aktivity Alexandra Dubčeka. Bratislava, Spoločnosť A. Dubčeka – Nová práca 2000, s. 229 n.

50 KUSÝ, M.: Stretnutia s Alexandrom Dubčekom, s. 71.

a společnost vyžaduje a zpravidla také vychovává, tvaruje své politiky k obrazu svému, podle vlastních kritérií a potřeb. Neboť: „Pozvedneme-li až k absolutní platnosti zcela relevantní kritéria nějakého jednotlivce, strany nebo generace, působí jako špatný žert, snažíme-li se jejich normy někomu vnucovat po způsobu Sully, vládnoucího Římu, nebo Richelieua stavům Jeho nejkřesťanštějšího Veličenstva.“⁵¹

Sotva mohu považovat za seriózní a přijatelné, jestliže historik naší demokratické společnosti tak lehkovážně bagatelizuje lidskou stránku politiky a hodnotí politika podle kritérií středověku. Nehledě již k tomu, že Dubček celým svým životem jako člověk i jako politik prokázal dostatečně nejen své lidské, ale i politické kvality svým třídním, sociálním, národním i nadnárodním cítěním, svým odmítáním násilí při prosazování politických cílů, jako obhájce a nositel československé státnosti, jako člověk, který nepodlehli kouzlu moci.

Jeden příklad jeho politické prozíravosti a státnické moudrosti: Když v prosinci 1989 a v březnu 1990 jednostranná Havlova omluva Německu za poválečný odsun sudetských Němců vyvolala velké rozpaky a nesouhlas většiny občanů, Dubček nepovažoval za šťastné otevírat tento problém, vyřešený mezinárodními dohodami. A před svou návštěvou Německa v dubnu 1991 ve funkci předsedy Federálního shromáždění řekl: „Cílem naší cesty není rekriminování minulosti a jejích temných stránek, ale především naše budoucí soužití a spolupráce... Nechceme promarnit mimořádnou a možná neopakovatelnou příležitost pro naše sblížení...“⁵² A výsledkem tohoto jednání s představiteli Německa byla deklarace, kterou Dubček podepsal společně s předsedkyní Bundestagu Ritou Süßmuthovou a v níž se pravilo: „Nesmírné utrpení národů našich zemí za minulé války, včetně utrpení a ztráty vlasti těch, kteří byli na obou stranách vyháněni nebo vysídleni, budiž mementem a výzvou k přátelským vztahům mezi lidmi obou našich států, ke vztahům očištěným od vznášení sporných nároků a naplněným vzájemnou důvěrou. Ke vztahům porozumění a naděje, přinášejícím usmíření a rozkvět do srdce Evropy.“⁵³ Jak aktuálně zní tato slova i v roce 2002!

Jiřího Pelikána, v roce 1968 ředitele Československé televize a v letech „normalizace“ šéfredaktora římských *Listů*, lze sotva podezírat z nekritického obdivu k Dubčekovi. On však byl s to lépe než kdokoli jiný všestranně posoudit jeho osobnost jako člověka i jako politika. A to i za období „normalizace“, až do jeho tragického konce. V kritickém článku k pětadvacátému výročí srpnových událostí charakterizoval Dubčeka a jeho význam těmito slovy: „Možná, že se bude zdát i některým přátelům ... že jsem v tomto článku příliš kritický k jeho osobě. Ale Alexander Dubček se obhájil celým svým životem i svými pamětmi a zůstává i pro mne člověkem a politikem, který otevřel nové cesty a zůstane čestně zapsán v moderní historii našich národů. Není jen symbolem, jak jej chtěli mít i někteří jeho přátelé, a tím méně modlou, kterou je třeba jen vzývat při různých příležitostech. Byl tvůrcem i svědkem doby, která byla nesmírně složitá a jeho snahám nepříznivá, a proto se musel nutně dopouštět chyb, které si později sám uvědomoval. Byl a zůstává pro mne člověkem a politikem mimořádně

51 BLOCH, M.: *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, s. 119.

52 MAXA, H.: *Alexander Dubček*, s. 61.

53 *Tamtéž*, s. 62.

čistého charakteru, hledajícím vždy pozitivní řešení, milujícím lidi a ochotným poslouchat odlišné názory jiných a podle toho svá stanoviska i změnit. Přál bych si, aby se mu v těchto rysech charakteru podobali i dnešní politikové.⁵⁴

S tímto hodnocením bezvýhradně souhlasím. A poslední slovo dám opět Miroslavu Kusému: „Nebolo spočiatku príliš jasné, aké sú pozitívne ciele Nežnej revolúcie. Podstatná časť priaznivcov Alexandra Dubčeka si spočiatku vlastne myslela, že pôjde iba o prosté pokračovanie ‘dubčekovskej línie’... Dubček bol však človek s vysoko vyvinutým politickým citom a čoskoro rozpoznal, že to už nie je možné ani žiadať. Nedal sa zmanipulovať do role oneskoreného reformného komunistu, ‘záchrancu’ socializmu s ľudskou tvárou a pokračoval vo svojej ceste postkomunistického demokratického politika. Jeho predčasná smrť nás však rozhodne nenecháva na pochybách o tom, na ktorej strane slovenskej politickej scény by dnes Alexander Dubček stál a akú líniu nášho európskeho zakotvenia by bol presadzoval.“⁵⁵

54 PELIKÁN, Jiří: Druhá smrt pražského jara.

55 KUSÝ, M.: Stretnutia s Alexandrom Dubčekom, s. 71.

Kronika

„Súostrovie samizdat“ v nadnárodnej perspektíve

Vojtech Čelko

Výskumný ústav pre východnú Európu, ktorý už viac ako dvadsať rokov pôsobí pri Univerzite v Brémach, predstavil v letných mesiacoch v pražskom Národnom múzeu výstavu *Samizdat – alternativní kultura ve střední a východní Evropě – šedesátá až osmdesátá léta 20. století*. Výstava bola do Prahy v redukovanej podobe (z priestorových dôvodov sa zmenšila o tretinu) prenesená z berlínskej Akadémie umenia, kde sa úspešne prezentovala na jeseň minulého roku. Návštevník sa mohol zoznámiť s viac ako osemdesiatimi exponátmi, z ktorých približne polovica pochádzala z fondov brémskeho ústavu. Ostatné boli zapožičané z ďalších európskych zbierok samizdatových písomností, literárnych diel a umeleckých prác z krajín bývalého Sovietskeho zväzu, Československa, Maďarska, Poľska a Nemeckej demokratickej republiky. Najväčší problém pre kurátorov výstavy, ako priznávajú v katalógu, predstavoval výber exponátov. Len samotný Výskumný ústav pre východnú Európu sústredil vyše sto tisíc originálnych samizdatov, spomedzi ktorých najviac pochádza z Poľska. Cieľom výstavy však nebolo rozčleniť exponáty podľa krajín pôvodu. Kurátori vychádzali z myšlienky, že samizdatové kultúry predstavujú spoločný kontext snáh, ktoré prekračovali hranice krajín. Rozdelili preto exponáty do ôsmich tematických okruhov tak, aby umožňovali zrovnávací pohľad, aby vystúpili do popredia spoločné rysy, ale i rozdiely medzi nezávislými kultúrnymi a občianskymi aktivitami v niekdajších socialistických krajinách. Tento prístup sa odzrkadlil i v lapidárnych názvoch jednotlivých sekcií výstavy: Začiatky, Ľudské práva, Sociálne hnutia, Nezávislá verejnosť, Diškurzie, Literatúra, Umenie, Technika.

Riaditeľ brémskeho ústavu profesor Wolfgang Eichwede, inšpirovaný Solženicy-nom, nazval túto roztrieštenú paralelnú kultúru *Archipelag Samizdat*. Tvorí ho pestrý svet akoby plávajúcich ostrovov, ktoré sú v neustálom pohybe, raz sa k sebe približujú, inokedy prežívajú vo veľkej izolácii. Niekdajšia disidentka Jirina Šiklová to v československom týždenníku *Mosty* glosovala slovami: „Je to pochopiteľné, lebo ľudia na

ostrovoch a ostrovčekoch sú väčšinou izolovaní a až pri nadhľade, ktorý výstava umožňuje, pochopia, k akému celku patril ostrov, na ktorom žili!“

Vstupný oddiel expozície sa vracal ku koreňom tohto mnohotvárneho príbehu. Samotné slovo *samizdat* bolo prevzaté z ruštiny. Za jeho otca je považovaný spisovateľ Nikolaj Glazkov (1919–1979), ktorý v päťdesiatych rokoch svoj spôsob vydávania vlastnej tvorby označil na obale zošitov slovami *samsebjá izdal* – teda „sám sebe nakladateľom“. Ako sebadefiníciu so všeobecnou platnosťou v rámci daného fenoménu možno chápať slová Vladimira Bukovského, zdôraznené na výstavnom paneli: „Spisovateľ sám píše, sám sa rediguje, sám sa cenzuruje, sám sa vydáva a predáva a sám si odnesie trest za svoje počínanie.“ Bukovského v roku 1982 odsúdili za „antisovietsku agitáciu a propagáciu“ na dvanásť rokov – dva roky väzenia, päť rokov pracovného tábora, päť rokov vyhnanstva.

Slovom „samizdat“ sa ďalej označuje všetka produkcia, ktorá vznikala v niekdajšom východnom bloku mimo cenzúrou kontrolované vydavateľstvá už od polovice päťdesiatych rokov – najrôznejšie tlačivá, od letákov, cez na stroji prepisované knihy až po umelecké diela a dokonca i známky, ktoré vydávala poľská podzemná Solidarita. To všetko autori sami, alebo s pomocou okruhu spolupracovníkov, písali, tlačili, vydávali a šírili. Takto vzniklé diela vytvárali neobyčajne pestré prostredie, scénu, na ktorej autori a vydavatelia (často v jednej osobe) zvädzali zápas o slobodu slova.

Výstava v budove Národného múzea zaberala tri veľké sály a rozsahom i poňatím bola najveľkorysejším predstavením tohto dôležitého fenoménu najnovších európskych dejín. Jedinečné je, že sa organizátorom podarilo zachytiť celý európsky región niekdajšieho východného bloku (okrem Rumunska a Bulharska, kde sa však aktivity tohto druhu zd'aleka natoľko nerozvinuli). Architektonické riešenie výstavy navrhol Maďar László Rajk, niekdajší disident, syn popraveného ministra zahraničia z doby Rákosiho stalinistickej vlády.

Medzi exponátmi, umiestnenými v obličkovite tvarovaných vitrinách, nechýbali napríklad listy, motáky z väzenia, prvé vydania *Kroniky aktuálnych udalostí* (informačného bulletinu sovietskeho hnutia za ľudské práva z roku 1968, ktorý vychádzal štrnásť rokov), spravodaj poľského Výboru na obranu robotníkov (KOR), letáky poľskej Solidarity, rukopis Solženicynovho *Súostrovia Gulag*, texty Andreja Sacharova, básnická zbierka Josifa Brodského z roku 1964, fotografie z Pasternakovho pohrebu, ako aj signované rukopisy Václava Havla a Ludvíka Vaculíka, dva zväzky z legendárnej edície *Půlnoc* (ktorú v päťdesiatych rokoch v Prahe vydávali Egon Bondy a Ivo Vodsedálek), „Prehlásenie Charty 77“ z 1. januára 1977, vrátane priložených lístočkov s príspevkami a podpismi signatárov. *Písanky* Dominika Tatarku dopĺňali iné slovaciká náboženského, alebo ekologického obsahu. Autentickú atmosféru samizdatu si nemožno predstaviť bez vystavených dobových písacích strojov, ku ktorým patril mimo iné v Československu obľúbený Consul, alebo Ramka, poľský rozmnožovač na vydávanie kníh v nízkych nákladoch. So svetom samizdatu je nerozlučne spojené aj nekonvenčné výtvarné umenie, ktorému kurátori vyhradili celú jednu sálu, zatiaľ čo v ďalších dvoch sálach si návštevníci mohli prezerať fotografie dokumentujúce pozoruhodné udalosti, či zachycujúce tváre osobností, ktoré vytvárali súostrovie alternatívnej kultúry a disentu v strednej a východnej Európe.

K výstave bol vydaný v češtine katalóg, rozsahom o niečo skromnejší ako jeho takmer päťstostranový vzor z berlínskej expozície. Na obálke obidvoch je reprodukovávaná červená mreža a lyžiar na bežkách v snehu – obraz Erika Bulatova, ktorý má symbolizovať, že celý príbeh alternatívnej kultúry bol behom na dlhé trate. Český katalóg uvádza úryvok z eseje „Šesť poznámek o kultuře“ od Václava Havla, nasleduje esej „Ohlédnutí za samizdatem“ z pera Györgya Konráda, štúdia Viléma Prečana „Svět českého a slovenského samizdatu“, úvaha László Rajka „Od El Grečkovy fresky po Bulatovova Lyžaře“ a príspevok Wolfganga Eichwedeho, vysvetľujúci koncepciu výstavy. Treba oceniť, že okrem toho bol paralelne publikovaný aj súbor statí v samostatnom zväzku, v ktorom sú ako autori zastúpení Wolfgang Eichwede, Alexandr Daniel, Jan Pauer, trojica Ivo Bock – Sabine Hänsgensenová – Wolfgang Schlott, ďalej Miklós Haraszti, Manfred Mack a Christoph Tannert; zostava autorov bola volená tak, aby reprezentovali jednotlivé krajiny samizdatovej produkcie.

Popri výstave boli usporiadané aj diskusie s maďarskými, poľskými, východonemeckými, ruskými, ale aj českými a slovenskými vydavateľmi samizdatovej literatúry. Len záverečná beseda sa vzhľadom na augustové záplavy nekonala. Niet divu, že takto ambiciózne pojatá výstava vyvolala aj polemiky v tlači. Na stránkach mienkotvorného týždenníka *Respekt* spolu polemizovali jeho redaktor Viktor Šlajchrt a komentátorka *Lidových novin*, niekdajšia disidentka Petruška Šustrová. Pochopiteľne išlo na prvom mieste o rok 1968, ktorý mnohým z rýchlokvasených českých „rád by bol pravičiarom“ stále ešte nevoní.

Význam výstavy zdôraznili prevzatím záštitu a účasťou na vernisáži nemecký prezident Johannes Rau a český prezident Václav Havel. Výstava, ktorej konanie umožnil po finančnej stránke Česko-nemecký fond budúcnosti a viaceré nemecké nadácie, má svoju ďalšiu zastávku v Bruseli. Bolo by však žiaduce, aby jej prostredníctvom aj obyvatelia ďalších postkomunistických metropolí sa mohli pozrieť naspäť do stále ešte málo známej „zakázanej komnaty“ svojich nedávnych dejín, v ktorej sa tiež rodil príbeh ich cesty z totality k občianskej slobode.

Študentská súťaž Eustory v Českej republike

Vojtech Čelko

Na jeseň roku 2000 Ústav pre súdobé dejiny Akadémie vied ČR v spolupráci s Asociáciou učiteľov dejepisu sa z podnetu hamburskej Körberovej nadácie ujal organizovania prvého ročníku českej varianty dejepisnej súťaže pre študentov stredných škôl s názvom „Eustory“. Körberova nadácia je už viac ako tridsať rokov organizátorkou tejto súťaže v Nemecku a zároveň pôvodcom a hlavným hýbateľom medzinárodného združenia s rovnakým názvom. V každej zo štrnástich európskych krajín, ktoré sú v súčasnosti zapojené do projektu Eustory (záujem pripojiť sa k nemu majú i ďalšie krajiny v Európe), sa poriadajú analogické súťaže pre stredoškôlkov z oboru histórie. Jej hlavným cieľom je podnietiť študentskú mládež v Európe, aby sa v rámci svojich lokálnych, regionálnych historických výskumov kriticky vyrovnávala s minulosťou svojej krajiny. Popri nových pohľadoch na históriu rozvíjajú mladí študenti tiež základné individuálne predpoklady fungovania občianskej spoločnosti – samostatné myslenie, argumentáciu a konanie. Projekt Eustory sa angažuje pri výstavbe európskej budúcnosti a vytváraní spoločnej európskej identity tým, že zdôrazňuje význam histórie jednotlivých národov a ich spolužitie v Európe. Podporou prvkov občianskej spoločnosti u jednotlivých členov združenia navyše aktívne prispieva k vytváraniu a udržiavaniu základných demokratických štruktúr v každej krajine.

V prospech rozhodnutí, aby sa neveliký akademický ústav, ktorého poslanie spočíva v pestovaní vedeckého bádania, pustil do organizovania takejto súťaže, zapôsobili niekoľko faktorov. Podľa názoru riaditeľa ústavu Oldřicha Tůmu „súdobé dejiny – zvlášť pak v takejto situácii, kedy promýšlení a mentálni zpracovaní vlastní minulosti je nedílnou súčasťou transformácie českej, pořád ještě postkomunistické společnosti – nejsou povýtce jen akademickou záležitostí a kultivace zájmu nejmladší generace o nedávnou minulost k našemu poslání patří“. Len ten, kto pozná svoju minulosť, je schopný zvládnuť prítomnosť a orientovať sa v budúcnosti. Körberova nadácia sa pokúsila v minulosti osloviť s podobnou ponukou iné subjekty v Českej republike, ale neuspela. A aj keď v Českej republike existuje niekoľko celoštátnych historických súťaží rôzneho typu, nastala možnosť vyplniť určité vákuum súťažou, ktorá má medzinárodný rozmer. Ďalším, nemenej významným motívom bola snaha o prehĺbenie

historického povedomia v českej verejnosti. Nerobím si ilúzie, že by takáto vec bola možná v priebehu pár budúcich rokov, ale treba začať od stredných škôl, od potenciálnych vysokoškolsky vzdelaných ľudí, ktorí by mali mať historické povedomie, a to nielen o svojej krajine, nech už pracujú v akomkoľvek obore.

Súťaž bola určená študentom stredných škôl, ktorí v roku jej vyhlásenia neboli starší dvadsiatich rokov. Ich úlohou bolo napísať (individuálne alebo v skupine) prácu na určené téma v rozsahu do päťdesiatich strán. Nemalo pritom ísť o klasickú seminárnu prácu, založenú najmä na štúdiu literatúry, ale o štúdiu otvorenú o vlastné bádateľské poznatky. Forma práce mala zodpovedať bežným požiadavkám kladeným na priemernú historickú štúdiu. K organizovaniu súťaže bola vytvorená päťčlenná skupina z radov učiteľov a pracovníkov ústavu, ktorej predsedníčkou sa stala Ilona Pařízková. Záštitu nad súťažou prevzal čestný predseda Akadémie vied Českej republiky Rudolf Zahradník. Ponuka zúčastniť sa súťaže bola zaslaná na všetky stredné školy s humanitným zameraním. Nakoniec sa jej zúčastnilo 75 škôl z celej republiky a 196 študentov, ktorí zaslali dokopy 112 príspevkov.

Téma prvého ročníku „Sám proti moci: Opozície proti totalitnému režimu 1948–1989“ usilovala o zachytenie osudov jednotlivcov z rôznych regiónov, ktorí sa v období medzi februárom 1948 a novembrom 1989 postavili proti vtedajšiemu režimu. Takto boli spracované napríklad osudy študenta vylúčeného z politických dôvodov zo školy, občana zasiahnutého politickými procesmi v päťdesiatych rokoch, roľníka vzdorujúceho vstupu do jednotného roľníckeho družstva, občana prenasledovaného kvôli viere, alebo človeka s životom poznamenaným sovietskou intervenciou v roku 1968 a následnou „normalizáciou“ a podobne.

Výber z desiatich najlepších študentských prác bol publikovaný v zborníku *Sám proti moci* s podtitulom *Výběr prací středoškolských studentů v dějepisné soutěži EUSTORY*, ktorý bol začiatkom novembra za účasti autorov uvedený v Ústave pre súdobé dejiny. Okrem pozdravných prívetov patróna súťaže Rudolfa Zahradníka, riaditeľa ústavu Oldřicha Tůmu a výkonnej predsedníčky združenia Eustory Gabriele Bucher-Dincovej a okrem štyroch informatívnych a metodických príspevkov Ilony Pařízkovej (bez uvedenia mena autorky) zborník prináša výňatky z fundovaných štúdií napríklad o osudoch opata želivského kláštora Víta Bohumila Tajovského, katolíckeho dekana Antonína Bradny, teológa Otu Mádra, alebo o neverejnom katolíckom spoločenstve „Rodín“, ktoré po vojne v Prahe organizoval chorvátsky kňaz Tomislav Poglajen-Kolakovič. V zborníku je uverejnené aj poradie príspevkov prvého ročníku súťaže Eustory s uvedením nielen názvu práce a autora, ale aj školy, prípadne učiteľa, ktorý viedol študenta pri práci. V závere je vyhlásená téma druhého ročníku súťaže, ktorá prebieha v školskom roku 2002–2003: „Kamenná paměť mého kraje – osudy lidí vtěsnané do památníků ve dvacátém století“. Úlohou študentov bude zachytiť príbehy ľudí, pomníkov, pamätníkov, cintorínov z regiónu od prvej svetovej vojny do súčasnosti. Pomníky nie sú len svedectvom o dobe, ktorú zobrazujú, ale i o tých, ktorí ich stavali, alebo búrali. Pred rokom 1948 bolo stavenie pomníkov výsledkom súhrnu aktivít občianskych iniciatív, kultúrneho ovzdušia a politiky. Po februári 1948 sú najmä svedectvom o režime, ktorý si prisvojil na pamiatky monopol. O vyhodnotení druhého ročníku českej varianty súťaže Eustory budeme referovať v niektorom z budúcich čísel štvrťročníku *Soudobé dějiny*.

Anotace

HRDLIČKA, Jaroslav: *Vlastimil Kybal doma a v exilu*. Vydal Obecní úřad v Peruci ve spolupráci s občanským sdružením Knihovna třetího tisíciletí v Lounech a Městskou knihovnou v Lounech 2001, 48 s.

Hodnotu útlé knížky, vydané s nemalými nároky na reprezentativnost, spatřuji nejen v přiblížení osudu českého historika a diplomata, ale v neposlední řadě také v tom, že vzdává poctu významnému rodáku místa svého vydání, jehož jméno mělo být zapomenuto.

Vlastimil Kybal se narodil v roce 1880 na statku v Černochově u Peruce v lounském okrese jako třetí ze šesti sourozenců. Rodinu, ze které pocházel, a venkovské prostředí, ve kterém vyrůstal, osvětluje publikace trojím způsobem. Jednak sledováním rodových kořenů Kybalových, dále ukázkou z otcovy kroniky a konečně fragmentem vlastních historikových vzpomínek na dětství. Text doplňují dobové pohlednice rodného Černochova. Dominantou ilustrační složky publikace je velká rodinná fotografie z dvacátých let. Jsou na ní Kybalovi rodiče obklopení svými syny a dcerami, jejich životními partnery a dětmi. Pozornost na ní upoutá historikova manželka, mexická malířka Ana, a to nikoli svou výstředností, ale naopak tím, jak dovedla harmonicky splynout s českým venkovským prostředím. Ze čtyř bratrů zůstal selskému stavu věrný pouze mladší František, který se přiznal na statek v Budyni nad

Ohří. Na rodném statku zůstala hospodařit nejstarší sestra Marie, provdaná Čechová.

Vlastimil odešel na gymnázium do Slaného a po maturitě na univerzitu do Prahy, kde byl žákem profesora Jaroslava Golla. Za téma své dizertační práce si zvolil dílo Matěje z Janova, inspirující k hledání a nalézání vztahu mezi vírou a mravností. Kybalova dizertace vyšla i tiskem a byla oceněna jubilejní cenou Královské české společnosti nauk.

Další kapitoly anotované knížky jsou věnovány základním etapám Kybalova profesního života, což vystihují jejich názvy: „Historik“, „Diplomat“, „Exil“. Pro první etapu považují za závažný moment, že historik marně usiloval o profesuru na pražské univerzitě, přestože se habilitoval již v roce 1911, tedy ve svých jednatřiceti letech. Tato skutečnost nepříznivě ovlivňovala finanční zajištění jeho rodiny (s manželkou Anou měli dva syny) a přispěla zřejmě i k rozhodnutí opustit univerzitu a vstoupit do diplomatických služeb mladé Československé republiky (nic na tom nezměnilo ani jmenování řádným profesorem nedlouho po jejím vzniku). Hrdličkova útlá knížka se samozřejmě nemůže věnovat hlouběji Kybalově odborné historiografické práci a není to ani jejím záměrem. Cenné je uvedení jeho knižní bibliografie, ze které získají čtenáři přehled o tematických okruzích historikova zájmu.

Kybalova diplomatická dráha je v životopisné knížce dokumentována několika kopíemi pověřovacích listin, podepsaných prezidentem Masarykem. Jako vyslanec působil postupně v Římě (1920–1925), v Jižní Americe (1925–1927) a ve Španělsku (1927–1933). Po dvouleté přestávce a krátkém návratu na univerzitu byl jmenován vyslancem v rodné zemi své ženy, v Mexiku. Zde ho zastihl 15. březen 1939. Za místo svého exilového pobytu si zvolil USA. Jako příprava k tomu posloužilo, jak píše Jaroslav Hrdlička ve své publikaci, přednáškové turné po univerzitách v Kalifornii, věnované dějinným kořenům česko-německého problému v ČR. Po celou dobu války byl Kybal činný jako historik a novinář. Po jejím skončení ho politický vývoj v Československu nelákal k návratu a po únoru 1948 se pro něj cesta k domovu uzavřela definitivně. Vlastimil Kybal zemřel ve Spojených státech v roce 1958, jeho žena Ana ho přežila o jedenáct let. V roce 1997 byly jejich ostatky převezeny do Čech a uloženy do rodinné hrobky na Vyšehradském hřbitově.

Škoda že se do textu této sympatické publikace vloudily drobné nepřesnosti a překlepy. Na straně 17 je uvedeno, že Kybal působil jako velvyslanec, ale podle faksimile pověřovacích listin byl ve všech třech uvedených případech vyslancem. Za nešťastnou považují chybu ve jménu Kybalova synovce, žijícího v roce 1948 v Černochově. Podle informací o Kybalových sourozencích na straně 9 a podle legendy k velké rodinné fotografii se jmenoval Václav Čech, a nikoli Václav Černý, jak je uvedeno na straně 25. Tyto drobnosti nemohou však snížit hodnotu publikace, kterou spatřuji především v představení Vlastimila Kybala lidem žijícím v jeho rodišti. Nejen pro ně je však určen tento Kybalův životopisný nástin, doplněný přehledem jemu věnované literatury. Věřím, že pro mnohé čtenáře bude vodítkem pro hlubší poznání osobnosti tohoto pozoruhodného rodáka z malé obce na Lounsku.

Věra Škvorová

KREČMER, Josef: *Václav Klofáč a jeho národní socialismus*. Praha, Adonai 2000, 130 s.

Krečmerova kniha sice zaplňuje jedno z „bílých“ míst historické problematiky, nicméně způsob zpracování a sepsání tématu budí spíše rozpaky nad jejím přínosem. Rozčleněním textu do tří kapitol se autor pokusil dát svému vyprávění přehlednou formu, přesto však propadl chaotickému a často nesourodému popisu Klofáčových politických aktivit, promíchaných s příklady ze současné politické scény v Česku i mimo evropský kontinent. Nevyvaroval se ani řady zbytečných faktografických chyb (ve vyhodnocování důvodů vedoucích k zániku všeslovanského mládežnického hnutí před první světovou válkou na s. 80, ve výkladu role T. G. Masaryka při Benešově výběru politické strany na s. 112 atd.), které mohou zakrýt i vydařené partie v textu: především bystré postřehy o odlišné náplni antisemitismu na přelomu 19. a 20. století a pak od 20. let uplynulého století (zejména s. 63–64) a přesné vystižení Klofáčova politického přesvědčení, které se stalo základem programu národněsocialistické strany.

Jako nejsourodější se jeví první kapitola „Václav Jaroslav Klofáč“. Je postavena na obsáhlých citacích z Klofáčových článků a proslavů, ale i politiků, kteří podle Krečmera Klofáč nejvíce ovlivnili. Tak je do textu začleněn například přetištěný článek K. H. Borovského, pojatý jako samostatná podkapitola (s. 14–19), ovšem bez předěšlého Krečmerova upozornění; až uvedení autora za článkem vnese do věci jasno. Shodně koncipovaná je i druhá kapitola „V zajetí účelové politiky“, s tím rozdílem, že vrství jiné informace o Klofáčově politické činnosti. Právě zde se nejvíce setkáme s popisem Klofáčova antimarxismu, nacionalismu a antimilitarismu, ovšem s často nevhodně zvolenými formulacemi (s. 81, 85; dále i s. 122, 124). Autor až zbytečně často volí příznakové (až neispisovné) jazykové prostředky: „mnozí by se neopovážili ani ceknout“ (s. 67), „přes nasloucháky typu Bretschneidera a jiné honorované fízly“ (s. 85) a podobně. Ka-

pitola třetí, s neobratně zvoleným názvem „Jeho konec dílo nekorunoval“, časově spadá do období první a druhé republiky a líčí (dle autora) Klofáčovo neslavné životní období. Jinak se zdá, že Krečmer je velkým obdivovatelem Klofáče a často mu připisuje přehnaný vliv na politické scéně (s. 42, 89). Krečmer však jako by se neustále bránil širšímu sledování problematiky a jejímu zařazení do kontextu tehdejšího života společnosti. Tak například přešel Klofáčovu internaci za první světové války v rakouském vězení, aniž by pocítil potřebu se touto bezesporu zásadní událostí v jeho životě více zabývat; přeskočí čas a čtenáři představuje Klofáče až v létě 1917, opět energického a obnovujícího společnou frontu českých politických stran (s. 89–91).

Typickou součástí práce jsou přímé řeči bez odkazů; ty v knize vůbec scházejí, autor většinou uvádí prameny přímo v textu. Seznam pramenů a literatury je faktograficky neúplný (chybí místa a roky vydání, podtituly a podobně). Určitě by knize prospěl seznam zkratk, které Krečmer používá, ale nerozepisuje. Zato by se jistě obešla bez pasáží, v nichž se autor vcítuje do Klofáčových myšlenkových pochodů; ty dovršují stylový chaos knihy a korunují Krečmerovu autorskou nevyhraněnost.

Zdá se, že celá kniha je jedno velké nedorozumění; možná by stačilo, kdyby autor v úvodu předestřel vlastní představy o předkládaném textu a vyložil záměry, které svým úsilím sledoval. Nejenže tak neučinil, ale svým úvodním vstupem (kvůli sklonu odbíhat do vedlejších témat a ztrácet dějovou osu hlavního vyprávění) vnesl do celé věci ještě větší zmatek.

Andrea Lněničková

Úloha Alexandra Dubčeka v moderních dějinách Československa: Sborník z konference. Ed. Jiří Hoppe a Miloš Bárta. Praha, Masarykova dělnická akademie 2002, 134 s.

Při příležitosti nedožitých osemdesiatin Alexandra Dubčeka (1921–1992) usporia-

dali Masarykova robotnícka akadémia a Ústav pre súdobé dejiny AV ČR v Prahe dňa 19. novembra 2001 konferenciu. Zúčastnilo sa na nej asi sto odborníkov z Českej republiky, Slovenska, Francúzska a Talianska. Predsavzatím organizátorov konferencie bolo sklbiť výsledky vedeckých bádání s reminiscenciami pamätníkov.

Devätnásť odborných textov konferenčného zborníka, ktorý zostavili Jiří Hoppe a Miloš Bárta, je zoradených do štyroch oddielov: „Alexander Dubček a Pražské jaro 1968“, „Návrat Alexandra Dubčeka do vysoké politiky“, „Miesto Alexandra Dubčeka v českých a slovenských dejinách 20. storočia“ a ako dodatok dva príspevky z diskusie. Zborník je uvedený pozdravným prívetom slovenského veľvyslanca v Prahe Ladislava Balleka, ktorý prejavil triezvy zmysel pre historickú relativitu, keď povedal: „Dnes sa to všetko, čo sa odvíjalo v roku 1968, môže vidieť ľuďom, ktorí ten čas medzi nami nežili, ako jedno malé málo s presilou ilúzií.“ Niektoré štúdie stoja za opätovné prečítanie a budúci bádateľ ich nemôže obísť. Nestor českých historikov obdobia komunistickej éry Karel Kaplan v štúdiu „Konflikt Dubček versus Novotný“ venuje pozornosť „predreformným“ rokom 1963–1967, keď Alexander Dubček vykonával funkciu prvého tajomníka ÚV KSS. Podľa Kaplana najdôležitejšie bolo, že sa Dubček „prosadiť do čela v hájení slovenských národných zájmov a prosazovaní požadavkov“. Štúdia upozorňuje, že toto päťročné obdobie bola akási škola, v ktorej sa Dubček „mnohému naučil, mnohé pochopil a také ešte nepochopil, naučil se mnoho z politického řemesla, bez jehož ovládnutí zůstává nejvyšší funkcionář v komunisticke řezimu bezmocný“. Zo slovenských autorov sú v zborníku zastúpení historici Stanislav Sikora, Jozef Žatkuliak a Elena Londáková, ktorá prispela výbornou štúdiou „Slovenská kultúra šesťdesiatych rokov a Alexander Dubček“. Francúzska historička Muriel Blaive, autorka knihy *Promarnená příležitost* s podtitulom *Československo a rok 1956*, si už v názve svojho príspevku položila sugestívnu rečnícku otázku: „Proč nepřišel Ale-

xander Dubček v roce 1956“ a dospela k záveru, že „socializmus s ľudskou tvárou“ roku 1968 bol rovnakou utópiou ako „československá cesta k socializmu“ v rokoch 1945–1948. So spomienkou Michala Reimana „Setkání s Alexandrem Dubčekem ve Vídni“, evokujúcou atmosféru osobného stretnutia po udelení čestného doktorátu boloňskej univerzity Dubčekovi na jeseň roku 1988, sa čitateľ štvrtročníku *Soudobé dějiny* mal príležitosť zoznámiť v jeho predchádzajúcom čísle. Letmé postrehy o stretnutí s Alexandrom Dubčekom v roku 1989 zaznamenal Miloš Hájek a jeho spomienku v diskusii podrobnejšie rozviedol Věnek Šilhán. Poaugustovou „normalizačnou“ politikou sa zaoberá Luboš Kohout, ktorý zaznamenal Dubčekovo tvrdenie, že bolo ľahkovážne podceňovať sovietske hrozby. Dubček aj neskôr, keď sa vracal k svojmu podpisu na protokole z moskovských rokovaní, zdôrazňoval, že „alternatívou k nepodepsaniu protokolu by možná mohlo byť krvavé zúčtovanie s nimi a se 40 tisíci československých ‘kontra-revolucionářů’“, ako ich vtedy spočítala sovietska *Biela kniha*. Antonín Benčík, autor knihy *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi*, vo svojom príspevku „Listopadový comeback Alexandra Dubčeka“ rozvádza niektoré tézy svojej knihy. Rád by som ešte upozornil na štúdiu Jiřího Suka „Dubčekův návrat do vysoké politiky“, v ktorej rekapituluje udalosti okolo prezidentských volieb na sklonku roku 1989, keď Alexander Dubček bol vážnym kandidátom na tento post. Jiří Suk jasne upozorňuje, že v osobnostiach oboch kandidátov nešlo len o dva ľudské typy, ale tiež o dve politické tradície, a že boli vtedy skutočnými konkurentami, lebo „názory o jejich spřízněnosti a společném zájmu jsou buď dobovým, nebo naopak retrospektivním ‘uhlazováním’ faktů“. Príspevky Jaroslava Šabatu, Jiřího Malínskeho, Čestmíra Císařa a Vojtěcha Mencla o mieste Alexandra Dubčeka v českých a slovenských dejinách 20. storočia prinášajú k hodnoteniu i osobné spomienky autorov.

Vojtech Čelko

Z dějin českého myšlení o literatuře: Antologie k Dějinám české literatury 1945–1990, 1. 1945–1948. Vybral, uspořádal a edičně připravil Michal Přibáň. Autor studie Petr Šámal. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2001, 518 s.

Doprovodnou súčasťou komplexného projektu „Dějiny české literatury 1945–1990“, zpracovávaného Ústavem pro českou literaturu, je paralelní řada antologií dokládajících na vybraných textech z uvedeného období úroveň reflexe o literatuře a jejich vazbách na kulturně-politický kontext. Je rozvržena do čtyř svazků, jejichž náplň má v chronologické návaznosti odpovídat periodizaci literárního vývoje, vymezeného v pojetí autorů projektu lety 1945, 1948, 1958, 1969 a 1990. Úvodní svazek vyšel péčí editora Michala Přibáňe v loňském roce jako první knižní výstup projektu.

Antologie není zdaleka prvním počinem svého druhu v Československu, respektive České republice po roce 1989. Vedle výborů z děl několika významných spisovatelů a teoretiků, jež zahrnovaly také jejich statě z poválečné doby, se o průřez tehdejší literární či kulturně zaměřenou publicistikou pokusily zejména dvě knihy. V souboru s názvem *Skutečnost svoboda* shromáždili v roce 1995 editoři Jan Šulc a Jaroslav Kabíček kromě časopiseckých textů Václava Černého z let 1945–1948 také mnohé příspěvky k tehdy diskutovaným tématům, zejména ke sporu o kulturní orientaci mezi Východem a Západem, k byrokratické perzekuci Achmatovové, Zoščenka a dalších autorů v Sovětského svazu a k nově zavedenému titulu národního umělce. V roce 1997 pak vydala Západočeská univerzita v Plzni dvoudílnou *Antologii textů s kulturně-politickou problematikou k období 1945–1948*, kterou sestavil Jiří Staněk. Nejnovější publikace Ústavu pro českou literaturu má poněkud jiný úhel záberu – jeho osou je „myšlení o literatuře“ – a v tomto rámci se jeví jako antologie nejvíce reprezentativní co do postižení dobových tendencí a projevů.

Publikaci editor rozdělil do osmi tematických celků. Vstupní oddíl „Ztráty a nálezy“ je věnován bezprostřednímu vy-

rovnávání s protektorátní, respektive pomnichovskou minulostí, obhlížejícímu její hrdinské i problematické stránky (psaní katolických intelektuálů v letech 1938 a 1939). Téma vyjádřené v názvu kapitoly „K problematice socialistické literatury u nás“ by jistě vydalo na samostatnou antologii, editor se ovšem našťástí místo řady ideologizujících proklamací a často jalových úvah omezil na několik příspěvků ve vzájemné polemice mapujících terén, z nichž nejvýrazněji vystupuje pronikavá a varovná úvaha katolického literárního kritika Miloše Dvořáka. Třetí oddíl „Účtování a výhledy – sjezd a jeho ohlasy“ shrnuje značnou část příspěvků pronesených na prvním sjezdu českých spisovatelů v červnu 1946 spolu s články reflektujícími tuto akci v tisku. O hodně stručnější je oddíl „K případu Achmatovové a Zoščenka“, v jeho závěru je ovšem zařazen asi jediný článek (ve *Skutečnosti svoboda* tento text z pera Václava Bílého chybí), který v tehdejší Československu otevřeně polemizoval proti tezi, že „nám do toho není, jen když půjdeme svou cestou“. Statě v následujícím celku pod názvem „Z literárního života“ z různých světónázorových a estetických pozic a s dovoláním různých tradic ohledávají místo umění, literatury, poezie, kritiky, divadla v soudobé kulturně-historické konstelaci či usilují o obecnější výměr svého předmětu ve vztahu k filozofii, ideologii a podobně. „Tvář generace“ zrcadlí mladou tvorbu a její představitele jednak v pokusech o syntetický výklad fenoménu generace vstupující do literatury za války či těsně po ní, jednak v programových úvahách a manifestech mladých autorů a skupin, jako byla Skupina 42 (reprezentovaná Jindřichem Chalupěckým), dynamoarchisté (volně sdružení kolem Jaroslava Moráka a *Mladé fronty*), syntetičtí realisté (zastoupení Jiřím Hájkem) a surrealističtí revizionisté ze Skupiny Ra. Pod širokým názvem následující kapitoly „Literatura a společnost“ se skrývá několik článků tematizujících vztah umělce a státu z pohledu zastánců umělecké svobody, ale i kuriózní projekt básnicko-choreogra-

fického uchopení socialistických dožíněk jako rituálu nové éry (divadelní teoretik A. M. Brousil). Antologii uzavírá oddíl „Osobnosti a tvorba“, přinášející konkrétní literárněhistorické portréty a recenze, mezi nimiž výrazně zaujme esej Pavla Eisnera „Franz Kafka a Praha“.

Antologie podává až překvapivě různorodý pohled na myšlení o literatuře v českých zemích v době, kdy se objevovaly neklamně známky pádu společnosti do nové totality. Přispívá k tomu promyšlená koncepce souboru, kdy editor dal přednost zachycení dynamiky doby v pluralitě střetávajících se stanovisek před zastoupením všech proudů a témat v kvantitativní proporcii odpovídající realitě. K dobrému dojmu z knihy přispívají nezbytné faktografické informace o jednotlivých textech a minimum tiskových chyb. U takovéto publikace si lze pokaždé klást otázky, proč do ní nebyl zařazen ten či onen text – například proč namísto Halasova projevu na sjezdu spisovatelů s nástinem kulturní koncepce byl vybrán jeho mnohem méně obsažný předsjezdový článek. Větší škoda je, že se do knihy nevešlo několik zásadních kolektivních prohlášení umělců a intelektuálů, jako bylo „Májové poselství kulturních pracovníků českému lidu“, závěrečná rezoluce ze sjezdu spisovatelů, prohlášení Kulturní obce a Kulturního svazu nebo únorový manifest „Kupředu, zpátky ni krok!“. Mnoho místa by to nezabralo. Ocenění si nakonec zaslouží na závěr připojená syntetická studie Petra Šámala, mapující myšlení o literatuře přehledně, s důrazem na podstatné a se znalostí věci samé i širších literárněhistorických souvislostí.

Milan Drápala

IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*. Přeložil Pavel Kolář. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002 (Knižnice Dějin a současnosti), 178 s.

Kniha amerického historika německého původu Iggerse je hutným a přitom vyváženým a srozumitelným vylíčením příběhu dějepisectví od „klasického historismu“

k „lingvistickému obratu“. Ukazuje, jak potřebné jsou dobré, byť subjektivně nahlížené dějiny vědního oboru, dotažené na práh žhavé současnosti. Fungují jako dobrá mapa, s níž se lze pustit do neznámého, nepřehledného terénu. Zdejší historik (či adept oboru) je uvítá, dostává totiž do rukou první přehlednou publikaci tohoto žánru přeloženou do češtiny, jež se pravděpodobně stane oním příslovečným „úvodem do problematiky“. Iggersova práce by snad mohla probrat ze strnulosti českou historiografii, která ani zdaleka nemá takový přehled o svém vývoji ve 20. století, především v jeho druhé polovině, což jistě poznamenává její současný charakter i směřování.

Osou Iggersovy interpretace jsou významné posuny v teoretické a metodologické oblasti. Za výchozí bod výkladu zvolil klasický historismus, který se v 19. století konstituoval jako univerzitní vědecká disciplína a nade vše kladl politické dějiny, v nichž přední místo náleželo vůdčím jedincům, vládnoucí elitě a státu. Až do šedesátých let 20. století se postupně – v různých oblastech západní historiografie odlišně – prosazovaly nové trendy založené na analýze sociálních a hospodářských struktur a procesů, na kvantifikaci (historická demografie, elektronické zpracování dat, seriální dějiny...) a na tendenci k interdisciplinaritě (vliv národního hospodářství, sociologie, psychologie, zeměpisu...). Iggers se instruktivně rozepisuje o německé „historické sociální vědě“, amerických sociálních dějinách, nedogmatické větvi marxistického dějepisectví a francouzské škole Annales, která nabyla v celém světě neporovnatelného vlivu a prestiže. Odklon od jedince jako klíčového historického aktéra k nadindividuálním sociálním faktorům, hospodářským cyklům a kulturním systémům byl dokonán. V první polovině minulého století však ještě nikdo nezpochyboval základní pilíře, na nichž moderní historická věda už více než sto let spočívala.

Další průlom přinesla revolující šedesátá léta 20. století, která otrásla vyspělými západními společnostmi a dala vzniknout

nejrůzněji orientovaným kritickým silám. Kritiky nebylo ušetřeno ani sociálněvědní dějepisectví, tentokrát zasáhla i dosud nezpochybované konstanty a jistoty oboru. Do základů byly problematizovány *vědecký statut historie, jednota dějin jako souvislého, vzestupného procesu a koncepce světových dějin*, totožná s vývojem západní euroamerické civilizace. Polemicky se střetávali stoupenci *sociální historie* (vzdvihující objektivní struktury a tendence) se zastánci *mikrohistorie* (soustředěné na život jedinců, rodin, lokalit); znovu byl tematizován – byť na jiné úrovni poznání – spor mezi kvantifikujícím a narativním pojetím; přeli se obhájci nadřazenosti západního světa s učenici, kteří prokazovali, že myšlení takzvaných primitivů není na nižším vývojovém stupni; s postmodernismem – Iggers bere tento směr vážně, nikoli s blahosklonnou přehlíživostí – vstoupila do diskurzu problematika menšin, okrajových a dosud přehlížených civilizací, feministická perspektiva, *gender*, virtuální dějiny (zkoumající neuskutečněné alternativy vývoje) atd. Hranice mezi sociálními vědami a historií je od 70. a 80. let minulého století stále méně zřetelná. Od „lingvistického obratu“ je historik nucen reflektovat *jazyk*, a to nikoli jen jako faktor podílející se na utváření reality (řeč ideologie, politická fráze, mediální „realita“ atd.), nýbrž také jako svůj pracovní nástroj, který přestal být samozřejmostí, o níž se prostě nediskutuje.

Dějepisectví druhé poloviny 20. století nebylo jen opouštěním starých schémat a vzorců ve jménu závatných inovací, ale také časem návratu k tradičním postupům, jejich transformací a variací. V 80. letech se vrátilo tolik zapírané narativní dějepisectví, pád komunismu ve střední a východní Evropě roku 1989 oživil klasické politické dějiny; dějiny kultury a každodennosti, které se v době triumfujícího pozitivismu jevily pouze jako okrajová sběratelská kuriozita, jsou na konci století jedním z pilířů oboru. V posledních letech se zájem o dějiny mnohonásobně zvětšil (je to patrné i v Česku) – vzrostl počet uchazečů o studium historie, rozličná na-

kladatelství vydávají množství knih s historickou tematikou, televize vysílá mnoho dokumentárních cyklů a pořadů.

Historická věda doznala v důsledku mezioborové fúze hlubokých strukturálních proměn. Historik je dnes, více než kdy jindy, postaven před volbu teoretického rámce, metodologií a metod, výrazových prostředků – je mu dán až závratný prostor k uplatnění tvůrčí svobody, jaký ještě nikdy neměl, ovšem za předpokladu, že dostojí zvýšenému nároku na všestrannou erudici. Historickou vědu také poznamenal rozkladný dekonstruktivismus a poststrukturalismus, avšak většina historiků nedospěla k radikálně skeptickému závěru, že mezi historickou realitou a jejím podáním v dějepisném díle neexistuje žádná souvislost. V četných pracích různorodé tematiky a nejrozličnějších teoreticko-metodologických východisek obhájili historii jako svébytnou disciplínu. To je jistě dobrá zpráva pro ty, kteří se snad obávají rozplynutí oboru v nekonečné říši literární fikce. Zdá se, že jakoukoli teorií zůstává nedotčena privátní sféra badatele, který stojí v předpokoji poznání a volán znepokojivým historickým fenoménem hledá pak prostředky, jak jej uchopit, porozumět mu a dospět k adekvátní exegezi.

Jiří Suk

KUMOR, Bolesław: *Historia Kościoła*, 8: *Czasy współczesne 1914–1992*. Lublin, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2001, 704 s.

Ve druhém, změněném vydání vyšel osmý díl obecných církevních dějin, který zahrnuje krátké 20. století, tj. období od první světové války do počátku 90. let. Obsáhlé a místy velmi podrobné dílo je rozděleno do šesti kapitol dle chronologicko-problémového principu.

První kapitola sleduje činnost Svaté stolice v letech 1914–1990. Hlavní pozornost je věnována zmezinárodnění kardinálského kolegia a římské kurie, papežské politice v letech první a druhé světové války, uzavřeným konkordátům a průběhu Druhého vatikánského koncilu. Druhá část se soustřeďuje na vnitřní život římskokatolické

církve, především na rozvoj teologie, závěry Druhého vatikánského koncilu, pokoncilový vývoj, činnost světského i řádového duchovenstva, veřejnou a charitativní činnost církve, katolické školství a tisk a ekonomické hnutí. Ve třetí kapitole se autor zaměřuje na činnost místních větví katolické církve v západoevropských románských zemích (Itálie, Francie, Španělsko, Portugalsko), v anglosaských zemích (Německo, Rakousko, Švýcarsko, Velká Británie, Irsko, Benelux, Skandinávie), ve střední a východní Evropě (SSSR, Pobaltí, ČSR, Maďarsko, Balkán), v Severní Americe (USA, Kanada, Mexiko), ve Střední Americe, Jižní Americe, Africe, Asii, Austrálii a Oceánii. Samostatná kapitola se zabývá situací katolické církve v obnoveném Polsku po roce 1918. Je rozdělena do tří částí: církev v meziválečném Polsku, utrpení národa a církve za dvou okupací – nacistické a bolševické – v letech 1939–1945 a církev za vlády komunistů 1944–1989. Pátá část díla se zaměřuje na východní církve. Zde je hlavní pozornost soustředěna na vývoj ruské pravoslavné církve a utrpení uniátských církví v komunistických státech. Poslední kapitola podává přehled dějin protestantských a starokatolických církví ve sledovaném období.

Československá církevní problematika je frekventována na několika místech. Podrobně je popsána dramatická situace římskokatolické církve v letech 1948–1989. Pouze tvrzení o 68,9 procentech katolíků v Československu v roce 1990 nekoresponduje s výsledky sčítání lidu v roce 1991 stejně jako nadhodnocený počet příslušníků pravoslavné církve. Informace o Československé církvi husitské se zdají být rovněž zastaralé, končí údaji ze 60., 70. a počátku 80. let. Výklad o československém protestantismu je poněkud nepřehledný a nepřesný. Samostatný výklad pojednává o administrativní likvidaci a obnově řeckokatolické církve. Přes dílčí připomínky představuje kniha užitečnou příručku, ve které čtenář najde poučení o nejnovějších církevních dějinách světa.

Jaroslav Vaculík

LUZA, Radomir – VELLA, Christina: *The Hitler Kiss: A Memoir of the Czech Resistance*. Baton Rouge, Louisiana State University Press 2002.

Kniha s provokativním titulem je vpravdě neobyčejným dílem. Stylem historického románu vypráví o odboji generála Vojtěcha Luži a jeho syna Radomíra za druhé světové války. Čtenářům již po několika stránkách přestanou scházet odkazy pod čarou. Obsah děje je prezentován způsobem, který nenechává ve čtenáři místo pro pochyby o tom, že to tak skutečně bylo.

Jádem celé knihy je pomsta Luži mladšího za vraždu jeho otce. Generál Vojtěch Luža byl ruský legionář, před „Mnichovem“ zemský vojenský velitel na Moravě a rozhodný odpůrce mnichovské kapitulace. Od září 1941 žil v ilegalitě jako přední organizátor vojenského odboje Obrana národa; posléze se stal jeho velitelem. Jeho syn Radomír, tehdy devatenáctiletý, byl nucen následovat otce do ilegality, v níž se vypracoval na zástupce velitele partyzánské skupiny na Českomoravské vysočině. Jen ten, kdo tehdy žil v protektorátě, si dovede představit, co to znamenalo přežít jako psanec dlouhá čtyři léta.

V říjnu 1944 byl generál Luža spolu se svým pobočníkem na cestě do Prahy v Hříšti zákeřně zavražděn třemi českými četníky. Tři týdny nato Radomír s pomocí českých a ruských partyzánů obsadil četnickou stanicí v Přibyslavi. Tři četníci to nepřežili. Dva z nich byli vrahy jeho otce.

Radomírovo vyprávění má tu zvláštní kvalitu, že nevnučuje čtenáři jeho názory, nýbrž nashromážděnými fakty si získává jeho důvěru a nakonec obdiv. Klíčem k tomuto umění je jeho skromnost a výklad událostí „padni komu padni“. Bývalá žačka profesora Luži Christina Vella přispěla brilantním anglickým textem, který také byl důvodem pro rozhodnutí univerzity v Louisianě nominovat knížku na prestižní Pulitzerovu cenu.

Tato kniha je podle mého soudu nejenom nejdůležitějším příspěvkem k historii českého domácího odboje za minulé války, ale také významně přispívá k porozumění stalinské strategii ovládnutí světa. Rado-

mír Luža uvádí na pravou míru hrubé deformace komunistických historiků o domácím odboji a dává tak důstojnou odpověď na osmou kapitolu *Dějin komunistické strany Československa*, sepsaných Janem Křenem v roce 1961, která pokládá buržoazní vojenský odboj za „přímo škodlivý“. Navíc prokazuje, že komunisté se po válce neštíteli použít gestapáckých metod (a gestapáckých fízlů) ke zneškodnění členů domácího odboje, kteří se jim stali nepohodnými.

Nepřipadá mi zatěžko psát o Lužově práci s uznáním a nadšením, přestože v exilu jsme si při jedné nebo dvou příležitostech navzájem ztěžovali život. Dodnes obdivuji jeho hrdinství v přímém boji proti Němcům, a zejména jeho pomstu za zavraždění jeho otce, generála Vojtěcha Luži českými četníky.

Český čtenář si zaslouží, aby práce o československém hnutí odporu z pera jednoho z mála našich národních hrdinů byla vydána v češtině.

Bořivoj Čelovský

SCHWENCKE, Olaf: *Das Europa der Kulturen – Kulturpolitik in Europa: Dokumente, Analysen und Perspektiven – von den Anfängen bis zur Grundrechtecharta*. Bonn – Essen, Kulturpolitische Gesellschaft e.V. – Klartext Verlag 2001, 317 s.

Jako čtrnáctý svazek „Edition Umbruch: Texte zur Kulturpolitik“ vyšla Schwenckeho knížka s mnohoslibným názvem. Realita je poněkud méně šťavnatá, užitečnou pomůckou zůstává však tato práce v každém případě. Publikace, vzniklá z autorových přednášek v Ústavu pro užitou vědu o kultuře univerzity v Karlsruhe, přináší totiž komentářem provázenou edici řady (většinou) klíčové významných politických dokumentů celoevropské platnosti, které se mezi lety 1948 a 2000 alespoň dotkly kulturní problematiky, nebo dokonce – ovšem spíše výjimečně – opravdu konstituovaly alespoň rámcově mantinely evropské kulturní politiky. Jako aktuální připomíná autor heslo: „Bud' bude Evropa existovat jako kulturní veličina – nebo již

nebude v globalizovaném světě důležitá.“ Kniha je rozdělena na historický úvod a čtrnáct duálních kapitol, tj. chronologicko-tematicky určených okruhů, k nimž jsou vždy otištěny klíčové dokumenty, s následujícím jejich převyprávěním či komentářem o jejich politickém a společenském rámci. Kniha je vybavena výběrovou bibliografií, chronologickou tabulkou a seznamem zkratk.

Autor vychází z konstatování, že až do konce druhé světové války neexistovala ve výmarském Německu, ale do značné míry ani v jiných zemích Evropy, a již vůbec ne v Evropě jako celku koncepčně formulovaná „obranyschopná a progresivní“ kulturní politika, a vidí v tom jednu z příčin úspěchu totalitních režimů. Představa evropské kulturní jednoty, ohlašující se již v meziválečném čase, byla pak opakovaně za války artikulována emigrantskými či odbojovými, především levicově orientovanými skupinami. Schwencke to uvádí jako svého druhu reakci na často citovaný výrok nacistického lyrika Hannse Johsta z roku 1933: „Slyším-li slovo kultura, odjišťuji revolver.“

V poválečné Evropě, respektive v její vysoké politice, ovšem tento lyrický přístup do velké míry přežíval. K tomu se pojil problém s tím, jak kulturu vlastně definovat. Všeobecná deklarace lidských práv z 10. prosince 1948 tak hovořila poměrně podrobně o právu na vzdělání, jen letmo se však zmínila o právu na účast na kulturním (tj. uměleckém a vědeckém) životě společnosti a na ochranu autorských práv. Statutární listina Rady Evropy z 5. května 1949 se raději vyhnula být i jen slovu „kultura“. Zájem platil jen budoucí hospodářské a politické integraci západní části kontinentu, rozděleného oponou studené války. Evropská kulturní konvence z 12. prosince 1954 alespoň postulovala svobodu studia řeči, dějin a civilizace členských zemí a formulovala ideu společného evropského kulturního dědictví, o které by mělo být pečováno a které by mělo být zpřístupňováno. Římské smlouvy z roku 1957 se kultuře již opět štítlivě vyhnuly.

Změnu přinesla v podstatě až 70. léta, mimo jiné – což autor neříká – obohacená o pozitivní i negativní zkušenost vzdělanostního boomu 60. let a o zážitky celoevropské, respektive celosvětové revolty mládeže koncem tohoto desetiletí. Oficiální vysoká politika se začala od roku 1969 obírat kulturou jako prostředkem vytvoření dosud – především politicky – absentující společné identity zemí EHS. Na politicky neformálních fórech se zároveň rozproudila diskuse o výměru legislativně těžko uchopitelného pojmu „kultura“ a o jejich mnohotvárných, často sociálně významných kontextech. Oficiální průlom znamenala Charta evropské památkové péče, přijatá výborem ministrů Rady Evropy a vyhlášená na evropském památkářském kongresu v Amsterdamu v roce 1975. Šlo ovšem „jen“ o poměrně úzkou oblast architektonických památek. Až ustavení Evropského parlamentu v roce 1980 znamenalo (v důsledku vytvoření příslušné trvalé parlamentní komise) počátek trvalého úsilí o definování a provozování evropské kulturní politiky. Kultura se ovšem ponejvíce objevovala jako jeden z – poměrně neurčitých – nástrojů (možná spíše záminek nebo zástěrek) politiky uvolňování a dohod o lidských právech mezi Západem a Východem.

Teprve zásadní politická proměna kontinentu v letech 1989 a 1990 přinesla změnu; věcným obsahem byly články o kultuře konečně naplněny v Pařížské chartě ze setkání představitelů vlád zemí Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v listopadu 1990. K jasnému a věcnému zakotvení problematiky kultury v klíčových dokumentech Evropské unie potom došlo v Maastrichtu roku 1992 a v Amsterdamu roku 1997. Svobodu umění, vědy i princip plurality kultur, náboženství i jazyků garantuje též deklarace EU z Nice v roce 2000, která pro Evropu proklamuje definitivní přechod od společenství hospodářského k unii spojené společnými hodnotami. V tomto kontextu se nově objevuje otázka definování evropského kulturního standardu (evropská „vůdčí kultura“), aplikovatelného jako báze pro definování lid-

ských práv, kulturní plurality a hráze proti rasismu, nenávisti vůči cizincům nebo antisemitismu. Evropa potřebuje společnou kulturní identitu i v rámci snahy obstát vůči globalizujícímu se světu.

Schwenckeho kniha přináší mnohé zajímavé materiály (úvahy o jejich možném rozhojnění mohou jít do nekonečna, přinejmenším boloňskou deklaraci o evropském vysokém školství by tu však bylo možno očekávat). Jinak je však spíše inventurou dlouhotrvajícího politického nezájmu, ob-

razem marnosti snah o nalezení společného pojmového jazyka a – čtena v kontextu politických diskusí o renacionalizaci Evropy počátku 21. století – příspěvkem k pochopení, proč evropská mimoekonomická integrace postupuje tak pomalu. K tomu ovšem musí čtenář do velké míry dojít sám. Otázky po předpokladech, důvodech a důsledcích knihou konstatované situace si totiž autor neklade.

Jiří Pešek

Bibliografie k soudobým dějinám

Bibliografický přehled zachycuje vybrané zahraniční monografie, sborníky a články z časopisů a sborníků vydané v letech 1999–2002.

Do oddílu I. a III. jsou zařazeny jmenné záznamy, které do jednotlivých pododdílů věcně přísluší. Do I.E jsou zařazeny jen tituly týkající se světových dějin ve vztahu ke střední/východní Evropě. Chronologické hledisko je uplatňováno především v oddíle IV., ale i všude tam, kde tematika souvisí s určitým kratším časovým obdobím. To se týká i společenskovední problematiky a kratších historických úseků Slovenska; v oddílu V.C jsou zařazeny jen historické práce přesahující dvě časová období. Práce k českým/československým dějinám delšího časového rozpětí jsou zařazeny do pododdílu IV.H. Pro uživatele uvádíme odkazy, které propojují chronologické a tematické skupiny, ale také informují o relevantních titulech.

Bibliografie má výběrový charakter. Počítačová databáze knih a článků je přístupná ve studovně Ústavu pro soudobé dějiny.

Zpracovala Věra Břeňová a Slavěna Rohlíková ve spolupráci s Oldřichem Tůmou.

Schéma:

I. Historiografie

- I.A Obecné problémy historiografie, historici
- I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou, katalogy výstav
- I.C Bibliografie
- I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky
- I.E Světové / evropské dějiny

II. Společenské vědy, publicistika

- II.A Ekonomie
- II.B Filozofie, politologie, publicistika
- II.C Sociologie, demografie, urbanismus
- II.D Právo
- II.E Ekologie

III. Praměny

- III.A Projevy, stati
- III.B Dokumenty, fotografie
- III.C Memoáry, deníky, svědectví
- III.D Rozhovory
- III.E Korespondence

IV. Chronologická část

- IV.A 1918–1939
- IV.B 1939–1945
- IV.C 1945–1948
- IV.D 1948–1967
- IV.E 1967–1970
- IV.F 1970–1989
- IV.G 1990–2001
- IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A – G)

V. Tematická část

- V.A Střední / východní Evropa
- V.B České / československé vztahy se zahraničím
(mimo tituly uvedené pod V.C a D)
- V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
- V.D Česko / československo-německé vztahy
- V.E Židé v Československu
- V.F Osobnosti, biografie
- V.G Kultura, umění, literatura

I. Historiografie

I.A Obecné problémy historiografie, historici

- ALBERTY, Július 1
Potreba obnoviť sekciu pre výučbu dejepisu : Tvorba učebníc dejepisu - najaktuálnejšia úloha. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 148-154. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- BAĎURÍK, Jozef 2
Historik, jeho tvorba a problémy na prelome tisícročia. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 27-33. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- BARNOVSKÝ, Michal 3
Niekoľko poznámok k výskumu povojnových dejín Slovenska v poslednom desaťročí. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 66-72. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- BARTLOVÁ, Alena 4
Nové trendy v spracovaní slovenských dejín medzivojnového obdobia v rokoch 1995-1999. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 55-65. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- BYSTRICKÝ, Valerián 5
K niektorým problémom vývoja historiografie na Slovensku v 90. rokoch 20. storočia. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 10-19. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- DANILÁK, Michal 6
Dejiny Rusínov-Ukrajincov v slovenskej historiografii. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 80-89. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- FERENČUHOVÁ, Bohumila 7
Dejiny medzinárodných vzťahov a slovenská historiografia. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 90-101. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- GÓRNY, Maciej 8
Między Marksem a Palackým : historiografia w komunistycznej Czechosłowacji. - Warszawa : TRIO, 2001. - 219 s.
- HAVRILA, Marek 9
Rozvíjanie historických disciplín na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v rokoch 1945-1968. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 4 (2001), s. 655-682. - Res. angl.
- HOLEC, Roman 10
Historik a peniaze : Alebo Podiel peňazí na poľudštení historika. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 24-27. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- HOLEC, Roman 11
Za Karlom Pichlíkom (1928-2001). - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 2 (2001), s. 391.
- IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana 12
O probléme kontinuity a diskontinuity historiografie všeobecných dejín na Slovensku. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 102-106. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- KAMENEC, Ivan 13
Niekoľko poznámok o schopnosti (neschopnosti) k sebareflexii alebo naša nepripravenosť k polemickým diskusiám. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 19-24. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- KOHÚTOVÁ, Mária 14
Človek ako objekt historického výskumu : so zameraním na obdobie novoveku. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 40-43. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- KOLLÁROVÁ, Zuzana 15
Spišská regionálna historiografia od roku 1989, jej stav a perspektívy. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 120-126. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.

- KOVÁČ, Dušan 16
Slovenská historiografia desať rokov po : Zámery a ich realizácia. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 5-9. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- KOVÁČ, Dušan 17
Za Richardom Georgom Plaschkom (1925-2001). - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 4 (2001), s. 725-726.
- KRATOCHVÍL, Viliam 18
K dimenzii (možného) zmyslu výučby dejepisu. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 141-147. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- LIPTÁK, Lubomír 19
In memoriam Jörg K. Hoensch (1935-2001). - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 2 (2001), s. 389.
- LIPTÁK, Lubomír 20
In memoriam Mária Lavová (1920-2002). - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 204-205.
- MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 21
Čechoslovenská, česká a slovenská historiografia do i posle „barchatnoj revoljucii“ 1989 g. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 1 (2002), s. 56-79.
- PODRIMAVSKÝ, Milan 22
Problémy výskumu formovania modernej slovenskej spoločnosti na začiatku 20. storočia. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 48-54. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- SEDOVÁ, Tatiana 23
K faktu a vysvetleniu v historiografii. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 3 (2001), s. 477-500. - Res. angl.
- STAUBER, Roni 24
Od revizionizmu k popieraniu holokaustu : David Irving ako prípadová štúdia. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 53-71. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- VARINSKÝ, Vladimír 25
Aktuálne problémy slovenskej historiografie po novembri 1989 : Kontroverzie z pohľadu ľudskej emigrácie. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 34-39. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- VYHLÁSENIE 26
Vyhlásenie konferencie o historickom a národnom vedomí slovenskej inteligencie. - In: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska. 2. - Nitra, 2001. - 198 s. - S. 196-198. - Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.6.2001.
- VYHLÁSENIE 27
Vyhlásenie účastníkov konferencie. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 283. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- ZAVACKÁ, Marína 28
K problematike výskumu totalitnej komunistickej propagandy : Vybrané pojmy, mechanizmy, obsahy. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 3 (2002), s. 439-456. - Res. angl., něm.
- ZEMKO, Milan 29
K problematike výskumu dejín národnostných menšín a ich politických strán na Slovensku za prvej ČSR. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 73-79. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- Viz tiež 31, 41
- I.B Archívy, vedecké spoločnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou, katalogy výstav*
- ACTA 30
Acta Judaica Slovaca 6 : zborník referátov / Zost. Pavol Mešťan. - Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2000. - 283 s. - (Judaica Slovaca ; Zv. 45) - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.

- BRENNER, Christiane 31
Diskussion zur Lage der tschechischen Historiker in der Akademie der Wissenschaften. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 1 (2001), s. 132-135. - Akce: Financování historické vědy [3. historické diskusní forum]. Praha. 6.2.2001.
- BRENNER, Christiane 32
Wohnen in der Großstadt 1900-1939 : Wohnsituationen und Modernisierung im europäischen Vergleich. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 1 (2001), s. 135-138. - Akce: Kulturelle Pluralität, nationale Identität und Modernisierung in ostmitteleuropäischen Metropolen 1900-1930 [Konferenz]. Leipzig. 21.2.2001-23.2.2001.
- BUCHENAU, Klaus 33
Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation in Ostmittel-, Südost- und Osteuropa im 19. und 20. Jahrhundert. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 432-437. - Akce: Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation [Konferenz]. Leipzig. 30.11.2000-2.12.2000.
- CORNELISSEN, Christoph 34
Geschichte vom „Rosaroten Panzer“ : Erinnerungskulturen, Krieg, Diktatur und Vertreibung in der Erinnerung von drei Nationen: die Tschechoslowakei, Slowakei und Deutschland seit 1945. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 1 (2001), s. 144-148. - Akce: Erinnerungskulturen [Tagung]. Brno. 15.3.2001-16.3.2001.
- DVANÁSTY 35
XII. zjazd a valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV v Smoleniciach 24.-26. apríla 2001 / Tünde Lengyelová, D. Pelčáková, Viera Hlavová, Viliam Čičaj. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 3 (2001), s. 573-575. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- FERENČUHOVÁ, Bohumila 36
Dominantné témy 19. kongresu historických vied v Oslo. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 2 (2001), s. 378-384. - Akce: 19th International Congress of Historical Sciences. Oslo. 6.8.2000-13.8.2000.
- FRANZEN, K. Erik 37
Migration und Verwaltung in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 1 (2001), s. 127-130. - Akce: Migration und Verwaltung in Deutschland seit dem zweiten Weltkrieg [Seminář]. Osnabrück. 1.12.2000-2.12.2000.
- FRANZEN, K. Erik 38
Zur Ikonographie des Heimwehs : Erinnerungskultur von Heimatvertriebenen. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 417-420. - Akce: Erinnerungskultur von Vertriebenenfamilien [Tagung]. Freiburg. 4.7.2001-6.7.2001.
- FRITZ, Susanne 39
Literatur unter dem Hakenkreuz : Böhmen und Mähren 1938-1945. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 437-438. - Akce: Literatur unter dem Hakenkreuz : Böhmen und Mähren 1938-1945 [Internationales Kolloquium]. München. 29.11.2000-1.12.2000.
- FRITZ, Susanne 40
Tripolis Praga : Die Prager moderne, deutsch - jüdisch - tschechisch. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 410-411. - Akce: Die Prager Moderne [Mezinárodní seminář]. Dresden. 24.5.2001-26.5.2001.
- LA GUERRE 41
La Guerre Totale - La Défense Totale, 1789-2000 : XXVIème Congrès International d'Histoire Militaire = The Total War - The Total Defence, 1789-2000 = Der Totale Krieg - Die totale Verteidigung 1789-2000 = Det totala kriget - det totala försvaret, 1789-2000 / Ed. Board: Per Ilko, Lars Ericson, Gunnar Aselius. - Stockholm : Svenska militärhistoriska kommissionen, 2001. - 452 s. : fotogr. - Akce: La Guerre Totale - La Défense Totale, 1789-2000 [Kongres]. Stockholm. 31.7.2000-4.8.2000.
- HISTORICKÉ 42
Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska : zborník príspevkov. 1-2 / Zost. Drahomíra Pechočiaková, Ján Vlnka, Vladimír M. Vondra. - Nitra : Dom Matice slovenskej, 2001. - 199 s. ; 198 s. - Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.6.2001.

- HOLEC, Roman 43
Medzinárodná konferencia o dejinách bánk a peňažníctva v Oradei. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 4 (2001), s. 717-718. - Akce: Práca, peniaze, banky, kultúra a politika (18. storočie - 2001) [6. mezinárodní konference]. Oradea. 27.4.2001-29.4.2001.
- HOLEC, Roman 44
Medzinárodná konferencia o podnikateľskom riziku v Paríži. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 3 (2002), s. 549-550. - Akce: Stratégia podnikania v podmienkach totality [Mezinárodní konference]. Paříž. 21.3.2002-22.3.2002.
- HOLEC, Roman 45
Medzinárodná konferencia v Odense o multinationálnych podnikateľských subjektoch v podmienkach diktatúry. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 3 (2001), s. 579-580. - Akce: Multinationals & Dictatorship [Mezinárodní konference]. Odense. 29.3.2001-30.3.2001.
- HOLEC, Roman 46
Medzinárodná konferencia v Prahe o sociálnych dôsledkoch okupácie a národného socializmu. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 4 (2001), s. 720-721. - Akce: The Impact of National Socialist and Fascist Rule on Europe [1. pracovní seminář]. Praha. 21.9.2001-22.9.2001.
- HOLEC, Roman 47
Stretnutie historikov 2. svetovej vojny v Trente. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 1 (2001), s. 186. - Akce: The Impact of National Socialist and Fascist Rule on Europe [Mezinárodní setkání]. Trento. 30.11.2000-3.12.2000.
- IDENTITA 48
Identita národnostných menšín : príspevky medzinárodnej konferencie = Identity of National Minorities / Zost. a red. sprac. Jozefína Čorejová. - Bratislava : Clara Design Studio, 2001. - 80 s. - Res. angl. - Akce: Identita národnostných menšín [Konferencia]. Bratislava. 3.5.2001.
- INTERNATIONALE 49
Internationale Gewerkschaftsorganisationen : Bestände im Archiv der sozialen Demokratie und in der Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung / Hrsg. Peter Rütters, Michael Schneider, Erwin Schweishelm, Rüdiger Zimmermann. - Bonn : Friedrich-Ebert-Stiftung, 2001. - 104 s.
- KAMENEC, Ivan 50
16. zasadnutie slovensko-českej komisie historikov v Košiciach. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 378-379. - Akce: 16. zasedání Česko-slovenské komise historiků. Košice. 9.4.2002-11.4.2002.
- KAMENICKÝ, Miroslav 51
Konferencia o kresťanstve v dejinách Slovenska v Bratislave. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 1 (2001), s. 176. - Akce: Kresťanstvo v dejinách Slovenska [Vědecká konference]. Bratislava. 27.6.2000-29.6.2000.
- KÁZMEROVÁ, Ľubica 52
Medzinárodné kolokvium o mestách v strednej Európe. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 4 (2001), s. 718-720. - Akce: Mestá v strednej Európe [6. mezinárodní kolokvium]. Bratislava. 9.11.2000-11.11.2000.
- KÜNZEL, Christiane 53
Zum Stand der historischen Aufarbeitung kommunistischer Diktaturen : Internationale Arbeitstagung. - In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 323-327. - Akce: Zum Stand der historischen Aufarbeitung kommunistischer Diktaturen [Mezinárodní konference]. München. 29.11.2001-1.12.2001.
- KÜPPERS, Ursula - LIEBL, Joseph - 54
LORENZ, Christine
„Bruck am Hammer/Brod nad Tichou“ : Ein deutsch-tschechisches Studienprojekt. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 423-426. - Akce: Bruck am Hammer/Brod nad Tichou [Jakobifest]. Brod n. Tichou. 28.7.2001.
- LANGE, Birgit 55
Das 5. Münchner Bohemistentreffen. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 1 (2001), s. 138-143.
- LENGYELOVÁ, Tünde 56
5. medzinárodná konferencia urbánnych historikov v Berlíne. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 2 (2001), s. 384-385. - Akce: Europäische mestá - Siete a križovatky [5. mezinárodní konference]. Berlin. 30.8.2000-2.9.2000.
- LUFT, Robert 57
Tätigkeitsbericht des Collegium Carolinum. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 1 (2001), s. 84-126.

- MACHAČOVÁ, Jana - MATĚJČEK, Jiří 58
Sozialgeschichte der böhmischen Länder im 18., 19. und 20. Jahrhundert. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 405-408. - Akce: Sociální dějiny v českých zemích [Konference]. Praha. 10.10.2000-11.10.2000.
- MACHO, Peter 59
Medzinárodný seminár študentov histórie. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 2 (2001), s. 387-388. - Akce: Seminár študentov histórie [2. mezinárodný seminár]. Banská Bystrica. 2.5.2001-5.5.2001.
- MAREK, Michaela 60
Ostmitteleuropäische Kunsthistoriographien und der nationale Diskurs. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 412-417. - Akce: Ostmitteleuropäische Kunsthistoriographien [Tagung]. Berlin. 28.6.2001-30.6.2001.
- MULTIKULTURALITA 61
Multikulturalita - interkulturalita - transkulturalita : zborník z medzinárodnej konferencie / Zost. Katarína Podoláková. - Bratislava : Asco art & science, 2001. - 259 s. - (Acta culturologica ; Zv. 6) - Akce: Multikulturalita - interkulturalita - transkulturalita [Konferencia]. Bratislava. 25.10.2001-26.10.2001.
- OSTERLOH, Jörg 62
Die „Arisierung“ jüdischen Vermögens in Böhmen und Mähren. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 422-426. - Akce: Arizace židovského majetku v Čechách a na Moravě [Mezinárodní konference]. Praha. 13.11.2000-15.11.2000.
- OSYKOVÁ, L. - KÁZMEROVÁ, Ľubica 63
Problematika hraníc Československa v medzivojnovom období : Historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 3 (2002), s. 550-551. - Akce: Problematika hraníc Československa v medzivojnovom období : historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania [Mezinárodná konference]. Bratislava. 4.12.2001-5.12.2001.
- PELČÁKOVÁ, D. 64
Konferencia o premenách obrazu Ruska v našej histórii a kultúre. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 1 (2001), s. 183-185. - Akce: Fenomén Ruska v slovenských dejinách a kultúre [Konferencia]. Bratislava. 27.11.2000-28.11.2000.
- PETRANSKÝ, Ivan A. 65
4. archívne dni v Slovenskej republike. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 1 (2001), s. 186-188. - Akce: Archívne dni v Slovenskej republike [4. odborná konferencia]. Vyhni. 10.10.2000-12.10.2000.
- PETRANSKÝ, Ivan A. 66
Konferencia o ceste Slovenska k štátnej suverenite a európskej integrácii. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 3 (2001), s. 577. - Akce: Na ceste k štátnej suverenite a európskej integrácii [Vedecká konferencia]. Martin. 6.6.2001-7.6.2001.
- PETRANSKÝ, Ivan A. 67
50 rokov od vynesenia rozsudkov nad slovenskými biskupmi. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 1 (2001), s. 189. - Akce: 50. výročie odsúdenie slovenských katolíckych biskupov [Odborný seminár]. Bratislava. 19.1.2001.
- PODOLEC, O. 68
Medzinárodná konferencia pri príležitosti 40. výročia smrti Michala Buzalku a 65. výročia činnosti Rímskokatolíckej cyrilometodejskej bohosloveckej fakulty UK v Bratislave. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 380. - Akce: 65. výročie Rímskokatolíckej cyrilometodejskej bohosloveckej fak. UK a 40. výročie smrti biskupa M. Buzalku [Mezinárodná konference]. Bratislava. 7.12.2001.
- PODOLEC, O. 69
Otázky národnej identity : Determinanty a subjektívne vnímanie v podmienkach súčasnej multietickej spoločnosti. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 379. - Akce: Otázky národnej identity : Determinanty a subjektívne vnímanie v podmienkach súčasnej multietickej spoločnosti [Mezinárodná vedecká konferencia]. Opava. 6.11.2001-7.11.2001.
- PODOLEC, O. 70
Účast kresťanov v protifašistickom odboji v strednej Európe v rokoch 1933-1945. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 377-378. - Akce: Postoje katolíckych a pravoslávnych kresťanov k fašizácii a nacizácii spoločenského života v strednej Európe v rokoch 1933-1945 a ekumenizmus v odboji. Časť 2 [Mezinárodná konference]. Banská Bystrica. 9.10.2001-10.10.2001.

- POLÁKOVÁ, Eva 71
Možnosti kultúrnej inštitúcie - Múzea židovskej kultúry - pri výchove mládeže k tolerancii. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 231-243. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- RASOVÉ 72
Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti : zborník z vedeckého seminára / Zost. Pavol Mešťan, Dušan Čaplovič. - Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2001. - 116 s. - Akce: Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti [Seminár]. Bratislava. 2.9.2000.
- REDRAWING 73
Redrawing Nations : Ethnic cleansing in East-Central Europe, 1944-1948 / Eds. Philipp Ther and Ana Siljak. - Lanham : Rowman & Littlefield, 2001. - xi, 343 s. - Akce: Forced Migration in Europe during and after World War II. [Konferencia]. Gliwice. 1997.
- SAMERSKI, Stefan 74
Stand und Perspektiven der böhmischen Kirchen- und Religionsgeschichte. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 416-419. - Akce: Stand und Perspektiven der böhmischen Kirchen- und Religionsgeschichte [Forschungskolloquium]. Leipzig. 2.11.2000-3.11.2000.
- SCHEVARDO, Jennifer 75
Phasen und Formen der Transformation in der Tschechoslowakei 1918-1993. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 426-432. - Akce: Formen und Phasen der Transformation in der Tschechoslowakei 1918-1993 [Tagung]. Bad Wiessee. 23.11.2000-26.11.2000.
- SOKOLOVSKÝ, Leon 76
Archívnictvo a pomocné vedy historické na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v poslednom decéniu 20. storočia. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 1 (2002), s. 132-137. - Akce: XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Smolenice. 24.4.2001-26.4.2001.
- STRÖHL, Andreas 77
Franz Kafka in Prag und anderswo. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 434-440. - Akce: Franz Kafka [Tagung]. Rothenburg. 12.10.2001-14.10.2001.
- SZÁRAZ, P. 78
Medzinárodná konferencia o prechode k demokracii na Univerzite Complutense v Madride. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 375-376. - Akce: Cesta do Európy - porovnávací perspektíva prechodov Španielska, Portugalska a visegrádskeho krajín k demokracii [Mezinárodní konference]. Madrid. 15.11.2001-16.11.2001.
- ŠEBEK, Jaroslav 79
Die tschechische Gesellschaft im Ersten und im Zweiten Weltkrieg. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 1 (2001), s. 130-132. - Akce: Česká společnost v 1. a 2. světové válce [Konference]. Praha. 17.1.2001-18.1.2001.
- WEBER, Hermann 80
Zehn Jahre historische Kommunismusforschung : Leistungen, Defizite, Perspektiven. - In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. - Roč. 50, č. 4 (2002), s. 611-633.
- WEISS, Stephanie 81
Der Beitrag der ostmitteleuropäischen Staaten zur erweiterten Europäischen Union. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 421-423. - Akce: Osterweiterung der Europäischen Union [Mezinárodní konference]. Frankfurt/Oder. 13.7.2001-14.7.2001.
- WEISS, Stephanie 82
Der Kongress der Politologen der Tschechischen Republik. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 402-404. - Akce: Kongres politologů. Brno. 29.9.2000-30.9.2000.
- WENDEHORST, Stephan 83
Europäische Staatsangehörigkeitsstandards und nationale Rechtskulturen Ostmitteleuropas im 20. Jahrhundert : Implementierung - Wirkungen - Verwerfungen. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 409-411. - Akce: Europäische Staatsangehörigkeitsstandards und nationale Rechtskulturen Ostmitteleuropas im 20. Jahrhundert [Internationale Tagung]. Leipzig. 19.10.2000-21.10.2000.
- WIEDEMANN, Andreas 84
Öffentliche Erinnerung an Krieg, Diktatur und Vertreibung : Tschechien, die Slowakei und Deutschland seit 1945. - In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. - Roč. 49, č. 7 (2001), s. 631-633. - Akce: Vzpomínky na válku, diktaturu a odsun : Češi, Slováci a Němci po r. 1945 [Zasedání německo-české a německo-slovenské komise historiků]. Brno. 15.3.2001-16.3.2001.

ZÜCKERT, Martin 85
Nationales Selbstverständnis und der Umgang mit den „anderen“ im multiethnischen Staat : Die Deutschen in der Slowakei gestern und heute. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 404-406. - Akce: Die Deutschen in der Slowakei gestern und heute [Interdisziplinäre Tagung]. Freiburg/Br. 8.10.2000-11.10.2000.

I.C Bibliografie

BIBLIOGRAPHIE 86
Bibliographie internationale d'histoire militaire = International Bibliography of Military History = Internationale militärgeschichtliche Bibliographie : Sélection 1997-2000. T. 22. - Berne : Comité de Bibliographie de la Commission internationale d'Histoire militaire, 2001. - 238 s. - (Editions Thesis Zurich)

KRAUSE, Thomas - 87
DZIKOWSKA, Elżbieta - VIKTORA, Viktor
Landschaften der Erinnerung : Bibliographie. - In: Landschaften der Erinnerung / Hrsg. Elke Mehnert. - Frankfurt a.M., 2001. - 464 s. - S. 349-462.

SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 88
Slovenská historiografia 1999 : Výberová bibliografia. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 4 (2001), s. 727-770.

I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

HANDBUCH 89
Handbuch zur Geschichte der Juden in Europa. 1, Länder und Regionen. 2, Religion, Kultur, Alltag / Hrsg. Elke-Vera Kotowski, Julius H. Schoeps, Hiltrud Wallenborn. - Darmstadt : Primus Verlag, 2001. - 511 s. ; 507 s.

The HOLOCAUST 90
The Holocaust Encyclopedia / Ed. Walter Laqueur. - New Haven : Yale University Press, 2001. - xxxix, 765 s. : fotogr.

I.E Světové / evropské dějiny

FRANZEN, K. Erik 91
Eine vergessene Perspektive? : Anmerkungen zu Migrationsprozessen in Deutschland anhand ausgewählter Publikationen. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 393-401. - Res. angl., franc., čes.

LEONARDIS, Massimo de 92
The Cold War as Total War : The Interaction of Military Strategies and Diplomacy from „Massive Retaliation“ to „Flexible response“. - In: La Guerre Totale = The Total War / Per Iko aj. - Stockholm, 2001. - 452 s. - S. 383-394. - Akce: La Guerre Totale = The Total War [XXVIth International Military History Congress]. Stockholm. 31.7.2000-4.8.2000.

MASTNÝ, Vojtěch 93
The New History of Cold War Alliances. - In: Journal of Cold War Studies. - Roč. 4, č. 2 (2002), s. 55-84.

MÜLLER, Hans-Peter 94
Die Friedensbewegung im politischen Kalkül der sowjetischen Außenpolitik 1977-1979. - In: Raketenpoker um Europa / Eds. Jürgen Maruhn aj. - München, 2001. - 348 s. - S. 84-116.

PLOETZ, Michael 95
Waffensysteme und Strategien im Kalten Krieg. - In: Raketenpoker um Europa / Eds. Jürgen Maruhn aj. - München, 2001. - 348 s. - S. 48-69.

SCHULZE, Rainer 96
The German Refugees and Expellees from the East and the Creation of a Western German Identity after World War II. - In: Redrawing Nations / Eds. Philipp Ther aj. - Lanham, 2001. - 343 s. - S. 307-325.

Viz též 196

II. Společenské vědy, publicistika

II.A Ekonomie

MCDERMOTT, Gerald A. 97
Embedded politics : industrial networks and institutional change in postcommunism. - Ann Arbor : University of Michigan Press, 2002. - x, 295 s.

Viz též 259, 260, 280, 319, 359

II.B Filozofie, politologie, publicistika

- HAVEL, Václav 99
Politik und Gewissen. - In: Tschechische Philosophen im 20. Jahrhundert / Ausgewählt und mit einem Nachwort v. Ludger Hagedorn. - Stuttgart ; München, 2002. - 469 s. - S. 313-348.
- JOACHIMSTHALER, Jürgen 99
Die Semantik des Erinnerns : Verlorene Heimat - mythisierte Landschaften. - In: Landschaften der Erinnerung / Hrsg. Elke Mehner. - Frankfurt a.M., 2001. - 464 s. - S. 188-227.
- KRIŠŠÁK, Jozef - KRIŠŠÁK, Miloš 100
Antisemitizmus v ideových a historických kontextoch. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 199-209. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- KUSÝ, Miroslav 101
Na vlnách Slobodnej Európy : 1997-2001. - Bratislava : Kalligram, 2001. - 479 s.
- MAIER, Hans 102
Deutungen totalitärer Herrschaft 1919-1989. - In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. - Roč. 50, č. 3 (2002), s. 349-366.
- PURCHASE, Graham 103
Anarchizmus a ekológia. - Medzilaborce : Bod Zlomu, 2002. - 158 s.
- SIRE, James W. 104
Václav Havel : the intellectual conscience of international politics : an introduction, appreciation, and critique. - Downers Grove : InterVarsity Press, 2001. - 140 s.
- ŠPITZER, Juraj 105
Všedné dni. 1 / Zost. Štefan Drug. - Bratislava : I. Štefánik, 2001. - 341 s.
- URAMOVÁ, Miriam 106
Dialóg medzi kultúrami. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 273-277. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- VALACH, Milan 107
Filosofické kořeny intolerance. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 33-44.
Viz též 82, 138, 263, 345

II.C Sociologie, demografie, urbanizmus

- DUBAYOVÁ, Mária 108
Rómovia v procesoch kultúrnej zmeny : kultúrnoantropologická štúdia. - Prešov : Filozofická fak. Prešovskej univerzity, 2001. - 183 s. - (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis : Monographia 30 ; 47/129) - Res. angl.
- GBÚROVÁ, Marcela 109
Antisemitizmus v kontexte teoretickej reflexie národného a občianskeho princípu. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 27-32. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- KRNO, Svetozár 110
K niektorým aktuálnym problémom pretrvávania etnofóbie. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 45-52. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka - 111
KRAUX, Jaroslav
Fertility and family surveys in countries of the ECE region, country report : Czech Republic. - New York : United Nations, 2001. - xi, 98 s., il.
- TUČEK, Milan 112
Transformácii social'noj struktury češského i slovackego občestva v poslednje po'veka. - In: Sociokul'turnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranach Central'noj : Vostočnoj Jevropy / Otv. red. N. V. Korovcyna. - Moskva, 2002. - 294 s. - S. 107-132. - Akce: Slavjanskij mir v epochu sistemnyh transformacij vtoroj poloviny XX veka [Mezinárodní konference]. Moskva. 3.2001.

Viz též 56, 273

II.D Právo

- KUSÝ, Miroslav 113
Rada Európy a európske štandardy menšinových práv. - In: Identita národnostných menšín. - Bratislava, 2001. - 80 s. - S. 10-15. - Akce: Identita národnostných menšín [Mezinárodní konference]. Bratislava. 3.5.2001.

Viz též 270

II.E Ekologie

Viz 103

III. Prameny

III.A Projevy, stati

ČIČ, Milan 114
Cesta k demokracii : od novembra po súčasnosť / Zost. a vstup. koment. Marianna Mochnáčová. - Bratislava : Formát, 2001. - 350 s. : obr. príl.

WEIZSÄCKER, Richard von 115
Die Kunst sich zu verständigen : Rede aus Anlaß der Verleihung des Kunstpreises zur deutsch-tschechischen Verständigung am 24. Oktober 1996 in Dresden. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 23-25.

III.B Dokumenty, fotografie

DEÁK, Ladislav 116
Viedenská arbitráž - 2. november 1938 : Dokumenty. 1, 20. september - 2. november 1938. - Martin : Matica slovenská, 2002. - 253 s.

ODSUN 117
Odsun - die Vertreibung der Sudetendeutschen : Dokumentation zu Ursachen, Planung und Realisierung einer „ethnischen Säuberung“ in der Mitte Europas 1848/49 - 1945/46. 1, Vom Völkerfrühling und Völkerzweist 1848/49 bis zum Münchner Abkommen 1938 und zur Errichtung des „Protektorats Böhmen und Mähren“ 1939 = Vyhnaní sudetských Němců : dokumentace o příčinách, plánování a realizaci „etnické čistky“ ve středu Evropy 1848/49 - 1945/46. 1, Od probuzení národů a národnostních hádek 1848/49 k Mnichovské dohodě 1938 a zřízení „Protektorátu Čechy a Morava“ 1939 / Auswahl, Bearb. und Zustellung Roland J. Hoffmann, Alois Harsko. - München : Veröffentlichung des Sudenteutschen Archivs, 2000. - 944 s. : fotogr. - Soub. čes. text.

RYCHLÍK, Jan 118
Obdobie pred Slovenským národným povstaním v správach bulharských diplomatov. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 3 (2001), s. 515-534. - Res. angl.

RYCHLÍK, Jan 119
Vývoj na Slovensku po druhej svetovej vojne v správach bulharského konzulátu v Bratislave. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 323-344. - Res. angl.

SLAPNICKA, Helmut 120
Dokumente zur Diskussion über die Beneš-Dekrete. - In: Osteuropa Recht. - Roč. 45, (1999), s. 511-520.

SOVETSKIJ 121
Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope : 1944-1953. T. 2, 1949-1953 : dokumenty / Red. koll. T. V. Volokitina (otv. red.) , G. P. Mu-raško, O. V. Naumov, A. F. Noskova, T. V. Carevskaja. - Moskva : Rossijskaja političeskaja enciklopedija, 2002. - 926 s. - T. 1, 1944-1948 vyd. v r. 1999.

ŠIMULČÍK, Ján 122
Združenie katolíckych duchovných Pacem in terris : výber zo samizdatových dokumentov 1969-1989. - Prešov : M. Vaško, 2002. - 165 s.

III.C Memoáry, deníky, svätectví

BLOSS, Jochen 123
Meine erste Telefonnummer in Prag. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 94-96.

BREUER, Alexander 124
Vojak č. 151. - Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2001. - 83 s. : fotogr. - (Judaica Slovaca ; Zv. 47)

FRIESOVÁ, Jana Renée 125
Fortness of my youth : memoir of a Terezín survivor. - Madison : University of Wisconsin Press, 2002. - x, 190 s.

HARE, Tony 126
Spanning the century : the story of an ordinary man in extraordinary circumstances. - Spennymoor : Memoir Club, 2002. - x, 243 s., il.

IRVIN, John M. 127
Czech escape. - Bloomington : 1st Books Library, 2002. - 120 s.

JÄHN, Karl-Heinz 128
Vom Glück hinter Bad Schandau. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 48-49.

LUŽA, Radomír 129
The Hitler kiss: a memoir of the Czech resistance / ... with Christina Vella. - Baton Rouge : Louisiana State University Press, 2002. - x, 295 s.

PLOGSTEDT, Sibylle 130
Im Netz der Gedichte : Gefangen in Prag nach 1968. - Berlin : Links, 2001. - 198 s.

SCHMIDT-HÄUER, Christian 131
Lasst die Tschechen in Ruhe. - In: Der Grenz-
gänger oder: eine Mission an vier Strömen /
Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. -
S. 65-69.

SPENCER, Hanna 132
Hanna's diary, 1938-1941 : Czechoslovakia
to Canada. - Montreal : McGill-Queens Uni-
versity Press, 2001. - xvii, 189 s., il.

VRBA, Rudolf 133
I escaped from Auschwitz. - Fort Lee : Barri-
cade Books, 2002. - 440 s.

WILKE, Manfred 134
Ein Motor der Zeitenwenden : Begegnungen
mit Eduard Goldstücker. - In: Der Grenz-
gänger oder: eine Mission an vier Strömen /
Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. -
S. 36-42.

III.D Rozhovory

GORBAČOV, Michail - 135
MLYNÁŘ, Zdeněk
Conversation with Gorbachev : on Perestroi-
ka, the Prague Spring and the crossroads of
socialism. - New York : Columbia University
Press, 2002. - xxv, 225 s.

LIEBERMANN, Doris -
ČERNÝ, František 136
Frühling in Prag, Winter in Berlin : Der Pra-
ger Frühling und die DDR : Ein Gespräch mit
František Černý. - In: Der Grenzgänger oder:
eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf
Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 76-81.

SCHUSTER, Rudolf - ČIČ, Milan 137
Rozhovory s Milanom Čičom. - Košice : Press-
Print, 2001. - 153 s. : fotogr.

III.E Dopisy

FURET, François - NOLTE, Ernst 138
Fašizmus a komunizmus. - Bratislava : Agora,
2001. - 109 s. - (Dejiny nášho času ; Č. 2)

IV. Chronologická část

IV.A 1918–1939

ANDĚL, Michal - 139
KRAML, Pavel - ČECH, Pavel
Die Deutsche und die Tschechische Medizi-
nische Fakultät in Prag zwischen den Welt-
kriegen. - In: Mensch und Medizin in tota-
litären und demokratischen Gesellschaften /
Eds. Thomas Ruzicka aj. - Essen, 2001. -
178 s. - S. 43-49. - Akce: Mensch und Medi-
zin in totalitären und demokratischen Gesell-
schaften [Konferenz]. Düsseldorf.
14.10.1999-16.10.1999.

AUCOUTURIER, Michel 140
Marc Slonim et la revue Volja Rossii. - In:
Prague entre l'Est et l'Ouest / Éd. Milan Bur-
da. - Paris, 2001. - 137 s. - S. 21-31.

BARTLOVÁ, Alena 141
Regionalizmus na Slovensku v medzivojno-
vom období. - In: Veľká politika a malé regio-
ny / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002.
- 321 s. - S. 177-187. - Res. něm. - Akce: Malé
regióny vo veľkej politike, veľká politika
v malých regiónoch : Karpatský priestor v me-
dzivojnovom období (1918-1939) [Meziná-
rodní konference]. Prešov.
10.10.2001-12.10.2001.

BARTOŠEK, Fraňo 142
Hrštka zdecimovanej slovenskej inteligencie
dokázala zjednotiť Slovákov v horthyovskom
Maďarsku. - In: Historické a národné vedomie
inteligencie Slovenska. 2. - Nitra, 2001.
- 198 s. - S. 14-19. - Akce: Historické a národ-
né vedomie inteligencie Slovenska [Medziná-
rodná konferencia]. Nitra. 29.6.2001.

BOLDYŽAR, Mychajlo 143
Štátotvorné procesy na Zakarpatsku v medzi-
vojnovom období (1918-1938). - In: Veľká
politika a malé regióny / Zost. Peter Švorc. -
Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 83-92. - Res.
něm. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike,
veľká politika v malých regiónoch : Karpatský
priestor v medzivojnovom období (1918-
1939) [Mezinárodní konference]. Prešov.
10.10.2001-12.10.2001.

ČAPLOVIČ, Miloslav 144
Branné organizácie v Československu 1918-
1939 : so zreteľom na Slovensko. - Bratisla-
va : Ministerstvo obrany SR, 2001. - 202 s. :
fotogr. - Res. angl. a něm.

- DANILÁK, Michal 145
Podkarpatská Rus v politike susedných štátov (1918-1938). - In: Veľká politika a malé regióny / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 59-82. - Res. něm. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- DENNES, Maryse 146
L'École russe de phénoménologie et son influence sur le Cercle linguistique de Prague : Gustav Špet et Roman Jakobson. - In: Prague entre l'Est et l'Ouest / Éd. Milan Burda. - Paris, 2001. - 137 s. - S. 32-63.
- DOBROTKOVÁ, Marta 147
Americké Slováci a ich boj za samostatnosť Slovenska. Píľ. 1, Memorandum Slovenskej lígy v Amerike, vydané menom amerických Slovákov, v záujme Slovákov v Uhorsku. - In: Na ceste k štátnej samostatnosti / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2002. - 288 s. - S. 101-111. - Názov angl., něm.
- DOLEZEL, Stephan 148
Grundzüge der reichsdeutschen Tschechoslowakei-Politik 1933-1938 - unter besonderer Berücksichtigung der Sudetendeutschen. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 85-94. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- FERENČUHOVÁ, Bohumila 149
Malý región a medzinárodná ochrana menšín : Spoločnosť národov a autonómny štatút Podkarpatskej Rusi (1919-1924). - In: Veľká politika a malé regióny / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 134-156. - Res. něm. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2002.
- FONTAINE, Jacqueline 150
Contribution sous ses différentes formes des trois linguistes russes aux activités du Cercle linguistique de Prague. - In: Prague entre l'Est et l'Ouest / Éd. Milan Burda. - Paris, 2001. - 137 s. - S. 83-96.
- HERTEL, Maroš 151
Činnosť profesora Vojtecha Tuku pred jeho vstupom do Slovenskej ľudovej strany roku 1922. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 257-279. - Res. angl., něm.
- HRONSKÝ, Marián 152
Slovenská otázka v rokoch 1914-1918 a vznik Č-SR. - In: Na ceste k štátnej samostatnosti / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2002. - 288 s. - S. 112-124. - Názov angl., něm.
- IŠTOK, Robert 153
Karpatský región a jeho historickogeografická a geopolitická reflexia v kontexte medzivojnového obdobia (1918-1939). - In: Veľká politika a malé regióny / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 13-21. - Res. něm. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- KATUNINEC, Milan 154
Vývoj kresťanského odborového hnutia na Slovensku v prvých rokoch ČSR. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 2 (2001), s. 223-236. - Res. angl., něm.
- KATUNINEC, Milan 155
Združenie slovenských odborových organizácií (1923-1938). - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 307-322. - Res. angl.
- KLAUZEROVÁ, Barbara 156
Od autonómie k štátnej samostatnosti. - In: Na ceste k štátnej samostatnosti / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2002. - 288 s. - S. 169-179. - Názov angl., něm.
- KÖNÖZSYOVÁ, Lucia 157
Zmena parlamentného demokratického systému na nedemokratický systém už počas autonómie Slovenska roku 1938 : modelové mesto Nitra. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 191-198. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- KUBŮ, Eduard 158
Die brüchigen Beziehungen : Die Weimarer Republik und die Tschechoslowakei. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 71-84. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.

- LEMBERG, Hans 159
„München 1938“ und die langfristigen Folgen für das Verhältnis zwischen Tschechen und Deutschen. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 103-118. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- LICHTÉJ, Ihor 160
Organizácia a činnosť Civilnej správy ako mocenského orgánu Podkarpatskej Rusi. - In: Veľká politika a malé regióny / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 93-103. - Res. něm. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- LIPTÁK, Lubomír 161
Der „Krach“ der tschechoslowakischen Staatsidee. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 95-101. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- MARÈS, Antoine 162
La Tchecoslovaquie entre l'Est et l'Ouest (1918-1938) : Remarques introductives. - In: Prague entre l'Est et l'Ouest / Éd. Milan Burda. - Paris, 2001. - 137 s. - S. 7-20.
- MOSNÝ, Peter 163
Podkarpatská Rus : nerealizovaná autonómia. - Bratislava : Slovak Academic Press, 2001. - 216 s.
- MULÍK, Peter 164
Emancipácia Slovákov na pôde katolíckej cirkvi v rokoch 1918-1945. Příl.: Modus vivendi : Medzinárodná dohoda medzi Č-SR a Svätou stolicou. - In: Na ceste k štátnej samostatnosti / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2002. - 288 s. - S. 145-168. - Název angl., něm.
- ORLOF, Ewa 165
Działalność słowackich emigrantów politycznych w Polsce w latach 20-tych XX w. na podstawie materiałów w Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie. - In: Veľká politika a malé regióny / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 188-199. - Res. něm. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- PAGE, Benjamin B. 166
First steps : The Rockefeller Foundation in early Czechoslovakia. - In: East European Quarterly. - Roč. 35, č. 3 (2001), s. 259-308.
- PEKÁR, Martin 167
Región Šariša v čase medzi Mníchovom a 14. marcom 1939. - In: Veľká politika a malé regióny / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 220-228. - Res. něm. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- ŠVORC, Peter 168
Slovensko a Podkarpatská Rus na pôde Spoločnosti národov v 20. rokoch 20. storočia. - In: Veľká politika a malé regióny / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 120-133. - Res. něm. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- TAJTÁK, Ladislav 169
Východné Slovensko ako malý región v malej politike. - In: Veľká politika a malé regióny / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 215-219. - Res. něm. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- VELKÁ 170
Veľká politika a malé regióny : malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) / Zost. Peter Švorc, Michal Danilák, Harald Heppner. - Prešov : Universum, 2002. - 321 s. - Res. něm.
- VNUK, František 171
Memorandum a slovenské autonomistické hnutie 1918-1938. - In: Na ceste k štátnej samostatnosti / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2002. - 288 s. - S. 125-136. - Název angl., něm.

- ZELENÁK, Peter 172
Memorandum v slovenskej politike (1921-1941). - In: Na ceste k štátnej samostatnosti / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2002. - 288 s. - S. 137-144. - Názov angl., něm.
- ZEMKO, Milan 173
Politické strany a ich voličstvo v novozámocnom a košickom volebnom kraji v parlamentných voľbách za prvej Československej republiky. - In: Veľká politika a malé regióny / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 200-214. - Res. něm. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodná konferencia]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- Viz tiež 4, 29, 63, 116, 117, 297, 299, 311, 327, 328, 337
- IV.B 1939-1945*
- ART 174
Art, music and education as strategies for survival : Theresienstadt, 1941-1945 / Curated and ed. by Anne D. Dutlinger ; Essays by Sybil Milton, Michaela Hájková, Vojtěch Blodig, Hannelore Wonschick, Alexandr Vondra, Peter Raffaelli, Rebeca Rovit, Susan Leshnoff. - New York : Herodias, 2001. - xvi, 203 s.
- BOBÁK, Ján 175
Slovenská štátnosť v bystrickom povstaní a v politike českej emigrácie v rokoch 1943-1945. - In: Na ceste k štátnej samostatnosti / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2002. - 288 s. - S. 191-215. - Názov angl., něm.
- BRANDES, Detlef 176
Nationalsozialistische Tschechenpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 119-136. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- GABZDILOVÁ, Soňa 177
Situácia nemeckej menšiny na Slovensku pri návrate z evakuácie na jar a v lete 1945. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 3 (2001), s. 453-476. - Res. angl., něm.
- HABEL, Fritz Peter 178
Sudetendeutsche Bevölkerungsbilanz 1939-1950 : Der Wissensstand im Jahre 2000. - In: Sudetenland. - Roč. 43, (2001), s. 82-99.
- HOENSCH, Jörg K. 179
Grundzüge und Phasen der deutschen Slowakei-Politik im Zweiten Weltkrieg. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 147-172. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- HOENSCH, Jörg K. 180
Slovensko a Hitlerova východná politika : Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom 1938-1939 / Dolslov Valerián Bystrický. - Bratislava : Veda, 2001. - 231 s.
- HRADSKÁ, Katarína 181
Vplyv Nemecka na riešenie židovskej otázky na Slovensku. - In: Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti. - Bratislava, 2001. - 116 s. - S. 43-51. - Akce: Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti [Vedecký seminár]. Bratislava. 2.9.2000.
- KÁRNÝ, Miroslav 182
Die tschechoslowakischen Opfer der deutschen Okkupation. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 137-146. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- KIRSCHBAUM, Stanislav J. 183
Americkí Slováci a vznik prvej Slovenskej republiky. - In: Na ceste k štátnej samostatnosti / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2002. - 288 s. - S. 180-190.
- KUČERA, Jaroslav 184
Statistische Berechnungen der Vertreibungsverluste - Schlußwort oder Sackgasse? - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 231-244. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.

- LEMBERG, Hans 185
Die Entwicklung der Pläne für die Aussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei. - In: *Begegnung und Konflikt* / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 191-205. - Akce: *Begegnung und Konflikt* [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- MEŠŤAN, Pavol 186
Svetonázorové príčiny antisemitizmu na Slovensku. - In: *Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti*. - Bratislava, 2001. - 116 s. - S. 53-64. - Akce: *Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti* [Vedecký seminár]. Bratislava. 2.9.2000.
- MÍŠKOVÁ, Alena 187
Die Prager Rassenforschungspläne bei Kriegsende. - In: *Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften* / Eds. Thomas Ruzicka aj. - Essen, 2001. - 178 s. - S. 83-91. - Akce: *Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften* [Konferenz]. Düsseldorf. 14.10.1999-16.10.1999.
- RYCHLÍK, Jan 188
Moravské Slovensko a Záhorie v letech 1939-1945. - In: *Veľká politika a malé regiony* / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 229-241. - Res. něm. - Akce: *Malé regiony vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939)* [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- SCHÖNHERR, Klaus 189
Die Niederschlagung des slowakischen Aufstandes im Kontext der deutschen militärischen Operationen, Herbst 1944. - In: *Bohemia*. - Roč. 42, č. 1 (2001), s. 39-61.
- SLNEKOVÁ, Veronika - 190
DUDÁŠOVÁ, Jana
Niektoré znaky antisemitskej propagandy a ich uplatnenie na stránkach regionálnej tlače v prvej etape budovania totalitného politického systému na Slovensku 1938-1940 : modelové mesto Trnava. - In: *Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti*. - Bratislava, 2001. - 116 s. - S. 65-75. - Akce: *Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti* [Vedecký seminár]. Bratislava. 2.9.2000.
- SPOERER, Mark 191
NS-Zwangsarbeiter im Deutschen Reich : Eine Statistik vom 30. September 1944 nach Arbeitsamtsbezirken. - In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. - Roč. 49, č. 4 (2001), s. 665-684.
- SVOBODNÝ, Petr 192
Die Medizin im Protektorat Böhmen und Mähren. - In: *Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften* / Eds. Thomas Ruzicka aj. - Essen, 2001. - 178 s. - S. 71-82. - Akce: *Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften* [Konferenz]. Düsseldorf. 14.10.1999-16.10.1999.
- ZIMMERMANN, Volker 193
Der „Reichsgau Sudetenland“ im letzten Kriegsjahr. - In: *Begegnung und Konflikt* / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 173-190. - Akce: *Begegnung und Konflikt* [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- Viz též 39, 118, 120, 125, 126, 127, 129, 132, 133, 142, 164, 172, 295, 378, 381
- IV.C 1945-1948
- BLAIVE, Muriel 194
La „voie tchécoslovaque vers le socialisme“ 1945-1948. - In: *Les Tchèques au XXe siècle* / Coord. Antoine Marès. - Paris, 2000. - 64 s. - S. 26-32.
- BOMBÍKOVÁ, Petra 195
Nové formulovanie úlohy spisovateľa a spisovateľskej práce (1946-1956) : Prípád Dominika Tatarku. - In: *Umenie v službách totality 1948-1956* / Ed. Štefan Drug. - Bratislava, 2001. - 160 s. - S. 135-148.
- FAURE, Justine 196
La Tchécoslovaquie dans la guerre froide : un „sismographe“ des relations Est-Ouest? - In: *Les Tchèques au XXe siècle* / Coord. Antoine Marès. - Paris, 2000. - 64 s. - S. 43-49.
- FROMMER, Benjamin 197
Expulsion or Integration : Unmixing Interethnic Marriage in Postwar Czechoslovakia. - In: *East European Politics and Societies*. - Roč. 14, č. 2 (2000), s. 381-410.

- FROMMER, Benjamin 198
To Prosecute or to Expel? : Czechoslovak Retribution and the „Transfer“ of Sudeten Germans. - In: *Redrawing Nations* / Eds. Philipp Ther aj. - Lanham, 2001. - 341 s. - S. 221-240.
- GABZDILOVÁ, Soňa - OLEJNÍK, Milan 199
Proces internácie nemeckého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1945-1946. - In: *Historický časopis*. - Roč. 50, č. 3 (2002), s. 423-438. - Res. angl., něm.
- GLASSHEIM, Eagle 200
The Mechanics of Ethnic Cleansing : The Expulsion of Germans from Czechoslovakia, 1945-1947. - In: *Redrawing Nations* / Eds. Philipp Ther aj. - Lanham, 2001. - 341 s. - S. 197-219.
- HAHNOVÁ, Eva 201
Die Sudetendeutschen in der deutschen Gesellschaft : ein halbes Jahrhundert politischer Geschichte zwischen „Heimat“ und „Zuhause“ / Eva Hahn. - In: *Begegnung und Konflikt* / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 249-270. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- HEUMOS, Peter 202
Aspekte des sozialen Milieus der Industriearbeiterschaft in der Tschechoslowakei vom Ende des Zweiten Weltkrieges bis zur Reformbewegung der sechziger Jahre. - In: *Bohemia*. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 323-362.
- JANÁK, Dušan 203
Zur sozialen Lage der Bergarbeiter im Ostrau-Karwiner Revier 1945-1955. - In: *Bohemia*. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 290-306.
- JENČIKOVÁ, Eva 204
Z literárneho života povojnového slovenského exilu (1945-1956). - In: *Umenie v službách totality 1948-1956* / Ed. Štefan Drug. - Bratislava, 2001. - 160 s. - S. 71-83.
- JUŠČÁK, Peter 205
Odvlečení : osudy občanov Československa odvlečených do pracovných táborov GULAG v ZSSR. - Bratislava : Kalligram, 2001. - 328 s. : príl.
- KOVÁČ, Dušan 206
Organizovaný odsun Nemcov zo Slovenska roku 1946. - In: *Historický časopis*. - Roč. 49, č. 2 (2001), s. 237-254. - Res. angl., něm.
- KRAUSE, Thomas 207
Flucht und Vertreibung aus den Böhmisches Ländern : Zur Bedeutung literarischer Images in ausgewählten Texten von Josef Mühlberger, Ilse Tielsch und Hellmut Walters. - In: *Sudetenland*. - Roč. 41, (1999), s. 286-295.
- KUČERA, Jaroslav 208
„Der Hai wird nie wieder so stark sein“ : Tschechoslowakische Deutschlandpolitik 1945-1948. - Dresden : Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung an der Technischen Universität, 2001. - 158 s. - (Berichte und Studien ; Nr. 34)
- LETZ, Róbert 209
Úsilie o slovenskú štátnosť v ľudovodemokratickom Česko-Slovensku (1945-1960). - In: *Na ceste k štátnej samostatnosti* / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2002. - 288 s. - S. 216-244. - Název angl., něm.
- MAIDL, Václav 210
Flucht und Vertreibung in der tschechischen Nachkriegsliteratur. - In: *Landschaften der Erinnerung* / Hrsg. Elke Mehrert. - Frankfurt a.M., 2001. - 464 s. - S. 114-132.
- MARJINA, Valentina Vladimirovna 211
Čechoslovakij „fevral“ 1948-go načinalsja v 1945 godu. - In: *Totalitarizm: Istoričeskij opyt Vostočnoj Jevropy* / Otv. red. V. V. Mar'jina. - Moskva, 2002. - 221 s. - S. 88-112.
- PUSTEJOVSKY, Otrfid 212
Die Konferenz von Potsdam und das Massaker von Aušig am 31. Juli 1945 : Untersuchung und Dokumentation. - München : Herbig, 2001. - 575 s.
- RADVANSKÝ, Zdeněk 213
The Social and Economic Consequences of Resettling Czechs into Northwestern Bohemia, 1945-1947. - In: *Redrawing Nations* / Eds. Philipp Ther aj. - Lanham, 2001. - 343 s. - S. 241-260.
- SERAPIONOVA, Je. P. 214
Eduard Beneš : Plany poslevojennoho razvitiya Čechoslovakii i real'nosť. - In: *Totalitarizm: Istoričeskij opyt Vostočnoj Jevropy* / Otv. red. V. V. Mar'jina. - Moskva, 2002. - 221 s. - S. 113-132.
- SLAPNICKA, Helmut 215
Die Vertreibung der Deutschen aus der Sicht der innerstaatlichen Rechtsordnung. - In: *Bohemia*. - Roč. 42, č. 1 (2001), s. 11-26.

- SPÄTI, Christoph 216
Die Schweiz und die Tschechoslowakei 1945-1953 : Wirtschaftliche, politische und kulturelle Beziehungen im Polarisationsfeld des Ost-West-Konflikts. - Zürich : Chronos, 2000. - 762 s.
- STANĚK, Tomáš 217
Vertreibung und Aussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei 1945-1948. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 207-229. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- WINGFIELD, Nancy M. 218
The Politics of Memory : Constructing National Identity in the Czech Lands, 1945 to 1948. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 14, č. 2 (2000), s. 246-267.
- Viz též 73, 84, 96, 119, 177, 178, 184, 289, 294, 295, 330, 333, 373, 401
- IV.D 1948–1967*
- ARENBERGER, Peter 219
Der Umgang mit Geschlechtskrankheiten und Prostituierten in der kommunistischen Tschechoslowakei. - In: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften / Eds. Thomas Ruzicka aj. - Essen, 2001. - 178 s. - S. 111-117. - Akce: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften [Konferenz]. Düsseldorf. 14.10.1999-16.10.1999.
- BAKOŠ, Vladimír 220
Manifest humanizmu 1948 : K zápasu slovenských intelektuálov za autonómnosť tvorby a kultúrnu kontinuitu na prahu nástupu komunistickej totality. - In: Umenie v službách totality 1948-1956 / Ed. Štefan Drug. - Bratislava, 2001. - 160 s. - S. 95-106.
- BÍLIK, René 221
Teoretické a metodologické aspekty výskumu kultúrneho života na Slovensku v rokoch 1948-1956, alebo - prečo práve kultúrny život. - In: Umenie v službách totality 1948-1956 / Ed. Štefan Drug. - Bratislava, 2001. - 160 s. - S. 9-15.
- BOLI 222
Boli spolu i svetlom / Róbert Letz, Peter Štúr, Ján Zentko, Anton Habovštiak. - Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2001. - 180 s. : fotogr.
- DRUG, Štefan 223
Premeny umeleckého života po roku 1948. - In: Umenie v službách totality 1948-1956 / Ed. Štefan Drug. - Bratislava, 2001. - 160 s. - S. 17-38.
- KUSÍN, Vladimír V. 224
The intellectual origins of the Prague Spring : the development of reformist ideas in Czechoslovakia 1956-1967. - Cambridge : Cambridge University Press, 2002. - 159 s.
- LIBIGER, Jan 225
Psychiatrie und Gesellschaft : der geistig kranke Mensch im Kommunismus und in der Demokratie. - In: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften / Eds. Thomas Ruzicka aj. - Essen, 2001. - 178 s. - S. 153-159. - Akce: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften [Konferenz]. Düsseldorf. 14.10.1999-16.10.1999.
- LONDÁK, Miroslav 226
Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967. - In: Predjarie / Miroslav Londák aj. - Bratislava, 2002. - 392 s. - S. 153-252.
- LONDÁK, Miroslav 227
Nové názory v ekonomickej teórii na Slovensku v prvej polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 1 (2001), s. 85-99. - Res. angl., něm.
- LONDÁK, Miroslav 228
SIKORA, Stanislav - LONDÁKOVÁ, Elena
Predjarie : politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967 / Miroslav Londák, Stanislav Sikora, Elena Londáková. - Bratislava : Historický ústav SAV, 2002. - 392 s.
- LONDÁK, Miroslav 229
Príprava ekonomickej reformy a Slovensko v rokoch 1963-1967. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 4 (2001), s. 635-654. - Res. angl., něm.
- LONDÁKOVÁ, Elena 230
Nástup slovenskej kultúry v 60. rokoch. - In: Predjarie / Miroslav Londák aj. - Bratislava, 2002. - 392 s. - S. 253-380.
- LUKEŠ, Igor 231
Changing Patterns of Power in Cold War Politics : The Mysterious Case of Vladimír Komárek / Ivan Lukes. - In: Journal of Cold War Studies. - Roč. 3, č. 1 (2001), s. 61-102.

- MALITI, Eva 232
Od umenia prekladu k jazykovej totalite v prekladu : Problémy umeleckého prekladania na Slovensku v rokoch 1948-1956. - In: Umenie v službách totality 1948-1956 / Ed. Štefan Drug. - Bratislava, 2001. - 160 s. - S. 85-94.
- MAŠATA, Jiří 233
Der Kreisgewerkschaftsrat in Ostrau und die Entwicklung der Lohnsysteme 1949-1959. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 307-322.
- MAYER, Françoise 234
Justice rétroactive et identification politique : Les Tchèques et leur passé communiste après 1989. - In: Les Tchèques au XXe siècle / Coord. Antoine Marès. - Paris, 2000. - 64 s. - S. 50-56.
- NEUTATZ, Dietmar 235
Stalinismus in der Tschechoslowakei? - In: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften / Eds. Thomas Ruzicka aj. - Essen, 2001. - 178 s. - S. 101-110. - Akce: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften [Konferenz]. Düsseldorf. 14.10.1999-16.10.1999.
- NOIRANT, Françoise 236
1949-1950 : La naissance d'un malentendu : Les intellectuels communistes français et les non-dits de la soviétisation tchécoslovaque. - In: Les Tchèques au XXe siècle / Coord. Antoine Marès. - Paris, 2000. - 64 s. - S. 33-42.
- PAYNE, Jan 237
Patientenrechte in kommunistischen und demokratischen Gesellschaften : ihr transzendentaler Hintergrund. - In: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften / Eds. Thomas Ruzicka aj. - Essen, 2001. - 178 s. - S. 147-155. - Akce: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften [Konferenz]. Düsseldorf. 14.10.1999-16.10.1999.
- PETRÍK, Vladimír 238
Autocenzúra druhých a ďalších vydání kníh v päťdesiatych rokoch : Kapitola z literárneho života po r. 1948. - In: Umenie v službách totality 1948-1956 / Ed. Štefan Drug. - Bratislava, 2001. - 160 s. - S. 123-134.
- SCHEVARDO, Jennifer 239
Rüstungsindustrie als „Entwicklungshilfe“ : Die Umsiedlung von Produktionskapazitäten aus dem Westböhmen in die Slowakei. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 269-289.
- SIKORA, Stanislav 240
Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967. - In: Predjarie / Miroslav Londák aj. - Bratislava, 2002. - 392 s. - S. 13-152.
- ŠTEFKO, Vladimír 241
Divadlo štátnych objednávok. - In: Umenie v službách totality 1948-1956 / Ed. Štefan Drug. - Bratislava, 2001. - 160 s. - S. 39-50.
- ŠÚTOVEC, Milan 242
Slovenská sekcia Zväzu československých spisovateľov v rokoch 1949-1950 : Svedectvo zápisnic. - In: Umenie v službách totality 1948-1956 / Ed. Štefan Drug. - Bratislava, 2001. - 160 s. - S. 51-69.
- TICHÝ, Jiří 243
Erfahrungen mit Lehre und Studium an der Medizinischen Fakultät in Prag von 1948 bis 1989. - In: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften / Eds. Thomas Ruzicka aj. - Essen, 2001. - 178 s. - S. 119-123. - Akce: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften [Konferenz]. Düsseldorf. 14.10.1999-16.10.1999.
- UMENIE 244
Umenie v službách totality : 1948-1956 : sondy do problematiky / Ed. Štefan Drug. - Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2001. - 160 s. - Res. něm., angl.
- Viz též 95, 195, 196, 202, 203, 204, 205, 209, 216, 289, 290, 314
- IV.E 1967-1970*
- BENČÍK, Antonín 245
Requiem dla Praskiej Wiosny. - Wrocław : Oficyna Wydawnicza Arboretum, 2002. - 316 s. : fotogr.
- IVANIČKOVÁ, Edita 246
Die Krise der Beziehungen der ČSSR zur DDR im Zusammenhang mit der Intervention von 1968. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 271-283. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.

- UTITZ, Bedřich 247
Im Funkhaus an der Vinohradská. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 82-83.
- Viz též 122, 130, 136, 219, 225, 234, 237, 243, 290
- IV.F 1970-1989*
- BARTUŠKA, Václav 248
Sovetskoje vlijanije na smenu režima v Českoslovačii v 1989 g. - In: Revoljucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe / Otv. red. G. N. Sevostjanov. - Moskva, 2001. - 201 s. - S. 176-181.
- BŘACH, Radko 249
Die Bedeutung des Prager Vertrags von 1973 für die deutsche Ostpolitik. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 285-304. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- GENSCHER, Hans-Dietrich 250
„Eine wahrhaft europäische Freiheitsrevolution - Prager Herbst 1989“. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 87-91.
- PEŠEK, Jan 251
Československo-vatikánske rokovania : Od prelomu rokov 1977-1978 do pádu komunistického režimu. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 280-306. - Res. angl., něm.
- PEŠEK, Jan 252
Pokračovanie československo-vatikánskych rokovaní v rokoch 1970-1977. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 2 (2001), s. 274-293. - Res. angl., něm.
- PETRANSKÝ, Ivan A. 253
Ustálenie cirkevných štruktúr na Slovensku po druhej svetovej vojne a smerovanie k samostatnej cirkevnej provincii roku 1977. - In: Na ceste k štátnej samostatnosti / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2002. - 288 s. - S. 255-266. - Název angl., něm.
- PREČAN, Vilém 254
Čechoslovakija na puti k demokratičeskoj revoljucii. - In: Revoljucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe / Otv. red. G. N. Sevostjanov. - Moskva, 2001. - 201 s. - S. 26-34.
- ŠČERBAKOVA, Julija Aleksandrovna 255
Političeskije sily v čechoslovackoj revoljucii. - In: Revoljucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe / Otv. red. G. N. Sevostjanov. - Moskva, 2001. - 201 s. - S. 169-175.
- ŠIMULČÍK, Ján 256
Žápas o svedomie : hladovka študentov bohosloveckej fakulty v roku 1980. - Prešov : Vydavateľstvo M. Vaška, 2001. - 130 s. : fotogr.
- TŮMA, Oldřich 257
Upadek systemu komunistycznego w Czechosłowacji. - In: Polska 1986-1989: koniec systemu. 1, Referaty. - Warszawa : Trio, 2002. - S. 154-160. - Akce: Polska 1986-1989: koniec systemu [Mezinárodní konference]. Miedzyszyn. 21.10.1999-23.10.1999.
- ŽATKULIAK, Jozef 258
„Normalizačná“ politická línia komunistického režimu a česko-slovenská federácia v rokoch 1969-1989. - In: Na ceste k štátnej samostatnosti / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2002. - 288 s. - S. 245-254. - Název angl., něm.
- Viz též 94, 105, 122, 219, 225, 234, 237, 243, 318, 336
- IV.G 1990-2001*
- APPEL, Hilary 259
Corruption and the Collapse of the Czech Transition Miracle. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 15, č. 3 (2001), s. 528-553.
- BUCHHEIM, Christoph 260
Die Integration der Tschechoslowakei in den RGW [Rat für gegenseitige Wirtschaftshilfe]. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 1 (2001), s. 1-10.
- BŮYŮKAKINCI, Erhan 261
Syndromes and Alternatives for Slovak Foreign Policy : The Process of Restructuring after the „Velvet Divorce“. - In: East European Quarterly. - Roč. 36, č. 1 (2002), s. 79-102.

- ČERMÁK, Vladimír 262
 Češkoje i rossijskoje vuzovskoje obrazovani-
 nije : Processy transformacii i perspektivy
 vzaimosvjazej. - In: Sociokulturnyje trans-
 formacii vtoroj poloviny XX veka v stranach
 Central'noj i Vostočnoj Jevropy / Otv. red.
 N. V. Korovicyna. - Moskva, 2002. - 294 s. -
 S. 289-294. - Akce: Slavjanskij mir v epochu
 sistemnych transformacij vtoroj poloviny
 XX veka [Mezinárodní konference]. Moskva.
 3.2001.
- HANLEY, Seán 263
 Towards Breakthrough or Breakdown? : The
 Consolidation of KSČM as a Neo-Communist
 Successor Party in the Czech Republic. - In:
 The Journal of Communist Studies and Tran-
 sition Politics. - Roč. 17, č. 3 (2001), s. 96-
 116.
- HRNKO, Anton 264
 Vznik Slovenskej republiky 1. januára 1993 :
 Diskusný príspevok. - In: Na ceste k štátnej
 samostatnosti / Zost. Ján Bobák. - Martin,
 2002. - 288 s. - S. 267-275. - Název angl.,
 něm.
- INNES, Abby 265
 Czechoslovakia: the short goodbye. - New
 Haven : Yale University Press, 2001. - xii,
 334 s. : fotogr.
- KOPECKÝ, Petr 266
 Parliaments in the Czech and Slovak re-
 public, party competition and parliamentary
 institutionalization. - Aldershot : Ashgate,
 2001. - xv, 262 s.
- LARISCHOVÁ, Kristina 267
 Die Rolle der mittel- und ostmitteleuropä-
 ischen Staaten im Rahmen des europäischen
 Integrationsprozesses : Die Tschechische Re-
 publik. - In: Ostmitteleuropa zwischen re-
 gionaler Kooperation und europäischer Inte-
 gration / Hrsg. August Pradetto. - Hamburg,
 2002. - 221 s. - S. 113-130. - Akce: Ostmittel-
 europa zwischen regionaler Kooperation und
 europäischer Integration [Workshop].
 Weiden. 2000.
- OSCHLIES, Wolf 268
 Postkommunistische Aufarbeitung in Politik
 und Recht der Tschechoslowakei und ihrer
 Nachfolgestaaten. - In: Kommunistische und
 postkommunistische Parteien in Osteuropa /
 Hrsg. Gerhard Hirscher. - München, 2000. -
 217 s. - S. 7-45.
- PAVLÍČKOVÁ, Helena - 269
 RADVANOVSKÝ, Zdeněk
 Perspektiven der jungen Generation für Eu-
 ropa : Deutsch-tschechische Beziehungen in
 studentischen Arbeiten. - In: Bohemia. -
 Roč. 41, č. 2 (2000), s. 406-409.
- REVOLUTION 270
 Revolution und Recht : Systemtransformation
 und Verfassungsentwicklung in der Tsche-
 chischen und Slowakischen Republik / Hrsg.
 Joseph Marko aj. - Frankfurt a.M. : P. Lang,
 2000. - 502 s.
- STELLUNGNAHME 271
 Stellungnahme der Deutsch-Tschechischen
 Historikerkommission zu den Vertreibungs-
 verlusten : Pressemitteilung vom 17.12.1996.
 - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg
 K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 245-
 247.
- ŠŤUTOVEC, Milan 272
 Demokratické ovzdušie a politický smog :
 rozhovory a state 1989-2001. - Bratislava :
 Kalligram, 2002. - 227 s. - (Domino - Libertas
 et civitas)
- TUČKOVÁ, Nina 273
 Izmenenija v demografičeskom povedenii
 i soznanii naselenija Čechii v 1990-je gody. -
 In: Sociokulturnyje transformacii vtoroj po-
 loviny XX veka v stranach Central'noj i Vos-
 točnoj Jevropy / Otv. red. N. V. Korovicyna.
 - Moskva, 2002. - 294 s. - S. 201-212. - Akce:
 Slavjanskij mir v epochu sistemnych trans-
 formacij vtoroj poloviny XX veka [Meziná-
 rodní konference]. Moskva. 3.2001.
- Viz též 97, 111, 114, 123, 248, 255, 300, 319
- IV.H Více období*
(mimo tituly uvedené pod V.A–G)
- BOJAR, Martin 274
 Ziele der Medizin, Wechsel der Ziele medizi-
 nischer Hochschulen : Erfahrungen in totali-
 tären Staaten und neu entstandenen Demo-
 kratie. - In: Mensch und Medizin in totali-
 tären und demokratischen Gesellschaften /
 Eds. Thomas Ruzicka aj. - Essen, 2001. -
 178 s. - S. 161-170. - Akce: Mensch und Me-
 dizin in totalitären und demokratischen Ge-
 sellschaften [Konference]. Düsseldorf.
 14.10.1999-16.10.1999.

BRANDES, Detlef 275
Herrschaftssysteme und tschechische Gesellschaft 1938-1989. - In: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften / Eds. Thomas Ruzicka aj. - Essen, 2001. - 178 s. - S. 33-41. - Akce: Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften [Konferenz]. Düsseldorf. 14.10.1999-16.10.1999.

ČAPLOVIČ, Dušan 276
XX. storočie - storočie intolerancie. - In: Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti. - Bratislava, 2001. - 116 s. - S. 7-33. - Akce: Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti [Vedecký seminár]. Bratislava. 2.9.2000.

Der GRENZGÄNGER 277
Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen : František Černý zum 70. Geburtstag / Hrsg. Rolf Kasiske und Eva Profousová. - Berlin : Europäische Akademie, 2001. - 146 s. : fotogr.

CHRONOLOGIE 278
Chronologie de l'histoire tchèque au XXe siècle. - In: Les Tchèques au XXe siècle / Coord. Antoine Marès. - Paris, 2000. - 64 s. - S. 57-64.

MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 279
Čechoslovačská historiografija : Peripetii dviženija i „barchatnoj revolucii“ (1945-1989 gg.). - In: Revolucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe / Otv. red. G. N. Sevostjanov. - Moskva, 2001. - 201 s. - S. 147-168.

ŠTYRSKÝ, Vít 280
Währungsreformen in der Tschechoslowakei : Eine Analyse der Komplikationen / Vít Styrsky. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 50, č. 1 (2001), s. 26-47.

TÄUBNER, Tanja 281
Wo ein Gedanke ist : welche Transzendenz hinterließ der Sozialismus? : das Erbe der tschechischen Intellektuellen : Magisterarbeit. - Leipzig : Institut für Politikwissenschaft der Universität, 2002. - 101 s.

WALLAT, Josefina 282
Tschechien und Slowakei. - In: Europa-Handbuch / Hrsg. Werner Weidenfeld. - Bonn, 1999. - 960 s. - S. 233-252.

ŽEŇUCH, Peter 283
K dejinám podkarpatských a východoslovenských Rusínov. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 3 (2001), s. 501-514. - Res. angl.

V. Tematická část

V.A Střední / východní Evropa

AUER, Stefan 284
Nationalism in Central Europe : A Chance or a Threat for the Emerging Liberal Democratic Order? - In: East European Politics and Societies. - Roč. 14, č. 2 (2000), s. 213-245.

BALUT, Aleš - CABADA, Ladislav 285
Postcommunist Parties : Comparison between the Development of the Slovene Communist Association and the Communist Party of Czechoslovakia. - In: Teorija in Praksa. - Roč. 37, č. 4 (2000), s. 749-766.

BARANY, Zoltan 286
The Socio-economic Impact of Regime Change in Eastern Europe : Gypsy Marginality in the 1990s. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 15, č. 1 (2001), s. 64-113. - Akce: Post Cold-War Populism in Europe : A Threat to Liberal Democracy? [An EEPS Round Table]. Berkeley. 2001.

BEREND, Ivan T. 287
The „Crisis Zone“ Revisited : Central and Eastern Europe in the 1990s. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 15, č. 2 (2001), s. 250-268. - Akce: Transition and Its Dissenters [An EEPS Round Table]. Berkeley. 2001.

BOYER, Christoph 288
Arbeiter im Staatssozialismus : Ein Leitfaden in theoretischer Absicht. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 209-219.

CENTRAENO-VOSTOČNAJA 289
Central'no-vostočnaja Jevropa vo vtoroj polovine XX veka. 1, Stanovlenije „real'nogo socializma“, 1945-1965. / Gl. red. A. D. Nekipelov. - Moskva : Nauka, 2000. - 488 s.

DELI, Peter 290
Esprit and the Soviet Invasions of Hungary and Czechoslovakia. - In: Contemporary European History. - Roč. 9, č. 1 (2000), s. 39-58.

EDUCATION 291
Education and Civic Culture in Post-Communist Countries / Ed. Stephen Webber, Ilkka Liikanen. - Basingstoke : Palgrave, 2001. - xv, 283 s. - (Studies in Russia and East Europe)

- FELDMAN, Dmitrij Michajlovič 292
 Rossija i Vostočnaja Jevropa : Od „cholodnoj vojny“ k novomu mirovomu porjadku. - In: Revolucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe / Otv. red. G. N. Sevostjanov. - Moskva, 2001. - 201 s. - S. 56-63.
- FLOOD, Patrick J. 293
 Abortion and the Right to Life in Post-Communist Eastern Europe and Russia. - In: East European Quarterly. - Roč. 36, č. 2 (2002), s. 191-226.
- FRANZEN, K. Erik 294
 Die Vertriebenen : Hitlers letzte Opfer. - Berlin : Propyläen, 2001. - 288 s. : fotograf.
- GIBIANSKIJ, Leonid Ja. 295
 SSSR, Vostočnaja Jevropa i formirovanije sovsetskogo bloka. - In: Totalitarizm : Istoričeskij opyt Vostočnoj Jevropy / Otv. red. V. V. Mar'jina. - Moskva, 2002. - 221 s. - S. 16-37.
- GÖKAY, Bülent 296
 Eastern Europe since 1970. - Harlow : Pearson Education, 2001. - xx, 171 s. - (Seminar studies in history)
- GOTOVSKA-HENZE, Teodoritchka 297
 Grenze und Bündnisse : Die kleine Entente nach dem Ersten Weltkrieg. - In: Veľká politika a malé regiony / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 49-57. - Res. slov. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- GRZYMAŁA-BUSSE, Anna 298
 The Organizational Strategies of Communist Parties in East Central Europe, 1945-1989. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 15, č. 2 (2001), s. 421-453. - Akce: Transition and Its Dissenters [An EEPS Round Table]. Berkeley. 2001.
- HARBULOVÁ, Ľubica 299
 Miesto karpatoruskej otázky v zahraničnopolitických akvitách vlády A. V. Kolčaka. - In: Veľká politika a malé regiony / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 104-119. - Res. něm. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- HEPPNER, Harald 300
 Ethno-demographische Umbrüche in den Karpatenstädten und die große Politik 1918-1940. - In: Veľká politika a malé regiony / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 22-29. - Res. slov. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- HEUMOS, Peter 301
 Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung : Industriearbeiter in der Tschechoslowakei, der DDR und in Polen. - In: Bohemia. - Roč. 42, č. 2 (2001), s. 205-208.
- HÖHNE, Steffen 302
 Mitteleuropa : Zur konzeptuellen Karriere eines kulturpolitischen Begriffs. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 279-294. - Res. angl., franc., čes.
- IGRICKIJ, Jurij I. 303
 Vostočnojevropejskaja region-sistema i vne-sistemnaja Vostočnaja Jevropa : Predely istoričeskogo bytija. - In: Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranach Central'noj i Vostočnoj Jevropy / Otv. red. N. V. Korovicyna. - Moskva, 2002. - 294 s. - S. 61-68. - Akce: Slavjanskij mir v epochu sistemnych transformacij vtoroj poloviny XX veka [Mezinárodní konference]. Moskva. 3.2001.
- JANOS, Andrew C. 304
 From Eastern Empire to Western Hegemony : East Central Europe under Two International Regimes. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 15, č. 2 (2001), s. 221-249. - Akce: Transition and Its Dissenters [An EEPS Round Table]. Berkeley. 2001.
- JAŽBOROVSKAJA, Inessa Sergejevna 305
 Poliitičeskije podchody k problematike transformacii obščestvennogo ustrojstva v stranach Central'noj i Jugo-Vostočnoj Jevropy. - In: Revolucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe / Otv. red. G. N. Sevostjanov. - Moskva, 2001. - 201 s. - S. 192-202.
- JELINEK, Yeshajahu A. 306
 Antisemitizmus v postkomunistickej východnej Európe a štát Izrael. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 145-159. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.

- KOMMUNISTISCHE 307
 Kommunistische und postkommunistische Parteien in Osteuropa : ausgewählte Fallstudien / Hrsg. Gerhard Hirscher. - München : Hans-Seidel-Stiftung, 2000. - 217 s. - (Argumente und Materialien zum Zeitgeschehen ; 14)
- KOPYŠ, Tadeusz 308
 Die Haltung der tschechischen und polnischen Eliten zur Mitteleuropa-Konzeption Friedrich Naumanns. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 326-342. - Res. angl., franc., čes.
- KOROVICYNA, Natal'ja V. 309
 Čelovek i obščestvo v dvuch sistemnyh transformacijach Central'noj i Vostočnoj Jevropy : Vmesto predislovija. - In: Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranach Central'noj i Vostočnoj Jevropy / Otv. red. N. V. Korovicyna. - Moskva, 2002. - 294 s. - S. 7-17. - Akce: Slavjanskij mir v epochu sistemnyh transformacij vtoroj poloviny XX veka [Mezinárodní konference]. Moskva. 3.2001.
- KOROVICYNA, Natal'ja Vasil'jevna 310
 „Barchatnyje“ revoljucii kak fenomen massovogo soznaniija Vostočnojevropejcev. - In: Revoljucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe / Otv. red. G. N. Sevostjanov. - Moskva, 2001. - 201 s. - S. 43-55.
- KOTOWSKI, Albert S. 311
 Karpatenukraine als Objekt europäischer Politik 1938-1939. - In: Veľká politika a malé regióny / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 157-175. - Res. slov. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priestor v medzivojnom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2001.
- LUČKINA, Ljudmila S. 312
 Ekonomičeskoje povedenije domašnych chozjajstv v uslovijach transformacii. - In: Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranach Central'noj i Vostočnoj Jevropy / Otv. red. N. V. Korovicyna. - Moskva, 2002. - 294 s. - S. 158-168. - Akce: Slavjanskij mir v epochu sistemnyh transformacij vtoroj poloviny XX veka [Mezinárodní konference]. Moskva. 3.2001.
- MACHONIN, Pavel 313
 Social'naja transformacija i modernizacija v Srednej Jevrope. - In: Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranach Central'noj i Vostočnoj Jevropy / Otv. red. N. V. Korovicyna. - Moskva, 2002. - 294 s. - S. 19-27. - Akce: Slavjanskij mir v epochu sistemnyh transformacij vtoroj poloviny XX veka [Mezinárodní konference]. Moskva. 3.2001.
- MOSKVA 314
 Moskva i Vostočnaja Jevropa : stanovenije političeskich režimov sovetskogo tipa : 1949-1953 : očerki istorii / Avt. T. V. Volokitina, Galina P. Muraško, Albina F. Noskova, T. A. Pokivajlova. - Moskva : Rossijskaja političeskaja enciklopedija, 2002. - 683 s. : fotogr.
- MUNRO, Neil 315
 Post-Communist Regime Support in Space and Time Context. - In: The Journal of Communist Studies and Transition Politics. - Roč. 18, č. 2 (2002), s. 103-125.
- MURAŠKO, Galina P. - 316
 NOSKOVA, Albina F.
 Vostočnaja Jevropa na rubeže 40-50-ch godov XX veka : Vzgljad istorika čerez desjať let posle kracha kommunističeskich režimov. - In: Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranach Central'noj i Vostočnoj Jevropy / Otv. red. N. V. Korovicyna. - Moskva, 2002. - 294 s. - S. 28-35. - Akce: Slavjanskij mir v epochu sistemnyh transformacij vtoroj poloviny XX veka [Mezinárodní konference]. Moskva. 3.2001.
- NOVOPAŠIN, Jurij Stepanovič 317
 Jevropejskoje slavjanstvo kak osnova poslednjennogo razvitija vostočnojevropejskogo regiona: za i protiv. - In: Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranach Central'noj i Vostočnoj Jevropy / Otv. red. N. V. Korovicyna. - Moskva, 2002. - 294 s. - S. 36-45. - Akce: Slavjanskij mir v epochu sistemnyh transformacij vtoroj poloviny XX veka [Mezinárodní konference]. Moskva. 3.2001.
- NOVOPAŠIN, Jurij Stepanovič 318
 Vostočnojevropejskije revoljucii 1989 g. : Problemy izučeniija. - In: Revoljucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe / Otv. red. G. N. Sevostjanov. - Moskva, 2001. - 201 s. - S. 11-25.

- ORENSTEIN, Mitchell A. 319
Out of the red : building capitalism and democracy in postcommunist Europe. - Ann Arbor : University of Michigan Press, 2001. - xiv, 166 s. - (Development and inequality in the market economy)
- ORLOVA, Irina B. 320
Osnovnyje demografičeskije tendencii v razvitii stran Vostočnoj Jevropy. - In: Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranah Central'noj i Vostočnoj Jevropy / Otv. red. N. V. Korovicyna. - Moskva, 2002. - 294 s. - S. 169-181. - Akce: Slavjanskij mir v epochu sistemnyh transformacij vtoroj poloviny XX veka [Mezinárodní konference]. Moskva. 3.2001.
- POZNAŃSKI, Kazimierz Z. 321
Building Capitalism with Communist Tools : Eastern Europe's Defective Transition. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 15, č. 2 (2001), s. 320-355. - Akce: Transition and Its Dissenters [An EEPS Round Table]. Berkeley. 2001.
- PRADETTO, August 322
Mitteleuropa zwischen nationaler Identitätsfindung, regionaler Kooperation und europäischer Integration : Eine Einleitung. - In: Ostmitteleuropa zwischen regionaler Kooperation und europäischer Integration / Hrsg. August Pradetto. - Hamburg, 2002. - 221 s. - S. 9-20 - Akce: Ostmitteleuropa zwischen regionaler Kooperation und europäischer Integration [Workshop]. Weiden. 2000.
- PRIDHAM, Geoffrey 323
Coalition Behaviour in New Democracies of Central and Eastern Europe : The Case of Slovakia. - In: The Journal of Communist Studies and Transition Politics. - Roč. 18, č. 2 (2002), s. 75-102.
- REVOLJUCII 324
Revoljucii 1989 goda v stranah Central'noj (Vostočnoj) Jevropy : vzgljad čerez desjatiletije = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe: View a Decade After / Otv. red. G.N. Sevost'janov. - Moskva : Nauka, 2001. - 201 s. - (20. vek v dokumentach i issledovanijach) - Akce: Revoljucii 1989 goda v stranah Central'noj (Vostočnoj) Jevropy [Meždunarodnaja konferencija]. Moskva. 11.1999.
- ROBERTS, Kenneth 325
Molodoj čelovek načala novogo tysjačeljetija v Vostočnoj i Zapadnoj Jevrope : Kak i počemu pojavljajutsja passivnyje, no začastuju serdityje graždane. - In: Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranah Central'noj i Vostočnoj Jevropy / Otv. red. N. V. Korovicyna. - Moskva, 2002. - 294 s. - S. 268-279. - Akce: Slavjanskij mir v epochu sistemnyh transformacij vtoroj poloviny XX veka [Mezinárodní konference]. Moskva. 3.2001.
- SELVAGE, Douglas 326
The Warsaw Pact and Nuclear Nonproliferation : 1963-1965. - Washington : Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2001. - 46 s. - (Working Paper ; No. 32)
- SCHULZE WESSEL, Martin 327
Historismus und konkurrierende kirchliche und konfessionelle Geschichtsdeutungen in Ostmittel- und Osteuropa zwischen den Weltkriegen. - In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 141-154.
- SCHWARZ, Karl 328
Der Untergang der Donaumonarchie und seine Auswirkungen auf den Protestantismus : Ein Überblick. - In: Vel'ká politika a malé regiony / Zost. Peter Švorc. - Prešov ; Graz, 2002. - 321 s. - S. 30-48. - Res. slov. - Akce: Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch : Karpatský priester v medzivojnovom období (1918-1939) [Mezinárodní konference]. Prešov. 10.10.2001-12.10.2002.
- SOCIOKUL'TURNYJE 329
Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranah Central'noj i Vostočnoj Jevropy / Otv. red. N. V. Korovicyna. - Moskva : Institut slavjanovedenija RAN, 2002. - 294 s. - Akce: Slavjanskij mir v epochu sistemnyh transformacij vtoroj poloviny XX veka: meždisciplinarnyj podchod [Konferencija]. Moskva. 3.2001.
- ŠTYKALIN, A. S. 330
Sovetskaja propaganda i nastroyeniya intelligencii stran Central'noj Jevropy : vtoraja polovina 1940-ch godov. - In: Totalitarizm: Istoričeskij opyt Vostočnoj Jevropy / Otv. red. V. V. Mar'jina. - Moskva, 2002. - 221 s. - S. 38-60.

- SUBBOTIN, Andrej Aleksandrovič 331
Stroitel'stvo jedinoy Jevropy kak impul's k padeniju „kommunističeskich“ režimov. - In: Revolucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe / Otv. red. G. N. Sevostjanov. - Moskva, 2001. - 201 s. - S. 82-88.
- THER, Philipp 332
Geschichte und Nation im Musiktheater Deutschlands und Ostmitteleuropas. - In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. - Roč. 50, č. 2 (2002), s. 119-140.
- TOTALITARIZM 333
Totalitarizm : istoričeskij opyt Vostočnoj Jevropy : demokratičeskoje intermecco s kommunističeskim finalom : 1944-1948 / Otv. red. V. V. Mar'jina. - Moskva : Nauka, 2002. - 221 s. - Soub. angl. název.
- VAGO, Raphael 334
Antisemitizmus a politika v postkomunističeskej srednej a východnej Európe. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 15-26. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- ZADOROŽNJUK, Ella Grigor'jevna 335
Revolucii 1989 g. i processy stanovlenija novoj regional'noj identičnosti Central'noj Jevropy : Po archivnym materialam. - In: Revolucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe / Otv. red. G. N. Sevostjanov. - Moskva, 2001. - 201 s. - S. 64-81.
- ŽELICKI, Bela Jožefovič 336
Obščaja erozija „real'nogo socializma“ i Vengrija konca 80-ch godov : Predposylki i pričiny revolucionnoj lomki. - In: Revolucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy = Revolutions of 1989 in the Countries of Central (Eastern) Europe / Otv. red. G. N. Sevostjanov. - Moskva, 2001. - 201 s. - S. 89-98.
- Viz též 33, 70, 73, 78, 81, 83, 121, 268, 379
- V.B Československé a české vztahy se zahraničím
(mimo titulů uvedené pod V.C a D)
- KAMIŃSKI, Marek Kazimierz 337
Konflikt polsko-czeski 1918-1921. - Warszawa : Neriton, 2001. - 476 s., il., mp.
- Viz též 166, 170, 216, 236, 251, 394
- V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
- ABRAHÁM, Samuel 338
Pokus o analýzu slovenskej spoločnosti alebo Koniec šedej zóny. - Bratislava : Kalligram, 2002. - 264 s.
- BAJCAR, Róbert 339
Vývoj národného povedomia a jeho atribútov u zahraničných Slovákov. - In: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska. 1. - Nitra, 2001. - 202 s. - S. 36-40. - Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.06.2001.
- BARANOVÁ, Daniela 340
Postoje evanjelickej cirkvi k antisemitizmu na Slovensku v 20. storočí. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 217-229. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- ČUCHRANOVÁ, Darina 341
Informácia versus intolerancia. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 257-263. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- DUBOVSKÝ, Ján Milan 342
Akcia rehoľníčky : snahy komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1949-1989 odstrániť do roku 2000 ženské rehole a kongregácie z verejného života. - Martin : Matica slovenská, 2001. - 325 s. : fotogr. - Res. angl. a něm.
- DULLOVÁ, Valéria 343
Poznávanie minulosti je neľahké. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 265-271. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.

- GAJDOŠ, Andrej 344
Slováci v zahraničí a ich antiasimilačné možnosti. - In: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska. 2. - Nitra, 2001. - 198 s. - S. 31-38. - Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.6.2001.
- GBÚROVÁ, Marcela 345
K niektorým zdrojom a prejavom intolerancie. - In: Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti. - Bratislava, 2001. - 116 s. - S. 35-42. - Akce: Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti [Vedecký seminár]. Bratislava. 2.9.2000.
- HORVÁTHOVÁ, Alena 346
Postavenie slovenských občanov rómskeho pôvodu. - In: Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti. - Bratislava, 2001. - 116 s. - S. 99-101. - Akce: Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti [Vedecký seminár]. Bratislava. 2.9.2000.
- HUDEC, Jozef 347
Intelektuálny potenciál Slovenska. - In: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska. 1. - Nitra, 2001. - 202 s. - S. 78-84. - Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.6.2001.
- KRASNOVSKÝ, Branislav 348
Vývoj petrochemického priemyslu na Slovensku v období 1895-1948. - In: Historický časopis. - Roč. 50, č. 3 (2002), s. 493-511. - Res. angl.
- MATHÉ, Svätoslav 349
Slovenská politika v rokoch 1848-1993. - Martin : Matica slovenská, 2001. - 170 s. : fotogr.
- NA CESTE 350
Na ceste k štátnej samostatnosti : na pamiatku 140. výročia Memoranda národa slovenského / Zost. Ján Bobák. - Martin : Matica slovenská, 2002. - 288 s.
- OSCHLIES, Wolf 351
Die Kommunistische Partei der Slowakei. - In: Kommunistische und postkommunistische Parteien in Osteuropa / Hrsg. Gerhard Hirscher. - München, 2000. - 217 s. - S. 47-66.
- RYCHLÍK, Jan 352
K problematike slovensko-českých vzťahov v rokoch 1918-1945 : Odpoveď Ladislavovi Suškovi. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 1 (2001), s. 130-135. - Polem. k: Češi a Slováci ve 20. stolytí : Československé vzťahy 1914-1945 / Jan Rychlík / Ladislav Suško // In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 540-547.
- SLNEKOVÁ, Veronika 353
Antisemitizmus - holokaust : Výskum a školská prax : Správa o výskume a výučbe holokaustu na katedre histórie FF UKF v Nitre. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 245-256. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- SLOVENSKO 354
Slovensko 2001 : súhrnná správa o stave spoločnosti / Ed. Miroslav Kollár a Grigorij Mešežnikov. - Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2001. - 899 s. - (Slovensko v pohybe) - Res. angl.
- SPITZER, Martin 355
Antisemitizmus a kresťanstvo na Slovensku koncom 20. storočia. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 211-215. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- STOLÁRIK, M. Mark 356
The Painful Birth of Slovak Historiography in the 20th Century. - In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. - Roč. 50, č. 2 (2001), s. 161-187. - Res. angl.
- ŠPETKO, Jozef 357
Líšky kontra ježe : slovenská politická emigrácia 1948-1989 : analýzy a dokumenty. - Bratislava : Kalligram, 2002. - 349 s.
- TAJTÁK, Ladislav 358
Východné Slovensko ako regionálny fenomén. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 2 (2001), s. 307-329. - Res. angl., něm.
- TKÁČ, Marián 359
Hospodárske súvislosti národného povedomia Slovákov. - In: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska. 2. - Nitra, 2001. - 198 s. - S. 150-167. - Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.6.2001.

- VONTORČÍK, Emil 360
Útok na národný etický základ. - In: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska. 1. - Nitra, 2001. - 202 s. - S. 178-184. - Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.6.2001.
- ZALA, Boris 361
Slovensko a Rómovia. - In: Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti. - Bratislava, 2001. - 116 s. - S. 91-97. - Akce: Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti [Vedecký seminár]. Bratislava. 2.9.2000.
- ZEMKO, Milan 362
Slovensko - krajina v medzičase : výber zo štúdií a článkov. - Bratislava : Kalligram, 2002. - 370 s.
- ZRUBEC, Ladislav 363
Reflexia historického vedomia Slovákov : Od najstarších čias. - In: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska. 1. - Nitra, 2001. - 202 s. - S. 166-170. - Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.6.2001.
- Viz též 1, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 22, 25, 35, 42, 51, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 76, 85, 88, 114, 118, 119, 122, 137, 141, 142, 144, 147, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 161, 164, 165, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 175, 177, 179, 180, 181, 183, 186, 189, 190, 195, 204, 206, 209, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 238, 239, 240, 241, 242, 253, 256, 258, 261, 264, 265, 266, 272, 323, 374, 375, 384, 385, 388
- V.D Česko/československo-německé vztahy
- BEGEGNUNG 364
Begegnung und Konflikt : Schlaglichter auf das Verhältnis von Tschechen, Slowaken und Deutschen 1815-1989 : Beiträge aus den Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission / Hrsg. Jörg K. Hoensch, Hans Lemberg. - Essen : Klartext, 2001. - 327 s. - (Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission ; Bd. 12) (Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa ; Bd. 20)
- BECHER, Peter 365
Böhmisch und europäisch zugleich. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 21-22.
- HANDL, Vladimír 366
Auf dem Weg zu Normalität und Partnerschaft : Deutsch-tschechische Beziehungen aus tschechischer Sicht. - In: Ostmitteleuropa zwischen regionaler Kooperation und europäischer Integration / Hrsg. August Pradetto. - Hamburg, 2002. - 221 s. - S. 23-37. - Akce: Ostmitteleuropa zwischen regionaler Kooperation und europäischer Integration [Workshop]. Weiden. 2000.
- HIPP, Markus 367
Boschka oder vom Bohren dicker Bretter zwischen Deutschen und Tschechen. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 26-27.
- HUDALLA, Anneke 368
Menschen in böhmischen Dörfern : Warum die Deutschen keine Vorstellung von den Tschechen haben. - In: Ostmitteleuropa zwischen regionaler Kooperation und europäischer Integration / Hrsg. August Pradetto. - Hamburg, 2002. - 221 s. - S. 39-59. - Akce: Ostmitteleuropa zwischen regionaler Kooperation und europäischer Integration [Workshop]. Weiden. 2000.
- KLERMANN, Christoph 369
Flucht und Vertreibung im 20. Jahrhundert : ein zeitgeschichtlicher Abriss. - In: Landschaften der Erinnerung / Hrsg. Elke Mehner. - Frankfurt a.M., 2001. - 464 s. - S. 14-40.
- MAJEWSKI, Piotr M. 370
Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach. - Warszawa : DiG, 2001. - 356 s. : mp.
- SZKLORZ, Richard 371
„To máme po Němcích“, das haben wir von den Deutschen. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 15-20.

- VIERHAUS, Rudolf 372
„Historisierung“ als Gegenwartsbewältigung : Das Deutsch-tschechische Verhältnis 1918-1989. - In: Begegnung und Konflikt / Eds. Jörg K. Hoensch aj. - Essen, 2001. - 327 s. - S. 13-21. - Akce: Begegnung und Konflikt [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission]. Marburg. 2.2001.
- VOMÁČKOVÁ, Lenka - ŘÍHA, Pavel 373
Flucht und Vertreibung in der tschechischen Literatur. - In: Landschaften der Erinnerung / Hrsg. Elke Mehnert. - Frankfurt a.M., 2001. - 464 s. - S. 331-341.
- Viz též 54, 115, 117, 123, 131, 148, 158, 159, 177, 197, 198, 199, 200, 206, 208, 210, 215, 217, 246, 249, 250, 269, 271, 390, 401
- V.E Židé v Československu*
- FATRANOVÁ, Gila 374
Životnosť antisemitských javov. - In: . - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- MEŠŤAN, Pavol 375
Niektoré špecifické podmienky reprodukcie negatívneho stereotypu Žida na Slovensku po roku 1989. - In: Acta Judaica Slovaca. - Roč. 6, (2000), s. 177-189. - Akce: Antisemitizmus na konci 20. storočia [Konferencia]. Nitra. 15.5.2000-17.5.2000.
- WASSERSTEIN, Bernard 376
Europa ohne Juden : das europäische Judentum seit 1945. - München : List, 2001. - 453 s.
- Viz též 30, 62, 89, 90, 124, 125, 126, 127, 132, 174, 181, 182, 186, 190, 377, 378, 381
- V.F Osobnosti, biografie*
- LEO BAECK 377
Leo Baeck 1873-1956 : aus dem Stamme von Rabbinern / Hrsg. Georg Heuberger, Fritz Backhaus. - Frankfurt a.M. : Jüdischer Verl., 2001. - 271 s. : fotogr.
- BENJAMIN, Arthur C. 378
Faces in the smoke : the story of Josef Perl / Rev. and ed. by Frances Kahan, Sylvia Perl. - Bushey Heath : S. Perl, 2001. - 151 s., il., mp.
- BREDER, Jens 379
Die Rolle Rußlands in den Europa-Konzeptionen von Friedrich Naumann und Tomáš Garrigue Masaryk. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 343-363. - Res. angl., franc., čes.
- DEPRETTO, Catherine 380
R. Jakobson et la relance de l'Opojaz. - In: Prague entre l'Est et l'Ouest / Éd. Milan Burda. - Paris, 2001. - 137 s. - S. 64-82.
- EMMANUEL, Muriel - GISSINGOVÁ, Věra 381
Nicholas Winton and the rescued generation : save one life, save the world. - London : Vallentine Mitchell, 2002. - xxii, 193 s., il.
- GLETTLER, Monika - MÍŠKOVÁ, Alena 382
Prager Professoren 1938-1948 : Zwischen Wissenschaft und Politik. - Essen : Klartext, 2001. - 682 s.
- Milan HODŽA 383
Milan Hodža : štátnik a politik / Miroslav Pekník a kol. - 3. vyd. - Bratislava : Veda, 2002. - 383 s. : fotogr. - Akce: Milan Hodža [Konferencia]. Bratislava. 15.9.1992-17.9.1992.
- JANKOVIČ, Vojtech 384
Čím sa prevínil Dr. Tiso? - In: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska. 2. - Nitra, 2001. - 198 s. - S. 77-79. - Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.6.2001.
- JENČÍKOVÁ, Eva 385
Faktografia života a tvorba Leopolda Laholu (1919-1968). - In: Umenie v službách totality 1948-1956 / Ed. Štefan Drug. - Bratislava, 2001. - 160 s. - S. 107-114.
- KARVAŠ, Milan 386
Můj otec Imrich Karvaš : život a dielo národohospodára, ktorý dosiahol na vrchol i celkom na dno. - Budmerice : Rak, 2001. - 151 s. : fotogr. - (Osudy)
- KASISKE, Rolf 387
Der Wegbereiter [František Černý] aus Prag. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 9-11.

- KÁZMEROVÁ, Lubica - 388
KATUNINEC, Milan
Žurnalistická činnosť Karola Sidora v prvej polovici dvadsiatych rokoch 20. storočia. - In: Historický časopis. - Roč. 49, č. 4 (2001), s. 621-634. - Res. angl., něm.
- KLÍMA, Ivan 389
The life and work of Karel Capek. - North Haven : Catbird Press, 2002. - 266 s.
- KROLOP, Kurt 390
Der richtige Mann an der rechten Stelle [František Černý]. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 35.
- LOEWENSTEIN, Bedřich 391
Der unpolitische Politiker Tomáš G. Masaryk (1850-1937). - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 261-278. - Res. angl., franc., čes.
- MACEK, Václav 392
Štefan Uher 1930-1993. - Bratislava : Slovenský filmový ústav, 2002. - 293 s. : fotogr.
- MATZNER, Gabriele 393
František Černý : Der Gesandte, der aus der Kälte kam. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 97-98.
- RÜHMKORF, Christian 394
„Volkswerdung durch Mythos und Geschichte“ : Die deutsch-slawischen Beziehungen bei Friedrich Naumann und T. G. Masaryk. - In: Bohemia. - Roč. 41, č. 2 (2000), s. 295-325. - Res. angl., franc., čes.
- SOUBIGOU, Alain 395
Le président Tomáš Garrigue Masaryk, la démocratie par les actes (1918-1935). - In: Les Tchèques au XXe siècle / Coord. Antoine Marès. - Paris, 2000. - 64 s. - S. 17-25.
- STEINBACH, Erika 396
Kde domov můj. - In: Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen / Hrsg. Rolf Kasiske. - Berlin, 2001. - 146 s. - S. 12-14.
- VOISINE-JECHOVÁ, Hana 397
Apport de Jakobson aux études littéraires comparées. - In: Prague entre l'Est et l'Ouest / Éd. Milan Burda. - Paris, 2001. - 137 s. - S. 97-113.
- ZEMANOVÁ, Mirka 398
Janáček : a composer's life. - Boston : Northeastern Univ. Press, 2002. - xiv, 352 s.
- Viz též 214
- V.G Kultura, umění, literatura*
- BURIAN, Jarka M. 399
Leading creators of twentieth-century Czech theatre. - London : Routledge, 2002. - xxi, 225 s.
- CZECH 400
Czech photographic avant-garde, 1918-1948 / Ed. Vladimír Birgus. - Cambridge : MIT Press, 2002. - 311 s.
- LANDSCHAFTEN 401
Landschaften der Erinnerung : Flucht und Vertreibung aus deutscher, polnischer und tschechischer Sicht / Hrsg. Elke Mehnert. - Frankfurt a.M. : P. Lang, 2001. - 464 s. - (Studien zur Reiseliteratur- und Imagologie-forschung ; Bd. 5)
- NEUBERT, Reiner 402
„Erde, mei lieve Heemt...“ : Flucht und Vertreibung in ausgewählter neuerer deutscher und tschechischer Kinder- und Jugendliteratur. - In: Landschaften der Erinnerung / Hrsg. Elke Mehnert. - Frankfurt a.M., 2001. - 464 s. - S. 316-330.
- SVAŠEK, Maruška 403
Contacts : Social Dynamics in the Czechoslovak State-Socialist Art World. - In: Contemporary European History. - Roč. 11, č. 1 (2002), s. 67-86.
- Viz též 39, 60, 77, 87, 174, 195, 204, 207, 210, 220, 221, 223, 230, 232, 238, 241, 242, 244, 332, 373, 385, 392

JMENNÝ REJSTŘÍK

- ABRAHÁM, Samuel 338
 ALBERTY, Július 1
 ANDĚL, Michal 139
 APPEL, Hilary 259
 ARENBERGER, Peter 219
 ASELIUS, Gunnar 41
 AUCOUTURIER, Michel 140
 AUER, Stefan 284
 BACKHAUS, Fritz 377
 BAĎURÍK, Jozef 2
 BAECK, Leo 377
 BAJCAR, Róbert 339
 BAKOŠ, Vladimír 220
 BALUT, Aleš 285
 BARANOVÁ, Daniela 340
 BARANY, Zoltan 286
 BARNOVSKÝ, Michal 3
 BARTLOVÁ, Alena 4, 141
 BARTOŠEK, Fraňo 142
 BARTUŠKA, Václav 248
 BECHER, Peter 365
 BENČÍK, Antonín 245
 BENEŠ, Edvard 120, 214
 BENJAMIN, Arthur C. 378
 BEREND, Ivan T. 287
 BÍLIK, René 221
 BIRGUS, Vladimír 400
 BLAIVE, Muriel 194
 BLODIG, Vojtěch 174
 BLOSS, Jochen 123
 BOBÁK, Ján 175, 350
 BOJAR, Martin 274
 BOLDYŽAR, Mychajlo 143
 BOMBÍKOVÁ, Petra 195
 BOYER, Christoph 288
 BRANDES, Detlef 176, 275
 BREDER, Jens 379
 BRENNER, Christiane 31, 32
 BREUER, Alexander 124
 BŘACH, Radko 249
 BUCHENAU, Klaus 33
 BUCHHEIM, Christoph 260
 BURIAN, Jarka M. 399
 BŮYŮKAKINCI, Erhan 261
 BUZALKA, Michal 68, 222
 BYSTRICKÝ, Valerián 5, 180
 CABADA, Ladislav 285
 CORNELISSEN, Christoph 34
 ČAPEK, Karel 389
 ČAPLOVIČ, Dušan 72, 276
 ČAPLOVIČ, Miloslav 144
 ČECH, Pavel 139
 ČERMÁK, Vladimír 262
 ČERNÝ, František 123, 136, 277, 387, 390, 393, 396
 ČÍČ, Milan 114, 137
 ČIČAJ, Viliam 35
 ČOREJOVÁ, Jozefína 48
 ČUCHRANOVÁ, Darina 341
 DANILÁK, Michal 6, 145, 170
 DEÁK, Ladislav 116
 DELI, Peter 290
 DENNES, Maryse 146
 DEPRETTO, Catherine 380
 DOBROTKOVÁ, Marta 147
 DOLEZEL, Stephan 148
 DRUG, Štefan 105, 223, 244
 DUBAYOVÁ, Mária 108
 DUBOVSKÝ, Ján Milan 342
 DUDÁŠOVÁ, Jana 190
 DULLOVÁ, Valéria 343
 DUTLINGER, Anne D. 174
 DZIKOWSKA, Elźbieta 87
 EMMANUEL, Muriel 381
 ERICSON, Lars 41
 FATRANOVÁ, Gila 374
 FAURE, Justine 196
 FEEDMAN, Dmitrij Michajlovič 292
 FERENCŮHOVÁ, Bohumila 7, 36, 149
 FLOOD, Patrick J. 293
 FONTAINE, Jacqueline 150
 FRANZEN, K. Erik 37, 38, 91, 294
 FRIISOVÁ, Jana Renée 125
 FRITZ, Susanne 39, 40
 FROMMER, Benjamin 197, 198
 FURET, François 138
 GABZDILOVÁ, Soňa 177, 199
 GAJDOŠ, Andrej 344
 GBŮROVÁ, Marcela 109, 345
 GENSCHER, Hans-Dietrich 250
 GIBIANSKIJ, Leonid Ja. 295
 GISSINGOVÁ, Věra 381
 GLASSHEIM, Eagle 200

- GLETTLER, Monika 382
 GOJDIČ, Pavol 222
 GÖKAY, Bülent 296
 GOLDSTÜCKER, Eduard 134
 GORBAČOV, Michail 135
 GÓRNY, Maciej 8
 GOTOVSKA-HENZE, Teodoritchka 297
 GRZYMAŁA-BUSSE, Anna 298
 HABEL, Fritz Peter 178
 HABOVŠŤIAK, Anton 222
 HAHNOVÁ, Eva 201
 HÁJKOVÁ, Michaela 174
 HANDL, Vladimír 366
 HANLEY, Seán 263
 HARASKO, Alois 117
 HARBULOVÁ, Ľubica 299
 HARE, Tony 126
 HAVEL, Václav 98, 104
 HAVRILA, Marek 9
 HEPPNER, Harald 170, 300
 HERTEL, Maroš 151
 HEUBERGER, Georg 377
 HEUMOS, Peter 202, 301
 HIPPI, Markus 367
 HIRSCHER, Gerhard 307
 HLAVOVÁ, Viera 35
 HODŽA, Milan 383
 HOENSCH, Jörg K. 19, 179, 180, 364
 HOFFMANN, Roland J. 117
 HÖHNE, Steffen 302
 HOLEC, Roman 10, 11, 43, 44, 45, 46, 47
 HORVÁTHOVÁ, Alena 346
 HRADSKÁ, Katarína 181
 HRNKO, Anton 264
 HRONSKÝ, Marián 152
 HUDALLA, Anneke 368
 HUDEC, Jozef 347
 IGRICKIJ, Jurij I. 303
 ILKO, Per 41
 INNES, Abby 265
 IRVIN, John M. 127
 IRVING, David 24
 IŠTOK, Robert 153
 IVANIČKOVÁ, Edita 246
 IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana 12
 JÄHN, Karl-Heinz 128
 JAKOBSON, Roman 146, 380, 397
 JANÁČEK, Leoš 398
 JANÁK, Dušan 203
 JANKOVIČ, Vojtech 384
 JANOS, Andrew C. 304
 JAŽBOROVSKAJA, Inessa Sergejevna 305
 JELINEK, Yeshajahu A. 306
 JENČÍKOVÁ, Eva 204, 385
 JOACHIMSTHALER, Jürgen 99
 JUŠČÁK, Peter 205
 KAFKA, Franz 77
 KAHAN, Frances 378
 KAMENEC, Ivan 13, 50
 KAMENICKÝ, Miroslav 51
 KAMIŇSKI, Marek Kazimierz 337
 KÁRNÝ, Miroslav 182
 KARVAŠ, Imrich 386
 KARVAŠ, Milan 386
 KASISKE, Rolf 277, 387
 KATUNINEC, Milan 154, 155, 388
 KÁZMEROVÁ, Ľubica 52, 63, 388
 KIRSCHBAUM, Stanislav J. 183
 KLAUZEROVÁ, Barbara 156
 KLEIßMANN, Christoph 369
 KLÍMA, Ivan 389
 KOHÚTOVÁ, Mária 14
 KOLČAK, Alexandr Vasiljevič 299
 KOLLÁR, Miroslav 354
 KOLLÁROVÁ, Zuzana 15
 KOMÁREK, Vladimír 231
 KÖNÖZSYOVÁ, Lucia 157
 KOPECKÝ, Petr 266
 KOPYŚ, Tadeusz 308
 KOROVIČYNA, Natal'ja Vasil'jevna 309, 310
 KOROVIČYNA, V. V. 329
 KOTOWSKI, Albert S. 311
 KOTOWSKI, Elke-Vera 89
 KOVÁČ, Dušan 16, 17, 206
 KRAML, Pavel 139
 KRASNOVSKÝ, Branislav 348
 KRATOCHVÍL, Viliam 18
 KRAUSE, Thomas 87, 207
 KRAUX, Jaroslav 111
 KRIŠŠÁK, Jozef 100
 KRIŠŠÁK, Miloš 100
 KRNO, Svetozár 110
 KROLOP, Kurt 390
 KUBŮ, Eduard 158
 KUČERA, Jaroslav 184, 208
 KÜNZEL, Christiane 53

- KÜPPERS, Ursula 54
 KUSÍN, Vladimír V. 224
 KUSÝ, Miroslav 101, 113
 LAHOLA, Leopold 385
 LANGE, Birgit 55
 LAQUEUR, Walter 90
 LARISCHOVÁ, Kristina 267
 LAVOVÁ, Mária 20
 LEMBERG, Hans 159, 185, 364
 LENGYELOVÁ, Tünde 35, 56
 LEONARDIS, Massimo de 92
 LESHNOFF, Susan 174
 LETZ, Róbert 209, 222
 LIBIGER, Jan 225
 LIEBERMANN, Doris 136
 LIEBL, Joseph 54
 LICHTTEJ, Ihor 160
 LIPTÁK, Lubomír 19, 20, 161
 LOEWENSTEIN, Bedřich 391
 LONDÁK, Miroslav 226, 227, 228, 229
 LONDÁKOVÁ, Elena 228, 230
 LORENZ, Christine 54
 LUČKINA, Ljudmila S. 312
 LUFT, Robert 57
 LUKEŠ, Igor 231
 LUŽA, Radomír 129
 MACEK, Václav 392
 MACHAČOVÁ, Jana 58
 MACHO, Peter 59
 MACHONIN, Pavel 313
 MAIDL, Václav 210
 MAIER, Hans 102
 MAJEWSKI, Piotr M. 370
 MALITI, Eva 232
 MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 21, 211,
 279, 333
 MAREK, Michaela 60
 MARÈS, Antoine 162
 MARKO, Joseph 270
 MASARYK, Tomáš Garrigue 379, 391, 394,
 395
 MASTNÝ, Vojtěch 93
 MAŠATA, Jiří 233
 MATĚJČEK, Jiří 58
 MATHÉ, Svätoslav 349
 MATZNER, Gabriele 393
 MAYER, Françoise 234
 MCDERMOTT, Gerald A. 97
 MEHNERT, Elke 401
 MESEŽNIKOV, Grigorij 354
 MEŠŤAN, Pavol 30, 72, 186, 375
 MILTON, Sybil 174
 MÍŠKOVÁ, Alena 187, 382
 MLYNÁŘ, Zdeněk 135
 MOCHNÁČOVÁ, Marianna 114
 MOSNÝ, Peter 163
 MÜHLBERGER, Josef 207
 MULÍK, Peter 164
 MÜLLER, Hans-Peter 94
 MUNRO, Neil 315
 MURAŠKO, Galina P. 314, 316
 NAUMANN, Friedrich 308, 379, 394
 NEKIPELOV, A. D. 289
 NEUBERT, Reiner 402
 NEUTATZ, Dietmar 235
 NOIRANT, Françoise 236
 NOLTE, Ernst 138
 NOSKOVA, Albina F. 314, 316
 NOVOPAŠIN, Jurij Stepanovič 317, 318
 OLEJNÍK, Milan 199
 ORENSTEIN, Mitchell A. 319
 ORLOF, Ewa 165
 ORLOVA, Irina B. 320
 OSCHLIES, Wolf 268, 351
 OSTERLOH, Jörg 62
 OSYKOVÁ, L. 63
 PAGE, Benjamin B. 166
 PAVLÍČKOVÁ, Helena 269
 PAYNE, Jan 237
 PECHOČIAKOVÁ, Drahomíra 42
 PEKÁR, Martin 167
 PEKNÍK, Miroslav 383
 PEIČÁKOVÁ, D. 35, 64
 PERL, Josef 378
 PERL, Sylvia 378
 PEŠEK, Jan 251, 252
 PETRANSKÝ, Ivan A. 65, 66, 67, 253
 PETRÍK, Vladimír 238
 PICHLÍK, Karel 11
 PLASCHKA, Richard Georg 17
 PLOETZ, Michael 95
 PLOGSTEDT, Sibylle 130
 PODOLÁKOVÁ, Katarína 61
 PODOLEC, O. 68, 69, 70
 PODRIMAVSKÝ, Milan 22
 POKIVAJLOVA, T. A. 314

- POLÁKOVÁ, Eva 71
 POZNAŃSKI, Kazimierz Z. 321
 PRADETTO, August 322
 PREČAN, Vilém 254
 PRIDHAM, Geoffrey 323
 PROFOUSOVÁ, Eva 277
 PURCHASE, Graham 103
 PUSTEJOVSKY, Otfrid 212
 RADVANOVSKÝ, Zdeněk 213, 269
 RAFFAELI, Peter 174
 ROBERTS, Kenneth 325
 ROVIT, Rebeca 174
 RÜHMKORF, Christian 394
 RÜTTERS, Peter 49
 RYCHLÍK, Jan 118, 119, 188, 352
 RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka 111
 ŘÍHA, Pavel 373
 SAMERSKI, Stefan 74
 SCHELINGOVÁ, Cecília 222
 SCHUSTER, Rudolf 137
 SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 88
 SEDOVÁ, Tatiana 23
 SELVAGE, Douglas 326
 SERAPIONOVA, Je. P. 214
 SEVOST'JANOV, G.N. 324
 SCHEVARDO, Jennifer 75, 239
 SCHMIDT-HÄUER, Christian 131
 SCHNEIDER, Michael 49
 SCHOEPS, Julius H. 89
 SCHÖNHERR, Klaus 189
 SCHULZE WESSEL, Martin 327
 SCHULZE, Rainer 96
 SCHUSTER, Rudolf 137
 SCHWARZ, Karl 328
 SCHWEISSHELM, Erwin 49
 SIDOR, Karol 388
 SIKORA, Stanislav 228, 240
 SILJAK, Ana 73
 SIRE, James W. 104
 SLAPNICKA, Helmut 120, 215
 SLNEKOVÁ, Veronika 190, 353
 SLONIM, Marc 140
 SOKOLOVSKÝ, Leon 76
 SOUBIGOU, Alain 395
 SPÄTI, Christoph 216
 SPENCER, Hanna 132
 SPITZER, Martin 355
 SPOERER, Mark 191
 STANĚK, Tomáš 217
 STAUBER, Roni 24
 STEINBACH, Erika 396
 STOLÁRIK, M. Mark 356
 STRÖHL, Andreas 77
 STYKALIN, A. S. 330
 SUBBOTIN, Andrej Aleksandrovič 331
 SVAŠEK, Maruška 403
 SVOBODNÝ, Petr 192
 SZÁRAZ, P. 78
 SZKLORZ, Richard 371
 ŠČERBAKOVA, Julija Aleksandrovna 255
 ŠEBEK, Jaroslav 79
 ŠIMULČÍK, Ján 122, 256
 ŠPET, Gustav Gustavovič 146
 ŠPETKO, Jozef 357
 ŠPITZER, Juraj 105
 ŠTEFKO, Vladimír 241
 ŠTURÁK, Peter 222
 ŠTYRSKÝ, Vít 280
 ŠÚTOVEC, Milan 242, 272
 ŠVORC, Peter 168, 170
 TAJTÁK, Ladislav 169, 358
 TATARKA, Dominik 195
 TÄUBNER, Tanja 281
 THER, Philipp 73, 332
 TIELSCH, Ilse 207
 TICHÝ, Jiří 243
 TISO, Jozef 384
 TKÁČ, Marián 359
 TUČEK, Milan 112
 TUČKOVÁ, Nina 273
 TUKA, Vojtech 151
 TŮMA, Oldřich 257
 UHER, Štefan 392
 URAMOVÁ, Miriam 106
 UTITZ, Bedřich 247
 VAGO, Raphael 334
 VALACH, Milan 107
 VARINSKÝ, Vladimír 25
 VELLA, Christina 129
 VIERHAUS, Rudolf 372
 VIKTORA, Viktor 87
 VLNKA, Ján 42
 VNUK, František 171
 VOISINE-JECHOVÁ, Hana 397
 VOJTAŠŠÁK, Ján 222

- VOLOKITINA, T. V. 314
 VOMÁČKOVÁ, Lenka 373
 VONDRA, Alexandr 174
 VONDRA, Vladimír M. 42
 VONTORČÍK, Emil 360
 VRBA, Rudolf 133
 WALLAT, Josefine 282
 WALLENBORN, Hiltrud 89
 WALTERS, Hellmut 207
 WASSERSTEIN, Bernard 376
 WEBBER, Ilkka 291
 WEBBER, Stephen 291
 WEBER, Hermann 80
 WEISS, Stephanie 81, 82
 WEIZSÄCKER, Richard von 115
 WENDEHORST, Stephan 83
 WIEDEMANN, Andreas 84
 WILKE, Manfred 134
 WINGFIELD, Nancy M. 218
 WINTON, Nicholas 381
 WONSCHICK, Hannelore 174
 ZADOROŽNJUK, Ella Grigor'jevna 335
 ZALA, Boris 361
 ZAVACKÁ, Marína 28
 ZELENÁK, Peter 172
 ZEMANOVÁ, Mirka 398
 ZEMKO, Milan 29, 173, 362
 ZENTKO, Ján 222
 ZIMMERMANN, Rüdiger 49
 ZIMMERMANN, Volker 193
 ZRUBEC, Ladislav 363
 ZÜCKERT, Martin 85
 ŽATKULIAK, Jozef 258
 ŽELICKI, Bela Jožefovič 336
 ŽEŇUCH, Peter 283

NÁZVOVÝ REJSTRÍK

- Abortion and the Right to Life... 293
 Acta Judaica Slovaca 6 30
 Akcia rehoľnícky 342
 Aktuálne problémy slovenskej... 25
 Americkí Slováci a ich boj... 147
 Americkí Slováci a vznik prvej... 183
 Anarchizmus a ekológia 103
 Antisemitizmus – holokaust 353
 Antisemitizmus a kresťanstvo... 355
 Antisemitizmus a politika... 334
 Antisemitizmus v ideových... 100
 Antisemitizmus v kontexte... 109
 Antisemitizmus v postkomunistickej... 306
 Apport de Jakobson aux études... 397
 Arbeiter im Staatssozialismus 288
 4. archívne dni v Slovenskej... 65
 Archívniectvo a pomocné vedy... 76
 Die „Arisierung“ jüdischen... 62
 Art, music and education... 174
 Aspekte des sozialen Milieus... 202
 Auf dem Weg zu Normalität und... 366
 Autocenzúra druhých a ďalších... 238
 „Barchatnyje“ revolucii kak... 310
 Die Bedeutung des Prager Vertrags... 249
 Begegnung und Konflikt 364
 Der Beitrag der ostmitteleuropäischen... 81
 Bibliographie internationale... 86
 Böhmisches und europäisch zugleich 365
 Boli solou i svetlom 222
 Boschka oder vom Bohren dicker... 367
 Branné organizácie... 144
 „Bruck am Hammer/Brod nad Tichou“ 54
 Die brüchigen Beziehungen 158
 Building Capitalism with... 321
 Central'no-vostočnaja Jevropa... 289
 Cesta k demokracii 114
 Coalition Behaviour in New... 323
 The Cold War as Total War 92
 Contacts 403
 Contribution sous ses différentes... 150
 Conversation with Gorbachev 135
 Corruption and the Collapse... 259
 The „Crisis Zone“ Revisited 287
 Czech escape 127
 Czech photographic avant-garde,... 400
 Czechoslovakia: the short goodbye 265
 Československá historiografija 279
 Československá, česká... 21
 Československý „fevral“ 1948-go... 211

- Čechoslovákija na puti... 254
 Čelovek i obščestvo v dvuch... 309
 Československo-vatikánske rokovania 251
 Češi a Slováci ve 20. století... 352
 Češskoje i rossijskoje vuzovskoje... 262
 Čím sa prevínil Dr. Tiso? 384
 Činnosť profesora Vojtecha Tuku... 151
 Človek ako objekt historického... 14
 Dejiny medzinárodných vzťahov... 7
 Dejiny Rusínov-Ukrajincov... 6
 Demokratické ovzdušie a politický... 272
 Die Deutsche und die Tschechische... 139
 Deutungen totalitärer Herrschaft... 102
 Dialóg medzi kultúrami 106
 Diskussion zur Lage der... 31
 Divadlo štátnych objednávok 241
 1949–1950 236
 Dokumente zur Diskussion über die... 120
 Dominantné témy 19. kongresu... 36
 XX. storočie – storočie intolerancie 276
 XII. zjazd a valné zhromaždenie... 35
 Działalność słowackich emigrantów... 165
 Eastern Europe since 1970 296
 L'École russe de phénoménologie... 146
 Eduard Beneš 214
 Education and Civic Culture... 291
 Edvard Beneš i kwestia niemiecka... 370
 Ekonomický vývoj na Slovensku... 226
 Ekonomičeskoje povedenje... 312
 Emancipácia Slovákov na pôde... 164
 Embedded politics 97
 Die Entwicklung der Pläne für die... 185
 „Erde, mei liebe Heemt...“ 402
 Erfahrungen mit Lehre und Studium... 243
 Esprit and the Soviet Invasions... 290
 Ethno-demographische Umbrüche... 300
 Europa ohne Juden 376
 Europäische... 83
 Expulsion or Integration 197
 Faces in the smoke 378
 Faktografia života a tvorba... 385
 Fašizmus a komunizmus 138
 Fertility and family surveys... 111
 Filosofické kořeny intolerance 107
 First steps 166
 Flucht und Vertreibung aus den... 207
 Flucht und Vertreibung im 20. ... 369
 Flucht und Vertreibung in der... 210, 373
 Fortness of my youth 125
 František Černý 393
 Franz Kafka in Prag und anderswo 77
 Die Friedensbewegung... 94
 From Eastern Empire to Western... 304
 Frühling in Prag, Winter in Berlin 136
 Das 5. Münchner Bohemistentreffen 55
 The German Refugees and Expellees... 96
 Geschichte und Nation... 332
 Geschichte vom „Rosaroten Panzer“ 34
 Grenze und Bündnisse 297
 Der Grenzgänger oder: eine... 277
 Grundzüge der reichsdeutschen... 148
 Grundzüge und Phasen der... 179
 La Guerre Totale – La Défense... 41
 „Der Hai wird nie wieder so stark...“ 208
 Die Haltung der tschechischen und... 308
 Handbuch zur Geschichte der Juden... 89
 Hanna's diary, 1938–1941 132
 Herrschaftssysteme und... 275
 Historické a národné vedomie... 42
 Historik a peniaze 10
 Historik, jeho tvorba a problémy... 2
 „Historisierung“ als... 372
 Historismus und konkurrierende... 327
 The Hitler kiss: a memoir of the... 129
 The Holocaust Encyclopedia 90
 Hospodárske súvislosti národného... 359
 Hřstka zdecimovanej slovenskej... 142
 Changing Patterns of Power... 231
 Chronologie de l'histoire tchèque... 278
 I escaped from Auschwitz 133
 Identita národnostných menšín 48
 Im Funkhaus an der Vinohradská 247
 Im Netz der Gedichte 130
 In memoriam Jörg K. Hoensch... 19
 In memoriam Mária Lavová (1920–2002) 20
 Informácia versus intolerancia 341
 Die Integration der... 260
 Intelektuálny potenciál Slovenska 347
 The intellectual origins of the... 224
 Internationale... 49
 Izmenenija v demografičeskom... 273
 Janáček 398
 Jevropejskoje slavjanstvo kak... 317
 Justice rétroactive... 234

- K dejinám podkarpatských... 283
 K dimenzii (možného) zmyslu... 18
 K faktu a vysvetleniu... 23
 K niektorým aktuálnym problémom... 110
 K niektorým problémom vývoja... 5
 K niektorým zdrojom a prejavom... 345
 K problematike slovensko-českých... 352
 K problematike výskumu dejín... 29
 K problematike výskumu totalitnej... 28
 Karpatenukraine als Objekt... 311
 Karpatský región a jeho... 153
 Kde domov můj Jevropa
 Die Kommunistische Partei der... 351
 Kommunistische und postkommunistische... 307
 Konferencia o ceste Slovenska... 66
 Konferencia o kresťanstve... 51
 Konferencia o premenách obrazu... 64
 Die Konferenz von Potsdam und das... 212
 Konflikt polsko-czeski 1918–1921 337
 Der Kongress der Politologen der... 82
 Der „Krach“ der tschechoslowakischen... 161
 Der Kreisgewerkschaftsrat... 233
 Die Krise der Beziehungen der... 246
 Die Kunst sich zu verständigen 115
 Landschaften der Erinnerung 87, 401
 Lasst die Tschechen in Ruhe 131
 Leading creators... 399
 Leo Baeck 377
 The life and work of Karel Capek 389
 Líšky kontra ježe 357
 Literatur unter dem Hakenkreuz 39
 Malý región a medzinárodná... 149
 Manifest humanizmu 1948 220
 Marc Slonim et la revue Volja Rossii 140
 Die Medizin im Protektorat Böhmen... 192
 Medzinárodná konferencia pri... 68
 Medzinárodná konferencia v Odense... 45
 Medzinárodná konferencia v Prahe... 46
 Medzinárodná konferencia... 43, 44, 56, 78
 Medzinárodné kolokvium o mestách... 52
 Medzinárodný seminár študentov... 59
 The Mechanics of Ethnic Cleansing 200
 Meine erste Telefonnummer in Prag 123
 Memorandum a slovenské... 171
 Memorandum v slovenskej politike... 172
 Menschen in böhmischen Dörfern 368
 Między Marksem a Palackým 8
 Miesto karpatoruskej otázky... 299
 Migration und Verwaltung... 37
 Milan Hodža 383
 Mitteleuropa 302
 Mitteleuropa zwischen nationaler... 322
 Můj otec Imrich Karvaš 386
 Molodoj čelovek načala novogo... 325
 Moravské Slovensko a Záhorie... 188
 Moskva i Vostočnaja Jevropa 314
 Ein Motor der Zeitenwenden 134
 Možnosti kultúrnej inštitúcie... 71
 Multikulturalita... 61
 „München 1938“ und die... 159
 Na ceste k štátnej samostatnosti 350
 Na vlnách Slobodnej Európy 101
 Nástup slovenskej kultúry v 60. ... 230
 Nationales Selbstverständnis und... 85
 Nationalisierung der Religion und... 33
 Nationalism in Central Europe 284
 Nationalsozialistische... 176
 The New History of Cold War... 93
 Die Niederschlagung des... 189
 Niekoľko poznámok k výskumu... 3
 Niekoľko poznámok o schopnosti... 13
 Niektoré špecifické podmienky... 375
 Niektoré znaky antisemitskej... 190
 Nicholas Winton and the rescued... 381
 „Normalizačná“ politická línia... 258
 Nové formulovanie úlohy... 195
 Nové názory v ekonomickej teórii... 227
 Nové trendy v spracovaní... 4
 NS-Zwangsarbeiter im Deutschen Reich 191
 O probléme kontinuity... 12
 Obdobie pred Slovenským národným... 118
 Obščaja erozija „real'nogo...“ 336
 Od autómie k štátnej samostatnosti 156
 Od revizionizmu k popieranu... 24
 Od umenia prekladu k jazykovej... 232
 Odsun – die Vertreibung der... 117
 Odvlečení 205
 Öffentliche Erinnerung an Krieg,... 84
 Organizácia a činnosť Civilnej... 160
 The Organizational Strategies... 298
 Organizovaný odsun Nemcov... 206

- Osnovnyje demografičeskije... 320
 Ostmitteleuropäische... 60
 Otázky národnej identity 69
 Out of the red 319
 The Painful Birth of Slovak... 356
 Parliaments in the Czech and... 266
 50 rokov od vynesenia rozsudkov... 67
 Patientenrechte... 237
 Perspektiven der jungen... 269
 Phasen und Formen der... 75
 Podkarpatská Rus 163
 Podkarpatská Rus v politike... 145
 Pokračovanie... 252
 Pokus o analýzu slovenskej... 338
 Politické strany a ich voličstvo... 173
 Politický vývoj na Slovensku... 240
 The Politics of Memory 218
 Poliitičeskije podchody... 305
 Poliitičeskije sily... 255
 Politik und Gewissen 98
 Post-Communist Regime Support... 315
 Postavenie slovenských občanov... 346
 Postcommunist Parties 285
 Postkommunistische Aufarbeitung... 268
 Postoje evanjelickej cirkvi... 340
 Potreba obnoviť sekciu pre výučbu... 1
 Poznávanie minulosti je neľahké 343
 Prager Professoren 1938–1948 382
 Die Prager Rassenforschungspläne... 187
 Predjarie 228
 Premeny umeleckého života po roku... 223
 Le président T. G. Masaryk... 395
 Príprava ekonomickej reformy... 229
 Problematika hraníc... 63
 Problémy výskumu formovania... 22
 Proces internácie nemeckého... 199
 Psychiatrie und Gesellschaft 225
 R. Jakobson et la relance... 380
 Rada Európy a európske štandardy... 113
 Rasové násilie v dejinách... 72
 Redrawing Nations 73
 Reflexia historického vedomia... 363
 Región Šariša v čase medzi... 167
 Regionalizmus na Slovensku... 141
 Der „Reichsgau Sudetenland“... 193
 Requiem dla Praskiej Wiosny 245
 Revolucii 1989 g. i processy... 335
 Revolucii 1989 goda v stranach... 324
 Revolution und Recht 270
 Der richtige Mann an der rechten... 390
 Die Rolle der mittel- und... 267
 Die Rolle Rußlands in den... 379
 Rómovia v procesoch kultúrnej zmeny 108
 Rossija i Vostočnaja Jevropa 292
 Rozhovory s Milanom Čičom 137
 Rozvíjanie historických disciplín... 9
 Rüstungsindustrie als... 239
 Die Semantik des Erinnerns 99
 Die Schweiz und die... 216
 Situácia nemeckej menšiny... 177
 Slováci v zahraničí a ich... 344
 Slovenská historiografia 1999 88
 Slovenská historiografia desať... 16
 Slovenská otázka v rokoch... 152
 Slovenská politika v rokoch... 349
 Slovenská sekcia Zväzu... 242
 Slovenská štátnosť v bystrickom... 175
 Slovensko – krajina v medzičase 362
 Slovensko a Hitlerova východná... 180
 Slovensko a Podkarpatská Rus... 168
 Slovensko a Rómovia 361
 Slovensko 2001 354
 The Social and Economic... 213
 Social'naja transformacija... 313
 The Socio-economic Impact... 286
 Sociokulturnyje transformacii... 329
 Sovetskaja propaganda... 330
 Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope 121
 Sovetskoje vlijanije na smenu... 248
 Sozialgeschichte der böhmischen... 58
 Sozialgeschichtliche... 301
 Spanning the century 126
 Spišská regionálna historiografia... 15
 SSSR, Vostočnaja Jevropa... 295
 Stalinismus in der Tschechoslowakei? 235
 Stand und Perspektiven der... 74
 Statistische Berechnungen der... 184
 Stellungnahme der... 271
 Stretnutie historikov 2. svetovej... 47
 Stroitel'stvo jedinoy Jevropy kak... 331
 Sudetendeutsche... 178
 Die Sudetendeutschen in der... 201
 Svetonázorové príčiny... 186
 Syndromes and Alternatives for... 261

- Štátotvorné procesy... 143
 Štefan Uher 392
 Tätigkeitsbericht des Collegium... 57
 Teoretické a metodologické... 221
 La Tchécoslovaquie dans la guerre... 196
 La Tchécoslovaquie entre l'Est... 162
 „To máme po Němcích“, das haben... 371
 To Prosecute or to Expel? 198
 Totalitarizm 333
 Towards Breakthrough or Breakdown? 263
 Transformácii social'noj struktury... 112
 Tripolis Praga 40
 Tschechien und Slowakei 282
 Die tschechische Gesellschaft... 79
 Die tschechoslowakischen Opfer... 182
 Účasť kresťanov... 70
 Umenie v službách totality 244
 Der Umgang mit... 219
 Der unpolitische Politiker T. G. Masaryk 391
 Der Untergang der Donaumonarchie... 328
 Upadek systemu komunistycznego... 257
 Úsilie o slovenskú štátnosť... 209
 Ustálenie cirkevných štruktúr... 253
 Útok na národný etický základ 360
 Václav Havel 104
 Veľká politika a malé regióny 170
 Eine vergessene Perspektive? 91
 Die Vertreibung der Deutschen aus... 215
 Vertreibung und Aussiedlung der... 217
 Die Vertriebenen 294
 Viedenská arbitráž – 2. november... 116
 La „voie tchécoslovaque vers...“ 194
 Vojak č. 151 124
 „Volksverdingung durch Mythos und...“ 394
 Vom Glück hinter Bad Schandau 128
 Vostočnaja Jevropa na rubeže... 316
 Vostočnojevropejskaja region-sistema... 303
 Vostočnojevropejskije revoljucii... 318
 Vplyv Nemecka na riešenie... 181
 Všedné dni 105
 Vyhlásenie konferencie... 26
 Vyhlásenie účastníkov konferencie 27
 Východné Slovensko ako malý... 169
 Východné Slovensko ako regionálny... 358
 Vývoj kresťanského odborového... 154
 Vývoj na Slovensku po druhej... 119
 Vývoj národného povedomia a jeho... 339
 Vývoj petrochemického priemyslu... 348
 Vznik Slovenskej republiky... 264
 Waffensysteme und Strategien... 95
 „Eine wahrhaft europäische...“ 250
 Währungsreformen in der... 280
 The Warsaw Pact and Nuclear... 326
 Der Wegbereiter [František Černý]... 387
 Wo ein Gedanke ist 281
 Wohnen in der Großstadt 1900–1939 32
 Z literárneho života povojnového... 204
 Za Karlom Pichlíkom (1928–2001) 11
 Za Richardom Georgom Plaschkom... 17
 Zápas o svedomie 256
 16. zasadnutie slovensko-českej... 50
 Združenie katolíckych duchovných... 122
 Združenie slovenských odborových... 155
 Zehn Jahre historische... 80
 Ziele der Medizin, Wechsel der... 274
 Zmena parlamentného... 157
 Zum Stand der historischen... 53
 Zur Ikonographie des Heimwehs 38
 Zur sozialen Lage der... 203
 Životnosť antisemitských javov 374
 Žurnalistická činnosť K. Sidora... 388
-

Soupis excerptovaných časopisů a sborníků

- Acta Judaica Slovaca (SK) – 6 (2000)
- Begegnung und Konflikt (Essen 2001)
- Bohemia (DE) – 41, č. 2 (2000), 42, č. 1–2 (2001)
- Contemporary European History (GB) – 8, č. 2–3 (1999), 9, č. 1–3 (2000), 10, č. 1–3 (2001), 11, č. 1–3 (2002)
- East European Politics and Societies (US) – 13, č. 2 (1999), 14, č. 2–3 (2000), 15, č. 1–3 (2001), 16, č. 1 (2002)
- East European Quarterly (US) – 35, č. 1–4 (2001), 36, č. 1–3 (2002)
- Europa-Handbuch (Bonn 1999)
- Der Grenzgänger oder: eine Mission an vier Strömen (Berlin 2001)
- La Guerre Totale (Stockholm 2001)
- Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska (Nitra 2001)
- Historický časopis (SK) – 49, č. 1–4 (2001), 50, č. 1–3 (2002)
- Identita národnostných menšín (Bratislava 2001)
- Istoričeskij archiv (RU) – 9, č. 3–6 (2001)
- Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. N.F. 49, č. 1–4 (2001), 50, č. 1–3 (2002)
- Journal of Cold War Studies (US) – 3, č. 1, 3 (2001), 4, č. 1–4 (2002)
- The Journal of Communist Studies and Transition Politics (GB) – 17, č. 3–4 (2001), 18, č. 1–2 (2002)
- Journal of Contemporary History (GB) – 34, č. 4 (1999), 35, č. 1–3 (2000), 36, č. 1–4 (2001), 37, č. 1–4 (2002)
- The Journal of Modern History (US) – 71, č. 3–4 (1999), 72, č. 1–4 (2000), 73, č. 1–4 (2001), 74, č. 1 (2002)
- Kommunistische und postkommunistische Parteien in Osteuropa (München 2000)
- Landschaften der Erinnerung (Frankfurt a.M. 2001)
- Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften (Essen 2001)
- Na ceste k štátnej samostatnosti (Martin 2002)
- Novaja i novejšaja istorija (RU) – č. 2–6 (2001), č. 1–2 (2002)
- The Oral History Review (US) – 27, č. 1–2 (2000), 28, č. 1 (2001), 29, č. 2 (2002)
- Osteuropa Recht (AT) – 45 (1999)
- Ostmitteleuropa zwischen regionaler Kooperation und europäischer Integration (Hamburg 2002)
- Otečestvennaja istorija (RU) – č. 4–6 (2001), č. 1 (2002)
- Polska 1986–1989: koniec systemu (Warszawa 2002)
- Prague entre l'Est et l'Ouest (Paris 2001)
- Predjarie (Bratislava 2002)
- Raketepoker um Europa (München 2001)
- Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti (Bratislava 2001)
- Redrawing Nations (Lanham 2001)
- Revolucii 1989 goda v stranach Central'noj (Vostočnoj) Jevropy (Moskva 2001)
- Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranach Central'noj i Vostočnoj Jevropy (Moskva 2002)
- Studien zur internationalen Politik (DE) – č. 1–2 (2001), č. 1 (2002)
- Sudetenland (DE) – 41 (1999), 43 (2001)
- Les Tchèques au XXe siècle (Paris 2000)
- Teorija in Praksa (SL) – 37, č. 4 (2000)
- The Total War (Stockholm 2001)
- Totalitarizm: Istoričeskij opyt Vostočnoj Jevropy (Moskva 2002)
- Tschechische Philosophen im 20. Jahrhundert (Stuttgart ; München 2002)
- Umenie v službách totality 1948–1956 (Bratislava 2001)
- Veľká politika a malé regiony (Prešov ; Graz 2002)
- Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (DE) – 49, č. 3–4 (2001), 50, č. 1–4 (2002)
- Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (DE) – 49, č. 1–12 (2001), 50, č. 1–10 (2002)
- Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung (DE) – 50, č. 1–4 (2001), 51, č. 1–2 (2002)

Summaries

Articles

Between the Republic, Fascism and the Proletariat: The Journalism of Jaroslav Durych in the 1920s and Its Relation to His *Belles Lettres*

Martin C. Putna

The author of the article contests the traditional view that Jaroslav Durych, a key representative of Czech Roman Catholic literature during the First Republic, was on the margins of the literary life of his day. He argues that, on the contrary, Durych was firmly rooted there and was, from the beginning, respected as an important writer. In the early 1920s Durych welcomed the Czechoslovak Republic and dreamt of linking together Czech nationalism and Roman Catholicism. He believed the national mission lay in the spiritual expansion of the 'Bohemian Empire' to the East under the watchword of Roman Catholic 'Unionism'. From a discussion of these illusions the author moves to an outline of Durych's sharp criticism of parliamentary democracy, the party system, time-honoured Czech traditions (Hussitism, in particular) and the literature of his contemporaries. The starting point for his articles in the popular press, commentary and essays on these topics was militant Roman Catholicism, which he expressed with irony, sarcasm and provocation. The exaggeration in his work sometimes went undetected, and Durych thus called scandalous attention to himself. He then imprinted this polemical spirit on the journal *Rozmach*, which he began publishing in 1923. The author seeks to demonstrate how inclinations to the extremes of right and left, to Fascism and Communism, were paradoxically united in Durych's critical attitudes. Durych's sympathies for these currents in the 1920s, however, lasted only till the radical ideological movements became organized political parties, which Durych then rejected on principle.

The author notes that although hardly any trace of the extreme rightwing tendency remains in Durych's literary work, the leftwing tendency left its permanent mark in

the form of an original conception of proletarian art and the aesthetics of poverty. In contrast to contemporaneous projects of proletarian art in the circle of the up-and-coming avant-garde, Durych's plan has conservative features rather than revolutionary. It came into being by joining together the attributes of poverty, piety and a spiritually imbued eroticism; the beauty of the poor pious girl became the centre point of his 'proletarian' art. Lastly, the author demonstrates how Durych implemented his model in a series of novels with girl heroines (but sometimes ending up like novels for girls) and how on more than one occasion it degenerated into sentimentality.

The Arts and Culture in the Protectorate under Pressure from Collaborationist Projects, 1941–45

Jiří Brabec

The author discusses the 'activist' (that is, collaborationist) conceptions of Czech national identity in the Protectorate of Bohemian and Moravia, 1939–45, as part of the Nazis' 'New Order'. First, he devotes himself to the 'scientifically' rationalized concepts of Josef Kliment and Jan Mertl. Kliment, an historian of law, had, since the end of the 1920s, been drawn to the topic of universalistic political groupings in history, which, in connection with a criticism of the errors of parliamentary democracy, created fertile ground for considerations of the incorporation of the Czech State into the Greater German area after the Munich agreement and, ultimately, for a defence of the 'New Order'. Following the principles of allegedly scientific objectivity, Mertl, a sociologist, first undertook productive criticism of the internal contradictions of democracy and then propagated autocratic State systems from Hobbes's *Leviathan* to the Nazi régime.

The author then turns his attention to two of probably the most important activist journalists: Emanuel Vajtauer and Karel Lažnovský. Vajtauer, a literarily gifted author of books of reportage, was originally an activist of the Czechoslovak Communist Party, till he was thrown out when the Czechoslovak Communist Party adopted the Stalinist line. After the Munich agreement, he used his anti-liberalist credo to justify his collaboration with the Germans, and during the Occupation he fully supported the apologetic 'New Order' and Czech participation in it. Lažnovský, by contrast, is presented as a thoroughly mediocre parvenu, whose inordinate ambitions led him to feverish journalistic activity in support of the Occupation and to the post of Editor-in-Chief of the daily *České slovo* in the Protectorate.

Towards the end of the article, the author turns to Emanuel Moravec, who in his country became a symbol of pro-German 'activism' and outright collaboration. A former Czechoslovak Legionnaire and officer in the Czechoslovak army he achieved renown before the Munich agreement as an adroit journalist and specialist on military affairs. In the democratic press he came out resolutely in defence of the Republic against the German threat and was emotionally devastated by the capitulation. Disillusion and pragmatism then led him to thoughts about how to achieve Czech-German co-existence, which resulted in the most dangerous and also most successful

conception of Protectorate activism. As Minister of Information and Propaganda he put ruthless pressure on both the Czech Government and many intellectuals in the Protectorate to make them collaborate openly, and in hundreds of speeches and articles he rationalized collaboration as the natural consequence of the treachery of the Western great powers and as a necessity if the Czech nation was to avoid being condemned to extinction. Moravec was also present at the establishment of the best known collaborationist organizations in the areas of propaganda and culture, such as the Board of Trustees for the Education of Youth (*Kuratorium pro výchovu mládeže*) and the Public Education Services (*Veřejná osvětová služba*).

From Guardians of Moral Values to Engineers of Human Souls: Literary Life from May 1945 to February 1948

Věra Brožová

The author presents a complex view of Czech literary activity in its political context during the three years from the end of German occupation to the Communist takeover. Literary life in this period was marked by scant creative activity and, on the other hand, scores of discussions, proclamations and debates, in which Czech writers – a number of whom held important positions in cultural, administrative and political institutions – made their voices heard in the search for a new cultural-political orientation for the country. The new geopolitical arrangement of Europe had placed post-war Czechoslovakia in the Soviet sphere of influence, and the limits of debate were set by the Košice Government Programme, which had for the most part been formulated in the wartime headquarters of the Czechoslovak Communist Party in Moscow. Nevertheless, these years also witnessed the last chance for expression, in a relatively pluralistic atmosphere, on basic matters in the Czech arts and culture, such as their relation to the arts and culture of ‘East’ and ‘West’, the relationship between the individual artist and the collective, the question of the ordinary, popular nature of the arts and their relationship to tradition, the compatibility of the concepts of socialism, democracy and humanity, and questions of artistic freedom. The author traces the basic positions and contours of these discussions, which began to crystallize at the First Congress of Czech Writers in June 1946, shortly after the general elections, which the Communists won with a majority, supported by many non-Communist intellectuals who believed in a specifically Czech road to humanist socialism. Apart from this, she examines the changes in the writers’ organizations and clubs, the most important of which was the Syndicate of Czech Writers.

The author also discusses the response to persecution in the arts in the Soviet Union, which, apart from a series of debates on the threat to the artistic freedom of the writer, included the Communists’ attempt to centralize the arts under their leadership by establishing the Arts and Culture Community (*Kulturní obec*) and the spontaneous reaction of democratic intellectuals, who established a counter organization, the Arts and Culture Association (*Kulturní svaz*), and the utterly inert umbrella organization, when both came together briefly, in 1947, in the Arts and Cultural Union (*Kulturní jednota*). She then focuses on the planned cultural and propaganda offensive of the

Communist Party for the decisive power struggle in 1948, which included a campaign against the independent newspaper *Svobodné noviny*, whose Editor-in-Chief was Ferdinand Peroutka, discussed at the end of the article.

The Action Committees and the Arts and Culture at the Dawn of a New Period

Jiří Knapík

The article is the first comprehensive overview of the operation of the Action Committees of the 'reborn' National Front and of the purges in the Czechoslovak arts after the Communist takeover in February 1948. During the first period of their existence the Action Committees concentrated on excluding artists and administrative and technical employees from future work in the arts, while carrying out a series of organizational changes with the aim of systematically making this sphere conform to the basic ideas of Communist policy on the arts. The creation of Action Committees in the arts was instigated in part by the appeal 'Kupředu, zpátky ni krok!' [Forwards, and not one step back!], published in the popular press on 25 February 1948, and eventually signed by hundreds of persons in the arts. The coordinating function was performed at the central level by the Party *apparatus* together with the Arts and Cultural Commission of the Central Action Committee of the National Front, led by the writer Jan Drda. In theory, persons who had been adversely affected could appeal to it against the verdicts of the individual Action Committees. The author traces the formation of the Action Committees and the first steps they took in the organizations of writers, composers, fine artists, persons involved in theatre, the Czechoslovak Film company, Czechoslovak Radio and the Union of Czech Journalists. He also points to some particular features in various areas of the arts. On the basis of his research so far, he concludes that purges in the arts and culture in Czechoslovakia, in the spring of 1948, affected at least seven hundred persons at the central level alone, though this number is conservative and continued to grow afterwards.

Innocent Culprits – The Defendants and Their Victims: The Campaign against 'Bourgeois Nationalists' as Reflected in Slovak Cultural Life

Elena Londáková

The persecution of 'Slovak bourgeois nationalists' – a campaign that considerably affected the arts and culture community in the early 1950s – has long been an area of interest for historians. This is so not only because it took place in one of the most dramatic periods of Communist rule, and one that had for years been considered taboo, but also because it was an unprecedented act of violence and ruthless State despotism exercised through the courts against a carefully selected group within the Slovak intelligentsia. As part of an international campaign by Communist parties against the 'enemy in their own ranks', the persecution was intended to help centralist circles in the Czechoslovak Communist Party to suppress any attempts to achieve

equality for Slovakia in a single State with the Czechs and also to help a younger generation of Slovak Communists to get rid of their rivals among the First-Republic intellectuals and the 'generation of the Slovak National Uprising'. In Czechoslovakia at the time, however, it affected not only the Communist representatives of the Slovak intelligentsia, but had other negative aspects as well.

The author analyzes both the external and internal circumstances surrounding the making of the campaign and in particular its consequences for Slovak cultural life, of which many of the victims had been a part. Describing the fate of the persons sentenced to many years in prison, for example Laco Novomeský, Vlado Clementis (who was executed), Gustáv Husák, Daniel Okáli and Ladislav Holdoš, and the reaction of the public, the mass media and the memoirs of fellow-travellers, who became a more or less active part of the machinery of the courts, the author paints a vivid picture of the times and its involuntary actors, who were affected by the repression regardless of whether or not they had become its direct victims. The campaign had a strongly nationalist aspect, which also affected contemporaneous Czech-Slovak relations and revealed the inability of the State to handle them in a civilized way without prejudice or emotion.

The long process of the rectification of these wrongs was just as important for Slovak society as the repression and injustice had been. The author charts the victims' thorny road to judicial and civil exoneration ('rehabilitation') and their gradual release from prison in the second half of the 1950s and early 1960s. The year 1963, with the first conference of Slovak writers in the spring followed soon afterwards by the congress of Slovak journalists, was, in that sense, a watershed. At these meetings, which were given a great deal of publicity, open criticism was heard (as well as self-criticism) not only of the actual campaign against 'bourgeois nationalists', but also of the positions of the Slovak cultural community and particular actors in the campaign, including top-level Party functionaries. The painful process of coming to terms with this tragic chapter of post-WW II Slovak history thus contributed to the formation of the more liberal intellectual climate out of which the Prague Spring movement grew in 1968.

Between Literature and Politics: Contexts of Czech Literary Life, 1958–69

Kateřina Bláhová

The essay is concerned with the historical and political contexts of literary life in Czechoslovakia in the 1960s. The author traces the efflorescence in the arts in Czechoslovakia in this period, which took place in parallel with gradual democratization in all spheres of society, culminating in the Prague Spring of 1968. In consequence of the historical position of the writers in Czech society, literary life not only reflected this process but also helped considerably to shape it. The slow but sporadic expansion of the space for literature, its enrichment with non-Marxist currents (such as abstract, experimental, Action art, spiritually oriented trends) and the internal differentiation remained under the control of Party and State organs.

Attempts to regulate this process in the late 1950s and early 1960s led to its attenuation, which was accompanied by, among other things, administrative and personnel changes, a change in the structure of the literary journals and the editors of publishers of *belles lettres*, and the political screening of persons employed in the arts. In the middle of this period, however, the writers began to challenge the Party diktat (for example, in talks on the existence of the journal *Tvář*). The writers thus became a moral counterweight to the authorities. The tension between Party ideology, which demanded that the arts should be politically engagé, and, on the other hand, the writers, who were pushing for creative freedom and freedom of expression, came to a head at the Fourth Congress of the Union of Czechoslovak Writers, in June 1967. The restriction applied by the upper-level organs on the 'rebel' writers were then lifted in consequence of political changes in early 1968. The writers became the inspiration and coordinators of the social-reform movement of the 'Prague Spring', and after that movement was put down by armed military force they attempted to defend their newly won freedom against the growing political pressure exerted by the re-consolidating totalitarian régime.

Czechoslovak Television and Political Power, 1953–89

Jarmila Cysařová

In this article, conceived as an overview, the author traces the technical, institutional and, in particular, political-administrative developments (methods of political control) at Czechoslovak Television under the Communist régime. She divides the history of Czechoslovak Television in its relations with the political authorities into several stages. In the 1950s, with limited technology, television writers and producers sought their own distinctive voice and, in compromises with official demands and the censor, they shaped television into a cultivated medium. After various ups and downs the institutional status of Czechoslovak Television culminated – with a 1960 decision of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia (CPCz) and a 1964 statute and law on Czechoslovak Television – essentially in its direct subordination to the CPCz leadership without an intermediary body. Nevertheless, as an equal partner of senior media in conflicts with the conservative wing of the CPCz, Czechoslovak Television did contribute to the liberalization of society. In the period of the 'Prague Spring', under the leadership of its reformist director Jiří Pelikán, together with the press and radio, Czechoslovak Television managed to pry itself loose from the control of the CPCz *apparat*, and, for the first time in its existence, experienced several months of freedom of speech. It became an extraordinarily influential medium, thanks to which, for example, film footage of the Soviet-led military intervention of August 1968 travelled round the world. Beginning in September 1968 forward-looking commentary, independent reporting and TV drama productions were gradually jettisoned, while engagé journalists and other employees were sacked. Under the new director, Jan Zelenka, the CPCz buttressed its mechanisms of control over television including a strict nomenclature order. The propaganda role of television was markedly increased to ensure its use as an instrument of power. From that point

till November 1989, Czechoslovak Television remained a reliable pillar of a regressive political régime, and more or less disregarded the timid attempts by other media to be more critical in the spirit of Soviet perestroika and glasnost.

Post-August Songs of Anger and Resistance, 1968–69

Josef Kotek

In this article the author comments on critical and protest songs of 1968 and 1969. These songs, a wave of which were set in motion by the Soviet occupation of Czechoslovakia beginning in August 1968, achieved extraordinary popularity and became a unique phenomenon of the period. They combined mostly expressive, inventive melody with politically engagé, sometimes nearly poetic lyrics, as is evident from the select songs published in this article. The most important persons involved with the post-August 1968 songs of 'anger and resistance' were the singer/song-writer Karel Kryl, the singers Marta Kubišová, Karel Černoš, Waldemar Matuška and Karel Hála, and their main composers (apart from Kryl) Jindřich Brabec and Zdeněk Marat with the lyricist Zdeněk Borovec.

Horizon

The Beginning of a Misunderstanding: French Communist Intellectuals and the Silence around the Sovietization of Czechoslovakia, 1949–50

Françoise Noirant

The article, first published in *Matériaux pour l'histoire de notre temps* no. 59 (July–September 2000), is based on research in Czechoslovak and French archives. In it the author seeks to describe the fundamental turnaround in the relations between the Communist Party of Czechoslovakia (CPCz) and the Czechoslovak Communist régime and, on the other side, French Communist intellectuals, which, in her view, took place at the end of the 1940s and beginning of the '50s. The turnaround – from mutual sympathy and relatively intensive collaboration to profound mutual alienation and a far-reaching limitation of contacts – was particularly clear in the area of arts and culture, though its causes were political.

The author outlines the expansion of Franco-Czechoslovak collaboration in arts and culture after World War II. On the one hand, France tried to renew its influence on the arts and culture in Czechoslovakia, which is evident from a definite intensification of mutual agreements and the revival of French cultural institutions (the Institut Ernest Denis, Prague, the Lycée français, Prague, the Maisons de France, in Bratislava and Brno, and the Czechoslovak Federation of Alliances françaises, which comprised thirty local branches). On the other hand, apart from the renewal of traditional contacts with France among democratic actors and institutions, a special initiative was developed by the CPCz; after agreement with Moscow, through the Ministry of

Information headed by the Communist Václav Kopecký, it set up an information office in Paris, in 1946, connected with the work of the cultural attaché and the publishing of the journal *Paris – Prague* (later called *Parallèle 50*). This step aimed to create in France a network of friendly contacts with ‘progressive’ French intellectuals and, with their help, foster amongst the public a suitably idealized image of Czechoslovakia as a shop window of the ‘people’s democracies’. After the political takeover in February 1948, the Czechoslovak Embassy in Paris also joined in the cultural-ideological propaganda. Three distinctive figures divided the tasks here amongst themselves: the versatile artist, journalist and playboy Adolf Hoffmeister as the ambassador (and also the Czechoslovak delegate to UNESCO), the young Francophile poet Ivo Fleischmann as cultural attaché, and the long-serving activist of the international Communist movement Artur London (who later described his experience of the 1950s persecution in *Doznání [My Mind on Trial]*) as editor-in-chief of *Parallèle 50*.

The February 1948 takeover, according to the author, did not immediately mean a serious blow to Franco-Czechoslovak cultural relations; that came only after the intensification of the Sovietization of Czechoslovakia in the winter of 1949–50, manifested mainly in the clandestine arrival of Soviet ‘advisers’, the militarization of the economy, and general ideological homogenization. After the split with Yugoslavia, the Soviet Union buttressed its rule over the East bloc satellites and ceased to tolerate deviations from its own model in any sphere including the arts and culture, where it pushed for Socialist Realism as a serious artistic method. The author traces admiring and also critical reactions of the French intellectuals who travelled to Prague and also the commentary of CPCz functionaries, as this process led to the emergence of mutual distrust, misunderstanding and a freezing of relations. Sympathizing Frenchmen and Frenchwomen were unable to comprehend the true nature of this change in the régime, which meant the end of freedom of expression (in the arts, too, of course) and a paranoid suspicion of all Westerners. The Czechoslovak Communists, by contrast, looked at their French comrades with a feeling of superiority, considering them ideologically confused and undisciplined; they perceived French ‘backwardness’ as a not yet surmounted consequence of the objective conditions of chaos in ‘bourgeois democracy’ in comparison with the ‘new order’ in a ‘Soviet democracy’. (Francophile emissaries of Czechoslovak arts and culture in France were forced to shift position while displaying their loyalty). The upshot of this rift was the closing down of French cultural institutions in Czechoslovakia and the ending of the Czechoslovak cultural propaganda mission in France in the spring and summer of 1951, both at the initiative of Czechoslovakia. The author’s analysis does not, however, seek merely to record the facts of specific relations, but to capture the meaning of the ideological and mental transformation accompanying this turnaround as reflected in the language of official records, in a comparison of its various semantic levels beneath the surface of the official ‘newspeak’.

Reviews

„1999“: Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts

Jiří Pešek

In the form of a report with commentary, this article is an introduction to a remarkable quarterly concerned with contemporary history, which has been published in Bremen since 1986. Its historical focus, mainly on Nazism and its consequences in Germany (and, to a far lesser extent, the history of Communism), is combined with contemporary socio-critical political involvement of a moderately left-wing variety. The result is a polemical, yet cultivated journal, with a distinctive profile.

Post-WW II History in Polish History Periodicals, 2001

Jaroslav Vaculík

The article presents an overview of the interesting articles on contemporary history published in five Polish history periodicals: *Dzieje Najnowsze*, *Zeszyty Historyczne*, *Przegląd Historyczny*, *Studia Historyczne* and *Zapiski Historyczne*.

Arts and Culture in the Service of Politics:

Do the Roots of the Prague Spring Extend to the Early 1950s?

Karel Hrubý

Alexej Kusák, *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Prague: Torst, 1998, 663 pp.

The reviewer of this work, which was written in exile in West Germany in the early 1970s, values the fact that it represents a broadly conceived, first attempt to map out the complex fabric of relations between the arts and politics in the period from the liberation of Czechoslovakia, when the country set out on a socialist road, to the beginning of the political thaw after the Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union. He takes issue, however, with the author Alexej Kusák's central thesis that the road from the defeat of dogmatic proponents of a vulgarly ideological conception of policy on arts and culture, in 1951–52, led directly to the political reforms that culminated in the Prague Spring of 1968. He points out that Kusák, a relatively engagé actor in events at the time, has projected his own personal experience into the historical analysis and is unable to give up his conviction about the historical union of the movement of avant-garde art and the Communist movement, whose genuine common aim was the emancipation of the individual in a free and humane society. Apart from that, the reviewer argues, he exaggerates the more or less tactical difference between the individual makers of Communist policy on the arts in the 1950s, and unsuitably calls some of them 'liberal', while ignoring the whole area of culture that was brutally persecuted or driven underground and where genuine values were generated. The result is a considerably deformed picture of events in the arts and culture.

The reviewer also expresses doubts about Kusák's second main thesis, namely that Czech arts and culture in the National Revival of the nineteenth century were 'hereditarily burdened' with their subservience to politics. He reproaches the author for having indiscriminately used the term 'subservience' (*služebnost*) and not differentiating between the artists' free inclination towards national and democratic values, on the one hand, and the compulsory extolling of the totalitarian régime, on the other. The whole development of the arts and sciences in the Bohemian Lands from the late nineteenth century through the early twentieth to the end of the First Republic (1938), according to the reviewer, demonstrates that their development was for the most autonomous, hardly subservient. According to the reviewer, Kusák's book – despite containing much inspirational analysis and interesting information – raises questions more than it offers satisfactory answers.

Russia in Polish *Samizdat*: A Clash of Civilizations Polish Style

Jiří Vykoukal

Kazimierz Janusz, *Konfrontacje Rosja – Zachód: Zderzenie dwóch cywilizacji*, Komorów: Wydawnictwo Antyk, 1997, 251 pp.

This work on the insurmountable clash of the Russian and Western (that is, Polish) civilizations is, according to the reviewer, one of the Polish classics in 'alternative circulation' (*samizdat*) of the 1970s, and was at that time one of the characteristic expressions of the historicization of debates on the future of Poland within the Soviet bloc. The reviewer uses this work to outline the typical features of these debates, and looks at the broader complex of problems mainly in the sphere of the history of ideas or ideologies and also the history of the anti-Communist opposition in modern Poland.

The Bavarian Road to Modernization after WW II

Jiří Pešek

Thomas Schlemmer and Hans Woller (eds), *Bayern im Bund*, vol. 1, *Die Erschließung des Landes 1949 bis 1973*, Munich: Oldenbourg, 2001, 458 pp.

The reviewer presents the first volume of a seven-volume project, 'Society and Politics in Bavaria, 1949–73', organized by the Munich-based Institute of Contemporary History, which seeks to map out the profound structural changes in one *Land* in the quarter century since the founding of the Federated Republic of Germany. He also reports briefly on subsequent volumes of the series. The volume under review comprises five comprehensive articles on the development of energy policy, transportation, health care, education and the influence of the Bundeswehr on life in garrison towns. In conclusion, the reviewer expresses doubts, however, about the extent to which the information from this research may be generalized to include all of West Germany.

One Book, Three Views of Slovakia in the 1960s

Jan Pešek

Miroslav Londák, Stanislav Sikora and Elena Londáková, *Predjarie: Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*, Bratislava: Veda 2002, 392 pp.

The reviewer welcomes this work as the first broadly conceived, well-documented interpretation of Slovak political, economic, and cultural developments in the period 'before the Spring', 1960–67. He is surprised, however, that it was conceived as three separate discussions rather than as a synthesis of individual thematic areas.

A Contribution to the History of the Collectivization of Czechoslovak Agriculture

Václav Průcha

Karel Jech, *Soumrak selského stavu 1945–1960*, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, vol. 35, Prague: ÚSD AV ČR, 2001, 252 pp. + 63 pp. of documents.

The reviewer appreciates the fact that Jech, using surprisingly plentiful and hitherto unknown archival records, has comprehensively examined the fate of Czechoslovak farmers in the first fifteen years after World War II, with an emphasis on the worst persecution during the first wave of collectivization in the early 1950s.

Stalemate

Róbert Letz

Jaroslav Cuhra, *Československo-vatikánská jednání 1968–1989*, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, vol. 34, Prague: ÚSD AV ČR, 2001, 270 pp.

The reviewer emphasizes that in his book on Czechoslovak-Vatican negotiations from 1968 to 1989, the author, Jaroslav Cuhra, has based himself on broadly conceived archival research, the secondary literature, the popular press and interviews with participants in the talks. This monograph not only charts out the talks in detail and judges them, says the reviewer, but it is also an important contribution to our knowledge of Vatican policy towards the East bloc in this period.

Discussion

Images of History from the House of Mirrors at Petřín: Concerning a Review of a Book about Dubček

Antonín Benčík

The impetus to the debate was a review of Benčík's *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu* [The hidden truth about Alexander Dubček: Drama of man who was ahead of his time] (Prague, 2001). The review,

written by Jiří Suk, and titled ‘Alexander Dubček – velký státník, nebo politický symbol?’ [A.D. – Great statesman or mere political symbol] was published in *Soudobé dějiny* no. 1 (2002). Benčík takes issue with the review that calls his book a tendentious apology for Dubček and Dubček’s role, which neither respects the criteria of scholarly work nor considers other scholars’ work if it does not support his arguments. In reply Benčík accuses the reviewer and the authors cited by the reviewer (Petr Pithart, Alena Vondrová and Jaromír Navrátil) of bias as well as ignorance of the sources and historical background. He sees their criticism of Dubček and the political course of the Prague Spring (as well as Dubček’s role in the 1960s and 1980s) as unsupported by fact and as ideologically driven by the current right-wing campaign against the 1968 reform Communists led by Dubček. These sorts of critical interpretations of the Prague Spring and Dubček’s policies, Benčík believes, are the distorted view.

Chronicle

‘The Samizdat Archipelago’ in a Supranational Perspective

Vojtech Čelko

The article is a review of the largest exhibition of its kinds and of its catalogue, which was organized by the Research Institute for Eastern Europe at Bremen University, under the title *Samizdat – Alternative Culture in Central and Eastern Europe, from the 1960s to the 1980s*. It was held first in Berlin and then, in a somewhat reduced form, at the National Museum, Prague, in the summer 2002.

The Eustory Competition in the Czech Republic

Vojtech Čelko

The author reports on the first year of the Eustory history contest in the Czech Republic. The competition, organized by the Körber Foundation, Hamburg, has been held in other Europe countries for more than thirty years. It is intended for secondary-school students, who are entitled to enter written work on history, which is based on their own research. The Czech version of the competition, on the topic ‘Alone against the Powers That Be’ is run by the Institute of Contemporary History, Prague (in cooperation with the Association of Czech History Teachers), which has also published a selection of the best student work.

Contributors

Antonín Benčík (1926) is an external researcher of the Institute of Contemporary History, Prague, concerned with the topic of the Czechoslovak resistance during WW II and the Prague Spring reform movement of 1968. He has authored or co-authored a number of works including *Rekviem za pražské jaro* [Requiem for the Prague Spring] (Třebíč, 1998) and *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu* [The Concealed Truth about Alexander Dubček] (Prague, 2001).

Kateřina Bláhová (1976) is a researcher in the Institute of Czech Literature, Prague. Her area of interest is the history of Czech historiography and literary studies from the mid-19th to the early twentieth century in the European context and Czech cultural history after 1945. She is part of a project at her institute called 'A History of Czech Literature, 1945–90'.

Jiří Brabec (1929) is a literary historian, specializing in the history of 20th-century Czech literature. In 2000 he began work in the Masaryk Institute, Prague, as Editor-in-Chief of the collected works of Thomas G. Masaryk. He is the main contributor to the *Slovník zakázaných autorů* [Dictionary of banned authors] (*samizdat* 1978, Toronto, 1982, and Prague, 1991), and co-author of the fourth volume of the *Dějiny české literatury* [History of Czech literature], which covers the period from the late 19th century to 1945 (Prague, 1995).

Věra Brožová (1957) is a literary historian. Since 2001 she has been a lecturer at the School of Education, Charles University, Prague, in Czech literature since the second half of the 19th century, which is her main area of academic interest. She was involved in the Institute of Czech Literature project called 'A History of Czech Literature, 1945–90'.

Jarmila Cysařová (1929) was a journalist and television reviewer in the 1960s. In the 1970s and '80s she was a blue-collar worker. In recent years she has devoted herself to research into the history of Czechoslovak Television and FITES (Film and Television Union).

Vojtech Čelko (1946) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague. His chief area of academic interest is Czech and Slovak history from 1945 to the present in the central European context.

Karel Hrubý (1923), a sociologist, has been living in Basle since 1968. In 1983–91 he was Editor-in-Chief of *Proměny*, the politics and arts quarterly of the Czechoslovak Society for Arts and Science. He is concerned with the sociology of change in political systems in earlier Czech history (particularly Hussitism) and the present. Together with Milič Čapek he has published the study *T. G. Masaryk in Perspective: Comments and Criticism* (Ann Arbor, 1981).

Jiří Knapík (1975), an historian, has worked in the Institute of History and Museum Studies, Silesian University, Opava, since 2000. His chief area of academic interest is policy on the arts in Czechoslovakia, 1948–53. He is the author of *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše* [The man who clapped Czechoslovak arts and culture in irons: A portrait of the Stalinist Gustav Bareš] (Přerov, 2000) and the dictionary *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953* [Who was who in arts and culture policy in Czechoslovakia, 1948–53] (Prague, 2002).

Josef Kotek (1928) is a musicologist and music journalist. After many years in the Institute for Musicology, Prague, he is now retired. His specialization is the history of Czech pop music, and his publications include the two-volume *Dějiny české populární hudby a zpěvu* [A history of Czech pop music and song] (Prague, 1994 and 1998).

Róbert Letz (1967) is employed in the Department of Slovak and General History, the School of Education, Comenius University, Bratislava. His chief area of research is the history of politics and the Church in Czechoslovakia after 1945. He is the author of *Slovensko v rokoch 1945–1948: Na ceste ku komunistickej totalite* [Slovakia, 1945–48: On the road to Communist totalitarianism] (Bratislava, 1994).

Elena Londáková (1956) is a Senior Researcher in the History Institute of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava. She is concerned with post-1945 Slovak arts and culture, particularly the education system in the late 1950s and early '60s and the developments in the arts and culture in the 1960s and '70s. With Miroslav Londák and Stanislav Sikora, she is co-author of *Predjarie: Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967* [Before the Spring: Political, economic and cultural developments in Slovakia, 1960–67].

Françoise Noirant (1945) is a postgraduate student at INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales), Paris, supervised by Antoine Marès and Catherine Durandin. Her research is on cultural and propaganda and Franco-Czechoslovak relations, 1944–56.

Jan Pešek (1949) is a Senior Researcher in the History Institute of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava. He is the author of books and articles on topics related to Slovakia after WW II, with a focus on Communist repression after 1948, Church-State relations and the Czechoslovak secret police (StB).

Jiří Pešek (1954) is Professor and Head of the Department of German Studies in the Institute of International Studies, Charles University, Prague. He is co-author of a number of books and articles, mainly on cultural history from the Middle Ages to the present.

Václav Průcha (1931), Professor of Economic History at the Prague School of Economics, is concerned with contemporary economic history. He has published widely in a number of countries, most recently, with Josef Faltus, the textbook *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století* [A general history of 19th and 20th-century economics] (Prague, 1996); the first volume of his economic and social history of Czechoslovakia is forthcoming.

Martin C. Putna (1968) is Director of the Centre for Comparative Literature, Charles University, Prague. He is a literary historian and essayist. Apart from literature, he is concerned with the history of Christian thought. He has published *Rusko mimo Rusko: Dějiny a kultura ruské emigrace, 1917–1991* [Russia outside Russia: History and Culture of Russian Emigration, 1917–91] (Brno, 1993 and 1994), and *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918* [Czech Roman Catholic literature in the European Context, 1848–1918] (Prague, 2000).

Jaroslav Vaculík (1947) is Docent in the School of Education, Masaryk University, Brno. He lectures in world history from the 17th century to 20th. His research is on the history of Czech minorities abroad.

Jiří Vykoukal (1961) is Head of the Department of Russian and East European Studies in the Institute of International Studies, Charles University, Prague. His main academic interest is the history of central Europe, particularly Poland, and the development of political thought and ideology. He is, together with Bohuslav Litera and Miroslav Tejchman, author of *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989* [East bloc: Emergence, evolution, end] (Prague, 2000).

Contents

Articles

- Martin C. Putna Between the Republic, Fascism and the Proletariat:
The Journalism of Jaroslav Durych in the 1920s
and Its Relation to His *Belles Lettres* 397
- Jiří Brabec The Arts and Culture in the Protectorate under Pressure
from Collaborationist Projects, 1941–45 412
- Věra Brožová From Guardians of Moral Values
to Engineers of Human Souls:
Literary Life from May 1945 to February 1948 429
- Jiří Knapík The Action Committees and the Arts and Culture
at the Dawn of a New Period 455
- Elena Londáková Innocent Culprits – The Defendants and Their Victims:
The Campaign against ‘Bourgeois Nationalists’
as Reflected in Slovak Cultural Life 476
- Kateřina Bláhová Between Literature and Politics:
Contexts of Czech Literary Life, 1958–69 495
- Jarmila Cysařová Czechoslovak Television and Political Power, 1953–89 . . 521
- Josef Kotek Post-August Songs of Anger and Resistance, 1968–69 . . 538
- Horizon*
- Françoise Noirant The Beginning of a Misunderstanding:
French Communist Intellectuals and the Silence
around the Sovietization of Czechoslovakia, 1949–50 . . 551

Reviews

Jiří Pešek	„1999“: Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts	570
Jaroslav Vaculík	Post-WW II History in Polish History Periodicals, 2001	574
Karel Hrubý	Arts and Culture in the Service of Politics: Do the Roots of the Prague Spring Extend to the Early 1950s?	579
Jiří Vykoukal	Russia in Polish <i>Samizdat</i> : A Clash of Civilizations Polish Style	593
Jiří Pešek	The Bavarian Road to Modernization after WW II	602
Jan Pešek	One Book, Three Views of Slovakia in the 1960s	609
Václav Průcha	A Contribution to the History of the Collectivization of Czechoslovak Agriculture	614
Róbert Letz	Stalemate	617

Discussion

Antonín Benčík	Images of History from the House of Mirrors at Petřín: Concerning a Review of a Book about Dubček	620
----------------	--	-----

Chronicle

Vojtech Čelko	‘The Samizdat Archipelago’ in a Supranational Perspective	639
Vojtech Čelko	The Eustory Competition in the Czech Republic	642

<i>Annotations</i>	644
------------------------------	-----

A Bibliography of Contemporary History

Selected monographs, edited volumes and articles from journals and edited volumes published abroad in 1999–2002	654
--	-----

Sociologický časopis CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem
Akademie věd ČR

Přináší zásadní stati rozvíjející českou sociologii.

Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://www.soc.cas.cz>

Vychází 6 x ročně (4 x česky, 2 x anglicky).

Cena jednoho výtisku je 44 Kč. Předplatně na rok 264 Kč.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje: Sociologický časopis/Czech

Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. 222 221 761, 221 183 217,

fax 221 183 250, e-mail: sreview@soc.cas.cz

Číslo 6/2002

Editorial (Jiří Večerník)

Articles

Claire Wallace et al.: *Social Capital in Transition: A First Look at the Evidence*

Regina Berger-Schmitt: *Social Cohesion between the Member States of the European Union: Past Developments and Prospects for an Enlarged Union*

Martin Seeleib-Kaiser: *Globalization, Political Discourse and Welfare Systems in Comparative Perspective: The Federal Republic of Germany, Japan, and the US*

Dana Hamplová: *Marriage and Cohabitation: Qualitative Differences in Partnership Arrangement*

Zdeněk R. Nešpor: *The Return Czech Emigrants of the Communist Era in the 1990's*

Empirical research

Jindřich Krejčí: *Access to Czech Social Survey Data*

Reviews

Information

Nedávno vyšlo

KAREL JECH

Soumrak
selského stavu
1945–1960

SEŠITY

ÚSTAVU
PRO SOUDOBÉ
DĚJINY
AV ČR

2001 **35**

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce.
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři (maximálně dva): Název: Podnázev (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku:** Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: editor sborníku (obdobně jako u autora monografie) (ed.): Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu:** Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku:** Autor stati (viz výše): Název: Podnázev. In: Název novin (kurzivou), přesné datum, rozmezí stran.
c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Vyžaduje-li povaha Vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očísľujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
5. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

KNIHOVNA AV ČR

PE 6387

9 (2002) č. 1-4

1246/03

